

http://www.turansam.com

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KİŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041; WEB: http://www.TURANSAM.com

(TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE)

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi İçin Yazım Kuralları:

- Makaleler word formatında 10 sayfa geçmemelidir.
-Makalelerin 150 kelimeyi geçmeyen Türkçe özeti ve İngilizce abstract bulunmalıdır.
-Makaleler 12 punto ile Times New Roman ile yazılmalıdır. Altın, üstten, sağdan ve soldan 3 cm boşluk bırakılmalıdır.
-Makalelerde yazarların adı, soyadı, babasının adı, e-posta adresi, telefonu, kurum ve adresi açıkça belirtilmelidir.
-Kullanılan dipnotlarla bilimsel yazım kurallarına dikkat edilmelidir.
-Makaleler genel olarak: Özet, Giriş, Alt Başlıklar, Sonuç ve Kaynakça şeklinde hazırlanmalıdır.

(AZERBAIJAN TÜRKÇESİNDE)

TURAN-SAM Beynəlxalq Elmi Əhəmiyyət Məqalələri Jurnalı Üçün Məqalə Yazma Qaydaları:

- Məqalələr word formatında 10 sahifəni keçməməlidir.
-Məqələlərin 150 sözlü keçməyən Türki dilində məzmunu (ÖZET) və İngilis dilində ABSTRACT yer almalıdır.
-Məqələlər 12 girfi ile Times New Roman ilə yazılmalıdır. Altın, üstün, sağdan və soldan 3 sm abzas buraxılmalıdır.
-Məqələlərdə yazarların adı, soyadı, atasının adı, e-poçt ünvanı, telefon, təəkkilat və ünvanı göstərilməlidir.
-Biləfədə eədlin həqiqi mēdēndēs) əlini yazma qaydalarına riayət edilməlidir.
-Məqələlər əməliyyatla. Məzmun, Giriş, Alt Bəşliklər, Nəticə və Gözlənilən Şəklində hazırlanmalıdır.

(ENGLISH)

TURAN-SAM International Journal for the Scientific Seasonal Writing Refereed:

- Articles should not exceed 10 pages in word format.
-The article does not exceed 150 words of the abstract should include an abstract in Turkish and English.
-Articles must be written in Times New Roman 12 pt. Bottom, top, right and left 3 cm margins should be left.
-Articles of the author's name, surname, father's name, e-mail address, phone and address of institution should be clearly stated.
-Used in footnotes to the rules of scientific writing should be considered.
-The article in general: Summary, Introduction, Sub-Chapters, Conclusion, and References should be prepared in the form.

(РУССКИЙ)

Требования к рукописям, представляемым в международный научно-рецензируемый сезонный журнал "TURAN-SAM"

- Объем статьи не должен превышать 10 страниц в формате MS Word.
-Статьи должны содержать резюме на турецком и английском языках объемом которых не должны превышать 150 слов.
-Текст статьи должен быть набран шрифтом Times New Roman, 12pt. Параметры страницы (поля: верхнее, нижнее, левое и правое - 3,0 см).
-Статьи оформляются по образцу: название, имя, отчество и фамилия автора; полное название учреждения, в котором вы выполняете исследование; его почтовый и электронный адреса.
-Использование в примечаниях к правилам научного письма должны быть: диссертация, статьи и цитаты должны содержать: аннотации, введений, подзаголовки, выводов и списки литературы.

www.turansam.com

VOLUME 14 ISSUE 53 WINTER 2022

TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi

p-ISSN: 1308-8041 e-ISSN: 1309-4033

TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi

Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi

www.turansam.com

CILT: 14 SAYI: 53 KIŞ-2022

VOLUME: 14 ISSUE: 53 WINTER-2022

TURAN-SAM (TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi)Nin Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi.

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergisi.

TURAN-SAM 53 Sayı 14, Kış 2022

CILT: 14 SAYI: 53 KIŞ 2022

TURAN-SAM 53 Sayı 14, Kış 2022

p-ISSN: 1308-8041 (BASKI / PRINTED) - e-ISSN: 1309-4033 (DİJİTAL / DIGITAL)

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

TURAN-SAM (TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi)Nin Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi.

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergisi.

CILT: 14 SAYI: 53 KIŞ 2022

TURAN-SAM 53 Sayı 14, Kış 2022

p-ISSN: 1308-8041 (BASKI / PRINTED) - e-ISSN: 1309-4033 (DİJİTAL / DIGITAL)

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

www.turansam.com

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

***

İÇİNDEKİLER

***

(1)

Prof. Dr. Sebahattin BEKTAŞ
İDARİ YARGI KARARLARININ İŞLEVSİZLEŞMESİ
DEFICIENCY OF ADMINISTRATIVE JURISDICTIONS
SAYFA 11

(2)

Prof. Dr. Sebahattin BEKTAŞ
TÜRK YÜKSEKÖĞRETİMİNİN REORGANİZASYONU
REORGANIZATION OF TURKISH HIGHER EDUCATION
SAYFA 15

(3)

Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN; Öğr. Gör. Orkun KONAK
ÖZEL GÜVENLİK ve KORUMA MESLEK YÜKSEKOKULLARINDA
ALAN İLE İLGİLİ YAPILAN AKADEMİK ÇALIŞMALAR
ACADEMIC STUDIES RELATED TO THE FIELD IN PRIVATE
SECURITY and PROTECTION VOCATIONAL SCHOOLS
SAYFA 20

(4)

Marzhan ATEM; Prof. Dr. Yücel GELİŞLİ
THE QUALITY OF SCHOOL TEXTBOOKS AS A FACTOR IN
IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION
FAKTÖR OLARAK EĞİTİMİN KALİTESİNİ ARTIRMADA OKUL
DERS KİTAPLARININ KALİTESİ
SAYFA 27

(5)

Matanat MAMMADOVA; Prof. Dr. Belgin AYDINTAN

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

**ÖRGÜTSEL STRESİN ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI
ÜZERİNDE ETKİSİNDE, ÖRGÜTSEL SOSYALLEŞMENİN ARACILIK
ROLÜ, AZERBAIJAN'DA BİR UYGULAMA**
*INTERMEDIATE ROLE OF ORGANIZATIONAL SOCIALIZATION IN
THE EFFECT OF ORGANIZATIONAL STRESS ON ORGANIZATIONAL
CITIZENSHIP BEHAVIOR, AN APPLICATION IN AZERBAIJAN*
SAYFA 34

(6)

Doç. Dr. Ömür KOÇ

MİNYATÜR ANLATILARI İLE ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI
IBRAHİM HAKKI OF ERZURUM WITH HIS MINIATURE NARRATIVES
SAYFA 42

(7)

Doç. Dr. Dilara AMİRASLANOVA; Öğr. Gör. Roya GURBANOVA
İŞLETMEDE KURUMSAL YÖNETİMİ İYİLEŞTİRME YOLLARI
WAYS TO IMPROVE CORPORATE GOVERNANCE IN BUSINESS
SAYFA 55

(8)

Doç. Dr. Ensar YILMAZ

**ATATÜRK DÖNEMİ KÜLTÜR/SANAT ALANININ YAPISAL
GÖRÜNÜMÜ**
*STRUCTURAL APPEARANCE OF CULTURE/ART FIELD IN ATATURK
PERIOD*
SAYFA 60

(9)

Doç. Dr. Lale MAHMUDOVA; Doç. Dr. Lale VELİYEVA
EKONOMİK GÜVENLİK SİSTEMİNDEKİ YENİLİKLER
INNOVATIONS IN THE ECONOMIC SECURITY SYSTEM
SAYFA 68

(10)

Doç. Dr. Nebiye KONUK KANDEMİR
BİR MESLEK ORGANİZASYONU ÖRNEĞİ OLARAK AHİLİK
ANLAYIŞI: MESLEK AHLAKI VE GRUPLAR
*AKHI APPROACH AS AN EXAMPLE OF VOCATIONAL
ORGANIZATION: PROFESSIONAL ETHICS AND GROUPS*
SAYFA 73

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(11)

Doç. Dr. Ramil QULİYEV

KÜRESEL EKONOMİDE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK
CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE GLOBAL ECONOMY
SAYFA 85

(12)

Doç. Dr. Samire MERDANOVA

İLYAS EFENDİYEV'İN "ATAYEV AİLESİ" OYUNUNUN DİLİNDE
AİLE TARZI
FAMILY STYLE IN THE LANGUAGE OF ILYAS EFENDİYEV'S PLAY
"ATAYEV FAMILY"
SAYFA 94

(13)

Dr. Öğr. Üyesi Halit HAMZAOĞLU

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE HOBBEŞÇU PERSPEKTİF: TEORİK
BİR DEĞERLENDİRME**
HOBBIAN PERSPECTIVE IN INTERNATIONAL RELATIONS: A
THEORETICAL EVALUATION

SAYFA 100

(14)

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Bora ORAN

ULUSLARARASI EKONOMİK KRİZLERİN YANSIMALARI & COVID-
19 ve II. DÜNYA SAVAŞI ETKİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI
REFLECTIONS OF INTERNATIONAL ECONOMIC CRISES &
COMPARISON OF COVID-19 and II. WORLD WAR IMPACTS

SAYFA 108

(15)

Dr. Öğr. Üyesi Nihat DEMİRTAŞ; Ufuk Cem RAY

HATAY MUTFAĞI YÖRESEL YEMEKLERİNİN TURİZM İŞLETME
BELGELİ LOKANTA MENÜLERİNDE KULLANIMI: ANTAKYA
ÖRNEĞİ¹

THE USE OF HATAY CUISINE IN TOURISM BUSINESS CERTIFIED
RESTAURANT VARIETIES: ANTAKYA EXAMPLE

SAYFA 115

¹ Bu makale, 25-27 Haziran 2019 tarihinde Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi tarafından düzenlenen 3. Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumunda sunulan bildiri esasında hazırlanmıştır.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(16)

Dr. Öğr. Üyesi Recep YILDIRGAN

**ETNİK ÇEŞİTLİLİKTEN GELEN SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL
MİRAS UNSURLARININ TURİZME KAZANDIRILMASINDA DİJİTAL
ERİŞİLEBİLİRLİK ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME; SAKARYA
ÖRNEĞİ**

***AN EVALUATION ON DIGITAL ACCESSIBILITY IN BRINGING
INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE ELEMENTS FROM ETHNIC
DIVERSITY TO TOURISM: THE EXAMPLE OF SAKARYA***

SAYFA 126

(17)

Dr. Öğr. Üyesi Tunçay ÖZDEMİR

**COĞRAFYA BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN ALT YAPI DÜZEYLERİNE
BİR BAKIŞ; İĞDIR ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ(2019-2020)**

***AN OVERVIEW OF THE INFRASTRUCTURE LEVELS OF STUDENTS
OF THE DEPARTMENT OF GEOGRAPHY; AN EXAMPLE OF İGDIR
UNIVERSITY(2019-2020)***

SAYFA 136

(18)

**Arş. Gör. Humay MERDANLI; Dr. Öğr. Üyesi Rövsen MEMMEDOV
MAX FRİSCH ve FREDRİCH DÜRRENMATT ESERLERİNDE**

PARALELLER

PARALLELS IN MAX FRISCH and FREDRICH DÜRRENMATT WORKS

SAYFA 142

(19)

Dr. Öğr. Üyesi Bülent DURAN

**12-14 YAŞ GRUBU TENİS ve BASKETBOL SPORCULARININ
SÜREKLİ DİKKAT BECERİLERİNİN KARŞILAŞTIRMASI
*COMPARISON OF 12-14 AGED TENNIS and BASKETBALL PLAYERS'
CONTINUOUS ATTENTION SKILLS***

SAYFA 148

(20)

Dr. Öğr. Üyesi Aşlıhan İĞDIR AKARAS

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

**GÖÇ ve GÜVENLİK İLİŞKİSİ KONUSUNDA YAPILMIŞ AKADEMİK
ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ**
***BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ACADEMIC STUDIES ON MIGRATION
and SECURITY RELATIONSHIP***

SAYFA 153

(21)

Dr. İlahə VƏLİYEVA
SƏDİ SANİ QARABAĞI YARADICILIĞINDA “XƏLVƏTİLİK”
TƏRİQƏTİNİN İZLƏRİ
TRACES OF “KHALWATI” ORDER IN WORKS OF SADI SANI
GARABAGHI

SAYFA 165

(22)

Dr. Hasan YAKUT
İSLÂM HUKUKUNA GÖRE ÖLÜMLÜ TRAFİK KAZALARINA
İLİŞKİN HÜKÜMLER
PROVISIONS REGARDING FATAL TRAFFIC ACCIDENTS ACCORDING
TO ISLAMIC LAW

SAYFA 171

(23)

Dr. M. Fatih DEMİRDAĞ
DİNDAR BİREYLERDE BOŞ ZAMAN KÜLTÜRÜ ÜZERİNE NİTEL BİR
ÇALIŞMA
A QUALITATIVE STUDY ON LEISURE CULTURE IN RELIGIOUS
INDIVIDUALS

SAYFA 188

(24)

Dr. Sinan ARI; Hafize DOĞAN
KAPSAYICI EĞİTİM TEMELİNDE HAYAT BİLGİSİ DERSİ
KAZANIMLARINDA ve KİTAPLARINDA FARKLILIKLARA SAYGI
DEĞERİNİN İNCELENMESİ
INVESTIGATION OF THE VALUE OF RESPECT FOR DIFFERENCES IN
LIFE STUDY COURSE OUTCOMES and BOOKS ON THE BASIS OF
INCLUSIVE EDUCATION

SAYFA 192

(25)

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Öğr. Gör. Aytac RÜSTƏMLİ

**FƏRHAD ZEYNALOV: TÜRK DİLLƏRİNİN QRAMMATİKASI vƏ
ZƏRFİN TƏDQIQI**

***FARHAD ZEYNALOV: GRAMMAR OF TURKISH LANGUAGES and
ENVIRONMENTAL STUDY***

SAYFA 201

.....
(26)

Öğr. Gör. Hicran KÖÇERLİ

**TARIMSAL YENİLİK SÜREÇLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR
KALKINMA GEREKLİLİKLERİNE UYARLANMASI
*ADAPTATION OF AGRICULTURAL INNOVATION PROCESSES TO
SUSTAINABLE DEVELOPMENT REQUIREMENTS***

SAYFA 208

.....
(27)

Arş. Gör. Dr. Sudan ALTUN

**METİNLERARASILIK BAĞLAMINDA ORHAN PAMUK'UN KAR
ROMANI**

***THE NOVEL OF KAR BY ORHAN PAMUK IN THE CONTEXT OF
INTERTEXTUALITY***

SAYFA 214

.....
(28)

Rahiba ALİYEVA

***CULTURAL HERITAGE OF AZERBAIJAN IN THE UNESCO WORLD
HERITAGE LIST***

**AZERBAYCAN KÜLTÜR MİRASI UNESCO DÜNYA MİRASI
LİSTESİNDE**

SAYFA 221

.....
(29)

Abdirahman Takow FİDOW

***THE ROLE OF IMPLEMENTATION OF ANTI-CORRUPTION
MECHANISMS ON SOCIAL DEVELOPMENT IN BANADIR REGION,
SOMALIA***

**YOLSUZLUKLA MÜCADELE MEKANİZMALARININ SOSYAL
KALKINMADA UYGULANMASININ ROLÜ, SOMALI'NİN BANADIR
BÖLGESİNDE**

SAYFA 228

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(30)

Anıl Müge SEYREKBASAN

**KÜRESELLEŞMENİN KAMU YÖNETİMİNDE YARATTIĞI
DÖNÜŐMÜN BİR YANSIMASI OLARAK: YÖNETİŞİM
THE TRANSFORMATION CREATED BY GLOBALIZATION IN PUBLIC
ADMINISTRATION AS A REFLECTION: GOVERNANCE**

SAYFA 236

(31)

Emil ƏZİZOV

**R. AKHUNDOVA ve M. MAMEDOV'UN SAHNELEDİĞI “YEDİ
GÜZEL” BALEŐİNİN KOMPOZİSYON ÖZELLİKLERİ
COMPOSITIONAL FEATURES OF THE BALLET “SEVEN BEAUTIES”
STAGED BY R. AKHUNDOVA and M. MAMEDOV**

SAYFA 247

(32)

Emre AK

**RUSYA ve AVRUPA AŞIRI SAĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME
A STUDY ON RUSSIA and THE EUROPEAN FAR RIGHT**

SAYFA 251

(33)

Gunel MAMMADOVA

**RESEARCH ON GENDER PROBLEM IN AZERBAIJANI LANGUAGE
AZERBAYCAN DİLİNDE CİNSİYET SORUNU ARAŞTIRMASI**

SAYFA 259

(34)

Natıq HÜSEYNOV

**YAPAY ZEKA BANKACILIĞI: FINANS SEKTÖRÜNDE YAPAY ZEKA
DÜZENLEMESİNE PROAKTİF BİR YAKLAŞIM
ARTIFICIAL INTELLIGENCE BANKING: A PROACTIVE APPROACH TO
ARTIFICIAL INTELLIGENCE REGULATION IN THE FINANCE
INDUSTRY**

SAYFA 263

(35)

Omar MOTAHAR

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

THE IMPACT OF THE TRIBAL ENTITY and ITS CLASH WITH THE STATE ON THE TRANSFORMATION OF THE YEMENI STATE TO A FAILED STATE

**YEMEN DEVLETİNİN BAŞLANGIÇ DEVLETİNE DÖNÜŞÜMÜNDE AŞIRI BİRLİK VE DEVLET İLE ÇATIŞMASININ ETKİSİ
SAYFA 272**

(36)

Özlem AKBUDAK

DOĞU TÜRKİSTANLI KAZAK TÜRKLERİ TARAFINDAN TÜRKİYE'DE KURULAN SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ ve BUNLARIN FAALİYETLERİ: KAZAK TÜRKLERİ EĞİTİM ve ARAŞTIRMA DERNEĞİ ÖRNEĞİ

NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS FOUNDED IN TURKEY BY KAZAK TURKS FROM EASTERN TURKISTAN and THEIR ACTIVITIES: THE CASE OF THE KAZAK TURKISH EDUCATION and RESEARCH ASSOCIATION

SAYFA 277

(37)

Dr. Samir ALLAHVERDİYEV

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE INFRASTRUCTURE IN AZERBAIJAN

**AZERBAYCAN'DA YENİLİKÇİ ALTYAPININ GELİŞTİRİLMESİ
SAYFA 289**

(38)

Tareq Abdulatif Abdullah MOTAHAR

THE UAE FOREIGN POLICY TOWORD MIDDLE EAST AFTER ARAB SPRING

**ARAP BAHARI SONRASI BAE DIŞ POLİTİKASI
SAYFA 294**

(39)

Yasemen GARAKOYUNLU MAHMUDOVA

**UYGARLIK KAVRAMLARI: SÜRDÜRÜLEBİLİR GELİŞME, YÜZLEŞME, UNİVERSEUM, PLUVERSİUM, METAUYGARLIK
*THE CONCEPTS OF CIVILIZATION: SUSTAINABLE DEVELOPMENT, CONFRONTATION, UNIVERSEUM, PLUVERSİUM, METACIVILIZATION***

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

SAYFA 304

(40)

Öğr. Gör. Shalala MAMMADOVA; Samira SEYİDOVA
İŞLETMEDE STRATEJİK PLANLAMANIN UYGULAMA YOLLARI
WAYS OF IMPLEMENTATION OF STRATEGIC PLANNING IN
OPERATION

SAYFA 320

(41)

Dr. Öğr. Üyesi Kübra Deren EKİCİ
TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ve TARİHÇESİ
ORGANIZATION OF TURKISH STATES and ITS HISTORY

SAYFA 325

(42)

Dr. Öğr. Üyesi Pınar ŞAHİN
ABDALLIK GELENEĞİ ve GÜNÜMÜZ ABDALLARI
USALITY TRADITION and CONTEMPORARY ABDALS

SAYFA 329

(43)

Prof. Dr. Hasan LATİF
UZAKTAN ÇALIŞANLARIN YÖNETİMİ
MANAGING REMOTE EMPLOYEES

SAYFA 336

(44)

Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN, Öğr. Gör. Orkun KONAK
ÖZEL GÜVENLİK EĞİTİMİNDE RİSK ve RİSK YÖNETİMİ
THE RISK and RISK MANAGEMENT IN PRIVATE SECURITY
EDUCATION

SAYFA 340

(45)

Abdullah YÜKSEL
FRANCHİSE SÖZLEŞMESİ ve İSLAM'DAKİ HÜKMÜ
THE FRANCHISE AGREEMENT and ITS PROVISION IN ISLAM

SAYFA 344

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(1)

Prof. Dr. Sebahattin BEKTAŞ²
İDARİ YARGI KARARLARININ İŞLEVSİZLEŞMESİ
DEFICIENCY OF ADMINISTRATIVE JURISDICTIONS

ÖZ

Tarihsel süreç içinde ülkemizde idari yargı kararlarının giderek işlevsizleştirildiğini görmekteyiz. Öteden beri yürütmenin yargıyı kontrol altına alma isteği sürmektedir. 1982 Anayasası ve 2010 Anayasa değişikliği referandumu ile yargı bağımsızlığının zedelendiği yargının yürütmenin etkisi altına giderek daha çok girdiği görülmektedir. Özellikle idari yargıda verilen iptal kararları sayısında açıkça bir düşüş yaşandığı da gözlenmektedir. Bu durumun idari yargının kendisini yürütmenin baskısı altında hissetmesinden ve yeterince bağımsız hareket edememesinden ve kaynaklandığını değerlendirmekteyiz. Bu çalışmada ülkemizde idari yargı kararlarının giderek etkisizleştirilmesi, işlevsizleştirilmelerinin nedenleri ve çözüm önerileri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İdari yargı, yargı bağımsızlığı, kuvvetler ayrılığı.

ABSTRACT

In the historical process, we see that the administrative judicial decisions in our country are becoming increasingly dysfunctional. The ongoing conflicts between the executive and the judiciary and the desire of the executive to control the judiciary continue. It is seen that the independence of the Judiciary was damaged with the 1982 Constitution and the 2010 Constitutional Amendment referendum. It is also observed that there has been a clear decrease in the number of annulment decisions, especially in the field of administrative jurisdiction. We consider this situation to be due to the fact that the administrative judiciary cannot act independently enough and that it feels itself under the pressure of the executive. In this study, the reasons for the gradual dysfunctioning of administrative judicial decisions in our country and solution proposals will be discussed.

Keywords: Administrative judiciary, independence of judiciary, separation of Powers.

² Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi – Samsun; E-posta: sbektas@omu.edu.tr

GİRİŞ

Bir devletin temel organlarını yasama, yürütme ve yargı oluşturur. Meclisler yeni yasaların yürürlüğe konmasından sorumludur. Aynı zamanda bazı yasaların kaldırılması ya da değiştirilmesi için de çeşitli öneriler hazırlar. Yürütme, yasaların uygulanmasını sağlarken yargılama görevi de mahkemelere aittir. Devletin bu üç organının birbirinden bağımsız hareket etmesine güçler (kuvvetler) ayrılığı ilkesi denir. Günümüzde Çağdaş demokrasi ile yönetilen ülkelerin tamamında güçler ayrılığı ilkesi uygulanmaktadır. Kuvvetler ayrılığı ilkesi adil bir yönetim için gereklidir. Bununla birlikte mahkemelerin herhangi bir baskı altında kalmadan karar verebilmesi için de bu ilkenin uygulanması zorunludur[4].

Her ne kadar güçler ayrılığında Yasama, Yürütme ve Yargı denk güçler olsa kabul edilse, birbirlerine üstünlükleri olmasa da uygulamada Yürütmenin biraz daha öne çıktığını görmekteyiz. Yürütme, Yasama organının çoğunluğundan oluştuğu için Yasamanın Yürütmeden bağımsız hareket etmesi pek mümkün değildir. Yargı kararlarının yürürlüğe girmesi de ancak Yürütmenin desteği ile mümkün olmaktadır. Güçler ayrılığı olan ülkelerde de şayet yürütme hukuka saygı duymuyorsa o ülkede gerçek anlamda bir güçler ayrılığından, bağımsız yargıdan bahsetmek mümkün değildir.

1982 Anayasası ve 2010 Anayasa değişikliği referandumu ile ülkemizde yargı bağımsızlığı zedelenmiştir. Anayasadaki bu anlayış yargıya da yansımış, kuvvetler ayrılığı ilkesine ters düşen uygulamalar yer almıştır. Yüksek Hakimler Kurulu kaldırılarak yerine konulan Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu(HSYK) ve şimdiki adıyla (HSK) 'nda Adalet Bakanı ile Müsteşar'ın (Bakan Yardımcısını) doğal üye olmaları yürütmenin yargıya açık bir müdahalesi olarak algılanmaktadır. Bu da doğal olarak Yargının bağımsızlığını zedelemektedir. 1982 Anayasası öncesinde idari yargılamalar ilk derece olarak Danıştay'da yapılmakta idi. O dönemdeki yargı bağımsızlığı sayesinde Danıştay yüksek mahkeme niteliğine uygun olarak idarenin hukuka aykırı kararlarını cesurca iptal edebiliyordu. Danıştayın bu cesur tutumu yürütme organı hükümetlerin pek işine gelmiyordu. Nitekim 12 Eylül 1980 sonrası ülkenin çeşitli bölgelerinde Bölge İdare Mahkemeleri ve bunlara bağlı olarak idare mahkemeleri ve vergi mahkemeleri kuruldu, idari yargılamaların ilk derece olarak idare Mahkemelerinde yapılması zorunluluğu getirildi. Danıştay ise üst derece-temyiz mahkemesi görevini üstlendi (istisna olarak Danıştay'ın ilk derece olarak bakacağı davalar yasada ayrıca belirtilmiştir). İdare Mahkemeleri ile Danıştay arasında ciddi nitelik farkları vardır. Bunlardan en önemlisi hukuk öğrenimi görmeyen 4 yıllık yüksek öğrenimleri süresince sadece birkaç hukuk dersi almış iktisat, işletme gibi fakülte mezunlarının (Açık Öğretim Fakültesi dahil) hakim olarak görevlendirilmesi konuya verilen önemi göstermektedir.

İdare Mahkemelerinin adı da bize biraz sorunlu geliyor. Adaletin tesis edildiği, dağıtıldığı mahkemelerin isminin de bir mensubiyet içermemesi gerekir. Tıpkı eski Devlet Güvenlik Mahkemelerinde (DGM) olduğu gibi, burada DGM isminden ben devletin güvenliğinden yanayım vatandaşın hakkı hukuku ikinci planda gelir anlamı çıkabilmektedir. DGM ler kapatılıp yerine Özel Yetkili Mahkemeler (ÖYM) getirilince kısmen bu isim ayıbından kurtulduk. Benzer şekilde İdare mahkemesi isminden de idarenin yürütmenin mahkemesiyim anlamı çıkartılabiliyor. Bu nedenle İdare mahkemelerine mensubiyet içermeyen daha uygun bir isim verilmesi daha uygun olacaktır.

Türkiye'de yargının özellikle idari yargının kaplumbağa hızıyla çalıştığı bir gerçektir. İdari yargıdan sonuç beklemek dipsiz kuyuya taş atmaya benzemektedir. İdare mahkemelerinde açılan dava sayısı gün geçtikçe artmakta açılan davaların sonuçlanma süreleri de gittikçe uzamaktadır. Ancak idari yargının ağır işlemeden idarenin (Yürütmenin) bir şikayeti yoktur aksine memnuniyeti vardır. İdari davalar ne kadar uzun sürerse bu gecikme idarenin o derece hoşuna gitmektedir. Örneğin adli yargıda olduğu gibi idari yargıda görev alan hakimlerin de her yıl belirli sayıda davayı bitirmeleri gerekir. Davalarını bitiremeyen adli yargı hakimlerine yaptırım uygulanırken, İdari yargı hakimlerine yaptırım uygulandığı görülmemiştir. En basit davaların bile bir iki yıldan önce sonuçlandırılmaması vatandaşın adalete olan inancının sarsılmasına neden olmuştur (Geciken adalet adalet değildir özdeyişinde olduğu gibi). Peki neden yargı ağır işliyor? Elbette ki bir takım eksiklikler (eleman, kadro, ödenek, araç-gereç gibi) vardır, ülkemizin kıt ve kısıtlı kaynaklarından Adalet teşkilatına da yeterli ödeneği ayırdığını söyleyemeyiz. İdare Mahkemeleri kendilerine konu olan davalarda İdare'nin işlemlerinin hukuka uygunluğunu denetlemekte aykırılık gördüğünde söz konusu işlemi iptal etmektedir. Ancak bu süreç çok uzun zaman almaktadır. Sırf bu nedenle

bazı idareciler (yöneticiler) temsil ettikleri makamın saygınlığını hiç düşünmeden rahatlıkla siyaha beyaz diyebilmekte ve çalışanlarını mağdur edebilmektedir. Yasa koyucu idari yargılamanın gecikmesinin sakınca yaratacağı durumlar için bir tedbir olarak Yürütmeyi Durdurma (YD) müessesesini kurmuş gerektiğinde yürütmeyi durdurmanın istenebileceğini belirtmiştir.

2577 sayılı İdari Yargılama usulü Yasasının 27. maddesinde dava konusu işlemde;

1 -Hukuka apaçık aykırılık

2-Telifisi güç ve imkansız zararların doğması hali

Yukarıdaki iki durumun aynı anda ve bir arada gerçekleşmesi durumunda mahkemeye yürütmeyi durdurma kararı vermektedir. Burada yasa koyucunun YD kararı verilmesini çok güçleştirdiği görülmektedir. YD kararı mevcut işlemin yok sayılması anlamına geldiği için davacının mağduriyeti dava esastan sonuçlanıncaya kadar giderilmektedir. Ancak YD kararı verilebilmesi için yukarıda sayılan iki madde son derece yoruma açıktır. Dava konusu işlem ne olursa olsun YD isteği mahkemece reddedilebilir. İşte size idareyi koruyan bir yorum:” - Yapılan işlem hukuka apaçık aykırı değil, sadece biraz aykırıdır, veya, - Ölüm olayı hariç bütün idari işlemler (işten atılma, sınıfta kalma, terfiinin engellenmesi vs. gibi) idareye tazminat ödettilerle telafi edilebilir” gerekçeleriyle YD isteği her durumda reddedilebilir. İdarenin herhangi bir işlemiyle haksızlığa uğratılan kişi idare mahkemesine başvurmakta aradan epeyce bir süre geçtikten sonra haklılığını ispatlayabilmekte ve bu arada hiç yoktan yere çekmiş olduğu sıkıntı stres de yanına kar kalmaktadır. Denilebilir ki mahkeme kararı ile haklılığını ispatlayan kişi ilgili kurum aleyhine tazminat davası açma hakkı vardır. Evet idare ile mücadelede yılmayarak bu yola başvuranlar kurum aleyhine tazminat davası açmakta, ancak mahkeme bu sefer asıl davanın sonuçlanma süresinden daha uzun bir süre sonucunda (artık aceleyi gerektiren bir durum da yoktur) idareyi hiçbir caydırıcı özelliği olmayan komik miktarda tazminata mahkum etmektedir. İdari yargılama sonucu İdarenin , Hükümetin aleyhine karar verdiğinde, Devlet zarara uğramışsa bu zarara neden olan kamu görevlilerine-yöneticilere zararın rücu ettirilmesi gerekir. Mahkemelerin bu rücu işlemi yapmaktan imtina etmektedirler. Oysa günümüzde yöneticilerimiz yapmış olduğu yanlışlar (ki çoğu da bilerek isteyerek yapılan) sonucu herhangi bir yaptırımla karşılaşmadığı için aynı şekilde davranmaya devam etmektedir. Yargı sonucu zarara uğrayan vatandaşa ödenen tazminat değerleri komik miktarlarda kalmakta ve Hazineye ödettilerle sonuç olarak hiçbir caydırıcılık taşımamaktadır.

Öte yandan uygulamada mahkeme kararlarının bazen uygulanmadığı da sıklıkla şahit olmaktadır.

Anayasa, yargı yetkisini düzenleyen 9. maddesinde ve yargıya ilişkin genel hükümlerin yer aldığı 138. , 139. , 140. , 141. ve 142. maddelerinde idari yargı-adli yargı ayırımı yapmamıştır. 138. maddenin son fıkrasındaki; “Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare, mahkeme kararlarını hiçbir suretle değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez” demektedir [1].

Adli yargı kararlarının gereğinin yerine getirilmesini takip eden bir savcılık müessesesi vardır. Cumhuriyet Savcıları adli yargı kararlarının yerine getirilmesini takip eder. Ancak idari yargı kararlarının yerine getirilip getirilmediğini denetleyen bir kurum yoktur. Bu durum idarenin mahkeme kararlarını uygulamama isteğini cesaretlendirmektedir. Yine sıklıkla karşılaşılan olumsuz bir durumda Anayasanın yukarıda değinilen “idare, mahkeme kararlarını hiçbir suretle değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez, mahkeme kararlarını etkisiz hale getirecek düzenlemeler yapılamaz” amir hükümlerine rağmen idarenin mahkeme kararlarını uygulamış görünüp özde uygulamamak için, iptal edilen karara konu işlemin noktasını virgülünü değiştirerek yeniden bir karar alıp eski uygulamayı devam ettirdiği de gözlenmektedir.

İdari yargı kararının süresi içinde kasten yerine getirilmemesi, İdari Yargılama Usulü Kanunu’nun 28. maddesi gereğince İdarenin sorumluluğunu gerektirdiğinden açılacak bir tam yargı davasıyla idare tazminata mahkûm edilecektir. Bu, yapılan haksızlık dolayısıyla vergi ödeyicisine yüklenen bir mali külfetten başka bir şey değildir. Ayrıca ilgili, bu zarar verici eylem dolayısıyla, kararı yerine getirmeyen kamu görevlisi aleyhine adliye mahkemesinde dava açma şikkini da tercih edebilir. Her iki durumda da bir

kere zarar gören ilgiliye dava açma külfeti yüklendiği gibi, mahkemelerin zaten ağır olan dava yükü de artmış olmaktadır [3].

6100 Sayılı Hukuk Mahkemeleri Kanununun 323. Maddesi ile Avukatların lehine çıkarılan vekâlet ücreti de ülkemizde hak aramayı güçleştirmektedir. Avukatlar davayı kaybetmesi halinde hiçbir ücret ödemiyor ama kazanmaları halinde mahkeme karar ile karşı taraftan vekalet ücreti alıyor. Vatandaşların davayı kaybetmesi halinde yargılama giderlerinin yanında bir de idarenin avukatına vekâlet ücreti ödemek zorunda bırakılmaktadır. Sanırsınız ki dava tarafları kendilerine avukatı tutmuyor da mahkemeler bilirkişi gibi taraflara avukat görevlendiriyor.

SONUÇ

1- Davaların uzamasında önemli bir neden olarak idare mahkemesi hakimlerinin kendilerini baskı altında hissetmeleridir. Bugün bağımsız olduğu söylenen yargının hakim teminatı (güvencesi) de sıklıkla tartışılmaktadır. İdarenin hoşuna gitmeyen kararları veren hakimlerin anında yaptırıma maruz kalması kamuoyunun malumudur. Bunun için gerekli yasal düzenlemeler yapılarak gerçek anlamda tüm hakimler için hakim teminatı sağlanmalıdır. İdari yargı kararlarının gereğini süresi içinde yerine getirmeyen idarecilere etkili, ciddi anlamda yaptırım gerektirecek düzenlemeler de yapılmalıdır. Demokratik, Hukuk devletlerinde zaten bunların yapılmış olması gerekir.

2- Yargılamanın uzaması ne deniyle vatandaşın mağdur olmaması için YD kararı verilmesinin kolaylaştırılması gerekir.

3- Mahkemeler tazminat belirlemede daha gerçekçi davranmalı, günümüz koşullarını göz önüne alarak belirlediği miktar ile caydırıcılığı sağlamak zorundadır. Ayrıca mahkemeye konu edilen işlemde idari yöneticilerin şahsi ve sübjektif davrandığı olayda kişisel kasıt görüldüğü takdirde tazminatın direkt olarak ilgili yöneticilerden alınmasına hükmolunması gerekir. Böylelikle hazinenin gereksiz yere zarara uğramaması, yöneticilerin de karar, verme aşamalarında daha dikkatli davranmaları sağlanır. Bunlar yapıldığında idare mahkemelerine konu olacak dava sayısında büyük oranda azalma olacağından idari yargı da kısmen rahatlayacaktır. Böylece idari yargı kararlarının işlevselleşeceği görülecektir. İdari yargı kararlarının işlevselleşmesi, etkili hale gelmesi yine idari yargının vereceği cesur kararlarla aşılabılır.

KAYNAKÇA

[1] Yıldırım, T. (2006). Yargı kararlarının uygulanmaması sorunu. Journal of Human Sciences, 8(1). Retrieved from <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/57>

[2] Bektaş, S. Ülkemizde İdari Yargı, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası Harita Bülteni, sayı :31, s.10, Ankara 1996

[3] Azrak, A.Ü. https://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/ulku_azrak.pdf Türkiye’de İdari Yargının Bağımsızlığı

[4] <https://www.milliyet.com.tr/egitim/gucler-ayriliği-nedir-kuvvetler-ayriliği-ilkesi-neden-gereklidir-6459151> Güçler Ayrılığı Nedir? Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Neden Gereklidir?

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(2)

Prof. Dr. Sebahattin BEKTAŞ³
TÜRK YÜKSEKÖĞRETİMİNİN REORGANİZASYONU
REORGANIZATION OF TURKISH HIGHER EDUCATION

ÖZ

Son yıllarda YKS sınavları sonucunda yapılan üniversitelere yerleştirmelerde giderek artan oranda ciddi miktarda boş kalan kontenjanlar göze çarpmaktadır. Bunun nedeni hiçbir hesaba, plana dayanmaksızın açılan yeni üniversiteler ve yeni açılan bölümlerdir. Açılan bu yeni üniversiteler ve yeni açılan bölümlerinin günümüz ya da gelecekteki bir ihtiyacı karşılamaya yönelik olarak yapıldığını söylemek çok zor olacaktır. Ülkenin kıt kaynakları maalesef plansız olarak yeni açılan bu üniversitelerin binalarına, laboratuvarlarına, öğretim elemanı kadrolarına harcanarak heder edilmiştir. Bugün ülkemizdeki üniversite sayısı teknoloji üreten pek çok Avrupa ülkesinden fazladır. Bu çalışmada plansızlığın Yüksek öğretim sistemimize getirdiği olumsuzluklar ele alınacak ve Yüksek öğretim sistemimizin reorganizasyonu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: yüksek öğretim, plansızlık, reorganizasyon.

ABSTRACT

In recent years, there has been an increasing number of vacant quotas in university placements made as a result of YKS exams. Undoubtedly, the culprits of this situation are the new universities and newly opened departments without any account or plan. It would be very difficult to say that these newly opened universities and their newly opened departments were designed to meet a current or future need. Unfortunately, the scarce resources of the country were wasted by spending on the buildings, laboratories and teaching staff of these newly opened universities. Today, the number of universities in our country is more than many European countries that produce technology. In this study, the negative effects of planlessness on our higher education system will be discussed and the reorganization of our higher education system will be discussed.

Keywords: Higher education, lack of planning, reorganization.

³ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi – Samsun; E-posta: sbektas@omu.edu.tr

GİRİŞ

Maalesef doğu toplumlarında olduğu gibi ülkemizde de bir planlama kültürünün olmadığını biliyoruz. Ülkemizdeki tek planlama kuruluşu Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) maalesef 8 Haziran 2011 de kapatıldı. “Biz plan değil pilav isteriz” zihniyetinin tezahürü olsa gerekir. Her alandaki plansızlıklar ülkemizin kıt kaynaklarını heder etmekte, sağlıksız bir çevre ve toplum oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda her ile bir üniversite açma kampanyası çerçevesinde; gerekli altyapının, öğretim üyesi kadrosunun, laboratuvarlarının, kütüphanesinin olup olmadığına bakılmaksızın yeni üniversitelerin açıldığı, mevcut yükseköğretim programlarının kontenjanlarının artırıldığı normal öğretim yanında bir de II.Öğretim (Gece) programlarının açıldığını, tamamen ticari kaygılarla Açık Öğretim, Yaz okulları, Uzaktan eğitim, tezsiz yüksek lisans programlarının açıldığını görmekteyiz. Yeni açılan üniversitelere, bölümlere, artırılan kontenjanlara bakıldığında maalesef bu yeni bölümlerin artırılan kontenjanların bir plan dâhilinde günümüz ya da gelecekteki bir ihtiyacı karşılamaya yönelik olarak yapıldığını söylemek çok zor olacaktır. Ülke halkının vergileriyle doğrudan ya da dolaylı olarak finanse edilen üniversitelerden ülke insanının kendi refah ve mutluluğunu, yaşam kalitesini artırıcı faaliyetlerde bulunmasını beklemek en doğal hakkıdır. Ancak ülkemiz halkı bu beklentisini karşılayabiliyor mu elbette ki hayır. Tabii bu saydığımız alanlarda iyileşme ülkenin bilim ve teknoloji yeteneğiyle doğrudan orantılıdır. Bunda kaliteli üniversite eğitiminin rolü yadsınamaz. Ancak doğaldır ki bu bir öncelik sorundur. Hükümetlerin üniversiteye bakış açısı üniversiteye sağladığı olanaklar para-kadro, teşvik imkânları son derece önemlidir.

YKS 2021 Yerleştirme Sonuçlarının Değerlendirilmesi

ÖSYM tarafından 2021 YKS yerleştirmeleri sonucu yapılan açıklamada: 2021-YKS'de tercih yapan adayların yüzde 85,80'i yükseköğretim programlarına yerleşti. Adayların yüzde 52,02'si ilk üç tercihinden birine yerleşti. Adayların yüzde 27,52'si 1.tercihine, yüzde 14,41'i 2.tercihine, yüzde 10,09'u 3.tercihine yerleşmiştir. YKS'de tercih yapan adayların yüzde 85,80'i yükseköğretim programlarına yerleşti. Eğitim Uzmanı Salim Ünsal'a göre 2021 yılı yerleştirme sonuçlarında öne çıkan husuları şöyle özetlemiştir [4]:

– Bu yıl YKS'de toplam 1 milyon 10 bin 669 kontenjan vardı. 815 bin 365'i doldu, 195 bin 304'ü boş kaldı. Bu boş kontenjanın 120 bin 161'i dört yıllık programlarda 75 bin 137'si ise 2 yıllık programlarda yer alıyor.

– Kontenjan boşluğunun genel çoğunluğu devlet üniversitelerinde. Devlet üniversitelerinde toplam 822 bin kontenjan vardı, bunun 681 bin 296'sı doldu. 146 bin 706'sı boş kaldı. 146 binin yaklaşık 55 bini 2 yıllık, 91 bini de de 4 yıllık programlarda.

– Vakıf üniversitelerinde 167 bin 440 kontenjan vardı, bunun da 125 bin 447 si doldu, 41 bin 993'ü boş kaldı. Vakıf üniversitelerinin boş kontenjanının 18 bin 138'i iki yıllık.

– Üniversitelerin hukuk bölümlerinde 16 bin 267'lik kontenjanın 15 bin 759'u doldu, şu an 508 boş kontenjan gözüküyor.

–Tıpta toplam 17 bin 545 kontenjan vardı. 17 bin 271'i doldu, 274 boş kontenjan var. Bunların 258'i devlet üniversitelerinde.

– Mühendislikte 69 bin 575 kontenjan vardı. 60 bin 17'si doldu. 9 bin 658 boş kontenjan gözüküyor. Bunların 7 bin 74'ü vakıf, bin 863 devlet, 621'i ise Kıbrıs üniversitelerinde.

– Öğretmenlikte kontenjan toplam 42 bin 584'tü. 41 bin 773'ü doldu. 811'i boş kaldı.

– Mimarlık bölümlerinde 7 bin 581 kontenjanın 6 bin 86'sı doldu, bin 495'i boş kaldı.

– Sıralama barajı olan Dış Hekimliği'nde 8 bin 783 kontenjanın 8 bin 567'si doldu, 216'sı boş kaldı.

– Eczacılık'ta toplam 4 bin 220 kontenjanın tamamı doldu.

– Bilgisayar Yazılımcılığı'nda 12 bin 175 kontenjanın 11 bin 989'u dolarken, 186 boş kaldı.

– Sözel bölümlerde toplam 109 bin 929 boş kontenjan var, 87 bin 121'i doldu, 22 bin 758 boş kaldı.

– Sayısal da ise toplam 192 bin 141 kontenjanın 162 bin 102'si doldu. 31 bin 39'u boş kaldı

– En çok boş kontenjanın olduğu Eşit ağırlıkta 173 bin 308 kontenjanın, 108 bin 361'i doldu. 64 bin 947 kontenjan boş kaldı.

Üniversite türüne göre doluluk oranları ise şöyle:

- Devlet üniversitelerinin yüzde 82,3’ü dolu, yüzde 17,7’si boş
- Vakıf üniversitelerinde yüzde 74,9’ü dolu yüzde 25,1’i boş
- Kıbrıs üniversitelerinin yüzde 57,2’si dolu, 42,8’i boş.

2021 YKS yerleştirmeleri özet olarak değerlendirildiğinde; üniversitelerde 1 milyon 10 bin 669 kontenjan olduğu bunun 815 bin 365 kontenjanın dolduğu. 120 bin 167’si lisans, 75 bin 137’si ise ön lisans programlarında olmak üzere 195 bin 304 kontenjanın boş kaldığı ortaya çıkmıştır. Bu kontenjanların 147 bininin devlet üniversitelerinde bulunduğu da ayrıca dikkat çekmektedir [4].

Üniversitelere yapılan yerleştirmelerde bölümlerin puanları yakın geçmişe kadar tamamen bölümlerin aldıkları tercih sayısına göre oluşmaktaydı. Bu durum uygulamada sorunlara yol açmaktaydı. Çünkü bölümlerin puanları bölümlerin o andaki popülaritelerine (iş bulma kolaylıklarına) göre değişebilmektedir. Örneğin yoğun Matematik bilgisi gerektiren Matematik bölümlerinin puanları Matematikçilerin o dönemdeki iş bulabilme olanağına göre artıp azalabilmektedir, eğer matematikçiler iş bulamıyorsa, devlet yeterli miktarda matematikçi almıyorsa matematik bölümlerinin puanları ciddi manada düşüyordu. Bunun yakın geçmişte örneğini yaşadık, hiç matematik sorusu yapmadan matematik bölümüne yerleştirilen adaylar oldu. Tabii ki bu yerleşen adayların matematik öğrenimlerini sürdürmelerinde ciddi sıkıntılar yaşandı, çözüm için adayların ilgili alanda minimum belirtilen sayıda net yapmaları istendi yapmayanların ilgili alanda puanları hesaplanmadı. Daha sonrada pek çok alan için en düşük başarı sıralaması getirildi. Özellikle vakıf üniversitelerinin açılması, yaygınlaşması ile bölümlere daha düşük puanlı öğrencilerin girmeye başlaması bu duruma bir neşter vurulmasını zorunlu hale getirdi. Artık Tıp, Hukuk, Mimarlık, Mühendislik, Öğretmenlik, Dış Hekimliği, Eczacılık gibi bölümleri tercih yapabilmek için adaylardan YÖK ün belirlediği En Düşük Başarı Sırasını elde etmeleri zorunluluğunu getirdi. YÖK ün bu uygulamasını doğru ve yerinde olduğunu belirtmek isteriz.

En Düşük Başarı Sıralamaları

- Tıp programlarına yerleştirme işlemlerinde ilgili puan türünde En düşük 50 bininci,
- Dış Hekimliği programlarına yerleştirme işlemlerinde ilgili puan türünde En düşük 80 bininci,
- Eczacılık programlarına yerleştirme işlemlerinde ilgili puan türünde En düşük 100 bininci,
- Hukuk programlarına yerleştirme işlemlerinde ilgili puan türünde En düşük 100 bininci,
- Mimarlık programlarına yerleştirme işlemlerinde ilgili puan türünde En düşük 250 bininci,
- Mühendislik programlarına yerleştirme işlemlerinde (Orman, Ziraat, Su Ürünleri/Su Bil. Fakülteleri programları, Ağaç İşleri Endüstri Mühendisliği programları hariç; Ziraat Fakültelerinin Gıda Mühendisliği programları dâhil) ilgili puan türünde En düşük 300 bininci,
- Öğretmenlik programlarına yerleştirme işlemlerinde (Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık programı dâhil) ilgili puan türünde En düşük 300 bininci olmak gerekmektedir.[4]

2018 yılı içinde YÖK almış olduğu bir kararla üniversiteler bünyesinde bölüm/program açılması kontenjan doluluğu şartı da getirmiştir. YÖK bu kararıyla ilk defa öğrenci alım tekliflerinde dikkate alınacak doluluk oranlarını belirledi. Buna göre; Devlet üniversiteleri için Türkiye Geneli doluluk oranının %90 olarak belirlenmesine, Vakıf üniversiteleri için Türkiye Geneli doluluk oranının %85 olarak belirlenmesine karar vermiştir. Bu durumu sevindirici bir gelişme olarak değerlendirebiliriz [5].

Kontenjanların bu yıl aşırı oranda boş kalması yetkilileri harekete geçirdi, hükümet önce baraj puanları düşürdü, ardından ÖSYM ilk defa 2021 yılında Ek yerleştirmelerden sonra 2.bir ek yerleştirme yapacağını açıkladı.

Yüksek öğretimde kalite sorunu

Artık ülkemizde yetişmiş insan gücü konusunda spesifik birkaç alan dışında bir sıkıntı olmadığını hatta plansızlık nedeniyle fazlalık olduğunu da rahatlıkla söyleyebiliriz. Bugün Türkiye de hemen hemen her alanda değil yetişmiş insan gücü istenilmeyen sayıda profesör olduğu bir gerçektir. Burada ülkemizdeki her düzeydeki yetişmiş insan gücünün niteliği de tartışmalıdır. Yani amaç yetişmiş insan gücünün sayısının değil niteliğinin, kalitesinin artırılması olmalıdır. Son yıllarda ülkemizde eğitimde kalite, akreditasyon

çalışmaları da yaygınlaşmaktadır. Ancak bu çalışmaların sertifikalandırılmalarının da pek bir işe yaramadığı da gözlenmektedir. Örneğin üniversite konusunda hiçbir birikimi olmayan TSE üniversiteleri sözde denetlemekte onlara kalite belgesi verebilmektedir.

Meslek Yüksekokulları ve mesleki eğitimin yetersizliği

Ülkemizde yükseköğretimdeki okullaşma oranının son derece düşük olduğu gerçeği ortadayken yeni açılacak üniversitelere karşı çıkmak da kolay olmamaktadır. Öte yandan ülkemizde mesleki eğitimin özendirilmemesi, teşvik edilmemesi üniversiteler önünde aşırı yığılmaya neden olmaktadır. Lisans programlarına aşırı talep de sorunu büyütülmektedir. Gelişmiş ülkelerde meslek liselerinin sivil liselere oranı %70-%30 iken ülkemizde bu oran tam ters %30-%70 dir. Bugün Türkiye ile Almanya'nın nüfusları yaklaşık eşittir. Almanya da 3 milyon üniversite öğrenci varken Türkiye de bu sayı 8 milyondur. Bu rakamlar Türkiye de ki eğitim politikasının yanlışlığı göstermektedir. Bu nedenle Üniversite kapısına bu kadar büyük bir kitle yığılmaktadır. Çare ara insan gücü yetiştirmek ve yüksek öğretimi de buna göre programlamadan geçmektedir. 12 Eylül darbesiyle kurulan YÖK ün ülkemizdeki lise üstü olan 2-3 yıllık ne kadar öğretim kurumu varsa bunları Meslek Yüksekokulu (MYO) kapsamında üniversite bünyesine sokmuştur. Sanırım bu işlemin amacı düşük olan Yükseköğrenimli nüfus oranını suni olarak artırmaktı. Ancak uygulama göstermiştir ki MYO lar bu süreçte başarılı olamamış, kuruluş amaçları olan ara insan gücü yetiştirmekte başarılı olamamışlardır[6].

Bu MYO-ön lisans programlarına gelen öğrencilere verilen öğretim programı uygulama ağırlıklı olması gerekirken biraz da ekonomik kaygılarla (10 saatten fazla uygulama dersine Ek ders ücreti ödenmemesi uygulaması nedeniyle) teorik ağırlıklı derslerden oluştuğu görülmektedir. Öte yandan sanki MYO ların birinci amacı Ara insan gücü yetiştirmek değil de sanki öğrencilerinin Lisans programlarına kolay dikey geçiş yapabilmeleriymiş gibi MYO müfredatlarının aynı alandaki lisans programlarının ilk iki sınıfıyla uyumlu olarak teorik ağırlıklı olarak planlandığını üzülmekteyiz. Bugün üniversitelerimize baktığımızda bu MYO ların üniversitelerin sırtında birer kambur oldukları Üniversitelerin evrensel tanımındaki bilim yapma(araştırma), bilim yayma(eğitim-öğretim) görevlerini yerine getirmekte bir ayak bağı olduklarını görüyoruz. Mevcut 2 yıllık MYO ların öğretim programlarına baktığımızda 1.sınıfdaki derslerin neredeyse tamamına yakını Matematik, fizik, İngilizce, Türkçe, Tarih derslerinin oluşturduğunu sadece 2.yılda mesleğe yönelik derslerin verilmeye çalışıldığını görmekteyiz bu da amaç olan nitelikli ara insan gücü yetiştirmeye yetmemektedir. Özellikle teknik branşlardaki MYO larda ciddi bir altyapı laboratuvar eksikliği görülmektedir. Hatta MEB bünyesindeki benzer daldaki Meslek liselerinin bile laboratuvar olanakları açısından daha iyi durumda olduğunu söyleyebiliriz. MYO lar konusunda önerimiz ise şudur:

Tüm MYO lar kapatılıp lağvedilmeli ve MEB bünyesine aktarılmalıdır. MEB deki meslek liselerinin mevcut öğrenim süreleri 1-2 yıl artırılmalı bu programı bitirenlere de Ön lisans diploması (Teknikerlik ve/veya muadili unvanlarıyla) verilmelidir [5].

Vakıf Üniversiteleri

Bugün ülkemizde toplamda 209 üniversite vardır. 131 devlet üniversitesi (11 teknik üniversite, 2 güzel sanatlar üniversitesi ve 1 yüksek teknoloji enstitüsünün yanı sıra Polis Akademisi ve Milli Savunma Üniversitesi) ve 78 vakıf üniversitesi bulunmaktadır. Maalesef vakıf üniversitesi dediklerimiz içinde bu işi ciddi yapanların sayısı beşi onu geçmez. Geri kalan büyük kısmının ise bu işi biraz ticari gaye ile yaptıklarını görmekteyiz. Vakıf üniversiteleri hakkında yapılan bir araştırmada; Vakıf üniversitelerinin büyük çoğunluğunun öğrencilerden elde ettikleri gelirlerinin büyük çoğunluğunu üniversitelerinin reklamlarına ayırdığı , araştırma geliştirme faaliyetlerine hemen hemen hiç para ayırmadıklarını çarpıcı şekilde ortaya çıkarmıştır. Vakıf üniversitelerinde yaygın olan daha çok para kazanma isteği sonucu öğretim elemanlarına Devlet üniversitesinde ödenen ücretlerden çok daha az ücret ödendiğinin ayyuka çıktığı kamuoyunun malumudur. Asgari ücretle çalıştırılan Arş. Görevlileri mevcuttur. Sonunda YÖK yaptığı bir düzenleme ile Vakıf üniversitesi öğretim elemanlarına en az Devlet üniversitesindeki emsalleri kadar ücret ödenmesi yükümlülüğü getirilmek zorunda kaldı. Ticari gayenin öne çıktığı durumlarda eğitim-öğretimin

de ciddi yapıldığını söylemek biraz zor olsa gerekir. Vakıf üniversitelerinin para kazanma konusunda iştahlarını her yerde görmekteyiz. Akademik kadroları, altyapıları yetersiz olmasına rağmen Sertifika programları, pedagojik formasyon ,lisans tamamlama vb. gibi konularda programlar açmakta ve öğrenci başına aldıkları paralar karşılığında herkese diplomalarını, sertifikaları verilmektedir. İşin ilginç YÖK ün bölüm-program açma konusunda koyduğu kriterlere bakılınca devlet üniversitelerine kıyasla vakıf üniversitelerine daha hoşgörülü davrandığı görülmektedir. Gerekli alt yapı koşullarını sağlamayan 4-5 katlı bir apartmanda öğretim yapan pek çok vakıf üniversitesinin varlığı hepimizin malumudur. Vakıf üniversiteleri hakkında özetlediğimiz tüm bu olumsuz durumlar, Vakıf üniversitelerinin çok ciddi anlamda denetlenmeleri gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Mevcut vakıf üniversitelerinin durumu masaya yatırılmalı yetersiz olanların yetersizliklerini giderinceye kadar öğrenci alımlarına izin verilmemeli, yeni Vakıf üniversitesi açma isteklerine de çok ince eleyip sık dokuyarak karar verilmelidir [5].

SONUÇ

Son yıllarda YKS yerleştirmeleri sonucu ortaya çıkan ciddi kontenjan boşlukları Ülkemizde yüksek öğretim planlamasının doğru yapılmadığını açıkça göstermektedir. Yani ülkemizde yükseköğretimin yeniden planlanması (reorganizasyonu) artık kaçınılmaz ertelenemez duruma çıkmıştır. Bugün yükseköğrenim sistemimizde görülen plansızlık acilen yeni düzenlemeler gerektirmektedir. Esasında bu planlamanın tüm (ilk+orta+yüksek) eğitim kademelerinde yapılması gerekir. Özellikle yükseköğrenim öncesi mesleki eğitime gerekli yönlendirmelerin mutlaka yapılması gerekir. Böylece üniversite kapısı önündeki yığılmalar da bir miktar azaltılabilir. MYO lar Üniversitelerden çıkartılıp MEB bünyesine aktarılmalı ve bu okul mezunlarının kamuda, özel sektörde çalışmalarının önünü açacak yeni düzenlemeler yapılmalıdır. Sağlıklı bir yükseköğretim planlaması için YÖK, MEB in ve ilgili kuruluşların (DPT yi kapatıldığı için söyleyemiyoruz) bir araya gelip ülkenin geleceğine yönelik bir kestirim yaparak hangi dallarda yetişmiş insan gücüne gereksinim duyacağını belirlemesi ve yükseköğretimi bu konuda planlaması, hatalı açılan üniversitelerin, bölümlerin kapatılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi. (2007). Yükseköğretim Kurulu. Ankara: Meteksan A.Ş.
- [2] Küçükcan, T., & Gür, B. S. (2009). Türkiye'de Yükseköğretim: Karşılaştırmalı Bir Analiz. Ankara: SETA Vakfı Yayınları.
- [3] Ernst & Young, Dünya'da ve Türkiye'de Madencilik Sektörü. (2011). Erişim: http://www.vergidegundem.com/tr/c/document_library/get_file?uuid=799f643c-16f0-427a-b282-b78516feaa1f&groupId=10156.
- [4] <http://www.cihanyesilyurt.com/haberler/adaylarin-yuzde-86si-yerlesti/>
- [5] Bektaş, S., Boş Kalan Mühendislik Kontenjanları Ve Harita Mühendisliği Bölümlerinin Analizi,. TURAN-SAM Stratejik Araştırmalar Merkezi; Kars Vol. 11, Iss. 44, (Autumn 2019): 241-246. DOI:10.15189/1308-8041
- [6] Bektaş, S., Fidan, Ş., & Keçeci S. B. Yükseköğretimde Sorunlar ve Öneriler. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 13. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı 18-22 Nisan 2011, Ankara.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(3)

Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN⁴; Öğr. Gör. Orkun KONAK⁵

**ÖZEL GÜVENLİK ve KORUMA MESLEK YÜKSEKOKULLARINDA ALAN İLE İLGİLİ
YAPILAN AKADEMİK ÇALIŞMALAR**
*ACADEMIC STUDIES RELATED TO THE FIELD IN PRIVATE SECURITY and PROTECTION
VOCATIONAL SCHOOLS*

ÖZ

Çalışmanın amacı Türkiye'deki üniversitelerde özel güvenlik ve koruma programlarında görev yapan akademisyenlerin özel güvenlik alanı ile ilgili yaptıkları çalışmaları incelemektir. Üniversitelerde bu bölüm ve programlarda görev yapan öğretim elemanlarının çalışmaları makaleler ve bildirimler açısından, ulusal ve uluslararası düzeyde incelenmiştir. 48 üniversitede faaliyet gösteren toplam 50 özel güvenlik ve koruma programı öğretim elemanlarının yalnızca özel güvenlikle ilgili akademik çalışmaları web ortamında araştırılmıştır. Veriler nitel araştırma tekniği olan dokümantasyon incelemesi yapılarak elde edilmiştir. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Yapılan analiz sonucuna göre 50 meslek yüksekokulundan sadece 13'ünde akademik çalışma yapıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özel Güvenlik, akademisyen, özel güvenlik programları.

ABSTRACT

The aim of the study is to examine the studies of academicians working in private security and protection programs in universities in Turkey on the field of private security. The work of the teaching staff working in these departments and programs at universities has been examined at the national and international levels in terms of articles and papers. Only academic studies related to private security of 50 private security and protection program lecturers operating in 48 universities were searched on the web. Data were obtained by performing document analysis, which is a qualitative research technique. The obtained data were subjected to content analysis. As a result of the analysis, it was determined that only 13 out of 50 vocational schools conducted academic studies.

Keywords: Private Security, academician, private security programs.

⁴ Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO, guckun@gmail.com; gazi.uckun@kocaeli.edu.tr

⁵ Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO, orkun.konak@kocaeli.edu.tr

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

GİRİŞ

Türkiye’de Özel güvenlik kavramının gündeme gelmesine 1970’li yıllarda başlayan anarşi ve terör olaylarının sebep olduğu genel kabul gören bir durumdur. Bu sürecin devamında genel kolluk kuvvetlerinin (polis-jandarma) özel sektöre ait baraj, banka, tesis, fabrika, otel ve sahaları korumakta yetersiz kalmasının da etkisiyle 2495 Sayılı Bazı Kurum ve Kuruluşların Korunması ve Güvenliklerinin Sağlanması Hakkında Yasa’nın 1981 yılında çıkarılması ile uygulamaya geçirilmiştir. 24 Ocak kararlarıyla birlikte 1980’li yılların ilk yarısında başlayan serbest piyasa ekonomisi ve özelleştirme faaliyetleri de özel güvenliğin önünü açmış ve yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Bununla birlikte 2495 sayılı yasa ile 23 yıl yürürlükte kalmış olmasına rağmen hem tam anlamıyla bir mesleki oluşum sağlayamamış aynı zamanda meydana gelen değişime de ayak uyduramayıp, ihtiyacı karşılamada yetersiz kalmıştır. 2004 yılında 5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Yasa 2495 sayılı yasanın yerini alarak güvenlik sektörünü düzenleyici hukuksal zeminini oluşturmuştur. 5188 sayılı yasa, uygulamaya ilişkin yönetmelik ve genelgeler ile özel güvenlik sektörü yeniden düzenlenmiş, yaşanan eksiklik ve aksaklıklar giderilmeye çalışılmıştır. Özlük hakları, çalışma süreleri, çalışma alanları, yetki ve sorumluluklar ve eğitim konusuna ilişkin çağdaş ve sektörel ihtiyaçlara cevap verecek ölçüde düzenlemeler yapılmıştır.

5188 sayılı yasa sonrasında sektörün iş gücü ihtiyacının karşılanması amacıyla ilk yıllarda bir önceki yasanın mevcut özel güvenlik personelinden faydalanılmış fakat bu büyüyen sektörün ihtiyacını gidermemiştir. Yeni yasayla birlikte oluşturulan eğitim kurumları bu açığı kapatmak amacıyla oluşturulmuş ve özel güvenlik eğitimi vermeye başlamıştır. EGM Özel Güvenlik Denetleme Başkanlığı tarafından düzenlenen ve denetlenen 489 Özel Güvenlik Eğitim Kurumu bulunmaktadır. (<https://www.egm.gov.tr/ozelguvenlik>, 2022)

YÜKSEK ÖĞRETİM ve ÖZEL GÜVENLİK EĞİTİMİ

2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanununda Meslek Yüksekokulu, belirli mesleklere yönelik nitelikli insan gücü yetiştirmeyi amaçlayan, yılda iki veya üç dönem olmak üzere iki yıllık eğitim-öğretim sürdüren, önlisans derecesi veren bir yükseköğretim kurumudur. Yine aynı kanun önlisansı, ortaöğretim yeterliliklerine dayalı, en az iki yıllık bir programı kapsayan nitelikli insan gücü yetiştirmeyi amaçlayan veya lisans öğretiminin ilk kademesini teşkil eden bir yükseköğretimdir şeklinde tanımlanmaktadır. (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf>, 2022) Dolayısı ile kısaca Meslek Yüksekokulunu, belirli meslek grupları için nitelikli insan gücü yetiştirme amacıyla olan bir yükseköğretim kurumudur şeklinde tanımlayabiliriz. 2547 sayılı YÖK kanununda Yükseköğretimin amaçlarından birini de, Yükseköğretim kurumları olarak yüksek düzeyde bilimsel çalışma ve araştırma yapmak, bilgi ve teknoloji üretmek, bilim verilerini yaymak, ulusal alanda gelişme ve kalkınmaya destek olmak, yurt içi ve yurt dışı kurumlarla işbirliği yapmak suretiyle bilim dünyasının seçkin bir üyesi haline gelmek, evrensel ve çağdaş gelişmeye katkıda bulunmak olarak ifade etmiştir. Bu açıdan baktığımızda bir yükseköğretim kurumu olan meslek yüksekokullarının hem nitelikli iş gücü yetiştirmek gibi bir misyonu olmakla birlikte aynı zamanda ilgili alanında bilimsel araştırma yapmak gibi bir misyonu da görmektedir.

Çalışmanın da konusunu oluşturan ön lisans Özel Güvenlik eğitimi 5188 sayılı yasanın 14. Maddesinde yükseköğretim kurumlarına (fakülte ve meslek yüksek okulları) özel güvenlik ve koruma bölümü/programı açabilmeleri imkanını vermiştir. 2002 yılında İstanbul Üniversitesinde Savunma ve Güvenlik Programının açılmasına rağmen, Özel Güvenlik ve Koruma adı altında ilk kez Kocaeli Üniversitesi’ne bağlı Hereke Ömer İsmet Uzunyol Meslek Yüksekokulunda 2003-2004 eğitim öğretim yılında açılmıştır. 2004 yılının haziran ayında yasanın çıkmasından sonra ise sayı giderek artmış ve günümüzde 49 üniversitenin 51 meslek yüksekokulunda ayrıca iki üniversitenin de 2 açık öğretim fakültesinde olmak üzere 53 yüksek öğretim kurumuna ulaşmıştır. 51 meslek yüksekokulunda 2 profesör, 2 doçent, 7 doktor öğretim üyesi ve 157 öğretim görevlisi olmak üzere toplam 168 öğretim elemanı bulunmaktadır. Bu çalışmayla birlikte özel güvenlik ve koruma programlarında görev yapan akademik personelin özel güvenlik alanında yapmış oldukları çalışmalar ilgili üniversitelerin meslek yüksekokulları web sitelerindeki özgeçmişlerinden ve yök akademik sayfasında yapılan araştırmadan derlenerek mevcut durum ortaya konulmuştur.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı özel güvenlik ve koruma programlarında görev yapan öğretim elemanlar üzerinden meslek yüksekokulunda yapılan akademik çalışmalarını incelemek ve durum analizi yapmaktır. Araştırmanın ana kütlesini bünyesinde özel güvenlik ve koruma programı bulunduran üniversitelerdir. Öncelikle hangi üniversitelerde özel güvenlik koruma programı olduğunu araştırmak için YÖK atlas'dan verilere ulaşılmıştır. Ayrıntılı bilgiler için her öğretim elemanının meslek yüksekokulunun web sayfasındaki özgeçmişi ve yök akademik'deki bilgileri incelenerek veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Literatür incelendiğinde özel güvenlik ile ilgili çalışmaların yapıldığı, ancak özel güvenlik ve koruma programında görev yapan öğretim elemanlarının kısıtlı miktarda yayın yaptığına rastlanılmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmanın kısıtı ise bazı öğretim elemanlarının özgeçmişleri ile yök akademik verilerinin uyuşmaması olmuştur, bu durumda olan verilere yer verilmemiş ve değerlendirmeye alınmamıştır.

Araştırmanın Bulguları

Tablo 1: Üniversitelerin uluslararası makale sayıları

Üniversite Adı	Uluslararası Makale Sayısı
Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO	1
Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO	2
Çankırı Karatekin Üniversitesi Yapraklı MYO	4
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Antakya MYO	3
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Türkoğlu MYO	1
Kocaeli Üniversitesi Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO	13
Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO	1
Yalova Üniversitesi Çınarcık MYO	1
TOPLAM	26

Tablo 1 incelendiğinde 51 Meslek Yüksekokulunun 8'inde (%15.6) uluslararası makale yazılmıştır, yazılan toplam 26 makalenin 13'ü (%50) tek bir üniversitededir.

Tablo 2: Üniversitelerin ulusal makale sayıları

Üniversite Adı	Ulusal Makale Sayısı
Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO	1
Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO	1
Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO	1
Kocaeli Üniversitesi Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO	4
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Gülşehir Sosyal Bilimler MYO	1
TOPLAM	8

Tablo 2 incelendiğinde 51 Meslek Yüksekokulunun 5'inde (%9.8) Ulusal makale yazılmıştır, yazılan toplam 8 makalenin 4'ü (%50) tek bir üniversitededir.

Tablo 3: Üniversitelerin uluslararası bildiri sayıları

Üniversite Adı	Uluslararası Bildiri Sayısı
Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO	3
Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO	2
Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO	1
Çankırı Karatekin Üniversitesi Yapraklı MYO	1
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Antakya MYO	3
Kocaeli Üniversitesi Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO	5
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Gülşehir Sosyal Bilimler MYO	1
Yalova Üniversitesi Çınarcık MYO	5
TOPLAM	21

Tablo 3 incelendiğinde 51 Meslek Yüksekokulunun 8'inde (%15.6) uluslararası bildiri yazılmıştır, yazılan toplam 21 bildirin 10'u (%47.6) iki üniversitededir.

Tablo 4: Üniversitelerin ulusal bildiri sayıları

Üniversite Adı	Ulusal Bildiri Sayısı
Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO	1
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Antakya MYO	3
İnönü Üniversitesi Malatya MYO	1
İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Teknik Bilimler MYO	1
Karabük Üniversitesi Eskipazar MYO	1
Kocaeli Üniversitesi Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO	8
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Gülşehir Sosyal Bilimler MYO	1
Yalova Üniversitesi Çınarcık MYO	1
TOPLAM	17

Tablo 4 incelendiğinde 51 Meslek Yüksekokulunun 8'inde (%15.6) ulusal bildiri yazılmıştır, yazılan toplam 17 bildirin 8'i (%47.05) bir üniversitededir.

Tablo 5: Öğretim elemanlarının makale sayıları

	Öğretim Elemanı Sayısı	Makale Yazan Öğr. Elemanı Sayısı	Özel Güvenlikle İlgili Çalışma Yapmayan Sayısı
Prof.	2	1	1
Doç.Dr.	2	1	1
Dr. Öğr. Üyesi	7	2	5
Öğr.Gör.	157	11	146

Toplam	168	15	153
--------	-----	----	-----

Tablo 5 incelendiğinde 2 Prof.Dr.'dan 1'inin, 2 Doç.Dr.'dan 1'inin, 7 Dr.Öğr.Ü.'den 5'inin 157 Öğr.Gör.'den 146'sının ulusal yada uluslararası makale yazmadığı görülmüştür. Özel Güvenlik alanında makale yazan akademik personel sayısı 15'dir (%8.9).

Tablo 6: Öğretim elemanlarının bildiri sayıları

	Öğretim Elemanı Sayısı	Bildiri Yazan Öğr. Elemanı Sayısı	Özel Güvenlikle İlgili Çalışma Yapmayan Sayısı
Prof.	2	1	1
Doç.Dr.	2	1	1
Dr. Öğr. Üyesi	7	2	5
Öğr.Gör.	157	9	148
Toplam	168	13	155

Tablo 6 incelendiğinde 2 Prof.Dr.'dan 1'inin, 2 Doç.Dr.'dan 1'inin, 7 Dr.Öğr.Ü.'den 5'inin 157 Öğr.Gör.'den 148'inin ulusal yada uluslararası bildiri yazmadığı görülmüştür. Özel Güvenlik alanında bildiri yazan akademik personel sayısı 13'dir (%7.73).

SONUÇ ve TARTIŞMA

Ülkelerin gelişmesi ve kalkınmasına katkıda bulunabilmek için, yüksek verimi gerçekleştirecek bilgi/beceri ve iş alışkanlıklarına sahip nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi gerekmektedir. (Sarıbyık, 2013) Nitelikli iş gücü yetiştirmenin temel unsurlarından biri de mesleki eğitimin niteliğinin ve kalitesinin artırılması sağlamaktır. Yüksek öğretim açısından baktığımızda bu sorunun üç asli sac ayağı bulunmaktadır. Öğrenci, fiziki mekan ve eğitici. Fiziki mekanların yetersizliği, laboratuvarı, mesleki eğitim için uygulama alanı olmayan meslek yüksekokullarının varlığı yadsınamaz bir gerçektir. Yine bu okulları tercih eden öğrenciler açısından da durum pek iç açıcı değildir. Bununla birlikte çalışmamızın ana konusu özel güvenlik ve koruma alanında mesleki eğitim veren yüksek okullardaki akademik personelin bilimsel çalışma ve araştırma yaparak, bilgi ve teknoloji üreterek, bilim verilerini yayıp, ulusal alanda gelişme ve kalkınmaya destek olup olmadıklarını tespit etmektir. Meslek yüksek okullarında çalışan akademik personelin sadece %8.9'u makale ve %7.73 ise bildiri yazarak alana katkı sağlamışlardır. Bu durumun sebepleri arasında akademik personelin farklı yüksek lisans ve doktora alanlarından gelmiş olmalarından dolayı akademik kariyer için Özel Güvenlik alanını tercih etmemelerini ilk başa koyabiliriz. Yapılan araştırma sırasında kamu güvenliği, hukuk, beden eğitimi ve spor, halkla ilişkiler ve hatta mühendislik alanında birçok akademik çalışmanın yapılmış olduğu görülmüştür. Bir diğer durum ise öğretim görevlisi kadrolarıyla ilgilidir.

YÖK mevzuatında Öğretim Görevlisi, Yükseköğretim kurumlarında okutulan dersleri vermek, uygulama yapmak veya yaptırmakla yükümlü olan öğretim elemanı olarak tanımlanmıştır. Dolayısı ile bir akademik çalışma zorunluluğu getirilmemiştir. Bu noktada tartışılması gereken konular uzun vadede özel güvenlik ve koruma alanında lisans ve yüksek lisans programlarının açılmasıyla kendi akademik personelinin yetiştirme olanağının doğması, kısa vadede ise öğretim görevlisi kadroları için akademik yayın zorunluluğunun getirilmesidir. Yine mesleki deneyimlerinden faydalanmak kamu kolluk veya özel güvenlik alanında belli bir süre çalıştıktan sonra öğretim görevlisi kadrolarına atanacak kişilerde de yaş sınırı ve akademik çalışma zorunluluğu da tartışılmalıdır. Bu çalışmada sadece makale ve bildiri çalışmaları incelenmiştir. Kitap yazımı zaten çok yetersiz kalmaktadır. Alanda çalışan akademik personelin yazmış olduğu kitap sayısı ve içeriği öğrencilere yeterli katkı sağlayacak düzeyde değildir. Üniversite

yönetimlerinin kitap yazımı konusunda akademik personeli teşvik etmesi gereklidir. Özel Güvenlik alanının çağdaş gelişmeleri yakından takip edebilmesi, uluslararası arenada rekabet gücünün olması ve yetiştirilen öğrencilerin yetkin, bilgili ve araştırmaya açık olması için öncelikle görev yapan akademik personelin yeterli akademik çalışma yapması zorunludur.

KAYNAKÇA

1. Sarıbyık, M., "Meslek Yüksekokullarında Nitelikli İşgücü Yetiştirmek için 3+1 Eğitim Modeli", Academic Platform - Journal of Engineering and Science, vol. 1, no. 1, pp. 39-41, Apr. 2013, doi:10.5505/apjes.2013.32042
2. 2547 Sayılı yasa, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf> , 02.02.2022
3. 5188 Sayılı yasa, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5188.pdf> , 02.02.2022
4. <https://akademik.adu.edu.tr/myo/aymes/default.asp?brm=4026&yk=365088&s=personel>
5. <http://ayasmyo.ankara.edu.tr/akademik-personel/> , 02.02.2022
6. https://baframyo.omu.edu.tr/tr/akademik/akademik_personel, 03.02.2022
7. <https://batman.edu.tr/Birimler/1477/akademik-kadro>, 03.02.2022
8. <https://bayburt.edu.tr/tr/personel/ozel-guvenlik-ve-koruma>, 03.02.2022
9. <https://birimler.atauni.edu.tr/mulkiyet-koruma-ve-guvenlik-bolumu-1/akademik-personel/>
10. <https://bozok.edu.tr/okul/sorgun-myo/akademik-personel>, 03.02.2022
11. <https://bozok.edu.tr/okul/sefaatli-myo/akademik-personel>, 03.02.2022
12. <https://bunyanmyo.kayseri.edu.tr/tr/akademik-personel>, 03.02.2022
13. <https://devrek.beun.edu.tr/akademik-personel/mulkiyet-koruma-ve-guvenlik.html>, 03.02.2022
14. https://emyo.gop.edu.tr/KadroAkademik.aspx?d=tr-TR&mk=33742&m=akademik_kadro&bidr=11523&bid=11523, 03.02.2022
15. <https://emyo.karabuk.edu.tr/akademikPersonel.aspx?BA=index.aspx>, 12.02.2022
16. <http://espiyemyo.giresun.edu.tr/tr/akademikpersonel#> ,06.02.2022
17. <http://gmyo.ibu.edu.tr/idari-personel/akademik-kadro>
18. <https://gulsehirmyo.nevsehir.edu.tr/tr/akademik>, 02.02.2022
19. <https://imyو.igdir.edu.tr/igdir-meslek-yuksekokulu-personel-akademik-personel>,06.02.2022
20. <https://kmu.edu.tr/sbmyo/akademik/mulkiyetkoruma>,06.02.2022
21. <https://kmyo.kastamonu.edu.tr/index.php/tr/ozel-guvenlik/akademik-kadro>, 12.02.2022
22. <https://manyas.bandirma.edu.tr/tr/mulkiyet/Personel/Akademik>,06.02.2022
23. <https://mkgb.aksaray.edu.tr/Akademik-Personel>, 12.02.2022
24. <http://mkg.mu.edu.tr/tr/personel/akademik>,06.02.2022
25. <http://mulkiyetkoruma.vmyo.alparslan.edu.tr/tr/academic-staffs>,06.02.2022
26. <https://myo.artvin.edu.tr/akademik-42>
27. <https://osmaniye.edu.tr/birimdetay-duzucimyo-2629#Akademik%20Personel>,06.02.2022
28. <http://oguzelimyo.gantep.edu.tr/sayfa.php?id=140>,06.02.2022
29. <https://ozelguvenlik.yalova.edu.tr/tr/Page/PersonelListesi/akademik-kadro>, 02.02.2022
30. <https://ozelguvenlikteknikbilimlermyo.istanbulc.edu.tr/tr/akademikkadro>,06.02.2022
31. <https://salihlimyo.mcbu.edu.tr/akademik/akademik-kadro3.49104.tr.html>,06.02.2022
32. <https://sirnak.edu.tr/birimler/k/40409/akademik-kadro/40/sirnak-meslek-yuksekokulu>,12.02.2022
33. <https://sbmyo.adiyaman.edu.tr/tr/kisiler/mulkiyet-koruma-ve-guvenlik-bolumu/akademik> ,06.02.2022
34. https://sbmyo.bingol.edu.tr/programlar_/ozel-guvenlik-ve-koruma-programi/akademik-personel ,06.02.2022
35. <https://sosyal.akdeniz.edu.tr/akademik-personel-789>
36. <http://tbmyo.kilis.edu.tr/bolum/MYMY26/sayfa/428775/akademik-personel>, 02.02.2022
37. <https://tbmyo.siirt.edu.tr/personel/akademik/739614.html>, 12.02.2022

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

38. <https://torulmyo.gumushane.edu.tr/tr/sayfa/b%C3%B6l%C3%BCmler/m%C3%BClkiyet-koruma-ve-g%C3%BCvenlik/%C3%B6zel-g%C3%BCvenlik-ve-koruma/>, 12.02.2022
39. <https://turkoglumyo.ksu.edu.tr/Default.aspx?SID=7571>, 12.02.2022
40. <https://uludag.edu.tr/sbmyo/konu/view?id=405&title=akademik-personel92>, 12.02.2022
41. <http://uzunyolmyo.kocaeli.edu.tr/bolum-baskanlari.php>, 12.02.2022
42. <https://yapraklimyo.karatekin.edu.tr/tr/ozel-guvenlik-ve-koruma-programi-8475-sayfasi.karatekin>, 02.02.2022
43. <https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-program.php?b=40003>
<https://www.agri.edu.tr/detail.aspx?bid=564&tid=11&dil=tr-TR>, 12.02.2022
44. <https://www.egm.gov.tr/ozelguvenlik>, 14.02.2022
45. <https://www.beu.edu.tr/BirimAkademikPersonel.aspx?id=37>
46. <http://www.balikesir.edu.tr/site/akademik-kadro/292414>
47. <http://www.inonu.edu.tr/mulkiyetkoruma/akademisyen>
48. <https://www.kafkas.edu.tr/smyo/TR/sayfa1404>, 12.02.2022
49. <https://www.kafkas.edu.tr/sbmyo/TR/sayfa158812>.02.2022
50. <https://www.mku.edu.tr/departments.aspx?birim=195>,06.02.2022
51. <https://www.munzur.edu.tr/birimler/akademik/myo/cmyo/bolumler/guvenlik/Pages/akadro.aspx,06.02.2022>
52. <https://www.ohu.edu.tr/sosyalbilimlermyo/ozelguvenlik/AkademikPersonel,06.02.2022>
53. <https://www.pau.edu.tr/mkgb/tr/sayfa/akademik-personel-87,06.02.2022>
54. https://www.selcuk.edu.tr/AkademikPersoneller/karapinar_my,06.02.2022
55. <https://www.yyu.edu.tr/Birimler/481/akademik-kadro,06.02.2022>

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(4)

Marzhan ATEM⁶; Prof. Dr. Yücel GELİŞLİ⁷

THE QUALITY OF SCHOOL TEXTBOOKS AS A FACTOR IN IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION

FAKTÖR OLARAK EĞİTİMİN KALİTESİNİ ARTIRMADA OKUL DERS KİTAPLARININ KALİTESİ

ABSTRACT

This paper argues the role of textbooks in the improving of quality of education. Today the educational system pays lots of attention to quantitative scores, ignoring the spiritual values and psychological and emotional state of students. Although the importance of textbooks in the education of students has been substantiated and proven in many scientific works. By the way nowadays the quality of textbooks depends on the economic situation of the country. Indeed, countries with developed economies can provide students with quality textbooks, while countries with developing economies unfortunately can not provide sufficient funding and attention for quality of textbooks. In this case, it will be difficult to achieve the same high level of quality education in the global educational space. Writing a textbook is not an easy task. For the textbook to be of high quality, it is necessary to create conditions for the development of textbook science. Therefore, the main requirement for improving the quality of education - the provision of quality textbooks for future generations, it is a key requirement for improving the quality of education.

Keywords: education, educational system, quality of education, textbook, quality of textbooks, improving the quality of education.

ÖZ

Bu makalede, ders kitaplarının eğitim kalitesini artırmadaki rolünün tartışılması amaçlanmıştır. Günümüzde eğitim sistemleri, öğrencilerin manevi değerlerini. Psikolojik ve duygusal gelişimlerini göz ardı ederek nicel göstergelere büyük önem vermektedir. Okul çocuklarının eğitiminde ders kitaplarının önemi pek çok bilimsel çalışmada tartışılmış ve kanıtlanmıştır. Bu arada, şu anda ders kitaplarının kalitesi ülkedeki ekonomik duruma bağlıdır. Gerçekten de, gelişmiş ekonomiler öğrencilere kaliteli ders kitapları sağlayabilirken, yükselen ekonomiler ne yazık ki ders kitaplarının kalitesine yeterli finansmanı ve dikkati sağlayamıyor. Bu durumda dünya eğitim alanında aynı yüksek eğitim kalitesini yakalamak zor olacaktır. Ders kitabı yazmak kolay bir iş değildir. Bir ders kitabının yüksek kalitede olması için ders kitabı biliminin gelişmesi için koşullar yaratması gerekir. Bu nedenle eğitimin kalitesini artırmanın temel şartı, gelecek nesillere kaliteli ders kitapları vermektir, bu eğitimin kalitesinin artırılması için temel bir gerekliliktir.

Anahtar Kelimeler: eğitim, eğitim sistemi, eğitim kalitesi, ders kitabı, ders kitaplarının kalitesi, eğitimin kalitesinin iyileştirilmesi.

⁶ PhD student; E-posta: atem.marzhan@mail.ru ORCID : <https://orcid.org/0000-0001-9472-5085>; Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan

⁷ Professor; E-posta: gelisli@gazi.edu.tr; Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Turkey

INTRODUCTION

Education is the key to the future. The role of knowledge is growing day by day with the spread of information every second and the rapid development of technology. And it became the most powerful weapon needed for survival. Learning is light and ignorance is darkness. Therefore, the education of citizens of the country is a projection of the future of the country.

The quality of education is the correspondence of education to various needs, interests of the individual, society and the state (as a result, as a process, as a social system); is a hierarchically organized, systematized set of socially significant properties of education (characteristics, parameters, as a result, as a process, as a social system). (Glossary of CIS, 2004).

The main factors that determine the quality of education are: 1. teaching staff; 2. Educational and methodological support; 3. material and technical base; 4. the intellectual potential of the university; 5. pupils (students) and graduates. (Shmyreva, et al. 2002.)

The quality of education is the relevance of the knowledge gained in the specific conditions of its application to achieve a specific goal and improve the quality of life. The quality of education is determined by its validity, depth and demand for employment.

The main attribute of the educational process is the textbook. Textbook quality is a tool that directly affects the quality of teaching. This is due to the fact that the educational process is organized on the basis of standards and is carried out according to textbooks. The textbook brings up the child.

Research questions

What is a textbook?

What is the role of textbook quality in improving the quality of education?

A textbook is a book that systematically describes the content of the subject on a scientific basis in accordance with the requirements of the curriculum and didactics, the purpose of teaching. The textbook is developed depending on the type of educational institution (primary, secondary, vocational, higher).

The following pedagogical requirements are imposed on the textbook:

- ✓ presentation of educational materials in accordance with the level of modern science and technology;
- ✓ high idealism, compliance with educational goals;
- ✓ compliance with the content of the program and relevance;
- ✓ presentation of materials in accordance with the age and cognitive characteristics of students;
- ✓ presentation of precise and clear conclusions, regulations, laws and definitions, the language should be fluid, literary and compact, be understandable for students;
- ✓ the presence of illustrations, tables, diagrams, figures and sketches to facilitate the study of educational material; consistent appearance (paper, font, cover). (<https://kk.wikipedia.org>)

In addition to textbooks of basic academic disciplines, there are used to read books, collections of reports, written educational books, reference books, dictionaries, educational books, historical and geographical maps, etc.

The functions of the textbook are complex in the learning process. According to modern research, in didactic, methodological terms, its functions are diverse: (<https://kk.wikipedia.org>)

- share of knowledge, presentation;
- to teach students to various skills, to teach to transfer the acquired knowledge to life;
- motivate, interest in the knowledge of a certain subject;
- creating conditions for students to independently use various information.

The role of textbook in improving the quality of education

One of the main factors determining the quality of education is the textbook. Textbook – the core learning medium composed of text and/or images designed to bring about a specific set of educational outcomes; traditionally a printed and bound book including illustrations and instructions for facilitating sequences of learning activities. (UNESCO, 2005).

The quality of the textbook is a tool that directly affects the quality of education. This is because the educational process is organized on the basis of standards and is carried out through textbooks. The main tool of education, which achieves the goals of education. The textbook educates the child.

Ever since the class-lesson system introduced by Ya.A. Comenius (Comenius, 1989), in the history of education there did not come up with anything other than a textbook to pass on to the younger generation valuable knowledge, experience, scientific discoveries, spiritual and cultural values and educational and moral processes accumulated over its long history.

Nowadays, if more precisely in the 21st century, we can notice a change in the conceptualization and measurement of the quality of education. Quality is viewed today more in terms of learning outcomes and less in relation to the enabling conditions for learning. This policy shift – broadly between quality as inputs to quality as outcomes—partly reflects the growing availability of (comparative) evidence on learning levels and disparities from an unprecedented number of international, regional and national assessments (Kamens and Benavot 2011; Kamens and McNeeley 2010).

The growing demand for comparative information and expert knowledge about education not only stems from educational stakeholders. For example, many social scientists, especially in the industrial world, contend that economic globalization has intensified international competition for educated workers and investment capital (e.g. Brown et al. 2008). Nations must now compete, so the argument goes, for increasingly mobile skilled labor and talented “human capital” in order to ensure success in more competitive “knowledge-based” economy. Given the high economic stakes involved, scientific evidence about “effective” policies and “quality” learning outcomes takes on greater political importance (Hanushek and Woßmann 2007). While previously viewed as encompassing multiple dimensions, each of which contributed to a learner’s experience in school, quality education today is more narrowly associated with learning outcomes—for the most part, cognitive knowledge and skills in language, mathematics and, to a lesser extent, science (Benavot 2012).

Because the international debate about the quality of education has been dominated by those who operate in the domains of policy, accountability and funding rather than in the arena of practice, quality has tended to be conceived not as what it actually is but as how it can be measured. That is why ‘indicators’ have come to occupy a place in the discourse on quality which those more closely involved in children’s education might find decidedly odd; and that is why the indicators thereby nominated speak to the preoccupations of providers rather than to those of teachers and learners (Alexander 2008).

In contrast, when learners themselves are asked about educational quality they tend to talk not about test scores but about the felt experience of learning, dwelling especially on their attitude to the tasks set (interesting/boring/easy/difficult) and the degree to which they find the context of peer and teacher-student relationships supportive and rewarding (Brown and McIntyre, 1993; Rudduck et al, 2006). For children, then, the preferred indicators are affective as much as cognitive and instrumental, and in the context of Education for All(EFA), where student motivation and retention remain serious concerns, we would do well to remember this.

Here are some prototypical examples of the approach to quality through indicators. First, some ‘world education indicators’ from OECD:

- Context of education
- Financial and human resources invested in education
- Access to education, participation and progression
- The learning environment and organisation of schools
- Individual, social and market outcomes of education
- Student achievement(OECD, 2000)

Having analyzed foreign scientists' results, it was concluded that the education system is complex, with its subsystems. Eight components of a secondary education system can be distinguished:

- standards and curricula;
- educational literature;
- quality of professionalism of teaching staff;

- assessment of the quality of education;
- spiritual, moral, and patriotic education;
- research work;
- management system;
- material and technical resources (Kussainov, 2013)

All these components affect the quality of students' knowledge. Therefore, it is required to improve their quality in order to improve the quality of students' knowledge. Firstly, educational standards and curricula should be developed taking into account modern requirements; secondly, the quality of educational literature should be high; thirdly, teachers should have a high level of professional competence; fourthly, it is required to ensure that the quality of knowledge of all students is assessed equally in all subjects; fifthly, students should be well educated, taking into account their age and psycho-physiological characteristics; sixthly, conduct the research required to improve the quality of students' knowledge and ensure that the results are put into practice; seventhly, implement a management system based on the world's best progressive practices; eighthly, the material and technical facilities of schools must be good.

The relationship between the quality of students' knowledge and its components can be shown based on the following formula (the formula of professor A.Kussainov):

$$Q_{lk} = Q_{st} + Q_l + Q_{pqts} + Q_{em} + Q_e + Q_{rw} + Q_{ms} + Q_{mtr}$$

Q_{lk} – the quality of students' knowledge;

Q_{st} – the quality of educational standards and curricula;

Q_l – the quality of educational literature;

Q_{pqts} – the quality of professional qualifications of teaching staff;

Q_{em} – the quality of education monitoring;

Q_e – the quality of spiritual, moral, and patriotic education;

Q_{rw} – the quality of research work;

Q_{ms} – the quality of management system;

Q_{mtr} – the quality of material and technical resources.

Global experience shows that all countries are doing a lot in all these areas. However, the quality of students' knowledge increases only in the countries where these efforts are systematic and scientifically sound. All the mentioned components need systematically and scientifically sound improvement in a certain grade to improve students' knowledge in that grade (Kussainov, 2021).

In this regard, If we pay attention to the professor A.Kusainov's formula describing the components of the secondary education system, we can see that one of the main components of the secondary education system is the quality of the textbook.

The quality of education depends on the source of information. Given that the main textbook in the educational process is the textbook, we realize that the quality of the textbook is important in improving the quality of education. The textbook level is a mirror of the learning process, the teaching process and the quality of the student's knowledge.

The textbook is based on educational standards and educational programs. However, the level of competence of the authors who are criticized in determining the quality of the textbook and the monitoring service that monitors the quality of the textbook.

Writing a textbook is very difficult. That is why it is studied by a separate science, the science of textbooks. The key to creating a quality textbook is to develop the basic criteria for writing a textbook and for the authors to be guided by those criteria.

The textbook should also take into account the psychological characteristics of students. Therefore, psychological consistency is also the key to the quality of the textbook. Therefore, the textbook is considered as a complex structure, a single structure.

According to the pedagogue-scientist I. Zverev: "A highly qualified textbook is an example of combining thought and emotion, science and art, material with figurative narration." (Zverev, 1987.)

The opening of a school in the Kazakh language and the writing of textbooks became more active in the first 10-15 years of the twentieth century. At that time, the Kazakh intelligentsia had a universally

talented and strong socio-political activity. Many of them started their careers as teachers and were well-educated. They considered the future of the people in connection with the national school, which educates the younger generation and gives them a new education.

Outstanding scientists who have written high-quality textbooks for secondary schools and individual faculties in the Kazakh language: N. Sauranbayev, I. Kenesbayev, M. Balakayev, K. Zhumaliev, S. Amanzholov, E. Bekmakhanov, B. Kenzhebeyev, M. Akynzhanov, M. Gabdullin, T. Tazhibayev, accompanying talents: S. Kirabaev, Z. Kabdolov, A. Nurkatov, K. Akhanov, A. Khasenov, H. Abilkaev and others. The work of scientists is unique. However, in addition to the representatives of the social sciences, there are many well-known scientists who have formed the Kazakh scientific language of the sciences, created translation dictionaries and translated textbooks. At the same time we can mention the work of O. Zhautykov, B. Birimzhanov, T. Darkanbayev, M. Iskakov, T. Musakulov, R. Bokeikhanov. Through their textbooks, they have made a significant contribution to the preparation of future generations in various fields of science. (Zverev, 1987)

In educating the younger generation, the new generation of textbooks plays a special role in conveying the ancient spiritual treasures of our people, national values in line with modern needs and requirements, as well as the formation of new qualities and skills in children, the ability to apply knowledge in life. Even in civilized countries, where the objective and subjective conditions required for the publication of a textbook are appropriate, it takes about five years from the beginning of the development of a new textbook to its delivery to users - students and teachers. This, in turn, proves that writing a textbook is not an easy task.

In classifying the requirements for the textbook, I. Fogelson believes that it is necessary have to be textbook that forms the following qualities of the student:

- a) the delivery of scientific material in a thoughtful and emotional way;
- b) to teach to read a book selectively;
- c) find materials in daily publications related to the topic;
- d) be able to understand and discuss those materials;
- e) development of the child's oral and written language.

In order to achieve such success, it is necessary to "develop the cognitive and creative skills of students," said I. Fogelson, limiting the requirements for the textbook only to the materials provided in the textbook.(Fogelson, 1982.)

N. Baiburtyan says that the textbook is attractive in terms of content and color, the educational materials should be convenient and simple for children to understand, noting that the textbook plays a very important role in the life of the child.(Baiburtyan, 1988.)

I. Lerner defines the elements of the textbook as follows: "... each textbook describing the new system of education should include 4 main elements:

1. informational (presented through verbal or visual means);
2. Reproductive, ie the organizer of knowledge and methods of action;
3. stimulator of creative activity;
4. Experience contributes to the development of a socially oriented emotional relationship to reality".(Lerner, 1982.)

Requirements for textbook development are grouped into three groups:

1. The materials provided in the textbook are the main requirement. This is because the ability to choose the right materials and put them in the right place has a positive effect on children's knowledge, vocabulary and language development. And how to pass the materials, explain them, make them interesting is the teacher's task.

2. Textbook design. Properly designed textbook increases children's interest in books and meets various medical and hygienic requirements.

3. Didactic. The materials in the textbook should stimulate children's interest in reading. (Taganova, 2012)

The role of teachers in its development is special, so the lesson should be conducted using different methods in the lesson, using the auxiliary partners of the textbook (tables, dictation, essays, summaries, diagrams and various visual aids, etc.).

CONCLUSION

A textbook is a special kind of scientific work. It arises as a result of the intersection of scientific ideas and concepts with didactic concepts. It is a mistake to say that a good textbook is created if the content of the subject, including the textbook, is based only on the laws of science underlying the subject and its logic. Therefore, it is impossible to create a textbook without taking into account the pedagogical task and without relying on its achievements. Of course, this does not mean ignoring the laws of science, its logic and system.

The requirements for modern textbooks are also complex. Textbooks in a modern new school must meet the basic requirements of worldview, didactic, aesthetic, psychological, logical, linguistic, methodological, printing, and economic demands. The textbook should not only teach the student the basics of science, but also teach him the skills and abilities to use the knowledge gained in everyday life.

The requirements for the author of a textbook are much higher than the requirements for the textbook itself. It is not correct to assume that any knowledgeable or intelligent specialist can be an author. They can go and write a textbook only after special training. «It is blasphemous to say that I will write a quality textbook without a thorough study of the textbook theory, in other words, the didactic requirements for textbook writing, without a thorough preparation for the textbook which going to write», this is how the authors of the book "Textbook Studies. Actual Problems" A. Kusainov and U. Asylov think. (Kusainov A.K., Asylov U.A., 2000)

It is obvious that modern world-class transformations, rapid informatization, radical changes in the economic sphere make it necessary for human society to improve the quality of education.

The XXI century is the century of education, and the development of the process of thinking (trends) of the younger generation in accordance with modern requirements has made a significant difference in the construction of today's schools. If the younger generation grows up to be intelligent citizens of our sovereign country, it is a great dream for society. It is not enough to increase the level of knowledge, develop cognitive abilities, broaden the horizons of students in the learning process. At the same time, we need to educate them in the school as moral, patriotic citizens in accordance with today's needs. After all, today the goal is not to equip students with a set of subject, knowledge, skills, but to educate students on the basis of the formation of the learning process. First of all, it is planned to solve the problem of ensuring the development and upbringing of students as a basis for the acquisition of knowledge and skills.

ON-GOING DEBATES and CONCLUDING REMARKS

This paper argues the role of textbooks in the improving of quality of education. Today the educational system pays lots of attention to quantitative scores, ignoring the spiritual values and psychological and emotional state of students. Although the importance of textbooks in the education of students has been substantiated and proven in many scientific works. By the way nowadays the quality of textbooks depends on the economic situation of the country. Indeed, countries with developed economies can provide students with quality textbooks, while countries with developing economies unfortunately can not provide sufficient funding and attention for quality of textbooks. In this case, it will be difficult to achieve the same high level of quality education in the global educational space. Writing a textbook is not an easy task. For the textbook to be of high quality, it is necessary to create conditions for the development of textbook science.

The most important thing is to recognize that the student is what the textbook is. This is because it is a textbook what the main guide of teachers in the transmission of knowledge and education, and the student always keeps it with him and remembers it. Therefore, the main requirement for improving the quality of education - the provision of quality textbooks for future generations, it is a key requirement for improving the quality of education.

REFERENCES:

1. ALEXANDER, Robin (2008) Education for All, the Quality Imperative and the Problem of Pedagogy. CREATE Pathways to Access. Research Monograph No 20. London: Institute for Education
2. BAYBURTYAN N.M. Fundamentals of the theory of compiling Russian language textbooks in army schools. – M.: Pedagogy, 1988.
3. BENAVIDES, Aaron (2012) “Policies toward quality education and student learning: Constructing a critical perspective.” Innovation: The European Journal of Social Science Research 25 (1): 67-77.
4. BROWN, P., Lauder, H., and Ashton, D., 2008. Education, globalisation and the future of the knowledge economy. European educational research journal, 7 (2), 131-135
5. BROWN, S. and McIntyre, D.I. (1993) Making Sense of Teaching. Buckingham: Open University Press.
6. COMENIUS YA.A., Locke D., Rousseau J.-J., Pestalozzi I.G. Pedagogical heritage / Comp. V.M.Klarin, A.N.Dzhurinsky. - M.: Pedagogy, 1989 - 416 p.
7. FOGELSON I.A. Textbooks and ways of its development. Kitapta: Questions of the theory of compiling school textbooks. - M., 1982.
8. Glossary of agreed terms and definitions in the field of education of the member states of the Commonwealth of Independent States. - M., 2004.
9. HANUSHEK, E.A. and Woßmann, L., 2007. Education quality and economic growth. Washington, DC: The World Bank.
10. <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D2%9B%D1%83%D0%BB%D1%8B%D2%9B>
11. KAMENS, David and A. Benavot (2011) “National, regional and international learning assessments: Trends among developing countries, 1960-2009.” Globalisation, Societies and Education 9 (2): 285-300.
12. KAMENS, David and Connie McNeely (2010) “Globalization and the Growth of International Educational Testing and National Assessment.” Comparative Education Review 54 (1): 5-25
13. KUSSAINOV A.K., Asylov U.A. Textbook Studies. Actual Problems. - Almaty: Rauan, 2000. - 32 p.
14. KUSSAINOV A.K., The quality of education in the world and Kazakhstan / A.K. Kussainov. – Almaty, 2013. – P. 26-32.
15. KUSSAINOV, A., 2021. The Role of Internal Reserves in Students’ Knowledge Quality Improvement in Kazakhstan. Global Comparative Education: Journal of the WCCES, Volume 5 (1-2), 77-97
16. LERNER I.YA. Questions of the theory of the school textbook // Didactic foundations of the textbook. - M., 1982.
17. OECD (2000) Education at a Glance: OECD Indicators. Paris: OECD.
18. RUDDUCK, J., Brown, N. and Hendy, L. (2006) Personalised Learning and Pupil Voice. London: DfES.
19. SHMYREVA N.A., Gubanova M.I., Kretzan Z.V. Pedagogical systems: scientific foundations, management, development prospects. - Kemerovo, 2002.
20. TAGANOVA A.M. KazNU Bulletin. Philology series. № 2 (136). 2012
21. UNESCO. A Comprehensive Strategy for Textbooks and Learning Materials. UNESCO, 2005. <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001437/143736fb.pdf> (accessed May 8, 2009)
22. UNESCO. Textbook quality improvement programme: Support to basic education in Iraq. UNESCO, 2005. <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001394/139428e.pdf> (accessed May 8, 2009)
23. ZVEREV I. What should a textbook be like? - M.: Education, 1987.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(5)

Matanat MAMMADOVA⁸; Prof. Dr. Belgin AYDINTAN⁹

**ÖRGÜTSEL STRESİN ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI ÜZERİNDE ETKİSİNDE,
ÖRGÜTSEL SOSYALLEŞMENİN ARACILIK ROLÜ, AZERBAJCAN'DA BİR UYGULAMA¹⁰**
**INTERMEDIATE ROLE OF ORGANIZATIONAL SOCIALIZATION IN THE EFFECT OF
ORGANIZATIONAL STRESS ON ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIOR, AN
APPLICATION IN AZERBAIJAN**

ÖZ

Araştırmanın amacı örgütsel stresin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde örgütsel sosyalleşmenin aracılık rolünü ortaya çıkarmaktır. Araştırmanın örneklemini hem Bakü, hem de diğeri bölgelerde faaliyet gösteren üniversitelerde çalışan akademisyenler oluşturmuştur. Toplamda 600'den çok akademisyene ulaşılmıştır. Geri dönen 394 anketten, 387 adet anketin sonuçları analizlerde kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, örgütsel stres örgütsel sosyalleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışına negatif yönde, örgütsel sosyalleşme ise örgütsel vatandaşlık davranışına pozitif yönde etki etmektedir. Araştırmada örgütsel stres ve ÖVD arasındaki ilişkide örgütsel sosyalleşmenin aracılık rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: örgütsel stres, örgütsel sosyalleşme, örgütsel vatandaşlık davranışı.

ABSTRACT

The aim of the study is to reveal the mediating role of organizational socialization in the effect of organizational stress on organizational citizenship behavior. The sample of the study consisted of academicians working in universities operating in Baku and other regions. In total, more than 600 academics were reached. Out of the 394 returned questionnaires, the results of 387 questionnaires were used in the analyses. According to the results of the research, organizational stress has a negative effect on organizational socialization and organizational citizenship behavior, organizational socialization has a positive effect on organizational citizenship behavior. In the study, it was concluded that organizational socialization has a mediating role in the relationship between organizational stress and organizational citizenship behavior.

Keywords: organizational stress, organizational socialization, organizational citizenship behavior.

⁸ Matanat MAMMADOVA, Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim, Enstitüsü, Ankara, e-posta: memmedova.m88@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6366-577X>

⁹ Prof. Dr. Belgin AYDINTAN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ankara, e-posta: belgin.aydintan@hbv.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9057-4336>

¹⁰ Bu makale doktora tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Yapılan çalışmalar küreselleşmeyle gelen değişimlerin, hızlı teknolojik gelişmelerin, bunun yanı sıra ekonomik krizlerin, ulaşım sıkıntılarının bireylerin stresini arttırdığını göstermektedir. Sadece çevresel faktörler değil, kişilik özellikleri, yaşam değişim oranları, aile yapısı gibi bireysel faktörlerin yanı sıra, fazla mesai saatleri, aşırı iş yükü gibi örgütsel faktörler de bu stres düzeyini yükseltmektedir.

Son 50 yılda yapılan araştırmalar stresin sadece insan sağlığına değil, iş hayatına, iş performansına, iş yerindeki sosyal ilişkilerine etki ettiğini ortaya çıkarmaktadır. Stres teorileri uyarıcılara yönelik ve fiziksel belirtilere yönelik olmak üzere iki farklı grupta ortaya çıkmaktadır. Klasik stres teorileri (Lazarus, 1968; Matteson ve Iwancevich, 1980) bireylerin stresli olup olmamasını belirlemek için uyarıcıların değerlendirilmesini önermektedir. Bu bakış açısına göre eğer birey herhangi bir olayda kontrol kaybı yaşarsa, o olayın uyarıcı olarak ele alınması gerekmektedir. Folkman ve Lazarus (1985) uyarıcının ortaya koyduğu etkiyle maruz kalanın onla başetme yeteneği arasında uyumsuzluk olduğunda stres olgusunun ortaya çıktığını öne sürmüşler. Son yıllarda yapılan çalışmalar uyarıcılardan daha çok stresin ortaya çıkardığı fiziksel ve psikolojik belirtilere yoğunlaşmaktadır (Furnham, 2005; Aydın, 2002; Altıntaş, 2003).

Örgütsel davranışta çok popüler olan, literatürde biçimsel olmayan, ekstra rol davranışı olarak açıklanan ÖVD ilk defa Bernard (1938) tarafından kullanılsa da, 33 yıl önce bilişsel temelli teori olarak Organ (1988) tarafından önem kazanmıştır.

Örgütsel sosyalleşme bir çalışanın işe başlamasından önce başlayan ve bir çalışanın kurumdan ayrılmasına kadar bitmeyen bir süreçtir. Örgütsel sosyalleşmenin temel olarak 4 boyutu vardır: yetiştirme, örgüte ilişkin anlayış, çalışan desteği ve geleceğe ilişkin beklentiler (Taormina, 1997).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Örgütsel Stres Kavramı

Stres farklı disiplinlerde farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Psikolojideki anlamıyla stres sıkıntı ve zorluk anlamına gelmektedir. Stresin duygularla ilişkilendirilmesi ve duygularla ilgili kesin bir tanımın bulunmaması stresin de tanımlanmasını oldukça zorlaştırmaktadır. Duygular bireyin öznel ruh halini ifade eder, onun düşünce ve davranışlarını etkileyen fiziksel, psikolojik durumundaki değişiklikleri kapsamaktadır. Bu nedenle kaygı, depresyon, öfke ve utanç strese etki eden duyguların sonucudur (Baltaş, 2004; Tutar, 2016). “Stres” kavramı eski Fransızca ve İngilizcedeki “straisse” sözünden gelmektedir (Tutar, 2016:143). Ancak sözcüğün daha eski tarihine bakacak olursak, “stres” kelime anlamıyla Latince “çekip germek” anlamına gelmektedir (Furnham, 2005:354).

Stres konusunda yapılan çalışmaların stresin iki farklı boyutunu temel alması, kavram karmaşasının nedeni olarak gösterilmektedir. Stres ile ilgili çalışmaların bir kısmı strese neden olan olaylara yönelirken (Matteson ve Iwancevich, 1980), diğer kısmı söz konusu olaylara karşı bireyin gösterdiği psikolojik ve fizyolojik tepkiler üzerine yoğunlaşmaktadır (Altıntaş, 2003; Biricik, 2018; Aydın, 2002). Bu durum da stresin değişik tanımlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Baltaş ve Baltaş, 2004:23). Tüm yazılanların ışığında stres kavramının ne olduğunu açıklamak için, onun ne olmadığını ortaya koymak gerekmektedir. Stres basit bir endişe, kaygı, günlük hayatımızda sıkça karşılaştığımız basit bir sinirsel tansiyon olmamakla beraber, bireylerin stresten kaçınması mümkün değildir (Tutar, 2016: 143).

Strese neden olan birçok faktör mevcuttur. Genel olarak bu faktörleri 3 stres kaynağında toplayabiliriz (Tutar, 2016:155):

- Kişinin bulunduğu genel çevreye bağlı çevresel kaynaklar,
- Kişinin bulunduğu iş çevresi ile ilgili örgütsel kaynaklar,
- Kişinin kendisi ile ilgili olan bireysel kaynaklar.

Çalışmada stres kaynağı olarak özellikle örgütsel stres kaynakları daha detaylı ele alınmıştır.

Örgütsel stres kaynakları Parker ve Cotis (1983) tarafından işin özellikleri ve koşullarına ilişkin faktörler, organizasyonun yapısına ilişkin faktörler, rol ile ilgili faktörler, işyerinde ilişkiler ve iletişimle ilgili faktörler, kariyer geliştirmesine ilişkin faktörler olmakla 5 kategoride ele alınmıştır. Her bir kategoriye ait alt kategoriler mevcuttur. Araştırmacılara göre, işin özellikleri ve koşullarına ilişkin faktörlere ait olan

işin monotonluğu (Coats ve Max, 2005; Güney, 2011), aşırı iş yükü (French ve Caplan, 1973), yetersiz iş yükü (Maslach ve Leiter 1997; Levi 1998), iş yerindeki fiziksel koşullar (Serpil, 2017; Altan, 2018), tehlikeli iş ortamları strese neden olmaktadır. Organizasyonun yapısına ilişkin stres faktörleri sırasında özellikle örgüt kültürüne uyma baskısı ve hiyerarşik yapıya işaret eden yönetim tarzı yer almaktadır. Yapılan literatür taramasında rol ile ilgili örgütsel stres faktörlerinin rol belirsizliği ve rol çatışması olmakla iki başlık altında toplandığını görmekteyiz (Cartwright, 1979; Arnold, Randall, 2010; Mc Shane, Glinow, 2014). Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, yöneticiler ve meslektaşları tarafından sergilenen psikolojik (Leymann, 1990; McShane ve Glinow, 2017), fiziksel taciz ve şiddet gibi olumsuzluk içeren davranışlar iş yerinde stres yaratan faktörlerden en önemlileridir (Robbins ve Judge, 2011). Bu davranışlar iş yerinde ilişkiler ve iletişimle ilgili faktörler altında açıklanmıştır. En sonuncu örgütsel stress kaynağı kariyer geliştirme ile ilgilidir. Bu kaynak açısından özellikler işletmelerdeki terfi, performans değerlendirme ile ilgili faaliyetlerin işleyişindeki sorunların stress yaratan faktörler arasında yer aldığını söyleyebiliriz. Kadın çalışanların örgütlerde ilerlemesi ve terfisindeki problemi açıklayan “cam tavan sendromu” ve son yıllarda literatürde sıklıkla araştırılan “cam uçurum sendromu” da kariyerle ilgili stress yaratan faktörlere aittir (Ryan ve diğ., 2007).

2.2. Örgütsel Vatandaşlık Kavramı

ÖVD kavramı, örgütsel davranış literatüründe son yıllarda öne çıkan bir kavramdır. Biçimsel rol davranışı dışında “ekstra rol davranışı” olarak ifade edilen ÖVD kavramının kökeni Barnard (1938) ve aynı kavramı rol ötesi ve rol tanımlaması içinde ele alan Katz ve Kahn’a (1978) kadar gitmektedir (akt.Mazen, Herman ve Ornstein, 2007: 569). Biçimsel rol davranışı, örgütte hiyerarşinin gerektirdiği, olması gereken davranışlar bütünüdür. Biçimsel rol davranışı, örgütlerde biçimsel ödül sistemi olarak da adlandırılmaktadır (Altıntaş, 2001).

Örgütsel sosyalleşme bir çalışanın işe başlamasından önce başlayan ve bir çalışanın kurumdan ayrılmasına kadar bitmeyen bir süreçtir. Örgütsel sosyalleşmenin temel olarak 4 boyutu vardır: yetiştirme, örgüte ilişkin anlayış, çalışan desteği ve geleceğe ilişkin beklentiler (Taormina,1997). Araştırmalar, boyutların her birinin sosyalleşme sürecinde önemli bir alan olduğunu göstermektedir (Ibid ve diğ., 2000). Her birinin iş performansına, örgütsel bağlılığa ve birey iş uyumuna benzersiz katkıları vardır (Colquitt, 2015).

3.YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, örgütsel stres ve örgütsel sosyalleşmenin örgütsel vatandaşlık davranışlarının üzerinde etkisini ortaya koymaktır. Bu olgularla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında örgütsel stresin örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkisinin ölçüldüğü, örgütsel sosyalleşme ile ÖVD arasında ilişkilerin olduğu gözlemlenmiştir. Fakat ulusal ve uluslararası yayınlarda bu üç olgu birlikte ele alınmamıştır. Çalışmada bu 3 olgunun birlikte ele alınması ve üçünün de yer aldığı modelin kurulması ilgili alan yazına yenilik katacağı düşünülmüştür.

3.2. Evren ve Örneklem

Evrenimizi Azerbaycan’da faaliyet gösteren devlet üniversitelerindeki 15000 akademik personel oluşturmaktadır. Çalışma sırasında devlet üniversitelerinin faaliyet gösteren tüm akademisyenlere ulaşmak mümkün olmadığı için, araştırma hem Bakü, hem de diğer bölgelerde faaliyet gösteren üniversitelerden seçilen örneklem üzerinde yapılmıştır. Örneklem kolayda örnekleme metodu ile seçilmiştir.

Tüm bunlardan yola çıkarak hazırlanan anketler öncelikle yüz yüze anket yöntemiyle 35 akademisyenle pilot uygulaması yapılmış, güvenilirlik testi yapıldıktan sonra 600’den çok akademisyene ulaştırılmıştır. Anketlerden 394’ne geri dönüş alınmıştır. Bu anketlerden 7 tanesinde eksik veri olduğu gözlemlendiği için analizlerde 387 anket kullanılmıştır.

3.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler ve Hipotezler

Çalışmamızda kullandığımız “Örgütsel Sosyalleşme Ölçeği” 1994 yılında Taormina tarafından geliştirilmiş ve 2004 yılında yine Taormina tarafından yenilenmiştir. ÖVD`ni ölçmek için Basım ve Şeşenin (2006) uyarladığı “Örgütsel Vatandaşlık Davranışı” ölçeğinden yararlanılmıştır. Theorell ve arkadaşları tarafından 1988 yılında geliştirilen, 40`tan fazla yabancı dile çevrilen “Örgütsel Stres Ölçeği” Türkiye`de Yunus Yıldırım ve diğ. tarafından “Kısa Versiyon Örgütsel Stres Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması (Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması)” alan yazısıyla uyarlanmıştır. Azerbaycan`da yapılan çalışmada Yunus Yıldırım ve diğ. tarafından uyarlanan ölçek kullanılmıştır. Araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H₁: Örgütsel Stresin Örgütsel Sosyalleşme üzerinde istatistiki açıdan anlamlı etkisi vardır

H₂: Örgütsel sosyalleşmenin ÖVD üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi vardır.

H₃: Örgütsel stresin ÖVD üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi vardır.

H₄: Örgütsel stres ve ÖVD arasındaki ilişkide örgütsel sosyalleşme aracılık rolüne sahiptir.

3.4. Araştırmanın Bulguları

3.4.1. Örgütsel Sosyalleşme değişkenine ilişkin Güvenirlilik Analizi

Örgütsel sosyalleşme ölçeğinin Güvenirlilik analizi sonucu Çizelge 3.1`de yer almaktadır.

Çizelge 3.1: Örgütsel Sosyalleşme ile ilgili Güvenirlilik İstatistiği

Güvenirlilik İstatistikleri		
Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,950	,949	20

20 maddelik örgütsel sosyalleşme ölçeğinin Cronbach alfa değeri analizin sonucunda 0.950 olarak çıkmıştır. Bu değer örgütsel sosyalleşme ölçeğinin yüksek derecede güvenilir olduğunu ifade etmektedir.

3.4.2. Örgütsel Vatandaşlık Davranışı değişkenine ilişkin Güvenirlilik Analizi

Örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeğinin Güvenirlilik analizi sonucu Çizelge 3.2`de yer almaktadır.

Çizelge 3.2: Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği Güvenirlilik İstatistikleri

Reliability Statistics		
Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,885	,894	19

Güvenirlilik analizi sonucunda ÖVD ölçeğinin alfa değeri 0.885 olarak çıkmıştır. ÖVD ölçeği 19 maddeden oluşmaktadır.

3.4.3. Örgütsel Stres değişkenine ilişkin Güvenirlilik Analizi

Örgütsel stres ölçeğinin Güvenirlilik analizi sonucu Çizelge 3.3`de yer almaktadır.

Çizelge 3.3: Örgütsel Stres ile ilgili Güvenirlilik İstatistiği

Reliability Statistics		
Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,836	,841	14

14 maddelik örgütsel stres ölçeğinin Cronbach alfa değeri analiz sonucunda 0.836 olarak çıkmıştır. Bu değer örgütsel stres ölçeğinin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir.

3.4.5. Hipotezlerin Test Edilmesi

Örgütsel stresin ÖVD üzerindeki etkisinde örgütsel sosyalleşmenin aracılık rolünün olup olmadığını test etmek için bootstrap yöntemini esas alan regresyon analizi yapılmıştır. Son yıllarda bu yöntemin geleneksel yöntem ve Sobel testinden daha güvenilir sonuçlar verdiği öne sürülmüştür (Gürbüz, 2019; Hayes 2018). Modeli test etmek amaçlı SPSS Process yazılımı kullanılacaktır. Andrew F. Hayes tarafından geliştirilen bu yazılım aracılık modellerini gözlenen değişkenler üzerinden doğrusal regresyona dayanan yol analizi ile test etmektedir (Gürbüz, 2019: 40). Bu yazılım IBM SPSS, SAS programları üzerinden kullanılabilir. Model hesaplamaların en küçük kareler yöntemiyle yapılmaktadır. Analizlerde bootstrap tekniği ile 5000 yeniden örneklem seçeneği tercih edilmiştir.

Çizelge 3.4. Örgütsel Stresin Örgütsel Sosyalleşme Üzerinde Etkisi (a yolu)

```
*****
Model      : 4
Y          : OVD
X          : Stres
M          : Sosyalle

Sample
Size      : 387

*****
OUTCOME VARIABLE:
  Sosyalle

Model Summary
      R      R-sq      MSE      F      df1      df2      p
,5066  ,2567  ,4304  132,9433  1,0000  385,0000  ,0000

Model
      coeff      se      t      p      LLCI      ULCI
constant  5,8886  ,1893  31,1145  ,0000  5,5165  6,2607
Stres     -,8694  ,0754 -11,5301  ,0000 -1,0177 -,-7212

Standardized coefficients
      coeff
Stres     -,5066

```

Çizelge 3.4'den görüldüğü üzere örgütsel stresin örgütsel sosyalleşme üzerinde negatif yönlü (-0,87) anlamlı bir etkisi vardır ($p < 0,05$). Örgütsel stres örgütsel sosyalleşmenin %26'nı açıklamaktadır. Güven aralıkları sıfır içermemektedir [1,0177, -7212]. Çizelgenin sonuçlarına göre H_1 hipotezi desteklenmiştir, a yolumuz anlamlıdır.

Çizelge 3.5. Örgütsel stres ve Örgütsel sosyalleşmenin ÖVD üzerindeki etkileri (b ve c` yolu)

```
*****
OUTCOME VARIABLE:
  OVD

Model Summary
      R      R-sq      MSE      F      df1      df2      p
,5866  ,3441  ,1217  100,7234  2,0000  384,0000  ,0000

Model
      coeff      se      t      p      LLCI      ULCI
constant  3,6161  ,1887  19,1654  ,0000  3,2451  3,9870
Stres     -,1756  ,0465  -3,7747  ,0002  -,2670  -,0841
Sosyalle  ,2679  ,0271  9,8838  ,0000  ,2146  ,3212

Standardized coefficients
      coeff
Stres     -,1809
Sosyalle  ,4738

```


Çizelge 3.5`den görüldüğü üzere örgütsel stres ve örgütsel sosyalleşmenin ÖVD üzerinde anlamlı bir etkisi ($p < 0,05$) vardır. Örgütsel stresin ÖVD üzerindeki etkisi negatif yönlü (-,175), örgütsel sosyalleşmenin ÖVD üzerinde etkisi pozitif yönlüdür (,267). Güven aralığı sıfır içermemektedir [-,2670; -,0841],[,2146 ; ,3212]. H_2 hipotezi desteklenmiştir, b ve c` yolu anlamlıdır.

Çizelge 3.6. Örgütsel stresin ÖVD üzerinde etkisi (c yolu)

```
***** TOTAL EFFECT MODEL *****
OUTCOME VARIABLE:
OVD

Model Summary
      R      R-sq      MSE      F      df1      df2      p
      ,4210      ,1772      ,1523      82,9304      1,0000      385,0000      ,0000

Model
      coeff      se      t      p      LLCI      ULCI
constant      5,1934      ,1126      46,1339      ,0000      4,9721      5,4148
Stres      -,4085      ,0449      -9,1066      ,0000      -,4967      -,3203

Standardized coefficients
      coeff
Stres      -,4210
```

Çizelge 3.6`da örgütsel sosyalleşme olmadan örgütsel stresin ÖVD üzerinde etkisi gösterilmiştir (c yolu, H_3 hipotezi). Çizelgeden de görüldüğü üzere örgütsel stresin ÖVD üzerinde negatif yönlü (-,41) anlamlı ($p < 0,05$) etkisi vardır. Güven aralığı 0 içermemektedir. H_3 hipotezi desteklenmiştir, c yolu anlamlıdır.

Çizelge 3.7. Örgütsel stresin ÖVD üzerinde toplam, doğrudan ve dolaylı etkileri

```
***** TOTAL, DIRECT, AND INDIRECT EFFECTS OF X ON Y *****

Total effect of X on Y
      Effect      se      t      p      LLCI      ULCI      c_ps      c_cs
      -,4085      ,0449      -9,1066      ,0000      -,4967      -,3203      -,9507      -,4210

Direct effect of X on Y
      Effect      se      t      p      LLCI      ULCI      c'_ps      c'_cs
      -,1756      ,0465      -3,7747      ,0002      -,2670      -,0841      -,4086      -,1809

Indirect effect(s) of X on Y:
      Effect      BootSE      BootLLCI      BootULCI
Sosyalle      -,2329      ,0354      -,3068      -,1692

Partially standardized indirect effect(s) of X on Y:
      Effect      BootSE      BootLLCI      BootULCI
Sosyalle      -,5421      ,0742      -,6946      -,4083

Completely standardized indirect effect(s) of X on Y:
      Effect      BootSE      BootLLCI      BootULCI
Sosyalle      -,2400      ,0350      -,3122      -,1764
```

Çizelge 3.7 sonuçlarına göre örgütsel stresin ÖVD üzerinde doğrudan etkisi -0,176 iken, sosyalleşmenin aracılık etkisiyle toplam etki -0,409`a yükselmiştir. Sosyalleşmenin dolaylı etkisi 0,233`dür.

Test sonuçlarına göre örgütsel stresin ÖVD üzerindeki etkisinde örgütsel sosyalleşmenin aracılık rolünün olduğu tespit edilmiştir ($b = -.232$, %95 BCA CI $[-.3068, -1692]$). Bootstrap analizi sonucunda düzeltilmiş yanlılık ve hızlandırılmış güven aralığı değerleri BCA CI 0 kapsamamaktadır. Aracılık etkisinin tam standartize etki büyüklüğü $K^2 = .24$ 'dür. Bu etki büyüklüğü de test edilen modelin aracılık etkisinin yüksek (0,25'e yakın) olduğu anlamına gelmektedir (Gürbüz,2019). **H₄ hipotezi desteklenmiştir**. Örgütsel stresin ÖVD üzerindeki negatif etkisi, örgütsel sosyalleşme aracı değişken olduğu zaman daha da yükselmiştir.

4. SONUÇ

Çalışmada akademisyenlerin karşılaştıkları örgütsel stresin onların örgütsel sosyalleşme düzeyleri ve örgütsel vatandaşlık davranışları üzerinde bir etkisi olup olmadığı ölçülmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın evrenini Azerbaycan'da faaliyet gösteren devlet üniversitelerinin akademisyeni oluşturmaktadır. Kolayda örneklem metodu ile Bakü ve diğer bölgelerde faaliyet gösteren devlet üniversitelerinde 600'den çok akademisyene ulaşılsa da, Covid'19 pandemi süreci ve uzaktan eğitim sürecininin kısıtlamalarından dolayı anketlerden 394'ne geri dönüş edilmiştir. Yedi ankette eksik veri olduğu için, toplamda 387 anket analize tabi tutulmuştur. Araştırma kapsamında elde edilen veriler IBM SPSS 24 istatistiksel paket programı, IBM SPSS 24 Process yazılımı kullanarak ölçülmüştür. Araştırmanın amacı kapsamında 4 hipotez oluşturulmuştur. Bu hipotezlerden üçü de kabul edilmiştir

KAYNAKÇA

1. ALTAN, Senem, (2018) ,ÖRGÜTSEL YAPIYA BAĞLI STRES KAYNAKLARI VE ÖRGÜTSEL STRESİN NEDEN OLDUĞU BAŞLICA SORUNLAR, Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 2 Issue 3, 137-158
2. ALTUNTAŞ, Ersin. (2003). Stres Yönetimi. İstanbul: Alfa Yayınları
3. ARNOLD, J., RANDALL, R. (2010). Work psychology: Understanding human behaviour in the workplace (5th ed). Harlow, UK: Pearson Education Limited
4. AYDIN, İnyet, P. (2002). İş Yaşamında Stres. Ankara: Pegem Yayıncılık
5. Baltaş, A. ve Baltaş, Z. (2004). Stres ve Başa Çıkma Yolları. İstanbul: Remzi Kitabevi.
6. BARNARD, C. I. (1938), The Functions Of The Executive, Cambridge, MA: Harvard University Press
7. BASIM, H. Nejat, ŞEŞEN, Harun, (2006), Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği Uyarlama ve Karşılaştırma Çalışması, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 61, Sayı 4, 83-101
8. BİRİCİK, Yunus, Sinan (2018), Akademik Personelin Örgütsel Stres Kaynakları ve Stresle Başa Çıkma Düzeylerinin Öğrenilmiş Güçlülük Yönünden Değerlendirilmesi, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi
9. CARTWRIGHT Susan , COOPER L. Cary, (1997), Managing Workplace Stress, Sage Publications, International Educational and Professional Publisher Thousand Daks London, New Dehli
10. COATS, D. and MAX, C. (2005) Healthy Work: Productive Workplaces. London: London Health Commission.
11. COLQUITT, J. A., RODELL, J. B. (2015). Measuring justice and fairness. In R. S. Cropanzano & M. L. Ambrose (Eds.), The Oxford handbook of justice in the workplace, Oxford University Press.
12. FRENCH, John. R. P., CAPLAN, Robert. D., & HARRISON, R. Van (1982). Mechanisms of Job Stress and Strain. New York: John Wiley.
13. FURNHAM A, (2005), The Psychology of Behaviour at Work East Sussex: Psychology Press
14. GÜNEY, Salih, (2011), Örgütsel Davranış, İstanbul, 2011
15. IBID, KLEIN, H., and WEAVER N., 2000, The Effectiveness of an Organizational-Level Orientation Training Program in the Socialization of New Hires, Personnel Psychology, pp. 47–66
16. IVANCEVICH, John, M. and MATTESON, Michael, T. (1980). Stress and Work. Glenview, Scott, Foresman.

17. Lazarus Richard. S., Folkman Susan. (1984). Stress, Appraisal and Coping. New York: Springer
18. LEVI, L. (1998) "Preface: Stress in Organizations – Theoretical and Empirical Approaches", in C.L. Cooper (ed.), Theories of Organizational Stress. New York: Oxford University Press.
19. LEYMANN, H. (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces. Violence and Victims, 5(2), 119–126
20. MASLACH, C., ve LEITER, M. P. (1997). The Truth about Burnout: How Organizations Cause Personal Stress and What to do about It, San Francisco, CA: Jossey-Bass
21. MAZEN, A, HERMAN, S, ve ORNSTEİN. S, (2007), Professor Delight: Cultivating Organizational Citizenship Behavior, Journal of Management Education, 563- 579.
22. ORGAN, Dennis, (1988), Organizational Citizenship Behavior: The Good Soldier Syndrome, Lexington, MA: Lexington Boks
23. PARKER D.F and DECOTİS, T.A, (1983),Organizational Determinants of Job-Stress, Organizational Behaviour and Human Performance 32, 160-177
24. ROBBINS, S.P. and JUDGE, T.A, (2011), Organisational Behavior,14th edition, Pearson, Boston
25. RYAN Michelle K., HASLAM, S. Alexander, HERSBY, Mette D., KULİCH, Clara and ATKİNS, Cate, (2007), Opting out or Pushed off the Edge? The Glass Cliff and the Precariousness of Women's Leadership Positions, Social and Personality Psychology Compass 1/1, 266–279
26. SERPİL, Aytaç, (2017), Stres Kaynakları ve Stresin Psikolojik Semptomlarının Öfke Kontrolü ile İlişkisi: Polis Memurları Üzerine Bir Araştırma, Sosyal Siyaset Konferansları / Journal of Social Policy Conferences, Sayı / Issue: 69 – 2015/2, 1-27
27. TAORMINA, Robert, Jay. (1997). Organizational Socialization: A Multidomain, Continuous Process Model. International Journal of Selection and Assessment, 5, 29-47.
28. TAORMINA, Robert, Jay. (2004). Convergent Validation of Two Measures of Organizational Socialization, The International Journal of Human Resource Management 15(1):76-94
29. TUTAR, Hasan, (2016), Kriz ve Stres Yönetimi, Seçkin Yayıncılık
30. YILDIRIM, Yunus, TAŞMEKTEPLİGİL, M. Yalçın, ÜZÜM, Hanifi, BULUT, Devrim (2011), Kısa Versiyon Örgütsel Stres Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması, Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, Cilt 13, Sayı 1, 103-108

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(6)

Doç. Dr. Ömür KOÇ¹¹

MİNYATÜR ANLATILARI İLE ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI IBRAHİM HAKKI OF ERZURUM WITH HIS MINIATURE NARRATIVES

ÖZ

Anadolu toprakları günümüze kadar birçok önemli şahsiyeti yetiştirmiştir. Mutasavvıf, alim, arif, edib, veli, müellif, şair, kültür, din, fikir adamı, tarihçi, sosyolog, psikolog, filozof ve anatomi, astronomi bilgini İbrahim Hakkı Hazretleri de bunlardan biridir. Farklı alanda çok sayıda yazma eseri olan İbrahim Hakkı Hazretleri, XVIII. asırda Sultan I. Mahmud zamanında yaşamış ve Osmanlı Sarayı'nda padişahla görüşerek saray kütüphanesinde çalışmalar yapmıştır. Türk sanatçıları padişah, sultan, hükümdar, devlet yöneticilerinin destek ve istekleri üzerine çok çeşitli konularda kitaplar (yazma eserler) hazırlamışlar ve nakkaşlarda (ressamlar) bu yazmaların sayfalarını minyatürleriyle süslemişlerdir. Bir kitap sanatı olan minyatür, yazma eserlerdeki konuları görsel olarak anlatmak, süslemek için yapılan resim sanatıdır ve sanatçısına da nakkaş adı verilir. Daha çok saray sanatı olarak bilinen minyatür sanatında nakkaş, yazma eserlerde anlatılan konuyu minyatür teknikleri, üslup özellikleri ve belgeleme özelliklerini dikkate alarak tasarlar. Osmanlı İmparatorluğu minyatürlerinde İbrahim Hakkı Hazretleri'nin hayatı ve eserleri hakkında herhangi bir minyatür yapılmamıştır. Makalede yer alan minyatürler tarihi belge özelliklerinin yanı sıra günümüz minyatür sanatına ve gelecek dönemlere de kaynaklık etmekte; sanatçılara ve araştırmacılara henüz ele alınmamış yeni konuları ele alma konusunda rehberlik etmesi umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: minyatür, ibrahim hakkı, nakkaş, marifetname, erzurum, tillo, türbe.

ABSTRACT

Anatolian lands have brought up many important personalities until today. His Holiness İbrahim Hakkı, a mystic, scholar, arif, edib, veli, author, poet, man of culture, religion and thought, historian, sociologist, psychologist, philosopher, astronomy and anatomy scholar. His Holiness İbrahim Hakkı, who has many manuscripts in different fields, lived in the time of Sultan Mahmud I in the 16th century and worked in the palace library by meeting with the sultan in the Ottoman Palace. Turkish artists prepared books (manuscripts) on a wide variety of subjects upon the support and requests of sultans, sultans, rulers and state administrators, and muralists (painters) decorated the pages of these manuscripts with their miniatures. Miniature, which is a book art, is the art of painting made to visually describe and decorate the subjects in manuscripts, and its artist is called a miniaturist. In the miniature art, which is mostly known as the palace art, the muralist designs the subject described in the manuscripts, taking into account the miniature techniques, stylistic features and documentation features. In the miniatures of the Ottoman Empire, no miniatures were made about the life and works of His Holiness İbrahim Hakkı. The miniatures in the article are a source for today's miniature art and future periods, as well as historical document features; It is hoped to guide artists and researchers in addressing new issues that have not yet been addressed.

Keywords: miniature, ibrahim hakkı, artist, marifetname, erzurum, tillo, tomb.

¹¹ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi; Eğitim Fakültesi; Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Resim-İş Öğretmenliği Anabilim Dalı/Muğla/Türkiye; okocbodrum@gmail.com ORCID:0000-0002-0351-5443

GİRİŞ

Birçok alanda çok sayıda yazma eseri günümüze ulaşan Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Anadolu'nun yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden sadece birisidir. XVIII. asırda Sultan I. Mahmud zamanında yaşayan İbrahim Hakkı Hazretleri, Osmanlı Sarayı'nda padişahla görüşerek saray kütüphanesinde çalışmalar yapmıştır. İbrahim Hakkı; kültür, din, alim, arif, edib, mutasavvıf, veli, müellif, şair, fikir adamı ve tarihçi, sosyolog, psikolog, filozof, anatomi, astronomi bilginidir. İbrahim Hakkı Hazretleri'nin farklı konuları ele aldığı çok sayıda yazma eseri günümüze ulaşmıştır.

Bir kitap sanatı olan minyatür (nakış-resim), yazma eserlerdeki konuları görsel olarak anlatmak ve süslemek için yapılan bir resim sanatıdır. Daha çok saray sanatı olarak bilinen minyatürün sanatçısı nakkaş, yazma eserdeki anlatılan konuyu, minyatür teknikleri, üslup özellikleri ile tasarlar. Padişah, sultan, hükümdar, devlet yöneticilerinin destek ve istekleri üzerine yazma eserler hazırlanmış; nakkaşlar tarafından minyatürleri yapılmıştır. Osmanlı Devleti döneminde İbrahim Hakkı Hazretleri'nin hayatı, eserleri ve İsmail Fakirullah Hazretleri'ni konu alan minyatür yapılmamıştır. Makalede yer verilen minyatürler ilk örneklerdir. Minyatürler tarihi belge özelliklerinin yanında günümüz minyatür sanatı ile ileriki dönemlere kaynak olması, sanatçıları ve araştırmacıları ele alınmamış yeni konuları ele almaya yönlendirmesi umulmaktadır.

Konular, minyatür teknikleri, özellikleri, üslupları ve belgeleme özellikleri göz önünde bulundurularak tasarlanmıştır. Çok sayıda eseri günümüze ulaşan Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri'nin kısaca hayatı ve eserlerinin bilgileri verilerek günümüz görsel sanatlarından minyatürlerle tanıtımına katkı sağlamak amaçtır.

Yöntem:

İbrahim Hakkı Hazretleri'nin hayatı, eserleri ve yaşadığı dönemde minyatür ve portresinin yapılıp yapılmadığı araştırıldı. Minyatür tasarımına başlanmadan önce kaynak taraması, detaylı araştırmalar, fotoğraf, video çekimi yapıldı ve minyatür eskiz çizimleri tasarlandı.

Minyatür sanatı

Minyatür terimi Ortaçağ Avrupasında yazma kitapların bölüm başlarına yapılan tezhiplerde (süslemelerde) baş harfleri vurgulamak amacıyla kullanılan kırmızı boya miniumdan türetilmiş ve söz konusu tezhipleri tanımlar. Daha sonraları Latince miniare kökünden türetilerek İtalyanca miniatura, Fransızcaya miniature biçiminde geçip zamanla yazma kitaplardaki resimleri ifade etmek için kullanılmıştır (Mahir, 2005, s.15). Minyatür yazma eserlerdeki konuyu anlatmak, süslemek için kendine has teknik ve özelliklerle yapılır ve en önemli özelliği de ince işçiliktir. Nakkaş, konuyu daha iyi anlatmak isteği ile perspektif kurallarını uygulamadığından özgürce ve dilediği gibi tasarımlar yapar. Binaları, anlatımına göre sağa sola veya baş aşağı durumda çizdiğinden nakkaşın minyatüründe kuşbakışı görünümü de hâkim olur. Figürler binalardan daha büyük olabilir, yakınlık uzaklık kavramı olmadığından uzaktaki önemli bir ayrıntı da betimlenebilir. Nakkaş diğer sanatlarda uygulanmayan minyatürdeki şeffaflık özelliği ile konuda geçen binanın hem içini hem de dışını aynı tasarımda gösterebilir (minyatür 1). Nakkaş tasarımındaki tüm nesnelere soyut motifler haline getirdiğinden, ışık-gölgeyi uygulamaz, anatomiye yeterince önem vermez, tüm nesnelere dilediği renkle boyar ve konturler. Mecazi anlatım gerektiğinde melek, ejderha gibi hayali tasvirleri tasarımlarında betimler. Nakkaş genellikle altını gökyüzü, süsleme ve cetvelde, gümüşü ise mekanların çatılarında, kubbelerinde, silah ve akarsuların tasvirlerinde kullanır. Nakkaşlar yaşadıkları dönemin olaylarını, özelliğini, tekniğini yansıtan eserleri tasarlamışlardır. Nakkaşları birbirinden ayıran üslupları, teknikleri ve figürlerinin özellikleridir.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Minyatür 1. Topkapı Sarayı: İkinci Avlu ve Divan-ı Hümayun, (And, 2002, sayfa 242) Hünername I. (TSM,H1523)

Türk minyatürünün en önemli özelliği olayları kayıt altına almak ve belgelemek olduğundan Osmanlı Dönemi'nde padişah ve çevresinin ilgileri, destekleri ile nakkaşlar başta tarihi ve edebi konular olmak üzere çeşitli konularda muhteşem minyatürlü yazma eserler hazırlamışlardır. Padişah ve çevresinde geçen tarihi olayları hikâyeleştirerek anlatan bu yazmalarda tek ve karşılıklı sayfalar halinde hemen hemen çoğu tam boyda hazırlanmış minyatürler yer alır. Bu yazma eserlere Hünername, Şehname, Süleymanname, Surname, Gazavatname, Nusretname ile Peygamberimizin hayatını anlatan Siyer-i Nebi örnek verilebilir. Nakkaşlar dini, edebi, efsane, destan, günlük hayattan konular ile portre, bilimsel ve topografik konulu minyatürler de tasarlamışlardır. Günümüz sanat eğitimi veren okulların karşılığı olan nakkaşhanelerde sanatçı adayları usta-çırak eğitimi ve öğretimi ile minyatür sanatının yanında hat, tezhip, cilt, ebru, kat'ı, çini, kalem-işi gibi sanatlardan biri veya birkaçının eğitimini de alırlardı. Yazma eser hazırlanırken genellikle yazar, hattat, mücellit, müzehib ve nakkaş birlikte çalışır. Amaçları güzel bir eser meydana getirip, padişah ve çevresinin takdirini kazanmaktır. Yazma eserin hattını en güzel tamamlayan, süsleyen ve konularını bize detayına kadar anlatan minyatür sanatıdır (Koç, 2020, s.810).

Türk minyatür sanatında nakkaşlar portre özelliğinde başarılı ve güzel minyatürler yapmışlardır. Nakkaş Sinan Bey'in Fatih Sultan Mehmed portresi, Türk minyatür sanatının bilinen en önemli eserlerindedir (minyatür 2). Fatih Sultan Mehmed dağınık sarıklı, bir elinde gül diğer elinde mendille bağdaş kurmuş halde ve 1/3 profilden güçlü yüz ifadesi verilerek tasvir edilmiştir. Gül motifi ile Peygamberimizin müjdelediği İstanbul'u fetheden komutan olduğunun da vurgusu verilmiştir.

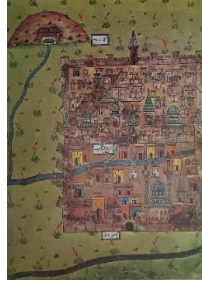
Minyatür 2. Fatih Sultan Mehmed'in portresi (Çağman ve Tanındı, 1979: Resim 46; no.128, Ressamı: Sinan Bey. 1475-80 sıraları).

Portreleri ile tanınan Nakkaş Nigari'nin (Haydar Reis) Kanuni Sultan Süleyman, II.Selim ve Barbaros Hayreddin Paşa portreleri, Nakkaş Osman'ın Kıyafetü'l-insaniye fi Şema'il ü'l-Osmaniye adlı eserindeki padişah portreleri önemlidir. XVII. Yüzyılda Musavvir Hüseyin ve Nakkaş Levni'nin Silsilenamesi'ndeki klasik tarzdaki padişah portreleri ile yüzyılın sonlarına doğru Avrupa portre geleneğine yakın kâğıt ve tuval üzerine eserler veren Refail ve Kapıdağlı Kostantin'in tasarımları padişah portreciliğinin son örnekleridir (Mahir, 2005. s.141-143).

Türk minyatür sanatının dışında diğer minyatür okullarında görülmeyen topograf özellikli minyatürler de yapılmıştır. Osmanlı dönemimde sefer ve savaş gibi tarihi konuların geçtiği kentler,

menziller, limanlar, mimari mekânlar gibi önemli yerlerin belgelenmesi amacıyla minyatürlü yazmalar hazırlanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi yazma eserlerinden Nakkaş Matrakçı Nasuh'un yazdığı ve topograf özellik taşıyan eseri Nasühü's-Silahi (Matrikçı) Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han, tarihi konusu ve minyatürleri ile sanatçı ve araştırmacılara kaynak olan önemli eserdir (minyatür 3).

Minyatür 3. Erzurum ılıcası, Erzurum, Pasin Ovası, Nakkaş Matrakçı Nasuh, Nasühü's-Silahi (Matrikçı) Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han (Yurdaydın, 1976, 23b).

Tıp, astronomi gibi farklı bilimsel konulu yazma eserlerin hazırlanması Osmanlı Dönemi'nde devam etmiş ve bilimsel konulu yazma eserlerin sayfaları nakkaşların yaptığı minyatürler ile zenginlik kazanmıştır (minyatür 4).

Minyatür 4. Galata'daki rasathane, (And, 2002, sayfa 354) Şehinşahname, (İÜK, F1404) Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Türkiye İş Bankası Yay. İstanbul, 2002

Makale konusunun geçtiği Erzurum'un Pasinler (Hasankale) ilçesi

Erzurum iline yaklaşık 37km uzaktaki Pasinler-Hasankale'nin tarihi M.Ö.4000'li yıllara kadar dayanmaktadır. Urartular döneminde önemli bir yerleşim yeri olan Pasinler 9. asırdan itibaren Anadolu üzerine yapılan akınlar neticesinde Oğuz Türklerinin hakimiyetine ve ardı sıra Erzurum'a hâkim olan Türklerin eline geçmiştir. Hasan Dede Dağı'na kurulan kale ismini Moğol kökenli Sutaylılardan Sutay Noyan'ın oğlu Hacı Togay'ın oğlu Hasan'ın adından almış ve Hasan Kalası diye anılmıştır. 1048 yılında yapılan tarihi Pasinler Savaşı sırasında Selçuklu Devleti Bizans ordularını yenerek kaleyi teslim almıştır (<https://erzurum.ktb.gov.tr/TR-56049/>).

Makale konusunun geçtiği Siirt'in Tillo ilçesi

Tillo, Siirt'e 7km uzaklıkta ve etrafı hafif engebeli dağlarla çevrili ilçemizdir. Süryanice "Yüksek Ruhlar" manasına gelen Tillo, 1514'te Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi sonunda Osmanlı egemenliğine geçmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Siirt İline bağlı bir bucak olan Tillo, 1990 tarihinde ilçe olmuştur (<http://www.siirt.gov.tr/tillo> TC.Siirt).

Şeyh İsmail Fakirullah b. Kasım Hazretleri'nin kısaca hayatı

Dindarlığıyla tanınan bir ailenin evladı olarak 1656'da Siirt'in Tillo /Aydınlı beldesinde dünyaya geldi. Babası, dedesi ve büyük atası; âbid, zâhid ve dindar kişilerdi. Molla ve şeyh olarak bilinirlerdi. Aslen

Arap olan aile, 1601’de el-Cezire’den gelip buraya yerleşmişti. Şeyh İsmail Fakirullah’ın ataları Kasım, Cemal ve Ali; Tillo’da imam, hatip, vaiz ve müderris olarak görev yapmışlar, bölge halkının saygısını kazanmışlardı. Nakşî idiler ama Molla olarak anılmaktaydılar. 24 yaşında iken Molla Kasım vefat edince oğlu İsmail Fakirullah onun yerine geçti. Yaptığı evlilikten Abdülkadir, Abdullah, Salih isiminde üç oğlu; Hafsa isiminde bir kızı oldu. İbrahim Hakkı Hazretleri ile babası Derviş Osman Efendi’nin de şeyhi olan İsmail Fakirullah, 1735’te Tillo’da vefat etti. Üçünün de kabri aynı yerdedir. İbrahim Hakkı ‘Baha-yı âlem’ ve ‘Hâkim-i ilahî’ olarak nitelendirdiği şeyhi İsmail Fakirullah’ın faziletleri, menkıbeleri, kerametleri, ilmi ve irfanı hakkında geniş bilgi verir. Şeyh, İsmail Hakkı’ya, “Molla İbrahim, bildiğim ilimleri öğretmeme babam izin (icazet) verdi. Ona da babası izin vermişti. Ben de sana izin veriyorum” demişti. İbrahim Hakkı, bu zâtın hem talebesi hem de dervişi ve halifesiydi ama şeyhlik yapmamıştı (Uludağ, 2015, s.16).

İbrahim Hakkı Hazretleri’nin kısaca hayatı ve eserleri

2 Muharrem 1115’te (18 Mayıs 1703) Erzurum’un Hasankale ilçesinde doğdu. İbrahim Hakkı’nın ailesi hakkındaki en sağlam bilgi “Marifet-name”adlı eserinde kendisinin verdiği bilgilerdir. Babası Pasin’in merkezi Hasankale ahalisinden Osman Efendi ile annesi Hanife Hanımdır. İbrahim Hakkı 6 yaşındayken annesi vefat etmiştir (Külekçi-Karabey,1997, s.13-16). Babası hac niyetiyle yola çıkmışken Siirt’e yaklaşık 7km uzaklıkta bulunan Tillo’ya (bugünkü Aydınlı) uğrar ve yörenin tanınmış müridlerinden İsmail Fakirullah’a intisap ederek buraya yerleşmiştir. İbrahim Hakkı babasının isteği üzerine dokuz yaşında amcası Ali ile birlikte Tillo’ya gelir ve Şeyhi İsmail Fakirullah’la karşılaşır. On yedi yaşında babasını kaybeden İbrahim Hakkı aynı yıl amcasının yanına Erzurum’a döner ve eğitimine devam eder. Erzurum müftüsü şair Hazık Mehmed Efendi dışında kimlerden ders okuduğu hususunda bilgi bulunmamaktadır. Erzurum’da sekiz yıl eğitiminden sonra ikinci defa Tillo’ya şeyhinin yanına gitti ve tasavvufi hayata yöneldi. İsmail Fakirullah’ın vefatı üzerine Erzurum’a döndü. Daha önce babasının imamlık yaptığı Yukarı Habib Efendi Camii’ne imam oldu (Çağrı, 2000, s.305-306). Bu arada ilk evliliğini Firdevs Hanım’la yaptı ve hacca gitti. M.1747 yılında aylarca kalacağı İstanbul’a ilk seferini yapan İbrahim Hakkı, Sultan I. Mahmud ile görüşerek saray kütüphanesinde çalışma izni alır ve Erzurum’a döner. 1755 yılında ikinci defa İstanbul’a gitmeye karar verir ve sefer dönüşünde meşhur eseri Marifetname’yi bitirir.1763 yılında üçüncü defa Tillo’ya gider ve İsmail Fakirullah’ın kızı Fatma Azize Hanım’la evlenir. Kısa bir süre sonra Erzurum’a tekrar döner ve üçüncü ve sonuncu hac yolculuğuna çıkar. 1771 yılında dördüncü ve sonuncu olarak Erzurum’a veda ederek tekrar Tillo’ya döner ve 1780 yılında vefat eder. Fakirullah’ın oğlu Mustafa Fani’nin isteği üzerine şeyhinin türbesine defnedilir (Külekçi-Karabey, 1997, s.16-17).

İbrahim Hakkı onbeş eserinden ilk beş usul-i hamse (asli) “Ana”eseri olarak Divan, Marifet-name, İrfaniye, İnsaniye ve Mecmuatü’l-Meani ‘yi değerlendirir. Bu beş anadan doğma “Evlad” ikinci derece eserleri olarak Tuhfetü’l-Kiram, Nuhbetü’l-Kelam, Meşariku’l-Yuh, Sefine-i Ruh, Kenzü’l-Fütuh, Definetü’r-Ruh, Ruhü’ş-Şüruh, Ülfetü’l-Enam, Urvetü’l-İslam ve Hey’etü’l-İslam adlı eserlerini belirtir. İlme çok önem veren İbrahim Hakkı eserlerinde ilahi aşkı gönül sağlığını, güzel ahlakı, Müslümanca yaşamayı işlemiş ve öğütlemiştir. Bu güzel eserleri yalnız yazmakla, öğütlemekle kalmamış bizzat nefsinde yaşamıştır. İbrahim Hakkı sadece dini, tasavvufi manada bir alim ve şair değil devrine göre tıp, astronomi, matematik, fizik gibi müsbet ilimlerle de uğraşan bir fen adamıdır. Ömrü boyunca ilimle meşgul olmuş ve ilmi Hakk’a ulaşmaya bir vasita olarak görmüştür (Külekçi-Karabey, 1997, s.20-28).

İbrahim Hakkı Hazretleri ile ilgili örnek portreler

Araştırmalarda yaşadığı zamanda İbrahim Hakkı Hazretleri’nin portresi ile minyatürünün yapılmadığı, ancak üç sanatçının yakın tarihte batılı tarzda temsili olarak resimleri yaptıkları sonucuna varıldı (resim 1-2-3). Sanatçıların hangi kaynaklardan faydalandığı, teknikleri ve özellikleri hakkında bilgiye rastlanmadı. İbrahim Hakkı Hazretleri konulu makalede yer verilen minyatürlerin yapılmasının amacı İbrahim Hakkı Hazretleri ve Hocası İsmail Fakirullah Hazretleri’nin daha çok bilinmesi ve minyatür sanatı ile de kalıcı olmasını sağlamaktır.

<http://www.turansam.com>

*****

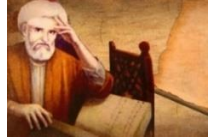
TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası BİLİmsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Resim 1. Büyük Türk-İslam Mütefekkeri Hasankaleli İbrahim Hakkı Hz. İGSA. Prof. Halil Dikmen, (Erzurum -Hasankale’li İbrahim Hakkı Hz. Divanı, sadeleştiren Ulusoy, s. 5, 1971 İstanbul)

Resim 2. Sanatçısı, yapıldığı tarih bilinmiyor. Erzurum Hasankale’de bulunan İbrahim Hakkı Hazretleri’nin Camii ve Külliyesini Yaptırma ve Yaşatma Vakfı’ndan. (fotoğraf Ömür Koç)

Resim 3. Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz. yağlı boya, (detay) M. Haluk Güçlü, <https://www.tyb.org.tr>.

Minyatür anlatımları ile Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri

Bir kitap sanatı olan minyatür, yazma eserlerdeki konuları görsel olarak anlatmak ve süslemek için yapılan resim sanatıdır. Nakkaş öncelikle tasarlayacağı konuyu belirler, detaylı araştırmaları yapar ve eskiz çalışmalarına başlar. Uygulanacak ahurlı kâğıdı (murakka), boyayı, renkleri ve altın ile gümüşü hazırlar. Tasarımında minyatür tekniklerine, özelliklerine ve ince işçiliğe dikkat ederek minyatür tasarımını tamamlar. Yazma eser hazırlanmasında zaman, mekân, malzeme ve maddi zorlukların aşılması ile kitap sanatlarında uygulama yapacak sanatçıların birlikte çalışmaları gerekir ancak bu durum günümüzde oldukça zordur. Bu nedenlerden minyatür sanatı günümüzde daha çok kitap sanatları dışında değerlendirilmektedir. Nakkaşın aldığı eğitim sonucunda yeteneğine göre kendine has üslubu, tekniği oluşmalı ve eserlerine yansmalıdır. Makalede örnek verilen iki minyatürün kendine has üslubu, tekniği, kompozisyon yorumu, büst portre, mimari eleman-topograf mekân birlikteliği ile geleneksel minyatüre yeni bir özellik eklenmiştir (minyatür 5-6). Minyatürler enine ikiye bölündüğünde üst bölümde yer verilen büst portreler, portre minyatür grubuna girer (detay 1-3). Minyatürün alt bölümde yer alan mimari eleman-topograf mekânlar başka bir minyatür grubunu oluşturur (detay 2-4). Alt ve üst bölümler ayrı ayrı iki minyatür tasarımı özelliği taşır ve konuları portresi betimlenen kişidir.

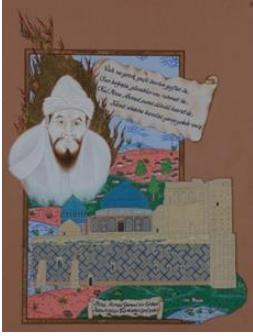

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Minyatür 5.Mimar Sinan ve Türbesi, detay 1.(üst) Mimar Sinan Portresi ve kitabesi
Koleksiyon Nakkaş Ömür Koç detay 2.(alt) Mimar Sinan Türbesi

Minyatür 6. Hoca Ahmed Yesevi ve Türbesi
Özel Koleksiyon Nakkaş Ömür Koç

detay 3.(üst) Hoca Ahmed Yesevi portresi
detay 4.(alt) Hoca Ahmed Yesevi

Türbesi

İbrahim Hakkı Hazretleri konulu minyatür tasarımına başlanmadan önce kaynak taraması, ile detaylı araştırmalar yapıldı. Erzurum Hasankale'deki İbrahim Hakkı Hazretleri'nin Camii ve Külliyesini Yaptırma ve Yaşatma Vakfı ziyaret edildi ve fotoğraf, video çekimleri yapıldı. İbrahim Hakkı Hazretleri'nin portre tasarımı için torunu Mahmut Feyyaz İbrahimhakkıoğlu ile görüşüldü.

1941 yılında Erzurum'da doğan Mahmut Feyyaz İbrahimhakkıoğlu İbrahim Hakkı Hazretleri'nin 6. kuşaktan torunudur. İstanbul'da kısa bir süre kalarak Dergâh Yayınları'nda fikir ve duyu dünyasını geliştirme fırsatı buldu ve çok sevdiği Erzurum'a 1983 yılında geri döndü. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde dedesi adına kurulan İbrahim Hakkı Araştırma Enstitüsü'nde yeniden devlet memurluğuna başladı. 2007 yılında emekliye ayrılan Mahmut Feyyaz İbrahimhakkıoğlu, 29 Ağustos 2010 tarihinde vefat etti ve Erzurum Asri Mezarlığı'na defnedildi (<http://erzurumansiklopedi.com>). Mahmut Feyyaz İbrahimhakkıoğlu'na daha önce yapılan portreler sorulduğunda "Bana portre konusunda danışılmadı, temsili yapılmış olmalı, dedem babama demiş ki ben dedem rahmetliye benzerim, babam da amcalarımın içinde en çok dedeme benzerdi, ben de babama benzerim" diye belirtti. Mahmut Feyyaz İbrahimhakkıoğlu'nun anlatımları, canlı modelliği, daha önce yapılmış portrelerinden yararlanılarak temsili İbrahim Hakkı Hazretleri'nin portreleri, minyatür tekniği ve özelliklerine göre tashihleri yapıldı ve minyatürlerdeki portresi kararlaştırıldı.

Erzurumlu İbrahim Hakkı portresi minyatürü

Mahmut Feyyaz İbrahimhakkıoğlu ile birlikte kararlaştırılan portrede İbrahim Hakkı Hazretleri tefekkür halinde, mavi renkli battal ebru üzerinde, zemini yapıştırma varak altın şemse formunun içinde betimlenmiştir (minyatür 7). Mavi battal ebru ile İbrahim Hakkı Hazretleri'nin astrolog bilim adamı özelliği, altın varaklı şemse motifi ile güneş vurgulanmıştır. İbrahim Hakkı Hazretleri Hasankale'de adına yapılmış külliye de sergilenen giyim-kuşam örneklerine göre tasarlanmış kavuklu ve sarıklıdır (fotoğraf 1). Ayrıca portrenin altında, şemse içinde İbrahim Hakkı Hazretleri'nin çok bilinen sözü hatla "Mevla görelim neyler, neylerse güzel eyler" yazılıdır.

Fotoğraf 1.Kavuklar. İbrahim Hakkı Hazretleri'nin Camii ve Külliyesini Yaptırma ve Yaşatma Vakfı'ndan (fotoğraf Ömür Koç)

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Minyatür 7. Erzurumlu İbrahim Hakkı Portresi. Nakkaş Ömür Koç, ebru üzerine, 10x8 cm boyutlarında, altın, guaj, sulu boya ve yazı uygulanmış, Özel Koleksiyon.

İbrahim Hakkı Portresi minyatürü 1997 tarihli, 10x8cm boyutlarında ve ebru üzerine betimlenmiştir. Minyatürde yapıştırma varak altın, doğal boya, guaj boya ve sulu boya ile Hattat Erol Dönmez'in yazısı kullanılmıştır.

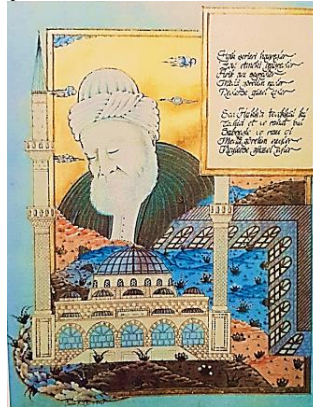
Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Hasankale'deki Külliyesi minyatürü

İbrahim Hakkı Hazretleri'nin vefatının 190.senesi devriyesi dolayısıyla 22 Haziran 1970 yılında külliye'nin temeli atılmıştır (Ulusoy,1971.s.5). Erzurum ili, Pasinler (Hasankale) ilçesinde bulunan külliye, camii, müze ve kütüphane binalarından oluşur. Camii 1976 yılında ibadete açılmasına rağmen müze ve kütüphane kısmı yarım kalmıştır. İbrahim Hakkı Hazretleri'nin doğduğu, hayatının bir dönemini geçirdiği ve birçok eserini yazdığı Hasankale ilçesi ile külliye'nin fotoğraf ve video kayıtları alındı (fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. Külliye binalarından müze ve kütüphane, (fotoğraf Ömür Koç)

Minyatürün konusu İbrahim Hakkı Hazretleri'nin portresi ile adını yaşatmak için yakın tarihte yaptırılan yarım kalmış külliye'dir (minyatür 8). Mahmut Feyyaz İbrahimhakkıoğlu ile kararlaştırılan İbrahim Hakkı Hazretleri'nin portresi, cami ve külliye binaları, makalede örnekleri verilen minyatürlerin üslup ve özelliklerine göre tasarlanmıştır (minyatür 5-6).

Minyatür 8. Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Hasankale'deki külliyesi. Nakkaş Ömür Koç. 27x20,5 cm altın, gümüş, guaj, sulu boya ve yazı. Özel Koleksiyon

Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Hasankale'deki külliyesi konulu minyatür 1997 tarihli, 27x20,5cm boyutlarındadır. Minyatürde varak altın, ezilmiş gümüş, doğal boya, guaj boya, sulu boya ile kursif teknikte Türkçe yazı uygulanmıştır.

Minyatür tasarımı enine ikiye bölündüğünde üstte İbrahim Hakkı Hazretleri'nin tefekkür halinde gözleri kapalı portresi, altın varaklı zeminli, bulutlu gökyüzü içinde, şerefeli iki minare arasında betimlenmiştir. İbrahim Hakkı Hazretleri beyaz sarıklı, yeşil elbise ve beyaz gömlek giymiştir. Minyatürün bu bölümü portre özelliği taşıyan minyatürlerdendir. Sağ üst kısmında altın çerçeve içinde dışa taşmış alanın içinde İbrahim Hakkı Hazretleri'nin Marifetname yazma eserinden iki kıta sözü kursif tekniğinde yazılmıştır (detay 5).

“Hak şerleri hayr eyler
eyler
Mevla görelim neyler
Sen Hakk'a tevekkül kıl
Sabr eyle ve razı ol
Neylerse güzel eyler.”(Ulusoy,1971, s.149)

Zan etme ki gayr
Arif anı seyr eyler
Neylerse güzel eyler
Tefviz et ve rahat bul
Mevla görelim neyler

Detay 5. Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Hasankale'deki külliyesi, minyatür detayı

Minyatür enine ikiye bölündüğünde altta Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri adına yapılmış camii, yarım kalmış müze ve kütüphane binaları görülür. Camii, klasik kurşun kaplı tek kubbe planlı, kemerli, beş küçük kubbeli son cemaat yerli ve ikişer şerefeli ince iki minarelidir. Minyatürün bu bölümünde mekân-topograf özellikleri ile külliye binaları sacdan eğik düz çatı örtülü ve kemer görümlü profil çerçevesi, camlı olarak betimlenmiştir (detay 6).

Detay 6. Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Hasankale'deki külliyesi, minyatür detayı

Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Tillo'daki türbesi

İbrahim Hakkı Hazretleri H.1148/M.1735'de Şeyhi İsmail Fakirullah Hazretleri'nin vefatı üzerine, sekizgen planlı ve kubbeli olarak planladığı, yaklaşık 40m² boyutlarındaki türbeyi yaptırmıştır (Çağrıçı, 2000, s.305). Vefatından iki yıl önce yazdığı vasiyetnamesinde “Eğer şeyhimin köyünde ölürsem onun kubbesi altına beni gömmeyiniz. Onun ayak tarafı evladı için kalsın. Beni babam Osman Efendi'nin kabrinin arkasındaki sahraya defnedin demiş” olmasına rağmen kayınbiraderi Mustafa Fani Efendi, İbrahim Hakkı'yı çok sevdiği şeyhinden ayırmamak için onu da türbeye defnettirmiştir (Külekçi -Karabey, 1997, s.16-19).

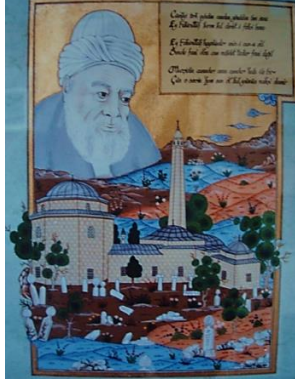
İbrahim Hakkı Hazretleri ile hocası ve şeyhi İsmail Fakirullah Hazretleri'nin Tillo'daki türbesinin görselleri Mahmut Feyyaz İbrahimhakkıoğlu'ndan alındı. Minyatür, İbrahim Hakkı Hazretleri ile İsmail Fakirullah Hazretleri'ni tanıtmak, adlarını yaşatmak için tasarlandı (minyatür 9). Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Tillo'daki türbesi konulu minyatür, makalede örnekleri verilen minyatürlerin üslubu ve özelliklerine göre tasarlanmıştır (minyatür 5-6).

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Minyatür 9. Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Tillo'daki türbesi (Siirt –Tillo) 26x19 cm, altın, gümüş, guaj, sulu boya ve yazı. Özel Koleksiyon.

Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Tillo'daki türbesi konulu minyatür 1997 tarihli, 26x19cm boyutlarındadır. Minyatürde varak altın, ezilmiş gümüş, doğal boya, guaj boya, sulu boya ile kursif tekniğinde Türkçe yazı uygulanmıştır.

Minyatür enine ikiye bölündüğünde üstte altın varaklı, bulutlu gökyüzü içinde İbrahim Hakkı Hazretleri Tillo'daki hocası ve kendinin de yattığı türbeye bakarken betimlenmiştir. Altın varaklı gökyüzü içindeki İbrahim Hakkı Hazretleri beyaz sarıklı ve gri elbise ile beyaz gömlek giymiştir. İbrahim Hakkı Hazretleri'nin yaşlık halini gösteren portresinin yer aldığı bu bölüm portre özelliği taşıyan minyatürlerdendir. Sağ üst kısmında dışarı taşmış altın çerçeve içinde İbrahim Hakkı Hazretleri'nin sözü kursif tekniği ile yazılmıştır (detay 7).

“Cümleyi terk eyledim candan yöneldim ben sana
kıl devlet-i fakri bana
Sende fani olsa can vahdet'tedir fani değil
canıdır Hak ile bir
damir.”(M.F. İbrahimhakkıoğlu'ndan alınmıştır).

Ey Fakirullah kerem
Ey Fakirullah hayalindir enis-i can-u dil
Mürşidin canındır anın
Çün o sensin hem sen ol kıl yüzün nakşi

Detay 7. Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Tillo'daki türbesi, minyatür detayı

Minyatür enine ikiye bölündüğünde altta İbrahim Hakkı Hazretleri'nin Tillo'da şeyhi için yaptırdığı türbesi ve haziresi betimlenmiştir (detay 8). Minyatürün bu bölümünde mekân-topograf özellikleriyle haziredeki ağaçların altında sekizgen gövdeli, kurşun kaplı kubbeli ve tonozlu türbe yapıları ile kulesi yer alır. İbrahim Hakkı Hazretleri'nin güneş ışığını hocasının sandukasının başucuna yansıtmak için türbenin doğusundaki tepenin üzerine yaptığı taş duvarı, kulenin sağ yanında gösterilmiştir.

Detay 8. Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Tillo'daki türbe, minyatür detayı

İbrahim Hakkı Hz.'nin Güneş ışığını hocasının sandukasına yansıtması

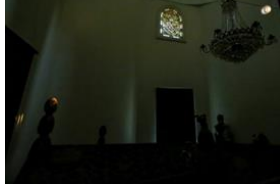
<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

İbrahim Hakkı Hazretleri “Yeni yılda doğan güneş, ilk olarak hocamın başucunu aydınlatmazsa ben o güneşi neyleyeyim” diyerek astronomi ve mimari açıdan büyük bir bilim harikasına imza atmıştır (<https://kvmmgm.ktb.gov.tr>).

İbrahim Hakkı Hazretleri hocası için yaptığı türbenin yaklaşık 3 km uzağına harçsız bir duvar örer. Her yeni yılın başlangıcı olarak kabul edilen 21 Mart günü Güneş ışıkları bu duvardaki pencereden geçer ve türbenin bir parçası olan minareye (kule) ulaşır. Kulede bulunan aynaların kırıp yansıttığı ışık pencereden içeri girerek sadece hocasının sandukasının baş ucunu aydınlatır (fotoğraf 3). (Çırak -Yörük. 2015, s.20).

Fotoğraf 3. Işığın İsmail Fakirullah Hz.’nin sandukasının baş ucunu aydınlatması, <https://www.trthaber.com>.

Yaptığı muhteşem düzeneyle güneş ışığını türbenin içinde sadece hocasının sandukasının başucuna yansıtması onun bilimsel birikimini ve dahi olduğunu gösterir. Minyatür tasarımının yapılma amacı, İbrahim Hakkı Hazretleri’nin türbedeki ışık yansıması ile bilime ve eğitime verdiği önem, hocasına verdiği değer, saygı, sevgi, hürmet, vefa duygusunu minyatürle anlatmaktır (minyatür 10). Ayrıca İbrahim Hakkı Hazretleri’nin yaptığı muhteşem düzeneğin yılda sadece bir kez türbe içinde oluşturduğu ışık yansıması birçok araştırmacı, bilim insanı, türbe ziyaretçisinin ilgisini çekmekte ve hayranlık uyandırmaktadır. Türbedeki ışık yansımasının anlatılması, tanıtımının yapılması için makalede örnekleri verilen minyatürlerin üslub ve özelliklerine göre tasarımları yapıldı (minyatür 5-6).

Minyatür 10. İbrahim Hakkı Hz.’nin hocasının sandukasına güneş ışığını yansıtması, Nakkaş Ömür Koç (tasarım aşamasında)

Işık olayının tanıtımı ve anlatıldığı tamamlanmamış minyatür tasarımı 26x19cm boyutlarındadır. Üst bölümünde İbrahim Hakkı Hazretleri’nin portresi ile güneş ışığının kuleye yansıması betimlenmiştir (detay 9).

Detay 9.İbrahim Hakkı Hz.’nin hocasının sandukasına güneş ışığını yansıtması

Alt bölümde minyatür sanatındaki şeffaflık özelliği ile türbenin hem içi hem de dışı bir arada gösterilmiştir. Minyatürün bu bölümünde mekân-topograf özellikleriyle türbenin kubbesi, minaresi, binaları,

kubbenin içi, pencereleri, sandukalar ve ışığın yansıdığı İsmail Fakirullah Hazretleri'nin sandukası betimlenmiştir (detay 10).

Detay 10. İbrahim Hakkı Hz.'nin hocasının sandukasına güneş ışığını yansıtması

SONUÇ

Nakkaşlar tarihi, bilimsel, topograf, edebi konular, mesneviler, halk hikayeleri, destanlar gibi birçok konunun işlendiği yazma eserlerin hazırlanmasında minyatürlerle katkı sağlamışlardır. Ancak tarihe mal olmuş eserler vermiş birçok değerimizin hayat hikayeleri yeterince kayıt altına alınmadığı, yazılmadığı ve resimlenmediği bir gerçektir. İbrahim Hakkı Hazretleri, Hasankale ve Tillo konulu daha önce tarihi, topograf özellikli minyatürler yapılmamıştır. İbrahim Hakkı Hazretleri'ni konu alan çeşitli yazılı yayınlar olmasına karşın görsel materyaller daha kalıcıdır. İbrahim Hakkı Hazretleri farklı konularda eserler vermiş çok yönlü bir bilim adamıdır. Aldığı eğitim, öğretimin sonucunda hocasına verdiği değer ile sevgi ve saygısını unutmamış, göstermiş ve bizlere ders vermiştir. Makalede yer verilen İbrahim Hakkı Hazretleri konulu minyatürler teknikleri, üslup ve belgeleme özellikleri ile ilk örneklerdir. Günümüz minyatür sanatı ile ileriki dönemlere kaynak olması; nakkaşları, sanatçıları ve araştırmacıları ele alınmamış yeni konulara ele almaya yönlendirmesi umulmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Çağrı, M, (2000). İbrahim Hakkı Erzurumi. İstanbul: TDV. İslam Ansiklopedisi.
2. Çırak, B.-Yörük, A, (2015). Güneş ışığını kontrol ederek hocasının mezarının başucuna yansıtan bilim adamı: İbrahim Hakkı (Hz.). Siirt: Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
3. Külekçi, N.-Karabey, T, (1997). Divan, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
4. Koç, Ö, (2020). Rodos seferinde Menteşe Sancağı minyatürlerine bakış. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi.
5. Mahir, B, (2005). Osmanlı minyatür sanatı. İstanbul: Kabakçı Yayınları.
6. Uludağ, S, (2015). Erzurumlu bir fikir adamı İbrahim Hakkı Erzurumi. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
7. Ulusoy, T, (1971). Marifetname Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz.(sadeleştiren). Erzurum: İbrahim Hakkı Hz.'nin Camii ve Külliyesini Yaptırma ve Yaşatma Vakfı.

Görsel kaynakça:

8. Minyatür 1. Topkapı Sarayı: İkinci Avlu ve Divan-ı Hümayun, Hünernâme I. (TSM, H1523). And, M, (2002). Osmanlı tasvir sanatları: I minyatür. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
9. Minyatür 2. Fatih Sultan Mehmed'in portresi. Çağman ve Tanındı, (1979). Topkapı Sarayı Müzesi İslam minyatürleri. İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür.
10. Minyatür 3. Erzurum ılıcası, Erzurum, Pasin Ovası. Yurdaydın, H.G, (1976). Nakkaş Matrakçı Nasuh, Nasühü's-Silahi (Matrakçı) beyan-ı menazil-i sefer-i İrakeyn-i sultan Süleyman han. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
11. Minyatür 4. Galata'daki rasathane, Şehinşahname, (İÜK, F1404). And, M, (2002). Osmanlı tasvir sanatları: I minyatür. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
12. Minyatür 5. Mimar Sinan ve Türbesi. Nakkaş Ömür Koç.

13. Minyatür 6. Hoca Ahmed Yesevi ve Türbesi Nakkaş Ömür Koç.
14. Resim 1. Büyük Türk-İslam Mütefekkeri Hasankaleli İbrahim Hakkı Hz. İGSA. Prof. Halil Dikmen. Sadeleştiren Ulusoy,T, (1971). Erzurum-Hasankale’li İbrahim Hakkı Hz. Divanı. İstanbul: İbrahim Hakkı Hz. ’nin Camii ve Külliyesini Yaptırma ve Yaşatma Vakfı.
15. Resim 2. Sanatçısı, yapıldığı tarih bilinmiyor. Erzurum: Hasankale İbrahim Hakkı Hazretleri’nin Camii ve Külliyesini Yaptırma ve Yaşatma Vakfı’ndan (Fotoğraf. Ömür Koç arşivi)
16. Resim 3.Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz. M. Haluk Güçlü (<https://www.tyb.org.tr>.)
17. Fotoğraf 1. Kavuklar. (Ömür Koç arşivi)
18. Fotoğraf 2. Külliye binalarından müze ve kütüphane. (Ömür Koç arşivi)
19. Fotoğraf 3. Işığın İsmail Fakirullah Hz.’nin sandukasının baş ucunu aydınlatması. <https://www.trthaber.com>.
20. <https://erzurum.ktb.gov.tr>.
21. <http://erzurumansiklopedi.com>.
22. <https://kvmgm.ktb.gov.tr>.
23. <http://www.siirt.gov.tr>.

(7)

Doç. Dr. Dilara AMİRASLANOVA¹²; Öğr. Gör. Roya GURBANOVA¹³
İŞLETMEDE KURUMSAL YÖNETİMİ İYİLEŞTİRME YOLLARI
WAYS TO IMPROVE CORPORATE GOVERNANCE IN BUSINESS

ÖZ

Kurumsal strateji, işletmeyi kapsar, yönlendirildiği alanlarda rekabetçi bir konum elde etmeye yönelik yönetim yaklaşımlarını ve önlemleri tanımlar. Kurumsal strateji, şirketi rakiplerinden ayıran daha etkin özellikleri, diğer sektörlerle göre rekabet avantajı sağlaması ve zarar eden sektörleri durdurarak oluşturulmalıdır. Kurumsal yönetim, uzun vadede şirketin rekabetçi konumunu kazanmayı ve güçlendirmeyi amaçlar. Kurumsal yönetim, sektörün özellikleri ve rekabet ortamı ile tam uyumlu olmalıdır. Yönetim, özellikle artan rekabet avantajıyla bağlantılı olan mevcut fırsatlardan en iyi şekilde yararlanacak şekilde tasarlanmalıdır. Bu bağlamda makale, kurumsal yönetimin özü, içeriği ve önemi hakkında bilgi verirken, kurumsal yönetimin oluşumuna etki eden faktörleri dikkate alarak yönetimi iyileştirmenin yollarını araştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: finansman, strateji, üretim, rekabet, pazarlama, kurumsal yönetim.

ABSTRACT

Corporate strategy covers the business, defines management approaches and measures to achieve a competitive position in the areas where it is directed. The corporate strategy should be created by more effective features that distinguish the company from its competitors, providing a competitive advantage compared to other sectors and stopping the sectors that make losses. Corporate governance aims to gain and strengthen the competitive position of the company in the long run. Corporate governance should be in full compliance with the characteristics of the sector and the competitive environment. Management should be designed to make the most of available opportunities, especially those associated with increased competitive advantage. In this context, the article provides information about the essence, content and importance of corporate governance, and explores ways to improve governance by taking into account the factors that affect the formation of corporate governance.

Keywords: finance, strategy, production, competition, marketing, corporate governance.

¹² Sumgayıt Devlet Üniversitesi, İktisat Bölümü, doçent

¹³ Sumgayıt Devlet Üniversitesi, İktisat Bölümü, kıdemli öğretim görevlisi

GİRİŞ

Korporativ idarəetmənin seçilməsində təşkilatda formalaşmış dəyərlər və mədəniyyətin təsiri böyükdür. Hər bir şirkət sahibləri səhmdarları, əməkdaşları, alıcıları və tərəfdaşları qarşısında mənəvi öhdəliklərə malik olur. Belə ki, şirkətin uğurlu fəaliyyəti, onun cəmiyyətdə yaranmış obrazı bu şirkətlə bağlı olan bütün subyektlərin fəaliyyətinə bilavasitə təsir göstərir. Buna görə də menecerlər, korporativ idarəetmənin işlənməsi və qəbul edilməsi zamanı şirkətin öhdəliklərini unutmamalı və onları mütləq nəzərə almalıdırlar.

Korporativ strategiya diversifikasiya olunmuş şirkətin ümumi fəaliyyət planıdır. Korporativ idarəetmənin işlənməsi prosesi müəssisənin rəhbərliyi tərəfindən qurulur. Korporativ idarəetmə diversifikasiya olunmuş şirkətin müxtəlif sahələrdə öz işgüzar prinsiplərinin necə təsdiq etməsini, şirkətin fəaliyyət sahələrində səmərəliliyin yüksəlməsinə istiqamətlənmiş yanaşmalar və tədbirlərdən ibarət plandır. Korporativ idarəetmə bütün şirkəti əhatə edərək şirkətin idarə edilməsi üzrə yanaşmaları və istiqamətləndiyi sahələrdə rəqabət mövqelərinin qazanılması üçün nəzərdə tutulan tədbirləri müəyyən edir.

Korporativ idarəetməni müəyyən edərək hər bir şirkət, diversifikasiya genişliyini nəzərdə tutaraq, müəssisə tərəfindən buraxılan məhsulun çeşidinin genişlənməsi, yeni istehsal sahələrinin yaradılması, diversifikasiyanın uyğun olan növünü seçməlidir. Şirkətin rəqiblərdən fərqləndirici daha səmərəli xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirməklə, qohum sahələrlə müqayisədə rəqabət üstünlüyünü ələ keçirərək və itki ilə işləyən sahələrin fəaliyyətini dayandırmaqla korporativ idarəetmə qurulmalıdır.

Korporativ idarəetmənin işlənməsi dörd fəaliyyəti birləşdirir [1, s.120]:

1. Diversifikasiyaya nail olmaq üzrə fəaliyyət. Diversifikasiya əsas problemi şirkətin istiqamətləndiyi sahənin müəyyən edilməsi və bunun hansı üsulla həyata keçiriləcəyinin müəyyən edilməsidir. Korporativ idarəetmənin bu cəhəti müəssisənin bir neçə sahəyə və yaxud çoxlu sayda sahələrə diversifikasiya olunacağını təyin etməklə onun hər bir sahəsində mövqeyini müəyyənləşdirir.

2. Şirkətin fəaliyyət göstərdiyi sahələrdə ümumi göstəricilərin yaxşılaşdırılması üzrə fəaliyyət. Şirkətin seçilmiş sahələrdə mövqeləri möhkəmləndikcə, o bütün fəaliyyət sahələrində əsas göstəricilərin yaxşılaşdırılması üzrə fəaliyyəti gücləndirilir. Bu zaman uzunmüddətli perspektivdə sahələrdə rəqabət mövqelərinin gücləndirilməsi və müəssisələrin gəlirliliyinin artırılması istiqamətində qərarlar qəbul edilməlidir. Ana şirkət törəmə müəssisələri aşağıdakı tədbirlər vasitəsilə bazarlarda dəstəkləyə bilər:

* əlavə güclərin və səmərəliliyin yüksəldilməsi üzrə tədbirlərin maliyyələşdirilməsi;

* yeni idarəetmə texnologiyalarının verilməsi;

* sahədə daha güclü rəqibin olması və hər iki müəssisənin səmərəliliyini yüksəldəcəyi halda onların birləşməsinin həyata keçirilməsi və s.

Şirkətin idarə edilməsi üzrə ümumi plan özündə aşağıdakıları cəmləşdirir:

* perspektivli müəssisələrin sürətli artımına istiqamətlənmiş strategiya;

* əsas fəaliyyət sahələrində normal fəaliyyətin təmin olunması;

* aşağı mənfəətli, lakin perspektivli sahələrdə işgüzarlıq fəallığının bərpası və dəstəklənməsi;

* cəlbədicilərin və şirkətin korporativ idarəetməsinə uyğun olmayan biznes sahələrinin bağlanması.

3. Qohum sahələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələr arasında sinergiya effektinin yaradılması, istifadəsi və onun rəqabət üstünlüyünə çevrilməsi. Oxşar istehsal texnologiyası, eyni alıcılar qrupu və satış kanalları olan və qohum sahələrdə fəaliyyət göstərən şirkətdə bazar, istehsal və idarəetmə uyğunluğundan istifadə etməklə marketing, yeniliklərin yaradılması və istehsalı, yeni idarəetmə texnologiyalarının işlənməsi kimi xərclər üzrə iri həcmli qənaətlə nail oluna bilər. Qohum sahələrdə fəaliyyət şirkətə təcrübə və biliklərin müəssisələr arasında yayılması, istehsal güclərinin birgə istifadəsi, marketing tədqiqatının birgə aparılması, vahid əmtəə nişanı altında ümumi reklam kompaniyasının aparılması və başqa belə işlərdə ümumi məsrəflərin azalmasına nail olmaqla və alıcıları daha geniş əmtəə çeşidi və xidmət növləri ilə təmin etməklə rəqabət üstünlüyünə nail ola bilər. Şirkətin fəaliyyət növləri arasında əlaqələr nə qədər sıx olrsa, rəqabət üstünlüyünün əldə edilməsi imkanları bir o qədər artır. Fəaliyyət sahələri arasındakı, istehsal, idarəetmə və bazar uyğunluqlarının güclü olması belə diversifikasiyanın korporativ fəaliyyətinin göstəricilərinin yaxşılaşdırılması üzrə səmərəli vasitəyə çevirir.

4. Investisiya prioritetlərinin yaradılması və korporasiyanın resurslarının daha perspektivli sahələrə istiqamətləndirilməsi. Şirkətlər müxtəlif fəaliyyət sahələri üzrə əlavə sərmayələrə tələbatlarına görə bir-birindən fərqlənirlər. Şirkət rəhbərliyi belə sərmayə qoyuluşlarının prioritetliyini müəyyən etməli və ehtiyatların ilk növbədə hansı sahələrə istiqamətləndirilməsi üzrə qərarları qəbul etməlidir. Şirkətin tərkibində mənfəətliliyinə və potensialına görə müxtəlif vəziyyətlərdə olan müəssisələr olur. Buna görə də, şirkətin investisiya ehtiyatlarını yüksək potensiallı və perspektivli istiqamətləndirməklə onun uzunmüddətli perspektivdə gəlirliliyinin yüksək səviyyədə saxlanması təmin olunmalıdır.

Korporativ idarəetmə uzunmüddətli perspektivdə şirkətin rəqabət qabiliyyəti mövqeyinin qazanılması və möhkəmləndirilməsinə istiqamətlənir. Bu məqsədə nail olmaq üçün korporativ idarəetmə aşağıdakı əsas istiqamətlər üzrə hazırlanır [3]:

1. Xarici mühit amillərində (sahədə, iqtisadiyyatda, siyasətdə və b.) baş verməkdə olan dəyişikliklərə adekvat reaksiyanın verilməsi;
2. Rəqabət üstünlüyünü əldə etmək üçün müvafiq tədbirlərin hazırlanması;
3. Funksional bölmələrin strateji təşəbbüslərini birləşdirmək;
4. Mövcud şəraitdə aktual olan strateji problemlərin həlli

Xarici mühitdə baş verən əhəmiyyətli dəyişikliklər korporativ idarəetmənin dəyişməsinə gətirir. Müəssisənin xarici mühitinin təsirlərinə reaksiya vermək qabiliyyətinin idarəetmə təşkilatı aşağıdakılardan ibarətdir.

- rəhbərliyin xarici mühitdə baş verən hadisələrin şirkətin fəaliyyətinə təsir dərəcəsini qiymətləndirmək qabiliyyəti və imkanları;
- yeni şəraitə uyğunlaşma strategiyasının işlənməsi üçün tələb olunan zaman müddəti;
- yeni şəraitdə səmərəli fəaliyyət göstərə biləcək idarəetmə texnologiyalarının və təşkilati strukturların yaradılması və formalaşdırılması;
- idarəetmə heyətinin yeni texnologiyalar və strukturlar üzrə işlənmə qabiliyyətləri

Korporativ idarəetmənin yaxşı və ya zəif olması müəssisənin əldə etdiyi nəticələrlə müəyyən edilir. Əgər müəssisə bazarda uzunmüddətli rəqabət üstünlüyünü əldə edərsə bu strategiyayı yaxşı və əksinə, bazarda müəssisənin rəqabət mövqeləri itirilirsə onu zəif hesab etmək olar. Uzun sabit rəqabət üstünlüyü müəssisəyə rəqiblərə nisbətən daha yüksək mənfəətli fəaliyyət göstərməyə və özünün gələcək inkişafını təmin etməyə imkan verir.

Korporativ idarəetmə şirkətin rəhbərliyi tərəfindən qəbul olunur. Onlar aşağı rəqabətli menecerlərdən daxil olan məlumatların və tövsiyələrin təhlilinə və nəticələrinin çıxarılmasına görə məsuliyyət daşıyırlar. Əsas sahələrdə fəaliyyət göstərən müəssisə rəhbərliyi strateji qərarların onların rəhbərlik etdiyi müəssisələrə aid olduğu hallarda həmin qərarların qəbulunda iştirak edə bilirlər. Ən mühüm strateji qərarlar direktorlar şurası tərəfindən baxılır və qəbul edilir.

Korporativ idarəetmənin formalaşmasına təsir edən amillər

Müəssisənin korporativ idarəetməsi hazırlanarkən onun xarici mühitinin hər bir amili nəzərə alınmalıdır. Bu amillər həm birgə, həm də ayrı-ayrılıqda hər bir şirkətə müxtəlif dərəcədə təsir göstərir. Bu müxtəliflik şirkət və müəssisələrin vəziyyətlərində, bazar mövqelərində, imkan və məqsədlərindəki müxtəlifliklə izah olunur. Xarici mühitdə fəaliyyət göstərən hər bir təsərrüfat subyekti üçün müəyyən şəraiti əks etdirir. Bu mühitin amilləri təsərrüfat subyektləri tərəfindən idarə edilmir. Belə ki, həmin mühit bütün iqtisadi subyektlərin və bütövlükdə cəmiyyətin fəaliyyətinin iqtisadi, siyasi, hüquqi və sosial cəhətləri ilə müəyyən edilir. Bu mühitin təsirinə uyğunlaşmaq üçün onun yaratdığı problemləri və verdiyi imkanları düzgün qiymətləndirmək böyük əhəmiyyət kəsb edir. Xarici mühitin şirkət üçün yaratdığı hər bir problemin həlli və ya imkanlardan istifadə üzrə qərarlar şirkətin daxili mühit amillərinin vəziyyətindən asılı olaraq qəbul edilir.

Şirkət öz strateji mövqeyini hazırlayarkən xarici və daxili amilləri nəzərə alaraq bunu həyata keçirməlidir. Strateji mövqeyə təsir edən xarici amillərə siyasi, sosial, hüquqi tənzimləyici normalar, sahənin cəlbediciliyi, rəqabətin səviyyəsi, şirkətin imkanları və təhlükələr aid edilir. Daxili amillər isə şirkətin güclü

və zəif yerləri, rəhbərlərin biznes fəlsəfəsi, şəxsi motivlər, şirkətin ümumi dəyərləri və korporativ mədəniyyəti daxildir. Daxili və xarici amillərin strategiyaya təsir dərəcəsi nəzərə alınmaqla alternativ strategiyalar hazırlanır. Strateji alternativlər qiymətləndirildikdən sonra müvafiq strategiyanın hazırlanması başa çatdırılır.

Cəmiyyətdə demokratikləşmə prosesi dərinləşdikcə həm tərəfdaş, həm də istehlakçı rolunda çıxış edən bütün iqtisadi subyektlər daha çox müstəqillik əldə edərək şirkətə və onun məhsullarına müxtəlif tələblərə yanaşırlar. Cəmiyyətin şirkətlərə təsir dərəcəsi yüksəldikcə korporativ idarəetmənin hazırlanmasında sosial tələblərin nəzərə alınmasının əhəmiyyəti artmağa başlayır. Təşkilatın korporativ idarəetmənin tələblərinə cavab verməsi vəzifəsi aşağıdakıları nəzərdə tutur:

1. İşgüzarlıq fəallığını cəmiyyətin maraqları və etik normalar çərçivəsində reallaşdırmaq;
2. Cəmiyyətin tələblərinə və sosial prioritetlərinə diqqət göstərmək;
3. Tənzimləyici normalara riayət etmək;
4. Səhmdarlar və cəmiyyətin maraqları arasında balansın qorunması [4].

Korporativ idarəetmənin müəyyən edilməsində ən mühüm amillərdən biri də sahənin cəlbediciliyi və bu sahədə rəqabətin intensivliyidir. Bu amillərin qiymətləndirilməsi şirkətə bazarda hansı mövqenin tutulması və hansı rəqabət strategiyalarından istifadə etməli suallarına cavab verməyə imkan verir. Müəssisənin korporativ idarəetməsi rəqabət mühitinə tamamilə uyğun olmalıdır.

Korporativ idarəetmə elə qurulmalıdır ki, yaranmış imkanlardan, xüsusilə rəqabət üstünlüyünün yüksəldilməsi ilə əlaqədar olan imkanlardan mümkün qədər yüksək səviyyədə istifadə olunsun. Şirkətin yaxşı əsaslandırılmış məqsədləri inkişaf imkanlarının yaranması və istifadəsinə, eyni zamanda şirkətin mövcud və gələcək mövqeyinin müdafiəsi ilə əlaqədar olur. Strategiyanın uğurlu olması üçün onun bazarın imkanları və xarici mühitin təhlükələri ilə bağlı surətdə hazırlamaq lazımdır. Bunun üçün bazarın imkanlarından istifadə istiqamətində hücum tədbirləri, uzunmüddətli rəqabət mövqelərinin qorunması üçün isə müdafiə tədbirləri hazırlanmalıdır.

Xarici şirkətlərdə korporativ idarəetmənin hazırlanması üzrə təcrübə göstərir ki, strateji alternativlərin seçilməsində şirkətin rəqiblərə nisbətən peşəkarlığının yüksəkliyi əsas meyar kimi qəbul edilsə daha yaxşı olar. Korporativ idarəetmə şirkətin güclü və zəif cəhətlərini nəzərə alaraq onun rəqabət imkanları üzərində durmalıdır.

Müəssisənin güclü cəhətləri strateji imkanların daha yaxşı realizə edilməsi ehtimalını yüksəldir, zəif cəhətləri isə bu imkanlardan istifadədə risk səviyyəsini yüksəldən amillərdir. Müəssisə üçün əsas suallardan biri də seçilmiş strategiyasının həyata keçirilməsi üçün imkanların və təcrübələrin mövcudluğu barədədir. Şirkətin güclü cəhətlərinin nəzərə alınması aşağıdakı imkanları verir.

- mövcud olan bilik və bacarıqlardan tam şəkildə istifadə etmək;
- rəqabət mübarizəsində üstünlük əldə etmək;
- strategiyanın özülünün formalaşdırılması;

Rəqabət üstünlüyünün əldə edilməsinin ən qısa yolu şirkətin ən yüksək peşəkarlığa malik olduğu sahələrdən keçir. Hətta fəaliyyətə yeni başlamış müəssisələr də öz strategiyalarını mövcud ehtiyatlar və bacarıqlar əsasında qurmalıdırlar.

Korporativ idarəetmənin işlənməsində iştirak edən menecerlər şirkətin fəaliyyətinə subyektiv baxışları mövcud olur. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, menecerlərin şəxsi motivləri, biznes fəlsəfələri, etik baxışları, risk etmək qabiliyyətləri və şəxsi xüsusiyyətləri şirkətin strategiyasına güclü təsir göstərir. Yapon menecerlər korporativ idarəetməni işləyərkən bazarların ələ keçirilməsi və bazarlarda rəqabət üstünlüyünün qorunması məqsədilə uzunmüddətli perspektivə istiqamətlənirlər. ABŞ şirkətlərinin menecerləri isə, qısamüddətli gəlirlərin əldə edilməsini uzunmüddətli rəqabət üstünlüyünün əldə edilməsi məqsədindən üstün tutur, öz aktivləri ilə müxtəlif maliyyə əməliyyatlarının aparılmasına daxili imkanların uzunmüddətli investisiya qoyuluşlarına yönəldilməsinə nisbətən daha çox rəğbət bəsləyirlər. Təchizatçıların seçilməsində də yapon menecerlərin fəlsəfəsi fərqlənir. Yapon menecerləri təchizatçılarla uzun müddətli əlaqələr qurmağa və bu üsulla anbarların saxlanması xərclərinin ləğv edilməsinə, komplektləşdirici məhsulların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına və məsrəflərin azalmasına nail olmağa istiqamətlənirlər [5, s.90]. Amerika və Avropa

şirkətlərində isə tərəfdaşlarla əlaqələr qısamüddətli xarakter daşıyır və hər dəfə şirkət üçün daha yaxşı təklifi verən tərəfdaşa üstünlük verilir. Riskə münasibət də strategiyanın seçilməsinə böyük təsir göstərir. Risk etməyi xoşlamayan rəhbərlər risk səviyyəsi minimum olan və qısa müddətdə mənfəət əldə etməyə istiqamətlənən konservativ strategiyalardan istifadə edirlər. Risk etməyi xoşlayan menecerlər isə yüksək mənfəətli və uzunmüddətli perspektivlərə istiqamətlənən strategiyalara daha çox üstünlük verirlər. Menecerlərin etik xüsusiyyətləri də strategiyanın seçilməsinə təsir göstərir. Yüksək etikalı menecerlər şirkətin cəmiyyətdə bərqərar olan etik çərçivələrdən çıxması, rəqabət mübarizəsinin üsullarla aparılması üçün səylər göstərirlər. Müəssisədaxili ənənələr, dünyagörüşü, münasibətlər, tapşırıqların yerinə yetirilməsi metodları korporativ mədəniyyətin elementləridir. Şirkətin strateji fəaliyyəti onun mədəni və idarəetmə dəyərlərini əks etdirir. Dəyərlər və dünyagörüşləri menecerlərin təfəkkürünə çox güclü təsir göstərərək şirkətin xarici mühitinin təsirlərinə reaksiya vermə tərzini müəyyən edən amilə çevrilirlər. Korporativ idarəetmənin seçilməsində təşkilatda formalaşmış dəyərlər və mədəniyyətin təsiri böyükdür. Hər bir şirkət sahibləri səhmdarları, əməkdaşları, alıcıları və tərəfdaşları qarşısında mənəvi öhdəliklərə malik olur. Belə ki, şirkətin uğurlu fəaliyyəti, onun cəmiyyətdə yaranmış obrazı bu şirkətlə bağlı olan bütün subyektlərin fəaliyyətinə bilavasitə təsir göstərir. Buna görə də menecerlər, korporativ idarəetmənin işlənməsi və qəbul edilməsi zamanı şirkətin mənəvi öhdəliklərini unutmamalı və onları mütləq nəzərə almalıdırlar.

NƏTİCƏ

Müəssisədə korporativ idarəetmə sahənin xüsusiyyətlərinə və rəqabət mühitinə tamamilə uyğun olmalıdır. Strategiya elə qurulmalıdır ki, yaranmış imkanlardan, xüsusilə rəqabət üstünlüyünün yüksəldilməsi ilə əlaqədar olan imkanlardan mümkün qədər yüksək səviyyədə istifadə olunsun. Sənayenin yaxşı əsaslandırılmış məqsədləri inkişaf imkanlarının yaranması və istifadəsinə, eyni zamanda sənayenin mövcud və gələcək mövqeyinin müdafiəsi ilə əlaqədar olur. Strategiyanın uğurlu olması üçün onun bazarın imkanları və xarici mühitin təhlükələri ilə bağlı surətdə hazırlamaq lazımdır. Bunun üçün bazarın imkanlarından istifadə istiqamətində hücum tədbirləri, uzunmüddətli rəqabət mövqelərinin qorunması üçün istifadə tədbirləri hazırlanmalıdır.

Respublikamızda fəaliyyət göstərən müəssisələrin mövcud iqtisadi və istehsal imkanlarından daha səmərəli istifadə olunması və idarəetmə strategiyasının təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə çoxpilləli idarəetmə sistemindən azpilləli idarəetmə sistemə keçmək daha səmərəli nəticələr verə bilər. Eyni zamanda müəssisə daxili idarəetmənin və idarə işçilərinin vəzifə nomenklaturaları bazar strukturlarının, marketinqin tələblərinə tam uyğunlaşdırılmalı və funksional idarə strukturu xətti funksional və ya yeniliyi axtarmağa yönəldilən struktura çevrilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Sadıqov M., Hüseynov A., Zeynalov V. “Korporativ maliyyə”, dərslik, Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2007, 502 s.
2. Hüseynov T.Ə. Müəssisənin iqtisadiyyatı. Bakı: AZƏRNƏŞR, 2005, 560 s.
3. С.А. Димитриева «Корпоративные финансы», Саратов, 2013, 128с.
4. В.В. Бочаров «Корпоративные финансы», Питер, 2008, 272с.
5. О.Я. Стакова «Корпоративные финансы», Изд-во ФГБОУ ВПО Пермская ГСХА, 2014, 193с.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(8)

Doç. Dr. Ensar YILMAZ¹⁴

ATATÜRK DÖNEMİ KÜLTÜR/SANAT ALANININ YAPISAL GÖRÜNÜMÜ STRUCTURAL APPEARANCE OF CULTURE/ART FIELD IN ATATURK PERIOD

ÖZ

Cumhuriyetin ilan edildiği tarih olan 1923, yalnızca siyasi tarihin değişimini değil, aynı zamanda sanat ve kültür çalışmalarında da yeni bir döneme geçişi ifade etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin temel amacı yeni bir vatandaş konseptiyle yepyeni bir ulus devlet kurmaktır. Bunu yaparken de devlet, kültür politikalarına çok özel bir önem atfetmiştir. Cumhuriyet'in ilanının ardından kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde yaşanan hızlı kültürel değişimle birlikte, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alandaki modernleşmenin hayata geçirilebilmesi için kültüre ve güzel sanatlara büyük önem atfeden Atatürk, her alanda sanatçıları teşvik etmiş, onlara rahat çalışabilecekleri olanaklar sunmuştur. Avrupa'ya öğrenci gönderilmesinden Halkevleri'nin kurulmasına, Devlet Resim ve Heykel Galerisi açılması gibi bütün sanatsal aktiviteler desteklenmiştir. Güzel sanatlar alanında Türk toplumunun muasır medeniyetler seviyesindeki toplumlardan geri kalmasını istemeyen Atatürk, bu nedenle heykel, müzik, sahne sanatları, mimari, resim vb. alanlardaki gelişmelerin öncüsü olmuş, Devlet Konservatuarı'nın da açılmasıyla birlikte bu konudaki çalışmalarını devlet eliyle düzenlemiştir. Batılılaşma çabalarının güzel sanatlardaki gelişmeleri doğrudan belirlemesi, Batılı anlamdaki tiyatro, müzik vb. alanların daha ön plana çıkmasına neden olmuş, geleneksel Türk sanatlarının, gerek müzikte gerekse diğer geleneksel sanat dallarında daha geri planda kalmasıyla sonuçlanmıştır. Fakat bununla birlikte kültür/sanat alanında yapısal bir özellik olarak her ne kadar Batılı formlar tercih edilse de içerik olarak Türk kültür değerleri tercih edilmeye gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Kültür, Sanat, Moda, Toplumsal Değişme.

ABSTRACT

Year 1923, which is the date of the proclamation of the republic, signifies not only the change of political history, but also the transition to a new era in the study of art and culture. The main purpose of the Republic of Turkey is to establish a brand new nation state with the concept of a new citizen. In doing so, the state has attached a very special importance to its cultural policies. Together with the fast cultural change experienced in the new Republic of Turkey established after the proclamation of the republic; Ataturk, who attached a big importance to the culture and art for the realization of modernization in the fields of economic, social, politics and culture, encouraged artists from every field and provided them with facilities where they can work comfortably. All artistic activities such as sending students to Europe, establishing Community Centers, opening a State Gallery of Painting and Sculpture were supported. Ataturk, not wanting the Turkish nation to fall behind the level of contemporary civilizations in the area of fine arts, was a pioneer in the developments related to sculpture, music, stage arts, architecture, painting, etc., and regulated the studies governmentally in this regard by establishing the State Conservatory. The fact that Westernization efforts directly determined the developments in the fine arts caused the fields of theater, music, etc. in a Western sense to come to the forefront, and resulted in the fact that traditional Turkish arts remained more in the background both in music and in other traditional art branches. However, although Western forms are preferred as a structural feature in the field of culture/art, Turkish cultural values have been tried to be preferred as the content.

Keywords: Ataturk, Culture, Art, Fashion, Social Change.

¹⁴ İMÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü; ensar.yilmaz@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3594-7312

1. GİRİŞ

Türkiye’de siyasi değişimin tarihi olan 1923, aynı zamanda sanat ve kültür alanlarındaki yapısal değişim süreçlerinin de başlangıç tarihidir. Bu dönemdeki siyasal sistemin en temel amaçlarından biri yeni bir vatandaş konseptiyle yepyeni bir ulus devlet kurmaktır. Bunu yaparken de en önemli enstrümanlarından bir kültür politikalarıdır. Bu bağlamda dil ve edebiyat alanları başta olmak üzere sahne sanatları, plastik sanatlar, müzik, sinema ve giyim-kuşam alanlarında köklü değişimlerin yaşandığı bir sürece girilmiştir.

Kültür/sanat alanlarında yaşanan bu değişimler aynı zamanda yapısal özellikler de göstermektedir. Dolayısıyla toplumsal hayatta çok geniş bir alana işaret eden bu yapıların bu dönemdeki görünümleri önem kazanmaktadır.

2. DİL ve EDEBİYAT ALANINDAKİ YAPISALLIKLAR

2.1. Dil Alanında Öne Çıkan Özellikler

Cumhuriyetin kurulmasının ardından dil meselesiyle bizzat ilgilenen Mustafa Kemal, 1928 yılında alfabe devrimini gerçekleştirmiş, hemen ardından Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin 1932’de kurulmasını sağlamıştır. Bu cemiyetin kurucuları arasında, dönemin tanınmış edebiyatçıları olan Yakup Kadri, Celal Sahir, Ruşen Eşref ve Samih Rifat yer almıştır ve bu isimlerin tümü de milletvekilidir. Kurumun ilk başkanı Samih Rifat’tır. Türk Dilini Tetkik Cemiyeti, amacını, “Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirmek” olarak belirlemiştir (Gündüz, 2014: 64).

Harf inkılabı ilk kez 1923 İzmir İktisat Kongresi’nde açılmıştır, konunun esaslı olarak ele alınması ise 1927 yılında olmuştur. Haziran 1928’de ise Dil Encümeni, Latin harflerine dayanan yaklaşık yirmi kadar alfabe incelemiştir. Türk harflerinin kabul ve Tatbiki hakkındaki kanun ise 1 Kasım 1928 tarihinde yasalaşarak Meclis’te kabul edilmiştir. 3 Kasım 1928’de kanunun Resmi Gazete’de yayımlanmasıyla da Türk alfabesi yürürlüğe girmiştir (Kurtcephe-Beden, 2015: 293). Sadece eğitim alanında etkili olmakla kalmayan Harf İnkılabı, sosyokültürel alanlarda köklü değişikliklere de neden olmuştur.

Bu bağlamda Atatürk Güneş-Dil Teorisi ile de ilgilenmiştir. 1935 yılında bu teorinin esaslarını anlatan “Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili” adlı kitapçığın hazırlanmasına da katkı sunmuştur. Bu teorinin esası insanlık tarihinde ilk sözcüklerin Türkler tarafından ortaya koyulduğu, dolayısıyla Türkçenin temel medeniyet dillerinden biri olduğudur. Atatürk’ün bu tezi öne sürmesindeki gayesi, Türkçeyi dünyanın en zengin dillerinden biri haline getirme isteğidir (İnan, 1981: 32-33).

2.2. Edebiyat Alanında Öne Çıkan Özellikler

Önceki dönemlere göre çok önemli farklılıklar içeren Cumhuriyet dönemi edebiyat anlayışının başlıca özelliği edebiyatta millileşme çabalarıdır. Atatürk dönemi edebiyat çevresi içerisinde çok geniş bir grup vardır. Ziya Gökalp, Mehmet Akif Ersoy, Ahmet Haşim Abdülhak Hamit Tarhan, Cenap Şahabettin, Süleyman Nafiz, Mehmet Emin Yurdakul, ve Yahya Kemal Beyatlı gibi isimler bu grubun içindedir. Bu ve benzeri yazarlar hem dönemin kendine özgü özelliklerini hem de milli mücadele ruhunu eserlerine yansıtmaktadırlar. Örneğin Yahya Kemal vatan konusunu vurgulayan şiirler yazar. Yine bu dönemde, milliyetçi anlayışla birçok edebiyat dergisi çıkarılır. Yine aynı dönemde, sadece şiirde değil romanda da milliyetçi bir anlayış edebiyatta hâkimdir. Bu dönemde Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Reşat Nuri Güntekin gibi romancılar da milli mücadele ruhunu eserlerinde vurgulamış, milliyetçi-laik bir anlayış gütmüştür. Edebiyatı yeni devlet ideolojisinin yayılmasında bir araç olarak gören Atatürk’ün, dönemin edebiyat anlayışının şekillenmesinde büyük rolü olduğu muhakkaktır (Gök, 2011: 54-56).

Bu dönemin romanları Milli Mücadele’yi konu edinerek başlayıp Ankara’nın başkent oluşu, Cumhuriyet’in ilanı, peş peşe yapılan inkılaplar, toplumsal yapının değişimi ve Cumhuriyet değerlerine uygun yeni insan tipleriyle döneme ayna tutarken, dönemin sosyal-siyasal hayatını da romanlardan izlememizi mümkün kılar (Sevinç, 2009: 2019). Denilebilir ki, Milli Mücadele romanının temelleri Cumhuriyet’in ilk çeyreğinde atılmıştır ve dönemin bir şablon niteliği taşıyan anlatıları da sonraki yıllarda farklı bakış açılarıyla zenginleşmiştir. Ancak Milli Mücadele edebiyatının yine de –roman türünde bile olsa– varlığını muhafaza ettiğini görebiliyoruz (Sevinç, 2009: 2020).

3. SAHNE SANATLARINDAKİ YAPISAL GÖRÜNÜMLER

3.1. Tiyatro Alanında Öne Çıkan Özellikler

Türk Tiyatrosu'nun karşı karşıya olduğu engeller Atatürk'ün tiyatroya olan bakışı ve desteğiyle ortadan kaldırılmıştır; tiyatro bir kamu hizmeti olarak ele alınmış, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmada önemli bir kriter olduğu düşüncesi hakim kılınmıştır. Atatürk, Türkiye'nin ilk dramaturgu kabul edilir ve onun tiyatro anlayışının temelini üç ilke oluşturur: Birincisi, halkı eğitmektir; ikincisi halkın kültür düzeyini yükseltmektir; sonuncusu ise milli tiyatroyu geliştirmektir. Atatürk, öncelikli amacının eğitim olduğuna inandığı tiyatroyu bir ulusun kültür seviyesinin aynası olarak gördüğü içindir ki onu devlet eliyle destekleyerek kamu hizmeti kapsamına almıştır. Bu noktada Atatürk döneminde halkevlerinin tiyatro kollarının çalışmaları başlatılmıştır. Tiyatroya yönelik meslek okulları açılmıştır. Belediyelerin tiyatro binası yaptırma ve topluluk bulundurması ve bunlara ek olarak aynı zamanda devlet tiyatrosu ve konservatuvarının etkinlikleriyle Türk Tiyatrosu gelişmiştir (Genç, 2020: 421).

Tiyatroyu çağdaş bir sanat alanına dönüştürme yolundaki ilk adım, 1927'de, Darülbedayi'nin başına geçen sinema ve tiyatro adamı Muhsin Ertuğrul'dan gelir. Yerli yazarları yüreklendiren Muhsin Ertuğrul, aynı zamanda çağdaş çeviri oyunlarla, dekor kullanımı, oyunculuk ve sahnelemede güncel anlayışı yerleştirmesinin yanı sıra, kadın ve erkek oyuncuların yetişmesinde de büyük emekleri olmuş, günümüz Türk tiyatrosunun temellerini oluşturmuştur. 1927-1928 sezonunda Darülbedayi'nin başına geçen Muhsin Ertuğrul, böylelikle kurumun düzenli bir çalışma yaşamına girmesini sağlamıştır (Buttanrı, 2010: 7).

Cumhuriyetle birlikte, özellikle 1927 yılından sonra Türkiye'nin birçok yerinde tiyatro kurmak için girişimler başlamıştır. Bu eğilime yasal bir zemin hazırlayan 1930 yılındaki Belediyeler Kanunu'nun 15. maddesinin 59. fıkrası çok önemlidir. Bu kanuna göre belediyelere tiyatro binası yapma ve tiyatro topluluğu kurma imkânı tanınmıştır. Bir önceki dönemde kurulan Darülbedayi de bu kanun gereğince Nisan 1931'de İstanbul Belediyesi'ne bağlı bir kurum haline gelir (Uluskan, 2010: 425).

1930 yılında Belediyeler Kanunu'nun değişmesiyle birlikte belediyelere, tiyatro topluluğu kurlmaları ve tiyatro binası yapmaları için ödenek ayrılmıştır. Türkiye'de tiyatronun gelişimine yasal anlamda imkân tanıyan önemli adımlardan biri de Darülbedayi'nin İstanbul Belediyesi'ne bağlanması ve yine İstanbul'da bir meslek okulu olarak Tiyatro Meslek Mektebi adıyla bir konservatuvar oluşturulmasıdır. Tiyatro alanında atılan adımlara, Ercüment Behzat ve Ertuğrul Sadi tarafından kurulan Türk Akademi Tiyatrosu'nun yanı sıra, Muhsin Ertuğrul başkanlığında Ankara'da Yeni Türk Ocağı Tiyatrosu'nun açılmasını da eklemek gerekir. Ardından Çocuk Tiyatrosu'nun kurulmasıyla birlikte 1935 yılından itibaren çocuklar için oyunlar da sergilenmiştir (Genç, 2020: 426-427).

Comédie Française'den esinlenerek tiyatro ürünlerinden oluşan, Devlet Tiyatrosu niteliğindeki Darülbedayi, Meşrutiyet döneminde kurulmuştu. 1934 yılına kadar Türk tiyatrosunun kalbi Darülbedayi'de atıyordu, ancak bu kurum 1934'te yeniden düzenlenerek İstanbul Şehir Tiyatrosu adını aldı (Tarakçıoğlu, 2017: 328).

Cumhuriyet Dönemi Tiyatrosu'nun başlıca hedeflerinden biri de, Atatürk ilke ve inkılaplarını sanatla harmanlayarak ya da başka bir deyişle sanat aracılığıyla halka ulaştırmaktır (Genç, 2020: 425-426).

Atatürk yazarlara oyunlar ısmarlamakta, konular önermekte, metinleri okuyarak düzeltmelerde bulunmakta ve oyun provalarını izlemektedir. Bu çalışmaları yaparken, dilin Türkçe olmasına, metindeki sözlerin edebi yönüne ve metindeki düşünce yapısı ile vereceği mesaja önem vermektedir. Bir dramaturg gibi Atatürk'ün yaptığı bu çalışmalardan üçü ön plana çıkmaktadır. Bunlar Bay Önder, Taş Bebek ve Bir Ülkü Yolu'dur. Bu eserlerin ortak özeliği ise, yine öncelikle dilin sadeliği, anlaşılabilirliği ve Türkçe olmasıdır (Uluskan, 2010: 423-424).

Atatürk döneminde tiyatro sanatı iki ayrı kanaldan akmıştır; bunlardan ilki Muhsin Ertuğrul yönetimindeki 'Dârü'l-Bedâyi' yani Şehir Tiyatrosu, bir diğeri ise daha çağdaş metotları kullanarak gelişimini sürdüren Devlet Konservatuvarı'dır.

3. 2. Opera ve Bale Alanında Öne Çıkan Özellikler

Türkiye'de operanın önem kazanması ve eğitim kurumlarında yerini alabilmesi Atatürk'ün kişisel çabalarıyla oluşmuştur. Atatürk, Sofya'da Ateşemiliterlik görevindeyken Carmen operasını seyretmiştir. Bu

sanatla ilk kez tanışmış, Bulgarların sanatta gelmiş oldukları noktadan çok etkilenmiştir. Arkadaşına, biz Türklerin Bulgarları çoban olarak bildiğini, ama haberimiz bile olmadan nasıl ilerlediklerini, balesinin Bulgar, şefinin Bulgar olduğunu söylemiş, “Biz, bu uygarlık düzeyine ulaşamazsak, bize yaşam hakkı yok...” diyerek hayranlığını bu sözlerle ifade etmiştir (Çambel, 1989: 1846).

1934 yılında Milli Müzik ve Temsil Akademisi'nin kurulmasının ardından, Atatürk tarafından İran Şahı, Ankara'ya davet edildi. Bunun için tamamen Türkçe olan aynı zamanda ilk milli operayı; “Özsoy Operası”nı yazdırttı (Gündüz, 2011: 28-29).

Özsoy Operası, Atatürk ile İran Şahı Rıza Pehlevi huzurunda ilk kez 19 Haziran 1934 tarihinde Ankara Halkevi'nde sergilenmiştir (Uluskan, 2010: 404). Özsoy Operası'nın en önemli özelliklerinden biri de sadece bir kereye mahsus olarak kurgulanmış olmasıdır (Uluskan, 2010: 405). Atatürk'ün Özsoy, Bayönder ve Taşbebek gibi operaların yazılmasına öncülük etmesi, zamanla opera repertuarına birçok eserin eklenmesi ve modern Türk yapıtlarının yazılıp hem Türkiye'de hem de dünya sahnelerinde sergilenmesine vesile olmuştur (Uluskan, 2010: 410).

Ahmet Adnan Saygun, 1934'te Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası Şefliği'ne getirilmiş, “Taşbebek” ve “Özsoy” isimli ilk Türk operalarını Atatürk'ün telkin ve teşvikiyle bestelemiştir. 1936 yılında ise Türk Hükümeti, Alman tiyatrocusu ve bilim insanı Prof. Carl Ebert'i, konservatuvar kurma girişimlerinin ardından bir “Temsil Şubesi” oluşturması ve müfredatını belirlemesi için Türkiye'ye davet etmiştir (Evcin, 2011: 532-533).

Tiyatro ve Opera bölümlerinin ders programlarını hazırlayan Carl Ebert, ayrıca operaya bağlı bale sınıfları oluşturabilmek için de büyük çaba harcamış, ne var ki bu çabası Atatürk'ün ölümünden iki yıl sonra, yani 1940'ta hayata geçirilebilmiştir (Tarakçıoğlu, 2017: 329).

4. PLASTİK SANATLARDAKİ DEĞİŞİM

Atatürk'ün çağdaşlaşma projesi bütünlük arz eden bir anlayışın ürünüdür ve güzel sanatlar bu bütünlüğün içinde Türk İnkılabı'nın tamamlayıcı ve önemli bir aşamasını teşkil eden unsurdur. Bu yönüyle güzel sanatlar, uygarlığın ve ilericiliğin bir göstergesi olarak çağdaşlaşmanın temel kriterlerinden biri olduğu içindir ki, Atatürk'e göre bu alanda gösterilecek başarı ve atılımlar inkılabın ana amaçlarına ulaşılmasını sağlayacaktır (Evcin, 2011: 523).

Bu nedenle öncelikle halkın sanatsal beğenileri ve dünya görüşünde resim ve heykel sanatının yer edinebilmesi için birtakım girişimler gerçekleştirilmiş, örneğin 1926 yılında kurulan Gazi Eğitim Enstitüsü'nde, bir resim şubesi açılmıştır (Aksoy, 2018: 428). Yine 1926'da daha önce Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane olan eğitim kurumu adı Güzel Sanatlar Akademisi'ne çevrilerek Fındıklı'daki saray kendilerine tahsis edilmiş; düzenlenen resim-heykel yarışmalarıyla da gençlerin bu alanlara ilgi duymaları hedeflenmiştir.

Güzel Sanatlar Akademisi'ne dönüştürülen okuldan resim eğitimi için öğrencilerin Avrupa'ya gönderilmesinin yanı sıra, yabancı eğitimcilerden de faydalandı. Resim ve Heykel Müzesi açılarak, ressamın resimlerini sergileyebilmelerine olanak sağlandı. Atatürk resimleriyle donatılan devlet dairelerine ve binalarına sanat eserleri konulmaya başlandı, ayrıca resim yarışmaları tertip edildi. (Tarakçıoğlu, 2017: 326).

İstanbul Gülhane Parkı'nda, Sarayburnu'nda açılan ilk Atatürk heykelini, Avusturyalı heykeltıraş Krippel'in yaptığı Ankara-Ulus'taki Zafer Anıtı, Samsun'daki Atatürk Anıtı ve Afyon'daki Zafer Anıtı gibi eserler takip etti. İtalyan heykeltıraş Canonicaise de, İstanbul Taksim Cumhuriyet Anıtı, İzmir Atatürk Heykeli, Ankara Zafer Alanı Atatürk Anıtı ve Ankara Etnografya Müzesi Atlı Atatürk Heykeli gibi eserleri yaptı (Tarakçıoğlu, 2017: 327).

Bu alanda Türk heykel sanatçılarının ortaya çıkması ise ancak 1930'lardan sonra mümkün olabilmıştır. 1937 yılında dünyaca ünlü heykeltıraş Belling'in Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'nün başına geçirilmesiyle birlikte bölüme bir hareket gelmiş, farklı ve yeni anlayışların temeli atılmıştır (Tarakçıoğlu, 2017: 327).

Atatürk'ün teşviki ve Cumhuriyet döneminde heykel alanındaki faaliyetlerle birtakım gelişmeler sağlanmış; 1930'lardan sonra bu alanda yabancı heykeltıraşlar yerine Türk heykeltıraşların tercih edilmesiyle sanatta "millilik" adına önemli bir adım atılmıştır (Gök, 2011: 66).

Atatürk döneminde sadece heykel sanatı değil, resim sanatı da kayda değer bir yer teşkil etmektedir. Atatürk'ün resim sanatına olan ilgisi ve çabaları sayesinde, bu alanda da bir dizi düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, 1908'de kurulmuş olan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin adı 1921 yılında Türk Ressamlar Cemiyeti'ne dönüştürülmüş, 1929'da ise bir kez daha değiştirilerek Türk Ressamlar Cemiyeti'ne Güzel Sanatlar Birliği adı verilmiştir (Gök, 2011: 62).

Resim sanatını teşvik etmek amacıyla Bakanlar Kurulu kararı ile 12 Eylül 1926'da Ankara'da açılan resmi sergilerde sanatçılara ödül olarak bronz, gümüş ve altın madalyaların takdim edileceği belirtilmiştir. Ayrıca hem bir müze kurmak amacıyla hem de teşvik amacıyla sadece Türk sanatçılardan her yıl belli bir oranda eser satın alınacağı duyurulmuştur. 1930 yılına gelindiğinde de üst düzeyde öğrencilere resim dersi verilmesi amacıyla Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde resim bölümü açılmıştır. 1933 yılında ise, Abidin Dino, Nurullah Berk, Cemal Tollu, Zeki Faik İzer, Elif Naci ve Zühti Müridoğlu önderliğinde "D grubu" adını verdikleri bir topluluk oluşturulmuştur (Gök, 2011: 63).

5. MÜZİK ALANINDAKİ YAPISAL GÖRÜNÜMLER

Bu dönemde kültür/sanat alanında yapılan en köklü değişikliklerin başında müzik gelmektedir. Bu alanda yapılan radikal değişikliklerin bir başka özelliği ise bu değişim sürecinin kararlılıkla takip edilmesidir. Belirli müzik alanlarda eski ile olan bağın tamamen kesilmesine yönelik uygulamalar söz konusudur. Atatürk'e göre toplumun dönüştürülmesi aşamasında en temel başlangıç müzik alanında yapılan yenilik ve değişimle mümkün olacaktır. Batı medeniyetiyle bütünleşmek için toplumun öncelikle batının çoksesli müziğine alıştırılması gerekmektedir (Kaya, 2012: 295).

Atatürk modern musiki yolundaki ilk hamlesini 1924 yılında yapmıştır; Sultan II. Mahmut döneminde (1808-1839) kurulan Muzika-yı Hümâyûn'un Saray Orkestrası'nı İstanbul'dan Ankara'ya getirerek "Riyâset-i Cumhur Musiki Hey'eti"nin ("Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası") kurulmasını sağlamıştır. Yine aynı tarihten itibaren kimi gençler musiki eğitimi almak üzere Avrupa'ya gönderilmiş; bunu Ankara'da "Musiki Muallim Mektebi"nin açılışı izlemiş, burada Türk musikisi ile Batı musikisi eğitimi verilmiştir. Daha sonra 1936 yılında açılan "Milli Musiki ve Temsil Akademisi" de, yurttan bilimsel temellerle milli musikiyi işlemek, yükseltmek ve musikiyle birlikte sahne sanatlarının diğer dallarında da bilgili elemanlar ve öğretmenler yetiştirmek amacını taşımıştır (Evcin, 2011: 527).

Darül Elhan İstanbul Belediyesi'ne bağlanmış, Musa Süreyya Bey de müdürlüğüne getirilmiştir. Musa Süreyya Bey Avrupa'da eğitim görmüş olmasına rağmen Türk musikisini çok iyi bilen biridir. Bu dönemde Darül Elhan'ın öğretim kadrosu henüz Türk musikisi ile ilgili kimselerden oluşmaktadır. 1926'da Darül Elhan adı "Konservatuvar" olarak değiştirildi. Bu isim değişikliği bir anlayış değişikliğini de ifade etmekteydi. Artık konservatuvarda Batı müziği ağırlık kazanacak, bir yıl sonra da Doğu musikisi bölümü kapatılacaktır. Hiç kuşkusuz bu değişiklik, tüm yapıların modernleştirildiği anlayışın sanat/kültür alanına da yansımaları ifade etmektedir.

Türk müziği bölümü 1926'da Darül Elhan'dan kaldırıldı. 1934-1936 yılları arasında ise radyolarda yasaklandı. Müzikle ilgili eğitim kurumlarında programların içeriği Batı müziği dikkate alınarak ve yine kurulan çoksesli orkestra ve koroların repertuarı da genellikle Batı müziğini kapsayan yapıtlardan oluşturulmaktaydı. Diğer yandan bu dönemde halkevleri aracılığıyla da Batı müziğinin Türk toplumuna benimsetilmesi vb. gibi uygulamalar söz konusu olmaktadır (Gökçeli, 2014: 40).

1925 yılında müzik öğretmenleri Seyfeddin ve Mehmet Sezai Asaf (Asal) kardeşlerin, Maarif Vekâleti Hars Dairesi Müdürü Hâmit Zübeyr Koşay'ın nezaretinde başlattığı Anadolu'da halk musikisi derleme çalışmaları ilk aşamada 80 halk ezgisi ile "Yurdumuzun Nağmeleri" adıyla yayımlanmıştır. Dönemin halk musikisinin tespit edilebilen önemli kaynak kişileri arasında önemli isimler bulunuyordu. Bunlar arasında Atatürk'ün "Şark Bülbülü" mahlasını taktığı Celâl Güzelses, Aşık Veysel Şatıroğlu, Muharrem Ertaş, Urfalı Cemil Cankat, Refik Başaran, Malatyalı Fahri Kayahan gibi isimler vardı (Evcin, 2011: 531).

Yine 1924 yılında kurulmuş Musiki Muallim Mektebi, 1936 yılında konservatuvara dönüştürülmüş, aynı yıl Atatürk, Büyük Millet Meclisi'nin açılış konuşmasında, konservatuvar ile temsil akademisinin kurulmakta oluşunu müjdeleyerek, sevinçle söz etmiştir (Aksoy, 2018: 429).

Konservatuvarların dışında, 1932 yılından Halkevleri de müzikle ilgili birtakım çalışmalar yürütmüş; açtıkları mandolin, keman, piyano kurslarının yanı sıra, çeşitli konser girişiminde bulunmak isteyen sanatçılara destek vermiştir (Tarakçıoğlu, 2017: 330).

6. TÜRK SİNEMASINDA ÖNE ÇIKAN ÖZELLİKLER

20. yüzyılın daha ilk yıllarında bile dünyayı etkisi altına alan ve her geçen gün etkinliğini artıran bir sanat dalı olan sinemayla Atatürk, yakından ilgilenmiştir. Mesela, “Ordu Film Dairesi” tarafından, İstiklal Savaşı sırasında, “İstiklâl/İzmir Zaferi” adında, belgesel nitelikli bir film hazırlanmıştır. Bu da bize, o dönemde bile sinemanın kitleler üzerindeki etkisi hesap edilerek, Anadolu’da verilen bağımsızlık mücadelesini halka ulaştırma noktasında etkili bir iletişim aracı olmasından dolayı kullanılmak istendiğini kanıtlamaktadır. Halide Edip Adıvar’ın 1923 yılında sinema filmi olarak çekilen “Ateşten Gömlek” romanını, hemen bir yıl sonra, 1924 yılında Reşat Nuri Güntekin’in “Ankara Postası” izlemiş; bunların ardından da “Düşman Denize Dökülüyor” adlı bir belgesel gelmiştir. Savaş yıllarının ekonomik buhranı içerisinde, büyük maddi zorluklarla çekilen bu film ve belgeseller, Türk milletinin bağımsızlık savaşını konu edinmektedir. Yine o yıllarda belgesel film alanındaki şöhretleri nedeniyle Türkiye’ye davet edilen ünlü Sovyet yönetmen Sergey Yutkeviç ve yardımcısı Lev Oskaroviç, Fikret Adil ve Reşat Nuri’nin de yardımlarıyla Kurtuluş Savaşı ve devrimlerde Ankara’nın rolünden hareketle savaşın ve devrimlerin genel çerçevesini çizen bir film çekmişlerdir. Bu film, Atatürk’ün izni ve onayıyla hazırlanmış ve çekimi 1934 yılında tamamlanabilmiştir. “Türkiye’nin Kalbi; Ankara” adı verilen film, büyük ilgi uyandırmış, Cumhuriyet’in 10. yıl kutlama törenlerinde gösterilmiştir (Evcin, 2011: 536-537).

Cumhuriyetin ilk yıllarında hükümetin genel kanısı şöyleydi: Sanat, Atatürk ilkelerinin topluma iletilmesinde ve bir ulus devlet oluşturmasında en etkili bir araçlardan biridir. Sanat alanında ilerlemek, bir uygarlık göstergesidir. Her ne kadar sinemanın bir propaganda ve eğitim aracı olarak görüldüğüne ilişkin ifadeler ve belgelere rastlansa da çok etkili bir şekilde kullanıldığı söylenemeyeceği gibi devletten diğer sanat dalları kadar destek aldığı da öne sürülemez. Halkevlerinde oynatılan sinema filmleri genellikle haber, propaganda ve eğitim filmlerinden ibaretti. Ne var ki sansür uygulamalarıyla sinemayı kendi politik çizgisine çekmeye çalışan hükümet, aynı zamanda vergi indirimlerine de giderek sinemacıları ekonomik açıdan rahatlatmak ve seyircilerin sinemaya ulaşımını kolaylaştırmak için çaba sarf etmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile 1920’li ve 1930’lu yıllarda siyasal alanda yakın ilişkiler kuran CHP hükümeti; bu ülkeden çeşitli alanlarda eğitici filmler ithal etmekle kalmamış, Türkiye’de Cumhuriyeti’nin 10. Kuruluş Yılı Dönümü kutlamalarını filme çekmeleri için de sinemacılarını Türkiye’ye davet etmiştir (Lüleci, 2018: 222).

Bir yönüyle o dönem çekilen yerli film ve belgeseller ya da ithal filmlerde eğitim-öğretim yoluyla ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınması amaçlansa da diğer yandan Cumhuriyet rejimi için yapılan ya da yaptırılan filmlerin gösteriminde sinema bir propaganda aracı olarak görülmüştür. Bu dönemde çıkarılan sinema mevzuatı da sinemanın, sosyoekonomik ve politik gelişim hedeflerinin amaçlarına ve kapsamına yönelik bir çerçeve oluşturmaktadır. Böylece bu dönem sinemanın propaganda amaçlı kullanımına yönelik çabalara sahne olunmuştur, diğer deyişle bu dönemde sinemanın bir endüstri ve sanat dalı olarak gelişmesine yönelik çabalar söz konusu değildir (Tekerek, 2020: 202-203).

Türk sineması 1923 ve sonrasında genellikle Tiyatrocular Dönemi (1923-1939) olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde tiyatronun en ünlü isimlerinden birisi olan Muhsin Ertuğrul aynı zamanda Darülbeyaz sanatçıları ile birlikte sinemayı etkileri hatta tekelleri altına almıştır (Uluskan, 2010: 490).

7. MODA ve GİYİM KUŞAMDAKİ DEĞİŞİMLER

1920’li yıllarda çok farklı kıyafetleri bir arada kullanan Anadolu insanına yeni oluşturulacak ulus devlete uygun ve homojenliğini gösterecek bir vatandaş kıyafeti belirlemek devrimlerin başarısı açısından büyük önem arz ediyordu. Cumhuriyet kurulduğunda dahi gerçek bir ulus devlet henüz ortada yoktur;

dolayısıyla Cumhuriyetin kıyafete olan ilgisi ve kararlı vurgusu sadece bir Batılılaşma isteği ve pratiği ile açıklanamaz. Bu karalılık ve vurgu aynı zamanda Batılılaşma hedefiyle birlikte bir ulus devletinin inşasında yeni bir yurttaş kimliğinin oluşmasının araçlarından biri de olacaktır (Aydın, 2018: 58-59).

Toplumsal planda kılık kıyafet değişimi isteği batılılaşma olgusuyla beraber ortaya çıkmış, genellikle memurların giyim kuşamlarından başlayarak batılı toplumlarca kullanılan giyim kuşam şekli Türklerin de hayatına girmeye başlamıştır. Giyim kuşamda başlayan bu değişim süreci ciddi bir zihniyet değişimini hedeflemektedir. Başka bir deyişle, yeni yeni oluşan politik yapının her alanda başlattığı reform anlayışı ve uygulanması, kılık kıyafete de yansımıştır (Doğaner, 2007: 238).

Toplumsal yaşamdaki değişim, Batı uygarlığının tüm olarak ele almasını ve dünyanın daha doğrusu batının, batılının kullandığı kıyafetin de kabullenilmesi gerektiriyordu. Bu noktada ilk hamle, 3 Mart 1924'te Şer'iyeye ve Evkâf Vekâleti'nin kaldırılmasının ardından hukukçuların giysilerine yönelik yapılmıştır. Sonrasında gelen bir diğer hamle ise Kastamonu'ya yaptığı bir gezide Mustafa Kemal Paşa'nın giymiş olduğu Panama Şapkasıdır (Aysal, 2011: 14).

Nitekim 2 Eylül 1925'te Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile kılık kıyafet düzenlemesine son nokta konulmuş, devlet memurlarına şapka giyme mecburiyeti getirilmiştir. Bu kararnameye göre, toplumsal hayatta resmi görevliler, giyimdeki çağdaşlaşmanın öncüleri olacaktı. Kararnamede, din işleriyle uğraşan ilmiye sınıfı ile ordu ve donanma mensupları ve yargıçlar gibi kıyafetlerini devletin belirlediklerinin dışında kalan bütün devlet memurlarının dünyadaki, özellikle batılı ulusların müşterek ve genel kıyafetlerinin aynı olduğuna vurgu yapıyordu (Aysal, 2011: 16).

Atatürk, kadın giyimine de yön vermiş, eşi Latife Hanım ile manevi kızları Afet İnan ve Sabiha Gökçen'i giyim kuşam konusunda topluma öncülük etmeleri için teşvik etmiştir; elbette ki batılı giyim tarzlarıyla Türk kadınına ayna tutan yakın arkadaşlarının eşleri, yönetici ve memurların eşleri de vardır (Türkan, 2011: 179).

8. SONUÇ

Cumhuriyet'in ilanının ardından yaşanan hızlı ve köklü değişim süreciyle birlikte, siyasal, sosyal ve ekonomik alandaki modernleşmenin hayata geçirilebilmesi için kültüre ve güzel sanatlara bu dönemde büyük önem atfedilmiştir. Avrupa'ya öğrenci gönderilmesinden Devlet Resim ve Heykel Galerilerinin açılıp yurt geneline yaygınlaştırılmasına kadar birçok kültür/sanat faaliyeti desteklenmiştir. Devlet heykel, müzik, sahne sanatları, mimari, resim vb. alanlardaki gelişmelerde öncü olmuş, Devlet Konservatuvarları gibi kurumlar aracılığıyla bu konudaki çalışmalarını düzenlemiştir.

Batılılaşma çabalarının güzel sanatlardaki gelişmeleri doğrudan belirlemesi, Batılı anlamdaki tiyatro, müzik vb. alanların daha ön plana çıkmasına neden olmuş, geleneksel sanatların, gerek müzikte gerekse diğer sanat dallarında daha geri planda kalmasına neden olmuştur. Ancak yine de bu yaklaşım, Türklerin asırlar boyu oluşturduğu sanatsal birikimlerinin göz ardı edilmesi olarak değil; Batılı sanatlara daha fazla yer verilmesinin çağdaşlaşmanın ve modernleşmenin bir gereği olduğu biçiminde görülmüştür. Bununla birlikte kültür/sanat alanında yapısal bir özellik olarak her ne kadar Batılı formlar tercih edilse de içerik olarak Türk kültür değerleri tercih edilmeye gayret edilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Aksoy, V. (2018). "Atatürk Dönemi Eğitim Politikalarında Kültürün Yeri ve Önemi", Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Cilt:11, ss.415-431
2. Aydın, R. (2018). "Türk Modernleşmesinde Bir Görünüm ve Değişim Temsili Olarak Kıyafet", Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, Sayı: 3(6), ss.7-48
3. Aysal, N. (2011). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketi", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, ss. 3-32
4. Buttanrı, M. (2010). "Cumhuriyet Devri Türk Tiyatrosunda Batı Etkisi, Turkish Studies, Volume 5/2, ss: 50-91

5. Çambel, P. (1989). “Atatürk, Evrim, Devrim ve Müzik”, IX. Türk Tarih Kongresi, 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. III, TTK, Ankara.
6. Doğaner, Y. (2007). “Atatürk Dönemi Türkiye’inde Sosyo-Kültürel Değişim”, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICANAS, 38, 235-240.
7. Evcin, E. (2011). “Atatürk’ün Güzel Sanatlara ve Sanatçılara Bakışı”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 47, Bahar, ss. 521-555
8. Genç, H. N. (2020). “Cumhuriyet Döneminde Sosyo-Kültürel Değişim ve Dönüşümün Göstergesi Olarak Tiyatro”, Journal of Turkish Language and Literature Dergisi, Sayı: 6, ss. 418-430
9. Gök, H. V. (2011). Atatürk ve İnönü Dönemi Kültür Politikaları, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kırşehir.
10. Gökçeli, B. (2003). “Toplumsal Değişim ve Eğitim Üzerine”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 27,ss 11-25
11. Gündüz, A. O. (2011). “Atatürk ve Türk Müzik Devrimi”, Anıtkabir Dergisi, Sayı:41, ss: 20-30
12. Gündüz, A. O. (2014). “Dil Devrimin Gerçekleşmesinde Türk Dil Kurumunun Rolü” Cilt 7, sayı 34 ,ss:64-70
13. İnan, A. (2007). Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
14. Kaya, Y. (2012). “Erken Cumhuriyet Döneminde Kökten Modernleşmenin Bir Göstergesi Olarak Müzik İnkılabı”, .History, 1(1), 281-295.
15. Kurtcephe, İ. ve BEDEN, A. (2015). Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Eğitim Yayınevi, 5. Baskı, Konya.
16. Lüleci, Y. (2008). “Erken Cumhuriyet Döneminde Atatürk ve CHP’nin Sinema Politikası”, Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi, Sayı: 31, ss: 222
17. Sevinç, C. (2009). Atatürk Dönemi Türk Romanında Milli Mücadele, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
18. Tarakçoğlu, C. Ö. (2017), Doğumundan Ölümüne Atatürk, Atayurt Yayınevi, Ankara.
19. Tekerek, M. (2020). “Bir Propaganda Aracı Olarak Türkiye’de Sinema: Atatürk Dönemi” Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 1(37), 202-203.
20. Türkan, K. (2011). “Giyim Kuşamla İlgili Tespitler: Atatürk’ün Giysi Tercihleri Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi” Folklor/Edebiyat Dergisi, Sayı165, ss: 173-186
20. Uluskan, S. B. (2010). Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(9)

Doç. Dr. Lale MAHMUDOVA¹⁵; Doç. Dr. Lale VELİYEVA¹⁶
EKONOMİK GÜVENLİK SİSTEMİNDEKİ YENİLİKLER
INNOVATIONS IN THE ECONOMIC SECURITY SYSTEM

ÖZ

Ülkenin bilimsel ve ekonomik potansiyeli, hızla büyüyen ekonomi daha fazla inovasyon faaliyeti gerektirdiğinden ekonomik güvenliğini belirler. İnovasyon faaliyetini artırmak için inovasyonun ve inovasyon faaliyetinin riskli doğasını dikkate almak gerekir. İnovasyonlar bir yandan hem mikro hem de makro düzeyde ekonomik büyüme ve kalkınma için evrensel bir itici güç olabilirse, bunların kontrolsüz uygulanması ve tehdit ve risklerin önlenmesi ve yönetimine yeterince dikkat edilmemesi ekonomik güvenlik için ciddi sorunlar oluşturabilir.

Bu makale, işletmelerin yenilikçi faaliyetlerinin ulusal ekonominin ekonomik güvenliği üzerindeki etkisinin ekonomik bir çalışmasının sonuçlarına ayrılmıştır ve inovasyon bileşeninin önemi dikkate alınarak ekonomik güvenliği sağlama yöntemlerinin iyileştirilmesi için pratik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: modern yenilikler, ekonomik güvenlik, modern yenilik kavramı.

ABSTRACT

The country's scientific and economic potential largely determines its economic security, as the rapidly growing economy requires increased innovation activity. In order to increase innovative activity, it is necessary to take into account the risky nature of innovation and innovative activity. If innovations, on the one hand, can be a universal impetus for economic growth and development at both the micro and macro levels, then their uncontrolled implementation and insufficient attention to the prevention and management of threats and risks can pose serious problems for economic security.

This article is devoted to the results of an economic study of the impact of innovative activities of enterprises on the economic security of the national economy, resulting in practical recommendations for improving methods of ensuring economic security, taking into account the importance of the innovation component.

Keywords: modern innovations, economic security, the concept of modern innovations.

¹⁵ Sumgayit Devlet Üniversitesi, İktisat Bölüm Başkanı Doç., mahmudovalala2021@mail.ru;

ORCID ID: 0000-0002-7805-360X

¹⁶ Sumgayit Devlet Üniversitesi; İktisat Bölümü Doçenti, Ph.D., lale-sdu@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-9528-5912

GİRİŞ

İqtisadi təhlükəsizlik dedikdə, ölkənin iqtisadi suverenliyini, iqtisadi məkanının birliyini, Azərbaycan Respublikasının strateji milli prioritetlərinin həyata keçirilməsi şərtlərini təmin edən milli iqtisadiyyatın xarici və daxili təhdidlərdən vəziyyəti başa düşülür [2].

İqtisadi təhlükəsizliyin səviyyəsi daha çox dövlətin innovasiya baxımından nə dərəcədə inkişaf etməsindən asılıdır. Elmi kəşf və ya texniki ixtira innovasiyanın əsasını təşkil edir və ondan istifadə edildikdə gələcəkdə sərfəli olacağı gözlənilir. Həmçinin, innovasiyalara elmi ideya, elmi nəzəriyyə və lisenziya daxildir. Bununla belə, bütün biliklər yenilik hesab edilmir. O, həm xaricdə, həm də daxildə yeni məhsulun yaradılmasına və ya onun dəyişdirilməsinə səbəb olmalıdır.

Yeniliklərin təsnifatı bir çox müxtəlif üsullarla təqdim olunur.

Məlum olduğu kimi, əhalinin təkcə mövcud ehtiyacları deyil, həm də yeni ehtiyacları da daim ortaya çıxır. Təsnifatlardan biri onların xarakterini məmnunluqla ifadə edir.

Yenilik dərəcəsinə görə: həm yeni elmi kəşf, həm də əvvəllər edilən elmi kəşfin təkmilləşdirilməsi. Bazar üçün yenilik növünə görə innovasiyalar dünya, ölkə və müəssisə üçün yeni sənaye sahələrinə bölünür.

Innovasiyalar da bazara çıxdıqları vaxta görə bölünür. Belə ki, burada lider yenilikləri və izləyici yenilikləri bir-birindən fərqlənirlər. Sonuncuların bazarda əlverişsiz vəziyyətdə olmaq riski daha azdır, çünki izləyicilərin yenilikləri onlardan əvvəlki liderlərin təqdim etdiklərinə əsaslanır. Əhəmiyyəti, istiqaməti, həyata keçirilmə yeri, baş vermə səbəbi və s. kimi əlamət və təsnifatları qeyd edirlər.

Belə ki, tanınmış amerikalı iqtisadçı C.Şumpeter innovasiyaların əsas fərqləndirici xüsusiyyətlərini qeyd etmişdir[4]:

- bazara ya yeni məhsul daxil olur, ya da keyfiyyəti təkmilləşdirilir;
- yeni istehsal üsulları tətbiq edilir;
- sənayenin əvvəllər təmsil olunmadığı yeni bazarlar açılır;
- yeni xammal mənbəyi istehsal olunur və bazara çıxarılır;
- bəzi sənayenin təşkilində dəyişikliklər edilir.

Quruluşa görə innovasiyalar üç qrupa bölünür:

- “girişdə” yeniliklər;
- “çıxışda” yeniliklər;
- innovasiya ayrı-ayrı elementləri və onlar arasında qarşılıqlı əlaqəni özündə birləşdirən sistemin strukturu kimi.

Cədvəl 1— İnnovasiyaların struktur baxımından təsnifatı xüsusiyyətləri [4].

Təsnifatışarəsi	İnnovasiyanövü	Yeniliyin məzmunu
İnnovasiyanın struktur xüsusiyyətləri	"Girişdə" yenilik	Materialların, xammalın seçimində və istifadəsində dəyişiklik, avadanlıq, məlumat
	"Çıxışda" yenilik	İstehsalda, xidmətdə məqsədyönlü dəyişikliklər və köməkçi əlaqələri keyfiyyət, kəmiyyət, təşkili və təmin edilməsi üsulu
	Bir sistem kimi strukturun innovasiyası	İstehsalda hədəf dəyişiklikləri, keyfiyyət, kəmiyyət, təşkili və təmin edilmə üsulu baxımından xidmət və yardımçı münasibətlər

Müəyyən sahələrdə innovasiyaları aşağıdakı kimi təsniflədirirlər:

1. Yeni məhsullar yaratmaq üçün texnologiya innovasiyası;
2. İstehsal sahəsində, istehsal vahidinin maksimum mümkün illik məhsulunu genişləndirmək;
3. İqtisadiyyat sahəsində idarəetmə metodunun dəyişdirilməsi;
4. Sosial sahədə iş şəraitinin yaxşılaşdırılması və s.

Bir fəaliyyət sahəsində innovasiyaların meydana çıxması digər sahələrə də təsir edir və yeniliklərin onlarda tətbiqinə səbəb olur. Aydın ki, bunu istehsal sektorunun təmsalında təhlil etmək olar.

İlkin olaraq, istehsal sisteminin funksiyalarını yeniləmək üçün orijinal xüsusiyyətlər bərpa olunur. Bundan əlavə, istehsal sisteminin funksiyalarını saxlamaq üçün kəmiyyət dəyişdirilir; istehsal sisteminin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üçün təşkilati dəyişikliklər edilir; adaptiv dəyişikliklər istehsal sisteminin səmərəliliyini artırır; kiçik funksional dəyişikliklər və ya yeni faydalı xüsusiyyətlərin tətbiqi; bu konsepsiyanın transformasiyası ilə əsas anlayışı və funksional xassələrini saxlamaqla istehsal sisteminin ilkin xassələrinin dəyişdirilməsi və nəhayət, əsas fəaliyyət prinsipinin dəyişməsi ilə istehsal sisteminin funksional xassələrində tam dəyişiklik baş verir [1].

Əgər innovasiyanın funksiyalarından danışırıqsa, o zaman onlar ölkənin iqtisadi artımına töhfə verir, alimlərə və tərtibatçılara yeni unikal məhsullar yaratmağa, məhsulların keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa kömək edir, bu da öz növbəsində iqtisadiyyatda yeni sənaye sahələrinin yaradılmasına gətirib çıxarır.

İqtisadi təhlükəsizliyin innovativ komponentinin problemləri hər bir dövlət üçün aktualdır, çünki bu sahədə mühafizə dərəcəsi təkə ölkənin imkanlarını və həyat keyfiyyətini əks etdirmir, həm də cəmiyyətin və iqtisadiyyatın necə dəyişdiyini müəyyən edir. İnnovasiyalar sahəsində dövlət səviyyəsində məqsədyönlü innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsi tələb edilir. Buna görə də hazırda innovasiya fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmiş bir sıra normativ aktlar hazırlanır.

Dünyanın texnologiya sənayesini inkişaf etdirən ölkələr yeni innovativ ideyaların hazırlanmasında üstünlüyə malikdirlər. Ölkənin və müəssisələrin innovativ inkişafında, xüsusilə yeni yüksək texnologiyalı məhsulların və xidmətlərin istehsalında payı artmalıdır.

İstənilən innovasiya strategiyasının məqsədi ölkəni texniki və texnoloji cəhətdən müstəqil etməkdir. Buna görə də Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əsas istiqamətlərdən biri iqtisadiyyatın innovativ sektorunun səmərəli fəaliyyətinin tələb olunan səviyyəsinə nail olmaq və saxlamaqdır. Ölkənin milli iqtisadi maraqlarının reallaşması bundan asılıdır. İnnovasiyanın təhlükəsizliyi milli təhlükəsizliyin əsasıdır, çünki effektiv innovasiya strategiyasının həyata keçirilməsi iqtisadiyyatda sabitlik vəziyyətinə nail olmağa və iqtisadi artımı sürətləndirməyə imkan verir.

Ölkələrinin texnologiya sənayesini inkişaf etdirən dövlətlər yeni innovativ ideyaların hazırlanmasında üstünlüyə malikdirlər. İnnovasiyaların qiymətləndirilməsinin iki səviyyəsi var: müəssisə səviyyəsində və dövlət səviyyəsində.

Müəssisə səviyyəsində innovativ fəaliyyətin qiymətləndirilməsi bir işçinin əməyinin qiymətləndirilməsi və onların komanda işinin qiymətləndirilməsidir. Dövlət səviyyəsində innovasiyaların qiymətləndirilməsi ölkənin və ya regionun rəqabət üstünlüyünə əsaslanır.

İnnovativ inkişaf yoluna keçid təkə iqtisadiyyatda və onun tərkib hissələrində deyil, həm də dünyagörüşündə, psixoloji, siyasi, sosial-iqtisadi, elmi-texniki, təhsil və mədəniyyət sahələrində o cümlədən cəmiyyətin, fərdin inkişafında böyük rol oynayır. Yəni iqtisadi təhlükəsizlik çərçivəsində həlli mümkün olmayan təhlükəsiz inkişaf sferasının belə problemlərinə toxunulur.

Deməli, innovasiyaların sosial-iqtisadi sistem kimi milli təhlükəsizliyin bütün sahələrinə və ümumilikdə dövlətin, cəmiyyətin və fərdin inkişaf səviyyəsinə necə təsir etməsi müəyyən edilməlidir.

Milli innovasiya sistemlərinin, innovasiya iqtisadiyyatının formalaşması, onların təhlükəsiz inkişafı prosesində yaranan çoxşaxəli problemlərin həllinin zəruriliyi elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif irəli sürməyə imkan verir [3]:

- milli innovasiya sisteminin təhlükəsiz formalaşdırılmasının bütün proseslərini nəzərdən keçirmək;

- innovasiya iqtisadiyyatı, innovasiyaların həyata keçirilməsi, sistem çərçivəsində milli təhlükəsizliyin yeni elmi istiqaməti;

- milli təhlükəsizliyin müstəqil sferası kimi innovativ təhlükəsizliyin önə çəkilməsi və s.

İnnovasiya təhlükəsizliyinin elmi dərk edilməsi və dövlətin uğurlu innovasiya inkişafı üçün əhəmiyyətinin öyrənilməsi innovasiya iqtisadiyyatının qarşısının alınmasını, formalaşmasını və inkişafını müəyyən etməyə imkan verir ki, bu da innovasiyaların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün effektiv strategiyanın işlənilib hazırlanmasına gətirib çıxarır. O, dövlət siyasətinin bütün sahələrini, ilk növbədə, təhsil, elm, istehsal, maliyyə, sosial, xarici iqtisadi və cəmiyyətin digər sahələrini əhatə etməlidir.

İnnovasiya elmi biliyin yeni bir şeyə çevrilməsi olan innovativ proseslə birlikdə nəzərdən keçirilməlidir. Bu halda mahiyyət yeni texnologiyalar, məhsul növləri, istehsalın həlli, maliyyə, inzibati xarakterli və intellektual fəaliyyətin digər nəticələrindən ibarətdir. İnnovasiyaların effektivliyinin qiymətləndirilməsi innovasiya prosesinin bütün mərhələlərində aparılmalıdır. Bunun üçün eyni ola bilən qiymətləndirmə metodlarından istifadə olunur və hesablamalar üçün ilkin məlumatlar olacaq. Təqdim olunan məlumatın nə dərəcədə dəqiq, müxtəlif və tam olması ilə fərqlənir.

İnnovasiya prosesi anlayışı innovativ fəaliyyət anlayışı ilə sıx bağlıdır. Başqa sözlə, tədqiqat və təkmilləşdirmənin nəticələri yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsula gətirib çıxarır. Bu sahədə innovasiya siyasətinə gəlincə, o metodlardan və texnoloji və iqtisadi həllərin kombinasiyasından istifadə etməklə elmi tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin nəticələrinin təmin edilməsinə və həyata keçirilməsinə yönəlmişdir.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində müasir innovasiyalar ölkə iqtisadiyyatının təhdid və risklərdən qorunmasının ümumi sisteminin tərkib hissəsidir. İnnovasiyaların inkişafında investisiyalar mühüm rol oynayır.

Onlar vəsait hesabına müəssisələrin, həm rayonun, həm də bütövlükdə ölkənin iqtisadiyyatının böyüməsini və inkişafını təmin edirlər. İnnovasiyaları müəssisə baxımından nəzərdən keçirsək, onlar əmək məhsuldarlığını artırır və daha yaxşı məhsul yaratmaqla müəssisənin rəqabətdən qorunmasına şərait yaradır.

Dövlətin iqtisadiyyatının normal işləməsi üçün investisiyalar lazımdır. İnnovasiya siyasətinin özünə gəlincə, bu, iqtisadiyyata kapital qoyuluşunun zəruri səviyyəsini və strukturunu təmin edən və dövlətin investisiya fəallığını artıran tədbirlər kompleksidir.

Düzgün işlənilib hazırlanmış və təsdiq edilmiş investisiya və innovasiya siyasəti ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi problemini həll etməyə kömək edəcəkdir. İnnovasiya siyasətinin düzgün aparılması ölkənin nə qədər rəqabətqabiliyyətli olmasından və dünya iqtisadiyyatında hansı yeri tutmasından asılıdır.

Milli iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasının əsas məqsədlərindən biri Azərbaycanın yeni texnologiyalar və elmi inkişaf sahəsində geriliyini aradan qaldırmaqdır. İnnovasiyaların və innovativ fəaliyyətin inkişafı ölkənin milli iqtisadiyyatının təhlükəsizliyini təmin edir və təhlükələrin yaranmasının qarşısını alır. Bunun üçün bu sahədə liderlik edən ölkələrlə elmi-texniki sahədə əməkdaşlığı artırmaq və Azərbaycan istehsalını innovativ inkişaf yoluna keçirmək lazımdır.

NƏTİCƏ

İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində uzun müddətdir ki, milli və iqtisadi təhlükəsizlik problemlərinə dair tədqiqatlar aparılır. Bundan əlavə, bu tədqiqatlarda innovativ komponent iqtisadi və ya elmi-texniki (elmi və texnoloji) təhlükəsizliyin tərkib hissəsi kimi qəbul edilir. Bu müddət ərzində milli və iqtisadi təhlükəsizliyin öyrənilməsi metodologiyası işlənilib hazırlanmış, milli təhlükəsizlik kateqoriyalarının konseptual aparatı və strukturu formalaşdırılmışdır. Bu, xüsusilə milli təhlükəsizlik və innovasiya arasında əlaqənin təmin edilməsi, innovasiya təhlükəsizliyi konsepsiyasının formalaşması və onun praktikada tətbiqi proseslərinə aiddir.

Bu gün iqtisadi artımın əsas mənbəyi istehsalata tətbiq edilən yeniliklərdir. Bu baxımdan, onları yaratmaq, eləcə də yeni bilikləri texnologiyalara və məhsullara çevirmək bacarığı milli iqtisadiyyatın sürətli inkişaf kursunu müəyyən edir.

Problemin mürəkkəbliyi ondan ibarətdir ki, dövlətin və bütövlükdə dünyanın sabit, dayanıqlı və mütərəqqi inkişafı üçün yalnız yeni texnologiyaların dominant əhəmiyyət kəsb etdiyini başa düşmək

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

lazımdır. Bu baxımdan ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyin səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəlmiş müvafiq innovasiya siyasətinin tək cə formalaşdırılması deyil, həm də həyata keçirilməsi vacibdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədov N., Bərxudarov M. “İqtisadi təhlükəsizlik”. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, “İqtisad Universiteti”, 2006, 452 s.

2. Vəliyeva L.M. Основные направления обеспечения безопасности национальной экономики. Финансовая экономика. Всероссийский научно-аналитический журнал. № 4 (часть 2) 2021. Стр 133-136. <https://elibrary.ru/item.asp?id=45676986>

3. Подсорин В.А. Экономика инноваций: учебное пособие для магистрантов по направлению «Экономика». – М.: МИИТ, 2012. – 123 с.

4. Шумилина В. Е., Климина К. В., Коржов В. В. Инновационный вектор развития экономической безопасности // Проблемы экономики и экономической безопасности в Российской Федерации в условиях цифровизации. Том 3 . AUS PUBLISHERS.2020.C.6-10.URL: https://auspublishers.com.au/ru/nauka/conference_article/3791/view

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(10)

Doç. Dr. Nebiye KONUK KANDEMİR¹⁷

BİR MESLEK ORGANİZASYONU ÖRNEĞİ OLARAK AHİLİK ANLAYIŞI: MESLEK AHLAKI VE GRUPLAR¹⁸

AKHI APPROACH AS AN EXAMPLE OF VOCATIONAL ORGANIZATION: PROFESSIONAL ETHICS AND GROUPS

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin etkili bir anlayış olarak ahilik, sosyal ve ekonomik ilişkilerin düzenlenmesinde önemli etkileriyle dikkat çeker. Kültürel yapı içerisinde de önemli bir yere sahip olan ahilik, eğitimden meslek ahlakına kadar insana bir bütün olarak yaklaşır, dolayısıyla toplumsal yapıyı da şekillendiren bir mesleki organizasyondur. Ahilik anlayışında, kurumsallaşmanın ahlaki prensiplerle güçlendirildiği söylenebilir, bu yönüyle modern örgütlenmelerin de istifade edebileceği özellikleri bünyesinde barındırır. Bu çalışmada ahilik anlayışına, meslek ahlakı, grup etkisi, uyma davranışı, grup aidiyeti, liderlik tarzları açısından bakış ile literatüre katkı sunulması umulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Meslek Ahlakı, Grup davranışı, Liderlik, Ahilik Anlayışı.

JEL Kodu: A14.

ABSTRACT

Akhism, as an effective understanding of the Ottoman Empire, draws attention with its important effects in the regulation of social and economic relations. Akhism, which has an important place in the cultural structure, approaches people as a whole, from education to professional ethics. Therefore, it is a professional organization that also shapes the social structure. It can be said that in the understanding of Akhism, institutionalization is strengthened by moral principles. In this respect, it contains features that modern organizations can also benefit from. In this study, it is hoped to contribute to the literature with a view to the understanding of Akhism in terms of professional ethics, group effect, conformity behavior, group belonging, and leadership styles.

Keywords: Professional Ethics, Group behavior, Leadership, Akhi Approach.

JEL Code: A14.

¹⁷ Doç.Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, nebiye.konuk@izu.edu.tr

¹⁸ İstanbul Ticaret Üniversitesi'nin 27-28 Ekim 2021 tarihlerinde düzenlediği "Uluslararası 'Ahilik Anlayışı İle Hayata Dokunuş' Sempozyumu"nda "Grup ve Liderlik Kavramları Açısından Ahilik" başlığı ile sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Özet metni için bkz. <http://ticaret.edu.tr/wp-content/uploads/2021/12/Ahilik-Sempozyumu.pdf>.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde esnaf ve zanaatkarlar ile iktisadi hayatın şekillenmesinde önemli etkileri olan bir yapılanma olan ahilik organizasyonu pek çok açıdan tartışılabilir. Sosyolojinin kavramları açısından ahiliğin ele alınması da bu bağlamda önem arz eder. Özellikle toplumsal gruplar, grup içi davranış kuralları, grup normları, liderlik ve liderlik modelleri açısından ele alındığında ahilik, modern işletmeler açısından farklı bir bakış açısı sağlayabilecek tarihi ve kültürel bir zenginliktir. Ayrıca iş ahlakının belli prensipler etrafında toplandığı bir organizasyon olarak ahilik, beslediği kaynaklar açısından da ilham verici özellikler taşımaktadır.

Terminolojik açıdan ele alındığında "Ahi" kelimesinin, Eski Türkçe metinlerde geçen ve Türkçe bir kelime olarak karşımıza çıkan, cömert, eli açık, âlicenap gibi anlamlara gelen "Akı" kelimesinden gelmiş olabileceği, eli açık, konuksever kelimeleri ile eş anlamlı olduğu aktarılmaktadır (Karasoy, 2003: 2). Demirpolat ve Akça'ya göre, Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluş ve gelişim dönemlerinde sosyal ve toplumsal dayanışma kurumlarının gelişiminde önemli rol oynamış olan ahilik, örgüt yapısı ve icra ettiği fonksiyonlar bakımından değişik toplumsal kesimleri -zanaatkarlar, esnaf, ulema, kadı- kendi içerisinde barındıran bir sosyal dayanışma kurumu olarak görülebilir (Demirpolat ve Akça, 2004: 374). Bir yapılanma modeli ve değerler bütünü olarak ahilik teşkilatı, Devlet ile esnaf arasında köprü vazifesi gören, sosyal yapısı sayesinde şehir esnafı ve halkın kalkınmasını sağlayan, temeline insan olgusunu koyan ve güzel ahlak içerisinde helal kazancı destekleyen bir teşkilatlanmadır (Temizkan ve Şenel, 2021: 393). Benzer şekilde Kızılar de ahiliğin sosyal ve kültürel gruplar arasında uyum fonksiyonuna sahip olduğunu belirtir. O'na göre "Ahi birlikleri, farklı kültür değerlerine sahip kitlelerin karşı karşıya geldikleri bir dönemde, birbirlerine karşı çatışmacı bir tavır içinde bulunan grupları uzlaştırmada, zayıflayan aşiret bağlarının yerlerine yerleşik hayat değerlerini ikame etmede ve Bizanslılara karşı Türklerin çıkarlarını korumada yerine getirdikleri roller ile Anadolu'nun sosyal düzeninin korunmasını sağlamışlardır" (Kızılar, 2015: 413). Bayram'ın da belirttiği gibi Selçuklu ve Osmanlı toplum yapısı dayanışmacı özellikler gösterir ve toplumun maddî-manevî değerleri birbiriyle bütünleşiktir ve sınıflar arasında var olan dini, sosyal ve kültürel ilişkiler belli bir denetim ve gözetim mekanizmasıyla dengede tutulmaktadır (Bayram, 2012: 111). Diğer yandan ekonomik yapı Ahilik teşkilatı, Esnaf loncaları ve Vakıflar ile ayakta durmaktadır.

Çağatay'ın da belirttiği gibi Ahilik, güçlü bir sosyo-ekonomik örgüt olarak ortaçağ Anadolu halkının sosyoekonomik, sosyo-kültürel hatta bir ölçüde sosyo-politik yaşamı üzerinde çok olumlu ve etkin, yaygın bir rol oynamıştır, her yönüyle orijinaldir, etkili ve çok yönlü bir organizasyondur (Çağatay, 1988:500). Tabakoğlu'na göre; zihniyet açısından ahilik özgün bir İktisat süjesi oluşmasına katkıda bulunmuşlar, Osmanlı toplum ve ekonomisini büyük ölçüde yönlendirerek, Kapitalizm ve batı medeniyetini yapan en önemli faktör burjuva zihniyetinden farklılaşmaya sebep olmuşlardır. Bu zihniyetin hakim olmasından dolayı Osmanlılarda batı kapitalizminin oluşturan sömürgeci faaliyetler sınıf mücadeleleri görülmemiştir (Tabakoğlu, 1997:125).

Günümüz iktisadi ilişkilerini ve kurumlarını Ahilik anlam dünyasıyla yeniden yorumlamak şüphesiz mümkündür. Literatürde yer alan bazı çalışmalarda bunun iki biçimde gerçekleştirilmenin mümkün olabileceği belirtilmektedir: "kapitalizmi temel kurumlarıyla kabul edip, aksayan yönlerini tamir etmek, Ahilik kurumunun umdeleri çerçevesinde başka bir iktisat dünyası tasavvur etmek" (Aktürk, 2021: 180). Diğer yandan ahiliği tarihsel ve kültürel birikime vurgu yapan bir zihniyet olarak ele alan bazı çalışmalarda, zihniyet olarak anlaşılacağı için yanılığın yaşandığı savunulmakta, "Ahiliği, bir ekonomik sistem ya da teşkilat olarak uygulamaya koyma düşü değil, bir ahlâk kurumu ve zihniyet olarak yeniden felsefi olarak ele almanın gerekliliği"nden bahsedilmektedir (Bozbayır ve Şener, 2021: 88). Bu çalışmada ise ahilik, bir iktisadi yapılanma alternatifi olarak değil, günümüz mesleki organizasyonlarına ayna olması gayretiyle ele alınmıştır. Literatürde ahilik kavramını inceleyen, teşkilatın farklı fonksiyonlarını ortaya koyan oldukça ciddi çalışmalar bulunmakla birlikte ahilik teşkilatından mülhem konular ile ilişkisini ele alan çalışmaların kısıtlı olduğu söylenebilir (Çelen, 2014: 8). Bu sebeple çalışmada öncelikle bir meslek örgütlenmesi olarak ahiliğin dayandığı temel prensipler ele alınmış ardından grup ve liderlik kavramları ile kıyaslamalar yapılmaya çalışılmıştır.

1. Meslek Ahlakı ve Ahilik

Ahlak; doğru, iyi, insani olan her türlü eylemi anlatmak üzere kullanılan soyut bir kavramdır. Gerek dinlerde salık verilen iyi, doğru, hakça olan gerekse de bireysel tercihler ahlak kavramının sınırlarını belirlemede güçlükler yaratmaktadır. Bergson'a göre ahlak (1949), davranış kurallarını oluşturan bir sistem olarak, insanın görüş ve fikirleri, insanın riayet etmesi gereken kurallar veya kaçınması gereken ilkeler ile bunlar hakkındaki değerlendirmeleridir. Bergson'ın ahlak yaklaşımından yola çıkarak ahlakın gözükme ve gözükmeyen yönlerinin olduğu yani toplumsal ve bireysel yönleriyle ahlakın farklı şekillerde tartışılabileceği söylenebilir. Diğer yandan ahlak, beslendiği kaynaklar açısından ulvi nitelikler taşımasıyla evrensel bir kavramdır. Erdemir'in belirttiği gibi "Ahlak, genel olarak insanların doğruya ve yanlışa dair temel aldıkları esaslardan oluşur. Bu anlamıyla ahlak, tarih boyunca genellikle dinlerden beslenen aşkın bir karakter taşımıştır. Bu açıdan bakıldığında doğru ve yanlış olarak nitelendirilen ve evrensel bir nitelik taşıdığı kabul edilen birtakım esaslardan bahsetmek mümkündür. İnsanların bu esaslar etrafında ittifak edişinin sebebi sadece akla uygun oluşları değil, aynı zamanda aşkın bir niteliğe sahip olduklarına yönelik inançlarıdır" (Erdemir, 2012: 6).

Meslek ahlakı genel ahlak yaklaşımından ayrılamayacak bir alt başlıktır, İş ahlakı, çalışma ahlakı iç içedir ve toplumsal yapıyla etkileşimler ile şekillenerek bir form alır. Durkheim'in "Meslek Ahlakı" adlı eserinde belirttiği gibi ekonomik hayatın ahlak dışında kalması, kamu hayatı için bir tehlike teşkil eder, bir ahlak disiplini olmaksızın ekonomi ayakta kalamaz (Soysal, 2020: 23). Ahlak prensiplerinin çalışma hayatına uyarlanması olan iş ahlakı, iş dünyasında geçerli olan doğru ve yanlışları tanımlar. Saygılı ve duyarlı olmayı, iş yerinde ve dışında, adalet ve hakkaniyet ölçüsünde davranmayı, dürüst ve doğru olmayı kapsar. dolayısıyla iş ahlakının temel prensiplerinin; dürüstlük, adalet, ahde vefa, hakça davranma, güven, saygı, çevre bilinci, sorumlu davranma, merhamet vb. ilkelerden oluştuğu görülmektedir (Ünsür, 2017: 91). Ayrıca Yılmaz'ın belirttiği gibi, iş ahlakı ile ilgili kurallar, çalışanın görev duygusu ve erdem anlayışı ile desteklenen değerlerden meydana gelmiş ve iş hayatına çekidüzen vermek üzere ortaya konulmuştur (Yılmaz, 2009: 14).

En genel yaklaşımla ahlak, bir şeye veya duruma atfedilen iyi-kötü; doğru-yanlış; güzel-çirkin gibi değerler bütünüdür. Vural ve Bat'ın da belirttiği gibi ahlak ve meslek ahlakı toplumlar arasında farklılıklar gösterebilir ve iş ahlakı; üretici ahlakı, tüketici ahlakı, işveren ahlakı, işçi ahlakı, ticaret ahlakı, işletme ahlakı, yönetim ahlakı ve çalışma ahlakı gibi çok farklı boyutlara sahiptir. (Vural ve Bat, 2011: 42). Çalışma ahlakı, meslek ahlakı, etik gibi kavramlar da bu çerçevede oluşturulmuş çalışma hayatını disipline etmek amacıyla kullanılan kavramlardır. İş ahlakının kültürel unsurlara dayandığını belirten Kurtuluş'a göre, ahlak ve iktisat ahlakı çalışma hayatını disipline etmekte, ahlaki doğru ve yanlışlar üzerine eğilmektedir. Ahilik anlayışı ise kaynağını İslam dininden alan, tasavvuf eğilimine yaklaşan yönleriyle meslek ahlakı üzerine temellendirilmiş bir meslek organizasyonudur. Burada özellikle İslam'da meslek ahlakına değinirken farklı coğrafyalarda farklı özellikler gösteren bir İslamiyet'in var olduğunu zikretmek gerekmektedir. Diğer yandan İslam toplumlarında topluluk üyelerinin, hep birlikte müşterek bir değeri benimsemeleri ve bu değer uğruna her türlü fedakârlığa hazır olarak çekinmeden öne atılmaları anlamına gelen İbn-i Haldun'un üzerinde durduğu "asabiyyet" özelliğinin var olduğunu da belirtmek gerekir (Kurtuluş, 2005: 747). İslam'ın iş ahlakına yaklaşımını ele almak gerekirse Şahin'in belirttiği gibi "Kur'an ve hadislerde iş ahlakına ilişkin olarak ortaya konulan ahlaki ilke ve prensipler başta ticari ilişkiler olmak üzere küçük büyük bütün işletmelerde etkili olabilecek felsefi bir temele ve etkili bir dinamizme sahiptir. İslam iş ahlakında her zaman ötekini düşünme ve mal ve ticareti bir amaç olarak değil bir araç olarak görme anlayışı vardır. Kur'an temelinde bir ahlak öğretisinde takva duygusu büyük önem taşımaktadır. Yapılan her işte Allah'ın hoşnutluğu ve rızasını aramak esastır. Allah inancının yanı sıra ahiret inancı ve ahirette her şeyin hesabının verileceği inancı, ahlaki davranışları düzenleyici ve denetleyici bir etkiye sahiptir." (Şahin, 2010: 467). Bu yaklaşımla, İslam'ın tüm hayatı etkileyen ahlak prensiplerinin, İslam iş ahlakının ve dolayısıyla ahiliğin oluşumunda bir etken olduğu gözükmektedir.

Ahilik anlayışında insan bir bütün olarak ele alınmış, yamak ve çırakların eğitilmesinde, dini, ahlaki ve toplumsal bilgiler de verilerek sosyal hayatın oluşum ve düzenlenmesine ve kültürel gelişmeye de katkıda

bulunmuşlardır (Demirpolat ve Akça, 2004: 368). Tak'ın da belirttiği gibi; Esnaf zümreleri, 'Fütüvvet'¹⁹ veya 'Ahilik' denilen göreneğe sanat erbabını müşterek bir iş ahlakı ve disiplini altında, (olagelmışe) hakkını tanımak; zaruret olmadıkça iş güc ve sanat değiştirmemek; düşkünü gözetip korumak; dışarıya doğru kapanıp beraberce savunmak prensipleri doğrultusunda bir araya gelmiştir (Tak, 2017: 310). Ahiliğin etkin olduğu dönemlerde islami prensiplere dayanarak oluşturulmuş olması daha kolayca içselleştirilmesinde etkili olmuş, meslek ahlakı ilkelerinin benimsetilmesi, uygulanması, denetlenmesi, kurallara uymayanların cezalandırılması etkin ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilmiştir. (Yüksel, 2019: 531).

Ahilik organizasyonunun prensipleri, mesleki ahlakı açısından ele alındığında pek çok kuraldan oluşmaktadır ve bu kuralları yerine getirmenin çok kolay olmadığını belirtmek gerekir. Şöyle ki, fütüvvetnâmelerde yer aldığı bilinen iş ve meslek ahlakına ilişkin yedi yüzden fazla değerin yer aldığı kırk kural bulunmaktadır ve ahilik sistemi içerisinde yer alabilmek için kişilerden bu kurallardan asgari olarak yüz yirmi dört maddesinin ezbere bilinmesi beklenmektedir (Kaya ve Aydın, 2020: 42). "Ahilikte iş ve meslek ahlaki kabul edilmesi mecburi kurallar haline gelmiştir. Kendinden önce başkalarını düşünmek ve kollamak, hak ettiğinden fazlasını istememek, kanaat ve tevazu ölçüleri içerisinde "hırs" ve "tamah"(azla yetinmemek)dan uzaklaşmak, kendi yeteneğine uygun bir işle meşgul olmak, sanatını mutlaka bir üstdan öğrenmek ve birliğin, beraberliğin korunması için dayanışma içerisinde bulunmak ahiliğin mutlaka uyulması zorunlu olan kurallarıdır. Ahiler yeniliğe açık insanlar olup, halka sanat, meslek ve genel bilgileri öğretmek için var güçleriyle çalışırlar. Bu bakımdan Ahiliğin eğitimcilere ışık tutacak önemli özellikleri vardır. Ahilik sisteminde işyerinde çalışanlar ile çalıştıranlar arasında pek fark olmadığı gibi aralarında baba-oğul ilişkileri vardır. İşyeri aynı zamanda sanatın ve ahlakın öğretildiği bir okuldur. Burada üretilen mal belli bir ihtiyacı karşılayacak şekilde kusursuz ve tam olarak üretilir. Emeğin karşılığı, çalışanın alın teri kurumadan ödenir. İşyerlerinde çalışan ve çalıştırılanlar dayanışma içerisinde dirler. Bu uygulama emek ve sermayenin barışık olduğu bir model olmuştur." (Gündüz vd., 2012: 40).

Bu çalışma prensiplerine bakıldığında ahiliğin basit bir örgütlenme olmayıp bir yaşam felsefesi barındırdığını, ahlaklı insan olmayı salık verdiğini ve bu prensiplerin hadislerle ve tasavvuf geleneğine dayandığını söylemek mümkündür. "Ahilik sadece basit bir ticarî ya da sanat örgütlenmesi olmayıp, ahlâk ve sorumlulukları olan bir yaşam tarzıdır. Bireye ahlâklı olmayı öncelikle tavsiye eder. Erdemli insan tipi, olgun insan prototipi oluşturmayı hedefler. Dolayısıyla Müslüman bir çevrede oluşan Ahiliğin ahlâk konusunda beslendiği en önemli kaynak, Hz. Peygamber'in hadisleridir. Ahî ahlâkında yer alan ilke ve prensipleri hadislerle karşılaştırdığımızda bunların hadislerle özdeşleğini ve hadislerden neşet ettiğini rahatlıkla görebilmekteyiz. Onlar, bütün bu hususları birer huy haline getirerek hayatta uygulama safhasına geçirmişlerdir." (Sancaklı, 2010: 15). Kurtuluş'a göre de iktisadi kuruluşlarda İslam dininin ve tasavvuf inancının etkisi inkâr edilemeyeceği gibi, Ahilik teşkilatı (fütüvvet) ve esnaf loncalarının kuruluş ve işleyişi bu noktadan beslenmektedir: "...Tarikat ehli için şeyh ve pir ne ise esnaf ve zanaatkâr toplulukları için de pir odur. İslam iktisadında iş ahlakı konusunda ise İbn Sina'nın tavsiyeleri örnek gösterilebilir: 'Ezerek, zorlayarak ve boğuşarak elde edilen her artık (fazla); günahla, utançla, yüzüsu dökmekle, hayasızlıkla, haysiyet düşüklüğüyle ve ırz lekesiyle kazanılan her kar, miktarı büyük olsa da önemsizdir, çok olsa da değersizdir, yararlı görünse de yararsızdır. Lekesiz, temiz kazanç ve bitkinliğe düşmeden elde edilen fazlalık, miktarı az olsa da, tartıda hafif gelse de daha lezzetli, daha bereketli ve daha kazançlıdır.' Fütüvvet literatürü İslam iktisadı ve iş ahlakı yazınında önemli bir yer tutar" (Kurtuluş, 2005: 749). Demirpolat ve Akça da benzer şekilde Fütüvvet silsilesinin, belirli bir aşamadan sonra pirlere ve azizlerin mukaddes hatıralarında derinlik kazandığını belirtmektedir: "Ahilikte de kökeni fütüvvet ahlakı olan ahilik prensiplerinin kazandırılmasında örf ve adet otoritesinin denetiminde işleyen ortak yaşam alanları (zaviyeler ve toplu işyerleri) özel bir öneme sahip olmuşlardır. Hatta ahilik esnaf teşkilatında, dini kıymetlerin derinliğinde dayanak noktaları bulunarak, sanat mertebelerine dini bir renk ve hüviyet kazandırılmış ve

¹⁹ Ahi birlikleri ile Fütüvvet Teşkilatı arasında benzerlikler olduğu, ahiliğin ahlaki ve terbiyevi prensiplerinin tasavvufçuların geliştirip formülleştirdiği fütüvvetnâmelerden alındığını bilinmektedir ancak ahiliğin fütüvvetçiliğin aynısı olduğunu söylemek yanılıcıdır (Ekinci, 1990: 18-19).

teşkilatın maşeri gücü ve devamlılığı sağlanmıştır. Teamül ve gelenek ise, adeta kutsanmıştır.” (Demirpolat ve Akça, 2004: 372).

Ahilik teşkilatının varlığı, iş ahlakına ne derece önem verildiğinin bir göstergesidir. Hiyerarşik düzen içerisinde işleyen ahilik sisteminde kişilerin meslek sahibi olabilmeleri için yamaklık, çıraklık, kalfalık ve ustalık aşamalarından geçmeleri bir zorunluluktur. Dolayısıyla bu teşkilatların en önemli fonksiyonlarından birisi de, ustalığa kadar devam eden bu eğitim sisteminde, meslek hayatına hazırlanan adayların İslami ilke ve prensiplerle en iyi şekilde yetiştirilmesidir (Tabakoğlu, 2008: 50-52’den akt. Diken ve Çelebi). “Ahiliğin nizamnameleri olan Fütüvvetnâmelerin ortak ilkeleri; nefesine hâkim olmak, iyi huylu olmak, Allah’ın buyruklarına uymak, Allah’ın yasaklarından sakınmak, zulme, zalime ve haksızlığa karşı koymak, haklı güçsüzün hakkını, haksız güçlüden almaya yardım etmektir. Onlarda düzen, intizam ve tedbir önemliydi. Örneğin, her esnafın bir bekçisi vardı. Çarşayı süpürür, akşam kapanan dükkânların kontrolünü yapar kilitlenmeden unutulmuş olanları sahibine haber verir, geceleri çarşayı bekler. Her esnafın bir de duacıları vardır. Sabah namazından sonra mütevellinin dairesi önünde toplanan esnafa dua eder, bundan sonra herkes dükkânına dağılırdı. Duadan önce hiçbir dükkân açılmazdı.” (Diken ve Çelebi, 2015: 230). Görüleceği gibi dinden beslenen kurallarıyla öne çıkan bir anlayış olarak ahilik, sosyo-ekonomik bir yapı olmasına rağmen, beşeri etkinliğin hemen her yönüyle ilişkilendirilebilecek prensipler etrafında teşkilatlanmıştır. Topluma sorumluluk bilincini salık veren Ahiliğin eylemlerini siyasal alana da taşıdığı, ancak modern düşüncenin siyaset paradigmasının ters yüzünde durduğu söylenmelidir (Ertugay, 2013: 193). Literatürde yer alan çalışmalarda da belirtildiği gibi 1860’tan bu yana uzun bir süre geçtiği halde Ahilik kurumunun neler yaptığı ve nasıl işlediği üzerinde durmanın en önemli amacı bu kurumdan bugünün sanat ve meslek sahiplerinin alacakları dersleri gündeme getirmektir (Çağatay, 1990: 26). Ekonomi kurumu açısından ele alındığında ahilikteki iş ahlakının, günümüz işletmelerinde iş etiği ile benzeştiği ancak bunun etkinliğinin ahilik prensiplerine oranla daha az olduğu, bu sebeple Ahilik anlayışının, modern işletmelerin sosyal sorumluluk faaliyetleri ile benzerlik gösterdiği söylenebilir (Yoldaş, 2017: 828). Ahilik teşkilatının, prensipleri ile sağlam temellere dayandırılarak, yaşama aktarıldığı günümüz girişimcilerinin ise doğru ya da yanlış olarak değerlendirdikleri konuların, çoğu zaman ekonomik kazancın gölgesinde kalabildiği söylenebilir (İlter vd., 2018: 143).

Özetle, ahilik anlayışı kaynağı din olan, İslam dininin güzel ahlak prensiplerinden beslenen, iyiliğe, dürüstlüğe, merhamete, güvenilirliğe, helal kazanca yaslanan bir yaşam felsefesi olarak gözükmektedir. Bu yaşam felsefesinin dönemin koşulları da göz önüne alındığında iktisadi alana yansımaları, şüphe yok ki kapitalizmin, sermayesi olanı güçlendiren ancak güçsüz olanı yok eden çarklarından son derece farklıdır. Bu karşılaştırmada altı çizilmesi gereken husus, ahilik anlayışının ve kapitalizmin birbirlerine alternatif olarak düşünmenin mümkün olmadığıdır. Kapitalizm içerisinde yer alan neredeyse tüm prensipler yasal kurallarla kontrol altına alınmış, tüketici haklarından, üreticinin sorumluluklarına kadar iş prensipleri belli mevzuat etrafında şekillendirilmiştir. Oysa ahilik, ahlak gibi bir kavram üzerinden, bireyin vicdanına ve gelişimine dayanan gönüllülük esasına ve inanca dayalı soyut prensiplerden oluşmaktadır. Ancak, Ahilik anlayışının, bireysel ahlakın toplumsallaşmasını da sağlayan bir yönü de mevcuttur ki o da sosyo-psikolojik “grup davranışı” ve “sosyal uyum” kavramları ile yakından ilintilidir. Bu sebeple meslek ahlakının güçlenmesinin toplumsal açıdan faydası göz önüne alındığında eğer günümüz iktisat prensiplerine ışık tutması isteniyorsa ahiliğin meslek ahlakı ve grup davranışı ile birlikte ele almak gerekir.

2. Ahilik, Grup Davranışı ve Liderlik

Ortak bir amaç için bir araya gelen ve etkileşim içinde olan insan toplulukları olarak tanımlanan toplumsal gruplar (Gönüllü, 2001: 191); üyelerin sorunlarını çözmek, sorun çözmek için üyelere yol göstermek, grup birliğini sağlayacak ortak değer ve normlar geliştirmek, grubun yaşamasını sürdürmek, üyeler arasında iletişimi gerçekleştirmek, üyeler üzerinde toplumsal baskı denetim uygulamak gibi bazı işlevleri yerine getirirler (Aksu, 1996: 318).

Taplamacıoğlu grupları iki başlık etrafında toplar: “Grup üyeleri birbirinin akraba veya komşuları olmadıkları halde, aynı işi yapan ve aynı amacı güden kimselerdir. Böylece bir tarikat, bir meslek sendikası, bir üniversite, bir bilimsel araştırma derneği, uluslararası bir varlık olabilir. İş, görev, birlik ve ortaklığın

çeşitleri pek çoktur. Bu gruba giren toplulukların zengin sözlüğü de bunu gösterir: Cemiyet, dernek, şirket, birlik, federasyon, koalisyon, ittifak, kartel, omniun, konsorsium, tröst ve benzeri terimler bu çeşitliliği gösterir. Kendiliğinden ortaya çıkan kandaşlık ve komşulukla hiç bir ilgisi bulunmayan bu grupları bölümlenmek ve sınıflandırmak icap eder. Bunlar, kaba taslak ve biraz da yapmaca olarak iki başlık altında incelenirler: durum birliği (Unit e de situation), görev birliği (Unite de fonction)” (Taplamacıoğlu, 1969: 31-32). Taplamacıoğlu bu grup tasnifinden yola çıkarak üyelerinin toplumsal davranışlarına göre ahiliği ‘görev birliği’ kapsamında ele alır.

Gruplar sosyal uyum aracılığı yapan mikro birimlerdir. Gruba uyma davranışı toplumsal yapıyı düzenler ve davranışların şekillenmesine sebep olur. Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar’ın belirttiği gibi “sosyal etki sonucu meydana gelen gruba uyma davranışı, kişilerin benzerliğini ve dolayısıyla sosyal davranış düzenliliğini yaratır. Sosyal davranışın düzenli olması sonucu da, bireyler başkalarının davranışını önceden tahmin edebilirler ve kendi davranışlarını ona göre ayarlayabilirler. Bu durum da sosyal etkileşimin genellikle çatışmasız ve ahenkli olmasını sağlar.” (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014: 68).

Bu bağlamda ele alındığında ahilik, gerek ahilikte grubu birbirine bağlayan kurallar ve normlar açısından gerekse de grup içi ilişkiler açısından iyi bir örnektir. Toplumsal gruplar açısından ele alındığında meslek grupları olan ahiliğin, belli grup normları etrafında kümelenildiğini söylemek mümkündür. Bu grup normları, grupların işlevleri açısından ele alındığında grup üyelerinin aidiyet hissiyle güçlenmekte, denetim mekanizmalarıyla da korunmaktadır. Grup kuralları açısından ele alındığında ahinin, eli, kapısı ve sofrası açık olmalı, yani cömert olmalı, konuksever olmalı, geleni tok döndürmelidir. Gözü kapalı olmalı, dili ve beli bağlı olmalı yani kimseye kötü bakmamalı ve kimsenin ayıbını görmemeli, kimseye kötü söz söylememeli, kimsenin ırzına, namusuna, haysiyet ve şerefine göz dikmemelidir (Tatar ve Dönmez, 2008:200). Daha çok ahlaki dayanakları olan Ahilik anlayışında grup davranış normları iyi ve örnek insan olma etrafında toplanmıştır. Bayram’ın da ifade ettiği gibi; yiğidi yiğitlikten, ahiyi ahilikten çıkaran davranışlar şunlardır: “Şarap içmek, zina yapmak, livata yapmak, gammazlık, dedikodu ve iftira etmek, münafıklık, gururlanmak, kibirlenmek, sert ve merhametsiz olmak, haset etmek, kin tutmak, affedici olmamak, sözünde durmamak, yalan söylemek, hıyanet etmek, emanete hıyanet etmek, kadınlara şehvetle bakmak, insanların ayıbını açığa çıkarmak, cimri olmak, gybet etmek, hırsızlık yapmak” (Bayram, 2012: 95).

Durkheim, daha önce de değinildiği gibi toplumsal bir işlevin ahlaki bir disiplin olmadan var olamayacağını belirtmiştir. Ahlaki açıdan ekonomik faaliyeti düzenleyecek ve gerçek toplumsal dayanışmanın temelini sağlayacak olan mesleki grupların olması gerektiğini savunmuştur (Sağlık, 2019: 475-476). Durkheim, meslek örgütlerinin, güçlü grup aidiyeti oluşturması sayesinde çalışma hayatında ahlak ve dayanışmayı yeniden kurabildiğini ve böylece, farklılaşmış bireysel eğilimleri kolektif bilinçle bütünleştirebileceğini belirtir. Çünkü mesleklerin ahlak kuralları, kendi işinin icra ve işleyişi üzerindeki tek yetki sahibi olduğu için özerk bir ahlak alanını temsil eder. Ne herkesi kapsar, ne de aile ahlakı gibi küçük bir grupla sınırlıdır ve kamusal hayatı kendi içinden belirleme gücüne sahiptir (Koytak, 2020: 5). Biz duygusu grup normlarının benimsenmesi, grup aidiyetinin güçlenmesi kimliğin biçimlenmesinde grubun etkisinin artması açısından önem taşır. Biz duygusunun bu şekliyle ahilik organizasyonlarında da yer aldığını söylemek mümkündür: “Ahiliğin en başta bir örgütlenme ve sosyal kurum olduğunu söylenebilir. Kimlik kazanma boyutunda kendine has ritüelleri olan Ahilik teşkilatı, içerisinde bulunanları isimlendirerek onları vasıf sahibi yapar. Fütüvvetname ile uyulması gereken kuralları belirler. Kimlik oluşumunda toplumun bir parçası olarak yaşayan birey, bu gibi çeşitli kurumlarca kimlik üretir ve devam ettirir. Kıyafetlerinden, yaşama kültürlerine, inançlarından geleneklerine, misafirperverliklerinden, askeri görevlerine kadar belirli bir misyon sahibi olan Ahiler, Ahilik teşkilatının oluşturduğu bir kimliğe sahiptirler. Semboller ve pratikler üzerinden kendini gerçekleştiren ahiler, toplum ile anlamlı olmakta, toplumsallaşma ile varlıklarını devam ettirmektedirler. Ahiler, aidiyete sahip, ortak bilinç taşıyan, dil ve din anlamında güçlü birliktelikler oluşturan, yardımlaşma üzerine kurulmuş esnaf teşkilatıdır. Zanaatlar sınıfı olarak nitelendirildikleri esnada direk kimlik ile ilintili bir konuma sahip olurlar. Sosyal bir oluşumdur ve kendinden olanlara uymaları gereken kuralları koyarlar.” (Ok Şehitoğlu, 2020:158).

Grup davranışının en önemli unsuru olan biz duygusudur ve ahilik biz duygusunun işlendiği önemli bir meslek organizasyonudur. “Ahiliği ayrıcalıklı kılan en önemli unsurlardan bir tanesi bu kültürde “ben” veya “benim” kelimelerine pek fazla rastlanmamasıdır. Öyle ki esnaf ve sanatkâr “Ben bugün satış yaptım. Siz komşumdan alın, o henüz siftah yapmadı” diyecek derecede fedakâr, erdem ve fazilet sahibidir. Ahilikteki bu fedakârlık hissini tohumu ise “ben” değil, “biz” duygusunun yerleşimidir. Malda, mülkte, parada bencilliği değil, paylaşımı esas alan böyle bir kültürde bilginin gizlenmesi de zaten olanaklı değildir. Zira Ahi fedakârlığın sadece maddiyatla olmadığını bilincindedir. Aksine ilim Ahi için bereketi ve geliri hiç bitmeyen hazinedir. Öğretmek ve öğrenmek fedakârlıkların en büyüğüdür. Dolayısıyla bir Ahi için dünyada bırakılabilecek en önemli şey okunacak bir eser, okuyan bir evlat ya da ilme beşik olan bir okuldur. Bu anlamda bir gencin yetişmesine, meslek sahibi olarak kendine, ailesine ve diğer insanlara hizmet eder hale gelmesine aracılık etmek, Ahi'nin hem dünya, hem de ahiret hayatı için olabilecek en büyük kazanımdır. O nedenle Ahi hiçbir zaman bildiğini öğretmekten kaçınmaz. Öğretilecek tek harf, gösterilecek her iş öğrenenle birlikte Ahi'nin de geleceğine yatırımdır. Kısacası Ahi “biz” olmadıktan sonra “ben”in bir öneminin olmayacağını bilir. Sonuç olarak Ahilikteki biz duygusu örtülü bilginin gelişim ve paylaşım yolunu da aralamaktadır.” (Doğan, 2011: 82). Grup içindeki biz duygusu aynı zamanda grup içi kuralların aktarımını anlamını da taşımaktadır ki bu grupların sürekliliği açısından gereklidir. Bildiğini gizlemeyen ve aktaran usta ve kalfalar hem bir organizasyonu işaret etmekte hem de yardımlaşma ve dayanışma ile birlikteliği sağlamaktadır: “Ustanın olmadığı zamanlarda kalfaya yetki devredilmesi yönetime katılma ve yetki devri açısından önemlidir. Bir yönetici tarafından çalışanların somut bir şekilde yetiştirilmesi ve ona kılavuzluk edilmesi demek olan mentorluk uygulamasının Ahi teşkilatında uygulandığı görülmektedir. Zira Ahilikte, usta ve kalfanın çıraklara rehberlik edici, yol gösterici, destekleyici ve işbirliğini teşvik edici, sosyalleştirici bir takım psiko-sosyal fonksiyonları da vardır” (Durak ve Yücel, 2010: 166).

Ahilik anlayışı, grup şeklinde hareket etmenin toplumsal avantajlarını kullanmanın, iyinin ve doğrunun çoğalmasını sağlamanın, kötü ve yanlışlanan davranışın grup dışına itilmesinin güzel bir örneğidir. Grup içerisinde kabul görmeyen ve hoş karşılanmayan uygulamaların “çalışan aleyhine kayıt dışı istihdam, iş akdinin şartlarına uymama, adil olmayan ücret ve performans dağılımı, fırsat eşitliğinin sağlanmaması, adam kayırma, disiplin uygulamalarında yapılan yanlışlar, çalışan sağlığı ve güvenliği, ayrımcılık ve haksız fesih” gibi konular olduğu söylenebilir. (Akyüz ve Özyer, 2018: 203). Grup normlarına uymayanların dışlanması yanında yaptırımlarla diğer grup üyelerine de uyarı niteliği taşıyan uygulamaların olduğu bilinmektedir. Özellikle grup dışına itilmenin ve yaptırımların bir göstergesi olarak ‘pabucun dama atılması’ günümüze kadar uzanan bir deyim olarak ulaşımıştır. “Ahi liderleri zaman zaman çarşıları kontrol eder, malların ve hizmetlerin kalitesinin ve standartlarının değişip değişmediğine bakar ve tüketici haklarının ihlal edilip edilmediğini yerinde denetlerdi. Örneğin ayakkabıcılar, çarşının denetlenmesi sırasında standarda uymayan mal tespit edilirse o ayakkabıcıyı ayakkabıcının damına atıp, o kişi bütün esnaf ve tüketicilere karşı teşhir edilerek cezalandırılırdı. Buna da ‘pabucun (ayakkabının) dama atılması’ denirdi. Yine o dönemde müşteri şikâyet merkezlerinin olması ve müşterilerin şikâyetlerinin değerlendirilmesi kaliteli üretim ve tüketicileri koruma yönünden dikkat çekicidir.” (Durak ve Yücel, 2010: 166). Burada sözü edilen denetimin ‘Büyük Meclis’ tarafından yapıldığı bilinmektedir. Ahiliğe işletme grubu özelliği kazandıran, Ahi birliklerinin en yetkili üst yönetim kademesi Büyük Meclis’in kendi içinden seçtiği Ahi Baba vekili adı verilen başkanının olduğu bilinmektedir. “Büyük Meclis’in başlıca görevleri; yönetim kurulu kararlarını incelemek, yönetim kurulunda çözülemeyen anlaşmazlıkları karara bağlamak, Büyük Meclis’in kararlarını hükümete bildirmek ve hükümetin esnaf hakkında aldığı kararları üyelerine duyurmak, yönetim kurullarınca verilen cezaları inceleme, hesaplarını denetlemek eğer hesaplarda tutarsızlık varsa gerekli işlemleri yapmak, yönetim kurullarının davranış ve kararlarının uygunluğunu takip etmek, değişik meslek kollarında çalışan esnaf arasında koordine ve dayanışma sağlamak olarak sıralanmaktadır.” (Aydemir, 2019: 10-11).

Sosyo-ekonomik ve kültürel boyutları da olan Ahilik organizasyonunda bilfiil çalışan yamaklar, çıraklar, kalfalar ve ustalardan oluşan ‘Dahililer’ ve emekliler, güçsüzler, sakat ve hastalardan oluşan ‘Hariciler’ olmak üzere iki çeşit üye bulunmaktadır. (Yoldaş, 2017: 830, Çeker, 2017: 91). Bu ayrım aslında grubun bir yönüyle dışa açık olduğunu ancak grubun tam üyesi olabilmek için bazı kuralları yerine getirmenin zorunlu olduğunu göstermektedir. Bir meslek ya da sanat dalında ustalık sıfatına ulaşmak için

yamaklık, çıraklık ve kalfalık aşamalarının tamamlanması gerekmektedir. Ahilik teşkilatına ilk defa girenlere yiğit yahut çırak denmiş, esnaf ve sanatkârlar arasındaki intizamı sağlayan kişilere yiğitbaşı veya server adı verilmiştir. Ahilik teşkilatında her sanat ve ticaret kolunun genel olarak “Ahî baba” adıyla anılan bir pirinin bulunduğu, en üst makamdaki pirin ise Pîr-i pîran veya Şeyhü'l-meşâyih olarak adlandırıldığı bilinmektedir (Kavak, 2020:16).

“Ahilikte mesleki dereceler olarak da adlandırabileceğimiz dereceler, yamaklık, çıraklık, kalfalık ve ustalıktır. Yamak, çırak, kalfa ve ustalar (üstad) aynı zamanda ahilik teşkilatının üyesidirler. Ahilik teşkilatında üyeliğe kabul işlemleri iki aşamada gerçekleşmektedir. İlk aşamada teşkilata girmeyi isteyen kişi, müracaatını yapmakta, bu kişiye talip denmektedir. İkinci aşamada talipte aranılan özellikler titizlikle incelenmekte; bazen aylarca süren incelemeler ile onların ahi olmalarını engelleyecek bir durumun olup olmadığı araştırılmaktadır. Ahilik teşkilatında, meslek hayatının ilk kademesi yamaklıktır. İki yıl parasız ve sürekli yamaklık edenler, velisinin, ustasının ve kalfalarının katılacağı bir törenle çıraklığa yükselmektedirler. Çıraklar, çıraklık süresi olan 1001 günü (üç yıl) tamamlayarak, kalfalığa yükselebilecek bilgiye sahip olduklarında; usta ve kalfalarının yardımı ile bir sınavdan geçmekte ve kalfalığa yükselmektedirler. Kalfalık dönemi de tüm meslek ve sanat kolları için yaklaşık üç yıl olarak belirlenmiştir. Üç yılın sonunda pişen kalfalar, bağımsız iş yeri kurup çalıştırma yeterliliğini ispatlayınca ustalığa yükselmeye hak kazanmaktadırlar. Bu durumun şedd kuşatılarak herkese duyurulması gerekmektedir. Ahilik teşkilatında mesleki konularla ilgili belirli kurallar konulmuştur.” (Göksel ve Yüksel, 2020: 797).

Aynı zamanda grup içinde terfi edebilmenin yolunun açık olduğu, prensiplere bağlı kalan ve emek sarfeden için liderlik yolunun açık olduğu söylenebilir. Burada altı çizilmesi gereken husus, Batıdaki meslek yapılanmasından farklı olarak ahilik organizasyonunda çatışmaların yer almadığıdır. Yukarıda söz edilen biz duygusu çıkar ayrılıklarının önüne geçmiştir. Usta, çırağına "evlat"; çırak da ustasına "baba" gözüyle bakmıştır (Mahiroğulları, 2011: 147). Bu noktada özellikle Ahilik anlayışının Babacan Liderlik (Paternalizm) Modeliyle benzeştiğini söylemek gerekir. Bireyci batı toplumları dışında kalan toplumlarda görülen bu liderlik tarzında “temel olarak liderle yönetilenler arasında baba ile çocuğun ilişkisine benzer bir ilişki vurgulanır. Liderin asıl görevi çalışanlarına hem iş ortamında hem de iş dışı ortamlarında ilgi, şefkat sağlamak, onları korumak ve aynı zamanda onları yönlendirmek, rehberlik etmektir. Bunun karşılığında da lider önderlik ettiği insanlardan sadakat, saygı ve itaat bekler.” (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014:303). Bilindiği gibi liderler, grup davranışı ve inançları üzerinde en etkili olan kişilerdir ve bu etki ile başkalarına iş yaptırma gücüne sahip olmaktadır (İbicioğlu vd, 2009: 3). Ahilik organizasyonunda bu etkiyi yaratan ‘Ahi Baba’nın bir otorite olması, Ahinin sanatında belirli otoritelere bağlanması ve onları örnek alması liderlik ilkesini göstermektedir. (Çelen, 2014: 11). Ahi baba olarak seçilen kimsenin bir zaviye tesis ettiği, meslek mensuplarının buralarda toplanarak din edebiyat ve sanat konularında eğitim gördükleri bilinmektedir (Sevinç, 1978:63). Böylelikle, ahilik anlayışında meslek kuralları ve günlük hayatın bulunduğu ortamların oluşturulduğu söylenebilir.

Ahilik anlayışında çalışanlar ile çalıştıranlar arasında fark olmaması, baba-oğul ilişkilerinin yönetenler ve çalışanlar arasında güçlü dayanışma ruhu bulunması, çalışanların kendini rahatça ifade edebildiği bir model oluşturulmasına imkan vermiştir (Akyüz ve Özyer, 2018: 203). Ancak grup kurallarının öz kontrol ile günlük hayata da aktarıldığı aktarılmaktadır.

“Ahilik kurumunda çalışanların yetiştirilmesine ve iletişimine büyük önem verilmiştir. Uzun süreli istihdam, yavaş değerlendirme, terfi ve uzmanlaşmaya dayalı iş bölümü esastır. Ahiler akşam zaviyelerde toplanır, yemekten sonra ahlaki, eğitici kitaplar okunur, çeşitli eğlenceler düzenlenirdi. Buralarda stres atılır ertesi güne yüksek bir moral ile motive olarak başlanırdı. Diğer taraftan ahilikte danışma, soru sorma ve herkesin fikrine saygı vardır. Ahi Birliklerinde kalfanın birbirileri ve çırakları, ustaların da birbirileri, kalfa ve çıraklar üzerinde örtülü bir kontrol mekanizması söz konusudur. Ahilerde örtülü kontrol ve öz kontrol sadece iş hayatında değil sosyal hayatta da söz konusudur. Ahilikte işgören sadece yöneticinin (usta) değil, bir bütün olarak örgütün koruması altındadır. Dolayısıyla usta-çırak ilişkisi sosyal bir dayanışma ve kollama anlayışı içinde düzenlenmiştir.” (Durak ve Yücel, 2010: 157).

Diğer yandan grupların kendi kimliklerini korumak amacıyla, dışa kapalı olma özellikleri bulunmaktadır. Bu durum Ahilik anlayışında da görülmektedir. “Özellikle Osmanlı döneminde Ahî

teşkilatının esnaf birliklerine yeni üye kazandırırken prensiplerinden ödün vermediği ve dışarıdan bu işleyişi bozacak müdahalelere karşı tedbirler aldıkları bilinmektedir. Zaman zaman teşkilat dışından yapılan şahsi müdahaleler anında merkeze bildirilmiş ve gerekli tedbirlerin alınması talep edilmiştir. Örneğin “Karahisar-ı Sahib’te Marangozluk zümresinin keddüdası ve yiğitbaşısı Sancak’ta marangozluk işlerine müdahale edildiği hususuyla ilgili Divan-ı Hümayun’a bir arz-ı hal göndermiştir. Bunun cevabı gecikmemiş ve Sancak kadısından duruma müdahale etmesi yönünde üstten talimat gönderilmiştir.” (Kavak, 2020:12).

Son olarak Ülgener’in tarikat ve ahi birlikleri arasında ‘yapısal benzerlikler’, ‘ahlak ve zihniyet yapısındaki benzerlikler’, ‘hiyerarşik yapılanmadaki benzerlikler’ olarak tasnif edilen yaklaşımına değinmek gerekmektedir. Her iki yapıda da ‘cemaat’ tarzı benzerlik vardır. Her ikisi de zorluklar karşısında kapanan dayanışma birlikleridir. Her iki yapının ahlak ve zihniyet tarzı benzeşmektedir. Diğer yandan tabakalaşma tarzı ya da hiyerarşik yapıları arasında benzerlik bulunmaktadır. Her iki yapıda da mertebeler bulunmakta olup, üste katı bir bağlılık söz konusudur ve liderin sözünden çıkmak suçtur (Arslan, 2010: 61).

Özetle, gerek meslek ahlakı gerek organizasyonel yapısı açısından ahiliğin başarılı bir uygulama olduğu görülmektedir. Dönemin toplumsal, kültürel ve ekonomik yapısında izleri görülen, etkili yönleri olan bir meslek organizasyonu olarak ahilik, dalgalar halinde yayılan ve grup davranışı olarak benimsenmiş, dine dayalı meslek ahlakı prensipleriyle mevcudiyetini korumayı başarabilmiştir. Ancak ahilik anlayışının tarihsel süreçte nasıl hasar aldığını da belirtmek gerekir. Şüphesiz her grubun içinde kuralları kötüye kullanan, bu kuralları kendi menfaatine kullanmak isteyen, iyi niyeti suiistimal eden bireyler bulunur. Ahilik anlayışında da muhtemelen bu tarz eğilimlerin baş gösterdiği bir dönem bulunmaktadır. O günün iktisadi yapılanması içindeki toplumsal ve iktisadi faktörleri değerlendirildiğinde Ekinci’nin Ahi birliklerinin çözülmesini şu şekilde aktardığı görülmektedir: “Sermaye sahiplerinin sanayi alanına yönelmeleri sonucu, Ahi birliklerinde sermaye-emek bütünlüğü parçalanmaya başlamış, bu durum teşkilat organizasyonunun temelini sarsmıştır. Esnaf arasına katılmak suretiyle Ahi birliklerinin çözülmesini hazırlayan ikinci grup ise kendilerine esnaflık hakkı verilen askerler ile çift bozarak şehre inen köylülerdir. Başlangıçta loncalanmış olan Ahi birlikleri köyden şehre yapılan bu göçlere karşı çıkmıştır. Ancak hükümetin de bunlardan “çift bozan akçesi” adında bir ceza almasına rağmen, bu göçlere engel olunamamıştır. Osmanlı ekonomisinin zayıflamasının bir sonucu olarak yeniçeri ve sipahi gibi askeri zümreler zanaat hayatına el atmışlar, bunlara 1587 yılında çıkartılan bir fermanla esnaflık hakkı tanınmıştır. Esnaf arasına katılan bu gruplar Ahi birliklerinin çözülmesinde bazı etkiler yapmışlardır. Bu etkilerin başında; bu grupların bazı karlı alanlara bütünüyle hakim olmaları, burada da Ahilik ahlak ve kurallarına uymayan bir üretim ve ticaret hayatı geliştirmeleri gelmektedir. Bunlar el birliğiyle Ahi birliklerinin imtiyaz ve selahiyetlerini çiğneyerek en karlı iş alanlarına yönelmişler ve “yeniçeri zorbalığı” sayesinde buralara hakim olmaya başlamışlardır”. Ahilik anlayışının çözülmesinde yer alan unsurun meslek ahlakı prensiplerinin ruhuna uygun olmayan uygulamalar ve yine dönemin toplumsal yapısının etkileridir. Bu ise ahilik anlayışının oluşumunda yer alan meslek ahlakı prensiplerinin ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Osmanlı Devleti’nde esnaf ve zanaatkârlar ile iktisadi hayatın şekillenmesinde önemli rol oynayan tarihi bir zenginlik olarak Ahilik, dayanağını İslam’dan alan meslek ahlakının prensipleriyle oluşturulmuş, sosyal yönleri de olan bir meslek organizasyonudur. Ahilik anlayışı, zihniyeti, yaklaşımı gibi kavramsallaştırmalar da bu çerçevede yer almaktadır. Bu çalışmada meslek ahlakı, grup ve liderlik kavramları, sosyolojik açıdan bir mesleki organizasyon olan ahilik Ahilik anlayışı ile birlikte ele alınarak, kavramsal düzeyde karşılaştırmalar yapılarak, teorik çerçevede incelenmeye çalışılmıştır.

Ahilik, öncelikle bir iktisadi organizasyondur, diğer yandan toplumsal ve kültürel yapıyı da etkilemiş, Fütüvvetnamelerle beslenmiş bir anlayıştır. İslam ahlakının özünde yer alan hakça ve adil olmanın, güvenilir olmanın, ölçüde tartıda özenli, haramdan korkar olmanın ahilik anlayışının tamamında yer aldığını söylemek mümkündür. İlaveten çıraklıktan ustalığa kadar giden yolda çaba sarf etmenin, emeğe saygının ve liyakatin yine dini öğelerle beslendiği açıktır.

Özellikle meslek ahlakı konusunda çıkartılacak pek çok ders bulunmakla beraber Ahilik anlayışının özünde dinin yer aldığını belirtmek gerekir. Gruplar açısından ele alındığında da inanç birlikteliğinin grup

aidiyetine katkısı oldukça fazladır. Hatta ahilik anlayışının tam da bu temel üzerine inşa edildiği söylenebilir. Bu sebeple Ahilik Anlayışının çözülmesi de inanç birliğinin ve grup aidiyetinin bitmesi ile eş zamanlıdır. Bu noktada Ülgener'in grup örneği olarak ikna gücü ve inandırıcılıklarını büyük oranda dinden alan ahiliğin, bu dayanaktan yoksunlaşıp, merkezi otoritenin de güçlenmesi ile daha çok sanat ve mesleki faaliyetine yönelik iktisadi teşkilat haline dönüştüğü şeklindeki görüşü önem arz eder (Ülgener, 2006:120).

Ahilik anlayışında meslek ahlakı, hiyerarşik yapının, gruba katılmanın, gruptan dışlanmanın temelinde yer almaktadır. Buradan çıkarılacak sonuç ise meslek ahlakının “birlikte” yani “grup”larla daha anlamlı olacağıdır. Gruba uyma konusunda konulan kuralın ahlakiliği toplumsal hayata da uzanacaktır. Şüphesiz günümüz işletmelerinden tasavvufi bir yaklaşım beklemek doğru olmayacaktır. Ancak, ahilik anlayışında yer aldığı şekliyle, hiyerarşik yapı içerisinde yer almanın emeğe dayalı olduğu, liyakatin ve emeğin karşılıksız kalmadığı, grup içerisindeki ahlaki prensiplere aykırı davranışların dışlandığı bir anlayış bugün için de anlamlı olabilecek meslek ahlakı prensiplerindedir.

Öncelikle Ahilik anlayışının dönemin koşulları göz önüne alındığında uygulanabilir kurallar bütününe tabii olduğunun, iktisadi yönden günümüz sistemlerinden oldukça uzak prensiplerin varlığında hayat bulduğunun altı çizilmelidir. Günümüz iktisadi koşullarından bakıldığında, kapitalist sistem içerisinde, “benden önce komşum kazansın” diyecek bir esnaf anlayışı tükenmek üzeredir. Dönemin toplumsal yapısında felsefi özellikleriyle ahilik kendine özgü bir yapı olarak karşımızda durmaktadır. Ahiliğin mükemmel bir meslek organizasyonu olduğunu vurgulamak ve onu tekrar diriltmeye çalışmak gibi bir amaç şüphesiz ütöpik olacaktır. Ancak bazı hususlara vurgu yapmak, günümüz iktisadi prensiplerinin içinde yoğrulmuş bireylere ahlak anlayışı açısından ayna tutmak önem arz etmektedir.

Sonuç olarak, tarihsel perspektifle ele alındığında ahilik anlayışı hem kültürel bir zenginlik hem de örnek bir uygulamadır. Ahilik anlayışına meslek ahlakı açısından bakıldığında kurumların etkilerinin toplumsal yapıya olumlu/olumsuz yansımalarının olacağı, grup davranışı açısından bakıldığında ise her türlü toplumsal davranış ve tepkinin bireysel olandan daha fazla etkisinin olacağı sonucu çıkarılabilir.

KAYNAKÇA

1. AKSU, M. B. (1996). İnsan İlişkilerinde Bir Boyut: Grup Davranışı. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 7 (7), 311-328. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/kuey/issue/10388/127088>
2. AKTÜRK, O. (2021). Kapitalist Ekonomiden İnsani Ekonomiye Referans: Ahilik İktisadi Düşüncesi. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 5, Fütüvvet, Ahilik ve İktisadi Hayat Özel Sayısı, 171-184.
3. AKYÜZ, M., ve ÖZYER, K. (2018). Güneş Doğudan Yükselir: Günümüz Örgütlerine Yol Gösterici Olarak Ahilik Sistemi, Route Educational and Social Science Journal, 5(5), ss. 197-209
4. ARSLAN, M. (2010). “Ülgener'in Dikotemik Yönteminde Meslek Ahlakı ve Ahilik”, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1 (1).
5. AYDEMİR, M. (2019). Osmanlı Küçük İşletme Grupları Olarak Ahilik: Tarihsel Bir Değerlendirme. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20 (2) , 230-247. Retrieved from <http://esjournal.cumhuriyet.edu.tr/en/pub/issue/50375/615530>
6. BAYRAM, S. (2012). Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları. Journal of Istanbul University Faculty of Theology, (21), 81-114.
7. BERGSON, H. (1949). Ahlak ile Dinin İki Kaynağı, Çev. Mehmet Karasan, MEB, Yayınları, Ankara.
8. BOZBAYIR, O., ve ŞENER, E. (2021). Kapitalist Sistemde Ahilik Arayışı: Bir Yanılgı. Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(1), 83-99. Conferences (No. 50, pp. 737-759)

9. ÇAĞATAY, Neşet (1988). “Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri)”, Belleten, LII / 203, s.485-500
10. ÇAĞATAY, Neşet (1990). Ahilik Nedir, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
11. ÇEKER, F. (2017). Ahlâkî ve Sosyo-Ekonomik Bir Teşkilât Olarak Ahilik. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12, s 84-99.
12. ÇELEN, A. İ. (2014). Toplam Kalite Yönetimi'nin Çekirdeği: Ahilik. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 4 (10) , 5-14. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/odusobiad/issue/27564/290011>
13. DEMİRPOLAT, A. ve AKÇA, G. (2004). Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (15), 355-376. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/sutad/issue/26281/276930>
14. DİKEN, A., ve Çelebi, M. E. (2015). İşletmelerde İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk İlişkisi. Değerler Bilançosu. Çizgi Kitabevi, Konya
15. DOĞAN, H. (2011). Günümüz İşletmeleri İçin Ahilik Kültüründen Örtülü Bilginin Gelişim ve Paylaşım Örnekleri. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 2(4).
16. DURAK, Y. İ. ve YÜCEL, D. A. (2010). Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15 (2), 151-168. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/sduiibfd/issue/20827/223025>
17. EKİNCİ, Yusuf (1990). Ahilik ve Meslek Eğitimi, M.E.B. Yayınları, İstanbul.
18. ERDEMİR, E. (2012). Etik ve ahlak arasında insan kaynakları yönetimi. Turkish Journal of Business Ethics, 5(10), 5- 11. <http://isahlakidergis.com/wp-content/uploads/2014/07/sayi-5-2-editor.pdf>.
19. ERTUGAY, F. (2013). İktidarın Yolu ya da İktidarın Yozlaşması: Modern Siyaset ve Ahlak Tartışmalarına Ahilik İlkeleri Üzerinden Bakmak. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildirisi, 179-194.
20. GÖKSEL, A. ve YÜKSEL, A. N. (2020). Bölgesel Kümelenme Örneği Olarak Ahilik Teşkilatı . Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 6 (3) , 794-812 . DOI: 10.31592/aeusbed.700672
21. GÖNÜLLÜ, M. (2001). Grup ve Grup Yapısı. CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(1), 191-201.
22. GÜNDÜZ, A.Y., Kaya, M. ve Aydemir, C. (2012). Ahilik Teşkilatında ve Günümüzde Tüketicilerin Korunmasına Yönelik Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14 (2) 37-54 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/akuiibfd/issue/1620/20296>
23. İBİCİOĞLU, H. Özmen, H. İ. ve Taş, S. (2009). Liderlik Davranışı ve Toplumsal Norm İlişkisi: Ampirik Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(2), 1-23.
24. İLTER, B., Tekin, M., ve Soba, M. (2018). Girişimcilikte İş Ahlâkı Ve Sosyal Sorumluluk Algısı: Afikad Örneği. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 18(36), 131-146.
25. KAĞITÇIBAŞI, Ç., ve CEMALCILAR, Z. (2014). Dünden bugüne insan ve insanlar: Sosyal psikolojiye giriş. Evrim.
26. KARASOY, Y. (2003). Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (14), 1-23. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/sutad/issue/26285/276988>
27. KAVAK, A. (2020). Ahilik Âdâb ve Erkânının Toplumsal Hayata Yansımaları. VI. Uluslararası Ahilik Sempozyumu: Ahiliğin Günümüze Yansımaları, ss: 2-19, Kırşehir
28. KAYA, M. E., AYDIN, İ. H. (2020). Ahilik Ahlakında Değişen Değerler Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme . Aydın İnsan ve Toplum Dergisi , 6 (1) , 37-61 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/aitdergi/issue/55829/764786>

29. KIZILER, H. (2015). Osmanlı Toplumunun Sosyal Dinamiklerinden Ahilik Kurumu. *Itobiad: Journal of the Human ve Social Science Researches*, 4(2).
30. KOYTAK, E. (2020). Meslek sosyolojisinde teorik yaklaşımlar. *Journal of Economy Culture and Society*, 61(1).
31. KURTULUŞ, B. (2005). İş Ahlakı: Geçmişte ve Günümüzde. In *Journal of Social Policy Conferences* (No. 50, pp. 737-759).
32. MAHİROĞULLARI, A. (2011). Selçuklu/Osmanlı Döneminde Kurumsal Bir Yapı: Ahilik/Gedik Teşkilatı Ve Sosyo-Ekonomik İşlevleri. *Journal of Social Policy Conferences*, 0 (54), 139-154. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/iusskd/issue/899/10100>
33. OK ŞEHİTOĞLU, B. (2020). Toplumsallaşma ve Kimlik Kazanma Bağlamında Ahilik Teşkilatının Sosyolojik Boyutu. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2), 147-161. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ysbed/issue/59249/847414>
34. SAĞLIK, C. (2019). Emile Durkheim'in Metodolojisi Ve Sosyolojisi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 449-480. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/kusbd/issue/49218/494206>
35. SANCAKLI, S. (2010). Ahilik Ahlâkının Oluşumunda Hadislerin Etkisi. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-28.
36. SEVİNÇ, N. (1978). Osmanlılarda sosyo-ekonomik yapı (Vol. 1). Kutsun yayınevi.
37. SOYSAL, Abdullah (2020). Meslek Ahlakı ve Ahilik. VI. Uluslararası Ahilik Sempozyumu: Ahiliğin Günümüze Yansımaları, ss: 22-38, Kırşehir
38. TABAKOĞLU, A. (1997). Türk İktisat Tarihi (3. Baskı). İstanbul: Dergah Yayınları.
39. TAK, A. (2017). Sabri F. Ülgener, İktisadi Hayat, Tasavvuf, Geleneksel Dünya ve İslâm'ın Yeni Teolojisi. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (10), 299-325.
40. TAPLAMACIOĞLU, M. (1969). Genel Sosyoloji Üzerine Bir Deneme. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
41. TATAR, T., DÖNMEZ, M. (2008). Zihniyet ve İktisat İlişkisi Çerçevesinde Ahilik Kurumu. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 194-202.
42. TEMİZKAN, Saadet Pınar ve ŞENEL, Elif (2021). Ahilik Değerlerinin Günümüz Açısından Değerlendirilmesi; Eskişehir Örneği, *Journal Of Gastronomy Hospitality And Travel (Joghat)* 4(2):393-408
43. ÜLGENER, S. F. (2006). Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve çözülme Devri İktisat Ahlâkı. İstanbul: Derin Yayınları.
44. ÜNSÜR, A. (2017). Ahilik sisteminde ahlak temelli çalışma ilişkileri ve günümüz bakış açısından değerlendirilmesi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 90-98.
45. VURAL, Z. B. A. ve BAT, M. (2011). 21. yüzyılın yükselen değerleri: İş ahlakı ve kurumsal yönetim. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 7(1), 29-46.
46. YILMAZ, H. (2009). Bir İş Ahlâkı Sorunu Olarak 'sömürü' ve Toplumsal Zararları: Dinî/eğitsel Bir Yaklaşım. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9(1), 11-33.
47. YOLDAŞ, M. A. (2017). Ahilik Teşkilatında Sosyal Sorumluluk Ve İş Ahlakına Panoramik Bir Bakış. *UMTEB-I*, ss. 826-836.
48. YÜKSEL, İ. (2019). Ahilik Felsefesinden Günümüz Meslek Ahlakı Tartışmalarına Bir Bakış. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 500-537.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(11)

Doç. Dr. Ramil QULİYEV²⁰

KÜRESEL EKONOMİDE KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE GLOBAL ECONOMY

ÖZ

Yazar, kurumsal sosyal sorumluluğun küresel ekonomideki sosyal ve çevresel etkisini incelemektedir. Bu bağlamda bir çok uluslararası şirketin deneyimlerinden örnekler vermiş ve bu alanda araştırma yapan bilim insanlarının yazılarından alıntılar yapmıştır.

Makale, iklim değişikliği ve kirlilik endişeleri nedeniyle kurumsal sosyal sorumluluğa daha fazla dikkat edilmesi gerektiğini ve kurumsal iletişimcilerin yalnızca toplumu veya sosyal faydaları içeren sosyal sorumluluk konularına değil, aynı zamanda doğrudan kârla ilgili konulara da yanıt vermesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yazar tarafından, kurumsal sosyal sorumluluğu benimsemenin ve yurt dışındaki çalışma, sosyal ve çevresel standartları yansıtan sorumlu iş uygulamalarını desteklemenin önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kurumsal sosyal sorumluluk, iletişim, aktivist, hissedar, çevre, girişim

ABSTRACT

In the article, the author examines the social and environmental impact of corporate social responsibility in the global economy. In this regard, he gave examples from the experience of a number of international companies and quoted from the writings of scientists conducting research in this area.

The article emphasizes the need to pay more attention to corporate social responsibility due to climate change and pollution concerns, and that corporate communicators should respond not only to issues of social responsibility involving society or social benefits, but also to issues directly related to profit. The author emphasizes the importance of adopting corporate social responsibility and supporting responsible business practices abroad that reflect labor, social and environmental standards in the country.

Keywords: *Corporate social responsibility, communication, activist, shareholder, environment, initiative.*

²⁰ Azerbaycan Teknik Üniversitesi, Ekonomi ve İstatistik Bölümü, İktisat Felsefesi Doktoru, Doçent, ramil.quli@gmail.com; ORCID ID 0000-0001-8786-786X

GİRİŞ

Dünya İş Konseyi (2009) tarafından “işletmelerin, işgücünün ve ailelerinin ve genel olarak toplumun yaşam kalitesini iyileştirerek ekonomik kalkınmaya katkıda bulunma taahhüdü” olarak tanımlanan kurumsal sosyal sorumluluk (KSS), küresel ekonomide sosyal ve çevresel değişim için itici bir güç haline gelmiştir. O, medya, halk ve yatırımcı ilişkileri, reklamcılık ve aktivizm tarafından şekillendirilen finansal iletişim için bir katalizördür. KSS, topluluk katılımı, gönüllülük, çevre koruma ve hayırseverlik dahil olmak üzere birçok biçimde olabilir. Ayrıca, toplum veya çevre yararına ürün paketleme veya tedarik zinciri yönetimi gibi değişen iş uygulamalarını da içerebilir.

KSS'nin ana tanımı, onu "sosyal [ve çevresel] faydalar elde etmek için kuruluşun dar ekonomik, teknik ve yasal gerekliliklerinin ötesindeki sorunları dikkate almak ve bunlara yanıt vermek" olarak tanımlayan Davis'ten (1973) gelmektedir. KSS programlarının faydaları ve maliyetleri hakkındaki tartışmalar, akademik ve yönetim topluluklarında geniş ve güçlüdür. Friedman (2007) tarafından ortaya atılan fikir, şirketlerin sosyal sorumluluğunun karlarını maksimize etmek olduğunu savunmaktadır. Diğerleri, KSS'nin karlılık denkleminin ötesine geçtiğini iddia ediyor (Kolstad, 2007). Bu tür geniş tabanlı inançlara rağmen, KSS'nin artan statüsü, her büyüklükteki işletme için önemli etkilere sahiptir (Sprinkle & Maines, 2010).

En güçlü destekçileri için, hem iyi sosyal hizmet hem de KSS için iyi iş uygulamaları vardır ve ikincisi, sonucu pekiştirmek için seçilir. Büyüyen meşgul ve sadık müşteriler, pazar payının artmasına, karlılığın artmasına ve diğer finansal teşviklere yol açabilir. Bununla birlikte, diğer KSS savunucuları, bir şirketin sosyal olarak sorumlu programının esas olarak karı maksimize etmekten uzaklaşması gerektiğini savunuyorlar (Kolstad, 2007).

Bu nedenle, KSS'nin çoğu, geleneksel hissedar modelinde yansıtılan şirket normları ile kar yaratma zorunluluğu (Friedman, 1970; Jones, Wicks ve Freeman, 2002) ve paydaş normları arasındaki yakınlaşmaya dayanmaktadır.

Bu anlamda, kurumsal güdüler bir organizasyondan diğerine değişebilir, ancak özgecilik ve kişisel çıkarların bir karışımını içerebilir (Rumsey ve White, 2009). Hayır kurumları ve diğer kar amacı gütmeyen kuruluşlarla stratejik ortaklıklar arayan şirketler, giderek daha fazla simetrik ve stratejik olarak bilgilendirilmiş ilişkilere giriyor ve bu da yüksek düzeyde memnuniyetle karakterize ediliyor (Rumsey & White, 2009).

Halka açık şirketler için, özellikle son on yılda hissedarlar tarafından yönlendirilen sosyal faaliyetlerdeki artış bağlamında KSS'ye bakılması gerekmektedir. Kamu hizmeti, kurumsal bağlılık temelinde yatırımcı ilişkilerinin rolünü genişletmek, kuruluşların kamu beklentilerini karşılamasına veya aşmasına yardımcı olabilir (Uysal, 2014).

Hissedar sosyal aktivistlerinin toplumdaki kurumsal faaliyetleri etkilemedeki paralel rolü, faaliyet ve KSS arasındaki artan yakın bağı vurgular ve potansiyel ilişkilerine işaret eder. KSS'nin yüzyıllara yayılan uzun ve çeşitli bir geçmişi olmasına rağmen, son yarım yüzyılda iş sorumluluğunun paydaşlara yönelik resmi ifadeleri ortaya çıkmıştır (Carroll, 1999). Bu, KSS yaklaşımlarına yönelik artan talebe yanıt veren sürdürülebilirlik baş müfettişi gibi kuruluşlar içindeki yönetim sorumluluklarını içerir. Yabancı toplum da sosyal sorumlulukta merkezi bir rol oynamaktadır. KSS'nin yükselişi, halkla ilişkiler ve ilişkilerin gelişimine daha fazla önem verildiği bir zamanda geldi. (R.H.Quliyev 2017).

1970'lerin sonlarında ve 1980'lerin başlarında KSS'nin yükselişi, kurumsal imaj yönetiminin artan önemi ve kurumsal şeffaflık ve bilgi için artan kamu talebi ile aynı zamana denk geldi (C. E. Clark, 2000).

Topluluk ve paydaş katılımına yapılan bu vurgu, KSS tipolojisini önceki ekonomik, yasal, etik ve hayırsever kategorilerden çevre, çeşitlilik, topluluk, çalışma ilişkileri ve insan hakları ile ilgili konulara dönüştürmüştür (Hou & Reber, 2011). Benzer şekilde, kültürel bağların, yerel ilişkilerin ve topluluk katılımının teşvik edilmesinin, kuruluşların çevre, çeşitlilik, eşitlik ve girişimcilik alanlarında KSS hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olduğu gösterilmiştir (Schoenberger Orgad & McKie, 2005). Halkla ilişkiler ve kurumsal iletişim uygulamaları, ulusal, küresel ve endüstriyel düzeylerde yer alan ve raporlamada sosyal sorumluluğa artan vurguyu yansıtan yerel bağlamlarda meşru ve büyüyen bir iş uygulaması olarak KSS'nin temelini atmıştır (Bartlett, Tywoniak ve Hatcher, 2007).

Bu bakış açıları, sosyal sorumluluk programlarının uygulanmasında ulusal ve kültürel bağlamların görece önemini vurgulamaktadır. Örneğin, Avustralya ve Slovenya'daki KSS raporlarının karşılaştırılması, birinci ülkede finansal ve yönetimle ilgili hususların daha önemli olduğunu, ikinci ülkede ise KSS faaliyetlerinin çalışan, topluluk ve kültürel çıkarlar tarafından yönlendirildiğini göstermektedir (**Golob & Bartlett, 2007**).

Ancak, yerel veya ulusal yetki alanları dışında faaliyet gösteren kuruluşlar, KSS çabalarını yalnızca yerel veya ulusal bir bağlama yerleştirmemeye özen göstermelidir. Bazı alanlarda, özellikle çevre ve emek alanında, aktivistler anketler yürütür ve coğrafi sınırları aşan kuruluşlara meydan okuyarak, sosyal beklentilerin veya standartların farklı olduğu alanlarda faaliyet gösteren şirketler için sorunlar yaratır (**Golob & Bartlett, 2007**).

Birleşik Krallık'ta, Kovacs'ın (2006) Küresel Anlaşmalar, Küresel İttifaklar ve Sosyal Sorumluluk için İş Anlaşmaları çalışması, kurumsal sosyal sorumlulukta çeşitlilik, topluluk, çevre ve istihdam uygulamaları temalarını geliştirmiştir.

1.1. Kurumsal sosyal sorumluluk ile iletişim kurmak.

KSS, iletişim profesyonelleri ve izleyicileri için önemlidir. Bir şirketin KSS faaliyetleri hakkında artan bilgi, tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyebilir ve şirkete karşı daha olumlu bir tutuma yol açabilir (**Wigley, 2008**).

Farkındalık ve etkileşime yapılan bu vurgu, halkla ilişkiler faaliyetlerini şaşırtıcı bir şekilde KSS konularına benzer hale getirmiştir (C. E. Clark, 2000). Örneğin, KSS yaklaşımlarının kilit bir unsuru olabilecek medya ilişkileri faaliyetleri ve doğru medya kapsamının elde edilmesi, halkla ilişkiler profesyonellerinin deneyimlerini gerektirir (**Zhang ve Swanson, 2006**).

KSS'nin halkla ilişkiler uzmanları tarafından gerekli olarak kabul edilmesi, KSS'nin toplum üzerindeki kurumsal etkiye odaklanması nedeniyle, kuruluşlarda halkla ilişkiler için daha büyük bir yönetim rolü üstlenmenin yollarından biri olarak görülmektedir (**Coombs ve Holladay, 2009**).

Bu iddia, CSR bağlamında halkla ilişkiler yönetiminin önemli rolünü vurgulayan Amerikan Halkla İlişkiler Derneği tarafından 2008 yılında yapılan bir ankete dayanmaktadır (**Kim ve Reber, 2008**).

Aynı anket, stajyerlerin bireysel KSS çabalarının başarısında önemli bir unsur olarak yönetici liderliğin veya baskın koalisyonların desteğiyle yönetici direktörlerin önemini vurguladı. Böylece KSS odaklı organizasyonlarda profesyonel iletişimciler bu konularda paydaşlarla etkileşim kurma fırsatına sahip olurlar. (**R.H. Quliyev 2018**).

Kurumsal sosyal savunuculuğun kavramsallaştırılmasına ilişkin önceki araştırmalar, kutuplaşmış sosyo-politik sorunları ölçen veya hükümet politikasındaki değişiklikleri bildiren şirketlerin ve liderlerinin kasıtlı veya kasıtsız olarak tüketicileri etkileyebilecek bir propaganda biçimine girdiklerini iddia etmişti. Bir şirketin konumuyla bir tüketici anlaşması daha büyük bir satın alma niyetine yol açarken, bunun tersi doğrudur: anlaşmazlık da bu niyeti azaltır (**Dodd & Supa, 2014**).

Şirketlerin KSS faaliyetlerini daha geniş bir şekilde duyurma arzusunun artması, kurumsal iletişimcilerin sosyal sorumluluk faaliyetlerini medya ilişkileri veya marka yönetimi bağlamı dışında iletmeleri gerektiği anlamına geliyor. Hissedarlar, müşteriler ve çalışanlar dahil şirketin paydaşları, KSS faaliyetlerinin amaçları, maliyetleri ve sonuçları hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç duyar. KSS uygulayıcıları ve iletişimcileri, uygun karşılaştırmaların yapılmasını sağlamak için hedef kitlelerine uygun standartlaştırılmış KSS raporları sağlamaya hazır olmalıdır. **Wigley (2008)**, birçok şirketin KSS faaliyetleri hakkında tarihsel olarak yetersiz bilgi sahibi olduğunu ve medya veya medya tarafından desteklenen mesajın kaynağının etkisinin, KSS çabaları izleyicilerin sosyal sorumluluk algısında eşit derecede güçlü veya önemli bir rol oynayabileceğini belirtmektedir.

Bir şirketin KSS faaliyetleri hakkında artan bilgi, organizasyonun daha olumlu algılanmasına ve daha yüksek düzeyde satın alma niyetine yol açar (Wigley, 2008). Kurumsal web sitelerinin küresel erişimi ve erişimlerini geniş bir kitleye tanıtmaya yetenekleri göz önüne alındığında, farklı topluluk türlerini sosyal sorumlulukla meşgul etmek için en etkili araçlardan biridir (**Capriotti & Moreno, 2007**).

KSS bilgi içeriğinin sunumu birçok şirket için standart hale geldi, ancak bu içeriğin bir kısmı web siteleri gibi etkileşimli medya aracılığıyla dağıtıldı ve henüz tam diyalog potansiyeline ulaşmadı (Capriotti & Moreno, 2007). Sosyal medyada KSS mesajlaşması üzerine yapılan araştırmalar, KSS faaliyetlerinin içerik doğasının Facebook, Twitter ve bloglar gibi forumların gündelik veya sohbet yönleri için genellikle yetersiz olması nedeniyle, iki alan arasında potansiyel bir uyumsuzluk olduğunu göstermektedir (**Berg & Sheehan, 2014**).

Sosyal medya aynı zamanda KSS stratejilerinin uzun vadeli hedefleriyle çelişebilecek "anlık" konuşmaları da davet ediyor. Bu nedenle, KSS'nin sosyal medya iletişimine dahil edilmesi, gelecekte kurumsal iletişimciler için büyük bir zorluk olacaktır.

1.2.Uluslararası etkiler.

Endüstriler, mal ve hizmetleri için yeni pazarları genişletmek veya üretim ve tedarik zincirinin beklentilerini geliştirmek için küreselleştikçe, bu süreçteki KSS potansiyeli büyümeye devam ediyor.KSS genellikle belirli bir sektöre veya sektöre özgü olsa da, aynı zamanda küresel ekonominin daha geniş bir alanıdır ve bu nedenle ulusal ve uluslararası hükümetlerin dikkatini gerektirir (Laudal, 2010). KSS'nin küresel boyutları, ulus devletlerin çıkarlarını kendi şirketleri ve yurtdışında iş yapan diğer kuruluşlarla giderek daha fazla uyumlu hale getiriyor. Hem finansal iletişimciler hem de aktivistler için ülkeler, şirketler ve halk arasındaki gerilimler, ulusötesi çatışma olarak bilinen bir halkla ilişkiler teorisi ile açıklanabilir (**Molleda, Connolly-Ahern ve Quinn, 2005**). Merkezi bir ülkede bulunan ancak başka bir ülkede faaliyet gösteren ulusötesi kuruluşların, küresel bir yön alabilecek sosyal çatışmalara ve anlaşmazlıklara nasıl duyarlı olduklarını açıklıyor.

Yani yurt dışında kötü davranan şirketler hem yurt dışında hem de yurt içinde olumsuz reklamlara maruz kalmaktadır. Toplumsal hareketlerin aktivistleri, kendi ülkeleri dışında medyanın ilgisini çekerek bu zayıflıktan yararlanabilirler. Bununla birlikte, aynı ülke içinde bile, bu bakış açısı iletişimciler üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. Aktivistlerin yaşadıkları yeri protesto etme olasılığı daha yüksektir, ancak rakiplerinin yargı alanlarında da aktif olabilirler (tersine, şirketler hem yaşadıkları hem de faaliyet gösterdikleri yerlerde bu tür faaliyetlere karşı hassastır (**R.H.Quliyev 2020**).

Eşsiz bir örnek, 1.500'den fazla madencilik şirketi üzerinde hak iddia eden ve dünyanın açık ticareti yapılan madencilik şirketlerinin %50'sini oluşturan Kanada'dır. Bu şirketler, altın, gümüş, bakır, elmas ve uranyum dahil olmak üzere Amerika'nın yanı sıra Afrika ve Asya'da çeşitli yaygın ve değerli metalleri araştırır ve çıkarır. Altın, gümüş, bakır, elmas ve uranyum başta olmak üzere çok sayıda adi ve değerli metali araştıran ve üreten bu şirketler, Amerika Birleşik Devletleri'nin yanı sıra Afrika ve Asya'da da faaliyet gösteriyor. Yalnızca Latin Amerika'da, Kanada firmaları tüm madencilik yatırımlarının %60'ından fazlasını oluşturuyor. Devlet kurumları ve madencilik şirketleri, ekonomik kalkınma ve yerel altyapıya yatırım dahil olmak üzere faaliyetlerinin faydalarını teşvik etseler de, aynı operasyonlar çevre ve sağlık üzerindeki etkilerinin yanı sıra yerel sakinlerin maden sahalarına taşınmasıyla ilgili endişeleri artırdı. (**Tepe, 2013**). Bu tür kaygılardan kaynaklanan ulusötesi söylemler, şirketlerin yurt içinde ve yurt dışında kurumsal itibarlarının yanı sıra sosyal sorumluluk çabalarının sürdürülebilirliğini sağlamalarını gerektirmektedir. Aynı zamanda, Kanadalı madencilik şirketlerinin yurtdışındaki çevresel veya sosyal koşullara nasıl zarar verebileceği konusundaki tartışmalar Kanada hükümetini endişelendiriyor. Yurtdışındaki şirketlerin utanç verici eylemleri, markası dünyada ilk beşte yer alan bir ülke için özellikle zararlı olabilir (**FutureBrand Endeksi 2014/15'e göre**).

Bu amaçla, 2014 yılında ülke, Kanada'nın Denizaşırı Maden Endüstrilerini Güçlendirmek için Kanada'nın Gelişmiş Kurumsal Sosyal Sorumluluk Stratejisini başlattı. Belgenin temel amacı, Kanadalı madencilik şirketlerinin deneyimlerini Kanada hükümeti tarafından yayınlanan KSS yönergelerine bir uyarlamadır. Ayrıca, yerel topluluklar ve Kanada şirketleri arasındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmak için ulusal bir KSS görevlisi oluşturur ve yurtdışındaki Kanada diplomatik misyonları ağı tarafından KSS teşviki için çağrıda bulunur.

Ulusal ve uluslararası medya programa şüpheyle bakıyor. Kanada haftalık haber dergisi, bunu yabancı madencilik operasyonlarında "Kanada markasını koruma eylemi" olarak nitelendirdi (**Cheadle,**

2014). Uluslararası yayın bunu bir "itibar yönetimi" vakası olarak nitelendirdi: hükümet, madencilerin ve enerji şirketlerinin düzgün davranmaları halinde çıkarlarını yurtdışında geliştirmeye devam edeceklerine söz verdi (**İtibar Yönetimi, 2014**).

Bu eleştirilere rağmen, devletin KSS'ye uluslararası müdahalesi, bir ülkenin yurtdışındaki ticari uygulamalarının tutarlılığını ve hem küresel hem de yerel itibarını vurgulamaktadır. Ayrıca ülkelerin, özellikle yurtdışındaki KSS ihlalleri potansiyelini azaltarak, madencilik gibi özel sektörlerin KSS potansiyelini ve stratejilerini tanımlaması gerektiğini kabul eder (**Laudal, 2010**).

1.3.KSS ile ilgili anlaşmazlıklar

KSS için herkese uyan tek bir yaklaşım yoktur. Bazı çevre gözlemcileri, endüstriyel çıktı büyümesinin (daha yeşil standartlarla birlikte olsa bile) mevcut ve gelecekteki çevre sorunlarını azaltabileceği fikrine karşı çıkıyorlar. Foster (2000), teknolojik ilerlemelerin çevresel sürdürülebilirlik adına ekonomiyi nasıl büyütmeyle çalıştığını tanımlayan çevresel modernizm olarak adlandırır.

Benzer bir argüman, KSS'nin çevreyi düzenlemek için demokratik baskılardan önce geldiğini ve bu nedenle daha fazla çevresel bozulmaya katkıda bulunduğunu savunuyor (**Enoch, 2007**).

Pazarlama perspektifinden bakıldığında, mesajların veya reklamların tüketim malları veya hizmetlerinin çevresel faydalarından daha ağır bastığı sözde yeşil çamaşırhane ile ilgili endişeler, tüketici güveninin potansiyel ihlalini vurgulamaktadır (**Sheehan & Atkinson, 2012**).

Perakende faaliyetlerinin bu uyumluluğu ve toplum / çevre üzerindeki etkisi, ürettikleri veya sattıkları ürünler birbiriyle ilişkili olsa bile, kadın sağlığı sorunlarına önem verdiğini iddia eden şirketleri veya hayır kurumlarını tanımlayan "pembe yıkama" kavramına yansır. meme kanseri olarak da ortaya çıkar. (**McVeigh, 2012**).

Örneğin, Cure yardım kuruluşu için Susan G. Komen ile KFC ve Yoplait dahil olmak üzere perakende gıda markalarını içeren ortak kampanyalar, gıda riskle ilişkili olduğu için pembe reklamları çok ileri götürmekle eleştirildi. KFC'nin fast food satıcısının Komen ile hayırseverlik markasını işaretlemek için pembe kovaları, vakfın birkaç sütunundan biri haline geldi ve Tedavi için Kovalar kampanyası gibi sözleşmelerin başlatılması sırasında şirketler ve hayır kurumları arasındaki hassas dengeyi vurguladı.

1.4.İletişim ve itibar yönetimi üzerindeki etkiler. Uzun vadede KSS, şirketlerin kurumsal bir imaj oluşturmaya ve paydaşlarla ilişkiler kurmasına yardımcı olabilir. Şirketler için çekici ilişkiler kuran ve kısa vadede satın alma veya yatırım yapma niyeti gibi davranışları destekleyen şirketlere ektir (**Du, Bhattacharya ve Sen, 2010**).

Şirketler KSS faaliyetlerine katılarak sadece paydaşlar için olumlu bir ilişki oluşturup destekleyici davranışları (örneğin alışveriş yapmak, şirkette iş aramak, şirkete yatırım yapmak) geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda uzun vadeli bir kurumsal imaj yaratır ve paydaşları güçlendirmek. Bu, elbette, paydaşların KSS faaliyetlerinden daha az haberdar olduğu veya olumsuz izlenimlerin KSS'den ticari faydalar arayan şirketler için ciddi bir engel olabileceği anlamına gelir. Başka bir deyişle, şirketlerin KSS çabaları hakkında paydaşlarla etkili iletişimi güçlendirmeleri gerekmektedir (**Du ve diğerleri, 2010**).

2.Küresel Liderlik Girişimi

2004 yılında Brüksel'de küresel şirketleri ve yönetim okullarını temsil eden 35 kişilik bir toplantı yapıldığında, amaç büyüme veya kârlılık gibi geleneksel iş hedeflerini sürdürmek değildi. Bunun yerine grup küresel sorumluluğa odaklandı.

Bir yıllık proje, Küresel Sorumlu Liderlik Girişimi'nin (GRLI) oluşturulmasıyla sonuçlandı. Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi'nin desteğiyle GRLI, 50 şirketin, üniversite işletme okullarının ve KSS kuruluşlarının yanı sıra sorumlu topluluklara gayri resmi olarak dahil olan bir dizi kuruluşun resmi ortaklığı haline geldi.

Bunlara Anglo American, Daimler AG, GSK, Petrobras ve Teck gibi küresel şirketler dahildir. Grup ayrıca, okulları sosyal ve çevresel sorunlara yeni diyaloglar ve çözümler geliştirmek için şirketlerle birlikte çalışmaya teşvik eden Avrupa Yönetim Geliştirme Vakfı gibi işletme okulu akreditasyon kuruluşlarıyla da bağlantılıdır. 1999 Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Anlaşması'ndan ilham alan GRLI, iş dünyasının

toplumdaki rolü ve işletme eğitiminin etkisi hakkında yeni bakış açıları sunuyor (Thissen-Smits, 2013). Avrupa Yönetim Geliştirme Vakfı tarafından desteklenen aynı BM anlaşması, paydaş hesap verebilirlik eğitimi, araştırma ve düşünce liderliğine odaklanan Sorumlu Yönetim Eğitimi İlkelerini de tanımlayacaktır.

GRLI'nin misyonu birkaç bileşen içerir: mevcut temel kavramların ötesinde küresel sorumlu liderlik üzerine tartışmalara öncülük etmek; el sanatlarıyla uğraşan ve görünür ve etkili KSS faaliyetleri gerçekleştiren toplulukları geliştirmek; ve sürdürülebilir iş uygulamalarını uygulamaya ve sistem düzeyinde uygun değişiklikleri yapmaya odaklanan kuruluşları ve bireyleri bir araya getirmek.

GRLI'nin kalbinde, işletme ve işletme okulları tarafından yaratılan değer bir incelemesi vardır. Yönetim eğitimi, ortak yarara sadakat pahasına müşterilere ve sonuçlara odaklandığı için sıklıkla ciddi şekilde eleştirilmiştir (Dyllick, 2015).

Sosyal ve çevresel sorumluluğu mevcut ekonomik modellere entegre ederek birçok şirket ve işletmeyi öven kişisel çıkar davranışı arasında bir denge kurmaya ihtiyaç vardır (Thissen-Smits, 2013).

Bu yaklaşım, sorumlu işletme liderliğini, kârları maksimize etmenin Jack Welch ve Rupert Murdoch gibi ünlü CEO'ların ve "kahraman benzeri CEO" modelinin yükselişine yol açtığı geleneksel işletme liderliğiyle karşılaştırır. (Mirvis, Googins DeJongh, Quinn ve Van Velsor, 2010, s. 17).

Modern zamanlarda liderler, paydaşlara karşı daha sorumlu olmak için bu kapsamı genişletiyor. Paydaş ilişkileri hem ekonomik hem de sosyal ilerlemenin ilerlemesine dayanmaktadır. Birleşik bir sorumlu liderlik kavramı, sosyal ve çevresel sonuçları kapsayan daha kapsamlı bir sermaye biçimine izin verir (Mirvis ve diğerleri, 2010).

Bu, GRLI'nin yeni nesil küresel sorumlu liderler yetiştirmeyi amaçlayan küresel bir şirketler ve eğitim kurumları ağını yönetme felsefesidir. GRLI'nin katılımıyla kuruluşlar, yönetim geliştirme girişimlerini ve araştırma faaliyetlerini araştırabilir ve uygulayabilir.

İşletme okulları gibi akademik kurumlar için bu, hem yeni araştırma faaliyetleri hem de müfredatta değişiklikler anlamına gelir. KSS perspektifinden bakıldığında, kuruluşların sorumlu işletme yönetiminin temel sorunlarına ve gelecekteki taleplerine değinirken diğerlerinden öğrenebilecekleri yararlı, uluslararası hale getirilmiş bir araç sağlar.

2.1.Patagonya ve kurumsal sosyal sorumluluk ve aktivizm.

Merkezi Ventura, California'da bulunan Patagonia Spor Ekipmanları ve Giyim Şirketi, 1973'teki kuruluşundan bu yana kaya tırmanışçıları, dağcılar ve kayakçılar arasında özellikle popüler olmuştur. Aynı zamanda şirket, çevre ve kurumsal sorumluluk konusunda daha açık fikirlidir (Horn, 2014).

Patagonya, Kara Cuma'dan sonraki gün, Şükran Günü'nün ertesi günü, her yıl Amerika Birleşik Devletleri'nde aşırı tüketimi engellemeye çalıştı. Tüketicileri "ürünlerimizi satın almamaya" teşvik eden reklamları düzenli olarak finanse ediyor (Sacks, 2015).

Bu, büyük ölçüde, şirkete aktif bir kurumsal sosyal sorumluluk ruhu getiren, önde gelen ve tutkulu bir CEO ve şirket sahibi olan Yvon Chouinard'ın rolünün sonucudur. Bu, Patagonya'da "insanlara sadece ürünlerini almaları için değil, aynı zamanda felsefesini alıp harekete geçmeleri için ilham vermeyi" amaçlayan "zorunlu hikayeler" iletişim kültürünün gelişmesine yardımcı oldu (Beer, 2015).

Chouinard tarafından üretilen, Patagonia tarafından finanse edilen ve dağıtılan DamNation belgeseli, Patagonya'nın benzersiz kurumsal sosyal sorumluluk ve kitle aktivizmi birleşiminin son örneğidir. Üretim, tıkanmış nehirlerin ve diğer su yollarının çevreye verdiği zarara odaklanır ve bunların ortadan kaldırılmasını gerektirir. 2014 yılında Kuzey Amerika'da South by Southwest Festival'de sergilenen DamNation'ın performansları, yerel kamu kuruluşlarının yanı sıra yapımcı Patagonia'nın da katılımıyla dikkat çekti.

Örneğin, Oregon, Eugene'deki bölgesel bilim prömiyeri, hem Yabani Somonumuzu Kurtarın hem de Batı Çevre Hukuk Merkezi tarafından destekleniyor ve aynı zamanda sürdürülebilir bir deniz ürünleri küçük işletmesine sponsor oluyor. Patagonia, belgeseli perakende mağazalarında da gösterdi. (Belgesel artık Patagonia'nın web sitesinde ve Netflix gibi dijital video akış hizmetlerinde daha kalıcı bir yer buldu.)

Belgesel, ilgili potansiyel aktivistleri ve politikacıları dahil ederek bir fark yarattı. Örneğin, Washington eyaletindeki Whitman Koleji'nde öğrenciler, Snake River boyunca barajları sökmek için Rethink Barajlar adlı bir öğrenci savunma örgütü kurdular. Bu tür ani sonuçlar, Patagonya'nın eylemlerinin

yalnızca kurumsal sosyal sorumluluk olup olmadığı veya belgeselinin daha geniş bir kamu etkisi olup olmadığı - ve statüko için yarattığı sorunlar - daha çok çevresel aktivizm gibi olup olmadığı sorusunu gündeme getirdi.

Patagonya'nın yatırımcı, üretici ve dağıtıcı olarak rolü, şüphesiz faaliyetlerini tanımlayan birçok özelliğe sahipti. Şirket, ekonomik kaynaklarını, iletişim uzmanlığını, perakende zincirini ve sadık müşteri tabanını, Amerika Birleşik Devletleri'nde baraj inşaatının çevresel etkisi hakkındaki sözleri yaymak için kullandı. İlginç bir şekilde, Patagonya yalnızca tek bir yerel çevresel duruma odaklanmıyor. Hükümler konusundaki tutumu, belgeseli daha çok bir eylem gibi yaptı ve bu da şüphesiz şirketi bir avukat olarak konumlandırdı.

Dodd ve Supa'nın (2014) kurumsal sosyal savunuculuğun paydaş gruplarını ve halkı ikna etme veya yabancılaştırma potansiyeli açısından tartışmalı olabileceğine dair daha önceki gözlemleri burada doğrudur.

Patagonya'nın Genel Müdürü Rose Marcanio, böyle bir feragatin şirketin finansal sonuçları ne olursa olsun almaya istekli olduğu bir risk olduğunu kabul etti: “Uğruna savaşmaya değer herhangi bir pozisyondan yanayız” (Sacks, 2015).

Patagonya gerçekten de, devlet barajlarına yasa dışı giriş ve hatta vandalizm eylemleri de dahil olmak üzere belirli sivil itaatsizlik eylemlerini gerçekleştirmek için öne çıktı. Bu bir kutuplaşma yaklaşımı olmakla birlikte, Patagonya'nın iş modeli ve çevreyi koruma misyonu, insan etkisini ve vahşi yaşamın korunmasını dikkate alan bir çevre felsefesine dayanmaktadır.

Şirketin savunuculuğu sonuçlarını destekleyebilir veya desteklemeyebilir, ancak Patagonya'yı kesinlikle bu KSS alanında lider ve paydaşlarının yaşadığı ve oynadığı çevrenin savunucusu olarak yerleştirir.

2.2. Aktif hissedarlardan ve fosil yakıtlardan uzaklaşma eylemi

Son yıllarda yatırım, kurumsal ve bireysel yatırım hususlarının KSS alanına entegrasyonunda kilit bir dış güç olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle, belirli endüstrilerdeki hisselerin etik, sosyal veya çevresel gerekçelerle elde tutulmasına karşı tefecilik protestocuları Amerika Birleşik Devletleri'ndeki üniversite kampüslerinde hissedildi. Bu tür kampanyalar uzun yıllardır üniversite kampüslerinde mevcut olmasına rağmen, etkileri daha da belirgindir. Öğrenci aktivistler, aktif satış mesajını güçlendirmek için medya kampanyaları, yürüyüşler, gösteriler, oturma eylemleri ve diğer yüksek profilli faaliyetler başlattılar. Nihai amaçları, üniversite fonlarını, emeklilik fonlarını ve diğer yatırım araçlarını ihtilaflı hisselerle sahip olmamaya zorlamaktır.

Bu, Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan ve ABD merkezli yatırımcıları hedefleyen fosil yakıtları terk etme hareketini (önceki yatırım kampanyalarında olduğu gibi) içerir (Ansar, Caldecott ve Tilbury, 2013).

Kurumsal yatırımcıları hedef alan modern yatırım çabaları, 1960'larda ve 1970'lerde Güney Afrika'da iş yapan şirketlere karşı benzer protestolara dayanmaktadır (Voorhes, 1999). 1980'lerin ortalarında Güney Afrika'nın olağanüstü durumuna tepki olarak zirveye ulaşan hareket, 150'den fazla üniversiteyi hedef aldı. ABD eyalet ve bölgesel hükümetleri ve politikacılarının ek baskısı altında üniversiteler, ülkenin en büyük 40 kampüs fonu da dahil olmak üzere varlıklarını kaybetmek için politikalar geliştirmeye başladılar (Voorhes, 1999).

Yatırım kampanyalarının evriminde üç dalga vardır (Ansar ve diğerleri, 2013). İlk dalga, bir grup yatırımcının amaçlı bir endüstriyi veya sorunu (Güney Afrika'daki tütün veya apartheid gibi) kasten terk etmesiyle başlar. Bu ilk dalga, maddi anlamda büyük olmasa da, konuyla ilgili kamuoyunu bilinçlendirmenin bir yolunu sunuyor.

Uzun bir kampanya döneminden sonra yıllar alabilen ikinci dalga, genellikle yüksek profilli üniversitelerde ve devlet kurumlarında devir teslim kampanyalarını içerir. Son olarak, üçüncü dalga yıkım hareketinin dayanak noktası olduğunu görüyor. Kampanyalar daha uluslararası hale gelmekte ve belirli sektörlerde kampanyalardan muaf yatırımlar için kurumsal ve bireysel yatırımcılar tarafından bulunan yeni talebi karşılamak için sosyal sorumluluk yatırımları veya sürdürülebilirlik fonları gibi özel yatırım ürünleri oluşturulmaktadır (Ansar ve diğerleri, 2013).

SONUÇ

KSS, toplumun çeşitli sektörlerinden gelen dış baskılar nedeniyle giderek daha önemli hale geliyor. Örneğin, iklim değişikliği ve kirlilikle ilgili endişeler, birçok şirketin müşterilerini daha temiz ürünlerden, operasyonlardan ve hatta tedarik zincirlerinden korumaya yöneltti.

Geçmişte, şirketler ve hükümetler, zehirli atıkların ve kirli su yollarının boşaltılmasından tehlikeli gıda kaynaklarına ve savurgan tüketici ambalajlarına kadar çevresel krizlerle karşı karşıya kaldı.

Elbette şirketler, çevreye duyarlı uygulamaların benimsenmesinde öncülük etmeleri için aktivistlerden, devlet kurumlarından ve diğer şirketlerden gelen baskıya yanıt vermelidir. Bu felsefe, bir zamanlar açık hava rekreasyonu için ekipman ve giysi perakendecileri gibi çevresel kaynakların çıkarılmasıyla doğrudan ilgili olan şirketlere yönelikti.

Bununla birlikte, günümüzde KSS'deki çevresel odak, farklı sektörlerden kuruluşlar tarafından vurgulanmaktadır: teknoloji, finans, ulaşım, kaynak ve medya sektörleri giderek yeşil taahhütlerine ve standartlarına odaklanmaktadır. Diğerleri, şirketleri, işe alım uygulamalarında daha fazla adalet ve şeffaflık sağlarken çalışma koşullarını ve toplum üzerindeki etkilerini iyileştirmeye çağırıyor. Bir zamanlar hükümet tarafından sağlanan özel sektörün sürekli değişen doğası, şirketlerin sanat ve kültürden parklar ve oyun alanları gibi kentsel koşullara kadar sivil yaşamı güçlendirmesine ve desteklemesine izin verdi. Bu anlamda KSS, yalnızca şirketin bir işlevi değil, aynı zamanda şirketin daha geniş toplulukla bağlantı kurması için bir araç haline geldi.

Giderek artan bir şekilde, kurumsal iletişimcilerin yalnızca topluluk katılımı veya sosyal faydalarla ilgili sosyal sorumluluk konularına değil, aynı zamanda doğrudan kârla ilgili konulara da yanıt vermesi gerekiyor. GRI gibi forumlar ve Patagonia DamNation belgeseli gibi şirket paylaşımları, bu zorlu alanda gezinme becerisini vurgular.

Paydaş katılımının önemi, Kuzey Amerika üniversite kampüslerinde fosil yakıtlara yatırım yapmak için artan hareket tarafından vurgulanmaktadır. Bu tür kampanyalar, çevre hareketinin bağlılığının yanı sıra kurumlar üzerinde bir baskı aracı olarak yatırım stratejilerinin sürdürülebilirliğinin bir kanıtıdır.

Kuruluşların iş uygulamalarını yeni yetki alanlarında veya ülkelerde yürütme yeteneği, gerçekten de KSS uygulamalarına bağlılıklarına bağlı olabilir. Kanada'nın yurt dışında iş yapan birçok küresel madencilik şirketi için KSS stratejisi, farklı yerlerde KSS standartlarına ilişkin tek bir ulusal rehber sağlayarak dikkat çekiyor. Bireysel şirketler için bu, abonelik şirketleri yurtdışındaki KSS çabaları için diplomatik destek topladıkça, optimal kurumsal davranış için bir çerçeve ve teşvik sağlar.

Hem küresel ticarete hem de doğal kaynakların gelişimine büyük ölçüde bağımlı olan Kanada gibi ülkeler için, KSS'nin benimsenmesi, ülkenin çalışma, sosyal ve çevresel standartlarını yansıtan yurtdışındaki sorumlu iş uygulamalarını desteklemenin önemine işaret etmektedir. Aynı zamanda, yurtdışında iş yapan firmalar kendi ülkelerinde elçi olarak hizmet ederken, küresel itibar yönetiminin devam eden önemini vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

1. R.H.Quliyev. "Kurumsal Sosyal Sorumluluk". Ders kitabı. Bakü, 2017.
2. R.H.Quliyev. Liberal devletlerde sosyal sorumluluk uygulaması. Bakü İşletme Üniversitesi (AUDIT dergisi №1), Bakü-2018
3. R.H.Quliyev. "Kurumsal sosyal sorumluluğun işletmelerin rekabet gücüne etkisi." AZMU, "İnşaat ekonomisi ve yönetimi" bilimsel-pratik dergisi, -202-2020
4. Derek Moscato "KSS: Küresel Ekonomide Sosyal ve Çevresel Etkiye Bağlılık"
5. Davis, K. (1973). İşletmenin sosyal sorumlulukları üstlenmesinin lehinde ve aleyhinde olan durum. Yönetim Akademisi Dergisi, 16, 312-322.
6. Friedman, M. (2007). İşletmenin sosyal sorumluluğu, kârını artırmaktır. Berlin, Almanya: Springer.
7. Kolstad, İ. (2007). Firmalar neden her zaman karı maksimize etmemeli? İş Etiği Dergisi, 76 (2), 137-145. doi: 10.1007 / s10551-006-9262-7

8. Sprinkle, G.B., & Maines, L.A. (2010). Kurumsal sosyal sorumluluğun faydaları ve maliyetleri. *İş Ufukları*, 53 (5), 445–453. doi: 10.1016 / j.bushor.2010.05.006
9. Jones, T.M., Wicks, A.C., & Freeman, R.E. (2002). Paydaş teorisi: Son teknoloji. N. E. Bowie'de (Ed.), *The Blackwell kılavuzunda iş etiği*, s. 19–37. Malden, MA: Blackwell.
10. Rumsey, G.G., & White, C. (2009). Stratejik kurumsal hayırsever ilişkiler: Kâr amacı gütmeyen kuruluşların fayda algıları ve kurumsal güdüler. *Halkla İlişkiler İncelemesi*, 35 (3), 301-303. doi: 10.1016 / j.pubrev.2009.05.055
11. Uysal, N. (2014). Yatırımcı ilişkilerinin genişletilmiş rolü: Sosyal sorumluluk sahibi yatırım, hissedar aktivizmi ve örgütsel meşruiyet. *Uluslararası Stratejik İletişim Dergisi*, 8 (3), 215–230. doi: 10.1080 / 1553118x.2014.905478
12. Carroll, A.B. (1999). Kurumsal sosyal sorumluluk: İlkel bir yapının evrimi. *İş ve Toplum*, 38 (3), 268–295. doi: 10.1177 / 000765039903800303
13. Clark, C.E. (2000). Halkla ilişkiler ve kurumsal sosyal sorumluluk arasındaki farklar: Bir analiz. *Halkla İlişkiler İncelemesi*, 26 (3), 363–380. doi: 10.1016 / s0363-8111 (00) 00053-9
14. Hou, J. ve Reber, B.H. (2011). Açıklamaların boyutları: Medya şirketlerinin kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) raporlamaları. *Halkla İlişkiler İncelemesi*, 37 (2), 166–168.
15. Schoenberger-Orgad, M. ve McKie, D. (2005). Kenarları sürdürmek: KSS, postmodern oyun ve KOBİ'ler. *Halkla İlişkiler İncelemesi*, 31 (4), 578-583. doi: 10.1016 / j.pubrev.2005.08.019
16. Bartlett, J., Tywoniak, S., & Hatcher, C. (2007). Halkla ilişkiler profesyonel uygulaması ve KSS'nin kurumsallaşması. *İletişim Yönetimi Dergisi*, 11 (4), 281–299. doi: 10.1108 / 13632540710843904
17. Wigley, S. (2008). Tüketicilerin KSS faaliyetlerine verdiği yanıtları ölçmek: Artan farkındalık sent yapar mı? *Halkla İlişkiler İncelemesi*, 34 (3), 306–308. doi: 10.1016 / j.pubrev.2008.03.034
18. Zhang, J. ve Swanson, D. (2006). Haber medyasının kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) temsilinin analizi. *Halkla İlişkiler Üç Aylık*, 51 (2), 13–17
19. Coombs, W.T. ve Holladay, S.J. (2009). Kurumsal sosyal sorumluluk: İletişim pratiğini kurumsallaştırma fırsatını kaçırdınız mı? *Uluslararası Stratejik İletişim Dergisi*, 3 (2), 93–101. doi: 10.1080 / 15531180902805445
20. Kim, S.Y., & Reber, B.H. (2008). Halkla ilişkilerin kurumsal sosyal sorumluluktaki yeri: Uygulayıcılar rollerini tanımlar. *Halkla İlişkiler İncelemesi*, 34 (4), 337-342. doi: 10.1016 / j.pubrev.2008.07.003
21. Dodd, M.D. ve Supa, D.W. (2014). “Kurumsal sosyal savunuculuk” iletişiminin kavramsallaştırılması ve ölçülmesi: Kurumsal finansal performans üzerindeki etkinin incelenmesi. *Halkla İlişkiler Dergisi*, 8 (3), Art. 2.
22. Capriotti, P. ve Moreno, A. (2007). Kurumsal vatandaşlık ve halkla ilişkiler: Kurumsal web sitelerinde sosyal sorumluluk konularının önemi ve etkileşimi. *Halkla İlişkiler İncelemesi*, 33 (1), 84-91. doi: 10.1016 / j.pubrev.2006.11.012
23. Berg, K.T. ve Sheehan, K.B. (2014). KSS iletişim kanalı olarak sosyal medya: Mevcut uygulama durumu. M. DiStaso & D. Bortree'de (Ed.), *Halkla ilişkilerde sosyal medyanın etik pratiği* (s. 99–110). New York: Routledge.
24. Laudal, T. (2010). Uluslararası giyim sektörünün KSS potansiyelini belirleme girişimi. *İş Etiği Dergisi*, 96 (1), 63-77. doi: 10.1007 / s10551-010-0449-6
25. Molleda, J.C., Connolly-Ahern, C., & Quinn, C. (2005). Uluslar arası çatışma değişimi: Kantitatif içerik analizi yoluyla küresel halkla ilişkiler yönetimi teorisini genişletmek. *Gazetecilik Çalışmaları*, 6 (1), 87–102. doi: 10.1080 / 1461670052000328230
26. Tepe, D. (2013, 14 Mayıs). IACHR paneli, Kanada madenciliğinin ciddi zarar verdiğini söyledi. *Gardiyen*. 22 Mayıs 2017'de <http://www.theguardian.com/environment/andes-to-the-amazon/2014/may/14/canadian-mining-serious-environmental-harm-iachr> adresinden alındı.
27. Cheadle, B. (2014, 22 Kasım). Federaller, yabancı madencilik çevrelerinde Kanada'nın "markasını" korumaya doğru ilerliyor. *Maclean's*. 22 Mayıs 2017'de <http://www.macleans.ca/uncategorized/feds-movetoward-protecting-canadas-brand/> adresinden alındı.

(12)

Doç. Dr. Samire MERDANOVA

**İLYAS EFENDİYEV'İN "ATAYEV AİLESİ" OYUNUNUN DİLİNDE AİLE TARZI
FAMILY STYLE IN THE LANGUAGE OF İLYAS EFENDİYEV'S PLAY "ATAYEV FAMILY"**

ÖZ

Halk yazarı İlyas Efendiyev'in yirminci yüzyılın ortalarında başlayan dramatik eseri, yeni tarihsel koşullarda Azerbaycan edebi dilinin aile tarzının sanatsal üslup üzerindeki etkisinin potansiyelini sürekli olarak gerçekleştirir. "Atayev Ailesi" oyununa gelince, bu eserde, tüm ideolojik ve estetik gücünü gösteren aile-ev tarzı, farklı toplumsal tabakalara mensup kişilerin imajlarının daha canlı, daha mükemmel bir şekilde tasvir edilmesine vesile olmaktadır.

Makale, oyunun dilsel ve üslup resmini tanımlayan özellikleri hem diyalog hem de monologlar bağlamında inceler ve bireysel karakterlerin konuşmalarında aile dili teknolojisinin belirli ayrıntılarını analiz eder. Yazar, aile tarzını ne kadar "edebileştirmeye" çalışsa da (bu zamanın talebiydi), sanatsal sezgisi birçok durumda bu tarzın tezahürüne tüm doğallığıyla meydan okudu, örneğin Dilshad'ın konuşması Daha belirgin. Genel olarak İlyas Efendiyev, milli dilin büyük bir ustası olarak, edebi ve sanatsal dilin argo ile zenginleştirilmesini her zaman desteklediği gibi, aile üslubunun konuşmadaki konumunu güçlendirmede her zaman tarihi bir rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: İlyas Efendiyev, "Atayev ailesi" oyunu, konuşma dili, diyalog, ipucu, pathos, karakterin konuşması, sözlü iletişim.

ABSTRACT

People's writer Ilyas Efendiyev's dramatic work, which began in the middle of the twentieth century, consistently realizes the potential of the influence of the family style of the Azerbaijani literary language on the artistic style in the new historical conditions. As for the play "Atayev family", in this work, the family-household style, demonstrating all its ideological and aesthetic power, becomes a means for a more vivid, more perfect depiction of the images of people belonging to different social strata.

The article examines the features that define the linguistic and stylistic picture of the play in the context of both dialogue and monologues, and analyzes the specific details of the technology of family language in the speech of individual characters. No matter how much the writer tries to "literaryize" the family style (this was the demand of the time), his artistic intuition in many cases challenged the manifestation of this style with all its naturalness, in which, for example, Dilshad's speech is more prominent. In general, Ilyas Efendiyev, as a great master of the national language, has always played a historical role in strengthening the position of the family style in speech, as he has always supported the enrichment of literary and artistic language with the vernacular.

Keywords: Ilyas Efendiyev, play "Atayev family", colloquial language, dialogue, cue, pathos, character's speech, speech communication.

GİRİŞ

Xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyevin «Atayevlər ailəsi» pyesinin (1954) dili ailə-məişət üslubunun keçən əsrin ortalarında, ümumən Azərbaycan ədəbi dili tarixinin müasir dövründəki mövqeyi, xüsusən bədii üsluba təsiri barədə kifayət qədər əsaslı qənaətlərə gəlməyə imkan verir. Heç şübhəsiz, ən mühüm qənaət bundan ibarətdir ki, əsrin 20-ci, 30-cu illərindən başlayan bir proses – xalq dilinin ədəbi dilə kütləvi axını müəyyən normaya salınır. «Atayevlər ailəsi»nin dilində ailə-məişət üslubunu bədii üsluba maksimum tabe etdirmək cəhdlərinin güclü olması da, əslində, dramaturqun yalnız fərdi yaradıcılıq maraqlarının nəticəsi yox, eyni zamanda dövrün ümumi dil-üslub tendensiyasının faktıdır ki, pyesdə öz əksini tapmışdır.

Vaxtilə Praqa dilçilik dərnəyinin tezislərində göstərilirdi ki, «dilini danışmaq ədəbi forması dəqiq həddləri saxlasa da, xalq dilindən o qədər də ayrılır. Xalq dilindən uzaqlaşan, xüsusilə publik çıxışlarda mühahizələrdə və s. təzahür edən monoloji nitqdır. Ona ən yaxın olan isə normalaşmış ədəbi dildən xalq dilinə qədər keçid formalarının bütöv bir qammasını yaradan dialoji nitqdır» (3, s.169-170). Müasir dilçilik lüğətlərində isə göstərilir ki, çox zaman «dialoji nitq» ilə «danışmaq dili» terminlərinə sinonim kimi baxılır (4, s.86). N.Məmmədli isə isə danışmaq dilini «danışmaq üslubu» adlandırdıqdan sonra onun başqa üslublarda – «məsələn, bədii və publisistik mətnlərdə də istifadə olunduğu»nu qeyd edir (4, s.448).

Atayevlər ailəsinin başında dayanan Xosrov Atayev dövlət adamıdır, ictimai xadimdir, şəxsiyyətdir və onun ailədəki mövqeyini də məhz bu xüsusiyyətlər müəyyən edir. Ailə üzvlərinə münasibətdə nə qədər səmimi, onların qayğısına qalmaqda nə qədər həssas olsa da, onların ictimai ədaləti pozmasına heç vaxt dözmür. Təsadüfi deyil ki, evlənmələrinin on ili tamam olduğu gündə həyat yoldaşı Dilşadın cinayətkarları müdafiə etmək təklifini son dərəcə böyük etirazla qarşılayır: «Dilşad! Axırncı dəfə səndən xahiş edirəm: əgər bizim aramızdakı onillik məhəbbətin məhv olmasını istəmirsənsə, bir də məndən belə şeylər xahiş etmə! Mən xalqa qulluq elədiyim bu otuz ildə ona xəyanət etməmişəm, etməyəcəyəm də» (1, s.24).

Bu sözlər müəyyən qədər süni gözünlə bilər, ancaq nəzərə alsaq ki, Xosrov Atayev həm arvadını, həm də onun xahiş etdiyi şəxsləri neçə illərdir ki, yaxşı tanıyır, onda ailə başçısının bu cür sərt, bir qədər də rəsmi danışmasına haqq qazandırmaq lazım gəlir. «Xahiş edirəm», «xahiş etmə», «xəyanət etməmişəm, etməyəcəm də» kimi ifadələr personajın nitqinə onun şəxsiyyətini səciyyələndirən, xaraktercə necə bir adam olduğunu göstərən konkret çalarlar əlavə edir.

Xosrov Atayevin replikalarından görünür ki, o, ailə münasibətlərində təmkinli, hər sözün başına ip salmayan, dedi-qodudan uzaq insandır. Hətta qardaşı İldırım ona xəbərdarlıq edəndə ki, arvadı düz yolda deyil, Xosrov ona belə bir yumşaldıcı cavab verir: «Bu daşın hardan atıldığını bilirəm. Sən Reyhanın sözlərinə çox da əhəmiyyət vermə. Özün bilirsən ki, ögey ana ilə övladın ulduzu çətin bərişir» (1, s.25). Elə ki, Dilşadla İldırımın söhbətləri tutmur, Xosrov «xahiş edirəm, bu köhnə söhbətləri buraxın getsin» (1, s.30) deməklə tamamilə mənasız saydığı söhbətə yekun vurur.

Nəhayət, Xosrova tamamilə məlum olanda ki, arvadı cinayətkarları himayə etməyə çalışır, onun özünü isə bu çirkin işdə bilavasitə iştiraka çəkir, onun nitqindəki təmkin, həyəcan, qəzəb, müəyyən mənada nifrətlə əvəz olunur: «Ağasələmin xalq malı ilə alınmış üzüyü mənim evimdən çıxır. Şahsuvarov, Sadıqov kimi cinayətkarlar mənim evimdə həbsə alınırlar... Bu, dəhşətdir! Necə oldu ki, onlar mənim qapımı tanıdılar?» (1 s. 63). Dilşadın meşşan hayasızlığı ilə qarşı-qarşıya dayanan Xosrov Atayev indiyə qədər yaxşı tanımadığı həyat yoldaşını ittiham edir: «Demək sən elə bilirdin ki, mən yüksək vəzifəyə keçəndən sonra biz də dayələr, qulluqçularla yaşayacağıq, qapımızda «Pobeda» maşınları dayanacaq, eləmi? Ah, sən nə dəhşətli qadınsanmış!» (1, s.64).

Xosrov Atayev Dilşadı qovduqdan sonra həmin ittihamları daha sərt şəkildə özünə ünvanlamaqdan da çəkinmir. Qardaşına müraciətən dediyi aşağıdakı sözlər isə onun ailə adamından çox, dövlət adamı olduğunu, ailəyə də məhz dövlətin maraqları mövqeyindən baxdığını göstərir: «Mənim on illik ailə həyatım saxtaymış. Bizim familiyamız ləkələnmişdir. Qoy məni xalq divanına çəksinlər... Hökumət böyük bir şəhərin müqəddəratını mənə tapşırırdı. Lakin mən? Mən nankor oldum! Nankor!» (1, s.64).

Göründüyü kimi, Xosrov Atayevin sözləri, demək olar ki, bütün məqamlarda, hətta bilavasitə ailə həyatı ilə bağlı hallarda da olduqca pafoslu səslənir ki, həmin pafos dövrün ailə-məişət münasibətlərinə verilmiş ictimai tələblərdən irəli gəlmişdir.

Atayevlər ailəsinin ikinci üzvü Xosrovun kiçik qardaşı, lakin ondan da böyük vəzifə sahibi olan İldırım Atayevdir. Qardaşı arvadı Dilşadın qurduğu oyunlar ucbatından ailə həyatı qura bilməmiş bu insana məlumdur ki, Xosrovu çox ciddi təhlükələr gözləyir. Ancaq qardaşının ailə məsələlərinə çox da həssas olmaması, laqeydliyi imkan vermir ki, onu gələcək faciələrdən xəbərdar eləsin. Elə ki, vəziyyət çıxılmaz şəkil alır, İldırım işə qarışmaya bilmir. Və Xosrova «mənə elə gəlir ki, sənin əqidənlə, işinlə ailə həyatın arasında çox dərin bir ziddiyyət əmələ gəlmişdir» (1, s.25) deyir. Lakin bu xeyirxah sözlər Xosrovu ayılmaq əvəzinə, incitdiyindən kiçik qardaş susmağa məcbur olur.

İldırımla Mehricanın dialoqları pyesin dilinə həqiqi bir məhəbbət romantikası gətirir. Hiss olunur ki, qızın cəsarəti, səmimi olduğu qədər də ağıllı mühakimələri İldırımın nəzərindən nəinki qaçır, əksinə, onda xoş hisslər oyadır. Mehrican söhbəti yarımçıq qoyub (əslində, qız nə deyə bilərdisə, hamısını artıq demişdi) gedərkən İldırım həyəcanla onun arxasınca gedə-gedə «Hara? Dayanın! Bu belə gedə bilməz» deməkdən özünü saxlaya bilmir. Və Mehricanın öz dilindən eşidəndə ki, qız ona vurulub, düşüncələrini, keçirdiyi hissləri necə varsa, o cür ifadə etməkdən çəkinmir: «Mən həyatında cəmi iyirmi dörd bahar görmüş sizin kimi bir qızın otuz doqquz yaşlı, saçları ağarmış bir adamla həyat yoldaşı olmasını rəva görmürəm! Bu, mümkün deyil! Sizin gəncliyiniz mənim üçün öz səadətimdən min dəfə qiymətlidir!» (1, s.47).

Əslində, burada da pafos vardır, lakin Xosrov Atayevin nitqindəki pafosdan onunla fərqlənir ki, birincidə ictimai, burada isə fərdi hisslərin ifadəsidir. «Niyə susursunuz» sualına Mehrican «mənim bir qəlbim var idi, onu da sizə açdım. Başqa nə deyə bilərəm ki» cavabını verərkən İldırımın tək qalaraq öz-özündən «bu, mümkündürmü?» deyə soruşması (1, s.47) da həmin fərdiliyin göstəricisidir.

Əlbəttə, pyesdə İldırım Atayev müxtəlif rakurslardan təqdim olunduğu kimi, onun nitqi də müxtəlif səpkilidir. Bu insanın öz böyük qardaşına hörməti, ümumən ailə dəyərlərinə sədaqəti qardaşı arvadı ilə mükəllimlərdə olduğu aydın, eyni zamanda təsirli şəkildə təzahür edir:

«**Dilşad** (gülümsəyir). Yoxsa mənim burada heç bir hüququm yoxdur?»

İldırım Atayev. Kim deyir ki, yoxdur?! Ancaq elə güman edirəm ki, sizin kimi Xosrov Atayev də öz evinə gəlib-gedənlərin kim olduğu bilməlidir.

...**Dilşad** (odlanaraq). Siz məndən nə istəyirsiniz?

İldırım Atayev (qəzəblə). Mən istəyirəm ki, xalq qarşısında, hökumət qarşısında cinayət məsuliyyəti daşıyan adamlar bu evə ayaq basmasınlar» (1, s.29-30).

Məsələ burasındadır ki, Dilşadla İldırım Atayev ayrı-ayrı «dil»lərdə danışirlar. Onların bir-birini başa düşəcəyi tamamilə imkan xaricindədir. Dilşadın replikaları onun artıq adət etdiyi meşşan həyat və düşüncə tərzindən qaynaqlanır. İldırım Atayevsə ailə şərafətini qoruyarkən xalq və hökumət qarşısındakı məsuliyyəti rəhbər tutur. Lakin hər cəhətdən görünür ki, İldırımın hərəkətləri kimi nitqi də daxili bir səmimiyyətin, dərk olunmuş bir inamın məhsuludur. O, ürəkdən bağlı olduğu böyük qardaşına da güzəştə getmir, bununla belə onun halına acıyır, təsəlli verir, ümidini itirmir ki, Xosrov bu sınaqdan çıxacaq: «Mən indi yola düşüb gedirəm, Xosrov. Xalqın ədaləti böyükdür! Əgər onlar sənə aman versələr, igid ol, qardaşım! İncdisə gəl qucaqlaşaq! Bax belə, uşaqlıqdakı kimi!» (1, s.65).

Xosrovla İldırımın nitqlərində həm oxşar, həm də fərqli cəhətlər vardır. Oxşar olan odur ki, heç biri boş yerə söz demir, dedikləri hər bir sözün çəkisi, sanbalı, məsuliyyəti var; fərq isə, əsasən, ondadır ki, İldırım həm düşüncələrində, həm də nitqində hər şeyin mahiyyətinə varmaq istəyir, heç nəyi diqqətdən kənar qoymamağa çalışır, Xosrov isə çox hallarda ətrafına laqeyd yanaşır, başı öz işinə o qədər qarışır ki, evində cərəyan edən hadisələri də görmür.

Pyesdə Atayevlər ailəsinin gənc üzvü Reyhanın yeri müstəsna və yeni nəslə təmsil edən bu personajın hərəkətləri, təfəkkürü, nitqi ayrılmaz bir bütöv təşkil edir. Həm ciddiliyində, həm də zarafatlarında son dərəcə səmimi, ürəyiaçıq, həqiqətin üzünə dik baxandır. İstər rəfiqəsi Mehricanla, istərsə əmisi İldırımla, istər analığı Dilşadla, istərsə də nişanlısı Cahangirlə söhbətdərində Reyhan sadəcə həqiqəti demir, həm də onu müdafiə edir. Məsələn, əmisi ilə nişanlısı Firəngiz arasında yaranan ziddiyyətin səbəbini çox dəqiq şəkildə belə izah eləyir: «Çünki Firəngiz hər cəhətdən ondan (Dilşad nəzərdə tutulur – dis.) üstün idi. Təhsildə, gözəllikdə... Ona görə də Dilşad xanım hər gün Lidanı evə qonaq çağırır, elə vəziyyət yaradırdı ki, Firəngiz də istər-istəməz qışqanmağa vadar olurdu...» (1, s.15).

Bu sözlər qeybət deyil, hələ gənc olsa da, fitrətən ağıllı bir qızın reallığı düzgün dəyərləndirmək qabiliyyətidir. Və belə bir mühakiməsində də haqlıdır ki, Dilşad «əməmin başına gətirdiyini indi də mənim başıma gətirmək istəyir... Hər vasitə ilə Cahangiri mənim gözümdən salmağa çalışır» (1, s.17).

Reyhanın sevgilisi Cahangirlə söhbətləri o qədər işgüzar, hətta rəsmidir ki, həmin söhbətlərin bilavasitə ailə-məişət münasibətlərindən qaynaqlandığı şübhə doğurur; məsələn:

«**Cahangir.** ... İşin kökü çox dərinlərə gedir, Reyhan. Qorxuram, bizim hər ikimiz üçün ağır olan əhvalatlar meydana çıxsın.

Reyhan. Mən isə qorxmuram! Yara nə qədər tez üzə çıxsın, bir o qədər yaxşıdır! Sən hər bir şeyi aydınlaşdırmısanmı?

Cahangir. Hələ tamamilə aydınlaşdırma bilməmişəm. Bəzi məsələləri təkrar-təkrar yoxlamaq istəyirəm.

Reyhan. Mən də hələlik səndən heç bir şey soruşmuram, Cahangir. Ancaq xəstə kim olursa-olsun, yaxşı cərrahın əlində bıçaq titrəməməlidir. Sağ ol!» (1, s.46).

Ola bilsin ki, Cahangirin nitqindəki tərəddüdlər onun öz işinə məsuliyyətlə yanaşması ilə bərabər, üstünü açdığı cinayətdə gələcək qayınatasının dolayısı ilə iştirakı barədə məlumatının olmasının nəticəsidir, yaxud da Reyhanın bu məsələyə münasibətinin necə olacağından narahatdır... Lakin qızın «mənim isə qorxuram», «yaxşı cərrahın əlində bıçaq titrəməməlidir» kimi ifadələrində meydana çıxan sərt mövqeyi, bir qədər sxematik də olsa, onun xarakterini, hətta atasına qarşı belə, əgər onun cinayətdə əli varsa, amansız olacağını göstərir. Reyhanın nitqindəki qətiyyət bir də ondan irəli gəlir ki, doğru yolda olduğunu yaxşı bilir: analığının atasının başına oyunlar açdığını görmüş, atasının laqeydliyini anlamış, ona görə də əmisini xəbərdar etmişdir ki, işə qarışıb cinayətin qarşısını vaxtında alsın.

Reyhanın Şahsuvarov, Sadıqov kimi dələduzlara və onlardan geri qalmayan analığı Dilşada replikaları da ifadə baxımından tutarlı olmaqla həm özünün, həm də qarşı tərəfin xarakterini tamamlamağa imkan verir. Məsələn, Şahsuvarov onun çaldığı sonataya hayıl-mayıl olduğunu deyəndə Reyhan «görünür, siz o gecə çox sentimental bir əhvali-ruhiyyədəymişsiniz» sözlərilə ona istehza edir. Yaxud «siz mənim sinəmə dalbadal on güllə sıxsaydınız, bir dəfə «uf» deməzdiniz» komplimenti qarşısında isə rişxəndə keçir: «Siz lap keçmiş rıtsarlar kimi danışırırsınız» (1, s.19) ...Sadıqov ona «yoxsa, siz mənim gedib öz gözlərimlə gördüklərimə inanmırsınız» sualını verəndə Reyhanın cavabları belə olur: «Siz hər kimə inanırsınız inanın ancaq öz gözlərinizə yox... Çünki sizin gözləriniz qaradan başqa ayrı bir rəng seçmir!»... Dilşadla dialoqda isə Reyhan sübut edir ki, bütün hayasızlığına rəğmən analığı onun qarşısında söz demək iqtidarında, onun həqiqətinə kölgə salmaq gücündə deyil:

«**Dilşad.** Sən bu istehzalarına son qoyacaqsan, ya yox?

Reyhan. Təəccüb edirəm... Nə üçün siz həqiqəti istehza kimi başa düşürsünüz?!

Dilşad. Bu xarabadan baş götürüb getməkdən başqa ayrı çarə yoxdur...» (1, s.56).

Müşahidələr göstərir ki, bir personaj olaraq Reyhanın nitqində a) yalnız həqiqət ifadə edilir; b) onun rişxəndləri, istehzaları, dolamaları tamamilə yerində olub, bir tərəfdən, həddini aşıb vulqarlaşmır, digər tərəfdən isə, ünvanını dəqiq səciyyələndirir; c) bu nitq hər cəhətdən özünə əmin olan, ailə mənafeyini məhz ümumiictimai dəyərlər mövqeyindən qoruyan bir şəxsə məxsusdur ki, o, təkə bu günü yox, həm də gələcəyi təmsil edir.

Əslində, Dilşad da Atayevlər ailəsinin üzvüdür. Və o, yeri gəldikcə bunu «rəqiblər»inin nəzərinə çatdırmaqdan çəkinmir. Lakin özü hamıdan yaxşı bilir ki, onu Atayevlər ailəsinə bağlayan sevgi, hörmət, yaxud hər hansı ruhi-mənəvi tələbat yox, xudpəsəndlik, mənfəətpərəstlik, maddi maraqlardır. Dilşad özünün kim olduğunu, hansı hisslərlə yaşadığını əsərin bağlanğıcından «özündən asılı olmayaraq» nümayiş etdirir: gah deyir ki, İldırımın gəlişindən narahat deyil, gah guya onu layiqincə qarşılamaq qayğısına qalır, gah da gəncliyinin ötüb keçməsindən şikayətlənir... Dilşad özünü nəinki müdafiə etmək, münasibətdə olduğu hər bir kəsdən yuxarıda dayandığını təsdiq elətdirmək üçün hər cür üsullarla əl atır ki, burada da əsas vasitə, silah onun nitqidir. Əgər belə demək mümkünsə, Dilşada dil yetirmək hər kəsin işi deyil. Və təhsilsiz bir adamın ailə-məişət münasibətlərində bu qədər «uğurlar» qazanmasının səbəbi də onun ünsiyyət-nitq istedadıdır ki, bir növ, yanlış yolla getmişdir.

«Atayevlər ailəsi»ndə Dilşad yeganə personajdır ki, pyesin, demək olar ki, bütün iştirakçı-surətlərlə əlaqədərdir. Onun bu cür ünsiyyətçilliyi, hər şeydən əvvəl, özünü ən müxtəlif münasibətlərlə ortada olan, həlledici adam funksiyasında görmək ehtirasından irəli gəlir. Ərinin – Xosrov Atayevin nüfuzu arxasında gizlənən bu şəxs yeri gəldikdə onunla da hikkə ilə danışmaqdan çəkinmir ki, bu xüsusiyyət başqalarına münasibətdə özünü daha kəskin şəkildə göstərir. Məsələn, «Allo... Milis rəisi əvəzi şahsuvarovu ver! Ziyad! Xahiş edirəm bizə gələsiniz, sizinlə vacib işim var. Gözləyirəm» (1, s.12) zahirən xahiş kimi görünsə də, mahiyyətcə tələbdir. Və Dilşadın nitqində bu cür hikkə, tələb kifayət qədərdir: «Hələlik heç bir şey lazım deyil. Dedim ki, gedin işinizdə olun!» (1, s.13). «Mən bu barədə mütləq Atayevlə danışmalıyam. Lap dalaşsa da, danışmalıyam. Mənə və mənim qohumlarıma hörmət eləmək onun borcudur» (1, s.21). «Siz elə «mən-mən» deməyin, dəvədən böyük fil var» (1, s.31) və s. Dilşadın özündənrazılığı, dövlət-hökumət orqanlarına etinasızlığı, hər şeyi öz meşşan arşını ilə ölçmək istəyi o həddə çatır ki, prokurora zəng edib deyir: «...Mən nə danışdığımı çox yaxşı bilirəm, yoldaş Hüseyinov! Nə təhər?! Əgər doğrusunu bilmək istəsəniz, sizin bu hərəkətiniz Atayevə sataşmaqdır! Bəli, bəli!.. Biz də bir şey qanırıq!.. Müstəntiqin beli sizə bağlı olmasa, gəlib məni evimin içində təhqir etməz! Ancaq onu bilin ki, Atayevlər ailəsi girməli kol deyil! (Dəstəyi qəzəblə yerinə çırpır). Gədələr! Elə bil ki, hamısı dil bir olublar» (1, s.32-33).

Məsələ burasındadır ki, həyatını dedi-qoduya, başqalarını təsir altında saxlayıb öz qulluqçusuna çevirməyə, özündən üstün olanları müxtəlif yollarla sıxışdırıb aradan çıxarmağa adət etmiş Dilşad gəlidiyi ailəni mənfur hərəkətlərini həyata keçirmək üçün «girilməz kol» sayır. Və bu «kol» da gizlənilib insanları bir-birinin üstünə çalışdırmağın ağılagəlməz yollarını axtarır; məsələn, Şahsuvarovu qorxudub öz ələltisinə çevirmək məqsədilə deyir: «Sənin arxayınçılığın məni lap hirsəndirir, Ziyad, onu bil ki, Sadıqovdan sonra növbə sənidir!.. Yaxşı. Tutaq ki, sənə bir şey eləyə bilmədiklər, bəs Reyhan? Nə qədər ki, Cahangir ortadadır, siz ondan gözünüzü çəkməlisiniz!» (1, s.39).

Polis rəisini əvəz edən Şahsuvarov soruşanda ki «mən nə edə bilərəm», Dilşad «əgər mən kişi olub belimə tapança bağlasaydım, bu sualı verməzdim» (1, s.40) deməklə onu daha ağır cinayətə təhrik edir. Ümumiyyətlə, Dilşadı danışmağa sövq edən məqsəd, məram (intensiya) istər ailədə, istərsə də cəmiyyətdə disharmoniya yaratmaqdır ki, hamı bir-birilə üz-üzə gəlsin, heç kəs heç kəsi eşitməsin. Belə bir hərcmərclik, əlbəttə, Dilşad kimi adamların yaşamaq, var olmaq şəklidir.

Dilşadın bir üstünlüyü də vəziyyətə, başqa sözlə, nitq situasiyasına ciddi nəzarət etməsi, kimlə danışdığını, söhbətə necə başlayıb onu necə bitirəcəyini yaxşı bilməsidir. «Kommunikativ situasiya həm obyektiv, həm də subyektiv tərəfləri olan elə bir mürəkkəb sistemdir ki, özündə kommunikanların daxili maraqları, sosial xüsusiyyətləri, psixoloji durumları, nitq peşəkarlıqları və s. ilə yanaşı, obyektiv gerçəklikdən, hətta, məsələn, mental dəyərlərdən, əxlaqi-mənəvi normalardan, davranış qaydalarından irəli gələn prinsipləri də ehtiva edir» (2, s.112).

Cinayətin üstü açılıb münasibətlər durulduqca Dilşadın nitqindəki zahiri ədəbilik tədricən yoxa çıxır. Artıq onun sözüne qulaq asıb, dediklərinə əməl etməyənlərin içərisində bacısı qızı Lətafət də var ki, Dilşad onunla belə bir dildə danışmağa başlayır: «Canına dərd istəyirəm, gözünə də ağ. Bildinmi? Bu saat qayıt get evinə!.. Sənə deyirəm bu dəqiqə qayıt!.. Necə? Mənimlə söz güləşdirirsən?.. Ləçər! Təqsir məndədir ki, sənin kimi iti adam eləyib ortaya çıxarmışam. Həyasız...» (1, s.59). Ağasəlimin arvadı Zabitə ilə son dialoquna gəldikdə isə burada Dilşadın iç üzünü tamamilə açılır:

«**Dilşad.** Artıq-əskik danışma! Rədd ol burdan!

Zabitə. Heç özünü dağıtma! Mənə Zabitə deyərlər! Bizim malımızı yemək olmaz.

Dilşad. Bu dəqiqə rədd olmasan, milis çağırıb, səni də gönərəcəyəm ərinin yanına!

Zabitə. Zəhmət çəkmə. Tay Şahsuvarov naçalnik deyil. Milis sözüne baxmaz! Tez ol, üzüyünü ver! Yoxsa evini başına uçurdaram!» (1, s.62). Beləliklə, daş qayaya rast gəlir, həyasız özündən də böyük həyasızla qarşılaşır və əri Xosrov Atayevin gözləri qarşısında üzüyü qaytarmalı olur.

Əlbəttə, güman etmək olardı ki, Dilşad bu hadisədən sonra həm xalq içində, həm də dövlət-hökumət nəzərində hörmətdən saldıği Xosrov Atayev, bütövlükdə Atayevlər ailəsi qarşısında günahlarını etiraf edərək bu və ya digər dərəcədə peşiman olduğunu bildirəcək. Ancaq əksinə olur, Dilşad ərinə hədələməkdən, ona tənəli sözlər deməkdən çəkinmir: «Sən bir az nəzakətli danışsaydın, pis olmazdı...» «Səninlə yaşadığım bu

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

on ildə mən nə gördüm ki, indi də onu itirməkdən qorxum?»... «Başqa ərlər öz arvadlarına belə suallar vermirlər»... (1, s.64).

Pyesdə ailə-məişət üslubunun ədəbi-bədii dilə təsiri yalnız Atayevlər ailəsinin üzvlərinin nitqi ilə məhdudlaşmır, digər personajların danışığı mətnlərində də həmin təsirin kifayət qədər rəngarəng çalarları müşahidə olunmaqdadır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əfəndiyev İlyas. Seçilmiş əsərləri, üç cildə, II cild, Bakı, «Avrasiya PRESS» 2005, 336 səh.
2. Cəfərov N. Multidissiplinar dilçilik, Bakı, «Elm və təhsil», 2021, 180 səh.
3. Ümumi dilçilik müntəxəbatı, Bakı, «Elm və təhsil», 2021, 320 səh.
4. Adilov M., Verdiyeva Z., Ağayeva F. İzahlı dilçilik terminləri lüğəti, Bakı, «Elm və təhsil», 2021, 656 səh.
5. Məmmədli N. Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya, Bakı, «Elm və təhsil», 2021, 512 səh.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(13)

Dr. Öğr. Üyesi Halit HAMZAOĞLU²¹

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE HOBBEŞÇU PERSPEKTİF: TEORİK BİR DEĞERLENDİRME**

HOBBSIAN PERSPECTIVE IN INTERNATIONAL RELATIONS: A THEORETICAL EVALUATION

ÖZ

İstikrar ve düzenin sağlanması sorunsalı Thomas Hobbes'un siyasi düşüncelerinin temelini oluşturmaktadır. Realizmin temel konularının aynı sorunsal etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan ise korku kategorisi Hobbes'un siyaset felsefesinde önemli bir yere sahiptir. Herkesin herkese karşı savaşta olduğu anarşik ortamda korku, istikrar ve düzen olguları uluslararası sistemde açık bir şekilde gözükmemektedir. Devletler sınır ve birey güvenliğini, yasaların uygulanabilirliği perspektifinden kendi iç dinamiklerinde düzeni ve istikrarı öncelemektedirler. Hobbesçu çözümlemede bu öncelik arzu edilen rasyonel bir harekettir. Realizmin temelinde yer alan rasyonel hareket arzusu bu perspektiften kuşkusuz oldukça mantıklıdır. Bu noktada temel tartışma sorusu Hobbes siyasi düşüncelerinde yer alan mutlak egemenin uluslararası ilişkiler sisteminde var olmamasıdır. Sistemin anarşik yapısı devletlerin dış politik stratejilerinin daha esnek ve mevcut koşullara yatkın hareket etmesini kolaylaştırmaktadır. Bütün bu hususlar çalışmamızın temel konusunu ve sorunsalını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hobbesçu perspektif, Realizm, Uluslararası İlişkiler.

ABSTRACT

The problem of ensuring stability and order constitutes the basis of the political thoughts of Thomas Hobbes. It is possible to argue that the main issues of realism are shaped around the same problematic area. On the other hand, the fear category has an important place in the political perspective of Hobbes. The phenomena of fear, stability, and order appear clearly in the international system in an anarchic setting where everyone is at war with everyone. States prioritize border and individual security, order and stability in their internal dynamics from the perspective of the applicability of laws. This priority is a desirable rational move in Hobbesian Analysis. No doubt, the desire for rational action, which is at the core of realism, is quite logical from this perspective. Right at this point, the main discussion question is that the absolute sovereign in the political thoughts of Hobbes does not exist in the international relations system. The anarchic structure of the system facilitates the foreign policy strategies of states to act more flexible and in agreement with current conditions. All these issues make up the subject and main problematic area of our study.

Keywords: Hobbesian perspective, Realism, International Relations.

²¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kars Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: halithamzaoglu85@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5249-1911>

GİRİŞ

Thomas Hobbes (1588-1679) siyaset felsefesi tarihinin özgün düşünürlerinden birisidir. Hobbes devlet kuramının içeriğini, felsefi bütünlüğünü ve zarureti ortaya çıkaran bir kavramsal çerçeveye sahiptir. Devlet mekanizmasını, doğa durumunu, insan ve toplum ilişkisini anlatan Leviathan eseri siyaset felsefesi açısından tarihsel ehemmiyet arz etmektedir. Leviathan rasyonel bireyin davranış biçimini ve sözleşmeye dayalı toplumsal yaşamın hareket sürecini ele alan oldukça faydalı ve kapsamlı bir içeriği ihtiva etmektedir. Hobbes bu eserinde insan ve devlet hakkındaki görüşlerini özlü ve keskin bir şekilde formüle eden bir perspektif sunmaktadır. Bu bakımdan Leviathan, Hobbes'un temel felsefi düşüncelerini açık bir üslupta yansıtan en önemli eseridir. Çalışmamızın birinci kısmının sorunsalı Leviathan eserinin içeriğinde yoğun bir şekilde ele alınan birey ve toplum güvenliği gereksinimini, doğa durumunun meydan okumalarını ve devlet mekanizmasının zarureti açıklama temelinde gelişim göstermektedir. Aynı zamanda Hobbes siyaset felsefesinin konumu ve önemi bu kısımda ele alınmaktadır. Siyaset felsefesi külliyyatının gelişiminde Hobbes'un düşünce sisteminin katkıları özellikle vurgulanmıştır. Çalışmamızın ikinci kısmında Hobbes'un siyaset felsefesinin Uluslararası İlişkiler Disiplininin gelişimine sağladığı kavramsal katkılar ve faydalar analiz edilmektedir. Bu çerçevede Hobbes'un Leviathan eserinde üzerinde durduğu siyasal gerçekçilik, anarşi durumu ve güvenlik gibi kavramların uluslararası ilişkileri anlama/açıklama bağlamında eşsiz bir kaynak olduğunun altı çizilmiştir. Uluslararası İlişkiler Disiplininin gelişiminde en az Kantçı ve Grotiusçu gelenekler kadar etkisi olan Hobbesçu formasyonun kavramsal perspektifi analize tabi tutulmuştur.

1. Hobbes'un Siyaset Felsefesi: Temel İlkeler ve Kavramlar

Hobbes'un siyaset felsefesi her zaman açıkça ifade edilmeyen ve bu çerçevede saf olmayan, ancak geniş kapsamlı sonuçlar doğuran kuramsal odaklı cüretkâr perspektif sunmaktadır. Siyaset felsefesi özerk bir disiplin olarak Alman ve Fransız Aydınlanma sürecinin sağladığı çetin polemiklerin ve düşünce sistemlerinin temelinde gelişim göstermiştir. Hobbes'u özel kılan şey baskın Kıta Avrupa siyaset felsefesi literatüründe bir İngiliz olarak kendine önemli bir yer edinmesindedir. Hobbes, Alman romantizmi veya Fransız modernleşmesinin idrak edilmesi kolay olmayan kavramsal çerçevesini öteleyen pragmatik içerikli bir tasavvura sahipti. Mamafih, Paris'te yaşadığı yıllarda Kıta Avrupası geleneğinden etkilendiğini gözlemlemek mümkündür. Hobbes siyaset felsefesini ortaya çıkaran koşullar erken Aydınlanma dönemi kapsamında İngiltere'nin milletleşme süreciyle birebir ilgiliydi. İngiliz milliyetçiliğini egemenlik kavramıyla bir araya getiren Hobbes, rasyonel toplumsallığı ve seküler temeldeki toplumsal birliktelik öğelerini kendi felsefesinin merkezine yerleştirmekteydi. Hobbes Leviathan (1651) isimli yapıtında insan, siyaset ve devlet üzerine dair felsefi argümanlarını ve kavramlarını ortaya koymuştur.

Hobbes'in siyaset felsefesi "Katoliklerin, Anglikan piskoposların ve siyasal özgürlük yanlılarının tepkisini çekmekteydi." (Touchard, 2015:342) Rasyonaliteyi önceleyen Hobbes, siyaseti özerk bir bilim dalı olarak görmekte ve "bu çerçevede kesin tanımlara ve doğru kavramlara" gereksinim duyulduğunu vurgulamaktaydı. (Touchard, 2015:342) Bu bağlamda Hobbes siyaseti ve/veya siyaset felsefesini doğa bilimlerinden bağımsız ana bileşen olarak ele almaktaydı.

Kıta Avrupa'sındaki bilimsel gelişmelerden etkilenen Hobbes, "siyasal düşünceyi materyalist bir temele dayandırmayı amaçlamakta ve çağının en büyük sorunları olan dinsel-siyasal çatışmaların ve iç savaşların mutlak bir egemen sayesinde" ortadan kalkacağına kanaat getirmekteydi. (Ağaoğulları vd, 2011:427) Hobbes rasyonel aklı tanımlarken "düşünme yeteneği, düşüncelerin işaretlenmesi ve ifade edilmesi" sözcüklerini ön plana çıkarmaktadır. (Hobbes, 2016:43) Hobbes'e göre, "akıl doğuştan gelmez, basiret gibi deneyimle de edinilmez, sadece 'iyi ve düzenli bir yöntemin benimsenmesiyle kazanılır". (Hobbes, 2016:46) Söz konusu yöntem ise bilime ulaşmakla nihayete varır. Bu bakımdan bilim, "sonuçların ve bir olgunun bir başka olguyla bağımlılığının" bilgisidir. (Hobbes,2016:46) Dil ve sözcüklerin önemi üzerine yoğunlaşan Hobbes'e göre, "dili olmayan insanların ne devleti, ne toplumu, ne sözleşmesi, ne barışı vardır, aynı şey aslanlar, ayılar ve kurtlar için de geçelidir." (Touchard, 2015:342-343) Belirsizlikten tamamen arındırılmış kesin tanımlara dayalı sözcükler vasıtasıyla nasıl ve neden sorularına cevap bulma olanağı mevcuttur. Bu bağlamda "sözcüklerin hareket noktası akıl, bilimin gelişmesi yöntem, insanlığın yararı ise amaçtır."(Hobbes, 2016:47)

Hobbes'un siyaset felsefesi "dinsel otorite ile onu besleyen Skolastik felsefeye karşı duyduğu tepki ve bunun karşılığında geometriye duyduğu derin ve kesin hayranlık" çerçevesinde özgünlük kazanmaktadır. (Ağaoğulları, 2011:430) Hobbes, Eukleides geometrisiyle tanıştıktan sonra, "İngiliz ampirizmi yerine Kıta Avrupası rasyonalizminin" etkisi altında kalmıştır. (Ağaoğulları, 2011:430)

Hobbes'un siyaset felsefesini özgün kılan bir başka önemli nokta devlet, doğa durumu, sözleşme ve egemenlik sözcükleri üzerine yaptığı kapsamlı değerlendirmelerdir. Hobbes devleti "bir insan topluluğunun kendi arasında sözleşme yaparak, hepsinin birden kişiliğini temsil etmek hakkını kişiye ve heyete verdiği yetki" anlamında tanımlamaktadır. (Hobbes, 2016:137) Hobbes yaşamı boyunca birçok ilkeye bağlı kalmıştır. Hobbes "hükümdarın kişiliğine veya monarşi ilkesine bir sadakati değil, iktidara sadakat ilkesini" önclemiştir. (Touchard, 2015:343) Hobbes iktidar anlayışını ilahi yasalar adına değil, bireylerin çıkarları, muhafazakârlık ve toplumsal barış adına savunmaktadır. Dolayısıyla, iktidarı sekülerleştirmekte ve görkemini değil, yararını göstermeye çalışmaktadır. (Touchard, 2015:344) Hobbes bireyin yararına teşekkür eden devlet aparatının nasıl ve hangi koşullarda meydana çıktığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede "doğayı ve yasalarını bilmek gerektiğini düşünmektedir. Çünkü fiziğin genel ilkelerinin bilinmesi, siyasal toplumdaki bireyi anlamayı sağlamaktadır." (Kılıç, 2015: 101)

Hobbes "insanların doğuştan eşit olduğunu ve bu eşitlikten güvensizliğin" meydana çıktığını vurgulamaktadır. İki birey "aynı anda sahip olamayacakları bir şeyi isterse, birbirlerine düşman olurlar ve böylece birbirilerini yok etmeye veya egemenlik altına almayı" hedeflerler. (Hobbes, 2016:99-100) Güvensizliğin savaş durumuna yol açacağı ve tehlikeli olabilecek kadar büyük başka bir kuvvet kalmadığını görünceye kadar söz konusu egemenlik isteği devam edecektir. Devlet olmadıkça, "herkes herkese karşı daima savaş halindedir. İnsanları korkutacak caydırıcı bir güç olmadığı takdirde ise savaş durumu sürekli hale gelecektir." (Hobbes, 2016:101) İnsanlar doğası gereği kötü olduğundan, "sadece hukuk ihlallerine ceza verecek kadar güçlü bir devlet, insanları hukuka uymaya zorlayabilir ve böylece 'herkesin herkese karşı savaşı'na" son verebilir. (Arends, 2009:23)

Hobbes devlet aparatının meydana çıkması açısından sözleşmenin zaruretine işaret etmektedir. Herkesin herkese karşı savaş halinde olduğu doğa durumunda tarafları sözleşmenin şartlarını yerine getirmeye zorlayan şey genel güce sahip iradenin mevcudiyetidir. (Hobbes, 2016:109) Dolayısıyla, sözleşmenin çiğnememesi ve karşılıklı güveni devam ettirilmesi bu koşul etrafında şekillenmektedir. Bireyin kendi dünyasında öncelediği doğal haklar önemlidir, ancak "herkesin her şey üzerindeki doğal hakkı devam ettiği sürece, ne kadar güçlü veya akıllı olursa olsun, hiç kimse, doğanın normalde insanların yaşamalarına izin verdiği sürenin sonuna kadar hayatta kalma güvencesine sahip değildir." (Hobbes, 2016:104)

Birey 'quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris', yani "sana yapılmasını istemediğin şeyi sen de başkalarına yapma" ilkesi perspektifinden sınırsız özgürlüğünü tanzim ve tasnif etmek zorundadır. (Hobbes, 2016: 104) Yani, "herkes her dilediğini yapma hakkını elde tuttuğu sürece insanlar savaş durumuna" devam edeceklidir. (Hobbes, 2016:104) Sözleşmeyle beraber toplum yasaları ortaya çıkmakta ve böylece sözleşme yazılı bir hukuk çerçevesinin inşasına ön ayak teşkil etmektedir.

Hobbes'un 'mutlak egemen güç' savı esasında doğa durumunun keyfi, toplum yasalarının zorunlu bir hal alması perspektifinden okunmalıdır. Bu bağlamda "devletin varlığı her şeyden önce, emredici yazılı kurallar bütünü yaratan, oluşturan ve inşa eden, yani hukuk düzenini kuran bir egemen gücü gerekli kılmaktadır". (Ağaoğulları, 2011:445) Hobbes'e göre, "devlet, insanların yarattığı en karmaşık yapay cisimdir; insanların doğal güdülerini yoluyla değil, özgür seçimleri ve akıl yürütmeleri sonucu" ortaya çıkardıkları bir yapıdır. (Ağaoğulları, 2011:447)

Hobbes'un devlet, egemenlik ve sözleşmeyle ilgili kavramsallaştırdığı ontolojik çerçeve aslında inşa edici değil, daha çok restore edici mantıkla açıklanabilir. İngiltere'nin yaşadığı iç savaş ve kargaşanın yol açtığı tahribat onu restore edici mantığa yöneltmiştir. Anglo-Sakson ampirizmini Avrupa rasyonalizmiyle birleştiren Hobbes, özgün ve kalıcı bir siyaset felsefesi oluşturabilmiştir. Hobbes radikal bir çözümlemeyle insanlara sözleşme önerdi ve insanların sözleşme yoluyla bir devlet mekanizmasına sahip olacağına işaret etti. Sözleşmenin iki eşit arasında, yani bireyler arasında yapılacaktır. Fakat sözleşmenin işlevsel ve bağlayıcı olması açısından bir üst yapıya gereksinim duyulmaktaydı. Söz konusu üst yapı egemendi. Egemen toplumsal sözleşmenin devamlılığı ve uygulanabilirliği bakımından kilit bir konumdadır. Bireylerin

istedikleri kadar özel mülkiyete, farklı inançlara ve mesleklere sahip olabilirler. Fakat sadece bir kısıtlama ve istisna mevcuttu; Hobbes'un çerçevesini çizdiği devlet yapısına zarar verecek bir eylemde veya harekette bulunamazdılar. "Egemenin mutluluğuyla halkın mutluluğunu ayırmak mümkün değildir" ve bu açıdan her iki tarafın çıkarları örtüşmektedir. Bu bakımdan Hobbesçu toplumsal sözleşme egemenliği sınırlamamaktadır. (Touchard,2015:345) Hobbes aynı zamanda "egemenin kendisinin tartışılmasını, otoritesinin sorgulanmasını istemeyeceğini ve böylece mantıksal bir çerçevede hareket edeceğini" öngörmektedir. (Touchard, 2015:345)

Hobbes'un siyaset felsefesinin "en özgün ve aynı zamanda en önemli yanı, egemenliğin kaynağını tanrısal haklara gönderme yapmadan açıklaması ve toplumsal sözleşme kuramına bağlamasıdır." (Ağaoğulları, 2011:455) Hobbesçu devlet paradigması Aristotelesçi dünya görüşüyle etkileşim içerisinde olan Skolastik felsefe ile değil, "tamamen laik savlarla" kendini tanımlamaktadır. (Ağaoğulları, 2011:455) Aristotelesin aksine Hobbes, çeşitli yönetim tarzlarından daha çok, düzeni koruyacak bir otorite ile ilgilenmektedir. (Arnhart, 2005:173)

Hobbes "devletin gücüne vurgu yapmakta ve bu bağlamda "devletin hem dindar, hem de sivil" olduğunu ifade etmektedir. Devlet özel çıkarların toplamıdır, önceliği toplumsal sözleşmeye taraf olan ve haklarını devlete aktaran bireyin güvenliğini sağlamaktadır. "Devlete verilen zarar özel mülkiyete verilen zarardır. Hobbesçu yaklaşımda aracı gruplara, partilere, hiziplere yer yoktur". (Touchard, 2015:345)

Anarşi ve başıbozukluk Leviathan'ın mevcudiyeti açısından arzu edilmeyen bir şeydir. Doğa durumu savaş ve anarşiye zemin hazırlar. Bireyler doğa durumunun devam etmemesini arzularlar ve dolayısıyla anarşiyi ortadan kaldırmak için toplumsal sözleşmeye dâhil olurlar. Toplumsal sözleşmeyle haklarını devrettikleri devlet aparatı onları anarşi ortamından korur. Hobbes Leviathan'da bir orta yol bularak "bireysel özgürlük ve siyasal otoriteyi" bir araya getirme gayreti içerisindeydi.(Arnhart,2005:159)

2. Hobbes ve Uluslararası İlişkiler

Uluslararası ilişkiler, devletler arasındaki ilişkilerin bütünüdür ifade eden bir disiplinin adıdır. Disiplin "dünyadaki bütün insanlarla ve kültürlerle ilgili olduğu için büyüleyici" bir alandır. (Goldstein ve Pevehouse,2015:37) Disiplin "klasik olarak savaş nedenlerinin ve barış koşullarının analizine" odaklanmıştır. (Dunne vd, 2016:1) Uluslararası ilişkiler "devletler arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel vb. ilişkilerin" tümünü kapsamaktadır.(Dağ, 2008:269) Aynı zamanda "uluslararası sistem içerisinde yer alan aktörler (devlet, uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları) arasındaki ilişkileri" incelemektedir.(Dağ,2008:269) Genel anlamda uluslararası ilişkiler "bir devletin dışa dönük ilişkilerinin" ve faaliyetlerinin bütünüdür.(Dağ,2008:269) Disiplinin temel inceleme konusunun "genel anlamda sınır ötesi etkileşimlerin" olduğu konusunda belirli bir fikir birliği sağlanmıştır. (Brown ve Ainley, 2013:19) Mamafih, disiplin tarihsel, sosyolojik, jeopolitik ve stratejik içeriğiyle daha geniş bir perspektifi ve formasyonu ihtiva eden bir kuramsal çerçeveye sahiptir.

Hobbes'un uluslararası ilişkiler sorunlarına adanmış kuramsal mirası hacim bakımından geniş değildir. Fakat uluslararası ilişkiler ve dünya siyaseti literatüründe 'doğa yasası' kavramının ilk oluşturucularından biri olması onu özel kılmaktadır. (İvonin vb, 2016:79) Bu kavramın önemi 'siyasal gerçekçilik' ve 'siyasal idealizm' gibi iki karşıt uluslararası ilişkiler paradigmasının ortaya çıktığı ideolojik zenginlik açısından önem kazanmaktadır. (İvonin vb, 2016:79) Hobbes 'siyasal gerçekçiliğin' öncüsü olarak kabul edilebilir. Hobbes düşünceleriyle Thucydides, Machiavelli, Clausewitz gibi siyaset kuramcıları ile birlikte 'siyasal gerçekçilik' literatürüne katkıda bulunmuştur.

Uluslararası ilişkiler disiplini "geleneksel olarak devletler üstü veya uluslararası bir Leviathan'ın yokluğunda, anarşik bir sistemin sorunlarını inceleyen" bir yöntemsel çerçeveden hareket etmektedir. (Yalvaç, 2011:72) Uluslararası politika Hobbes'un tasvir ve tasnif ettiği doğa durumuna oldukça benzemektedir. Doğa durumundaki gibi sürekli bir anarşi söz konusudur. Anarşinin var olduğu koşullar savaş kaçınılmaz kılmaktadır. Hobbes doğrudan devletler arası ilişkileri ele alan bir perspektif izlememiştir. Temel olarak iç politikaya odaklanmış ve anayasal düzen aracılığıyla sağlanacak güvenlik ve refah sorunsalına yoğunlaşmıştır. (Yurdusev, 2007:424) Mamafih, Hobbes'un Leviathan'da çizdiği doğa durumu temelli perspektif uluslararası ilişkiler metodolojisi bağlamında kullanışlıdır.

Modern uluslararası ilişkiler kuramları Hobbesçu, Kantçı ve Grotiuscu siyaset felsefesi geleneklerine dayanan perspektifle açıklanmaktadır. (Bull, 1981:730-734) Hobbes siyasal gerçekçilikle, Kant ise liberalizmle özdeşleştirilmektedir. (Grewal, 2016:622) Kantçı gelenek sözleşmenin etkin gelişimi açısından yönetim tarzının önemine vurgu yapmaktadır. Cumhuriyetçi veya Anayasalcı hükümet türlerinin barış inşa edici özelliği vardır. Kant'tan farklı olarak Hobbes'un herhangi bir yönetim tarzının uluslararası doğa durumundaki davranış şeklini etkileyeceği hususu yer almamaktadır. (Bull, 1981:731) Hobbesçu gelenekte Cumhuriyetçi, ulus-devlet, demokratik veya sosyalist devlet tarzlarının kendi aralarında barışı sağlama konusunda başarılı olacağı inancı yoktur. Yani yönetim tarzlarının benzerliği ve aynılığı barış sağlama konusunda bir şey ifade etmemektedir. (Bull, 1981:732) Kant'ın 'demokratik devletler' kendi aralarında barışı daha etkin bir şekilde sağlayabilir tezi Hobbesçu gelenekte söz konusu değildir.

Grotiusçular, devletlerin dünya siyaset sahnesinde temel aktörler olduğunu kabul etmektedir. Fakat Hobbes'un devletler arasındaki ilişkilerin yalnızca veya esas olarak çatışmadan oluştuğu iddiasını reddetmektedir. (Bull, 1981:732) Grotiusçu geleneğe göre, "savaş durumu yürütülme ve üstlenme şekliyle yasal ve ahlaki düzenlemeye tabidir. Ticari ilişkiler ve kolaylaştırıcı kurumlar" bu çerçevede önem arz etmektedir. (Bull,1981:732) Grotiusçu gelenek "herkesin her kese karşı savaşından" değil, *societas gentium*'dan, uluslar ailesi perspektifinden bir "Avrupa kamu hukukundan" bahsetmektedir. (Bull,1981:732) Grotiusçular, Hobbesçu geleneğin ileri sürdüğü devletlerin üzerinde hiçbir dünya hükümeti olmaması durumunu, yani doğa veya anarşi durumu gerçekliğini kabul etmektedirler. Fakat Hobbes'tan farklı olarak uluslararası toplumun çok daha fazla anlam ifade ettiğini ve kuralların kabaca yorumlandığı, adaletin belirsiz ve kusurlu yürüdüğü, ancak yine de belirli medeniyet formasyonunun somutlaştığı bir yer olarak görmektedirler. (Bull,1981:733) Grotiusçu gelenek ortak hükümeti olmayan devletlerin durumu ile hükümsüz yaşayan bireylerin durumu arasındaki analoginin radikal eleştirisini yapmaktadır. Bu açıdan devletlerin bireylerden çok farklı olduğunu dikkat çekmektedirler. (Bull, 1981:733)

Hobbes'un doğa durumu veya anarşi kavramı uluslararası ilişkiler tartışmalarında ortak retorik v mihenk taşı rolünü oynamaya devam etmektedir. Yeni gerçekçilik – yeni liberalizm, yapısalcı, post yapısalcı, feministler, rasyonalistler, inşacılar ve gerçekçiler arasındaki tartışmalarda Hobbes'in ürettiği anarşi kavramı merkezi konuma sahiptir. (Williams, 1996: 213) Bu bağlamda Hobbes ve anarşi kavramı birbirleriyle yarışan kuramsal geleneklerde farklı anlamlar ifade etmektedir. (Williams, 1996:215) Hobbesçu politik vizyon yorumu, hem hakim kuramsal görüşlerin her biri hakkında eleştirel bir bakış kazanılmasına hem de tutumuyla ilgili alternatif bir anlayış geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. (Williams,1996:223) Hobbesçu perspektif toplumların nasıl oluştuğuna dair ampirik bir kuramı özetlememekte, bunun yerine siyaset hakkında doğru düşünme yöntemleri bağlamında inandığı şeyi tasvir etmekte ve devletleri inşa eden ilkelere açıklama getirmektedir. (Williams, 1996:226)

Hobbesçu mantık uluslararası ilişkilerde ulusların güvenliğini garanti altına alacak bir yönetim kurumunun ve bu çerçevede kesin bir hukuk kuralının olmadığına dikkat çekmeye çalışmaktadır. Hobbes'un çizdiği devletin temel özelliği iç yapısı kendi kendine yeten ve dışarıdan desteğe gereksinim duymayan kalıcı bir siyasi birliktelik ve istikrarlı bir yönetim sisteminin kurulmasını ihtiva etmektedir. Söz konusu devlet uluslararası alanda da söz sahibi bir pozisyona sahip olmalıdır. (Christov, 2017:6) Hobbes iç politikada çatışmaya çözüm bulunması anlamında güçlü bir egemenliğin kurulmasını önermekteydi. Fakat pratikte küresel egemenlik bağlamında herhangi bir önerisi mevcut değildi. Hobbes'u yorumlayanlar analogi yaparak iç politikaya dair görüşlerini uluslararası politika açısından değerlendirmeye çalışmaktadırlar. (Grewal, 2016:618)

Hobbesçu geleneğin uluslararası ilişkiler literatürüne sunduğu konseptlerden birisi de güvenlik ikilemi (security dilemma) kavramıdır. "İkilem iki önerme veya seçenek arasında kalma durumudur. Uluslararası ilişkiler yazınında güvenlik ikilemi diye tanımlanan durum aslında bir güvenlik paradoksudur." (Bilgiç, 2011:129) Uluslararası politikada güç kullanımı her zaman için bir olasılıktır; çünkü anlaşmazlıkları çözenin nihai yoludur. Kendini korumayı sağlayamayan devletler hayatta kalma riskini göze almaktadırlar. Söz konusu durum seçkinler üzerinde baskı yaratmaktadır. Devlet dış düşmanlarla karşı karşıya kaldığında güçsüz bir durumda kalacaklardır. İç düzen, dış tehdit karşısında devletin korunması için gerekli kaynakları

geliştirmenin ön koşuludur. Bu bağlamda etkin bir şekilde kendisini koruma kapasitesi olmayan devletler, varlıklarını anarşik bir uluslararası sistemde riske sokmaktadırlar. (Sorensen, 1996:904)

Uluslararası ilişkilerin anarşik ortamında tüm devletler aynı yolu izlemekte, yani koruma güdüsü ve endişesiyle kaynaklar üretmektedirler. Böylelikle, uluslararası sistemde ‘güvenlik ikilemi’ olgusu meydana çıkmaktadır. Soğuk Savaş döneminin ana akım kuramı olan yapısal gerçekçilik ‘güvenlik ikilemi’ olgusu üzerine oldukça yoğun bir şekilde yönelmiştir. Yapısal gerçekçiler uluslararası sistem ve anarşinin rolünü bu noktada incelemektedirler. Kavramın yapısal gerçekçilerin ilgi alanına dâhil edilmesiyle birlikte, uluslararası sistemin beslediği rekabet olgusuna ve kapsamlı işbirliği ve barış olgusuna yönelik dramatik sonuçlar doğurmuştur. Anarşinin aksine, güvenlik ikileminin derinliği ve kapsamı değişim göstermektedir. Güvenlik ikilemi şiddetli olduğunda, güvenliği sağlamak daha zorlaşacak, devletler rekabeti daha da artıracak ve savaş ihtimali yükselecektir. (Glaser, 2012:2)

Devletler de doğa durumundaki insanlar gibi kendi varlığını korumak için başka devletler üzerindeki egemenliğini artırmayı gerekli görmektedirler. Rekabet ortamında devlet bir başka devletin imkânlarına sahip olmak için mücadeleye girer. Güvensizlik durumunda ise kendini korumak için savunma amacıyla şiddet kullanır. Bu açıdan ‘güvenlik ikilemi’ Hobbesçu perspektifte ‘herkesin herkese düşman olduğu’ bir savaş durumudur. (Hobbes, 2016:101) Söz konusu “herkesin herkese karşı savaşın bir sonucu da, böyle bir savaşta hiçbir şeyin adaletle aykırı olamayacağıdır. Bu durumda “doğru ve yanlış, adalet ve adaletsizlik kavramlarına” yer kalmamaktadır. (Hobbes, 2016:102) Bu süreç devletler sistemindeki silahlanma yarışını da beraberinde getirmektedir. Böylece, devletler “karşılıklı olarak askeri yeteneklerini geliştirdikleri” sürece dâhil olurlar. (Goldstein vd, 2015:120) Dolayısıyla, “bir devlet bugün diğer devletlerin silahlarını kullanma yoluna gitmeyeceğinden emin olsa bile yarın bu devletlerden birinin bu yola başvurmayacağına garantisizdir.” (Smith vd, 2016:38) Bu durumda “hiçbir devlet bu olasılığı göz ardı etmeyecek ve silahlanma eğilimi içerisine” dâhil olacaktır. (Smith, Hadfield ve Dunne, 2016:38)

Yalnız yok olma korkusu, “rahat bir hayat için gerekli şeyleri elde etmek arzusu ve çalışarak onları elde etme umudu” dolayısıyla akıl formasyonu uygun bir barış koşulunu oluşturabilir. (Hobbes, 2016:103) Bu bağlamda ‘uluslararası toplum’ olgusu gündeme gelmektedir. Uluslararası toplumda bir hiyerarşik düzen olmasa da, Kantçı geleneğin üzerinde durduğu koruyucu mekanizmalar ve tedbirler savaş olasılığı ihtimalini azaltabilir. Diğer taraftan, savunmaya yönelik güvenlik algısı daha anlaşılabilir bir çerçeve oluşturmaktadır ve kabullenebilir bir perspektife sahiptir. Hobbes’u Machiavelli ve benzeri siyaset kuramcılarında ayıran ve siyasal gerçeklikle ilişkilendiren temel özellik devletlerin dış politika davranışlarında savunma niteliğinin mevcudiyetinde ısrar etmesindedir. Devletler ilişkilerinde yasal bir dayanak sağlamak amacıyla birbirleriyle anlaşmalar imzalamaya potansiyeline sahiptirler. Mamafih, Hobbes uluslararası kuralların devletler arası mücadeleyi azaltmada çoğu kez etkisiz kalacağını farkındadır. Anlaşmalara ve kurallara rağmen, uluslararası ilişkiler güvensiz bir ortama eğilimlidir. (Korab-Karpowicz, 2018: Stanford Encyclopedia of Philosophy)

Fakat gerçekçi kuramlar Hobbesçu var oluş mücadelesinin sürekliliğine vurgu yapmaktadırlar. Güç olgusu ve güvenlik endişesi devletlerin davranış şekillerine yön veren temel etkenlerdir. Gerçekçilere göre, güç “belirli somut veya soyut niteliklere sahip olmayla ölçülen, başkalarının davranışlarını etkileme yeteneği ve potansiyelidir.” (Goldstein vd, 2015:88) Hobbes’un tanımladığı doğa durumunda var olan anarşinin aksine, uluslararası ilişkilerdeki anarşik ortam bir yapı veya kurallardan tamamen yoksun değildir.

İnsan doğasını rasyonel bir bakış açısıyla inceleyen Hobbes felsefesinin siyasal gerçekçiliğe ilham kaynağı oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Devlet rasyoneldir ve dış politika oluşturma süreçleri de bu bağlamda rasyonel dayanaklarla icra edilmektedir. Devlet sırasıyla “bürokratik düzeyde hedefleri ortaya koymakta, alternatifler üretmekte, yetenekler çerçevesinde uygulanabilirliklerin değerlendirmekte, maliyet ve avantajı tespit etmekte ve böylece amaca ulaşmada fayda maksimizasyonunu” hesaba katmaktadır. (Aydın, 2004:41)

Esasında Hobbes’un egemeni öğütlerken kullandığı yöntem rasyonalitenin uygulanması yönündedir. Çıkış noktası rasyonalizm olan söz konusu yöntem egemenin uzun vadeli güç projeksiyonu inşa etmesini de bir bakıma sağlamaktadır. Aynı şekilde uluslararası ilişkilerde devlet temel aktör olarak rasyonel ilkelerle uzun vadeli güç projeksiyonu sağlama konusundaki yetenek ve kabiliyetlerini kullanmaya eğilimlidir.

3. Sonuç ve Değerlendirme

Hobbes yaşamı boyunca ‘siyaset felsefesi’ kavramını açık bir şekilde kullanmamıştır. Hobbes’un temel yapıtlarını inceleyen siyaset bilimciler onun “devlet felsefesi” kavramının öncüsü olduğunu kabul etmektedirler. Hobbes’un 1651 yılında yayımlandığı Leviathan eseri siyaset felsefesi alanında ilk kapsamlı çalışmalardan birisidir. Söz konusu eser siyaset ve devlet kavramının gelişimi üzerine felsefi yorumlamaları içeren önemli bir kaynaktır. Hobbes’un felsefi düşüncesi politika üzerinde etkili olan teolojik varsayımların minimize edilmesini öngörmekteydi. Aynı zamanda modern anlamda devletleşme ilkesinin kuramsal çerçevesinin belirlenmesi öne çıkan bir başka önemli husustu. Bu iki temel görüş üzerinden siyaset felsefesini inşa eden Hobbes esasında yeni bir başlangıç önerisi ve motivasyonu sunmaktaydı.

Her bir siyaset felsefesinin belirli bir motivasyonu ve kaynağı vardır. Hobbes’un motivasyonu bireysel özgürlükleri garanti altına alacak bir toplumsal sözleşmeyi ve siyasal hakimiyeti inşa etme bağlamında gelişim göstermekteydi. Kaynağı ise kuşkusuz eski dönem filozoflarının birikimleri ve doğal olarak yaşadığı toplumun yerel dinamikleriydi. Hobbes’un temel gayesi toplumsal tutkal rolünü ifa edebilecek faydalı bir devlet kuramını bütün yönleriyle ortaya koymaktı.

Hobbes’u güncel kılan temel mesele devlet ve toplumla ilgili söylemleştirdiği ve kavramsallaştırdığı politik argümantasyonlardır. Bütün insanlık tarihinin merkezi konusu olan devlet, politika ve toplum birlikteliği Hobbes felsefesinde sınırları net çizilen bir perspektifle ifade edilmiştir. Hobbes siyaset felsefesi bu sebeple özgün ve güncel olmayı hak etmektedir.

Temel aktörü ve sorunsalı devletler olan Uluslararası İlişkiler Disiplininin, Hobbes’un ortaya koyduğu siyaset felsefesinden ve kavramlarından etkilenmemesi mümkün değildi. Hobbesçu düşünce tarzı siyasal gerçekçilik ve devletlerin davranış şeklini üzerinde muazzam ve kapsamlı sözcüklerden ibarettir. Uluslararası İlişkiler Disiplini söz konusu sözcükler çerçevesinde çeşitli kavram ve konseptler üretmiştir. Böylece, siyasal gerçekçilik geleneği uluslararası ilişkiler sisteminde yer alan devletlerin davranış ve önceliklerini Hobbesçu gelenekle açıklama arzusunu kazanmıştır.

Hobbes’un üzerinde ısrarla durduğu doğa durumu kavramı bu bakımdan özellikle önem arz etmektedir. Merkezi bir otoritenin bulunmadığı dolayısıyla anarşinin hüküm sürdüğü uluslararası ilişkiler sisteminin kendine özgü durumu Hobbesçu açıklamalar aracılığıyla incelenmeye tabi tutulmuştur. Bu bağlamda Hobbesçu, Grotiusçu ve Kantçı gelenekler arasında bir uluslararası ilişkiler tartışması meydana çıkmıştır. Bu tartışmanın felsefi ve politik nedenselliği doğa durumunun değişik düzeydeki komplikasyonlara açık olmasıdır. Sınırlama politikaları ve güvenlik ikilemi kavramları söz konusu açıdan ele alınmalıdır. Barış için çaba gösteren ve eğer bu durum gerçekleşmiyorsa hayatta kalmak için her şeyi denemeliler. Hobbesçu bu yaklaşım uluslararası ilişkilerde var olan anarşinin merkezi konusudur. Siyasal gerçekçilerin önelediği herkesin her kese savaşı kavramı bu temelde ön plana çıkmaktadır. Yok olma tehlikesi ve zenginleşme arzusu söz konusu savaşın hızını alacak önemli bir önermedir. Kantçı gelenek Hobbes’un bu önermesinden yola çıkarak devletler arasındaki ilişkilerin farklı bir yöntemle de gelişebileceğini kavramsallaştırmıştır.

KAYNAKÇA

1. Ağaoğulları, M, A. (2011). Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler, İstanbul, İletişim Yay.
2. Arends, J. ve Frederik, M. (2009). “Homeros’dan Hobbes ve Ötesine: ‘Güvenlik’ Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 6, Sayı 22, ss.3-33.
3. Arnhart, L. (2005). Platon’dan Rawls’a Siyasi Düşünce Tarihi, Çev. Ahmet Kemal Bayram, Ankara, Liberte Yay.
4. Aydın, M. (2004). “Uluslararası İlişkilerin ‘Gerçekçi’ Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 1, ss. 33-60.
5. Bilgiç, A. (2011). “Güvenlik İkilemini Yeniden Düşünmek: Güvenlik Çalışmalarında Yeni Bir Perspektif”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 8, Sayı 29, ss. 123-142.

6. Brown, C. ve Ainley, K. (2013). Uluslararası İlişkileri Anlamak, Çev. Mehtap Gün Ayrıl, İstanbul, Sümer Kitabevi.
7. Bull, H. (1981). “Hobbes and International Anarchy”, Social Research, Cilt 48, Sayı 4, ss.717-738.
8. Christov, T. (2017). “The Invention of Hobbesian Anarchy”, Journal of International Political Theory, ss.1-16.
9. Dağ, E, A. (2008). Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü, İstanbul, Anka Yay.
10. Glaser, C. (2012). Security Dilemma in Structural International Relations Theory, The Encyclopedia of Peace Psychology, Blackwell Publishing, ss. 1-4.
11. Goldstein, J. ve Pevehouse, J. (2015). Uluslararası İlişkiler, Çev. Haluk Özdemir, Ankara, BigBang Yay.
12. Grewal, D, S. (2016). “The Domestic Analogy Revisited: Hobbes on International Order”, The Yale Law Journal, Cilt 125, Sayı 3, ss. 620-680.
13. Hobbes, T. (2016). Leviathan, Çev. Semih Lim, İstanbul, Yapı Kredi Yay.
14. İvonin, Y. ve İvonina, O. (2016). “Leviathan v Poiskah Miroporyadka: Problema Mejdunarodnoy Bezopasnosti v Rabotah T. Gobbasa i İ. Kanta”, Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Sayı 407, ss. 78-88.
15. Kılıç, Y. (2015). “Hobbes, Locke ve Rousseau’da ‘Doğa Durumu’ Düşüncesi”, Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi, Sayı 2, ss. 87-117.
16. Korab-Karpowicz, Y. (2018). Political Realism in International Relations, Stanford Encyclopedia of Philosophy.
17. Smith, S. Hadfield, A. ve Dunne, T. (2016). Dış Politika, Teoriler, Aktörler, Örnek Olaylar, Çev. Nasuh Uslu, Ankara, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
18. Sorensen, G. (1996). “Development as a Hobbesian Dilemma”, Third World Quarterly, Cilt 17, Sayı 5, ss. 903-916.
19. Touchard, J. (2015). Siyasal Düşünceler Tarihi, Çev. İsmail Yerguz, İstanbul, Işık Yay.
20. Yalvaç, F. (2011). “Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 8, Sayı 29, ss.71-99.
21. Yurdusev, N, A. (2007). “Thomas Hobbes and International Relations: An assessment”, METU Studies in Development 34, ss.413-432.
22. Williams, M. (1996). “Hobbes and International Relations: A Reconsideration”, International Organization, Cilt 50, Sayı 2, ss. 213-236.

(14)

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Bora ORAN²²

ULUSLARARASI EKONOMİK KRİZLERİN YANSIMALARI & COVID-19 ve II. DÜNYA SAVAŞI ETKİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

REFLECTIONS OF INTERNATIONAL ECONOMIC CRISES & COMPARISON OF COVID-19 and II. WORLD WAR IMPACTS

ÖZ

Dünya ekonomisinde aslında 2019 yılının son çeyreğinde özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanmaya başlayan bir ekonomik durgunluk döneminin ardından yılın son aylarında Çin’de ortaya çıkan Corona salgınının hızla yaygınlaşması büyük ekonomik şoklara yol açmıştır. Corona salgınının kısa sürede artış göstermesi ve 2020 yılında dünyadaki tüm ülkeleri etkisi altına alan bir pandemi haline gelmesi sonucu, başlangıçta gelişmiş ekonomilerde görülen ekonomik şokun gelişmekte olan ülkelere de hızla yansması, daha önce yaşanmış olan ekonomik krizlere kıyasla daha çarpıcı olmuştur. COVID-19 pandemisi etkilerinin yarattığı ekonomik sorunlarla birlikte insan hayatını tehdit eden bir sağlık krizi olması nedeniyle, günümüzde yaşanan krizin etkilerinin II. Dünya Savaşı etkileri ile kıyaslanması gereğini ortaya koymuştur. COVID-19 krizi, küreselleşmenin başlamasından bu yana değişen ve gelişen dış ticaret, uluslararası taşımacılık, doğrudan yabancı yatırımlar, işsizlik, borsa, milli paranın değeri değişim, ekonomik büyüme gibi farklı alanlarındaki etkileri beklenenden büyük olmuştur. Güvenilirliği genel olarak kabul edilen resmi kurumlar ile ülkelerin kendi resmi kurumları tarafından açıklanan verilerle yapılan analizlerin sonuçlarına göre açıklanan öngörülerde, COVID-19 krizi hakkında, dünyadaki diğer kriz dönemlerine kıyasla daha fazla ülkede yaygınlaştığı açıklanmaktadır. Salgının yol açtığı insan kaybı nedeniyle İkinci Dünya Savaşı’nda yaşanan krizden çok daha büyük düşüşler beklendiğine dair iddialar bulunmaktadır. COVID-19 pandemisinin yarattığı küresel ekonomik krizin etkilerinin sorgulandığı bu çalışmada İkinci Dünya Savaşı krizinin etkileri karşılaştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ekonomi, Küresel Kriz, COVID-19 Krizi, Kriz Ekonomisi.

JEL Kodları: F6, F5.

ABSTRACT

In fact, the rapid spread of the Corona outbreak in China in the last months of the year after a period of economic stagnation that began to occur in the last quarter of 2019, especially in developing countries, caused major economic shocks. As the Corona epidemic increased in a short time and became a pandemic affecting all countries in the world in 2020, the rapid reflection of the economic shock seen in the developed economies to developing countries was more striking than the previous economic crises. Due to the fact that it is a health crisis that threatens human life with the economic problems created by the effects of the COVID-19 pandemic, it has demonstrated the need to compare the effects of today's crisis with the effects of World War II. Since the onset of globalization, the COVID-19 crisis has had greater than expected effects in different areas such as foreign trade, international transportation, foreign direct investments, unemployment, stock market, change in the value of the national currency, economic growth. According to the results of the analyses made with the data released by the official institutions and the countries' own official institutions, whose reliability is generally accepted, it is explained that the COVID-19 crisis is becoming more widespread in more countries than in other crisis periods in the world. In fact, there are claims that much larger declines are expected due to the loss of people caused by the epidemic than the crisis in the Second World War. In this study, which questions the effects of the global economic crisis caused by the COVID-19 pandemic, it is aimed to make comparisons with the effects of the Second World War crisis.

Keywords: International Economy, Global Crisis, COVID-19 Crisis, Crisis Economy.

JEL Codes: F6, F5.

²² Oran, İbrahim Bora, Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Esenyurt Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Lojistik Yönetimi Bölümü, Mail: ibrahimoran@esenyurt.edu.tr, Orcid: 0000-0002-0274-0921

GİRİŞ

Dünyada yaşanan Covid-19 salgını şokunun, önce Çin'de başlayarak Avrupa ülkelerini ve ABD'yi oldukça olumsuz etkilemesi ve kısa süre sonra tüm dünya ülkelerinde yaygınlaşması nedeniyle, 2022 yılı ve gelecek yıllarda dünyadaki ekonomiler üzerindeki potansiyel etkisine dair tahminler devamlı değişmektedir. İlk günlerde salgının Çin'de başlaması nedeniyle Çin ile ekonomik bağlantıları olan ekonomilerin faaliyetlerine dair yapılan analizler yerini Avrupa ülkeleri ve ABD gibi güçlü ekonomiler üzerinde yaratılan etkilere ve tüm dünya ekonomileri üzerinde yaratılması muhtemel etkilerin analizlerine bırakmıştır.

Kısa süre içinde salgın nedeniyle hayatını kaybeden insanların sayısı her geçen gün artmaya başladıkça ve salgından korunma amacıyla hemen hemen tüm dünya ülkeleri tarafından uygulanan sınırların kapatılması gibi kısıtlamalar nedeniyle küresel ekonomik faaliyetlerin azalmaya başladığı veya tamamen durma noktasına geldiği görülmüştür. Önce Çin'deki imalat ve hizmet sektörlerinde büyük faaliyet alanlarının ve daha sonra tüm ülkelerin dış ticaret faaliyetlerinin aniden durması nedeniyle küresel piyasalarda başlayan olumsuz etkiler artmış ve yatırım güveni azalmıştır. Bu süreçte, salgının yaygınlaşmasına paralel olarak küresel krizin yıkıcı etkilerinden korunmaya yönelik olarak ülke yönetimleri tarafından sosyal ve ekonomik destek paketleri hazırlanıp uygulanmaya başlamıştır. 2022 yılına girilen günlerde halen COVID-19 pandemisinin devamlı değişen varyantlarıyla etkisinin devam ediyor olması ve kısıtlamaların önemli ölçüde gevşetilmesiyle birlikte ekonomik durgunluktan çıkma sürecinin sona ermesine çalışıldığı izlenmektedir. Dünyada 2008 yılında ABD'de başlayan Mortgage finansal krizinin kısa süre içinde ekonomik bağlantıları bulunan diğer gelişmiş ülke ekonomilerini etkilemesiyle küreselleşen ekonomik krizden bu yana karşılaşılan en büyük küresel krizin yaşandığı görülmektedir. Ayrıca, karşılaşılan etkilerin büyüklüğünün ve yaygınlığının dünyada İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik etkilerin üzerinde olabileceğine dair analizle yapılmaya ve olumsuz öngörüler açıklanmaya başlamıştır.

2. COVID-19 ETKİLERİ

COVID-19 krizi başta insan hayatı üzerindeki endişe verici etkileri olmak üzere küresel ekonomiyi önemli ölçüde yavaşlatma potansiyeline sahiptir. Ekonomik olarak öncelikle dış ticaret faaliyetleri, doğrudan yabancı yatırımlar olmak üzere sanayi üretimi alanında ise özellikle otomotiv, iletişim, makineler, yedek parça ve ekipmanlarıyla ilgili üretimde aksamalar yarattığı ve tüm ülkelerdeki üreticileri önemli ölçüde etkilediği görülmektedir (Congressional Research Service, 2020).

Başlangıçta Çin gibi önemli bir üretim merkezi olan ülkede imalattaki yavaşlamanın, bu ürünlere gereksinimi olan şirketler ve ülkeler olmak üzere, günümüzde halen dünya çapında uluslararası ekonomik faaliyetlerde dalgalanma etkisi yarattığı açıktır. Avrupalı otomobil üreticileri önemli yedek parçaları elde etme sıkıntısıyla karşılaşmıştır, Japonya'daki şirketler dijital kameraların montajı gibi benzeri gerekli parçaları elde etmekte zorlanmıştır ve şirketler üretim sürecinin gerektirdiği stokların tükenmesi sonucu üretim kapasitelerini etkileyecek kıtlıklarla karşılaşmışlardır (McKibbin ve Fernando, 2020). 2020'nin ilk aylarında en olumsuz etkilenen ekonomiler ve etkilenen alanların; Avrupa Birliği (makine, otomotiv ve kimyasallar), Amerika Birleşik Devletleri (makine, otomotiv ve hassas aletler), Japonya (makine ve otomotiv), Kore Cumhuriyeti (makine ve iletişim ekipmanı), Çin Tayvan Eyaleti (iletişim ekipmanı ve ofis makineleri) ve Vietnam (iletişim ekipmanı) olduğu görülmektedir. Bu konuda bahsi geçen ekonomilerde dış ticaret etkilerinin Avrupa Birliği (15.6 milyar \$), ABD (5.8 milyar \$), Japonya (5.2 milyar \$), Kore Cumhuriyeti (3.8 milyar \$), Çin Tayvan Eyaleti (2.6 milyar \$) ve Vietnam (2.3 \$) olduğu gösterilmektedir (UNCTAD, Mart 2020).

Dünya ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkilerin, ülkelerde salgının en ağır şekilde etkilendiği süreçte yoğunlaştığı görülmektedir. Günümüzde halen devam etmekte olan pandeminin daha ne kadar süreceği belirsiz olduğuna göre gelecekte mevcut olumsuz talep şoklarının ve tedarik zinciri aksamalarının yatırım beklentilerini olumsuz etkilemeye devam edeceği öngörülmektedir. Bu nedenle, şirketler tarafından yatırım harcamaları ile ilgili kararlarında krizden mümkün olan en az zararla çıkmanın çareleri belirlenmeye çalışılmaktadır. Pandemi etkisiyle çok uluslu şirketlerin kar revizyonu kapsamında doğrudan yabancı yatırım miktarlarında azalma beklentilerini açıkladığı sektörlerde farklı etkiler

yaşanmasının tahmin edildiği görölmektedir. Revizyon kararları sektörün pandemi nedeniyle karşılaştığı kısıtlamalara, ülke sınırlarının kapatılmasına, ölkelerin yaşadığı salgının yoğunluğuna, ürün ve hizmetlerin gereklilik düzeyine ve toplumların ihtiyaçlarına göre değişmektedir. İnsan sağlığı ile ilgili olan bir salgının önlenmesine yönelik hizmetlerde revizyona katılan 216 şirketin yatırım harcamalarındaki payı %3 ve kar revizyonunun % -2 düzeyinde olması bu sonuçların farkını açıklamaktadır. Dünyadaki önemli uluslararası kredi derece kuruluşları tarafından yapılan tahminler, Corona Krizi etkisiyle olumsuz etkilenmesi beklenen sektörlerle bağlı olarak, değiştirilmektedir ve önceki tahminlerden daha negatif sonuçlar beklendiğine dair açıklamalar yapılmaktadır. Covid-19'un dünya genelinde yayılmasıyla, ekonomi faaliyetlerinde azalmayı yansıttığı, finans sektöründeki olumsuz etkilerin, ülke yönetimleri ve merkez bankaları tarafından yapılan müdahalelere rağmen daha şimdiden, 2008 yılında ABD'de başlayan Mortgage krizinin kısa sürede yaygınlaşarak küresel bir kriz haline gelen ekonomik kriz döneminde görölen seviyelere ulaştığı belirtilmektedir.

Finansal piyasalardaki etkilerin reel ekonomideki güvensizliğin yansıması olduğu işaret edilmekte, ölkelerdeki işletmelerin ve insanların yaşayacağı gelir kayıplarının küresel ekonomi üzerinde daha olumsuz sonuçlara neden olacağı ifade edilmektedir. Açıklamalara göre, 2020 yılı için Avrupa Birliği'nin ekonomik büyümesinin ortalama yüzde 2.2 daralacağı, Almanya ekonomisinin yüzde 3, Fransa'nın yüzde 1.4, İngiltere'nin yüzde 2.6 ve İtalya'nın yüzde 2,7 küçüleceği öngörülmektedir (Moody's, 2020). COVID-19 pandemisi sonucunda tipik bir ülkenin GSYİH'sında %6'lık, özel tüketimin harcamalarında ise, %8'lik bir düşüş yaşanacağı ve pandeminin küresel düzeyde büyük ekonomik daralmaya yol açabileceği ifade edilmektedir (Barro vd. 2020).

Veriler sürekli değişmekle birlikte pandemi etkilerinin en yoğun en yoğun etkilerinin yaşandığı ilk dönemde en olumsuz etkilenen ölkeler arasında dünyanın en büyük ekonomisine sahip ölkelerin bulunması dikkat çekmektedir. ABD, Çin, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya gibi güçlü ekonomilerin aralarında bulunduğu dünya arz ve talebinin (GSYH) %60'ı, dünya üretiminin %65'i ve dünya imalat ihracının %41'i vakaların en çok görüldüğu bu ölkeler tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir (Baldwin & Mauro, 2020: 2). Pandemi halen dünya genelinde hızla yayılma etkisini sürdürürken küresel ekonomide hem arz hem de talep yönünde belirleyici olan bu ölkelerin makroekonomik göstergelerini olumsuz etkilemeye devam edeceği ve durgunluk ekonomisinin süreceği açıkça anlaşılmaktadır (Voyvoda & Yeldan, 2020).

Covid-19 pandemisi sürecinde Çin ekonomisinde 31 ilde 42 sektörde salgının etkisinin araştırıldığı analizlerde ekonomik alanda bulgular, Çin'in bölgesel kalkınması üzerinde 23 sürdürülebilir faktör olduğu ve pandeminin ekonomik büyüme verimliliği üzerinde güçlü etkisinin olduğunu göstermektedir (Vasiev vd. 2020). Covid-19 pandemisinin makroekonomik etkileri kapsamında dünyada yaşanan arz ve talep şoklarının ekonomik büyümeye olumsuz etkileri olduğu tespit edilmiştir (Fornaro ve Wolf (2020).

Covid-19 krizinin dünyada hemen hemen bütün ölkelerde birçok sektörü çöküşe sürüklediğini, ekonomilerin yüksek enflasyon ve işsizlik oranlarındaki ciddi artışlar ile karşı karşıya olduğunu, bu sürecin birkaç dönem daha devam etmesi durumunda büyümede sert düşüşlerin yaşanacağı vurgulanmıştır (Chakraborty ve Maity (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde dünyanın en güçlü ekonomilerinden olan ABD'de GSYH' daki değişimler incelendiğinde 2020 yılının ilk çeyreğinde reel GSYH artışının büyük ölçüde talep şokundan kaynaklandığı, 2020 yılı ikinci çeyrekte ise hem talep hem de arz şokundan kaynaklandığı tespit edilmiştir (Bekaert, vd. 2020). Dünyada 2021 yılının ilk çeyreğinde başlayan aşılama sürecinin hız kazanmasıyla genellikle gelişmiş ölkelerdeki ekonomik faaliyetlerde normalleşme görölrken, aşıya erişim olanağı daha az olan veya hiç olmayan ölkelerde insan kayıpları artmaya ve ekonomik toparlanmanın hızı yavaşlamaya başlamıştır. Küresel ekonomide toparlanmanın dengeli ilerlememesi ve ölkeler arasında önemli farkların ortaya çıkması yanı sıra, yılın ikinci çeyreğinde COVID-19'un değişik varyantlarının dünyanın birçok bölgesinde yaygınlaşmasıyla küresel ekonomik toparlanmanın geleceğine yönelik riskler artmıştır. (SBB, 2021). Yılın ikinci çeyreğinde dünya ekonomisinin yaklaşık olarak yüzde 12 civarında büyüme kaydettiği 2021 yılının ikinci çeyreğinde salgın nedeniyle yaşanan daralmanın yol açtığı etki, dünyada aşılamanın hız kazanmasına ve alınan diğer önlemlere bağlı olarak dengelenen vaka sayıları

sonucu ekonomilerin tekrar düzelmeye eğilimine girmesiyle 2021 yılının ikinci çeyreğinde birçok ülkede büyüme oranlarının çift haneli sayılara çıktığı izlenmektedir (Eurostat, OECD, 2021).

Dünyada COVID-19'dan ölenlerin sayısı 20.01.2022 itibariyle, en yüksek ABD'de (860 bin), Hindistan (488 bin), Brezilya (622 bin), Birleşik Krallık (153 bin), Fransa'da (128 bin) olmak üzere dünya genelinde toplam 557 milyon olmuştur. Hayatını kaybedenlerin sayısı her gün artmaya devam etmektedir ve örneğin Polonya'da olduğu gibi COVID-19 pandemisinden ölenlerin sayısının, ülkede İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki en yüksek insan kaybı olduğu açıklanmaktadır (WHO, 2022).

2- II. DÜNYA SAVAŞININ SOSYOEKONOMİK ETKİLERİ

Dünya perspektifinde gözlemlenen kriz tablosu hakkında, Birleşmiş Milletler tarafından açıklanan öngörülerde, dünyada bu güne kadar yaşanmış olan krizlerle ilgili olarak, İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle dünyada yaşanan krizden sonra karşılaşılan hiçbir krizden bu kadar büyük ölçüde olumsuz etkilerle karşılaşmadığına dair açıklamalar yapılmaktadır. Bu nedenle dünyada 2. Dünya Savaşı etkisiyle karşılaşılan etkiler kısaca değerlendirilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı, ortaya çıkışı ve yarattığı sonuçlar itibariyle dünyanın en büyük savaşlarından biri olmuştur. Savaş 1939 - 1945 yılları arasında gerçekleşmiş ve 65 milyondan fazla insanın hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Ayrıca savaş nedeniyle salgın hastalıklar ve ekonomik krizler ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı başlangıcında önce İtalya, Almanya ve Japonya birleşerek üçlü bir devletler grubu oluşturmuşlardır. Fransa, Amerika, Birleşik Krallık ve Sovyetler Birliği ise müttefik devletler grubunu oluşturmuşlardır. 1939'da başlayan ve dünyadaki birçok ülkenin katıldığı çok sayıda çatışmalar, çıkarmalar, hareketler ve çarpışmalarla yaşanan 2. Dünya Savaşı, Avrupa'da Mayıs 1945'te, Asya'da üç ay daha devam ettikten sonra Ağustos 1945'te sona ermiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında hayatını kaybeden milyonlarca insan olması yanı sıra, savaş koşullarında yaralanmış, yakınlarını kaybetmiş, kişisel olarak sahip olduğu her şeyi kaybetmiş milyonlarca insan ve savaşın ardından yetersiz beslenme gibi nedenlerle çıkan salgın hastalıklar nedeniyle etkilenen milyonlarca daha insan eklenirse savaşın insan bedeli ortaya çıkmaktadır (Pommery, 1956).

İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı insan hayatı kayıplarının dağılımı Tablo 4'te gösterilmektedir. Hayatını kaybeden insanların bir kısmı asker iken önemli bir kısmı da sivillerden oluşmaktaydı. Örneğin, Sovyetler Birliği'nde toplam kayıp sayısı 27 milyon iken bunun 9 milyonu askerdir ve 18 milyonu ise sivilidir ve ülkenin savaşa girerken nüfusu 168 milyondan fazlaydı. Çin Halk Cumhuriyeti'nde 20 milyon kaybın sadece 4 milyona yakını askerdirdi ve geri kalan yaklaşık 16 milyon sivilidi ve ülke nüfusu 500 milyondan fazla olup o zamanki dünya nüfusunun ¼'ünden fazlaydı. Almanya 7 milyondan fazla insan kaybetmişti. Polonya nüfusuna oranla en fazla insanın öldüğü ülkedir ve kayıp sayısı üç milyonu Yahudi olmak üzere 6 milyondur ve çok azı askerdir. Endonezya 4 milyon, Japonya 2,68 milyon, Hindistan 1,6 milyon, Yugoslavya 1,027 milyon, Romanya 833 bin, Macaristan 580 bin insan hayatı kaybetmiştir (Çalışkan, 2016). 1939 nüfusuna göre kayıp oranının en yüksek olduğu ülkelerin, Almanya (%10,47), Letonya (%11,38), Polonya (%16,07) ve Sovyetler Birliği (%13,71) olduğu görülmektedir. Buna karşılık kayıp oranının en düşük olduğu ülkelerin ise ABD (%0,32), Avustralya (%0,57), Brezilya (%0,00), Bulgaristan (%0,38), Danimarka (%0,08), Etiyopya (%0,6), Hindistan (%0,42), İspanya (%0,02), İsveç (%0,03) ve Norveç (%0,32) olduğu gösterilmektedir (Trask, 1971). II. Dünya Savaşı'nda dünyada insani kayıpların dağılımı incelendiğinde, yaklaşık 75 milyondan fazla insan hayatını kaybetmiştir ve bu sayı o zaman ki dünya nüfusunun kırkta birine yakındır.

Dünya genelinde sanayi üretimi düzeyi, savaş sonrası yüzdesi "ABD hariç" veya "ABD, Almanya ve Japonya" hariç olarak değerlendirildiğinde, 1946 ve 47 yıllarında 1938 yılındakine kıyasla daha düşük olmakla birlikte 1948'de savaş öncesi düzeylerden yükselme sağlanmıştır (Joint Committee Congress, 1955, p. 42).

Dünyada sanayi üretiminde Avusturya, Finlandiya, Yunanistan, Almanya, İtalya, Japonya gibi ülkelerde oldukça azalma yaşanmıştır. Yunanistan'da 1946 yılındaki sanayi üretiminin 1938 yılındakine göre düşme oranı % 50, Japonya'da % 80, Almanya'da %71'dir. Diğer ülkelerde 1948 yılına gelindiğinde yükselme trendi başlamıştır. Genel rakamlarda ülkeler arasındaki belirgin farklılıklar, ülkelerin savaş

nedeniyle maruz kaldıkları yıkım ve çöküntülerin değişen derecelerini yansıtmaktadır. 1947 üretimi 170 olan ABD savaş öncesi üretim yüzdesine çok zor ulaşmıştır. Bu açıdan nispeten sanayileşmiş ülkeler, az gelişmiş ülkeler ve doğrudan işgal ülkelerindeki endüstriyel faaliyetler yaşanan savaşın etkilerini farklı yansıtmaktadır (JCC, 1955)

Dünyada dış ticaretin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'daki oranı bölgelere göre değişimi, İkinci Dünya Savaşı öncesi 1938 yılı ve savaşın sona erdiği 1948 yılı ile 1952 yılları itibariyle incelendiğinde 1938 yılı dış ticaret değerleri ile 1948 yılı karşılaştırıldığında Özellikle, ABD dış ticaret değerlerinde önemli bir değişiklik bulunmadığına ve Almanya'nın ise savaş öncesi değerlerine 1952 yılına gelindiğinde halen ulaşamamış olduğuna dikkat çekilmektedir. (Organization for European Economic Cooperation, 1954). Seçilen ülkeler arasında, İsveç, Birleşik Krallık, İtalya, Kanada gibi gelişmiş ülkelerde dış ticaret faaliyetlerinin kısa sürede düzeltildiği, buna karşılık Danimarka, İzlanda, Hollanda gibi ülkelerde ise düzelme sürecinin daha uzun sürdüğü gözlemlenmektedir (Joint Committee Congress, 1955, p. 179).

SONUÇ

Dünyada günümüzde yaşanan COVID-19 pandemi krizinin etkileri ile II. Dünya Savaşı etkilerinin karşılaştırıldığı bu çalışmada, her iki kriz şokunun sonuçları hem ekonomik açıdan hem de insani kayıplar açısından incelenmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın yaklaşık 75 milyon insan kaybına yol açtığı ve bu kayıpların hem asker hem de sivillerden oluştuğu görülmüştür. Savaşın süregeldiği yıllardaki dünya nüfusunun kırkta biri kadar sayıda olan bu kayıpların ülkelerde farklı sonuçlar yarattığı anlaşılmıştır. II. Dünya Savaşı'nın insan maliyeti açısından, en fazla nüfus kaybının yüzde 16'sından fazlası olarak Polonya ve nüfusunun yüzde 14'ü ile Sovyetler Birliği'nde olduğu görülmektedir. 1939 yılındaki savaş öncesine göre nüfusunun en az yüzde 10'unu kaybeden ülkeler olarak Almanya, Doğu Timor ve Letonya görülmektedir. Nüfusunun en az yüzde 3'ünü kaybeden ülkeler arasında ise Çin, Estonya, Fransız Hindistan'ı, Japonya, Macaristan, Pasifik, Romanya, Singapur, Yugoslavya ve Yunanistan olduğu görülmüştür. Günümüzde yaşanan ve 2019 yılının son ayında başlayarak önce ABD ve Avrupa ülkeleri olmak üzere kısa sürede hemen hemen dünyadaki tüm ülkelere hızla yayılan ve halen devam etmekte COVID-19 pandemisinin ise 2022 yılına girdiğimiz bu günlerde yaklaşık 5.500.000 kişinin hayatını kaybetmesine neden olduğu görülmüştür. İki yüzden fazla ülkeye yayılan Coronavirüs etkisiyle en fazla can kaybı 858 bin ile ABD'dir. Onu sırasıyla 620 bin ile Brezilya, 483 bin ile Hindistan, 315 bin ile Rusya, 300 bin ile Meksika, 150 bin ile İngiltere, 138 bin ile İtalya ve 125 bin ile Fransa izlemektedir. Halen 40 milyondan fazla hastanın tedavisi sürmektedir ve her geçen gün bu rakamlar artarak hasta ve vefat sayıları artmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomi boyutunda, dünya sanayi üretimi 1947 yılı sonunda savaş öncesine kıyasla dörtte bir seviyeye ulaşmıştır. Dünya genelinde sanayi üretimi düzeyi, savaş sonrası yüzdesi "ABD hariç" veya "ABD, Almanya ve Japonya" hariç olarak değerlendirildiğinde, 1946 ve 47 yıllarında 1938 yılındakine kıyasla daha düşük olmakla birlikte 1948'de savaş öncesi düzeylerden yükselme sağlanmıştır. Sanayileşmiş ülkeler, az gelişmiş ülkeler ve doğrudan işgal ülkelere kıyasla endüstriyel faaliyetlerde savaşın etkileri farklı yansımaktadır. COVID-19 etkisi ise başta dış ticaret faaliyetlerinin azalması olmak üzere, doğrudan yabancı yatırımların iptal edilmesi veya ertelenmesi, işsizlik sorunlarının hızla yükselmesi, ülkelerin ekonomik büyüme oranlarının düşmesi gibi olumsuz etkilerle küresel bir kriz yaşanmaktadır. Pandeminin devam etmesi ve ne zaman sona ereceğinin göreceli olması nedeniyle ekonomik toparlanma olasılığının kısa vadede mümkün olmadığını göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı ve COVID-19 Pandemisi etkisiyle yaşanan krizler kıyaslandığında bazı açılardan farklı etkiler izlenmektedir. Coronavirüs salgınının başlattığı küresel kriz ülkeleri dijital uygulamalara yönlendirmiştir ve gelecekte küresel ekonomi değişmeye başladığında bugün gerekli görülen uygulamaların kalıcı etkileri olması muhtemel görülmektedir. Coronavirüs krizi dijital araçların ve hizmetlerin kullanımının çözüm olması nedeniyle küresel boyutta dijital ekonomiye geçişi hızlandırmıştır. Bu amaçla dijital olarak daha donanımlı olmanın sağlanması ve dijital iş uygulamalarının kullanımında örneğin kilitleme gibi sorunlara önlemlerin yürürlüğe girmesi gerektiği görülmektedir. Dünyadaki birçok ülkelerin küresel bir virüse karşı mücadelesinde ortaya çıkan bir başka gerçek ise tüketicileri koruma

geręinin artmasıdır. Coronavirüs saldırısının yarattığı insani kayıplar ve ekonomik kriz ortamında yaşanan karmaşadan yararlanma fırsatı bulanlar ortaya çıkmaktadır ve bu sorun sadece bir ülkeye değil hemen hemen tüm ülkelere özgüdür. İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri konusunun çok geniş kapsamlı bir konu olması itibariyle bu çalışmada sadece savaşın insan hayatı ve endüstriyel üretim üzerindeki etkileri değerlendirilerek, günümüzde halen devam eden pandemi etkileri bir savaşın yarattığı etkilere yaklaşan bir kriz yaratabileceği öngörülerinin doğruluğu açıklanmıştır. Sonuç olarak, yaşanan etkileri güncel olarak izleyen ve yaptıkları analizlerle verileri değerlendiren, başta Dünya Sağlık Örgütü ve Unctad olmak üzere uluslararası örgütler tarafından, ülkeler ve çok uluslu şirketler işbirliği yapmaya davet edilmekte, başlayan krizin etkilerinin ancak küresel işbirliği sağlanmasıyla azaltılabileceğine dikkat çekilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Baldwin, R., & Weder di Mauro, B. (2020). Economics in the Time of COVID-19, CEPR Press, London.
2. Barro, R. J., Ursua, J. F., Weng, J. (2020). The coronavirus and the great influenza pandemic: lessons from the “Spanish Flu” for the coronavirus’s potential effects on mortality and economic activity, NBER Working Paper Series, Working Paper No: 26866, Retrieved from. <https://www.nber.org/papers/w26866.pdf>
3. Bekaert, G., Engstrom, E., ve Ermolov, A. (2020). Aggregate Demand and Aggregate Supply Effects of Covid-19: A Real-time Analysis. Finance and Economics Discussion Series 2020-049, 1-30.
4. Britannica, (2015), “The Western and Eastern Fronts, 1945, The Western Front, 1945”, <https://www.britannica.com/event/World-War-II/The-Western-and-Eastern-fronts-1945>,
5. Chakraborty, I., ve Maity, P. (2020). COVID-19 outbreak: Migration, effects on society, global environment and prevention. Science of Total Environment, 728(138882), 1-7.
6. CONGRESS - JOİNT COMMITTEE on the Bconomic Report - “Trends in Economic Growth”, A Study Prepared for the Joint Committee on the Economic Report by the Legislative Reference Service of the Library of Congress, Joint Committee Print – 83d Congress- 2d Session - 24.02.1955, p. 42.
7. Congressional Research Service (2020). Global economic effects of COVID-19, CRS Report, Retrieved from <https://fas.org/sgp/crs/row/R46270.pdf>
8. Çalışkan, M. A. (2016), İkinci Dünya Savaşında En Çok Kayıp Veren Ülkeler, Stratejik Ortak Dergisi, 2. Sayı, <https://www.stratejikortak.com/2016/11/ikinci-dunya-savasinda-en-cok-kayip-veren-ulkeler.html>
9. Dünya Bankası, (2021), Küresel Ekonomik Beklentiler, <https://www.worldbank.org/en/home>
10. Eurostat, (2021), <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/>
11. Fornaro, L., ve Wolf, M. (2020). Covid-19 Coronavirus and Macroeconomic Policy. Universitat Pompeu Fabra Barcelona Department of Economics and Business Economic Working Paper(Series Working Paper No 1713), 1-10.
12. IMF, (2021), International Monetary Fund, <https://www.imf.org/en/Home>
13. JCC, JOİNT COMMITTEE CONGRESS, 1955 Report On Economic Statistics Of The Joint Committee On The Economic Report To The Congress Of The United States, Congress, 2. Session, p. 42.
14. McKibbin, W., Fernando, R. (2020). The global macroeconomic impacts of COVID-19: seven scenarios, Centre for Applied Macroeconomic Analysis (CAMA) Working Paper 19/2020, Retrieved from https://cama.crawford.anu.edu.au/sites/default/files/publication/cama_crawford_anu_edu_au/2020-03/19_2020_mckibbin_fernando_0.pdf

15. MOODY’S Uluslararası Kredi Derecelendirme Kuruluşu, (26.03.2020), “Kovid-19 nedeniyle küresel büyüme tahminini aşağı çekti”, <https://www.finansgundem.com/moodys-kovid-19-nedeniyle-kuresel-buyume-tahminini-asagi-cekti/1479868> . 02.04.2021
16. OECD, Economic Outlook, <https://data.oecd.org/>
17. OEEC, 1938, Organization for European Economic Cooperation, Statistics of National Product and Expenditure, 1938, 1947 to 1952.
18. Organization for European Economic Cooperation, Statistics of National Product, Paris, 1954.
19. Pommery, L., (1956), Yeni Zamanlar İktisat Tarihi 1890-1939, Ank., 1956
20. SBB (Strateji ve Bütçe Başkanlığı), 2021, Dünya Ekonomisindeki Son Gelişmeler Bülteni, s: 8-10, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/09/Dunya-Ekonomisinde-Son-Gelisimler-2021-Yili-2-Ceyrek.pdf>
21. Trask, R.R., (1971), The United States Response to Turkish Nationalism and Reform: 1914-1939, University of Minnesota, Minneapolis, 1971
22. UNCTAD, 2020, Yeni tahminlere göre, Coronavirus küresel yatırımı % 40 oranında azaltabilir, <https://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=2313>, 26 Mart 2021.
23. UNCTAD, Mart 2020, “ Impact of the Coronavirus Outbreak on Global FDI”, p.7.
24. Wayback Machine, "World-War-II" , Wayback Machine sitesinde arşivlendi. Britannica.com.
25. WHO, World Health Organization, 2020, “Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report – 77”, Data as reported by national authorities by 10:00 CET 6 April 2020.
26. WHO, Dünya Sağlık Örgütü, 2022, <https://www.who.int/>
27. Vasiev, M., Bi, K., Denisov, A., ve Bocharnikov, V. (2020). How COVID-19 Pandemics Influences Chinese Economic Sustainability. Foresight and Sti Governance, 14(2), 7-22.
28. Voyvoda, E., & Yeldan, E. (2020). “Salgın, Türkiye Ekonomisi ve Gerçekçi Bir Kamu Politikası Önerisi”, <https://sarkac.org/2020/06/salgin-turkiye-ekonomisi-ve-gercekci-bir-kamu-politikasi-onerisi/> (30.09.2020).

(15)

Dr. Öğr. Üyesi Nihat DEMİRTAŞ²³; Ufuk Cem RAY²⁴

HATAY MUTFAĞI YÖRESEL YEMEKLERİNİN TURİZM İŞLETME BELGELİ LOKANTA
MENÜLERİNDE KULLANIMI: ANTAKYA ÖRNEĞİ²⁵

*THE USE OF HATAY CUISINE IN TOURISM BUSINESS CERTIFIED RESTAURANT VARIETIES:
ANTAKYA EXAMPLE*

ÖZ

Anadolu, birçok kültürün ve inancın asırlar boyunca barış içerisinde yaşadığı bir coğrafyadır. Bu özellikleri taşıyan önemli Anadolu şehirlerinden biri de Hatay'dır. 2017 yılında UNESCO tarafından Yaratıcı Şehirler Ağı listesine dahil edilmiş olan Hatay, 13 medeniyete ev sahipliği yapmış önemli bir kültür ve turizm şehridir. Bu çalışmada önemli bir turizm destinasyon merkezi olan Hatay'ın merkez ilçesi Antakya'da faaliyet gösteren turizm işletme belgeli lokantalarda yöresel yemeklerin menülerde yer alma düzeyinin belirlenmesi, en çok hangi yemeklerin sunulduğu ve yöresel yemeklerin bölgenin turizm gelişimi açısından önemi hakkında işletmelerin uygulamaları ve yöneticilerinin fikirleri araştırılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin kullanıldığı çalışmada elde edilen veriler sonucunda değerlendirmeler yapılarak işletmelerde sunulan ürünler tasnif edilip yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yöresel yemekler, lokanta işletmeleri, menü, Antakya.

JEL Kodu: L83.

ABSTRACT

Anatolia is a geography where many cultures and beliefs have lived in peace for centuries. Hatay is one of the important Anatolian cities that have these characteristics. Hatay, which was included in the list of Creative Cities Network by UNESCO in 2017, is an important culture and tourism city that has hosted 13 civilizations. In this study, it is aimed to determine the level of inclusion of local dishes in the menus of restaurants with tourism operation certificate operating in Antakya, the central district of Hatay, which is an important tourism destination center. Within the scope of the study, the practices of the enterprises and the ideas of the managers about which dishes are served the most and the importance of local dishes in terms of tourism development of the region were investigated. Content analysis and semi-structured interview technique, which are among the qualitative research methods, were used in the research. As a result, the products offered in the enterprises were classified and interpreted by making evaluations on the obtained data.

Keywords: Local food, restaurant business, menu, Antakya.

JEL Code: L83.

²³ Dr. Öğr. Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Orcid: 0000-0002-4245-6909

nihat.demirtas@iste.edu.tr

²⁴ Yüksek Lisans Öğrencisi, İskenderun Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm ve Otel İşletmeciliği, Yüksek Lisans Programı, Orcid: 0000-0003-0613-5937, ucemray@gmail.com

²⁵ Bu makale, 25-27 Haziran 2019 tarihinde Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi tarafından düzenlenen 3. Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumunda sunulan bildiri esasında hazırlanmıştır.

1. GİRİŞ

Beslenme insanların en temel ihtiyaçlarındandır. İnsanların yaşadığımız 21. yüzyılda gelişen teknoloji sayesinde ulaşımın hızlı ve ekonomik olması nedeniyle başka destinasyonları keşfetmek ve yöresel yemekleri tatmak için seyahat ettikleri gözlemlenmektedir. Yiyecek içecek işletmelerinin turizm işletmeciliği kapsamında yer alması insanların başka destinasyonlarda yer alan yöresel yemekleri keşfetmeleri için seyahat etmelerini desteklediği bilinmektedir.

Zamanla gelişmekte ve değişim süreci içerisinde girmekte olan turizm sektörü, turistler için farklı alternatifler sunmaya başlamıştır. Bu nedenle turistlerin tercihlerinde de değişimler oluşmaya başlamıştır. Bu süreçte, turizm ürünü dâhilinde destekleyici ürünler olarak yerini almakta olan ve tek başına turistleri bir yere çekme gücü olmadığı düşünülen yiyecek ve içecekler son zamanlarda destinasyonlar için vazgeçilmez bir unsur olmaya başlamıştır (Zağralı ve Akbaba, 2015). Öyle ki turizm alanında ki paylarını arttırmak isteyen şehirler Türk mutfak kültürünü Türkiye’de ki turizm faaliyetleri arasına alıp gastronomi alanında ki çeşitli faaliyetlere önem vererek sezon süresini on iki aya yayabileceklerdir. Böylelikle bölgedeki yiyecek ve içeceklerin o destinasyona özgü olmaları turistler tarafından yapılacak olan harcamaları da arttırarak ekonomiye katkı sağlayacaktır (Kızılırmak, Albayarak ve Küçükali, 2014: 77).

TÜRSAB Gastronomi Turizmi Raporunda, dünyadaki turist sayısının 1 milyar kişiyi aştığı ve bu turistlerin %88.2’sinin ‘Destinasyon tercih etmede yemek çok önemli’ dediği belirtilmiştir. Böylece dünyada seyahatlerini lezzet duraklarına göre yapanların sayısının hızla arttığı ve Türkiye’nin de bu alandaki potansiyelini ortaya koymayı hedefleyen TÜRSAB Gastronomi Turizmi Raporu, Türkiye’ye gelen turistlerin cebinden çıkan paranın beşte birinin yemek için harcandığını ortaya koymaktadır (<http://www.tursab.org.tr>, 2019).

Yöresel yemeklere ilgi duyan tüketiciler, sosyal medya kanallarının yaygınlaşması ile birlikte, yiyecek ve içecek fotoğraflarının paylaşılması ve yapılan yorumlar aracılığıyla yöresel yemeklerle ilgili bilgilere daha hızlı bir şekilde ulaşılabilir hale gelmişlerdir (Şengül ve Türkay, 2016: 66)

Hatay mutfağı yöresel yemeklerinin turizm işletme belgeli lokantaların menülerinde kullanılma durumlarının belirlenmeye çalışıldığı bu araştırmada, yöresel yemek kültürü hakkında bilgi verilerek, Hatay mutfağının yöresel yemeklerine değinilmiş Hatay ili Antakya ilçesinde bulunan turizm işletme belgeli lokantalarda yöresel yemeklerin menülerde yer alma durumlarının ortaya konması amaçlanmıştır.

2. Yöresel Yemek Kültürü

Yöresel yemek kavramı, bir bölgenin sahip olduğu yiyecek ve içecekler ile bu yiyecek ve içeceklerin hazırlanma aşamasından sunumuna kadar olan tüm evrelerle ilgili yöntemler ve bu çerçevede geliştirilen inanç ve uygulamalarından oluşan kendine özgü kültürel yapıyı ifade eder (Akgöl, 2012: 45; Durlu ve Kızılkaya, 2009: 246).

Topluluğun yaşadığı coğrafyanın fiziksel özellikleri beslenme kültürünü, yiyecekleri tüketilebilir hale getirme şeklini etkilemektedir (Beşirli, 2010: 161). Toplumsal yaşamda beslenme kültürü ile yaşam tarzı arasında güçlü bir ilişki vardır. Beslenme kültürü, yaşam tarz ve standartlarının değişmesi ile zaman içinde değişim göstermektedir. Toplumların tümünde ortak davranış kalıpları olduğu halde, söz konusu davranışların biçimleri bir toplumdaki diğerine değişiklik göstermektedir. Örneğin, insanların açlık hissini gidermek için neyi nasıl yediği coğrafya ve kültürle ilişkilidir. Tercih olanağı olduğu zaman neyi seçtiği, onu nasıl elde ettiği, nasıl pişirdiği, nasıl sunulduğu gibi durumlar kendi kültürüne göre değişiklik gösterir (Tezcan, 2000: 1).

Yerel kültürün ayrılmaz bir parçası olan yemek kültürü, aynı bölgede yaşayan ve farklı inançlara mensup bireyler tarafından çeşitli nedenlerle birbirinden farklı etkinliklerde tüketilen yemeklerdir (Hatipoğlu, Zegin, Batman ve Şengül, 2013). Yöresel yemekler, son yıllarda ulusal ve uluslararası gastronomi turizmi aktivitelerinin önemli bir parçası haline gelmeye başlamıştır (Zepeda ve Deal, 2009; Sharma, Moon, Strohbahn, 2014). Bir destinasyonun kültürel kimlik ve mirasını yansıtan gastronomi turizmi, destinasyonun kendine özgü mutfak kültürünü sunmasına olanak tanıyarak, destinasyonlara rekabet üstünlüğü yaratan ve gastronomi motivasyonu ile gerçekleştirilen seyahatlerin artmasına yardımcı olur (Harrington ve Ottenbacher, 2010; Lin, Pearson ve Cai, 2011).

3. Hatay Yemek Kültürü

Akdeniz bölgesinin en doğusunda Suriye sınırına komşu olan Hatay, tarihi oldukça eskilere uzanan, ticaret yollarının geçiş noktasında bulunan önemli bir şehirdir. Ortadoğu ülkeleri ve Türkiye arasında bir köprü görevi gören ve aynı zamanda tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliğinde bulunmuş olan Hatay, bu yönünden dolayı birçok dini ve inancı bünyesinde barındırmaktadır. Bu kültür çeşitliliğinden ortaya çıkan yemekler Hatay'ın yöresel mutfağını oluşturmuştur (Akdağ, Akgündüz, Güler ve Benli, 2015).

Hatay tarihinde Akatlar, Hititler, Mısırlılar, Asurlular, Oğuz Türkleri, Persler, Büyük İskender, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Abbasiler, Eyyubiler, Memlukler ve Osmanlı İmparatorluğu'nu barındırmıştır. Bu köklü medeniyetlerin Hatay'a uğramaları sonucunda şehrin mutfak kültürüyle karşılıklı etkileşimde bulunmuşlardır. Hatay mutfağı bu tarihi kaynak sayesinde kendine özgü bir mutfak oluşturmayı başarmıştır. Farklı mutfak kültürlerinden aldıklarını kendi tat ve damak zevkine göre geliştirerek geleneksel ve yeni bir mutfak olmayı başarmıştır (Budak, 2008).

Çevresel koşullar, sosyo-kültürel durum, ekonomik yapı ve dinsel inanışlar bu yemek kültürünü şekillendiren önemli faktörlerdir. İnanç turizminin merkezlerinden birisi olan Hatay'ın merkez ilçesi Antakya aynı zamanda gastronomi turizmine de hizmet edebilecek kalite ve zenginliktedir. Hatay mutfağını bu kadar özel kılan nedenlerin en önemlisi Hatay'ın kültürel zenginliğini mutfağına ve yemek çeşitlerine güçlü aktarabilen ve her türlü modern baskıya rağmen bunu geliştirerek sürdürmeyi başaran ender şehirlerden olmasıdır (Şahin, 2012: 7).

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve UNESCO tarafından 2017 yılında gastronomi kenti olarak ilan edilen Hatay, birçok lezzeti mutfağında barındıran 600 yemek çeşidine sahiptir (www.turizm gazetesini.com 2019, Akdağ, Akgündüz, Güler ve Benli, 2015). Hatay yöresel yemekleri ile ilgili alanyazından derlenen yemek listeleri menü bazında aşağıda sunulmaktadır (Şahin, 2012: 3).

- **Çorbalar:** Kumbursiye, toğga çorbası, ekşi aşı, yoğurt aşı, tuzlu yoğurt çorbası, mahulta, aya köfteli çorba, şişbörek, ekşili çorba.
- **Mezeler ve Salatalar:** Bakla, ali nazik, cevizli biber, humus, tarator, turplu tarator, havuçlu tarator, patlıcan yoğurtlama, abugannuş, zengin, roka salatası, zahter salatası, zeytin salatası, taze ve küflü sürk salatası, taze çökelek salatası.
- **Sebze Yemekleri:** Öcce (mücver), şıh mualle (şeyh mualla), kabak bastırma, darbalı bastırma, bamya, lübye (börülce), kabak boraniye, ıspanak boraniye, şıhıl mahşi, aya köfteli ıspanak sapı, zeytinyağlı zılk (pazı) sapı.
- **Et Yemekleri:** Tepsi kebabı, kağıt kebabı, aşur (aşır), tirit, mortadella, tuzda tavuk, kemmünlü köfte (kimyonlu köfte), belen tavası, antakya usulü tavuk döner, antakya usulü kıyma kebabı ve kuşbaşı, mablube.
- **Bulgurlu Yiyecekler ve Aşlar:** Tepsi oruğu, oruk (içli köfte), domatesli aş, kemmünlü (kimyonlu) biberli aş, mercimekli aş, firikli aş, çiğ köfte, kabaklı aş, keşürlü pirinç pilavı (kapuska), sarma içi (kısır), patatesli köfte, mütebli, sıraysil (sireysil).
- **Dolma ve Sarmalar:** Etli lahana sarma, etli lahana sarma, kuru patlıcan dolma, zeytinyağlı yaprak sarması, zeytinyağlı zılk sarması, mumbar.
- **Hamur İşleri:** Kete, kerebiç, kömbe, külçe, semirsek (sembusek), ıspanaklı börek, biberli ekme, katıklı ekme, kaytaş böreği.
- **Tatlı ve Reçeller:** Peynirli irmik helvası, künefe, kabak tatlısı, taş kadayıfı, züngül, şam tatlısı, haytalı, kebbet reçeli, patlıcan reçeli, ceviz reçeli, turunç reçeli, ayva reçeli.

4. Alanyazın Taraması

Yapılan alanyazın taraması sonucunda, yöresel yemekler ile ilgili birçok çalışma bulunduğu görülmüştür. Bu çalışmalar, yöresel yemeklerin özelliklerini gösterirken aynı zamanda yöresel yemeklerin ait olduğu bölgenin tanıtımına ve o bölge ile ilgili farkındalık yaratılmasına da katkı sağlamaktadır. Yöresel yemekler ile ilgili yapılan bu tür çalışmalar sayesinde yöresel yemeklerin kuşaklar arası sürdürülebilirliği

sağlanmaktadır. Aşağıda daha önce yöresel yemekler ile ilgili yapılan bazı çalışmalardan örnekler sunulmuştur.

Mil ve Denk (2015) tarafından yapılmış olan “Erzurum mutfağı yöresel ürünlerinin otel restoran menülerinde kullanım düzeyi: Palandöken örneği” adlı çalışmada Erzurum’un Palandöken ilçesinde yer alan turistik işletmeler, yöresel ürünleri menülerinde kullanmalarına rağmen çoğunlukla tedarikte ve maliyet kaygılarından dolayı yaşanan sıkıntılardan mütevellit menülerde ki ağırlığı daha çok ulusal ve/veya uluslararası ürünlere yer verildiği sonucuna ulaşmışlardır.

Akdağ, Akgündüz, Güler ve Benli (2015), yapılan çalışmada Hatay’ı ziyaret eden yerli turistlerin yiyecek içecek deneyimleri ve gastronomi memnuniyetlerini inceleyen bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Yapılan çalışmada katılımcıların yemeklerin niteliğine ilişkin en memnun kaldıkları özelliğin yöresel lezzetleri tatmak olduğu ve katılımcıların genel yemek memnuniyetlerine yöresel lezzetlerden duyulan memnuniyet derecesinin yüksek olduğu görülmüştür.

Hatipoğlu, Zengin, Batman ve Şengül (2013), tarafından yapılan “Yöresel yemeklerin kırsal turizm işletmeleri menülerinde kullanım düzeyleri: Gelveri örneği” çalışma sonucunda işletme sahiplerinin, konak menülerinde, yerel unsurlara fazla yer vermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Yeşilyurt, Yeşilyurt, Güler ve Özer (2017) tarafından “Otel işletmelerinin menülerinde yöresel yemek kültürünü yaşatmak: Adıyaman örneği” adlı çalışmada Adıyaman il merkezinde yer alan otel işletmelerinin menülerinde yöresel yemeklerin bulunmadığı fakat alakart restoranlarda sözlü olarak müşterilere yöresel yemeklerin bulunduğu söylenerek yöresel yemek siparişlerinin alındığı ve yöresel yemeklerin diğer yemeklere nazaran daha çok tercih edildiği sonucuna varılmıştır.

Aslan, Güneren ve Çoban (2014) tarafından yapılan “Destinasyon markalaşma sürecinde yöresel mutfağın rolü: Nevşehir Örneği” adlı çalışmada yöresel yemeklerin sunumlarının maliyetli ve saklanamamasından dolayı ayrıca alanında bilgi sahibi aşçıların istihdam edilememesinden ötürü yöresel yemeklerin menülerde bulundurulmasının risk oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kurnaz ve İşlek (2018) tarafından “yöresel yemeklerin restoranlar tarafından kullanımın değerlendirilmesi: Marmaris örneği” adlı çalışmada Marmaris yöresel yemeklerin bölgedeki restoran işletmeleri menülerinde az yer aldığı ortaya çıkmıştır.

5. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada, Hatay mutfağı yöresel yemeklerinin Antakya merkez ilçesinde faaliyet gösteren Turizm İşletme Belgeli lokantaların menülerinde yer alma düzeylerinin belirlenmesi, en çok hangi yemeklerin sunulduğu ve yöresel yemeklerin bölgenin turizm gelişimi açısından önemi hakkında işletme yöneticilerinin ne düşündüklerinin araştırılması amacıyla işletmelerde ki menüler değerlendirmeye alınmış ve analiz edilmiştir. Verilerin toplanması iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ilk aşamasında araştırma evreninde yer alan işletmelerin menüleri toplanmış ve bu menülerde yer alan yöresel yemekler içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir.

Araştırmanın ikinci aşamasında ise işletme yöneticileri ve/veya aşçıbaşları ile mevcut durumun değerlendirmesine olanak sağlayan verilerin toplanabilmesi için “yarı yapılandırılmış görüşme tekniği” kullanılmıştır. Bu tekniğe uygun olarak araştırmacı tarafından yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanarak uygulanmış ve elde edilen veriler betimsel analiz tekniğiyle incelenmiştir. Görüşmede katılımcılara yöneltilen soruların bulunduğu yarı yapılandırılmış görüşme formu, benzer bir konuda daha önce araştırma yapmış olan Aslan, Güneren ve Çoban (2014), tarafından yapılmış olan çalışmadan yararlanılarak hazırlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda araştırmacının hazırladığı ve araştırmacıya rehberlik eden temel sorular mevcuttur (Gürbüz ve Şahin, 2016: 188). Görüşme formu olarak tasarlanan formda uzman görüşü de alınarak oluşturulan açık uçlu altı soru bulunmaktadır.

Araştırma evreni Hatay ili Antakya merkez ilçesinde bulunmakta olan 11 adet turizm işletme belgeli lokanta işletmesinden oluşmaktadır (www.turob.com.tr/istatistikler, 2019). Araştırma sürecinde tam sayıya ulaşmak için turizm işletme belgeli lokantaların tümü araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Ancak bir işletmelerin faal olmaması ve iki işletmenin de menülerinde yöresel yemeklere yer vermemelerinden dolayı sekiz turizm işletme belgeli lokanta işletmesi ile görüşülmüştür.

6. Bulgular

Araştırmaya katılan turizm işletme belgeli yiyecek ve içecek işletmelerinin yöresel yemeklere olan yaklaşımları, et ve sebze yemekleri, bulgurlu yiyecek ve aşlar, dolma ve sarmalar, mezeler ve salatalar, hamur işleri, çorbalar, tatlı ve reçeller olmak üzere sekiz kategoride ele alınarak elde edilen bulgular ilk aşamada tablolar yardımıyla incelenmiş olup ikinci aşamada ise işletme yöneticileri ve/veya aşçıbaşlıları ile yapılan görüşmeler sonucunda araştırma soruları kapsamında alınan yanıtlar derlenerek sunulmuştur.

Tablo 1. Hatay Yöresel Çorbalarının Turizm İşletme Belgeli Lokanta Menülerinde Kullanım Durumu

Kategori	Yöresel Yemek	Turizm İşletme Belgeli Lokantalarda Sunulan Yöresel Yemek Sayısı
Çorbalar	Kumbursiye	-
	Toğga Çorbası	-
	Ekşi Aşı	4
	Yoğurt Aşı	7
	Tuzlu Yoğurt Çorba	-
	Mahulta	3
	Şişbörek	-
	Ekşili Çorba	-
	Aya Köfteli Çorba	-
	Toplam	14

Tablo-1’de Hatay yöresel yemeklerinden çorbaların turizm işletme belgeli lokanta menülerinde ne kadar yer verildiği ile ilgili sonuçlara bakıldığında, menülerde en çok tercih edilen çorbanın yoğurt aşı olduğu görülmektedir. Bu çorbayı sırasıyla ekşi aşı ve mahulta çorbaları izlemektedir. Kumbursiye, toğga çorbası, tuzlu yoğurt çorbası, şişbörek, ekşi çorba ve aya köfteli çorba türlerinin ise menülerde yer almadığı görülmektedir.

Tablo 2. Hatay Yöresel Meze ve Salatalarının Turizm İşletme Belgeli Lokanta Menülerinde Kullanım Durumu

Kategori	Yöresel Yemek	Turizm İşletme Belgeli Lokantalarda Sunulan Yöresel Yemek Sayısı
Mezeler ve Salatalar	Bakla	4
	Ali Nazik	5
	Cevizli Biber	8
	Humus	8
	Tarator	8
	Turplu Tarator	-
	Havuçlu Tarator	5
	Patlıcan Yoğurtlama	8
	Abugannuş	8
	Zengin	6
	Roka Salatası	3
	Zahter Salatası	5
	Zeytin Salatası	8
Zılk Sapı Yoğurtlaması	1	

	Taze Sürk Salatası	3
	Küflü Sürk Salatası	4
	Taze Çökelek Salatası	5
	Toplam	89

Tablo-2 incelendiğinde Hatay yöresel meze ve salatalarının turizm işletme belgeli lokanta menülerinde yer alma durumu ele alınmıştır. Menülerde en çok yer bulan ürünler cevizli biber, humus, tarator, patlıcan yoğurtlama, abugannuş ve zeytin salatasıdır. Bu ürünleri sırasıyla, zengin, ali nazik, zahter salatası, havuçlu tarator, bakla, küflü sürk salatası, taze sürk salatası ve roka salatasının yer aldığı, turplu taratora ise menülerde yer verilmediği görülmektedir.

Tablo 3. Hatay Yöresel Sebze Yemeklerinin Turizm İşletme Belgeli Lokanta Menülerinde Kullanım Durumu

Kategori	Yöresel Yemek	Turizm İşletme Belgeli Lokantalarda Sunulan Yöresel Yemek Sayısı
Sebze Yemekleri	Öcce (Mücver)	2
	Şih Mualle (Şeyh Mualla)	3
	Kabak Bastırma	-
	Darbalı Bastırma	-
	Bamya	2
	Lübye (Börülce)	2
	Kabak Boraniye	3
	Ispanak Boraniye	4
	Şihıl Mahşı	6
	Aya Köfteli Ispanak Sapı	-
	Zeytinyağlı Zılk (Pazı) Sapı	5
	Toplam	27

Tablo-3'te Hatay yöresel sebze yemeklerinin, turizm işletme belgeli lokanta menülerinde yer alma durumu ele alındığında ilk sırada şihıl mahşı yer almaktadır. Bu yemeği zeytinyağlı zılk (pazı) sapı takip etmektedir. Bu yemekleri sırasıyla ıspanak boraniye, kabak boraniye, şih mualle (şeyh mualla), lübye (börülce), bamya ve öcce (mücver) yer almaktadır. Darbalı bastırma ve aya köfteli ıspanak sapı ise menülerde yer almamaktadır.

Tablo 4. Hatay Yöresel Dolma ve Sarmalarının Turizm İşletme Belgeli Lokanta Menülerinde Kullanım Durumu

Kategori	Yöresel Yemek	Turizm İşletme Belgeli Lokantalarda Sunulan Yöresel Yemek Sayısı
Dolma ve Sarmalar	Etlı Lahana Sarma	3
	Patlıcan Dolması	7
	Kuru Patlıcan Dolma	5
	Zeytinyağlı Yaprak Sarması	4
	Zeytinyağlı Zılk Sarması	4
	Mumbar	6
	Toplam	29

Tablo-4'te Hatay yöresel dolma ve sarmalarının turizm işletme belgeli lokanta menülerinde yer alma durumuna bakıldığında ilk sırayı patlıcan dolmasının aldığı bu ürünü sırasıyla mumbar, kuru patlıcan dolması, zeytinyağlı zılk sarması, zeytinyağlı yaprak sarması ve etli lahana sarmasının menülerde yer aldığı görülmektedir.

Tablo 5. Hatay Yöresel Aşlar ve Bulgurlu Yiyeceklerinin Turizm İşletme Belgeli Lokanta Menülerinde Kullanım Durumu

Kategori	Yöresel Yemek	Turizm İşletme Belgeli Lokantalarda Sunulan Yöresel Yemek Sayısı
Bulgurlu Yiyecekler ve Aşlar	Tepsi Oruğu	8
	Oruk (İçli Köfte)	8
	Domatesli Aş	-
	Kimyonlu Biberli Aş	-
	Mercimekli Aş	-
	Firikli aş	6
	Çiğ Köfte	8
	Kabaklı Aş	-
	Keşürlü Pirinç Pilavı (Kapuska)	2
	Sarma İçi (Kısır)	5
	Patatesli Köfte	-
	Mütebli	3
	Sıraysil / Sireysil	2
Toplam	43	

Tablo-5'e bakıldığında Hatay yöresel bulgurlu yiyecekler ve aşlarının turizm işletme belgeli lokanta menülerinde yer alma durumunda ilk sıraları tepsi oruğu, oruk (içli köfte) ve çiğ köftenin yer aldığı bunları firikli aş, sarma içi (kısır), mütebli, keşürlü pirinç pilavı (kapuska) ve sıraysil (sireysil) takip etmektedir. Patatesli köfte, mercimekli aş, kimyonlu biberli aş ve domatesli aş ise menülerde yer almamaktadır.

Tablo 6. Hatay Yöresel Et Yemeklerinin Turizm İşletme Belgeli Lokanta Menülerinde Kullanım Durumu

Kategori	Yöresel Yemek	Turizm İşletme Belgeli Lokantalarda Sunulan Yöresel Yemek Sayısı
Et Yemekleri	Tepsi Kebabı	8
	Kağıt Kebabı	8
	Aşur (Aşır)	5
	Tirit	1
	Mortadella	-
	Tuzda Tavuk	4
	Kemmünlü Köfte (Kimyonlu)	-
	Belen Tavası	4
	Antakya Usulü Tavuk	4
	Döner	

	Antakya Usulü Kıyma Kebabı ve Kuşbaşı	8
	Maklube	3
	Toplam	45

Tablo-6’da Hatay yöresel et yemeklerinin turizm işletme belgeli lokanta menülerinde yer alma durumu ele alınmaktadır. Bu kategoride ilk sırada tepsi kebabı, kağıt kebabı, Antakya usulü kıyma kebabı ve kuşbaşının yer aldığı görülmektedir. Bu yemekleri sırasıyla aşur (aşır), tuzda tavuk, belen tavası, Antakya usulü tavuk döner, maklube ve tirit takip etmektedir. Kemmünlü (kimyonlu) köfte ve Mortadella’ya ise menülerde yer verilmemektedir.

Tablo 7. Hatay Yöresel Hamur İşlerinin Turizm İşletme Belgeli Lokanta Menülerinde Kullanım Durumu

Kategori	Yöresel Yemek	Turizm İşletme Belgeli Lokantalarda Sunulan Yöresel Yemek Sayısı
Hamur İşleri	Kete	-
	Kerebiç	-
	Kömbe	2
	Külçe	-
	Semirsek (Sembusek)	3
	Ispanaklı Börek	4
	Biberli Ekmek	5
	Katıklı Ekmek	6
	Kaytaç Böreği	3
	Toplam	23

Tablo-7 de Hatay yöresel hamur işlerinin turizm işletme belgeli lokanta menülerinde yer alma durumuna bakıldığında bu kategoride ilk sırayı katıklı ekmeğin aldığı bunu biberli ekmeğin takip etmekte olduğu sırasıyla ıspanaklı börek, kaytaç böreği, semirsek (sembusek) ve kömbe menülerde tercih edilmektedir. Kete, kerebiç ve külçenin ise menülerde yer almadığı görülmektedir.

Tablo 8. Hatay Yöresel Tatlı ve Reçellerinin Turizm İşletme Belgeli Lokanta Menülerinde Kullanım Durumu

Kategori	Yöresel Yemek	Turizm İşletme Belgeli Lokantalarda Sunulan Yöresel Yemek Sayısı
Tatlı ve Reçeller	Peynirli İrmik Helvası	5
	Künefe	8
	Kabak Tatlısı	3
	Taş Kadayıfı	-
	Züngül	-
	Şam Tatlısı	-
	Haytalı	-
	Keppet Reçeli	-
	Patlıcan Reçeli	2
	Ceviz Reçeli	2

	Turunç Reçeli	2
	Ayva Reçeli	1
	Toplam	20

Tablo-8’de Hatay yöresel tatlı ve reçellerinin turizm işletme belgeli lokanta menülerinde yer alma durumu ele alınmaktadır. Bu kategori Hatay yöresel çorbaları ile birlikte menülerde en az yer verilen yemeklerden oluşmaktadır. Turizm işletme belgeli lokantaların menülerinde en çok yer verilen tatlı künefe olmakla birlikte ikinci olarak en çok tercih edilen tatlı ise peynirli irmik helvası olup ardından ise kabak tatlısı, patlıcan reçeli, ceviz reçeli, turunç reçeli ve ayva reçeli de menülerde yer almakta olan diğer tatlı ve reçellerdir. Ancak taş kadayıf, züngül, şam tatlısı, haytali ve kebbet reçelinin ise menülerde yer almadığı görülmektedir.

7. Değerlendirme

Turizm işletme belgeli lokantaların işletme yöneticileri ve/veya aşçıbaşlıları ile yapılan görüşmelerin değerlendirilmesinde şu konu başlıkları ortaya çıkmıştır:

Yöresel yemeklerin menülerde yer alan diğer yemek çeşitlerine göre müşteriler tarafından tercih edilme durumu: Araştırmaya katılan paydaşların tümü yöresel yemeklerin menülerinde yer almakta olan diğer yemek çeşitlerine nazaran daha çok tercih edildiğini belirtmişlerdir. Özellikle müşterilerinin yöresel yemekleri tatmak amacı ile işletmelere gelmeyi tercih ettiklerini söylemişlerdir. Ancak turizm işletme belgeli lokanta menülerinde yer almakta olan yöresel yemeklerin çeşitliliğinin de az olduğu dikkat çekmektedir.

Lokanta işletmeleri açısından yöresel yemeklerin sunumunun müşteri yönünden etkileri: Katılımcıların tümü son zamanlarda sosyal medyanın etkisi ile yemek sunumlarının, yemeğin tadından daha önemli olduğuna dair bir algının ortaya çıkması ile menülerinde yer vermiş oldukları et yemekleri kategorisinde yer alan ürünlerde mutlaka görsel şovlara yer verdiklerini beyan etmişlerdir. Örneğin; tuzda tavuk yemeğinin sunumu sırasında tuzun üzerine ispirto dökülerek ateşe verilmesi gibi görsel sunumlar yaptıklarını ifade etmişlerdir.

Yöresel yemeklerin fiyatlandırma politikası: Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde mevsimsel duruma bağlı hammadde fiyatlarının belli bir fiyat seviyesinde kalmamasından dolayı ve çoğu yöresel yemeğin muhafazasının zor olması sebebi ile yöresel yemeklerin fiyatlandırılmasında diğer yemek çeşitlerine nazaran daha yüksek fiyat politikası uyguladıklarını ifade etmişlerdir. Yöresel yemeklerin fiyatlandırma politikasında belediyenin belirlemiş olduğu fiyat kriterlerine uyduklarını da ifade etmişlerdir.

Yöresel yemeklerin tescil edilip bölgenin gastronomi turizmi potansiyeli açısından değerlendirilmesi: Paydaşlar ile yapılan görüşmelerde Hatay’ın özellikle Antakya’nın önemli bir marka kent olduğunu belirtmişlerdir. Ancak bölgenin tanıtımının iyi yapılmadığı, şehrin sadece inanç ve kültür turizmi açısından ön planda olduğunu, gastronomi turizminin arka planda kaldığını söylemişlerdir. Ancak Hatay’ın Unesco tarafından gastronomi kenti ilan edilmesi ve künefenin coğrafi etiket altına alınması gibi faaliyetlerin artması ile bölgenin gastronomi turizmi açısından da önemli bir yere gelebileceğini umduklarını söylemişlerdir.

Yöresel yemeklerin sabah, öğlen ve akşam olarak menülerde yer alma durumu: Araştırma katılan turizm işletme belgeli lokanta işletmelerinden sadece ikisinin menülerinde sabah kahvaltısına yer verdikleri görülmüştür. İşletmelerden altısı ise işletmelerinin sadece öğlen ve akşam yemeklerine menülerde yer verdiklerini ancak turist kabilelerinin sabah kahvaltısı talebinde bulunmaları halinde kahvaltı servisi yaptıklarını söylemişlerdir.

Yöresel yemeklerin hazırlanış aşamasında özgün reçetelerden yararlanılma durumu:

Araştırmaya dâhil olan katılımcılardan beş işletme yöneticisi yöresel yemeklerde özgün reçetelere bağlı kaldıklarını, diğer üç işletme yöneticisi ise kimi yöresel yemeklerde (et yemekleri, tatlı kategorilerinde) zaman zaman farklı yorumlamalar denediklerini belirtmişlerdir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Yapılan araştırma sonucun elde edilen bulgular doğrultusunda Hatay yöresel yemeklerinin turizm işletme belgeli lokanta menülerinde yer alma düzeyinin düşük seviyede olduğu görülmüştür. Özellikle çorbalar, tatlı ve reçeller menülerde en az yer alan kategorilerdir. Diğer kategorilerde yer almakta olan yöresel yemeklerde ise nitekim bu durum daha iyi olarak görülebilmektedir. Yöresel yemeklerin bir destinasyonun pazarlanmasında en az diğer faktörler kadar oldukça önemli bir yeri olduğu düşünüldüğünde Hatay yöresel yemeklerini turizm işletme belgeli lokanta menülerinde yeterince yer almaması destinasyonun gastronomi turizmi açısından olumsuz bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Turizm işletme belgeli lokantalar ile yapılan görüşmeler sonucunda lokanta menülerinde yöresel yemeklere fazla yer verilmemesinin nedeni olarak; çoğu yöresel yemeğin stok maliyetlerinin ve anında üretilip tüketilmesi gerektiğinden dolayı bu yemekleri menülerinde bulundurmalarının işletme maliyetleri açısından risk teşkil ettiğini belirtmişlerdir. Hatay yöresel yemeklerinden kahvaltı kategorisinde yer alan ürünlerin ise yerli halk ve turistler tarafından tercih edilme düzeyinin düşük olduğu ancak diğer kategorilerde ki yöresel yemeklerde de çeşitliliğin az olmasının başka bir nedenin ise yöresel yemekler hakkında bilgi sahibi kalifiye eleman yetersizliğinden kaynaklandığını vurgulamışlardır.

Katılımcıların tümü Hatay'ın yöresel yemeklerinin tanıtımının iyi yapılamaması sebebiyle yemek kültürünün bölgenin diğer turistik çekiciliklerine nazaran arka planda kaldığını ve Hatay'ın gastronomi turizmi açısından önemli bir tanıtım eksikliğinin yaşandığını ifade etmişlerdir.

Yapılan araştırma ile elde edilen veriler sonucunda Hatay yöresel yemeklerinin turizm işletme belgeli lokanta menülerinde yer verilmesine yönelik bazı öneriler aşağıda sunulmuştur. Bunlar:

- Hatay yöresel yemeklerinin markalaşmaları sağlanarak, bölgede yerel yemeklerin tanıtımına yönelik festivaller düzenlenmelidir.
- Menülerde yapılacak revizyonlar ile menülerde hiç yer verilmeyen yöresel yemekler menülere dâhil edilmelidir.
- Büyükşehir belediyesi ya da halk eğitim merkezlerinin yöresel yemek kursları düzenleyerek kalifiye elemanların yetiştirilmesi sağlanabilir. Bu sayede şehirde ki istihdam oranına da katkı sağlanmış olup kalifiye eleman sorununda önüne geçilmesi sağlanmalıdır.
- Gastronomi turizmi bakımından bölgenin ulusal ve uluslararası alanda tanıtımının yapılması yönünde ki çalışmalar artırılarak sosyal medya stratejisi oluşturulup kısa metrajlı tanıtım filmleri çekilerek sosyal medya mecralarında yayımlanması hedeflenmelidir.
- Antakya ilçesi genelinde hangi yöresel yemeklerin yenilebileceğini gösteren bir gastronomi rehberi oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Akdağ, G., Akgündüz, Y., Güler, O. ve Benli, S. (2015). "Bir Seyahat Motivasyon Aracı Olarak Gastronomi: Hatay'ı Ziyaret Eden Yerli Turistlerin Seyahat Motivasyonları, Yiyecek İçecek Deneyimleri ve Seyahat Memnuniyetleri Üzerine Bir Araştırma". 1. Eurisia International Tourism Congress: Current Issues, Trends and Indicators (EITOC-2015), 28-30 Mayıs 2015, Konya/Türkiye, Vol. 3, ss:448-464, ISBN:978-605-9119-16-0 (2.Cilt)
2. Akgöl, Y. (2012). Gastronomi Turizmi ve Türkiye'yi Ziyaret Eden Yabancı Turistlerin Gastronomi Deneyimlerinin Değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. T.C. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Mersin.

3. Aslan, Z., Güneren, E. Ve Çoban, G. (2014). Destinasyon Markalaşma Sürecinde Yöresel Mutfağın Rolü: Nevşehir Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2 (4), 3-13.
4. Beşirli, H. (2010). Yemek, Kültür ve Kimlik. *Milli Folklor Dergisi*.87(22), 161
- Durlu Özkaya, F. ve Kızılkaya, O. (2009). Dolmalar ve Türk Mutfağı ile Yunan Mutfağındaki Yeri. II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu. Van.
5. Gürbüz, S., ve Şahin F. (2016). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin
6. Harrington, R. J., and Ottenbacher, M., C. (2010). Culinary Tourism A Case Study of the Gastronomic Capital. *Journal of Culinary Science and Technology*, 8, 14-32. doi: 10.1080/15428052.2010.490765
7. Kurnaz, A., ve İşlek E. (2018). Yöresel Yemeklerin Restoranlar Tarafından Kullanımının Değerlendirilmesi: Marmaris Örneği, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 8 (1): 50-59.
8. Kızıllırmak, İ., Albayarak, A. Ve Küçükali, S. (2014). Yöresel Mutfağın Kırsal Turizm İşletmelerinde Uygulaması: Uzungöl Örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 4(1), 75,83.
9. Mil, B., ve Denk, E. (2015). Erzurum Mutfağı Yöresel Ürünlerinin Otel Restoran Menülerinde Kullanım Düzeyi: Palandöken Örneği, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 5(2): 01-07.
10. Şahin, K. (2012). Hatay mutfak kültürü ve yemekleri, Hatay Valiliği Yayınları, No: 16, Budak, S. (2008). Antakya mutfağı, 1.Basım, Ankara: ATSO
11. Şengül S., Türkay, O (2016). Yöresel Mutfak Unsurlarının Turizm Destinasyonu Seçimindeki Rolü (Mudurnu Örneği). *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(29), 63-87.
12. Tezcan, M. (2000). Türk Yemek Antropolojisi Yazıları. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
13. Hatipoğlu, A., Zengin, B., Batman, O. ve Şengül, S. (2013). Yöresel Yemeklerin Kırsal Turizm İşletmeleri Menülerinde Kullanım Düzeyleri: Gelveri Örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 3 (1), 6-11.
14. Yeşilyurt, H., Yeşilyurt, C., Güler, O., ve Özer, G. (2017). Otel İşletmelerinin Menülerinde Yöresel Yemek Kültürünü Yaşatmak: Adıyaman Örneği, *International West Asia Congress of Tourism Research*. Van.
15. Zağralı, E., ve Akbaba A. (2015). Turistlerin Destinasyon Seçiminde Yöresel Yemeklerin Rolü: İzmir Yarımadası'nı Ziyaret Eden Turistlerin Görüşleri Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Yasar University*, 6633-6644
16. Zepeda, L., ve Deal, D. (2009). Organic and Local Food Consumer Behaviour: Alphabet Theory. *International Journal of Consumer Studies*, 33 (6), 697-705. doi: 10.1111/j.1470-6431.2009.00814.x.
17. <http://www.turob.com/tr/istatistikler> (Erişim tarihi: 02.04.2019)
18. http://www.tursab.org.tr/dosya/12302/Tursab-Gastronomi-TurizmiRaporu_12302_3531549.Pdf (Erişim tarihi: 10.04.2019)
19. <https://www.turizm gazetesi.com/news.aspx?id=84778> (Erişim tarihi: 03.04.2019)

(16)

Dr. Öğr. Üyesi Recep YILDIRGAN²⁶

**ETNİK ÇEŞİTLİLİKTEN GELEN SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS UNSURLARININ
TURİZME KAZANDIRILMASINDA DİJİTAL ERİŞİLEBİLİRLİK ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME; SAKARYA ÖRNEĞİ**
**AN EVALUATION ON DIGITAL ACCESSIBILITY IN BRINGING INTANGIBLE CULTURAL
HERITAGE ELEMENTS FROM ETHNIC DIVERSITY TO TOURISM: THE EXAMPLE OF
SAKARYA**

ÖZ

Somut olmayan kültürel mirasın zenginliği bir ölçüde etnik kökenlerin çeşitliliği ile ilintilidir. Günümüzde eskiye özlem, geçmişe dönüş, nostalji beklentisi şeklinde kendini daha fazla hissettiren kültürel miras, destinasyon pazarlamasında da önemli bir arz kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Hem yeni nesillerin geçmişle olan bağlarının sürdürülmesi, hem de turistik bir ürün olarak somut olmayan kültürel mirasın korunması için dijital ortamlara aktarılması önem arz etmektedir. Böylelikle geçmişle geleceğin kuşaklar boyu bağlantısı sağlanmakla birlikte turistik cazibe unsuru olarak somut olmayan kültür mirasın da rekabet avantajına dönüşmesi mümkün olabilecektir. Bu makalede, etnik çeşitlilik bakımından Türkiye'nin en zengin kentlerinden biri olan Sakarya'nın somut olmayan kültürel miras varlıkları ele alınarak, bunların dijital ortamlara aktarılması, korunması ve gelecek kuşaklara tanıtılmasının yanında, turistik bir değer olarak şehrin tanıtımına katkı sunabilmesi üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Somut olmayan kültürel miras, Etnik çeşitlilik, Dijital araçlar, Turizm, Sakarya.

ABSTRACT

The richness of the intangible cultural heritage is to some extent related to the diversity of ethnic origins. Today, cultural heritage, which makes itself felt more in the form of nostalgia, is also considered as an important source of supply in destination marketing. It is important to transfer it to digital environments both to maintain the bonds of new generations with the past and to protect the intangible cultural heritage as a touristic product. Thus, while connecting the past and the future for generations, it will be possible to turn the intangible cultural heritage into a competitive advantage as a tourist attraction. In this article, the intangible cultural heritage assets of Sakarya, which is one of the richest cities in Turkey in terms of ethnic diversity, are discussed and an evaluation has been made on transferring them to digital media, protecting them and introducing them to future generations, as well as contributing to the promotion of the city as a touristic value.

Keywords: Intangible cultural heritage, Ethnic diversity, Digital tools, Tourism, Sakarya.

²⁶ Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sapanca Turizm MYO, recep@subu.edu.tr

GİRİŞ

İnsanlığın var olduğu günden bugüne kadar toplumları ya da ulusları diğerlerinden farklı olarak ifade etmede belirleyici bir unsur olarak kültür daima ilk sırada gelmiştir. Kültür, “bir ulusu diğer uluslardan farklı kılan yaşam şekli ve kendine özgü ulusal değerleridir” şeklinde tanımlanabilir (Ergin, 1986). Kültürel miras ise; çoğunlukla pozitif bir algı uyandıran bir kavram olup, sanat ve günlük kullanım nesnelere, mimari ve peyzaj formu gibi somut, dans, müzik, tiyatro performansları, dil ve insan hafızası gibi somut olmayan değerleri ifade etmektedir (Silverman ve Ruggles, 2007). Bir başka deyişle kültürel miras; önceki nesillerin meydana getirdiği ve her neslin kendinden sonraki kuşaklara aktardığı somut ve somut olmayan kültür ürünleridir (Şahin, 2009). Kültür ve kültürel miras son derece kapsamlı bir konu olmasının yanında cezbedici içeriklerinden dolayı her dönem birçok disiplin tarafından araştırılan konuların başında yer almıştır (Gümüşçü, 2018). Kültürel mirasın kuşaktan kuşağa aktarılması aynı zamanda insanların nostalji duygularını da tatmin etmekte, ayrıca insan hafızasının nesiller boyu koruma altına alınmasını da sağlamaktadır. Kültürel mirasın insanlarda yarattığı olumlu duygular, bu konunun turizm sektörü açısından da cazibesini artırmaktadır.

Modern dünyanın makineleşmiş, betonlaşmış, aşırı gürültülü ve kalabalık şehirlerinde yaşayan insanlar için geçmişe yapılan yolculuklar, eskiyi yad etme ve etnik kökenlerine sıkı sıkıya bağlanma gibi sonuçları da beraberinde getirebilmektedir. Bu bağlamda turistik bir ürün olarak ortaya çıkan somut ve somut olmayan kültürel miras değerleri “kültür turizmi”, “miras turizmi” adı altında önemli turizm türlerinin de yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Böylelikle bir toplumun giyim kuşam, mimari, yeme içme alışkanlıkları, sanatı, folkloru, mimarisi, örf adet ve gelenekleri, kısacası yaşam biçimleri turizm faaliyetleri için birer arz kaynağı haline gelmiştir (Özgüç, 2003).

Son yıllarda kültürel miras kavramı iki alt başlıkta ele alınmaya başlamıştır. Başlangıçta miras tanımı, koruma altına alınan anıtlar, tarihi yapılar, sit unsurlarından oluşan arkeolojik alanlar somut kültürel unsurları ifade ederken, günümüzde mal yelpazesi, bahçeleri, peyzajı, üretim biçimlerini ve ayrıca zanaatları (endüstriyel miras), kırsal mirası, kentsel toplulukları vb. içerecek şekilde genişlemiştir (Barrio vd., 2012). Dolayısı ile somut kültürel unsurların yanında somut olmayan kültürel unsurlar da kuşaklar boyu korunması gereken miras olarak değerlendirilmektedir. UNESCO’nun 1972 yılında imza altına aldığı “Kültürel ve Doğal Dünya Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme” ile korunması gereken kültürel mirasın sadece obje/nesne ve yapı/mimariden ibaret olmadığı tescil edilmiştir. Bu sözleşmeye göre “Tarih, sanat ve bilim bakımından evrensel değere sahip mimari eserler, buralarda yer alan resimler ve yazılar, arkeolojik karakterli yapılar, mağaralar, harabeler ve bunlarla bütünlük kazanan doğal çevre” şeklindeki tanımlama ile kültürel mirasın somut ve somut olmayan unsurları içerdiği ifade edilmektedir (Oğuz, 2013). Bir varlığın miras olarak kabul edilebilmesi için birçok ve çok çeşitli faktörün bir araya gelmesi gerekmektedir (Skounti, 2009). UNESCO’nun belirlediği kriterler de bir varlığın miras olarak kabul edilmesi ve koruma altına alınması noktasında belirleyici olmaktadır.

Önceleri folklor olarak isimlendirilen somut olmayan miras, son yıllarda gelişim göstererek literatürde önemli bir kavram haline almıştır. Böylece unutulmaya yüz tutmuş geleneklerin kaydını tutmak ve korunmasını sağlamak da desteklenmiştir (Akmeşe vd., 2018). Günümüzde kültür kavramıyla ilgili yapılan sınıflandırmalar yaygın olarak kültürü maddi kültür ve manevi kültür şeklinde ayırmaktadır (Türker ve Çelik, 2012). Bu ayırım aynı zamanda somut kültürel miras ile somut olmayan kültürel mirasın da açıklayıcısı olarak değerlendirilebilir. Tablo 1’de Kültürel mirasın sınıflandırılması görülmektedir.

Tablo:1 Kültürel Mirasın Sınıflandırılması

Somut Kültürel Miras		Somut Olmayan Kültürel Miras
Taşınmaz	Taşınır	Müzik

Mimari eserler	Müze	Edebiyat
Anıtlar	Kütüphane	Tiyatro
Arkeolojik alanlar	Arşivler	Dans
Tarihi alanlar		Sözlü gelenekler
Yapılar		Gelenek ve görenekler
Kültürel manzaralar		Sosyal uygulamalar
Tarihi parklar, bahçeler		Dinsel törenler
Botanik bahçeleri, vb.		El sanatları

Kaynak: Akmeşe vd., 2018.

Bu çalışmada ağırlıklı olarak somut olmayan kültürel miras konusu ele alınmış olup, bu bağlamda bir kültür mozağı kent olarak anılan Sakarya'nın değerleri ve bu değerlerin dijital erişilebilirlik ile korunması ve turizmde değerlendirilmesi incelenmiştir.

1.Sakarya İlinin Etnik Çeşitliğini Oluşturan Halklar

Etnik ya da etnisite kavramları akademik literatürde çok farklı tanımlamalarla ifade edilmekle birlikte ‘doğuştan gelen, kişilerin aidiyet duygusu ile kabullendikleri, genetik yollarla nesiller arası devamlılığı sağlayan, ortak noktaları aynı dili, gelenekleri yaşatan, topluluk oluşumunda temel olan ritüelleri eksen alan toplumsal bir organizasyon’ şeklinde tanımlanabilir (Yanık,2013). Etnik kimlik birbirinden izole olmuş iki ayrı topluluk arasındaki farklardan çok, birbirleriyle asgari düzeyde teması olan iki ayrı grup arasındaki ilişkinin dışa yansımaları olup (Eriksen, 2004), bir topluluğun kendilerini diğer topluluklardan farklı hissetmesini sağlayan bir aidiyet duygusuna karşılık gelir (Erdem,2019).

Tablo 2: Sakarya’da Yaşayan Etnik Unsurların İl Genelindeki Dağılımları

Etnik Unsur	Yaşadığı Bölge
Rumeli ve Balkan Muhacirleri	Adapazarı, Arifiye, Serdivan, Erenler, Akyazı, Ferizli, Geyve, Hendek, Karapürçek, Karasu(Merkez), Kaynarca, Pamukova, Söğütlü
Çerkezler	Adapazarı, Akyazı, Hendek, Karasu, Sapanca, Söğütlü
Romanlar	Adapazarı, Erenler, Akyazı, Geyve, Hendek, Karapürçek, Kaynarca, Pamukova, Sapanca, Söğütlü, Taraklı
Karadenizliler	Adapazarı, Arifiye, Erenler, Serdivan, Akyazı, Ferizli, Geyve, Hendek, Karapürçek, Karasu, Kaynarca, Kocaali, Pamukova, Sapanca, Söğütlü
Kürtler	Adapazarı, Arifiye, Serdivan, Akyazı, Ferizli, Hendek, Karapürçek, Kaynarca, Kocaali, Pamukova, Sapanca
Tatarlar	Adapazarı, Arifiye, Söğütlü

Kaynak: (Aktaş, 2011)

Sakarya ili etno-kültürel açıdan Türkiye'nin en zengin illerinden biridir. İl, tarihsel süreç içerisinde Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlardan göç eden halkların zengin kültürüyle harmanlanan oldukça renkli bir mozaik konumundadır. Sahip olduğu coğrafi konum Sakarya'yı hem ülke içinden hem de ülke dışından bir göç merkezi haline getirmiştir. Etnik kimliğin adeta bir kavşak noktası olan Sakarya, kültürel çeşitliliğini de bir anlamda buna borçludur denebilir (Aktaş, 2011). Sakarya'nın etnik kimliğinin temelini Sakarya yerlisi de denilen Manavlar oluşturmaktadır. Bunun dışında Lazlar, Karadeniz Türkmenleri, Abhazlar, Çerkezler, Gürcüler, Hemşinliler, Kürtler, Araplar, Boşnaklar, Arnavutlar, tatarlar, Pomaklar, Romanlar, Yörükler, Abdallar ve Balkan Muhacirleri şehrin etnik kimliğini oluşturan diğer unsurlardır (sosyal54.com, Erbil ve Yılmaz, 2018). Bütün bu etnik unsurlar kendi kadim kültürlerini yaşadıkları şehir olan Sakarya'ya taşıyarak, şehrin tam bir kültür mozağı olması noktasında katkı sağlamışlardır. Tablo 2 de Sakarya'da yaşayan etnik unsurların il genelindeki dağılımları görülmektedir.

2007 yılı verilerine göre Sakarya nüfusu; %40 Manav, %21 Karadeniz Türkmenleri Çepniler, %9 Balkan ve Rumeli Türkleri, %7 Gürcü, %5 Laz, %4 Kürt, %2 Abhaz, %1 oranında Çerkez, Roman, Boşnak, Arnavut, Yörük kültürüne sahip nüfustan oluşmaktadır (Aktaş,2011). Son yıllarda Suriye, Irak, Afganistan gibi ülkelerden zorunlu göç yoluyla Sakarya'ya gelen halklar da şehrin demografik yapısında farklı oluşumları da beraberinde getirmektedir.

2.Sakarya İlinin Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurları

Sakarya, tarihi, doğal ve kültürel zenginlikleriyle Türkiye'nin kesişim noktasındaki önemli şehirlerden biridir. Tarihi İpekyolu üzerinde yer alan şehir tarih boyunca doğu ile batıyı birbirine bağlayan bir köprü ve geçiş noktası olmuştur (www.sakaryabel.tr). Tarihi çok eski dönemlere kadar uzanan Sakarya'nın Frigler döneminde adının Sangari olduğu söylenmektedir. Böylesine köklü bir tarihe sahip olması Sakarya'yı kültürel miras açısından da zengin kılmaktadır. Bu zenginliğe farklı coğrafyalardan göç edip buraya yerleşen ve asırlardır kendi kültürlerini koruyarak şehrin etnik kimliğini oluşturan halklar da büyük oranda katkı sağlamaktadır.

Tarihsel süreç içinde birçok göçlerin odak noktasında yer alan şehir, günümüzde yerleşik halkının birçok farklı etnik kökenden gelmesi nedeniyle oldukça renkli bir kültüre ev sahipliği yapmaktadır. Bu renkli ve çeşitli kültürel zenginliğin yansımalarını yöresel kıyafetlerde, türkülerde, mutfakta ve el sanatlarında görmek mümkündür. Aşağıdaki Tablo 3'te Sakarya'nın somut olmayan kültürel miras unsurları görülmektedir.

Tablo 3: Sakarya'nın Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurları

Unsurun Adı	Ulusal Envanterdeki Adı	Açıklaması
Dartılı Keşkek	Tören Keşkeği Geleneği	İlde özellikle düğünlerde yapılan özel günlerin vazgeçilmez yemeği olan keşkek ağır, hatırlı misafirlere yapılan özel bir yemektir. Herkesin yapamadığı keşkek, yemek olarak ayrı bir ustalık ve maharet gerektirmesi nedeniyle de oldukça önemlidir
Mantifer	Bahar Bayramı: Hıdırellez/Aziz George Günü	Anadolu'da, dünyada darda kalanların yardımcısı olduğuna inanılan Hızır ile denizlerin hakimi olduğuna inanılan İlyas peygamberlerin yeryüzünde buluştukları gün olarak düşünülen baharın habercisi "Hıdırellez", asırlardır nesilden nesile aktarılıyor.
Çalgı Yapımcılığı	Çalgı Yapımcılığı	Cümbüş", "Ud", "Keman"ın yaklaşık 80-100 yüzyıllık geçmişi olduğu sanılmaktadır
Çömlekçilik	Çömlekçilik Sanatları Geleneği	El 1877-1878 yıllarında muhacirler tarafından getirilmiştir.
Kaşenlik, Alaf	Kaşenlik, Alaf	Çerkez kültüründe genç kadın ve erkekler arasında evlilik öncesi arkadaşlık ilişkisi.
Kaynarc a Kilim Dokuma	Kilim dokuma Geleneği	Halıcılıktan çok daha önce gelişmiş bir dokumacılık dalı olan kilimcilik; hafifliği, katlama kolaylığından dolayı çadırli medeniyetin vazgeçilmez bir eşyası haline gelmiştir.
Sepet Örucülüğü	Sepetçilik Sanatları Geleneği	El Özellikle Sapanca kestanelik mevkii, Adapazarı-Abalı ve Geyve'de meyve sepeti, çamaşır sepeti, ekmeklik, gazetelik, masa, sandalye ve abajur gibi birbirinden farklı çeşitleri de

içeren ürünler yapılmaktadır.		
Yağmur Duası	Yağmur Törenleri	Duası Kuraklık dönemlerinde yağmur yağması için yapılan duaya yağmur duası denir.
Bastoncu luk	Bastonculuk Sanatları Geleneği	El Taraklı, Akyazı ilçeleri ve Kayalar Mahmudiye köyünde olmak üzere özellikle geçme ağaçlı ve çok motifli baston çeşitleri, biçim ve işleme zenginliği bakımından baston üretimi yapılmaktadır.
Temcit Geleneği	Ramazan Gelenekleri	Ramazan'da sahur vakti güzel sesli hafızların, müezzinlerin minareden Hz. Muhammed'e methiyeler ve naatlar okumasıdır.
Sedef İşleme	Sedef Sanatı	Kakma Sedef işleme olarak bilinen teknikte sedef, ahşap üzerine açılan çukur veya oymalara yerleştirilir ve tahtaya temas eden yüzeyden düşmelerini önleyecek yapıştırıcılar sürülerek sedeflerin etrafı tellerle çevrilir.
Yorgancılık	Yorgancılık Sanatı Geleneği	El Özellikle Balkan Muhacirleri ve Karadeniz'den yöreye göç edenler tarafından ilde etkin ve geleneksel olarak yürütülen yorgancılık ürünleri, Türkiye'nin birçok yerine satılmakta ve rağbet görmektedir.
Taraklı ve Kaynarca Bezi Dokuması	-	Taraklı ve Kaynarca ilçelerinde kadınların evlerinde dokudukları bezler.
Süpürgecik	-	Nişan ve düğün geleneklerinde aynalı veya süslü süpürge diye de anılan çeşidiyle birlikte farklı ebatlarda ve aksesuarlarla üretilen süpürgeler, geleneksel bir sanat ürünü olarak değerini korumaktadır.
Kaşıklı k	-	Taraklı İlçesi'nde yüzyıllardan bu yana sürdürülen çok yaygın geleneksel bir el sanatıdır.
Papuççuluk	-	Adapazarı-Uzun Çarşı'da ve Taraklı 'da halen geleneksel el sanatı olarak yaşatılmaya çalışılmaktadır.
Semercilik	-	Yük ve binek hayvanı olarak kullanılan at, eşek ve katır gibi hayvanların taşıyacakları yükün hayvanın sırtına zarar vermemesi için ağaç iskelet üzerine deri ve keçe arası kamış otları ile doldurulup sarılarak dikilen semer, Taraklı, Pamukova ve Geyve ilçelerinde eski geleneksel usta-çırak ilişkisiyle yetişmiş birkaç usta tarafından aynı zamanda hediyelik eşya olarak, minyatür biçimde de üretilmektedir.
Sıcak Demircilik	-	Orta Aysa Türkleri için eski bazı kaynaklarda "demir üreten ve bu madeni en iyi işleyen kavim" olarak söz edildiğine rastlanmıştır. Sakarya'da el sanatının en güzel örneklerine Taraklı İlçesinde rastlanmaktadır.

Kaynak:(www.sehirhafizasi.sakarya.edu.tr).

3.Kültürel Mirasın Dijital Erişime Açılması ve Turizmde Kullanılması

Kültürel mirasın kalıcılığı ve sürdürülebilirliği noktasında devletler tarafından alınan koruyucu önlemler, ulusal ve uluslararası sözleşmelerle uyulması gereken kurallara sahiptir. Bu anlamda Başta UNESCO olmak üzere birçok kuruluş ve sivil toplum örgütlerinin kültürel mirasın korunması, kuşaktan kuşağa

aktarılması amacıyla geliştirdikleri kriterler, kurallar ve bununla ilgili büyük yatırımları söz konudur. Kültürel mirasın muhafaza edilmesi ve kuşaklar arası aktarımının yapılmasında müzeler, kütüphaneler ve arşivler gibi kültürel bellek konumundaki kurumların önemi çok büyüktür (Çakmak, 2016).

Sanal ortamlar ve artırılmış gerçeklik gibi sürükleyici teknolojiler, müzeler, sergiler, kitaplar ve görsel içerik gibi somut ürünlere dayalı mevcut araç ve uygulamaları tamamlayarak geniş halk tarafından kültürel mirasın deneyimlenmesini desteklemek için açık bir potansiyele sahiptir (Mortara vd., 2014). Kütüphanelerde, arşivlerde, müzelerde ya da kendi doğal ortamında varlığını sürdüren somut olmayan kültürel miras unsurlarının istendiği anda insanların kullanımına ve erişimine sunulabilmesi, bunu yaparken de korunması ve sürdürülebilir hale gelebilmesi noktasında dijitalleştirme teknolojilerinden faydalanılması günümüzde artık bir zorunluluk haline gelmiştir denebilir. Kültürel miras eserlerinin dijital kotuma altına alınmasına yönelik çalışmaların 1990'lı yıllardan itibaren ivme kazandığı görülmektedir (Astle ve Muir, 2002).

Son dönemde soyut olmayan kültürel mirasın korunması amacıyla kullanılan birçok uygulama geliştirilmiştir. Bunlardan biri olan "yeni medya" iletişim, sosyal ilişkiler, sanat ve reklam gibi alanlarda teknolojik olanakları da kullanarak kolayca benimsenmiştir. Yeni medya daha çok kültürel alanlarda güncel teknolojinin kullanıldığı bir mecradır (Muşkara, 2017). Yeni medyanın kullanıldığı ortamlar ise genellikle internet, 3D yazıcılar, artırılmış ya da sanal gerçeklik, harici bellek ve bilgisayar oyunlardır.

Akademik yazında somut olmayan kültürel mirasın dijital erişilebilirliği konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında çok fazla çalışmaya rastlanmamaktadır. Yapılan çalışmalar daha çok kütüphane, arşiv, müze gibi alanların dijital uygulamaları ekseninde yoğunlaşmaktadır (Alır ve Küçük, 2003; Öztemiz, 2016; Öztemiz ve Yılmaz, 2017; Şeşen, 2019, Tonta, 2020). Özcan ve diğeri,(2020) ise, kültürel miras unsurlarının fiziksel olarak da korunabilmesi noktasında coğrafi bilgi sistemlerinin kullanımını Odun pazarı örneği üzerinden incelemiştir.

Uluslararası literatüre bakıldığında daha çok kültürel mirasın dijitalleştirilmesinde kullanılacak metod ve yöntemlere ilişkin model önerileri üzerinde durulduğu görülmektedir (Lynch, 2002; Pavlidis vd., 2007; Cozzani vd., 2017). Manzuch (2017) ise kültürel mirasın dijitalleştirilmesinde karşılaşılan etik sorunları araştırmıştır.

Kültürel miras bilgilerinin dijital korumaya alınmasında bazı zorluk ve sorunlarla da karşılaşmak olasıdır. Örneğin dijital korumaya alınan bir kültür mirası unsurun bu ortamda ne kadar süre muhafaza edileceği yani dijital medya aracının raf ömrünün ne kadar olabileceği bilinmemektedir (Alır ve Küçük, 2003). Bu noktada yeni ve gelişmiş teknolojilerin transferi kaçınılmaz olacaktır.

Somit olmayan kültürel mirasın turizm açısından da önemli bir arz kaynağı olduğu bir gerçektir. Dünyanın pek çok şehri kadim tarihi, eski kentleri, nesiller boyu devam eden kültür zenginlikleri nedeniyle her yıl milyonlarca turist akınına uğramaktadır. Ancak bu çok kıymetli miras unsurlarının bu ziyaretler esnasında tahrip olma, bozulma, hatta yok olma riski de göz ardı edilmemelidir. İşte tam da bu noktada bu eserlerin korunması, gözetilmesi ve sürdürülebilir bir yaklaşımla muhafaza edilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca somut olmayan kültürel değerlerin zaman içinde aslından uzaklaşması, ticari bir meta haline gelmesi, yozlaşması da turizmin meydana getirebileceği olumsuz etkiler arasındadır. Avrupa şehirlerinin tarihi şehir merkezleri, Avrupa kültürel mirasının en önemli unsurlarından biridir. Miras açısından ilgileri nedeniyle birçok ziyaretçiyi çeken yerlerdir, ancak son zamanlarda artan turist akışı bu değerlerin korunması için bir tehdit oluşturmaktadır (Hernandez vd., 2017).

Kültürel mirasın dijital ortama taşınarak korunmasında ve turizme sunulmasında sıkça kullanılan yöntemlerden biri sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik uygulamalarıdır. Bu uygulamaların kullanımı ile turistler bilgiye istedikleri an, istedikleri yerde ulaşabilmekte, bulunduğu noktadan kolayca her tür görsele erişebilmektedir. Ancak buna karşın bu tür uygulamalar turist ziyaretini sıradanlaştırabilmekte ve kentsel gerçeklikten kopma riski taşımaktadır (Timon ve Giraldo, 2019). Burada birincil hedef somut olmayan kültürel mirasın korunmasıdır. Zaten turistler bu tür miras unsurlarını müze, galeri, arşiv, açık hava müzesi gibi geleneksel ortamlarında ziyaret etmektedirler. Ancak buraların dışında, örneğin rekreasyon alanlarında, parklarda, gündelik yaşam alanlarında da bu tür eserlerin ziyaret edilmesi dijital teknolojilerin kullanıldığı erişim noktaları ile mümkün olabilir (McGookin vd., 2018).

Dijitalleştirme aşamasında takip edilmesi gereken sũreçler vardır. Bu sũreçleri ana hatlarıyla şu şekilde sıralamak mũmkündür (Çakmak, 2016).

- Dijitalleştirilecek kaynakların projelendirilmesi
- Projenin maliyetinin hesaplanması
- Karşılaşılacak risklerle ilgili detaylı bir analiz yapılması
- Dijitalleştirilecek somut olmayan kũltürel miras unsurlarının daha çok kimler tarafından kullanılacağının analizi
- Bu sũreçte yetkin insan gücü kullanımı
- Ortaya şıkabilecek telif haklarının belirlenmesi
- Gerekli yazılım ve donanım ihtiyacının karşılanması
- Elde edilecek çıktıların korunması
- Dijitalleştirilmiş unsurların uygun ortamlar aracılığı ile erişilebilir hale getirilmesi ve bunun sürdürülebilir olması
- Eğitim faaliyetlerinin planlanması ve uygulanması
- Sũreç boyunca kalite kontrol mekanizmasının işler hale getirilmesi.

Somut ve somut olmayan kũltürel miras değerlerinin korunması noktasında gelecekte dijital kũtũphanelerin önemi çok daha fazla hissedilecektir. Özellikle araştırmacılar, akademisyenler ve öğrenciler aısından bilgiye erişim bağlamında dijital kũtũphaneler büyük kolaylık ve hız sağlayacaktır. Turistlerin bu bilgilere erişim noktaları ise dijital kũtũphanelerden ziyade turistik amaçlı buldukları alan ve mekânlar olması beklenmektedir. Hatta gũmũmũzde artık insanların kendi evlerinde sanal müze turu yapabilmesine olanak sağlayan internet siteleri dikkat çekmektedir. Bunun dışında taşınabilir aygıtlar vasıtası ile sit alanlarında, antik kentlerde, ören yerlerinde bilgiye erişim çok daha kolay olabilmekte, bu aygıtlar gittikçe turist rehberlerine bir alternatif olarak turlarda yer almaya devam etmektedir.

Somut olmayan kũltürel mirasın dijitalleştirilerek korunması konusunda yapılan çalışmalar ve projelere birçok örnek verilebilir. Zhanna (2020) Kazak halk dansları örneğinde somut olmayan kũltürel mirasın kaydedilmesi ve hayata geçirilmesi için bir yöntem olarak dijitalleştirilmesi konusunu araştırmıştır.. Bu çalışmada görsel yeniden yapılandırmayı, yani, ünlü Kazakistan dans folklor koleksiyoncularının ve Shara Zhienkulova, Dauren Abirov gibi koreografların kitaplarından Kazak halk dansları da dâhil olmak üzere, ünlü halk koreograflarının koreografik metinlerine göre halk dansları hareketlerinin modellerinin sayısallaştırılmasını ele almıştır. Yazara göre halk ve halk oyunları ustaları tarafından kitapların koreografik metinlerinde anlatılan halk oyunları hareketlerinin en iyi örneklerinin daha erişilebilir bir video formatında görsel olarak kurtarılması ve bunlara internet üzerinden erişim sağlanması, korunmasına yardımcı olacaktır. Bilar (2013) UNESCO dünya kũltür miras listesinde yer alan Tarihi Edirne Kırkpınar Yağlı güreşlerinin dijital teknolojilerin kullanılması yoluyla sayısallaştırılması konusunda bir çalışma gerçekteşirmiş; gũnũmũze kadar ulaşılabilen tüm sözlü ve yazılı kũltür ögelerini, film, fotoğraf vb. görsel materyallerini dijital ortamda tüm dünyadaki güreş severlerin erişimine aılması hedeflenmiştir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Somut olmayan kũltürel miras, geçmişle etkileşime girmemize ve kũltürel varlıklarımızı öğrenmemize, tanıtmamıza ve korumamıza yardımcı olmadaki önemli rolleri nedeniyle korunması ve gelecek nesillere aktarılması önem arz etmektedir. Bu koruma ve aktarım ÷lkelerin devlet politikası olduğu kadar, UNESCO'nun tüm dünyaya yönelik tavsiye kararları da etkili olmaktadır. Konunun bir de turizm boyutu vardır ki; somut ve somut olmayan kũltürel miras eserleri önemli bir turistik arz kaynağı oluştırmakta, ÷lkelerin turizmden daha fazla pay alabilmesinde sahip oldukları kũltür mirası önemli bir avantaj sağlayabilmektedir. Bu anlamda somut olmayan kũltür mirasının korunması turizm aısından da gerekli ve şarttır denilebilir. Bu eserler birer turistik ürün olarak değerlendirildiğinde diğer turistik ürünlerden ve arz kaynaklarından ayrışan birçok özelliği bulunduğu anlaşılmaktadır. Kũltürel bir unsurun artırılıp azaltılamaması, değiştirilememesi, çoğaltılamaması bu özelliklerin en belirgin olanlarıdır. Dolayısı ile burada asıl olan bu eserlerin korunması ve gelecek nesillere orijinal haliyle aktarılması olmalarıdır.

Sakarya kenti, farklı kültürlerin oluşturduğu yapısıyla araştırılması ve korunması gereken bir kenttir. Son yıllarda turizm konusundaki atılımlarında şehrin kültür mozaığı daha fazla ön plana çıkartılmaktadır. Farklı etnik kökene sahip halkların Sakarya'lılık kimliği altında yüz yıllardır bir arada yaşamaları, bunu yaparken de kendi kültürlerini yaşatmaya çalışmaları gelecek kuşaklar açısından çok önemlidir. Ancak içinde bulunduğumuz çağ geçmişle bağların kopma noktasında birçok bariyeri de ortaya çıkarmaktadır. Kuşaklar arası çatışma bunun en çarpıcı sonuçlarından biridir.

Farklı etnik kökenler, aynı zamanda farklı kültürel mirası getirmektedir. Tüm bu zenginlik turistik bir veri zenginliği sağlamasının yanında tarihe sahip çıkma, köklerine sıkı sıkı tutunma, geçmişle bağların kopmaması bakımından da araştırılması, tescillenmesi ve korunması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Somut olmayan kültürel miras bir anlamda insan hafızası ile yaşayan bir olgudur. Ancak bu değerlerin sonraki nesillerin de hafızasında yer edinebilmesi için korunması, muhafaza edilmesi ve erişilebilir olması gerekmektedir. Bu bağlamda teknolojik olanaklar birçok fırsat ve kolaylık sunmaktadır. Dijitalleştirme, bu fırsat ve kolaylıkların kullanılabilmesi için en önemli yöntemlerden biridir. Gerek koruma, gerekse iletilme noktasında dijitalleştirilen eserler, aynı zamanda erişilebilir olabilmekte ve sürdürülebilirlik anlayışı çerçevesinde kuşaktan kuşağa aktarılabilir.

Sakarya ilinin sahip olduğu somut olmayan kültürel miras unsurlarının dijital erişime kavuşturularak turistlerin erişimine açılması noktasında aşağıdaki öneriler getirilebilir.

- Küreselleşen dünyada toplumların geçmişle olan bağlarının kopmaması ve yeni nesillerin geçmişlerinden uzak bir hayat yaşaması kaçınılmazdır. Ancak doğru bir kültür politikası ve eğitim süreçleri ile bu olumsuz gidişat yavaşlatılabilir ya da durdurulabilir.
- Somut ya da soyut kültürel mirasın korunması için belirlenecek dijitalleştirme stratejilerinin doğru oluşturulması gereklidir.
- Özellikle somut olmayan kültürel miras unsurlarının tanıtılması, anlatılması ve yaşatılması amacıyla sosyal medya mecraları etkin biçimde kullanılabilir.
- Sakarya'nın kültür mirası envanteri sürekli güncellenmeli, yeni ortaya çıkartılan unsurlar korumaya alınmalıdır
- Kültürel miras okullarda seviyesine göre farklı eğitim programları ile ders olarak okutulabilir.
- Kültürel mirasın korunması ve dijital erişime açılması için yapılacak projelerde, UNESCO, ve Avrupa birliği gibi kurumlardan fon desteği sağlanabilir.
- Sakarya'nın iç turizmde bilinen ve simge olmuş ürünlerinin (kabak tatlısı, ıslama köfte, vb. gibi) sayısı artırılarak daha geniş platformlarda tanınırlığı sağlanabilir.
- Kültürel mirasın canlı tutulması için modernize edilmiş örneklerinin kullanıma sunulması mümkündür. Anca bu yapılırken miras değerinin aslından uzaklaşarak yozlaşmasına ve ticarileşmesine zemin hazırlanmamalıdır.

KAYNAKÇA

1. Akmeşe, H., Ataman, A. ve Aras, S. (2018). Somut Kültürel Mirasın Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Mardin İli Örneği, Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR), 5(29):3598-3607.
2. Aktaş, A. (2011). Sakarya'da Çok Kültürlülük. Hemşehri Sakarya Büyükşehir Belediyesi.
3. Alır, G. ve Küçük, M.E. (2003). Dijital Koruma (Arşivleme) Stratejileri ve Bazı Uygulama Örnekleri, Türk Kütüphaneciliği, 17(4): 340-356.
4. Astle, P.J. ve Muir, A. (2002). Digitization and preservation in public libraries and archives. Journal of Librarianship and Information Science, 34(2): 67-79.
5. Barrio, M. J., Devesa, M. & Herrero, H.C. (2012). Evaluating intangible cultural heritage: The case of cultural festivals, City, Culture, and Society, 3(4): 235-244.
6. Bilar, E. (2013). Dijital Çağın, Dijital Toplumuna "Edirne Belediye Başkanlığı Tarihi.

7. Cozzani, G., Pozzi, F., Dagnino, F.M., Katos, A.V. & Katsoluli, E.F. (2017). Innovative technologies for intangible cultural heritage education and preservation: the case of i-Treasures, *Pers Ubiquit Comput*, 21, 253-265.
8. Çakmak, T. (2016). Türkiye’de Kültürel Bellek Kurumlarında Dijitalleşme ve Dijital Koruma Politikaları: Bir Model Önerisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
9. Erbil, K ve Yılmaz, G. (2018). Kültürel Miras Bağlamında Sakarya İlinde Yaşayan Etnik Grupların Türk Mutfağına Katkıları, *Turizm Akademik Dergisi*, (01): 276-285.
10. Erdem, T. (2019). Üçüncü ve Dördüncü Kuşak Göçmenlerdeki Etnik Kimlik Algısı ve Sembolik Etnisite, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19(1): 27-36.
11. Ergin, M. (1986) Üniversiteler İçin Türk Dili. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
12. García-Hernández, M.; De la Calle-Vaquero, M.; Yubero, C. Cultural Heritage and Urban Tourism: Historic City Centres under Pressure. *Sustainability* 2017, (9): 1346. <https://doi.org/10.3390/su9081346>.
13. Gümüşçü, O. (2018). Tarihi Coğrafya ve Kültürel Miras, *ERDEM, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, O(75): 99-120.
14. <https://sakarya.ktb.gov.tr/TR-107105/el-sanatlari.html> E.t.23.06.2021.
15. <https://sosyal54.com/kultur-yasam/1329/sakaryadaki-etno-kulturel-gruplar/E.T.24.06.2018>.
16. <https://www.bizimsakarya.com.tr/kultur-sanat/hangi-etnik-grup-nerede-yasiyor-h38287.html>. E.T. 24.06.2021.
17. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sakarya/neyenir/dartili-keskek/E.t.23.06.2021>
18. <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/files/sakaryabirbaska.pdf> E.T. 25.06.2021.
19. <https://www.sehirhafizasi.sakarya.edu.tr/sakarya/sosyal-yasam/E.t.24.06.2021>.
20. Kırkpınar Yağlı Güreşleri Festivali’nin Sayısallaştırması Projesi”, ÜNAK 2013 Konferansı: Bilgi Sistemleri, Platformlar, Mimariler ve Teknolojiler, 76-82. 19-21 Eylül 2013, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
21. Lynch, C. (2002). Digital Collections, Digital Libraries and the Digitization of Cultural Heritage Information, <https://doi.org/10.5210/fm.v7i5.949>
22. Manzuch, Z. (2017). Ethical Issues In Digitization Of Cultural Heritage, *Journal of Contemporary Archival Studies*, 4.
23. McGookin, D., Tahiroğlu, K., Vaittinen, T, Kytö, M., Monastero, B., & Vasquez, J.C. (2018). Cultural Heritage ‘In-The-Wild’: Considering Digital Access to Cultural Heritage in Everyday Life, *Proceedings of the Digital Humanities in the Nordic Countries 3rd Conference*, Helsinki, Finland, March 7-9,
24. Mortara, M., Catalano, C.E., Bellotti, F., Fiucci, G., Pnachetti, M.H. & Petridis, P. (2014). Learning cultural heritage by serious games, *Journal of Cultural Herigate*, 15(3):318-325.
25. Muşkara, Ü. (2017). Yeni Medyanın Kültürel Miras Konulu Uygulamaları, *ERDEM*, 0(73): 89-110.
26. Oğuz, Ö. (2013). Terim Olarak Somut Olmayan Kültürel Miras, *Milli Folklor Dergisi*, 25(100): 5-13.
27. Özgüç, N. (2003). *Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler*, İstanbul: Çantay Kitabevi.
28. Öztemiz, S. (2016). Türkiye’de Dijitalleştirilen Kültürel Miras Ürünlerine Dijital Erişim, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
29. Öztemiz, S. ve Yılmaz, B. (2017). Kültürel Bellek Kurumlarında Dijitalleştirme: Kültürel Miras Ürünlerine Yönelik Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 57(1): 493-523.
30. Silverman H., & Ruggles D.F. (2007). Cultural Heritage and Human Rights. In: Silverman H., Ruggles D.F. (eds) *Cultural Heritage and Human Rights*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-0-387-71313-7_1

31. Skounti, A. (2011). The Lost Ring: UNESCO's world heritage and intangible cultural heritage. Milli Folklor Dergisi, 23(89): 28-40.
32. Şahin, H.İ. (2009). Dalyan ve Köyceğiz Çevresinde Gelenek, Turizm ve Folklorizm. Milli Folklor Dergisi, 21:(52).
33. Şeşen, Y. (2019). Kültürel Mirasımız ve Arşiv Belgelerimizin Afetler ve KBRN Tehlikelerine Karşı Korunması, Afet ve Risk Dergisi 2(1): 32-42.
34. Timon, D.A.B ve Giral, C.H. (2019). The Historic City, Its Transmission and Perception via Augmented Reality and Virtual Reality and the Use of the Past as a Resource for the Present: A New Era for Urban Cultural Heritage and Tourism? Sustainability 2019, (11): 2835; doi:10.3390/su11102835
35. Tonta, Y. (2020). Dijital Kültürel Kaydın Korunması, Türk Kütüphaneciliği 34(2): 229-248.
36. Türker, A. ve Çelik, İ. (2012). Yeni Fikir Dergisi, (9):86-99.
37. Yanık, C. (2013). Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi, Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, (20): 225-237.
38. Zhanna, R. (2020). Digitization of Intangible Cultural Heritage as a method to save and actualize it on the example of Kazakh folk dance, ICEMIS'20: Proceedings of the 6th International Conference on Engineering (16):1-7https://doi.org/10.1145/3410352.3410748.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(17)

Dr. Öğr. Üyesi Tunçay ÖZDEMİR²⁷

COĞRAFYA BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN ALT YAPI DÜZEYLERİNE BİR BAKIŞ; İĞDIR ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ(2019-2020)

AN OVERVIEW OF THE INFRASTRUCTURE LEVELS OF STUDENTS OF THE DEPARTMENT OF GEOGRAPHY; AN EXAMPLE OF İGDIR UNIVERSITY(2019-2020)

ÖZ

Örgün veya yaygın eğitim sonucu elde edilen gelişim, yaşam boyu meydana gelen düzenli değişikliklerdir. Büyüme, olgunlaşma ve “hazırolma” kavramlarını içerir. Araştırmanın konusu olan hazırbulunuşluk ise; hem bir işi yapabilmek için hem de olgunlaşmak için bazı ön yeterliliklerin var olması anlamı taşır. Bu araştırma sonuçlarına göre coğrafya bölümü 1.sınıfına gelen öğrenciler yeterli coğrafi bilgi alt yapısına-hazırolma düzeyine sahip olmamakla, üniversite coğrafya eğitimine hazır değildir. Araştırmanın amacı; ortaokulda öğretilen “hayat bilgisi” dersleri ile özellikle lise coğrafya eğitiminin üniversiteye yansıyan sonuçlarına dikkat çekerek, niteliği, sorunları ve çözüm yollarına katkı sunmak ve “Türkiye’nin Öğretmen - Öğrenci Yetiştirme Çıkılmazı” olarak özetlenebilecek ve kaotik sonuçlarını milletçe yaşadığımız durumdan bir an önce çıkılmasına katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Türk Milli Eğitimi, Coğrafya Lisans Eğitimi İçin Yeterli Bilgi Alt Yapısı.

ABSTRACT

The development achieved in the formal or non-formal education process is a lifelong preparation. It includes the concepts of growth, maturation and readiness. The readiness, which is the subject of the research, is; It means that there are some pre-qualifications both in order to be able to do a job and to mature. Other factors affecting the aforementioned know-how; maturation, ability, learning, interest, motivation, and judgment. According to the results of this research, the students who come to the first year of the geography department are not ready for university geography education, as they do not have sufficient geographical knowledge infrastructure-readiness level. Purpose of the research; The aim is to draw attention to the "life studies" lessons taught in secondary school and the results of high school geography education, which are reflected in the university. It is to contribute to the situation, which can be summarized as "Turkey's Teacher-Student Training Dilemma" and the chaotic consequences of which we live as a nation, as soon as possible.

Keywords: Turkish National Education, Adequate Geography Information Infrastructure.

²⁷ (*)İğdir Üniversitesi, Fen-Ed. Fakültesi. tuncay.ozdemir@igdir.edu.tr. Orcid:0000-0001-9779-5847

GİRİŞ

İlkokuldaki “Hayat Bilgisi” yurttaşların toplumsal uyum ve hayattaki başarısı bakımından eşsiz bir yere sahip olan ve onları hayata hazırlayan ders olarak ta bilinir. (Özdemir, 2007, 1) Bu dersin önemi; insan haklarına bağlı, demokratik değer ve tutumlara sahip, bilgiyi yorumlayıp senteze varabilen, bilgi ve beceriyi hayatın her aşamasında kullanabilen, ahlâki, insani ve milli değerlerle donanmış, eleştirel düşünebilen, üretken, sorun çözme becerisine sahip, doğru karar veren, haklarının ve sorumluluklarının farkında, etkili ve sorumlu bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yetiştirmek gibi nesiller boyu sürecek yüce bir amacı ve zor görevi üstlenmiş olmasından kaynaklanır. (Akengin, Demir, 2011, 1)

Gazi Mustafa Kemâl ATATÜRK’ ün “Medeni Bilgiler ” kitabı ile başlayan toplumsal uyanış ve aydınlanma hareketinin önemi ve amacı açıktır. Bu amaç ancak eğitim ve bilim yoluyla ve “Hayat Bilgisi”, “Toplumsal Bilgiler Dersi” ve nihayet “Tarih” ve “ Coğrafya” dersleri marifetiyle sağlanabilir. Bu açıdan bakıldığında sözü edilen ders öğretmenlerinin önemi Türk Milli Eğitimi içindeki yeri ve “toplum mühendisliği” olarak ta nitelenen hassas durumları kendiliğinden ortaya çıkar.

HAZIR BULUNUŞLUK- BİLİYOROLMA- ALTYAPI BİLGİ DÜZEYİ

Iğdır Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü’ne Coğrafya eğitimi almak üzere kayıt yaptırarak 2019-2020 öğretim yılı güz döneminde gelen 33 öğrenci üzerinde 25+25=50 soruluk coğrafi altyapı-bilgi tespitine yönelik bir bilgi derlemesi gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre; öğrenciler gerekli altyapı bilgi düzeyine sahip değildirler. Hâlbuki biliyoroluşluk; yeni bir öğrenme ortamında, öğrencinin getirdiği bilgi birikim ve yeni bilgiler öğrenmeye hazır olma durumu olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda; son derece basit bir örnek olarak, lisans düzeyinde coğrafya eğitimi almaya gelmiş öğrencinin yerküre üzerindeki saat dilimleri ve zaman farklarını algılayabilmesi ve öğrenebilmesi için meridyen, paralel, enlem, boylam gibi kavramları ve özelliklerini biliyor olması gerekir. (Özdemir, 2007, 2)

Anlaşılan o ki öğrencilerin çoğu ilk, orta ve lisede geçirdikleri 12 eğitim-öğretim yılı boyunca Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler ve Coğrafya ders müfredatlarında yer alan ünite ve konularda yeterli ve gerekli alt yapı bilgi düzeyi ve donanımına sahip olamamışlardır. Nitekim Çizelge I ve II de yer alan sayısal değerler ve yüzdelik oranlarına bakıldığında; Çizelge I’ de doğru cevap verilemeyen soru sayısı 7 (%28) dir. 1’er öğrencinin doğru cevap verebildiği soru sayısı da 5 (%20) tir. Diğer bir ifade ile 25 fiziki coğrafya sorusundan 12 (%48) sine yani hemen hemen yarısına ya hiç cevap verilememiş ya da 1 doğru cevap verilmiştir.

22.soruya 24 öğrenci %73 oranında, 20.soruya 22 öğrenci % 67 oranında, 16. ve 15. sorulara 15’şer öğrenci %45 oranında yanlış cevap vererek lisans düzeyinde coğrafya eğitimine hazır olmadıklarını sergilemişlerdir.

En dikkat çekici ve bir o kadar da garip olan durum da Coğrafyanın kapsamı ve ana bilim dallarının sorulduğu 1. ve 2. sorularda yaşanmıştır. Nitekim 1.soruya sadece 2 öğrenci (%6) doğru cevap verebilirken 7 öğrenci (%21) yanlış, 21 öğrenci (%64) eksik cevap vermiş, 3 öğrenci (%9) boş bırakmıştır. Üniversite eğitimi almak için bilinçli bölüm-bilim dalı tercihi yapma gerekliliği bir yana bırakılacak olursa, bu sınıfın Coğrafyanın ne olduğu ve neleri kapsadığı gibi en temel lise bilgileri konusunda %94 gibi dudak uçuklatacak bir oranda fikirleri bulunmamaktadır. Yani diğer bir ifade ile % 94’lük bir oranla coğrafyanın niteliği ve bilim dalları konusunda yeterli bilgi sahibi olmadan coğrafya lisans programına kayıt yaptırabilmişlerdir.

Anket sonuçlarını değerlendiren Çizelge II de durum daha da vahimdir. Nitekim 16. soruya (%64) doğru cevap veren bulunmamaktadır. Bu sayıya 1’er doğru cevap verilen 19. ve 17. soruyu da katarsak toplamda 18 soru (%72) hakkında hazıroluşluk düzeyi sifıra yakındır. En çok bilinmeyen 13. sorudur. Türkiye’nin coğrafi koordinatlarının sorulduğu bu soru, ilkokuldan beri her eğitim düzeyinde tekrarlanıp duran bir konudur. Ne yazık ki ülkemizin en batı ucu olan Gökçeada-Avlaka Burnu’nun sorulduğu bu soruyu 32 öğrenci boş bırakmış, 1 öğrenci de yanlış cevap vermiştir. Yani bu öğrenciler ülkelerinin coğrafi koordinatlarını bilmemektedirler. Nitekim bu konuda yapılan bir araştırmada Coğrafya bölümlerinin 1987 yılına dek eşit ağırlıklı puan türüne göre öğrenci aldığı, 1987 den sonra sosyal puan türüne geçiş yapıldığı ve

giderek azaltılan coğrafya derslerinin nihayet 1987-1988 öğretim yılında uygulamaya konulan son bir değişiklikle birçok okulda kaldırıldığı, bundan gerçek zararı görecektir olanların ise ülkesini tanıyamadığı ve bilemediği için onu sevme imkânından mahrum kalacak olan yurt gençliği ile topyekûn memleketimizin olacağı gibi konulara dikkat çekilmiştir. (Özdemir,1997,3)

Çizelge I: Genel -Türkiye Fiziki Coğrafyası Anket Sonuçları

SORULAR	D		Y		EKSİK		BOŞ		TOPLAM
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	
1 Coğrafyanın kapsamı?	2	6,06	7	21,21	21	63,64	3	9,09	33
2 Coğrafyanın ana bilim dalları?	3	9,09	11	33,33	14	42,42	5	15,15	33
3 Bilimsel anlayışa en uygun evren teorisi?	10	30,30	6	18,18	0	0,00	17	51,52	33
4 Güneş hangi sistemin içerisinde?	20	60,60	2	6,06	0	0,00	11	33,33	33
5 Evren ve Dünya'nın yaşı?	0	0,00	9	27,27	10	30,30	14	42,42	33
6 Ay'ın gece-gündüz sıcaklığı?	0	00,00	5	15,15	0	0,00	28	84,85	33
7 Ekvatorun uzunluğu?	2	6,06	7	21,21	2	6,06	22	66,67	33
8 Projeksiyon türleri?	17	51,51	0	00,00	12	36,36	4	12,12	33
9 İklim konu başlıkları?	1	3,03	9	27,27	10	30,30	14	42,42	33
10 Rüzgâr oluşumunun temel nedeni?	0	0,00	9	27,27	14	42,42	12	36,36	33
11 Okyanus akıntıları hangi sistemin kopyasıdır?	3	9,09	3	9,09	0	0,00	27	81,82	33
12 Dünya'daki ana iklim tipleri?	3	9,09	4	12,12	21	63,64	5	15,15	33
13 Musonlar Asya'sı nereleridir?	1	3,03	4	12,12	15	45,45	13	39,39	33
14 İklim değişikliği ne zaman başlamıştır?	0	0,00	8	24,24	0	0,00	25	75,76	33
15 Fay ve faylanma nedir?	1	3,03	15	45,45	11	33,33	6	18,18	33
16 Türkiye'de endemik bitkiler en çok nerelerde görülür?	7	21,21	15	45,45	4	12,12	9	27,27	33
17 Garig veya Frigana nedir?	1	3,03	5	15,15	7	21,21	20	60,61	33
18 Toros Dağları'nda en çok bulunan ağaç türü?	0	0,00	13	39,39	5	15,15	15	45,45	33
19 Pampa nedir? Nerelerde görülür?	2	6,06	4	12,12	2	6,06	25	75,76	33
20 Tundra nedir? Nerelerde görülür?	0	00,00	22	66,67	6	18,18	5	15,15	33
21 Holosen ne demektir?	1	3,03	1	3,03	1	3,03	30	90,91	33
22 Dünyanın en çok yağış alan yeri ve miktarı?	2	6,06	24	72,73	3	9,09	4	12,12	33
23 Türkiye'nin en çok yağış alan yeri ve miktarı?	0	0,00	0	0,00	32	96,97	1	3,03	33
24 CBS (GIS) nedir?	7	21,21	0	0,00	19	57,58	7	21,21	33
25 Pangea sizin için ne gibi bir anlam taşıyor?	2	6,06	6	18,18	10	30,30	15	45,45	33

Çizelge II: Genel -Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası Anket Sonuçları

SORULAR	D		Y		E		BOŞ		TOPLAM
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%	
1 Bir ailenin en az kaç çocuğu olmalı?	21	63,63	12	36,36	0	0,00	0	0,00	33
2 Dünya 2019 ortalama hayat beklentisi?	0	0,00	32	96,96	0	0,00	1	3,03	33
3 İlk şehirler nerelerde kuruldu?	0	0,00	13	39,39	20	60,60	5	15,15	33
4 Tarım kaç bin yıl öncesine dayanır?	0	0,00	22	66,66	1	3,03	10	30,30	33
5 Geçim tipi tarımın özelliği nedir?	8	24,24	15	45,45	2	6,06	8	24,24	33
6 Plantasyon nedir?	0	0,00	2	6,06	1	3,03	30	90,90	33
7 Dünyada en çok orman nerededir?	0	0,00	13	39,39	8	24,24	12	36,36	33
8 Avrupa'nın en zengin orman ülkesi?	15	45,45	16	48,48	2	6,06	0	0,00	33
9 Dünya'nın en çok kömür çıkaran ülkesi?	0	0,00	20	60,60	3	9,09	10	30,30	33
10 İlk benzinli otomobili kim icat etti?	0	0,00	10	30,30	3	9,09	20	60,60	33
11 Basra Körfezi dünya petrolün % kaçını barındırmaktadır?	0	0,00	11	33,33	1	3,03	21	63,63	33
12 OPEC nedir?	9	27,27	8	24,24	9	27,27	7	1,94	33
13 ABD'nin günlük petrol üretimi- tüketimi?	0	0,00	6	18,18	0	0,00	27	81,81	33
14 Türkiye'nin günlük petrol üretimi ve tüketimi?	0	0,00	7	21,21	0	0,00	26	78,78	33
15 Biyogaz nedir?	0	0,00	11	33,33	1	3,03	21	5,82	33
16 Sanayi devrimi ne zaman-nerede oldu?	2	6,06	22	66,66	0	0,00	9	27,27	33
17 Tarihi İpek Yolu nereden-nereye uzanıyordu?	1	3,03	10	30,30	12	36,36	10	30,30	33
18 Korint kanalı nerededir?	0	0,00	4	12,12	0	0,00	29	87,87	33
19 Rekreasyon nedir?	1	3,03	8	24,24	0	0,00	24	72,72	33
20 Türkiye'nin Ekim 2019 da turist sayısı?	0	0,00	8	24,24	0	0,00	25	75,75	33
21 Turizm başkentimiz? Turist sayısı?	0	0,00	14	42,42	15	45,45	4	12,12	33
22 Türkiye'ye 2018'de en çok turist gönderen 30 ülke hangileridir?	0	0,00	10	30,30	11	33,33	13	39,39	33
23 Avlaka Burnu'nun önemi?	0	0,00	1	3,03	0	0,00	32	96,96	33
24 Türkiye'nin nüfusu?	9	27,27	16	48,48	3	9,09	5	15,15	33
25 Dağlarından yağ, ovalarından bal akan bölgemiz?	6	18,18	15	45,45	0	0,00	12	36,36	33

Dr. T. ÖZDEMİR 2021

SONUÇ ve ÖNERİLER

Yaşamın ve gerçekliğin “Zaman” boyutu Tarih, “Mekân” boyutu ise eskilerin “Memleket İlmi” olarak ta nitelendirdikleri Coğrafya bilimi tarafından ele alınır. Zamansal ve mekânsal boyutlara sahip olan toplumsal olgular ve sorunlar bu iki bilimin ışığı altında daha kolay çözüme kavuşturulabilir.

Kişisel bilinci oluşturan tarih ve coğrafya bilgi düzeyi temelleri atılmadıkça ve yükseltilmedikçe, yetişmekte olan nesillerde kendini ve dolayısıyla karşısındakini tanıyamama, sağlıklı sosyal ve kişisel ilişkiler kurup yürütememe, hak ve onurlarını koruyamama ve en kötüsü de vatan mefhumuna yabancı olma gibi birçok durum doğacaktır. (Özdemir, 2007, 6) Bu kavramlardan ve en basit ortaokul- lise coğrafya bilgilerinden ve hatta ülkelerinin koordinatlarından bîhaber ve “Atlas” ile üniversitede tanışmak zorunda kalacak biçimde liseden mezun edilen gençlerin herhangi bir hazırbulunuşluk düzeyinden söz etmek olanaksızdır.

Türkiye önce “Öğretmen Yetiştirme Çıkmazı” ndan çıkmalıdır. Öğretmen bütün dünyada eğitimin en önemli ve vazgeçilmez unsurudur. Gelecek kuşakları gerektiği gibi yetiştirmek için yapılacak ilk iş öncelikle ve behemahâl öğretmen yetiştirme düzenini yeniden ele almak ve ayağa kaldırılmaktır.

Dünya yeni yüzyılın başlarından itibaren önce bilgi çağı ve bilgi toplumuna, günümüzde ise kademeli olarak dijital devrim dönemine geçmiş ve gerekli adımları birbiri ardına atmaktadır.

Esasen sorunun kaynağı, göç nedeniyle nüfusun köyden kente akması ve buna bağlı olarak öğrenci sayısının azalmasıdır. Böylece önce birleştirilmiş sınıf eğitimine geçilmiş daha sonra öğrenci sayısının daha da azalmasıyla birlikte okullar kapatılmış ve zorunlu olarak taşınmalı eğitime geçilmiştir. Nitekim bu durum Elmalı’da yapılan bir araştırmada da tespit edilmiştir. İlçedeki 52 köy okulundan 42’sinin kapalı durumdadır (Aydn, 2019:106-108)

Öte yandan madalyonun diğer yüzü de kırsal kesimden kentlere olan göç nedeniyle kent okullarında öğrenci sayılarının olağanüstü artması ve bundan öğretmenler de dâhil olmak üzere bütün eğitim-öğretim faaliyetlerinin olumsuz etkilenmesidir.

Bu fiziki planlama eksikliklerinden farklı olarak öğrenci ve veli profilinden kaynaklanan yapısal ve toplumsal sorunlar da mevcuttur. Nitekim yapılan bir araştırmada öğrencilerin yarısından fazlasının annelerinin okur-yazar olmaması, babalarının herhangi bir yükseköğretim kurumundan mezun olmamaları, çoğunluğunun kalabalık ailede (5 ve daha fazla kardeş) yetişmeleri gibi özellikler tespit edilmiştir. (Şimşek, 2016, 49-50)

Doğduğumuz, yaşadığımız yerleri ve dünyayı tanımak ve onu hem kendimiz hem milletimiz hem de bütün insanlık için, insan onuruna yaraşır bir yaşam alanına dönüştürmek zorundayız. Bunun yegâne ve biricik yolu da “Coğrafya” dır.

Coğrafya, LACOSTE’ un dediği gibi belkide savaşmak içindir. Ama bunun için bile tanımak, iyi bilmek zorunda değil miyiz? Varlık-yokluk savaşlarını kazananlar daima “coğrafyasına önem verenler” olmuşlardır.

Tarihini bilmeyenlerin coğrafyasını başkaları çizer ya da coğrafyasını bilmeyenlerin tarihini başkaları yazar.

KAYNAKÇA

1. **Akengin H., Demir, B. S., (2011) :** “Hikâyelerle Sosyal Bilgiler Öğretimi” Pegem Akademi.1.Baskı
2. **Aydn, T. (2019).** “Elmalı İlçesinde Nüfusun Eğitim ve Öğretim Durumu” Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, 99 – 115
3. **Özdemir, T. (1997).** “Coğrafya Terimine Etimolojik Bir Yaklaşım ve Ötesi” Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:2, 219-226
4. **Özdemir, T. (2007).** “Trakya University, The Faculty Of Education The Department Of Social Studies Education The Level Of Geographical Background Knowledge Of Undergraduate Program” IV. International Conference "Modern Tendencies In Education Ss.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Cyrl and Methodius University C.Kliment Ohridski Pedagogy Fak.13–15 June 2008, Ohrid-Macedonia.

5. **Özdemir, T. (2009).** “Coğrafya Niçin Gereklidir ve Neden Öğretilmelidir?” Genel
6. Coğrafya Ders Kitabı, Editör: Prof. Dr. Cemalettin Şahin, Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara.
7. **Şimşek, O. (2016).** “Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğrenci Profili Üzerine Bir Araştırma”, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi, BELGÜ 3, 29-52.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(18)

Arş. Gör. Humay MERDANLI²⁸; Dr. Öğr. Üyesi Rövşen MEMMEDOV²⁹
MAX FRİSCH ve FREDRİCH DÜRRENMATT ESERLERİNDE PARALELLER
PARALLELS IN MAX FRISCH and FREDRICH DÜRRENMATT WORKS

ÖZ

Bu çalışmada, Dünya Edebiyatı serisinden İsviçre edebiyatının Almanca konuşan yazarları Max Frisch ve Friedrich Dürrenmatt'ın eserlerindeki paralellikler incelenmiştir. Her iki yazarın da dünyayı değiştirme arzusu, dünyayı kurtarmanın yolları, toplumun sorunlarına karşı tutumları gibi konular farklı açılardan analiz edilmiştir. Kişilik sorunu, toplumun dikte ettiği unsurların reddi, insanın iç dünyasına giriş gibi benzer nitelikler hem Max Frisch hem de Friedrich Dürrenmatt'ın eserlerinde ele alınmıştır. Her iki yazar da toplumun arkaik veya dijital, totaliter veya demokratik olmasına bakılmaksızın insanların özgürlük hakkını savundu. Aksi takdirde “İhtiyar Hanım”ın şehre dönüşü kaçınılmazdır. Aynı zamanda hem Max Frisch hem de Friedrich Dürrenmatt'ın biyografilerinden manzaraları figüratif bir dille betimleme ve hayatlarını sanat eserine dönüştürme yetenekleri eleştirilenler tarafından oldukça beğenildi.

Anahtar Kelimeler: İsviçre Edebiyatı, Max Frisch, Friedrich Dürrenmatt, Adalet Kavramı, Toplumsal Kaos.

ABSTRACT

Parallels in the works of Max Frisch and Friedrich Dürrenmatt, German-speaking writers of Swiss literature from the World Literature series, this study. Issues such as the desire of both writers to change the world, ways to save the world, their attitude to the problems of society were analyzed from different aspects. Similar qualities, such as the problem of personality, the rejection of the elements dictated by society and access to the inner world of man have been considered in the works of both Max Frisch and Friedrich Dürrenmatt. Both writers advocated for the right of people to freedom, regardless of whether the society was archaic or digital, totalitarian or democratic. Otherwise, the return of "Old Lady" to the city is inevitable. At the same time, the ability of both Max Frisch and Friedrich Dürrenmatt to describe landscapes from their biographies in figurative language and turn their lives into works of art was highly appreciated by critics.

Keywords: Swiss Literature, Max Frisch, Friedrich Dürrenmatt, Concept of Justice, Social Chaos.

²⁸ Sumgayıt Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi Yabancı Diller Bölümü, Sumgayıt/Azərbaycan. E posta: merdanli77@mail.ru

²⁹ Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Zonguldak/Türkiye. E posta: rrr_188@mail.ru

GİRİŞ

İsviçre edebiyatı, Almanca konuşulan sahalarda var olmuş ve edebî yaratılarını yine bu alanda ortaya koymuştur. Aynı zamanda, İsviçre edebiyatının içeriğini Alman kültüründen ve dili oluşturmaktadır. Almanya’da konuşulan Almancadan önemli ölçüde farklı olan ve genellikle anadili konuşanların halk sanatına ait olan Alman lehçelerindeki edebi eserler, istisnai hal olarak da kabul edilmektedir. “Alman dilinin tipik Fransız türevleri olan Alman lehçelerine dayanan İsviçre ulusal versiyonunun hem toplumda hem de ulusal edebiyat çevrelerinde çok güçlü bir desteğe sahip olduğu belirtilmelidir (Beat und Wyler, 1997: 23). Bu faktör, Alman edebiyatı ile İsviçre edebiyatı arasında bir sınırı belirlemektedir.

İsviçre edebiyatı kavramı, esas olarak Almanca ve Fransızca yazılan tüm edebi örnekleri kapsamaktadır. “1950’lerin ilk yılları, İsviçreli çağdaş iki büyük edebiyat ustasının ilk ürünlerini verdikleri yıllardır. Max Frisch mensur anlatılarda, Friedrich Dürrenmatt da tiyatro alanında dünya çapında ün sahibi olmuşlardır. Bu, uzun süre kendi sınırları içinde kapanıp kalmış ve büyük bir isim çıkaramamış olan İsviçre-Alman edebiyatında yeni bir dönemin başlangıcıdır. Frisch, bireye ve topluma yönelik bir eleştiri çerçevesinde, kimlik bunalımı içindeki çağdaş insanı anlatırken, romanlarında avangardist biçim öğeleriyle anlatı türünün sınırlarını zorlamakta, Dürrenmatt ile Brecht’in epik tiyatrosundan yola çıkarak, absürde kaçan komedi öğeleri kullanmakta, tiyatrodaki zaman ve uzam kavramlarını ortadan kaldıran denemelerde bulunmaktadır. Bu iki yazar da, İsviçre savaş sonrası edebiyatının ikinci kuşak yazarlarını büyük ölçüde etkilemiş, yeni bir dönemin öncüleri olmuşlardır.” (Ecevit, 1990: 86). Max Frisch ve Friedrich Dürrenmatt, 20. yüzyıl İsviçre edebiyatının en önemli isimleri arasında yer almaktadır. Onların bağımsız ve eleştirel davranışları, çalışmalarından daha etkili olmuştur.

1.Max Frisch ve Friedrich Dürrenmatt

Max Frisch ve F. Dürrenmatt’ın edebî hayatlarında roman türünün ve oyun metinlerinin önemli bir yeri vardır. Dürrenmatt, aynı zamanda harika bir oyun yazarı ve yayıncıdır. Makalelerinde ve röportajlarında her ikisi de güncel sorunlara ve çevrelerinde olup bitenlere karşı duyarlı olduklarını dile getirmişlerdir. Max Frisch, edebiyat dünyasında Dürrenmatt’ın tesiriyle ün kazanmaya başlamıştır. Dürrenmatt’ın eserleri Frisch yaratıcılığını olumlu manada etkilemiştir.

Yedi sene New York’ta yaşayan ve sonra İsviçre’ye dönen Max Frisch’e, ülkesinde soğuk bir tavır sergilenmekteydi. “Frisch, anavatanındaki siyasi olaylara aktif olarak dâhil olmuş, daha iyi bir toplum ütopyasını konuşmalarında, denemelerinde ve görüşlerinde canlı tutmuştur.” (url 1). Frisch, İkinci Dünya Savaşı sırasında İsviçre’nin Alman göçmenlere, hatta Bertolt Brecht’e bile sığınma hakkı tanımadığını kabul edemiyordu. İsrail Knesset’ten bir ödül alırken Almanca konuşmasına izin verilen ilk kişi olmaktan gurur duyan M. Frisch, Zürih ödülünü almayı reddetti. Çünkü ödülü veren kişi, şehrin işbirlikçi (kollaboranist) belediye başkanıydı. Her iki İsviçreli klasik yazarın – Max Frisch ve Friedrich Dürrenmatt’ın- isimleri ülke dışında da bilinmekteydi. Ancak bu “Çifte Anıt” ünlü yazarların pek hoşuna gitmese de dostluklarını sürdürmeye devam ediyorlardı. “İsmimizin hep birlikte anılması ikimizi de çıldırtıyor. Biz arkadaşız ama bu arkadaşlığın da dikenleri var. Arkadaş olmaktan başka seçeneğimiz yok. Düşman olsaydık, ikimizin düşmanları için de harika bir hediye olurdu. Zaten onu bekliyorlar. Aslında arkadaş olmaya mahkûmuz.” (url 2). Hans Bänziger’in 1960 yılında yayımlanan kitabı, her iki yazarın eserlerini bir bütün olarak “Frisch und Dürrenmatt” olarak sunsa da, Dürrenmatt Max Frisch’in “Graf Öderland” oyununu sert bir şekilde eleştirmiştir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Frisch ve Dürrenmatt, İsviçre Alman edebiyatını dünya düzeyine yükseltti. Ancak araştırmalar gösteriyor ki Dürrenmatt’ın eserlerinde, özellikle M. Frisch’in yapıtlarıyla örtüşen eserde, onu diğerlerinden ayıran şaşırtıcı, uyarıcı, kaba düşünce yörüngesi, paradoksal imgeleriyle tamamen açık olan şeylere şüpheli yaklaşımı, tembellik ve kayıtsız Ruh insanlarını “dünyanın sonu” (apokalipsis) ile korkutma avantajına sahipti.

Küçük bir Avrupa ülkesi olan İsviçreli yazar, tüm yazılarında tekrar etmekten bıkmadığı bir şeye sahipti. Çağdaşlarının düşüncesine uzun yıllar hükmetmesi bu nitelikte oldu: Yirminci yüzyılın en büyük sanatçıları, gezegenimizin ve insanlarımızın kaderi hakkında endişeliydi. F. Dürrenmatt, bir başka ünlü İsviçreli yazar Max Frisch gibi, Avrupa Aydınlanmasının halefi olduğunu defalarca vurguladı. Max Frisch

dünyayı nasıl değiştirmek istedi? Bu sorunun yanıtı, Frisch'in Aydınlanma gelenekleri ve Burger Liberalizmi'yle bağlantısı incelenirken netleşir. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılların liberal burgerleri gibi, artık dünyanın kaderinin ilahi gücün elinde olduğuna inanmıyordu. Aydınlanma ve liberalizme göre dünyanın kurtuluşu insanın elindedir. Aydınlanma dönemi temsilcileri, insanların insanlık ve doğa hakkındaki gerçek bilimsel gerçekleri zihin ve düşüncenin gelişimi yoluyla öğreneceklerine kesin olarak inanıyordu. Akıl, idrakin, ahlakın ve sanatın kaynağı ve itici gücüdür. İnsan, rasyonel davranarak bilimsel bir toplum inşa edebilir. Bu dönemin temel özelliklerinden biri, “akıl” kavramıyla doğrudan ilgili olan ilerleme fikridir. Aydınlanma döneminde, “akıl yoluyla ilerleme inancı” kavramı ortaya çıktı ve 19.- 20. yüzyıllarda çeşitli formlarda görülmeye başladı. Bu ideoloji genç M. Frisch tarafından da benimsenmiş ve onun varlığında ve kitaplarında özellikle vurgulanmıştır. F. Dürrenmatt, sanatsal ve felsefi konumunu M. Frisch'in farklı konumundan yola çıkarak dile getirdi. Bu, rasyonel bir ihtiyaç olduğu kadar irrasyonel bir meydan okumaydı. F. Dürrenmatt, kendisinden 10 yaş büyük olan selefi Max Frisch'in lider olarak kendisine yardım etme konusundaki hiyerarşik tavrından hoşlanmadı. En azından eşit olmak istiyordu. Nihayet 2 yıl sonra her iki yazarın da dönemin romanları sayılan eserleri ortaya çıktı – M. Frisch'in “Stiller” ve F. Dürrenmatt'ın “Der Besuch der alten Dame” (Yaşlı Kadının Dönüşü) eserleri.

2. Max Frisch ve Friedrich Dürrenmatt Eserlerinin Konusu Üzerine

M. Frisch, romanlarında ve birçok oyununda insanlığın kökeni ve kaderi ile ilgili konulara değinmiştir. Bu insan kaderi sırayla toplumumuza nüfuz etmektedir. M. Frisch, toplumda hangi olayların yaşandığını gerçekçi bir biçimde göstermiş ve kişiliğini bu yönde şekillendirmiştir.

Dürrenmatt, dramalarında ve öykülerinde (dedektif romanlarında olduğu gibi) halkla ilişkilerle, oradaki suçlarla uğraşır ve bunu farklı karakterlerde belirtir. Eserlerinde kişiliğini vurgular ve bu durum halk eğitimi düzeyine çıkar.

Hem Frisch hem de Dürrenmatt, günümüzün sanayileşmiş toplumlarındaki soğukluk ve yabancılaşma konusunda hem sosyal alanda hem de kişilerarası ilişkilerde endişe duyuyorlardı.

Her iki Batı Avrupalı yazarın da insanlığın hem siyaseti hem de geleceği konusundaki tutumları ortak olsa da, bu konu hakkında farklı görüşleri de bulunmaktaydı. Hem M. Frisch hem de F. Dürrenmatt eserlerini “Toplumun Eleştirisi” düsturuyla yazdılar. Paralellikle ilgili bir ayrıntı dikkat çekicidir: Her iki yazar da büyük metaforlara ve patlamalara hazır mecazlara eğilimliydi. F. Dürrenmatt'ın düzenli bir dünyayı yok eden meteor fantezisi, M. Frisch'in bütün bir şehri havaya uçuran “Biedermann und die Brandstifter” (Biedermann ve Kundakıcılar) düşüncesi ile aynıdır. Her iki yazarın da bu ortak düşünceleri, İkinci Dünya Savaşı sırasında İsviçre şehirlerinin gezegenin bombalanan diğer devletlerine kıyasla zarar görmediğini açıklıyor.

Paradoksal kavram ve yönün yazarı olan muhafazakâr F. Dürrenmatt'a göre dünyanın, toplumun ve bireyin temel yapısı değişmez. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma sürecine inanmak doğru değildir. Kural olarak, bir kişiyi hukukun üstünlüğü içinde tutmak her zaman mümkün değildir. Bu noktada, o bir katil olarak kalır.

Genel olarak, F. Dürrenmatt da dâhil olmak üzere muhafazakârlara göre ilerleme, teknik ilerleme, küreselleşme iyi bir dünya değil, daha çok kendini kandırma ve örtülü zulüm anlamına gelir. “Der Besuch der alten Dame” çalışmasının sonunda gelişmeyi ve ilerlemeyi öven yüksek marş, aslında ekonomik büyümenin yanı sıra ahlaki çöküşün de bir alay konusudur. Yani dünya değişmiyor. Daha iyisi için değişmeyi vaat eden ve insanları boyun eğdiren tüm sistemler açığa çıkarılmalıdır. Bu fikir, Dürrenmatt'ın muhafazakâr inançlarının temelidir. Dürrenmatt'ın anarşist muhafazakârlığı, iki savaş arası dönemde “Muhafazakâr Devrim” olarak adlandırılan bir hareketten kaynaklanmaktadır. Burada birleştirici faktör liberalizm eleştirisidir. Aynı zamanda, F. Dürrenmatt'ın felsefi olarak yakın olduğu varoluşçuluğun köklerinin, “Muhafazakâr Devrim”in ayrı temsilcileri olan Martin Heidegger ve Ernst Junger ile bağlantılı olduğunu belirtmek gerekir. (Liberal demokrasiyi kökten reddeden iki yazar).

Liberal ve muhafazakâr düşüncenin yerini toplumsal anlamda sol ve sağ muhalefet aldı. F. Dürrenmatt muhafazakâr olmasına rağmen, hem M. Frisch hem de F. Dürrenmatt'ın eserlerinde liberalizmin özellikleri, tüm siyasi kararları alma ve ekonomiyi düzenleme hakkını elinde tutan, istikrarlı bir düşünce

sistemi oluşturan yapısal güçlere yöneliktir. “Stiller” eserinin teması, Batı dünyasının sosyo-psikolojik gerçekliğinin seysmografik olarak doğru bir yansımasıydı. Yalnızca yazar becerisi nedeniyle değil, sosyo-politik içeriği ile roman hemen tüm Avrupa ve dünya çapında ün kazandı. Yaklaşık yarım on yıl sonra, Frisch'in kahramanlarını `dış görünüşleriyle` anımsatmayan, ancak yetkililere aynı şekilde boyun eğmek istemeyen ve genel kabul görmüş devlet, hukuk, ahlak ve hukuk normlarını reddeden yüz binlerce öğrenci-Batı Avrupa ve Amerika sokaklarına döküldüler.

Liberal M. Frisch ve muhafazakâr F. Dürrenmatt'ın inşa etmek istediği yenedünya modelinde ilahiteolojik bir görüş bulunmaktadır. Tanrı bu dünyayı yaratan ilahi güç olmasına rağmen, dünyanın mevcut kaotik durumunda, onu düzeltmek için insan zihninin gücüne güvenmelidir. Bu, erken liberalizmin özüdür. Dürrenmatt'ın yenedünya modeli onun ateist konumundan kaynaklanıyordu. Sanki Allah'ın kendisini sürekli yukarıdan izlediği gerçeğine dayanamayan insanlığın Allah'ı inkâr etmesi bu modelin temelini oluşturmaktadır. Yeni bir durumdan (Büyük Gözlem'in olmaması) korkan dünya güçleri, karşılıklı gözlem ve kontrol için dev sistemler kurdu. Tanrı'nın Gözü, yüksek teknolojik bir ürün olarak yeniden inşa edildi - eski İlahi kontrolün yerini uydu gözlemi aldı.

Dürrenmatt'ın yaşamının sonunda ateist olup olmadığı sorusuna kesin bir “evet” veya “hayır” yanıtı vermek zordur. Ancak müellifin eserlerine bu sorun açısından bakıldığında Ateizmi inkâr eden noktaların yanı sıra bunu doğrulayan görüşler de bulunmaktadır. Alman dilbilimci ve edebiyat eleştirmeni Hapkemeyer, Dürrenmatt'ın ikili doğasını şöyle açıklıyor: Dürrenmatt, yaşamının sonuna kadar dini zihniyete sahip ateist bir yazar olarak kaldı. Bu, yazarın kilise Hıristiyanlığını - dini organizasyonları, ayinleri, dogmaları reddettiği anlamına gelir. Dinin ahlaki normlarını gerekli görmekteydi.

Genel olarak F. Dürrenmatt'a hayatı boyunca inancıyla ilgili sorular sorulmuştur. “Über Toleranz” (Hoşgörü Üzerine) adlı makalesinde, ilahi felsefenin kendisi için büyük bir rol oynadığını ve kendisini dindar bir adam olarak adlandırmasına rağmen, Tanrı kavramının onun için net olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca, “Portrait eines Planeten” (Bir Gezegenin Portresi) esrinde yazar, inancın hayal gücüyle yakından bağlantılı olduğunu ve Tanrı'yı kabul etmek için mantıklı bir neden görmediğini savunuyor. Tanrı'nın herhangi bir biçimde varlığının inkârı, yazarın “Justiz” (Adalet) romanında okuyucuya yönelttiği sorularda açıkça görülmektedir: “Felix Spät, var olmayan bir suçluyu aramayı reddedemez miydi? Peki ya Tanrı? - Hizmetkârını son anda haklı çıkarması gerekmez miydi? Peki, suçlu kimdir? – Emri veren mi (Allah mı?), onu kabul gören mi? Yasaklayan mı, yasağa kayıtsız kalan mı? (Dürrenmatt, 1985: 254). Yazar bu sorusuyla, bireyin geleceğinin Tanrı'ya değil, düşünme yeteneğine ve beklenmedik durumlardan çıkış yolu bulma yeteneğine bağlı olduğuna dikkat çeker. Sonuç, toplumu değiştirmek için her bireyin önce kendini değiştirmesi gerekir. Bu hedefe ulaşmanın bir yolu olarak, kötülüğe zorla direnmemeyi tavsiye eder.

İlahi adalet, dini motifler, sosyal adaletsizlik, özgürlük ve yönetilemez hale gelen bir dünyada, insan yönü seçme olanakları (örneğin, eğer terazinin gözünde hem adaletli karar, hem iktidara gelme veya servet bırakılsa, bireyin, hangisini seçmesi) ve bireyin böylesine bir dünyanın içinde bulunması, Dürrenmatt'ın sürekli aklını meşgul eden konulardı. Bu değerler, yazar için anlamını çoktan yitirmişti. Yazarın sunduğu çatışmaların kalbinde yatan şey, onun “Der Besuch der alten Dame” trajik komedisine bir cümleye yansır: “Alfred'i öldüren adam, Güllen'e bir milyar dolar kazandıracak.” (Dürrenmatt, 1998: 119). Bu fragmanda arka plandaki zenginlik en önemli kontrasttır.

Böylece, para karşılığında köylülerin toplu olarak suça karışması, zenginliğin ve maddi mülkiyetin bir yönetim gücüne sahip olduğu mesajını iletir. Eserin ana kahramanı olan yaşlı kadın Güllen, yaşadığı şehri maddi açıdan harabeye çevirerek oranın nüfusunu kendisinden asılı hale getirdi ve onu hayal edilebilecek her şeyi yapan bir kitleye dönüştürdü. Eserin başında çok gururlu olan halk daha sonra gülünç, mantıksız, ikiyüzlü ve ahlaksız bir kitle haline geldi. Bu bölümde yazar, dünyadaki her şeyin satın alınabileceğini kanıtıyor ve parayı trajik olayların ana kaynağı olarak görüyor. Bu eserde herkesin cinayeti görmezden gelmesi ve acı çeken bir kadının intikamı sonucunda yerini bulan adalet vardır. Aslında, başka bir suç işleyerek adaleti tesis etmek insanlık dışıdır. Bu bağlamda, “Der Besuch der alten Dame” eserinde “Suçlu Topluluk” (şehir ahalisi) oyunun ana olayı bu konudur.

İsviçre edebiyatına özgü iki imgenin- dönüş imgesi ile suçlu bir toplum imgesinin- birleşiminin oyunun etkisini arttırdığı söylenebilir. F. Dürrenmatt'ın bu trajikomedisinde şehir topluluğu tarafından alınan

bir karara göre yıllar önce kadına haksızlık yapan İll öldürülmeli, bunun yerine Clara Saxanisan, şehrin ekonomisini canlandırmak için onlara finansal olarak yardım etmek zorundaydı. Toplantıda halka yöneltilen “Kim içtenlikle adaletin tesis edilmesini kabul ederse, elini kaldırsın” sorusunun aslında, “Vatandaşımız İll'in öldürülmesi ve vaat edilen milyarı almamız gerektiğine katılıyor musunuz?” olarak yer alması gerekiyordu. Kendilerini haklı çıkarmak için, kasaba halkının bir zamanlar sempati duydukları İll'in davranışlarını bir ihanet ve onun suikastını adalet olarak görüyorlardı. Bu da “çoğunluğun iradesi her zaman adalete ve iyiliğe götürür” ideolojik fikrini oluşturmaktadır. Dürrenmatt hümanist bir fikir öne sürer: “Gerçek övülür, ancak suç haklı gösterilemez.” (Dürrenmatt, 1998: 121). Eserde başından sonuna kadar insanlığa bir çağrı vardır: Adalet ve sorumluluk. “Dürrenmatt'ın adaleti, asla bütün zamanlar için geçerli ve dokunulmaz değildir. Yazar, bunu ‘Der Doppengärger’ eserinde şöyle dile getirmektedir: Sadece haksızlığı kabul eden doğruluğunu bulur ve ona yenilen merhamet bulur.” (Şener, 1993: 15)

Genel olarak, Dürrenmatt'ın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk polisiye metinlerinde faşizmin suçları, Bu suçları örten tarafsız bir İsviçre toplumunda kitle psikolojisi, insanların toplumda olup bitenlere kayıtsız kalmaları ve duruma bağlı olarak, ahlaki teslimiyeti eleştirilerin ana hedefiydi. Muhafazakâr Dürrenmatt'a göre, küresel gelişme henüz dünyada daha iyiye doğru bir değişim değil, kendini kandırma ve baskının bir kılık değiştirmesidir. Nitekim, “Der Besuch der alten Dame” trajikomedisinin sonunda söylenen kalkınma marşı, kentnin ekonomik büyümesinin zemininde işlenen cinayeti saklamaktadır.

Benzer bir tema, yazarın “Die Panne” (Arıza) adlı öyküsünde Traps karakterini savunmasında söylediklerinde de ortaya çıkar: “O, bir suçlu değil, giderek daha kaotik hale gelen Batı medeniyetinin bir kurbanıdır. Bu şekilde devam eden bir uygarlığın sonucu, kaotik ortam, yumruk yasasının zaferi ve gerçek ahlaktan yoksunluktur.” (Dürrenmatt, 2006: 36).

Benzer nitelikteki konular - örneğin, “Şahsiyet Meselesi” (toplum tarafından dikte edilen rolün reddi ve insanın “iç” dünyasına erişim), Max Frisch'in eserlerinde ön plandadır, burjuva toplumunun “gösterişli refahı” ve bireyin aşağılanması eleştirilmektedir. “Sahnedeki başarıları **Brecht**'in aksine **Frisch** toplumsal değişikliklerde **proleteryanın** yönlendirici bir rolü olduğuna inanmıyordu. Frisch'e göre bütün insanların amacı, maddi varlıklarını korumaktan ve göze batmamaktan ibaretti. En çok oynanan iki tiyatro oyununda da bu düşüncesi hakimdir. ‘**Biedermann und die Brandstifter**’ (Biedermann ve Kundakçılar, 1958) adlı oyununda korkaklığı yüzünden kundakçıları kendi evine kabul eden bir yurttaşı sunar. ‘**Andorra**’da (1961) ırkçılıkla riyakârlığın öldüresiye sonuçları gösterilmektedir.” (url. 3)

Dürrenmatt'ın bazı eserleri anti-burjuva ve anti-faşisttir. Örneğin, yazarın “Der Verdacht” (Şüpheli) öyküsü, modern İsviçre'nin bir zamanlar Naziler için bir sığınak olduğu gerçeğine atıfta bulunur. M. Frisch'in 1933-1945 yıllarında Almanya'daki faşizmin felaketlerinin nedenlerini açıklama arzusu “Tagebuch” (Günlük) adlı çalışmasında da yer almaktadır. Anti-faşist “Nun Singen Sie Wieder“ (Yine Şarkı Söyle) oyununda ölümler, yaşayanları hatalarını tekrarlamamaları konusunda uyarır ama onlar dinlemezler. Yazarın “Biedermann und die Brandstifter” (Biderman ve Kundakçılar) piyesi, savaşın daha da alevlenmesinde rolü olan apolitik kapitülasyonlar üzerine bir hicivdir.

Bu konudaki paralelliklerin yanı sıra, hiçbir yazarın mücadeleyi dünya tarihinin temeli, proleteryanın iktidarı ele geçirmesini dünyanın kurtuluşunun başlangıcı olarak görmediğini belirtmek gerekir.

SONUÇ

İsviçre edebiyatı, özellikle Almanca yazılan edebi eserler bütünü olarak anılmaktadır. Oluştugu gündün edebi ortama damgasını vuran İsviçre edebiyatı, ünlü isimlerin edebi ürünleriyle zenginleşerek günümüzde de sevilerek okunmaktadır. Bugün İsviçre'de Almanca edebi eserler yaratan birçok yazar, İsviçre Yazarlar Birliği olarak bilinen yazarlar derneğinde bir araya gelmişlerdir. İsviçre edebiyatının öncül yazarlarından olan Friedrich Dürrenmatt, Max Frisch ve daha sonra Robert Walser 20. yüzyılın ikinci yarısında İsviçre Alman edebiyatını dünya düzeyine yükselttiler. İki İsviçreli yazar, Carl Friedrich Georg Spitteler ve Hermann Hesse, Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görüldü.

Kuşkusuz, İsviçre edebiyatının gelişmesinde en önemli rol üstlenen yazarlar Max Frisch ve Friedrich Dürrenmatt'dır. Max Frisch ve Friedrich Dürrenmatt'ın eserleri toplumsal sorunları gündeme

getirir, insanlığı rahatsız eden konuları işler ve etkili bir bilinç oluşturur. Günümüz toplumunda ve insanında yaşanan değişim sürecinde eserlerinin her birinin payı vardır.

Friedrich Dürrenmatt ve Max Frisch her zaman sosyal süreçlerin gözlemcisi olmuştur. Özellikle, kariyeri boyunca gezegendeki çevresel sorunlarla ilgili durum çağrısında bulunan F. Dürrenmatt; XXI. yüzyılda çağımızın pandemi koşullarında olup bitenlere, insanların kitlesel tepkisine, bazen onların paniğe dönüşen kayıtsızlıklarına hükümet sisteminde sadece günahı görerek, içsel korkularının üstesinden gelmek gibi sert bir çizgi izlemiştir.

KAYNAKÇA

1. BÄNZIGER, Hans (1967). Frisch und Dürrenmatt. Bern; München, 1967.
2. BAVİN, Sergey (1991). Zarubejnıy Detektiv. Moskva, Knij. Palata,1991
3. BEAT, Siebenhaar und WYLER, Alfred (1997). Dialekt und Hochsprache in der deutschsprachigen Schweiz. Berlin, Pro Helvetia.
4. BEATRICE, von Matt (1991). Die Literatur der deutschsprachigen Schweiz in den achtziger Jahren. Zürich: NZZ-Verlag
5. DÜRRENMATT, Friedrich (1985). Justiz. Zürich, Diogenes
6. DÜRRENMATT, Friedrich (1998). Der Besuch der Alten Dame. Eine tragische Komödie. Zürich: Diogenes Verlag
7. DÜRRENMATT, Friedrich (2006). Die Panne. Eine noch mögliche Geschichte. Zürich, Diogenes
8. ECEVİT, Yıldız (1990). Çağdaş Alman-İsviçre Edebiyatına Genel Bir Bakış. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. Cilt 34, Sayı 1-2. Say.86
9. FRİSCH, Max (1946). Nun singen sie wieder. Versuch eines Requiems. Basel, Schwabe
10. FRİSCH, Max (1950). Tagebuch 1946–1949. Frankfurt am Main, Suhrkamp
11. FRİSCH, Max (1958). Biedermann und die Brandstifter. Ein Lehrstück ohne Lehre. Frankfurt am Main, Suhrkamp
12. PAVLOVA, Nina (2002). İstoriya Şveyçarskoy Literaturı. Moskva, İMLİ RAN
13. ŞENER, Türker (1993). Friedrich Dürrenmatt'da Adalet Duygusu. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 2, sayfa 15
14. url 1. <https://mfa.ethz.ch/en/about-max-frisch.html/ET> 04.02.2022
15. url 2. <file:///C:/Users/beun/Downloads/20181108-frish-dyurrenmatt.htm/ET> 03.02.2022
16. url 3. <https://mekandergi.com/edebiyatin-mimari-max-frisch/ET>. 04.02.2022

(19)

Dr. Öğr. Üyesi Bülent DURAN³⁰

**12-14 YAŞ GRUBU TENİS ve BASKETBOL SPORCULARININ SÜREKLİ DİKKAT
BECERİLERİNİN KARŞILAŞTIRMASI**
**COMPARISON OF 12-14 AGED TENNIS and BASKETBALL PLAYERS' CONTINUOUS
ATTENTION SKILLS**

ÖZ

Dikkat her an her yerde karşımıza çıkabilen bir durum olmakla birlikte yaşantımızın bir parçası olarak kabul edilmektedir. Dikkati, çevremizde başka uyarıcıların olmasına rağmen önem sırasına alınarak bazı bilgilerin seçilmesi veya işlenmesi anlamına gelir. Dikkat ile ilgili araştırmalar ağırlıklı olarak dikkat eksikliği olan çocuklar üzerinde çalışılmıştır. Bu araştırmada, tenis sporu yapan çocuklar ile basketbol sporu yapan çocukların dikkat becerilerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Araştırmaya İstanbul ilinde yaşayan 126 erkek, 92 kız olmak üzere toplamda 218 çocuk katılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin analizlerinde SPSS programı kullanılmış ve uygun istatistiksel testler uygulanmıştır. İstatistiksel açıdan anlamlılık düzeyi ($p < .05$) olarak belirlenmiştir. Araştırmanın sonunda, basketbol sporu yapan çocuklara göre tenis sporu yapan çocukların dikkat düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyet faktörüne göre yapılan karşılaştırmalarda istatistiksel açıdan anlamlı farklılık tespit edilememiştir ($p > .05$). Sonuç olarak, tenis sporu yapan çocukların basketbol sporu yapan çocuklara göre dikkat düzeylerinin daha yüksek olduğu, cinsiyetler arasında dikkat düzeyinde farklılık olmadığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Dikkat, çocuk, tenis, basketbol.

ABSTRACT

Attention is an indispensable part of life and we continuously with it all the time. Attention is a selective behaviour against to a special item among lots of stimulant around. Present researches of attention mostly studied with children and about attention deficit disorder. In this study we aimed to compare attention skills of tennis player and basketball player children. Participants of this study are 218 children containing 92 female and 126 male children from Istanbul. Data analysed with SPSS and appropriate statistical tests. Statistical mean accepted as ($p < .05$). According to results of the research, tennis player children showed more attention skills compared to basketball player cohort. Gender differences didn't show any statistical meaning ($p > .05$). As a conclusion basketball player children have higher attention skills than tennis player children also gender differences have no effects on this observation.

Keywords: Attention, child, tennis, basketball.

³⁰ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa, bulentdurand@hotmail.com; ORCID: 0000-0001-7573-0719

GİRİŞ

Dikkat yaşantımızın bir parçasıdır. Bilincin yerinde olduğu her an dikkate bağımlı bir şekilde yaşarız. Dikkatin birçok tanımı yapılmıştır. Örneğin dikkat, çevrede başka uyarıcıların olmasına rağmen bazı bilgilerin seçilmesi veya işlenmesi anlamına gelir (Pashler, 1998). Başka bir tanımda dikkat, kişilerin duyu organları vasıtasıyla erişebildiği ve bu yolla farkına vardığı çevresinde ortaya çıkan uyarıcılara bilinçsel alıcılarını yönlendirme hali olarak tanımlanabilir (Eyesenck ve Keane, 2000). Tanımlarda özellikle aktarılmak istenen dikkatin en önemli gereksiniminin seçicilik olduğudur. Bazen kişi yoğun bir uyarılar trafiğine maruz kalabilir ve bir seçim yapmak zorunda kalabilir. Bu örneğin araba kullanırken birçok uyarandan en önemli olanı seçerek yaşamsal bir tehditten uzaklaşabilmeyi sağlayabilir. Bu seçiciliğin olabilmesi için bir takım biyolojik hazır oluşa da ihtiyaç vardır. İnsan vücudunun işlem merkezi olan beyinde ön kısımda bulunan bölgede yapılan işlemler ağırlıklı olarak dikkat kesilmesi ve dikkatin devamlılığı sağlayan kısımdır. Bu bölgelerde olası hasarlar dikkatin bir şeye odaklanmasını ve dikkatin toplanmasını zorlaştırır (Karaduman, 2004). Dikkati farklı şekillerde düşünmemiz de gerekir. Örnek vermek gerekirse farklı uyarılarla karşılaşılabilir bile devam eden sürekli dikkat, iki farklı etkinliği aynı zamanda başarılı bir şekilde gerçekleştirebildiğimiz bölünmüş dikkat ve çok sayıda uyarana maruz kalındığında devreye giren seçici dikkat söylenebilir.

Dikkat konusunu sporda özelleştirirsek dikkatin spor yaptıkça gelişebilecek bir durum olduğu söylenebilir. Özellikle dikkat eksikliği olan çocukların gelişimine katkı sağladığı ifade edilen çalışmalar mevcuttur (Ercan ve Aydın, 2013). Çocukluk çağında oyun olarak yapılan spor zamanla zihinsel gelişime büyük oranda katkı sağlar. Bu katkı ile çocukların değerlendirme, yorum yapabilme, karar verme kabiliyetleri gelişir. Dikkat, algı ve kavrama yetisi bazı durumlarda eksik veya yetersiz olabilir. Dikkatin neden eksik olduğu veya kolay dağıldığını düşünürsek çok sayıda nedenle karşılaşabiliriz. Dikkat, kişinin kendinden veya çevresinden kaynaklı olarak birçok farklı sebepten etkilenmektedir. Bu kimi zaman hedef belirsizliği, aşırı heyecan, kaygı veya başarılı olamama endişesi olabilir kimi zaman da psikolojik, sosyal ya da zihinsel etkenler sebebiyle olabilir, kimi zaman da ısı, ışık, ses, zekâ düzeyi ve algı olabilir. Durum patolojik bir halde değilse dikkat becerisinin gelişimi için spor vazgeçilmezdir.

Her geçen gün sporun yeni bir çeşidi icat edilirken akla bazen şu soru geliyor “bu sporun kazanımı ne?”. İcat edilen spor çeşitlerinin içinde spor olarak kabul edilmeyenlerinin de olduğu unutulmamalı. Spor “fair play” diye literatüre giren dürüst oyun, centilmenlik, hoşgörü özelliklerinin yanında fiziksel ve psikolojik gelişimleri de barındırmalıdır. Sporcunun farklı özelliklerini geliştirebilecek farklı farklı spor branşlarından söz edilebilir. Her yaş grubuna yönelik veya çocuklar ve sporun etkileri gibi konu başlıklarında yapılan hemen her çalışmanın sonucunda artan olumlu etkilerden bahsedilmiştir. Hatta çok geniş bir yelpazede birçok parametrenin değiştiği çalışmalar mevcuttur. Aykora (2019) çalışmasında düzenli sportif tırmanış egzersizlerinin vücut kompozisyonlarındaki değişimin yanında denge, esneklik, hız ve kuvvet parametrelerindeki olumlu değişimi işaret etmiştir. Yine sportif tırmanış yapan çocuklar üzerinde çalışan Dereceli de (2021) benzer sonuçları işaret etmiştir. Sportif tırmanıcının kuvvet gelişimi ile tutunduğu yerde daha uzun kalabilmesi, basketbolcuların veya voleybolcuların patlayıcı kuvvetlerinin gelişimi ile çok iyi sıçrayabilmesi, yüzücü veya su topu oynayanların geniş omuzlara sahip olması, cimnastikçilerin çok esnek olması ile ilgili sayısız örnek verilebilir. Tüm bu parametrelerin dışında dikkatin ön planda olabileceği bazı sporlar vardır. Kayak, kizak, bisiklet veya motor sporları gibi sporcunun hızlı olduğu veya atıcılık, badminton, masa tenisi veya tenis gibi kullanılan materyalin hızlı olduğu sporlarda beklenen özellik dikkat olarak karşımıza gelir. Dikkatin yüksek düzeyde olması beklenen sporları belirlemeye çalışırsak; raket sporları, hedef vurmaya gerektiren sporlar, sürat gerektiren motor sporları, kış sporları gibi gruplar halinde düşünebiliriz. Bu sporlarda dikkatin olmadığı veya dikkatin odaklanmadığı anlarda kaza veya skor anlamında hatırı sayılır sorun veya engeller sporcunun karşısına çıkabilir.

YÖNTEM

Çalışma İstanbul Avrupa Yakasında Avcılar, Beylikdüzü, Esenyurt, Bakırköy semtlerinde gerekli izinler alındıktan sonra 12-14 yaşlarında 218 (126=erkek, 92=kız) gönüllü çocuğun katılımı ile yapılmıştır. Çalışma tenisçiler grubu (n=108) ve basketbolcular grubu (n=110) olarak iki grup olarak oluşturulmuştur.

Tüm ölçümler antrenörler nezaretinde yapılmış, sporcuların bilgileri için çift taraflı teyit alınmıştır. Her iki grubun da düzenli olarak antrenmanlara katılan ve maçlara çıkan müsabık sporcular olduğu beyan edilmiştir.

Araştırma Modeli

Çalışma nicel araştırma deseninde tarama türünde kurgulanmıştır. Bu tür çalışmalarda sebep-sonuç ilişkilerine yönelik kesin çıkarımlarda bulunulması mümkün olmasa da, olası sebep sonuç ilişkileri ile ilgili faydalı çıkarımlar yapılabilmektedir (Karasar, 2009). Bu çalışmada spor türüne göre dikkat düzeyleri ile ilişkiler çeşitli istatistiksel yöntemlerle incelenmiştir.

Bourdon Dikkat Testi (Harf Formu)

Bourdon dikkat testi 1955 yılında Benjamin Bourdon tarafından geliştirilmiştir. Bu testte karışık olarak dizilmiş farklı harfler bulunmaktadır. Kişiden bu harfler arasında bulunan “a, b, d ve g” harflerini 5 dk. içerisinde bulması istenmektedir. Kişi bulduğu harfin üstüne kalem ile işaret bırakmaktadır. Bourdon dikkat testinde toplam 660 harf yer almaktadır. Test, harfleri bilen her yaştaki kişiye uygulanabilir. Testin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Karaduman (2004) tarafından yapılmıştır. Karaduman 4. ve 5. sınıf öğrencilerinden oluşan toplam 150 öğrenciye 15 gün ara ile testi tekrar uygulayarak iki değerlendirme arasındaki korelasyon katsayısını .78 olarak bulmuştur.

İstatistiksel Analiz

Verilerin analizinde, SPSS 22 istatistik paket programı kullanılmıştır. Çalışmada anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir. Elde edilen veriler öncelikle tanımlayıcı istatistiklere tabi tutulmuş minimum, maksimum, ortalama ve standart sapma çıktılarıyla normalliği sınanmıştır. Verilerin normal dağılım göstermesi üzerine karşılaştırmalarda bağımsız t testi kullanılmıştır.

BULGULAR

Tablo 1. Spor Türüne Göre Katılımcıların Dikkat Düzeylerinin Karşılaştırılması

Spor Türü	N	□	SS	t	P
Tenis	108	105,4167	9,85988	-3,845	,001
Basketbol	110	100,3182	9,71703		

Tenis sporcuları ile basketbol sporcuları arasında dikkat becerileri bağımsız t testi ile karşılaştırılmıştır. Tablo1 incelendiğinde, tenis sporcularının dikkat düzeyi ile basketbol sporcuları arasında anlamlı olarak daha yüksektir ($p < ,05$). Bu durum araştırmacı tarafından materyali daha hızlı olan spor branşının daha yüksek dikkat düzeyine ihtiyacı olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Tablo 2. Tenis Sporunu Yapan Katılımcıların Dikkat Düzeylerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Cinsiyet	N	□	SS	t	p
Kadın	38	104,65	10,956	-,758	,450
Erkek	72	106,07	8,627		

Tenis sporcuları içinde cinsiyet faktörüne göre dikkat becerileri bağımsız t testi ile karşılaştırılmıştır. Tablo 2 incelendiğinde, ortalamalar arasında belirgin fark bir görülse de istatistiksel olarak anlamlı sonuca ulaşılamamıştır ($p > ,05$). Tenis sporcularının cinsiyet faktörüne göre dikkat düzeyleri arasında anlamlı bir fark yoktur.

Tablo 3. Basketbol Sporunu Yapan Katılımcıların Dikkat Düzeylerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Cinsiyet	N	□	SS	t	p
Kadın	54	100,76	9,330	,348	,729
Erkek	56	100,08	9,971		

Basketbol sporcuları içinde cinsiyet faktörüne göre dikkat becerileri bağımsız t testi ile karşılaştırılmıştır. Tablo 3 incelendiğinde, tenis sporcularının cinsiyet faktörüne göre anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p > ,05$).

TARTIŞMA SONUÇ

Dikkat testleri üzerine yapılan çalışmaların genelinde dikkat dağınıklığı bulunan çocuklar üzerinde tedavi amaçlı uygulanan spor etkinlikleri belirlenmiştir. Dereceli (2011) tai chi egzersizleri ile, Akandere ve arkadaşları (2010) 8 haftalık eğitsel oyunlarla, Topçu ve arkadaşları (2007) 15 haftalık halkoyunları ile, Majorek ve arkadaşlarının (2004) fiziksel aktivite ve hareket terapisi ile çocuklarda dikkat üzerine çalışma yapmışlar ve istatistiksel olarak olumlu yönde anlamlı farklılık tespit etmişlerdir.

Spor branşları arasında dikkat düzeyleri farkı ile ilgili yapılan çalışmaların neredeyse yok denecek kadar az olduğu söylenebilir. Spor branşları üzerinde çalışma yapan Tunç (2013) golf sporu yapan çocuklarda dikkat düzeyini incelediği çalışmada da deney ve kontrol grupları arasında ön ve son testlerinde anlamlı farklılıklara rastlamıştır. Asan (2011) Civan ve arkadaşları (2020) masa tenisi yapan çocuklarda dikkat düzeylerinin yüksek olduğunu bildirmiştir. Bu çalışmada elde edilen verilerin analiz sonuçlarına göre tenis sporu yapan öğrencilerin dikkat düzeyi testi sonuçları basketbol sporu yapan öğrencilerin sonuçlarına göre daha yüksek çıktığı tespit edilmiştir. Konu ve sonuç bakımından en yakın çalışma Can (2007) tarafından yapılmıştır. Aynı yaş grubundaki masa tenisçiler ve kort tenisçileri arasında yapılan bu çalışmada da düzenli egzersiz yapan masa tenisçilerinin tenisçilere göre düşük dikkat verilerine sahip oldukları işaret edilmiştir. Çalışmada cinsiyetler arasında anlamlı sonuç bulunamaması üzerine dikkat ile ilgili yapılan tüm çalışmalar incelemeye alınmıştır. Çalışmalarda cinsiyetler arasında dikkat düzeyleri ile ilgili yapılan karşılaştırmalarda bu araştırmada olduğu gibi anlamlı sonuca ulaşılamamıştır. Bu durum ayrı bir merak konusu oluşturmuştur. Geniş kapsamlı bir çalışma ile bu durum tekrar inceleme altına alınacaktır. Bunun yanında çalışmanın sonunda elde edilen diğer bulguların farklı zamanlarda yapılan çalışmalarla paralellik gösterdiği görülmüştür. Sonuç olarak düzenli yapılan spor sayesinde 12 ile 14 yaş arası çocuklarda dikkat olumlu yönde etkilenmektedir. Farklı spor dallarının bu olumlu etkiye erişebilme düzeyleri arasında bazı farklılıklar olabilir. Basketbol sporu ile uğraşan çocuklara göre tenis sporu ile ilgilenen çocukların dikkat düzeyleri daha yüksektir. Materyali daha hızlı olan spor branşının daha yüksek dikkat düzeyine ihtiyacı olduğu söylenebilir. Daha detaylı farklılıklardan bahsedebilmek için daha kapsamlı bir araştırma ile daha çok spor branşını karşılaştırmak gereklidir.

KAYNAKÇA

1. Akandere, M., Baştuğ, G., Asan, R., ve Baştuğ, K. (2010). The Effect of Educational Game over Attention in Children, Ovidius University Annals, Series Physical Education and Sport/Science, Movement and Health, 10(2).
2. Asan, R. (2011). Sekiz Haftalık Masa Tenisi Egzersizinin 9-13 Yaş Arası Çocuklarda Dikkat Üzerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Konya.
3. Aykora, E. (2019). An Analysis over Physical and Physiological Parameters of Elementary School Children Taking Part in A Sport Climbing Exercise. Universal Journal of Educational Research, 7(2), 624-628.
4. Can, S. (2007). 10-12 Yaş Grubundaki Erkek Tenisçiler, Masa Tenisçiler ve Aynı Yaş Grubundaki Sedanterlerin Reaksiyon Zamanlarının Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara

5. Civan, A., Çelik, A., Bozkurt, İ., Altın, M., ve Özdemir, M. (2020). An Analysis On The Effects Of Table-Tennis Sports On The Distraction Of Secondary Education Students. The Online Journal of Recreation and Sports, 9(3), 33-44.
6. Çimen E, ve Kılınç F. (2017). 12-14 Yaş Hentbolculara Müsabaka Döneminde Uygulanan Kombine Antrenmanların Performansları Üzerine Etkilerinin Araştırılması, Sportif Performans Araştırmaları Dergisi, 1(1), 35-50.
7. Dereceli, Ç. (2021). Examining the Effects of Core Training Applied on Sport Climbers from Primary Schools. The Online Journal of Recreation and Sports, 10(3), 46-53.
8. Dereceli, Ç. (2011). Tai Chi Programına Katılımın Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Olan İlköğretim 1. Kademe Öğrencilerinin İç- Dış Denetim Odağı ve Dikkat Düzeylerine Etkisinin Araştırılması, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
9. Ercan, E. S., ve Aydın, C. (2013). Dikkat Eksikliği Hiperaktive Bozukluğu (4. Edt.). İstanbul: Pupa Yayıncılık.
10. Eyesenck, M., ve Keane, M. (2000). Cognitive Psychology. A Student's Handbook, London: Psychology Press (4. Edt.). Londra.
11. Karaduman. B. D. (2004). Dikkat Toplama Eğitim Programının İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Çocuklarının Dikkat Toplama Düzeyi, Benlik Algısı ve Başarı Düzeylerine Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
12. Karasar, N. (2009). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Nobel Yayınları, Ankara.
13. Majorek, M., Tuchelmann, T., Heusser, P. (2004). Therapeutic Eurythmy- Movement Therapy for Children with Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD): A Pilot Study, Complementary Therapies in Nursing & Midwifery, 10: 46-53.
14. Pashler, H. (1998). The Psychology of Attention. A Bradford Book (2. Edt. b.). London: The MIT Press.
15. Topçu, B., Yıldız, S., ve Bilgen, Z.T. (2007). Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Olan Çocuklarda Folklor Egzersizinin Etkisi, Genel Tıp Dergisi, 17: 89-93.
16. Tunç, A. (2013). Golf Sporu Yapan Çocukların Dikkat Düzeylerinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Konya.

(20)

Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan İĞDIR AKARAS³¹

**GÖÇ ve GÜVENLİK İLİŞKİSİ KONUSUNDA YAPILMIŞ AKADEMİK ÇALIŞMALARIN
BİBLİYOMETRİK ANALİZİ**
***BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ACADEMIC STUDIES ON MIGRATION and SECURITY
RELATIONSHIP***

ÖZ

Bu çalışma, sosyal bilimler alanında önemli iki konu olan uluslararası göç ve uluslararası güvenlik kavramları arasındaki ilişkiyi ele alan, 1974-2021 yılları arasında uluslararası literatürde yayımlanmış olan bilimsel makale, bildiri ve kitap gibi kaynakların Scopus veri tabanında belirli değişkenler ile incelenmesini ve bibliyometrik analize tabi tutulmasını amaçlamaktadır. Bilimsel araştırmalarda son dönemlerde artan şekilde kullanılmakta olan Bibliyometrik analiz yöntemi ile belirli bir konuda yapılmış olan bilimsel çalışmalar, o konu hakkında çalışan yazarlar, konuyla ilgili tez / makale sayısı, yayın yeri ve yılına ait temel ölçütler ele alınarak ortaya somut bir veri konmaktadır. Göç ve güvenlik konusunda yapılan yayınlara Scopus veri tabanı üzerinden başlık sekmesine “Migration and Security” şeklinde iki anahtar kelime yazılarak 404 akademik yayına ulaşılmıştır. Scopus veri tabanında yer alan yayınların bibliyometrik analizini yapmak ve haritalandırmak için “VOSviewer” yazılımından faydalanılmıştır. Genel olarak Scopus verileri incelendiğinde göç ve güvenlik ilişkisi konusunda yapılan araştırmaların son yıllarda, uluslararası konjonktürden kaynaklı olarak artış gösterdiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Güvenlik, Vosviewer, Bibliyometrik Analiz, Scopus.

ABSTRACT

This study aims to examine the sources such as scientific articles, papers and books published in the international literature between 1974-2021, which deal with the relationship between the concepts of international migration and international security, which are two important issues in the field of social sciences, with certain variables in the Scopus database and subject them to bibliometric analysis. aims. With the bibliometric analysis method, which has been increasingly used in scientific research in recent years, scientific studies on a particular subject, authors working on that subject, the number of thesis / article on the subject, the place of publication and the basic criteria of the year are presented and a concrete data is presented. 404 academic publications were reached by typing two keywords as “Migration or Security” in the title tab of the publications on migration and security on the Scopus database. “VOSviewer” software was used to perform bibliometric analysis and mapping of the publications in the Scopus database. When the Scopus data are examined in general, it has been determined that the studies on the relationship between migration and security have increased in recent years due to the international conjuncture.

Keywords: Migration, Security, Vosviewer, Bibliometric Analysis, Scopus.

³¹ Dr. Öğr. Üyesi, İğdır Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, aslihanigdir@gmail.com.tr, ORCID ID: 0000-0002-3211-696X

1. GİRİŞ

Uluslararası göç, uluslararası güvenlik tehditleri arasında önemli bir sebep olarak kabul edilmektedir. ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri, göç ve güvenlik ilişkisi arasında bağlantıya sıklıkla atıf yaparak, bu konuda uluslararası kamuoyunun oluşmasına sebep olmuş durumdadır. Bu devletler, göç politikaları ve güvenlikleri arasındaki ilişkiyi, özellikle de terörizm konusu üzerinden ele almaktadırlar. 11 Eylül saldırıları, ABD'nin göç yönetimi konusunda güvenlik odaklı politikalar geliştirmesine neden olmuştur (Adamson, 2006: 165). Arap Baharı ve Suriye Savaşı sonrası yaşanan artan göç hareketleri, uluslararası mülteci krizinin yaşanmasına sebep olmuştur. Yine Avrupa'da yaşanan terör saldırıları, göç konusunda sert söylemler ortaya çıkarmıştır ve Donald Trump 2016 seçimlerini göç politikaları üzerinden yürütmüştür. Tüm bu gelişmeler literatürde, göç ve güvenlik ilişkisi bağlamında bir çalışma alanını ortaya çıkarmıştır. Bu iki kavram arasındaki bağlantıya odaklanan pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada, uluslararası göç ve güvenlik ilişkisini ele alan uluslararası literatür, bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak ortaya konmuştur. Göç ve güvenlik ilişkisini ele alan çalışmaların bir kısmı, bu iki kavram arasında doğrudan bağlantı kurarken, çalışmaların bir kısmı ise, göç ve güvenlik ilişkisinin politik söylemlerden kaynaklandığını belirten eleştirel bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Göç ve güvenlik çalışmaları, güvenikleştirme kavramı, göçün uluslararası toplum üzerindeki etkileri ve güvenlik kaygısı temelinde ele alınmasının sebepleri gibi konular ele alınarak, daha çok teorik çalışmalar şeklinde yapılmaktadır. Çalışmada, uluslararası literatür incelenirken Scopus veri tabanında yer alan çalışmalara bakılmıştır. Bibliyometrik analiz yöntemiyle yapılan çalışmalarda, belirlenen veri tabanında yer alan tüm araştırmalar incelenmektedir. Scopus veritabanının çalışmada tercih edilme sebebi, bu veri tabanının Web of Science'la kıyaslandığında, daha fazla aranabilir atıf ve özet literatür kaynaklara sahip olmasıdır. Bunun yanı sıra Scopus, literatürdeki en fazla sayıda tek indeksleme veritabanıdır (Azmi ve Hussain, 2021, s. 57).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Uluslararası göç, günümüz literatüründe farklı bakış açılarıyla ele alınan ve oldukça sık çalışılan tartışmalı konulardan birisidir. 11 Eylül saldırılarından sonra, terör olaylarının göçle ilişkilendirilmesi ve ardından Arap Baharı ve özellikle de Suriye Savaşı sonrası yaşanan mülteci hareketliliği, uluslararası göçü, küresel güvenlik meselesi içinde ele alınan kritik bir konu haline getirmiştir.

En basit tanımıyla göç, insanların bir yerden başka bir yere hareketi olarak ifade edilmektedir. Uluslararası Göç Örgütü (IOM), göçü "Bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmesi, süresi yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleri" olarak tanımlamıştır (<https://www.iom.int/key-migration-terms>). Dolayısıyla, insanların bir yerden başka bir yere hareketi, amacı, süreci gibi unsurları ne olursa olsun göç olarak kabul edilmektedir.

Göçün dayandığı sebepler, günümüz uluslararası konjonktüründe daha çok iç savaş, çatışma, terör olaylarına dayandırılrsa da, genel olarak göç hareketleri değerlendirildiğinde göç, iş arama, daha iyi yaşam şartları gibi ekonomik ve sosyal sebeplerle de gerçekleşmektedir (Wohlfeld, 2014: 62)

Göçle ilgili çalışmalar, ilk olarak sosyolojik ve ekonomik açılardan ele alınmış olmakla birlikte, politik açıdan göç, daha geç zamanlarda çalışılmaya başlanmıştır. 1990'lı yıllardan sonra uluslararası göçün artmaya başlaması, siyaset bilimi literatüründe göç çalışmalarının artmaya başlamasına neden olmuştur (Gök, 2016:67). Bu nedenle güvenlik bağlamında göç çalışmalarının yeni bir çalışma alanı olduğu kabul edilmektedir. Göç insanlık tarihiyle var olan ve süregelen bir olgu olmakla birlikte, Soğuk Savaşla birlikte göç, aynı zamanda devletler açısından bir güvenlik meselesi olarak da ele alınmaya başlanmıştır. Devletler, kendi ulusal güvenlik kaygıları çerçevesinde göç politikaları izlemiş ve bu durum göçle ilgili uluslararası ilişkilerin seyrini de etkilemiştir (Gök, 2016:65).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle dünyanın farklı bölgelerinde meydana gelen iç çatışmalar (Balkanlar, Ortadoğu, Afrika ülkeleri gibi), göç hareketlerinde artış meydana getirmiştir. Artan bu göç hareketleri, önce devletler için daha çok ulusal güvenlik tehdidi olarak tanımlanmış ancak daha sonra ABD ve Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde meydana gelen terör hareketleri nedeniyle uluslararası bir güvenlik tehdidi olarak ifade edilen çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Göç, 11 Eylül saldırıları sonrası hem politik alanda hem de siyaset bilimi literatüründe, güvenlik kapsamında ele alınmaya başlamıştır. 11 Eylül, terörizm ve göç ilişkisi ile bunun güvenlik üzerindeki etkileri üzerine tartışmaların ivme kazanmasına yol açmıştır. Daha sonra gerçekleşen 2015 Paris saldırıları, 2016 Brüksel saldırıları ve 2017 Manchester saldırıları, bunların göçmen karşıtlığı üzerindeki etkileri, 2015'ten sonra artan mülteci hareketliliği, literatürde göç ve güvenlik ilişkisi üzerine çalışma yapılan yeni bir alan ortaya çıkarmıştır (Helbling ve Meierrieks, 2020:11). 2016 seçimlerinde Donald Trump'ın göç karşıtı seçim söylemleri, göç meselesinin politika konusu haline gelmesinde de etkili olmuştur (Helbling ve Meierrieks, 2020:2). Öyleki 2016 seçim sürecinin, göç meselesi bazında yürütüldüğü ve sürecin başat konusu olduğu ifade edilmektedir. Trump göç politikasını, yasal ve yasadışı göçün kısıtlanması yönünde caydırıcılık ve yasadışı göçmenlerin sınır dışı edilmesi yönünde yürütmüştür. (Hutchison, 2020:83).

3. GÖÇ ve GÜVENLİK İLİŞKİSİ

Göç ve mülteci meselesi, devletlerin ulusal güvenliği, bölgesel güvenlik ve uluslararası güvenlik kapsamında değerlendirilmektedir. Göç meselesi, sadece göç alan devlet açısından değil, küresel ilişkilerin neticesi olarak uluslararası toplumun tamamı için bir güvenlik tehdidi olarak görülmektedir. Bunların yanı sıra mültecilerin hem göç esnasında hem de gittikleri ülkelerde yaşadıkları sorunlar da sorunun diğer boyutunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla uluslararası göçe bağlı olarak ortaya çıktığı kabul edilen güvenlik tartışmaları, devletlerin ulusal güvenlikleri, insan güvenliği ve uluslararası güvenlik kavramları çerçevesinde ele alınmaktadır (Şimşek ve İçduygu, 2017: 9).

Göçün bir güvenlik tehdidi olarak kabul edilmesi, güvenlik kavramının genişletilmesiyle de ilişkilendirilmektedir. Sadece ulusal güvenliği vurgulayan ve askeri çatışmalardan kaynaklanan tehditlere karşı devlet egemenliği savunması olarak anlaşılan geleneksel güvenlik yaklaşımının aksine, genişletilmiş güvenlik teorisi göçün de güvenlik bağlamında ele alınmasına neden olmuştur (Miholjic, 2017: 59).

Göç alan devletin güvenlik endişeleri dışında, Avrupa'ya gitmek isteyen mültecilerin göç esnasında yaşadıkları sıkıntılar ve ölümlerin meydana gelmesi, mülteci kamplarındaki kötü yaşam şartları, sınır geçişlerinde karşılaştıkları insanlık dışı kabul edilebilecek muameleler, göçün aynı zamanda insan merkezli güvenlik çerçevesinde de alınmasına neden olmuştur (Şimşek ve İçduygu, 2017: 9). Ancak göç konusunda, güvenlik konusuna atfı yapılmasının sebebi daha çok göç alan ülkelerin tehdit algılarıdır.

Ortadoğu'dan gelen mülteciler ve sığınmacılara yönelik, hükümetler tarafından, terör politikaları temelinde bir güvenlik tehdidi olarak söylemler geliştirilmekte ve göçmenlere yönelik bu söylemler ışığında kararlar alınmaktadır. İç politikanın yanı sıra uluslararası kamuoyu da bu yollarla oluşturulmaktadır. (Miholjic, 2017: 59).

Göç ve güvenlik ilişkisi, güvenikleştirme kavramı açısından da yoğun bir şekilde ele alınmaktadır. Yukarıda belirtilen güvenlik kaygıları, göçün güvenikleştirilmesine neden olmuştur. Devletler, bir konuyu güvenlik tehdidi bağlamında ele alarak, güvenikleştirmekte ve politize edebilmektedir. Devletlerin kendi özellikleri doğrultusunda güvenikleştirilecek konu değişebilmekte, kültürel alanda bir konu dahi güvenikleştirilebilmektedir (Buzan-Waever-Wilde, 1998: 23-24). Soğuk Savaş sonrası yaşanan bölgesel çatışmalar, 11 Eylül saldırılarının yanı sıra Arap Baharı sonrası Ortadoğu'daki gelişmeler ve özellikle de Suriye Savaşı sebebiyle ülkesinden kaçan insanların gerçekleştirdikleri göç hareketleri, göçün güvenikleştirme sürecine girmesine neden olmuştur. Yakın dönemdeki çalışmalarda, göç ve güvenlik ilişkisinin ele alınmasında başlıca itici gücün Suriyeli mülteciler olduğu söylenebilir.

Göçün güvenikleştirilmesi, devletlere, göçle ilgili politikalarını meşrulaştırma hakkı vermektedir ki bu da konunun tek taraflı ele alınmasına neden olmaktadır. Aslında göç, göç edenler bakımından da güvenlik tehdidi oluşturmaktadır. İnsanlar göç esnasında yaşamlarını kaybetmekte, sınırlarda insanlık dışı muameleye maruz kalmakta veya kamplarda oldukça kötü yaşam koşullarına katlanmak zorunda kalmaktadırlar. Batılı devletler, bu teoriyi kendi lehlerine olacak şekilde kullanabilmektedir.

Göçle ilgili çalışmalarda, eleştirel bir bakış açısıyla bu konuyu tartışan ve göçmenlerin insan hakları bağlamında politikalar izlenmesinin gerekliliğini belirten yazarlar da mevcuttur (Wohlfeld, 2014: 77). Bunların yanı sıra göç,, tek bir devletin güvenliği değil de küresel ekonomik sistem, kültürel yapıların

değişimi, dünya siyaseti gibi pek çok argümanı içeren bir bakış açısıyla da ele alınmaktadır (Bourbeau, 2006: 4).

Arap Baharı ve Mısır, Libya, Suriye’de yaşanan gerilimlerinin, göç olgusunu Avrupa-Orta Doğu ilişkilerinde son derece önemli bir konu haline getirdiği ve AB'nin göçü, birliğin dış ilişkilerinde stratejik önceliklerden biri olarak ilan etmesine sebep olduğu da çalışmalarda yer almaktadır. AB'nin Ortadoğu ülkeleri ile göç konusunda yeterli yeni yaklaşımlar geliştirmesinin zorunluluğu da çalışmalarda belirtilmektedir (Seeberg, 2013: 157).

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada, uluslararası literatür, Scopus veri tabanından faydalanılarak incelenmiştir. Bibliyometrik analiz yönteminin kullanıldığı çalışmada, Scopus veri tabanında konuyla ilgili bulunan tüm akademik yayımlar incelenmektedir. Kullanılan yöntem ile belirlenen konu hakkında yapılan çalışmalar hakkında, yıllara, yazarların konuyu çalışma sıklığına, yayın sayısına ve atıf sayısına kadar birçok bilgiye ulaşılabilmektedir. Bibliyometrik analiz bu özelliğiyle, bir konu hakkında çalışma yapmak isteyen araştırmacılara yol göstermektedir.

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Scopus veri tabanında 1974-2021 yıllarını kapsayan dönemde “Göç ve Güvenlik” konularına yönelik 404 adet çalışma yayımlanmıştır. Çalışmaların yıllara göre analizi Tablo 1’de gösterilmektedir. “Göç ve Güvenlik” konularına yönelik ilk araştırma 1974 yılında yapılmış olup 1982 yılına kadar herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Daha sonra 2000 yılına kadar yapılan çalışma sayısı 5 adete çıkmıştır. 1998 yılında, Kopenhag Okulu tarafından ortaya atılan güvenikleştirme kavramı ve bu okulun öncüleri olan, Barry Buzan, Ole Waever ve Jaap de Wilde tarafından yapılan “Security: a New Framework for Analysis” isimli çalışma, göç kavramının güvenikleştirme bağlamında ele alınmasına ve bir çok çalışma yapılmasına sebep olmuştur. Bu konuda en fazla çalışmanın yapıldığı yıl ise 2017 yılı olup 47 adet çalışma yapılmıştır. Donald Trump’ın 2016 seçim propagandasını özellikle göçmen söylemleri üzerinden sert bir şekilde yürütmesi, konunun ilgi görmesine neden olmuştur. Mülteci meselesi bağlamında göçlerin, sadece göç alan ülkeyi değil, hem katlanmak zorunda oldukları koşullar nedeniyle göç eden kişileri hem de bölgesel veya küresel ilişkiler anlamında diğer ülkeleri de etkilemesi, bu konudaki çalışmaların sayısının artmasındaki temel sebep olarak gösterilebilir.

Tablo 1. Scopus Veri Tabanında “Göç ve Güvenlik” Konusuna Yönelik Yapılmış Araştırmaların Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Makale Sayısı	Yıllar	Makale Sayısı	Yıllar	Makale Sayısı
1974	1	2002	6	2014	19
1982	1	2004	3	2015	21
1992	1	2005	13	2016	38
1993	1	2006	9	2017	47
1994	1	2007	13	2018	30
1995	1	2008	14	2019	39
1997	1	2009	6	2020	35
1998	1	2010	10	2021	34
1999	1	2011	11		
2000	5	2012	15		
2001	2	2013	24		

Kaynak: Scopus veri tabanından faydalanılmıştır.

Tablo 2, Scopus veri tabanında “göç ve güvenlik” konusuna yönelik en fazla yayın yapan yazarların dağılımını göstermektedir. Tabloya en fazla çalışma yapan ilk 12 yazar dahil edilmiştir. “Göç ve güvenlik” konusunda çalışma yapan 750 yazardan en fazla yayın yapan yazarın (Crush, J) 6 adet çalışması bulunmaktadır. 3 yazarın ise (Bourbeau, P., Seeberg, P., Vaughan-Williams, N) 4 adet çalışması olup en fazla çalışması olan diğer yazarların ise 3 adet çalışması bulunmaktadır.

Tablo 2. Scopus Veri Tabanında “Göç ve Güvenlik” Konusuna Yönelik En Fazla Yayın Yapan Yazarların Dağılımı

Yazar	Yayın Sayısı	Yazar	Yayın Sayısı
Crush, J.	6	Fan, W.	3
Bourbeau, P.	4	Frayne, B.	3
Seeberg, P.	4	Ingram, S.E.	3
Vaughan-Williams, N.	4	Leustean, L. N.	3
Adamson, F. B.	3	Resurreccion, B. P.	3
Boas, I.	3	Curley, M. G.	3

Kaynak: Scopus veri tabanından faydalanılmıştır.

Tablo 3, Scopus veri tabanında “göç ve güvenlik” konusuna yönelik araştırma yapan yazarların atıflara göre dağılımını göstermektedir. “Göç ve güvenlik” konusunda en çok atıf alan çalışma 2006 yılında F. B. Adamson (209 atıf) tarafından yayımlanmıştır. En fazla atıf alan ikinci çalışma ise Bosworth, M. ve Guild, M. (197 atıf) tarafından 2008 yılında yayımlanmıştır.

Tablo 3. Scopus Veri Tabanında “Göç ve Güvenlik” Konusuna Yönelik Araştırma Yapan Yazarların Atıflara Göre Dağılımı

Yayın Adı	Yazar	Kaynak	Yayın Yılı	Atıf Sayısı
“Crossing borders: International migration and national security”	Adamson, Fiona B.	International Security 31(1), pp. 165-199	2006	209
“Governing through migration control: Security and citizenship in Britain”	Bosworth, M., Guild, M.	British Journal of Criminology 48(6), pp. 703-719	2008	197
“EU border security and migration into the European	Léonard, S.	European Security 19(2), pp. 231-254	2010	147

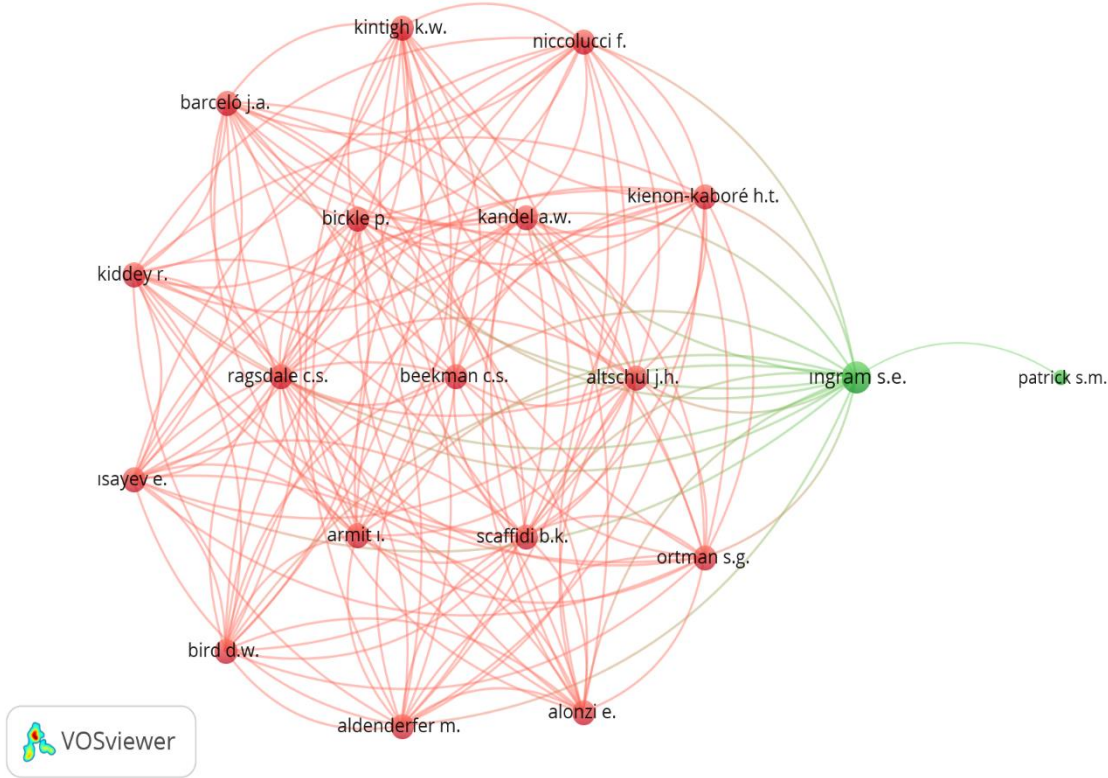
Union: FRONTEX and securitisation through practices”				
“Security and the Political Economy of International Migration”	Rudolph, C.	American Political Science Review 97(4), pp. 603- 620	2003	108
Climate Change and Migration: Security and Borders in A Warming World	White, G.	Climate Change and Migration: Security and Borders in A Warming World, pp. 1-192	2012	78
Migration and security	Bigo, D.	Controlling a New Migration World pp. 121-149	2003	78
“Labour migration as a social security mechanism for smallholder households in sub-Saharan Africa: The case of Cameroon”	Schrieder, G., Knerr, B.	Oxford Development Studies 28(2), pp. 223- 236	2000	60
“Assessing the impact of migration on food and nutrition security”	Zeza, A., Carletto, C., Davis, B., Winters, P.	Food Policy 36(1), pp. 1-6	2011	58
"Extension du domaine de la lutte": International migration and security before and after September 11,	Faist, T.	International Migration Review 36(1), pp. 7-14	2002	57

2001”				
“Land grabbing, social differentiation, intensified migration and food security in northern Ghana”	Nyantakyi-Frimpong, H., Bezner Kerr, R.	Journal of Peasant Studies 44(2), pp. 421-444	2017	55
“Hardwiring the frontier? The politics of security technology in Europe’s ‘fight against illegal migration’”	Andersson, R.	Security Dialogue 47(1), pp. 22-39	2016	55
“Global migration and social protection rights: The social and economic security of cross-border students in Australia”	Deumert, A., Marginson, S., Nyland, C., Ramia, G., Sawir, E.	Global Social Policy 5(3), pp. 329-352	2005	52

Kaynak: Scopus veri tabanından faydalanılmıştır.

VOSviewer programında yazarın minimum doküman sayısı ve minimum atıf sayısı bir olarak seçildiğinde toplamda 750 yazarın 198’i eşik değeri karşılamaktadır. En fazla iş birliği yapan yazarlara ilişkin bilgiler Şekil 1’de görselleştirilmiştir. “Göç ve güvenlik” konusuna yönelik yapılan araştırmalarda en fazla iş birliği yapan yazarlar iki küme olarak verilmiştir. Birinci küme kırmızı renkle ikinci küme ise yeşil renkle gösterilmiştir. Kırmızı renkli kümede onyeddi (17) yazar yer alırken yeşil renkli kümede iki (2) yazar bulunmaktadır. Kırmızı kümede yer alan bütün yazarların birbirleriyle iş birliği yapıldığı görülmektedir. Yeşil kümede yer alan yazarlardan Ingram, S. E., kırmızı kümede yer alan yazarlarla iş birliği yaparken Patrick, S. M. sadece kendi kümesinde yer alan Ingram, S. E ile iş birliği yapmıştır.

Şekil 1. “Göç ve Güvenlik” Konusuna Yönelik Yapılan Araştırmalarda En Fazla İş Birliği Yapan Yazarlar

Tablo 4, “göç ve güvenlik” konusuna yönelik yapılmış araştırmaların ülkelere göre dağılımını göstermektedir. Scopus veri tabanında “göç ve güvenlik” konusunda toplam 78 ülke tarafından araştırma yapılmıştır. Tablo 4’te en fazla yayın yapan ilk 15 ülkeye yer verilmektedir. “Göç ve güvenlik” konusuna yönelik en fazla araştırma yapan iki ülke ABD (72 yayın) ve İngiltere (67 yayın) ülkeleridir. Türkiye’de ise bu konuda Scopus veri tabanı üzerinden sadece yedi (7) tane yayın yapılmıştır. Bu yayınlar 2012 yılında bir (1) adet (M. G. Kırdar tarafından), 2013 yılında iki (2) adet (Mandacı, N ve Özerim, G.; Bilgiç, A. tarafından), 2019 yılında bir (1) adet (Sancak, K. tarafından), 2020 yılında iki (2) adet (Subramani, K., Caskurlu, B., Açıklan, U.U.; Ari, T., Gökpınar, F.B. tarafından), 2021 yılında ise bir (1) adet (Küçük, M. N. tarafından) olmak üzere yapılmıştır. Son yıllarda “göç ve güvenlik” konusunda yapılan çalışmaların sayısının daha da arttığı görülmektedir. 11 Eylül saldırılarının göç ve güvenlik meselesi temelinde ele alınması, Arap Baharı ve Ortadoğu’da yaşanan gelişmeler ve özellikle de Suriye Savaşı ile birlikte artan mülteci hareketliliği konunun odak haline gelmesine sebep olmuştur.

Tablo 4. “Göç ve Güvenlik” Konusuna Yönelik Yapılmış Araştırmaların Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler	Yayın Sayıları	Ülkeler	Yayın Sayıları	Ülkeler	Sayılar
Amerika Birleşik Devletleri	72	İtalya	20	İsveç	12
İngiltere	67	Avustralya	17	Hollanda	10

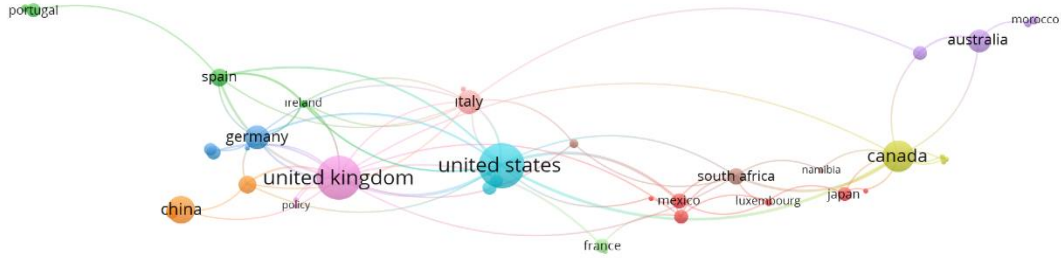

Kanada	35	Hindistan	15	Güney Afrika	9
Çin	26	Rusya Federasyonu	12	Meksika	8
Almanya	20	İspanya	12	Türkiye	7

Kaynak: Scopus veri tabanından faydalanılmıştır.

Şekil 2, “Göç ve Güvenlik” konusuna yönelik yapılan araştırmalarda en fazla iş birliği yapan ülkelere ilişkin bilgiler göstermektedir. Şekil, iş birliği yapan ülkeleri 11 küme halinde ve her bir kümeyi farklı renklerle göstermektedir.

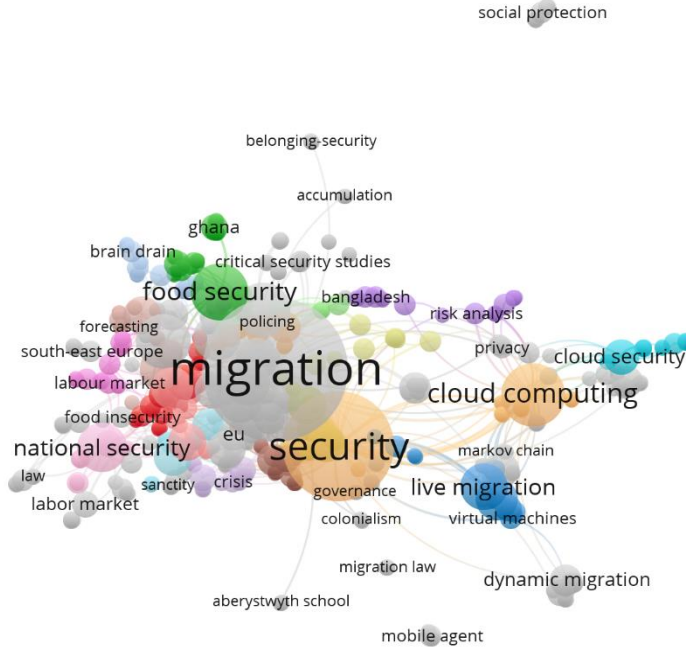
Şekil 2. “Göç ve Güvenlik” Konusuna Yönelik Araştırmalarda En Fazla İş Birliği Yapan Ülkeler

Kırmızı renkli olan ilk kümede “Meksika, Şili, Japonya, Lüksemburg, Singapur ve Birleşik Arap Emirliği”; yeşil renkli ikinci kümede “Brezilya, Fil Dişı Sahili, İrlanda, Portekiz ve İspanya”; mavi renkli üçüncü kümede “Avusturya, Danimarka, Almanya ve Brunei Sultanlığı”; sarı renkli dördüncü kümede “Kanada, Gana, Mozambik ve Tanzanya”; mor renkli beşinci kümede “Avustralya, Honkong, Fas, Yeni Zelanda”; açık mavi renkli olan altıncı kümede “Yunanistan, İsviçre, Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri”; turuncu renkli yedinci kümede “Çin, Hollanda, Ukrayna”; kahve renkli sekizinci kümede “Belçika, Güney Afrika ve Namibya”; Mor renkli dokuzuncu kümede “İngiltere ve Fiji Adası”; pembe renkli olan onuncu kümede “İtalya ve Kenya” ve açık yeşil renkli son kümede ise “Fransa ve Nikaragua” ülkeleri bulunmaktadır. Şekilden de anlaşılacağı üzere Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere en fazla iş birliği yapan ülkeler olmaktadır.

“Göç ve Güvenlik” konusuna ilişkin araştırmalarda en çok kullanılan anahtar kelimelerin tespitinde VOSviewer programı uygulanmış olup program sonucunda ortaya çıkan şekil, Şekil 3’te gösterilmiştir. Buna göre anahtar kelimeler 53 küme olarak görselleştirilmiştir. Çıkan sonuçlar doğrultusunda, “Migration” (82 kez), “Security” (48 kez), “Bulut Bilişim” (16 kez), “Food Security” (13 kez), “Refugees” (12 kez), “Human

Security” (12 kez), “National Security” (10 kez), “Securitisation” (9 kez), “European Union” (8 kez) ve “Migration Policy” (7 kez) en çok kullanılan anahtar kelimeler olmaktadır.

Şekil

3. “Göç ve Güvenlik” Konusuna Yönelik Araştırmaların Anahtar Kelime Ağı

6. SONUÇ

Göç politikaları ve güvenlik ilişkisi, Soğuk Savaşın sona ermesi ve ardından yaşanan uluslararası gelişmeler nedeniyle, politika yapımcıların sıklıkla gündeme getirdiği bir konu haline gelmiştir. Özellikle Batılı ülkeler tarafından güvenlik tehditlerine atıf yapılmayan göç söylemleri ya da politikaları neredeyse yok gibidir. Bu söylemler ve politikalar, literatürü de etkilemiş ve “göç ve güvenlik” alanında çalışmaların yapıldığı bir literatürün ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bibliyometrik analiz yönteminin kullanıldığı çalışmada, göç ve güvenlik ilişkisi üzerine yapılan çalışmaların sayısı, yıl, atıf sayısı ve yazarları gibi konularda değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bibliyometrik analiz, belli bir konu hakkında yapılmış çalışmaların bu özelliklerini ortaya koyarak, veri elde edilmesini sağlamakta ve araştırmacılara, çalışmalarında katkı sağlamaktadır. Bu analiz yöntemi ile çalışmaların sayısı, konunun güncelliği ya da popüleritesini de ortaya koymakta ve yol gösterici olmaktadır. Göç ve güvenlik ilişkisi üzerine yapılan çalışmalara bibliyometrik analiz yöntemi ile bakıldığında, küresel politikaları okumak da mümkün olmaktadır. Özellikle, göç konusunda uluslararası kamuoyunun ilgisini çeken savaş, bölgesel çatışmalar, seçim kampanyaları gibi gelişmeler olduğu yıllarda yayın sayılarının arttığı görülmektedir. Bu yönüyle analiz, araştırmacılara konuyu birçok perspektiften değerlendirme imkanı sağlamaktadır.

Çalışmada tespit edilen bulgular, yani göç ve güvenlik meselesi hakkında yapılan çalışmaların yılları, çalışma sıklığı ve yıllara oranla yayın sayısı, uluslararası gelişmelerin değerlendirilmesine ve bunlar arasındaki sebep sonuç ilişkisinin ortaya konmasına olanak sağlamıştır. İlgili bölümlerde bu ilişki belirtilerek araştırmacılara yol gösterilmesi amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

1. Wohlfeld, M. (2014). Is migration a security issue?. In O. Grech, & M. Wohlfeld (Eds.), Migration in the Mediterranean : human rights, security and development perspectives (pp. 61-77). Msida: Mediterranean Academy of Diplomatic Studies.
2. Gök, G. O. (2016). Kimin Güvenliği? Uluslararası Göç-Güvelik İlişkisi ve Uluslararası Örgütlerin Rolü, (65-82), KOSBED.
3. Miholjic, N., (2017). “The Securitization of Migration Issue: Hungarian Case”, Journal of Community Positive Practices, XVII(3) 58-66.
4. IOM, Key Migration Terms , (<https://www.iom.int/key-migration-terms>), Erişim Tarihi: 17.02.2002.
5. Hutchison, H., (2020). Continuity and Change: Comparing the Securitization of Migration under the Obama and Trump Administrations, Perceptions, Spring-Summer , Volume XXV Number 1, 81-98.
6. Buzan, B., Waever, O. And De Wilde, J. (1998). Security: a New Framework for Analysis. Colorado: Linne Rienner Publishers.
7. Bourbeau, P., (2006). Migration and Security: Securitization theory and its refinement, Migration and Security: Securitization theory and its refinement. In annual meeting of the International Studies Association, Town & Country Resort and Convention Center, San Diego, California, USA.
8. Seeberg, P. (2013). The Arab Uprisings and the EU's migration policies—the cases of Egypt, Libya, and Syria. Democracy and Security, 9(1-2), 157-176.
9. Şimşek, D. İçduygu, A. (2017). Giriş: uluslararası göç, politika ve güvenliğ. Toplum ve Bilim, 140, 6-11.
10. Azmi, N. N. ve Hussain, A. (2021). A Bibliometric Analysis of Dropbox on Scopus Publication, Webology, 18, Special Issue on Information Retrieval and Web Search, 54-78, DOI: 10.14704/WEB/V18SI02/WEB18012
11. Adamson, F. B. (2006). Crossing borders: International migration and national security. International security, 31(1), 165-199.
12. Bosworth, M., & Guild, M. (2008). Governing through migration control: Security and citizenship in Britain. The British journal of criminology, 48(6), 703-719.
13. Léonard, S. (2010). EU border security and migration into the European Union: FRONTEX and securitisation through practices. European security, 19(2), 231-254.
14. Rudolph, C. (2003). Security and the political economy of international migration. American political science review, 97(4), 603-620.
15. White, G. (2011). Climate change and migration: Security and borders in a warming world. OUP USA..
16. Bigo, D. (2001). Migration and security. Controlling a new migration world, 4, 121.
17. Schrieder, G., & Knerr, B. (2000). Labour migration as a social security mechanism for smallholder households in Sub-Saharan Africa: The case of Cameroon. Oxford Development Studies, 28(2), 223-236.
18. Faist, T. (2002). “Extension du domaine de la lutte”: International Migration and Security before and after September 11, 2001. International Migration Review, 36(1), 7-14.
19. Andersson, R. (2016). Hardwiring the frontier? The politics of security technology in Europe’s ‘fight against illegal migration’. Security dialogue, 47(1), 22-39.
20. Deumert, A., Marginson, S., Nyland, C., Ramia, G., & Sawir, E. (2005). Global migration and social protection rights: The social and economic security of cross-border students in Australia. Global Social Policy, 5(3), 329-352.
21. Nyantakyi-Frimpong, H., & Bezner Kerr, R. (2017). Land grabbing, social differentiation, intensified migration and food security in northern Ghana. The Journal of Peasant Studies, 44(2), 421-444.*****

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

22. Zezza, A., Carletto, C., Davis, B., & Winters, P. (2011). Assessing the impact of migration on food and nutrition security. *Food Policy*, 36(1), 1-6. *****

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KİŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(21)

Dr. İlahə VƏLİYEVƏ³²

SƏDİ SANİ QARABAĞI YARADICILIĞINDA “XƏLVƏTİLİK” TƏRİQƏTİNİN İZLƏRİ TRACES OF “KHALWATI” ORDER IN WORKS OF SADI SANI GARABAGHI

ÖZ

19. yüzyl, Azərbaycan halkının tarixində sosyo-politik, ekonomik ve sosyal statusuyla öne çıkan özel bir aşamaydı. Bu dönem, edebi ve kültürel çevresinin zenginliği ve çeşitliliği ile de ayırt edilir. 19. yüzyl Karabağ edebiyat ortamında yüzden fazla şair yazmış ve yetiştirmiştir. Sadi Sanî Karabaği, 19. yüzyl Karabağ edebiyat çevresinin en yetenekli yazarlarından biridir. Karabaği, 19. yüzyl Karabağ edebiyat ortamının en seçkin sanatçılarından biriydi. Kaynaklara göre Sadi Sanî, memleketinde mükemmel bir medrese eğitimi aldıktan sonra Amasya'ya gitmiş ve burada dönemin ünlü tarikat lideri ve ünlü alimlerinden Seyyid Mir Hamza Nigari'nin yanında öğrenim görmüştür. İlim öğrenmeye büyük bir ilgisi olan Sadi, gençliğinde 19. yüzyl'da Orta Doğu'nun kültür merkezlerinden biri olan Amasya'ya giderek eğitimini artırmış ve orada dönemin önde gelen alimlerinden eğitim almıştır. Sadi Sani'nin diğer türlerdeki şiirlerinden çok azı günümüze ulaşmıştır. Şairin sadece gazel türünde değil, genel olarak diğer türlerde de en yüksek gereksinimleri karşılayan eserler meydana getirebildiği bu şiirlerin genel düzeyinden hissedilir. Sadi Sani'nin eserlerinde dünyevi şiirlerin yanı sıra dini temaların da özel bir yeri vardır. Makalede Sanî'nin tasavvuf, özellikle Halvetilik tarikatına uygun gazelleri araştırılmaktadır. Burada gazellerin intrepretasyonu yapılmış, modern edebi tekniklerle yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sadi, Kerbela, Halvetilik, Gazel, Tasavvuf.

ABSTRACT

The 19th century was a special stage in the history of the Azerbaijani people with its socio-political, economic and social status. This period is also distinguished by the richness and diversity of its literary and cultural environment. In the 19th century, he wrote and raised more than a hundred poets in the Karabakh literary environment. Sadi Sani Karabaghi is one of the most talented authors of the 19th century Karabakh literary circle. Karabakh was one of the most distinguished artists of the 19th century Karabakh literary environment. According to sources, Sadi Sani went to Amasya after receiving an excellent education in his homeland, where he studied with Seyyid Mir Hamza Nigari, one of the famous sect leaders and famous scholars of the time. In his youth, Sadi, who had a great interest in learning science, increased his education by going to Amasya, one of the cultural centers of the Middle East, in the 19th century, where he received training from the leading scholars of the period. Many of Sadi Sani's poems of other types have survived to the present day. It is felt from the general order of these poems that the poet is able to create works that meet the highest needs not only in the gazelle genre, but also in other genres as a whole. In addition to secular poems, religious themes have a special place in Sadi Sani's works. The article examines Sani's mystical gazelles, especially those of the Halveti sect. Here is an intrepretation of gazelles, interpreted with modern literary techniques.

Keywords: Sadi, Karbala, Khalvatiye, Gezel, tasavvuf.

³² Sumqayıt Dövlət Universiteti, Azərbaycan və Xarici Ölkələr Ədəbiyyatı Kafedrasının baş müəllimi, Azərbaycan. E-mail: ilahe.mariya@mail.ru

GİRİŞ

Təsəvvüf görüşünün Qərb Panteizmindən gəldiyi məlumdur. Panteizmə görə, “Kainat - İnsan arasında heç bir fərq yoxdur. Belə bir fərq rəşional illüziyadır. Şübhəsiz bir Tanrı yoxdur və beləliklə, heç bir yaradılışdan danışa bilmərik. Panteizmə görə, Kainatın toplusu Tanrıdır və ezoteriklərin müdafiə etdikləri kimi kainatın xaricində Allah yoxdur. Hər bir zərrəcik onun özüdür... Kainatın yaranmasının səbəbi məhz Allahın gözəlliyini əks etdirmək və göstərməkdir.” (Məmmədov və Arıcan, 2019: 120). Bu anlayış IX əsrdən başlayaraq Şərqdə müxtəlif cərəyan və təriqətlərdə təzahür etməyə başladı. Bu təriqətlərdən biri İslam aləmində ən geniş yayılmış və Seyid Yəhya Bakuvinin inkişaf etdirdiyi Xəlvətlik təriqətidir. Xəlvətlik XII əsrin sonu XIII əsrin əvvəllərində təşəkkül tapmış bir sufi təriqətidir. Bu təriqətin dərin izlərinə XIX əsrdə yaşamış sufi şair Sədi Saninin şeirlərində rast gəlmək mümkündür.

Seyid Nigari ilə tanışlıq Sədi Saninin dini dünyagörüşlərinə müəyyən təsir etsə də, o sırf təriqət şairi olaraq qalmamış, özünün nikbin ruhlu dünyəvi mövzulu şeirləri ilə daha çox tanınmışdır. O islam dini kanonları ilə kifayətlənməyərək təsəvvüfə meyl etmiş, ilahi eşqin, vəhdəti-vücut nəzəriyyəsinin bütün incəliklərini mənimsəməyə çalışmışdır. Şairin məhz bu keyfiyyətləri özündə birləşdirməsi onun şeirlərini oxunaqlı etmiş, sevilməsi, şöhrət tapması üçün zəmin yaratmışdır. O, şeirlərində ilahi məhəbbətlə insani, dünyəvi məhəbbət arasındakı fərqi elə məharət və ustalıqla aradan qaldırır ki, oxucu özü də hiss etmədən eyni vaxtda hər iki hissi yaşaya bilər. Bu mənada Sədi Saninin ədəbi irsini mükəmməl şəkildə qavramaq üçün onun dünyəvi şeirləri ilə yanaşı ilahi eşqi özündə ehtiva edən təriqət şairi kontekstində yazdığı ürfan poeziyasını da düzgün şərh etmək və qiymətləndirmək olduqca vacibdir. Ümumiyyətlə, təsəvvüfün ədəbiyyat aləminə nüfuz etdiyi gündən etibarən qəzəl şairlərinin əksəriyyətinin yaradıcılığında sadəlikdən daha çox mürəkkəbliyə meyl güclənməyə başlamışdır. Sonralar ənənəyə çevrilən bu xüsusiyyət demək olar ki, əksər şairlərin yaradıcılığına nüfuz edərək əsas mahiyyət kəsb etmişdir.

1.Xəlvətiyyə Təriqətinin Yaranması və İnkişafı

“Xəlvətiyyə” İslamda ən geniş yayılmış təriqətlərdən olub, özünün sülhsevərliyi, barışıcı mövqedə olması ilə fərqlənən sufi təriqətlərindən biridir. X əsrdə Əbdülqahir Sührəverdidən etibarən təşəkkülə başlamış xəlvətlik sufi məktəbinin əsası lənkəranlı İbrahim Gilani və şirvanlı Ömər Xəlvəti tərəfindən qoyulmuşdur. Təriqət adını qurucusu Pir Ömər in dağlarda və meşələrdə xəlvətə çəkilərək yalnızlıq halında təfəkkür və ibadət etməsindən almışdır.

Təriqətin yaranması haqqında Türkiyədə nəşr olunan “İslam Ensiklopediyası”nda oxuyuruq: “Hazar Dənizi”nin güneybatısında bulunan Ceylan bölgəsindəki Lahican’da doğup böyüyən Ömər el-Halveti, İbrahim Zahidi Ceylan’ın halifesi olaraq Harizm’de irşat fəaliyyətində bulunan amcası Ahi Muhammed Halvetiye (ö. 780/1378-79) intişar etmiş, onun ölümündən sonra da irşat makamına keçmişdir. Ömər-el Halveti, daha onra Karakoyunlu hakimiyyətində bulunan Tebriz’e gidərək irşat fəaliyyətini burada sürdürmüşdür.” (Nəvvab, 1998: 329).

Həmin mənbədə “Xəlvəti” təriqətinin yaranma yeri, eləcə də onun yayıldığı coğrafi məkanlar da dəqiqliyi ilə qeyd olunur:

“...Halvetiye tarikatı, Azərbaycan’da kurulmuş, gelişmiş ve buradan Anadolu’ya, Anadolu’dan da Balkanlar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika’ya yayılmıştır. Halvetiye Anadolu’ya Sedreddin Hiyavi’nin halifələrindən Amasyalı Pir İlyas tarafından getirilmiştir.” (Nəvvab, 1998: 329)

Məlumatdan görüldüyü kimi, “Xəlvətiyyə” təriqəti Azərbaycan ərazisində yaranmış, sonralar isə şöhrət qazanaraq daha geniş coğrafi əraziyə çıxıb yayılmışdır.

Bu məlumatlarla yanaşı, ensiklopediyada “Xəlvətiyyə” təriqətinin əsas xüsusiyyətləri, onun mahiyyət və məramı aydın şəkildə şərh olunur:

“... Halvetiye’de nefsin kötülükten ve günahlardan arındırılması esastır. Genellikle yol da dille, kalple, ruhla ve sırla yapılan zikirdir. Genellikle tasavvufata önem verilen az yeme, az konuşma, az uyuma, inziva, zikr, şeyhe gönülden bağlı olma ilkelerine Halvetilikte hassasiyyətle uyulur, müşahide mertebesine ulaşmak için mücadele şattır.” (Nəvvab, 1998: 395).

2.Sədi Sani və Xəlvətiyyə Təriqəti

XIX əsrdə Qarabağda doğulmuş gənc yaşlarını Amasiya, Anadoluda keçirmiş Azərbaycanın tanınmış şairlərindən olan Sədi Sani Qarabağının yaradıcılığında da bu təriqətin rolu mühüm önəm kəsb edir. Sədi mükəmməl təhsil almağa gəldiyi Amasiyada “Nəqşibəndi” təriqətinin bir sıra görkəmli nümayəndələri, o cümlədən təriqətin başçısı (mürşidi) Hacı Mir Həmzə Nigari ilə tanış olmuş və ondan dərslər almışdır. Salman Mümtaz bu barədə yazır: “Qarabağın Cicimli kəndlisi Şeyx Mir Həmzə Nigari ilə də görüşmüş, onun müşahidələrindən istifadə etmişdir”. (3.v.3.). Salman Mümtazın bu qeydlərindən, eləcə də digər mənbələrdən məlum olur ki, Sədi Amasiyadan vətəni Qarabağa Seyid Nigarinin müridi, Nəqşibəndi təriqətinin fəal üzvü kimi qayıtmışdır. Bu təriqət şairin dünyagörüşünün formalaşmasında həlledici rol oynamışdır. O təkcə islam dini kanonları ilə kifayətlənməyib, təsəvvüfə meyl etmiş, ilahi eşqin, vəhdətivücuda nəzəriyyəsinin bütün incəliklərini mənimsəməyə çalışmışdır. Sədi külliyyatında Seyid Nigari ilə bağlı bir neçə şeiri vardır ki, onların ümumi məzmununda Seyid Nigarinin əsl mürşid, aparıcı təriqət başçısı olduğu aydın hiss olunur. Bu şeirlərində şair öz mürşidinə dərin ehtiramla yanaşib onu müqəddəs bir varlıq kimi səciyyələndirməyə çalışmışdır:

Manəndi-aşiq müştəğın adın çağırдыңmı?
Nigari-Şirin üstə nami-Fərhadın çağırдыңmı?
Yetişdi güşinə, ey Sədi, fəryadın çağırдыңmı?
Şikayət eyləyib kuyində imdadın çağırдыңmı?
Nigaritək büti-taci-səri-xubanə yetdinmi? (A, vər.17^a)

Şair istər “Fələk” rədifli müxəmməsində, istərsə də farsca yazdığı “Aməd” rədifli qəzəlində ustadının ölümünü böyük təəssüf hissi, qəlb ağrısı ilə yad edərək hər iki şeirində ona maddeyi-tarix yazmışdır.

Yer yüzində cəsədi oldu məhərrəmdə nihan,
Min iki yüz ilə həştad can üzrə cahan.
Dər lövh-i vəfa nəğş-e negar həm əcəb amənd,
Tarix-e vəfatəş ze xətt-o xal-o ləb amənd.
(Vəfa lövhəsində də nigarin nəqşi əcəb oldu.
Onun vəfat tarixi xəttü xalü ləb oldu) (185 v.14^a).

Seyid Nigari ilə tanışlıq şairin dünyagörüşündə ciddi dəyişikliyə səbəb olmuş, o burada olduğu müddətdə dünyəvi şeirlərlə yanaşı, təsəvvüf yönümlü, təriqət mövzulu şeirlər də yazmışdır. Şairin şeirlərindən birində “xəlvəti” təriqətinə mənsub olduğunu açıq şəkildə etiraf edir.

Biz xəlvətiyiz, ta nə zərər məşğələmizdən,
Eşq əncüməni şölələnilir məşəlimizdən.
Aşiq çağırır ahımız avazi-cərestək,
Zira yol azar qafil olan qafiləmizdən.
Sərbəstə mətayız çəkəriz bari-əmanət,
Həmmalı-qəmiz, vaqif olan şələmizdən. (145, 123).

Şair bu şeirində təriqətin əsas qayə və məramını, təriqət mənsublarının qarşısında duran ümdə vəzifələri aydın şəkildə şərh edir, böyük təriqət başçısı Şah Qasım Ənvarın yolu ilə gedərək dünya hadisələrinə, onun gedişinə özünün eləcə də təriqət üzvlərin etinasızlığını bildirir:

Bir qətrəcə gəlməz iki dünya gözümüzdə,
Dəryayi-mühit istə bizim hövsələmizdən. (145, 126).

Təbii ki, xəlvətiyyə təriqətinə meyl etmədən öncə Sədi İslam dininin ən aparıcı təriqətlərindən olan sünnü, yaxud da şiə təriqətlərindən birinə mənsub olmuşdur. Onun konkret olaraq bu təriqətlərindən hansına mənsub olması haqqında bir-birinə zidd olan bir sıra mülahizələr vardır. Şairin Türkiyədə təhsil alması,

sünnülərin ən çox məskunlaşdıqları yaşayış məntəqələrinə tez-tez səfər etməsi və bu yerləri öz şeirlərində xüsusi ehtiramla vəsf etməsini onun sünnülərə olan dərin məhəbbətinin təzahürü kimi qiymətləndirmək olar.

Təsəvvüf fəlsəfəsinə görə iki aləmdən – məcazi (qeyb) və maddi aləmdən ibarət olan dünya Ali Mahiyyət və onun təzahürlərinin toplusudur. İnsan isə bu iki aləmin mahiyyət və əlamətlər toplusunun simvollarını özündə əks etdirən varlıqdır. Bu xüsusiyyətinə görə insan özü də kiçik bir dünya kimi qəbul edilir. Həmin təsəvvürə görə böyük dünyada mövcud olan nə varsa, o insanda da mövcuddur. Təsəvvüfün başlıca şərtlərindən biri kiçik, yaxud da model dünya hesab olunan insanın özünü dərk etməsi məsələsidir. Çünki özünü dərk edən insan sonsuz kainatı, bütün aləmi də dərk etmiş olur. Bu yol isə Allahı dərkədən keçir. Yəni “özünü dərk edən Allahını dərk etmiş olur, Allahını dərk eyləyən isə bütün dünyanı”.

Mey – “Haqqı anlamaq üçün sufinin qəlbində əmələ gələn zövq” anlayışıdır. Sufilər irfani meyvə qədəhində yarın – Allahın üzünü görür, ona qovuşmağı – vəhdətə nail olmağı arzulayırlar. Nicat yolunu isə irfan şərəbində görürlər. Çünki şairin, salikin qəlbinə ruhlandırılan, onu ilhama gətirən məhz bu şərəbdır:

Sağı, gətir ol rahi ki, ruhi-ürəfadır,
İmanə vəfa, qəlbə səfa, canə səfadır. (B-80a, T-12a).

Onlar şərəb qədəhini həm də yas və ələmə qarşı ruhu müdafiə edən bir vasitə kimi götürür və qəlblərində olan qəm pasını da onunla təmizləyirlər.

Zövqi-zülali-ləlini meynuş olan bilir,
Keyfincə keyfi-badəni sərxoş olan bilir.(A-15a)
Zövqi-hüzur, ləzzəti-vəhdət nə olduğun
Fikri-həqqilə zikri fəramuş olan bilir. (A-13b, T-16a)

Təsəvvüf fəlsəfəsinə görə salikdən dünyaya hökmran olmaq, onun fəvqündə dayanmaq tələb olunur. Bunun üçün o, fani dünyanın naz-nemətindən imtina etməli, gəda, dilənçi yolunu tutmalıdır. Çünki varlı olan kəslər heç vəchlə bu səadətə nail ola bilməzlər:

Sərgəştəqani kuyini könlümdən al xəbər,
Kəbə yolunu hacibə çavuş olan bilir.
Bilməz səfayi-fəqri bu gün padşah olan,
Ol vəhdəti gədayi-nəmədpuş olan bilir. (A-39^b, T-21^b)

Lakin bununla yanaşı onun şiə məzhəbinə, Əhli-beytə münasibəti, Əlinin (ə.) və onun ailə üzvlərinin faciəli həyatından bəhs edən şeirlər yazmasını şairin şiəməzhəb olmasını danılmaz bir fakt kimi araya gətirir. Sədinin hansı təriqətə mənsub olduğuna münasibət bildirən Mir Möhsün Nəvvab yazır: “Eşitdiyimə görə, adı camaatdandır. Sonra səs yayıldı ki, etiqadını dəyişib şiəməzhəb olub. ...Deyilənə görə, cənab imam Hüseyin həzrətlərinə, Həzrəti-Abbasa növhə və qəsidə demişdir...”(Qasımlı, 2002: 123).

Nəvvab bu fikri mülahizələrlə desə də, onun imam Hüseyin və Həzrət Abbasa şeir yazması danılmaz fakt kimi şairin şiəməzhəb olmasını sübut edir. Çox güman ki, ilk növbədə maraqlandığı hər bir şairin dini baxışlarını nəzərə alan Nəvvab onun etiqadını dəyişib, şiəməzhəb olmasını təsadüfən deməmişdir. Bizim fikrimizcə, düşünyə mühitin təsiri ilə əvvəlcə sünnü, eləcə də xəlvətiyyə təriqətini seçən şair sonralar şiə təriqətinə meyl edərək onun ardıcıl təbliğatçısına çevrilmişdir. O, sünnü və xəlvətiyyə təriqəti barədə cəmi bir-iki şeir yazdığı halda, şiə təriqətinə, onun mənsubları olan Əhli-beyt üzvlərinə və islam tarixində ən böyük faciə hesab olunan Kərbəla hadisəsinə onlarla şeir həsr etmişdir. Təbii ki, bu şeirlərdə şairin Kərbəla faciəsi və onun qəhrəmanı Hüseyinə dərin rəğbəti, sonsuz məhəbbəti öz əksini tapmışdır. Sədi hətta sünnülərə həsr etdiyi şeirində də Kərbəla hadisəsindən söhbət açır, onun acı xatirələrini qeyd edir. Lakin bu məsələdə o sünnüləri qınamır, baş vermiş faciəni tarixi yanlışlıq kimi qiymətləndirir və əslində sünnülərin də məhərrəm ayında matəmdə, yasda olmasını, Kərbəla hadisəsinə gizli-gizli yanmalarını qeyd edir. Bununla da şair bərişdirci mövqedə dayanaraq üzərinə ağır bir missiya götürür və eyni dinə mənsub olan insanlar arasına salınmış bu təfriqəni aradan qaldırmağa cəhd göstərir.

Andan ki, düşə təfriqə cəmiyyəti-islamə,
Ol fırqədə imanü imamət niyə dursun?. (A-39^b, T-22^b)

-deyən şair şiə təssübkeşliyi ilə yazdığı “Sünnülər” rədifli şeirində sünnülərin də baş vermiş Kərbəla hadisəsindən peşiman olduqlarını, lakin onlar bu kədəri qəlblərində məxfi çəkdiklərini qeyd edir və onların şəbih məclislərində iştirakını arzulayır. Bununla da iki təriqət arasındakı ixtilafı aradan götürməyə səy göstərir:

Sinəsi sünnülərin bir məxfi matəmxanədir,
Bağlamışdır qapını əğyarə möhkəm sünnülər.
Məxfi əza saxlamağı mane deyil ixləsə bəs,
Nola matəmgahidə əğləşsə əbsəm sünnülər. (A-39^b, T-22^b)

Şerin sonunda isə bu təriqət mənsublarını bir araya gətirmək üçün onları öz yanına dəvət edir:
Ol qədər eşqi-Hüseyn ilə pərişan ol ki, ta
Sədiya, gəlsin sana həmin şairlər, həm sünnülər. (A-39^b, T-22^b)

“Təzkireyi-Nəvvab”da şairin Molla Sədi kimi təqdim olunması faktı da onun din adamı olmasından xəbər verir. Lakin Sədi özünün bir sıra mütərəqqi görüşləri ilə müasirlərindən ciddi şəkildə fərqlənir. O, islam dinini, eləcə də mövcud təriqətləri fanatikcəsinə, kor-koranə təbliğ etmir. Onlara bəsirət gözü ilə baxıb, onun əsas mahiyyət və qayəsini xalqa düzgün anlatmağa çalışır, dinin özündə olan bir sıra neqativ halların, qeyri-məqbul adət və ənənələrin aradan qaldırılması yolunda müəyyən iş görür. Bunun üçün o daima axtarışda olmuş, təkcə islam dini ilə kifayətlənməyərək dövrünün aparıcı təriqətindən olan “Nəqşibəndi” və “Xəlvətiyyə” təriqətlərini də dərinləndirən öyrənmiş və bu təriqətin fəal üzvlərindən biri olmuşdur.

Sədin dini baxışlarından aydın hiss olunur ki, o seperatçılıqdan uzaq, hər bir təriqət və dini məzhəblərə ehtiramla yanaşan mütərəqqi dünyagörüşlü şair olmuşdur. Lakin bununla yanaşı istər islam dininə, istərsə də XIX əsrdə mövcud olan aparıcı təriqətlə yaxından bələd olan Sədi ardıcıl olaraq bütün irsi boyu zahidlərə, vəzifələrə, yalançı və fanatik din xadimlərinə qarşı mənfi münasibətdə olmuş, sırası gəldikcə onları tənqid, hətta təhqir etməkdən çəkinməmişdir. Bu mənada O, az da olsa öz müasiri Seyid Əzimə yaxınlaşır. Lakin bu yaxınlıq ardıcıl, davamlı deyil, zahiridir. Yalançı din xadimlərinə qarşı Seyid Əzimdə olan barışmazlıq, kəskin münasibətə Sədi Sanidə rast gəlmirik. Seyid Əzim irsinin görkəmli tədqiqatçısı Məmmədov yazırdı: “Seyid Əzimin yaradıcılığını müntəzəm izlədikdə qarşımızda açılan ümumi ponaramada ən tünd boyalarla rənglənmiş, insanda ikrah hissi doğuracaq çoxlu adamcıqlar nəzərə çarpır. Bu adamcıqlar içərisində ən iyrencləri, şairin “bayquş” adlandırdığı “o biri dünya” carçıları-şeyx, abid, zahid və mollalardır.” Kara, 1995: 223). Adları çəkilən bu din nümayəndələrinə qarşı ümumiyyətlə XIX əsrin əksər mütərəqqi şairlərinin münasibəti birmənalı olmuşdur.

Əl çək, ey zahidi-kəmhövsələ, cəng eyləmə çox,
Sən tarı, get, başımı dəng eyləmə çox. (171, v.20^b)

-deyən Sədi də zahidin yalan vədlərinə inanmadığını və onun dediklərinin cəfəng, zəhlətökən yalan vədlərdən başqa bir şey olmadığını oxucuya çatdırır. Şair zahidə qarşı olan inamsızlığını gizlətmir, onun hərəkət və davranışlarını, dediyi yalanları qəbul edə bilmir, hətta bəzən qəzəblənərək etik normaları pozur, zahidi pişiyə, ulağa, hətta küçə itlərinə bəzədir:

Bir pişikcə hünərin yox, qabartma tükünü,
Özünü ərseyi-cəng içrə pələng eyləmə çox.
Sən bir itsən ürürsən küçədə, mən bir dəvəçi,
Aparıb başımı, ovqatımı təng eyləmə çox.
Yaxud:

Bunca yüklərsən riya bərin qəfayi-azhidə,
Sədi, insaf et, məgər adəm himarın gözləməz? (A-39^b, T-22^b)

NƏTİCƏ

Qeyd etmək lazımdır ki, XIX əsr şairləri dini mövzuya, xüsusilə Kərbəla müsibəti və onunla bağlı hadisələrə öz əsərlərində xüsusi yer verir, islam dinini geniş şəkildə təbliğ edirdilər. Onların əksəriyyətinin təsəvvüf fəlsəfi lirikasına müraciət etmələrinin bir səbəbi də islam dini ilə təsəvvüf arasında olan orta q məxrəc, müəyyən yaxınlıq, xüsusilə də Allaha tapınmaq kimi ümumi nəticə idi. Bunu XIX əsr Qarabağ şairlərinin öz yaradıcılıqlarında Kərbəla müsibəti ilə təsəvvüf poeziyasını paralel şəkildə vermələrindən də aydın şəkildə görmək mümkündür. Hər iki lirikanın başlıca mövzusunun ilahi eşqə, Tanrıya tapınmaq məsələsi təşkil edirdi. Bu dövr poeziyasında şairlərimizin əsrlərdən bəri ədəbiyyatımızda özünə vətəndaşlıq hüququ qazanmış, “eşq”, “aşiq”, “məşuq”, şərab, mey, məclis, saqi, meyxanə, xərabat, canan, ənləhəq, təcəlla, mürid, mürsid, arif, salik, vüsul və s. bu kimi təsəvvüf terminlərini işlətməsi, demək olar ki, simvolik karakter daşıyırdı.

Sədi Saninin yaradıcılığı ədəbi boyutu, məcazların rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edir. Orta əsr romantik poeziyasını müfəssəl təhlil edən şair ədəbi məcazların hər birini olduqca sistemli bir şəkildə istifadə etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Saninin məlum olan qəzəllərinin çoxu əruz vəzninin həcəz və rəməl bəhrlərində qələmə alınmışdır. Ümumiyyətlə, Sədi Saninin poetik dünyası həm dərin məna tutumu, həm də yüksək ideya-bədii özəllikləri ilə seçilən dəyərli sənət nümunələridir.

ƏDƏBİYYAT

1. AMEA Əlyazmalar İnstitutunun arxivi. B-8074
2. MƏMMƏDOV, Kamran (1975). XIX əsr Azərbaycan şeirində satira. Bakı, ELM
3. NƏVVAB, Mir Möhsün (1998). Təzkireyi-Nəvvab. Bakı, ELM
4. ŞİRVANİ, Seyid Əzim (1969). Seçilmiş Əsərləri. I c. Bakı, ELM
5. Məmmədov Rövşən, Arıcan Osman (2019). Pantezizm Fəlsəfəsi və Nəsimi Yaradıcılığında Emanasiya Anlayışı. Ədəbiyyətin Nəsimi Zirvəsi (məqalələr toplusu). Sumqayıt, SDU Nəş.
6. Türkiyədə tapılan Divan. (fotomaksimile)
7. AMEA Əlyazmalar İnstitutunun arxivi. A-34(1) Fr.993.
8. AMEA Əlyazmalar İnstitutunun arxivi. M-310/3
9. NƏVVAB, Mir Möhsün (1998). Təzkireyi-Nəvvab (Tərtib edən və nəşrə hazırlayan Ə.Bağirov). Bakı: Şuşa nəşriyyatı
10. MİRƏHMƏDOV, Əziz (1998). Ensiklopedik Lüğət (ədəbiyyatşünaslıq). Bakı, Azərbaycan Ensiklopediyası NPB
11. KARA, Mustafa (1995). Tasavvüf və tarikatlar tarixi. İstanbul, Dergah Yayınları
12. İslam Antiklopedisi. İstanbul, 1997
13. QASIMLI, Məhərrəm (2002). Şah İsmayıl Xətəinin poeziyası. Bakı, ELM

Dr. Hasan YAKUT

İSLÂM HUKUKUNA GÖRE ÖLÜMLÜ TRAFİK KAZALARINA İLİŞKİN HÜKÜMLER PROVISIONS REGARDING FATAL TRAFFIC ACCIDENTS ACCORDING TO ISLAMIC LAW

ÖZ

İslâm, insanın vücut, akıl ve ruh sağlığının korunmasını, maddi ve manevi malının güvence altına alınmasını güvence altına alarak bunların muhafazasını zarurât-i diniyeden saymıştır. İslâm, insanın maddi ve manevi varlığına yapılabilecek veya yapılmış ihlalleri önlemek ve gidermek, bireysel ve toplumsal hayatı ıslah etmeye dönük bir kısım özendirici veya caydırıcı tedbirler ve müeyyideler deruhte etmiştir. Fıkıh literatürü açısından haksız bir fiil sonucu doğrudan veya dolaylı meydana gelen zararların maddi ve manevi olması fark etmeksizin giderilmesi ve tazmin edilmesi ilkesel olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, fikhî bir kural olarak; “zarar bi kaderi’l-imbân giderilir”, “zarar imbân ölçüsünde karşılanır” kaideleri konulmuştur. Trafik kazalarında iradî veya gayri iradî kusur, kasti veya gayri kasti ölüm ve yaralanmalar, maddi ve manevi zararlar, travmalar, parçalanmış aileler, sosyal ve iktisadî kayıplar, maddi kayıplarla birlikte hayatın geri kalanını da olumsuz şekilde etkiler.

Trafik kazalarından mütevellit ölümlerin, sakat kalmaların, yaralanmaların, maddi ve manevi zararlarının tazmini, kazalara sebebiyet oranının nispetinde hadisenin failine cezalar ve kazazedenin varislerine taalluk eden hak ve hukuk, dinen mensup olan diyet ve kefare, şart ve miktarının ne olduğu da İslâm hukuku açısından ele alınarak ortaya konulması, kazalara karşı önleyici tedbirlerin alınmasına, mağdurların haklarının korunmasına, mağduriyetlerin önlenmesine, mağduriyetlerin giderilmesine ve uygulamada olan kurallara daha çok dikkat edilmesine vesile olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Trafik Kazaları, Hükümler.

ABSTRACT

Islam guarantees the protection of the physical, mental and spiritual health of a person, and the security of his material and spiritual goods, and considers their preservation as a necessity. Islam has taken some encouraging or deterrent measures and sanctions to prevent and eliminate the violations that can or have been made to the material and spiritual existence of man, and to improve individual and social life. In terms of Fiqh literature, it is accepted as a principle to compensate and compensate the direct or indirect damages caused by a wrongful act, regardless of whether they are material or moral. In this context, as a fiqh rule; The rules of "harm bi qadar'l-opportunity will be removed" and "damage will be compensated to the extent possible" have been put in place. In traffic accidents, voluntary or involuntary faults, intentional or unintentional deaths and injuries, material and moral damages, traumas, broken families, social and economic losses, and financial losses also negatively affect the rest of life.

Compensation of deaths, disability, injuries, material and moral damages resulting from traffic accidents, punishments to the perpetrator of the incident in proportion to the rate of accident, rights and law pertaining to the heirs of the casualty, diet and penance belonging to religion, what is the condition and amount in terms of Islamic law. It will be instrumental in taking preventive measures against accidents, protecting the rights of victims, preventing grievances, eliminating grievances and paying more attention to the rules in practice.

Keywords: Islamic Law, Traffic Accidents, Provisions.

Temel Kavramlar

Tazminat/Damân ve İslâm Hukukunda Tazminat

İslâm; hem bireyin hem de toplumun hak ve hukukunun korunması, toplumsal düzenin sağlanması, maslahatı ve zararların önlenmesine ilişkin hukuk esasları bina etmiştir. Sözelimi, “Def-i mefseted celb-i menâfiden evlâdir”³³ genel fıkıh prensibi ile zararların önlenmesi bir derece faydaya tekaddüm edilmiştir. Bu usuli kaideden, cezaların meşruiyetinde defî zarar ve defî mefseted tahakkuk edilmiştir.³⁴

İslâm hukukçuları damân kavramını “kefalet” ve “mali sorumluluk” anlamlarında kullanmışlardır.³⁵ Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî ve Zâhirî fakihleri damân kavramını “kefalet”³⁶ veya zararın giderilmesi ya da verilmiş olan zarardan doğan sorumluluk anlamında kullanmışlardır.³⁷ Hanefî hukukçuları ise damân kavramını kefaletten ziyade sorumluluk manasında kullanmayı tercih etmişlerdir.³⁸ Damânın, ‘damânü'l-gâsıb’ (gasp edenin tazmin yükümlülüğü) ya da ‘damânü'l-müşteri’ (alıcının tazmin yükümlülüğü) şeklinde kullanımı açıkça ‘tazminat’ anlamında kullanıldığını göstermektedir.³⁹ Damân kavramı, şahsa yönelik zararlarda hükmedilen diyet ve erş gibi manevi tazminatı da içine alabilecek genel anlamda tazminat yerinde kullanılmıştır.⁴⁰ İslâm hukukunda tazminatın “telef edilen şeyin misli var ise misli ile kıyemî ise kıymetini vermekten ibarettir” şeklinde tanımlandığı görülmektedir.⁴¹ Telef edilen bir şeyin misliyle tazmini mümkün olmadığında o şeyin maddi kıymeti ile telafi edilmesi de tazminat ile ifade edilmiştir.⁴² Zararın tazminine ilişkin meşruiyeti kitap⁴³, sünnet⁴⁴, icmâ ve akıl ile sabittir. İslâm hukuku açısından; ‘zarar tazmin edilir’⁴⁵,

³³ Ali Himmət Berkî, Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye), (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982), Mecelle, md. 30.

³⁴ Mustafa Ahmed Zerkâ, Şerhu'l-Kavâidi'l-Fıkhiyye (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2001), 113.

³⁵ Ebü'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr el-Ferganî el-Mergînânî, el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi (Beyrut: Dâru'l-Erkam, t. y.), III, 231; Muvaffakuddîn Ebü Muhâmməd Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, el-Muğni ‘alâ Metni'l-Mukni’ (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), V, 70-180.

³⁶ Ebü Muhammed Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm, el-Muhallâ bi'l-Âsâr fi şerhi'l-Mücellâ bi'l-İhtisâr, thk. Ahmed Şakir (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2018), VI, 39.

³⁷ İbn Hazm, el-Muhallâ bi'l-Âsâr, VI, 43.

³⁸ Kemal Yıldız, İslâm Sorumluluk Hukuku Akit Dışı Sorumluluk (İstanbul: İFAV, 2013), 35.

³⁹ Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî İbn Receb, el-Kavâid fi'l-fikhî'l-Müsemmâ Takriü'l-Kavâid ve Tahriü'l-Fevâid (Mısır: 1972), 96.

⁴⁰ Yıldız, İslâm Sorumluluk Hukuku, 36.

⁴¹ Şerat Semire ve Bukas Fetihe, “Netaku'd-Damân fi'l-Mes'ûliyeti'l-Akâdeti ve'l-Fikhî'l-İslâm” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bağdad Üni. Hukuk Fakültesi, 2015), 6.

⁴² Muhammed b. Muhammed Ebü Hamid el-Gazzâlî, el-Vecîz fi'l-Fikhî'l-İmam eş-Şâfiî, thk. Ali Mi'vad, Adil Abdülmevcüd, 1. bs. (Gazze: Dâru'l-Erkam, 1997), I, 205.

⁴³ Kur'an'da bir müminin başka bir mümin tarafından hatâen öldürülmesi sonucunda verilecek ceza mensurdur. Âyette; “Hatâen olması dışında bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı yoktur. Hatâen bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir” buyrulmuş, devamında “Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir” denilmiştir (Nisâ: 4/92-93); “Kim size saldırırsa, siz de tıpkı size saldırdıkları gibi onlara saldırın.” (Bakara: 2/194) Âyette görüldüğü üzere saldırıda bulunanlara karşı mukabelede bulunmak ve karşılık vermek hem muhatap olunan zarara karşı hakkın aranması hem de muhtemel zararın önlenmesi bakımından emir olarak verilmiştir; “Kötülüğün karşılığı da ona denk bir kötülüktür.” (Şuarâ: 42/40). Âyette, kötülük ve haksız fiillerin karşılıklarının da aynı ve misli olduğu belirtilmiştir; Ayette, “Eğer ceza vermek isterseniz, size yapılanın aynı ile karşılık verin.” (Nahl: 16/126) buyrulurken açıkça ifade edildiği gibi, haksızlığa veya zarara uğranılması durumunda misli ile mukabelede bulunmak ve tazmin esastır.

⁴⁴ Hz. Peygamber (a.s.) bir gün cenaze namazını kılacağı esnada mevtanın borcunun olup olmadığını sormuş, sahâbede iki dinar borcu olduğunu söyleyince cenaze namazını borcu ödenmeden kılmadığı rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber (a.s.), biri öldüğünde bıraktığı terekenin varislerine ait olduğunu dolayısıyla borcunun da ödenmesi gerektiğini ifade etmiştir (Mecdüddin Ebî Berekât Abdusselam b. Teymiye el-Harrânî, el-Müntekâ fi Ahâdisi'l-Ahkâm (Beyrut: Mektebetül Asriye, 2000), II, 39); Hz. Peygamber (a.s.), “Zarar vermek ve zarara zararlar karşılık vermek yoktur.” (İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. Sünen-i İbn Mâce, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Ahkâm”, 17; Ebü Abdullah Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 5. bs. (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985), V, 327) buyurmuştur. Yine “Başkasına ait bir malı alan, onu sahibine geri verinceye kadar ondan sorumludur.” (Ebü Ebü Dâvüd Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî el-Ezdî, Sünen-i Ebî Dâvüd ve Tercemesi, çev. İbrahim Koçaşlı (İstanbul: Mili Gazete, 1983), “Büyü”, 90; Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî Tirmizî, el-Câmiü's-Sahîh, thk. Subhî es-Sâmîrî (Beyrut: Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1409/1988), “Büyü”, 39; İbn Mâce, “Sadakât”, 5) hadisinde de görüldüğü üzere, zarar vermemek ve zarara sebep olmamak esastır; Rasûlullah (a.s.), zararların tazmininde belli hükümler deruhte etmiştir. Mübâşeret (doğrudan) cana veya bedene verilen zararın tazmini ile ilgili Hz. Peygamber: “Bir canı öldürmenin diyeti yüz devedir. Burun, dil, dudaklar, husyeler (erkeklik organı) ve sırt omurgasının diyeti yine tam diyettir.

‘zaruret hâli, başkalarının hakkını ortadan kaldırmaz, zaruret başkasının hakkını helal kılmaz’⁴⁶ gibi kabul edilen genel prensipler zararın tazmin meşruiyetini ortaya koymaktadır.

Haksız yere bir başkasının canına, bedenine veya malına verilen zararın tazmin edilmesi İslâm âlimlerince üzerinde görüş birliği bulunan bir husustur. İslâm’da Müslümanın canı ve malı dokunulmaz olduğundan⁴⁷ aynı zamanda bir Müslümanın diğer Müslümanların eliyle ve diliyle yapacakları zararlardan emin olduklarından⁴⁸ iradi olsun veya olmasın cana veya mala gelen zararın tazmini kitap-sünnet ve icmâ ile sabit olmuştur.⁴⁹

İslâm hukukunda mala ve cana karşı işlenen suçların tazmini, “Damânu’l-itlâf” başlığı altında ele alınarak hem haksız fiil sorumluluğu hem de cezaî sorumluluk içinde değerlendirilmiştir. Cana yönelik zararın tazmini (Dâmânu’n-nefs), mala yönelik zararın tazmini (Damânu’l-mal) olarak ikiye ayrılmıştır.⁵⁰ Trafik kazası sonucu malda meydana gelen zararda fâilin kusuru bulunmasa dahi, verilen zararlar ile failin fiili arasında illiyet bağı kurulduğunda tazminle yükümlü olacaktır. Zira İslâm hukukunda itlâf sorumluluğunda kusur olmasa da fail verdiği zararı tazminle yükümlüdür.⁵¹

Bu bağlamda Ölümlü trafik kazaları ise cezai sorumluluk sahasına girmektedir. İslâm hukukunda kasden öldürmelerde ceza, kısas olup, kısas şartlarının tam sağlanmadığı durumlarda veya tarafların anlaşmaları sonucu söz konusu ceza diyete dönmektedir. Trafik kazalarında da şayet kasıd varsa, asıl olan faile kısas uygulanmasıdır. Şüphesiz tarafların anlaşması durumunda ceza diyete dönecektir. Öte yandan çoğunlukla hataen veya kasda benzer öldürmeleri içeren kazalarda ise esas olan mağdura diyet ödemektir.⁵² Ölümle sonuçlanmayan yaralanmalı veya bir uzvun kullanılamaz hale gelen kazalarda, ödenecek diyetin İslâm hukukunda “erş” veya hükümeti-adl⁵³ olarak tazmin edilmiştir. İslâm hukukçularından Mehmesânî,

Me'mûme ve câize yaranın tazminatı üçte bir diyettir. Muhakkıle yaranın tazminatı 15 deve, el ve ayak parmaklarının her bir parmağın tazminatı 10 deve, bir dişin tazminatı ise 5 devedir. (İmam Mâlik, “Akdiye”, 31; Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şu’ayb b. Ali en-Nesâî, Sünenü’l-Kübrâ, thk. Hasan Abdu’lmuni’ m Şelebî, 1. bs. (Beyrut: er-Risâle, 2001), “Kitâbu’d-diye”, 7029; Ebû Dâvûd, “Diyât”, 248) şeklinde ortaya koyarak cana ve bedene verilen zararların tazmininde uygulanılacak tazminatın çerçevesini çizmiştir; Resûl-i Ekrem (a.s.), tessebbüben verilen zararın tazmini ile ilgili; “Bahçe sahipleri bahçelerini gündüz korurlar. Hayvanların gece verecekleri zararı ise sahipleri tazmin eder” (Ebû Dâvûd, “Büyü”, 92; Ebû Abdillâh İmâm Mâlik b. Enes, el-Muvatta’ li’l-İmâm Mâlik, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: Mustafa el-Bâni el-Halebî, 1985), “Akdiye”, 18; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, V, 426) şeklinde buyurarak hayvanın vereceği (tesebbüben) zararın da tazmin edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla zarar, tessebbüben gerçekleştiğinde zararın oluşmasına sebep olan gerçek sorumlu zararın tazminini üstlenmek durumundadır. Benzer şekilde yine Hz. Peygamber (a.s.); “Kim hayvanını Müslümanların yolunda veya çarşısında durdurur ve bu hayvan ayaklarıyla ve elleriyle bir şeye basıp zarar verirse hayvan sahibi tazminatla yükümlü olur.” (Ebu’l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, Sünen, thk. Şuayb Arnaut (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2004), III, 385) buyurarak tessebbüben sebep olunan zararın tazmininde nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini ortaya koymuştur; Ayrıca Hz. Peygamber, mala yapılan haksız fiiller sonucu meydana gelen zararların tazmini ile ilgili olarak, zarar gören ekin tarlası hakkında hüküm veren Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman kararlarının ifade edildiği âyetleri (Enbiya: 21/78-79) tefsir etmiştir (Cezâirî, Ebû Bekir Câbir. Eyseru’t-Tefâsir li Kelâmi’l-Âliyyi’l-Kebîr 4. bs. (Cidde: Dârüs-Selâm, 1992), III, 432).

⁴⁵ Celaleddin Abdurrahman b. Ebîbekr es-Suyûtî, el-Eşbâh ve’n-Nazâir fi-Kevâidi ve furû’ fikhî’ş-Şâfi’iyye (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1983), II, 112; Ali Haydar Efendi, Dürerü’l-Hukkâm Şerhü Mecelletül-Ahkâm (İstanbul: Gül Naşriyat, 2006), I, 33; Mecelle, md. 20.

⁴⁶ Ali Haydar Efendi, Dürerü’l-Hukkâm, I, 38, 39.

⁴⁷ Yahya b. Şeref en-Nevevî. Şerhün-Nevevî ‘alâ Sahîhi Müslim. 2. bs. (Beyrut: Dâru İhyâi ‘t-Turasi’l-Arabî 1982), Müslim, “Birr”, 32.

⁴⁸ Müslim, “İman”, 64, 65; “Rikak”, 26; Tirmizî, “Kıyame”, 53; “İman”, 13; Ebû Dâvûd, “Cihad”, 3; Buhârî, “İman”, 4, 5; Nesâî, “İman”, 8, 9, 11; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, III, 160, 162, 187, 191, 193, 195, 305, 306; IV, 114; VI, 21.

⁴⁹ Hayreddin Karaman, Mukayeseli İslâm Hukuku, 6. bs. (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), I, 98.

⁵⁰ Hamza Aktan, “Damân” DİA, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), VIII, 452.

⁵¹ Saliha Okur Gümrükçüoğlu, “İslâm Hukuku Bağlamında, Trafik Kazalarında Meydana Gelen Ölüm ve Yaralanmalarda Diyet Hükümlerinin Uygulanabilirliği”, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 28 (2016): 279-292; Yıldız, İslâm Sorumluluk Hukuku, 146.

⁵² Aktan, “Damân”, VIII, 452.

⁵³ İslâm hukukuna göre erş ve hükümet-i-adl, vücut bütünlüğünün ve organların telefi veya yaralanması halinde başvuru bir tazminat şeklidir. Erş; müessir fiillerde mağdura ödenmesi gereken bedel olup bu bedel ya bir nass ile ya da hâkimin takdiri ile tesbit edilmektedir. Hâkimin takdirine bırakılan bedel, hükümet’i-adl olarak adlandırılmaktadır. Yaralanma kastı bulmaksızın meydana gelen müessir fiillerde kısas söz konusu olmayıp bu durumda mağdura tazminat ödenmesi öngörülmüştür (Ali Şafak,

yaralanan kişinin gerek tedavi masraflarının gerekse yaralandığı için iş gücü kaybından kaynaklanan nafakasını kazaya sebep olan kişinin tazmin etmekle yükümlü olacağını ifade etmiştir.⁵⁴

Tazminatta asıl olan zararın meydana gelmesidir.⁵⁵ Hukuka aykırı bir fiille zarar meydana gelmemişse tazmin yükümlülüğü gerçekleşmemektedir.⁵⁶

İslâm sorumluluk hukukunda suçluların cezalandırılmasında suçlu, mağdur, mağdur yakınları, toplum ve kamu hukuku açısından adaletin sağlanması, suçluya verilen ceza ile fert, suça ve suçluya karşı korunmuş olması, suçluya öngörülen ceza ile suçun dünyada telafisi, ahirette ise günahlara kefarete imkanı sağlanmış olması ve mağdur, mağdur yakınları ve kamu vicdanının teskin edilmesi gibi belli hedeflerin güdüldüğü görülmektedir.⁵⁷

Fıkıh literatürünü temel alan Mecelle'ye göre maddi ve manevi zarar neticesi tazminatı mucip gerekçeler arasında akit⁵⁸, telef etme⁵⁹, el koyma⁶⁰, tasarrufu engelleme ve aldatma⁶¹ sayılmaktadır.⁶² Beşerî hukuk açısından tazminat, 'haksız fiil' ve 'sözleşme hükümlerine aykırı hareket etme' olmak üzere iki başlık altında toplandığı görülmektedir.⁶³

Tazminatın Şartları ve Tazmini

Zarar, fiilin doğal sonucu olarak meydana gelmelidir. Fiil ile zarar arasında illiyet bağı kurulmuş olmalıdır. Eylem; bedende veya malda meydana gelen zararın oluşmasına neden olan davranışlardır. İlliyet bağı; itlâf sonucu oluşan zararın fiili gerçekleştirene isnat edilebilmesi ve bir tazmin yükümlülüğü doğabilmesi için oluşan ilişkidir. Fiil ile zarar arasındaki illiyet bağı, tazmin borcunun gerçekleşmesi için önemli görülse de dolaylı itlâf durumlarında bunun tespiti kolay olmayabilmektedir. Mübâşeretle itlâfla tessebbüben itlâfın birleşmesi durumunda doğrudan failin sorumlu tutulur.⁶⁴ Doğrudan itlâf durumunda zarara sebep olanın sorumluluğu ile ilgili failin ehliyet veya temyiz gücü olup olmaması şartı aranmamaktadır. Doğrudan zarara sebep olma ile gerçekleşen tazmin sorumluluğu failin vücûb (hak)

"Erş", DİA, (Ankara: TDV Yayınları, 1995), XI, 307-308; Şamil Dağcı, İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Filler, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1996), 83-84; Abdullah b. Muhammed b. Kudâme el-Makdîsî, el-Kâfi fi Fikhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, thk. Muhammed Fâris ve Me'ad Abdulhamid (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İmiyye, 1993), V, 241; İbn Âbidîn, Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr, VI, 575; Bedrettin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, Umdetu'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, 1. bs. (Beyrut: Dârü'l Kütübu'l-İlmiyye, 2001), XII, 217; Muhammed Süleyman el-Eşkâr, el-Mucellâ fi'l-Fikhi'l-Hanbelî (Dimaşk: Darü'l-Kalem, 1988), II, 367).

⁵⁴ Gümrükçüoğlu, "İslâm Hukuku Bağlamında Trafik Kazalarında Meydana Gelen Ölüm ve Yaralanmalarda Diyet Hükümlerinin Uygulanabilirliği", 279-292.

⁵⁵ Velide Dedeoğlu ve Hıfzı Veldet. Umumi Bakımdan Zarar ve Tazminat. (İstanbul: İstanbul Üni. Hukuk Fakültesi, 1944), 743.

⁵⁶ Yıldız, İslâm Sorumluluk Hukuku, 128.

⁵⁷ Nazım Büyükbaş, "İslâm Ceza Hukukunda Hadlerin Caydırıcılığı", Gaziosmanpaşa Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 2 (2013): 97-126; Vehbe Zühaylî, İslâm Fikhi Ansiklopedisi (İstanbul: Risale Yayınları, 1994), VIII, 480; Nazım Büyükbaş, "Klasik İslâm Hukukçularına Göre Cezalandırmanın Gayesi" (Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erciyes Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 173-187; Suat Erdoğan, "Kur'an Sünnet Işığında Suç Ceza Uygunluğu" (Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 67;

⁵⁸ Âyet ve Hadislerle akdin tazminata sebep olan unsurların biri olduğu ortaya konulmuştur. Mâide: 5/1; Nahl: 16/ 91; İsrâ: 17/34;

⁵⁸ Buhârî, "İcâre", 14; Ebû Dâvûd, "İcâre", 12; Tirmizî, "Ahkâm", 17.

⁵⁹ Yaralama, öldürme, bedenine verilen zararlar telef etme kapsamında değerlendirilmiştir. Başkasına ait bir malı telef etmenin tazmin sorumluluğu hadiste şu şekilde ifade edilmiştir; "Zarar vermek, zarara zararlar karşılık vermek yoktur." (İbn Mâce, "Ahkâm", 17)

⁶⁰ Hadiste, başkasına ait bir malı alanın sahibine iade edinceye kadar o maldan sorumlu olduğu bildirilmiştir (Ebû Dâvûd, "Büyü", 88; Tirmizî, "Büyü", 39; İbn Mâce, "Sadakât", 5)

⁶¹ Hadiste, zarar vermek de zarara zararlar karşılık vermek menedildiğinden insanları herhangi bir yolla zarara uğratmak veya zarara sevk etmek yasaklanmıştır (İbn Mâce, "Ahkâm", 17; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II, 348).

⁶² Mecelle, md. 103.

⁶³ Mustafa Reşit Karahasan, Sorumluluk Hukuku, 6. bs. (İstanbul: Beta Yayınevi, 2003), 58.

⁶⁴ Fikret Eren, Borçlar Hukuku Genel Hükümler (İstanbul: Tercih Kitabevi), II, 523; Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, el-Mebsût, 3. bs. (Beyrut: Dârü'l-Mârife, 1978), XXVII, 16; Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Hatib eş-Şirbînî, Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî ve Evlâduhu, 1958), IV, 83.

ehliyetine dayanmaktadır. Bundan dolayı mümeyyiz küçükler ile akıl hastaları doğrudan haksız bir fiil ile sebep oldukları zararları tazminle yükümlü görülmüşlerdir.⁶⁵

Zararları, maddi ve manevi olarak ikiye ayran İslâm hukukçuları zararların tazmininin de bu tasnifi temel almışlardır. Maddi zararlar neticelenen haksız fiilleri işleyenlere ceza tatbiki veya tazminatla telafisi hususunda İslâm hukukçuları ittifak hâindedir. Maddi zararların canda meydana gelen kısmında ölüm, yaralanma, hastalığa sebep olma, sakat bırakılma, iş gücünden mahrum bırakma vb. durumlar bulunmaktadır. Bu zararlar birisinin ölümü, uzvunu kaybetmesi, kırılması, yaralanması şeklinde olabileceği gibi, psikolojik rahatsızlıklara neden olması, hamile kadının çocuk düşürmesi, organlarında meydana gelen görme, işitme, tatma, dokunma gibi fonksiyon kayıpları şeklinde olabilmektedir.⁶⁶ Bedene, cana gelen zararlar genel olarak kazançtan, ücretten mahrumiyet, iş gücü göremezlik veya işgücü kaybı, gibi mali sonuçlara da yol açabileceği gibi tedavi masrafı gerektiren durumlar da olabilmektedir.⁶⁷ İslâm hukukuna göre kişinin bedenine verilen zararlar İslâm hukukunda maddi zarar olarak değerlendirilerek bu türden zararlar kısas, diyet, kefare, erş, hükümet'i-adl gibi mali müeyyideler ile tazmin edilmektedir.⁶⁸ Trafik kazasında meydana gelen yaralanma ve uzuv kayıplarında ödenecek diyet⁶⁹ bedelinin İslâm hukukunda "erş" veya "hükümet'i-adl" olarak adlandırılmaktadır.⁷⁰

Diyet ve Zararların Tazmininde Diyet

İslâm hukuku açısından haksız fiiller, şahsa ve mala yönelik haksız fiiller olarak ikiye ayrılmıştır. İslâm ceza hukukunda şartlar olgunlaştığında şahsa yönelik öngörülen ceza kısastır. Taraflar sulh ettiklerinde veya şartlar oluşmadığında ise hukuki bir sorumluluk olarak diyet gerekmektedir. Hanefiler, cinayet karşılığında maktulün yakınlarına verilen parayı veya malı "diyet" kavramı ile ölüm değil de yaralanmanın karşılığı olarak verilen mal veya parayı "erş" kavramı ifade etmişlerdir.⁷¹ Bununla beraber bazı Hanefî âlimlerin diyet ve erş ayırımına gitmeyerek diyeti, insanın canına veya uzvuna karşı işlenen tüm cinayetler için ödenen bedel olarak ifade etmişlerdir.⁷² Şâfiîler'e göre diyet; cinayet sonucu cana karşılık verilen mal veya paradır.⁷³ Mâlikîler'e göre diyet; hür insanın öldürülmesi, sakatlanması ya da yaralanmasına bedel olarak ödenen mal veya paradır. Hanbelîler ise diyeti, hür bir insanın öldürülmesi, sakatlanması veya yaralanmasına karşılık mağdura veya onun velisine ödenen mal veya para olarak tanımlamışlardır.⁷⁴

Kasıtlı ve hatalı öldürme sonucu dinen uyulması gereken hükümler diyet, köle âzâtı, tövbe ve oruç kefareti açıkça âyette ifade edilerek hatâen bir mümini öldürenin mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine diyet vermesi gerektiği emredilmiştir.⁷⁵ Bakara suresinde; kısasın farz kılınması, öldürülenin yakınlarınca katilin affedilmesi durumunda verilmesi gereken diyet emir altına alınmıştır. Âyette de

⁶⁵ Serahsî, el-Mebsût, XXVII, 16; Şirbînî, Muğni'l-Muhtâc, IV, 83; Mecelle, md. 916- 960.

⁶⁶ Ercan Eser, "İslâm Hukukunda Haksız Fiil ve Haksız Fiilden Doğan Sorumluluk" (Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 131-133.

⁶⁷ Subhî Mahmesânî, En-Nazariyyetü'l-Âmme li'l-Mücebâtı ve'l-Ukûd, 3. bs. (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1983), I, 170.

⁶⁸ Ali Kaya, İslâm Hukukunda Bedene İlişkin Zararlar ve Tazmini (Bursa: Emin Yayınları, 2007), 171-262.

⁶⁹ Diyet kelimesi, Arapça, "vedy" fiilinin mastarı olup, "ödemek, vermek" anlamına gelmektedir. Sözlükte kıyılan can karşılığında takdir edilen mal, başkasının hakkını vermek gibi anlamlarda kullanılmakta olup, İslâm hukukunda haksız bir yere öldürülen, sakat bırakılan veya yaralanan bir şahsa takdir edilen mal veya para ve kan bedeli olarak ifade edilmektedir (Ebü'l Feth Nassuriddin el-Mutarriżî, el-Muğrib fi Tertibi'l-Mu'rib (Halep: Mektebetü Üsâme b. Zeyd, 1979), II, 347; Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, Lisânü'l-Arab (Dâru'l Meârif, 1979), VI, 480; Ömer Nasuhi Bilmen, Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 2008), III, 12)

⁷⁰ Fahrettin Atar, Fıkıh Usûlü (İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 69.

⁷¹ Abdullâh b. Mesud Mevsilî, el İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr, thk. Şuayb Arnavut, (Beyrut: Dâru'r- Risaleti'l Âlemiyye, 2009), II, 568.

⁷² Ekmelüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, Şerhu'l-İnâye ale'l-Hidâye (Lubnan: Dar'ül-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), X, 27; Mergînânî, el-Hidâye, IV, 464.

⁷³ Şemsüddin Muhammed b. Ebi'l-Abbas Ahmed b. Hamza İbn Şihâbüddin er-Rameli el-Mısri el-Ensârî, Nihâyetü'l-Muhtâc (Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), VII, 315.

⁷⁴ Mansur b. Yûnus el-Hanbelî, Şerhu Muntehâ'l-İrâdât (Beyrut, Müessesetü'r-Risale, t. y), VI, 75.

⁷⁵ "Yanlışıklıkla olması dışında bir mü'minin bir mü'mini öldürmeye hakkı olamaz. "Nisâ: 4/92.

görülebileceği üzere maktulün yakınları katili affetseler dahi mağdurun yakınlarına diyet verilmesi emredilmiştir.⁷⁶

Kur'an-ı Kerim ile meşru kılınan diyet miktarı, âyetlerle açıkça beyan edilmemiş ancak Hz. Peygamber'in uygulamaları ile salaha kavuşmuştur. Hz. Peygamber (a.s.), İslâm'ın bütün hükümlerinde olduğu gibi diyet konusunda da miktarların ne olduğunu en ince ayrıntısına kadar beyan ederek yeri geldiğinde uygulamaları ile tavzihte bulunmuştur.⁷⁷ Diyetin meşruluğu, nass ile sabit olduğundan asr-ı saadetten günümüze değin diyetin meşruluğu ve uygulanması konusunda icmâ-ı ümmet hâsıl olmuştur.⁷⁸

Cinayet, kasıtlı (amden), hatâen veya kasda benzer (şibhi amd) işlenen müessir bir fiille gerçekleştiğinden genel olarak mübâşeretden verilen zararlar kapsamında değerlendirilmiştir.⁷⁹ Bir fiilin mübâşeretden olması o fiilin doğrudan bir fail tarafından gerçekleştirildiği anlamına geldiğinden fail birinci derecede sorumlu olmaktadır. Failin doğan zarardan kasdı olsa da olmasa da sorumluluğu aynı olup, zararın tazmini bizzat failin kendisine aittir. Dolayısı ile trafik kazalarında sürücü aracın yegâne yöneticisi olduğundan sürücünün aracı ile yaptığı herhangi bir zarardan sorumlu tutulması kaçınılmazdır.⁸⁰

Hanefî âlimler, farklı yollarla meydana gelen öldürme suçlarının her birine verilecek cezaların farklı olması sebebiyle kısas veya diyeti gerektiren cinayetleri "amden öldürme", "amde benzer öldürme", "hatâen öldürme", "hata mecrasında sayılan öldürme" ve "tesebbüben öldürme" olarak beş grupta ele almışlardır. Şâfiî ve Hanbelî hukukçuların kısas veya diyeti gerektiren cinayetleri "amden öldürme", "amde benzer öldürme" ve "hatâen öldürme" şeklinde üç kategoride ele aldıkları görülmektedir.⁸¹ Mâlikîler ise kısas veya diyeti gerektiren cinayetleri "amden öldürme" ve "hatâen öldürme" şeklinde iki kısımda ele almışlardır.⁸²

Trafik kazaları sonucunda gerçekleşen ölüm veya yaralanmalar için diyet hükümlerinin uygulanabilirliği farklı değerlendirilmiştir. Mübâşeretden meydana gelen zararlarda hukuka aykırılık söz konusu olmasa da fail işlediği fiilden mütevellit zarardan sorumlu olmaktadır.⁸³ Trafik kazası ile malın zarar görmesi hâlinde zararda failin kusuru bulunmasa dahi verilen zarar ile failin fiili arasında illiyet bağı kurulması durumunda fail tazminle yükümlü olacaktır. Buna göre bir malı itlâf eden kusurlu olmasa dahi mala verdiği zarardan dolayı sorumlu olup tazmin yükümlülüğü bulunmaktadır. Trafik kazalarında ölüm meydana geldiğinde ise ölüme sebep olma karşılığında öngörülecek hüküm cezaî sorumluluk bağlamında değerlendirilmektedir. Buna göre İslâm sorumluluk hukukunda birini kasten öldürmenin karşılığı olan ceza kısastır. Kısası gerektiren şartlar tam olarak sağlanamadığında ya da taraflar arasında anlaşma sağlanması durumunda sorumluluk, hukuki bir mahiyete bürünmektedir. Bu sorumluluk türü, diyet olarak karşılık

⁷⁶ "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir" Bakara: 2/178.

⁷⁷ Amr ibn Şuayb (ö.118/736), Hz. Peygamber'in hatanın diyetini köylerde yaşayanlar için dört yüz dinar olarak veya buna denk kıymette gümüş olarak değerlendirdiğini, bunu da develerin fiyatlarını esas alarak tespit ettiğini, develerin pahalılaşması durumunda diyetin miktarını yükselttiğini ve develerin kıymeti düştüğünde de diyetin miktarını indirdiğini bildirmiştir (Ebû Dâvûd, "Diyât", 4564; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, thk. Muhammed Abdülkadir Âta, 3. bs. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi-İlmiyye, 2003), VIII, 135); İbn Abbas'tan (ö.68/687) rivayetle Hz. Peygamber; "Parmaklar diyetle eşit değerdedir. Dişler de aralarında eşittirler. Köpek dişi azı dişine eşittir. Bunlar öbürlerine diyet meselesinde denktirler" demiştir (Ebû Dâvûd, "Diyât", 4559; "Diyât" 4567).

⁷⁸ İbn Kudâme, diyeti gerektiren cinayetlerde ehl-i ilmin icmâ ettiğini zikretmiş (İbn Kudâme, el-Muğni, XI, 402), İbn Münzir (ö.318/930), hür adamın diyetinin yüz deve olduğu konusunda icmâ olduğunu ifade etmiştir (Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim İbn Münzir, en-Nisâburi, el-Evset fis-Süneni vel'-İcma' ve'l-ihlâf, thk. Ebû Hammad Sağır Ahmed b. Muhammed Hanif, 1. bs. (Riyad: Darü't-Tibe 1985), 166).

⁷⁹ Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ud el-Kâsânî, Bedâiü's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi' (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996), X, 233.

⁸⁰ Atalay, "İslâm Borçlar ve Ceza Hukuku Açısından Trafik Kazalarından Doğan Sorumluluk", 48.

⁸¹ Vehbe ez-Zühaylî, el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletühü (Dimaşk: Dârül-Fikr, 1987), VI, 222-224.

⁸² Abdurrahman el-Cezîrî, Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı. çev. Mehmet Keskin, 3. bs. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1993), V, 133; Zühaylî, el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletühü, VI, 224; Şâfiî ve Hanbelî hukukçular Hanefîlerin yaptığı tasnifteki "hata mecrasında sayılan öldürme" ve "tesebbüben öldürmeleri", hatâen öldürme" zımında ele alarak hepsini "hatâen öldürme" başlığı altında ele almışlardır. Mâlikîler ise "amden öldürme" ve "amde benzer öldürme" taksimatını "amden öldürme" olarak, "hatâen öldürme", "hata mecrasında sayılan öldürme" ve "tesebbüben öldürmeleri" ise "hatâen öldürme" başlıkları altında toplamışlardır (Cezîrî, Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı, V, 133).

⁸³ Mecelle, md. 914: "Bir kimse kendi malı zannıyla diğerinin malını itlâf etse dâmin olur".

bulmaktadır. Sürücünün birini aracı ile kasten öldürmesi durumunda asıl olan sürücünün kısas ile cezalandırılmasıdır. Ancak taraflar aralarında anlaşarak kısas cezasını diyete çevirebilmektedirler. Trafik kazalarının büyük kısmı kasten öldürmekten ziyade hatâen veya kasda benzer (şibh-i amd) öldürmeler olduğundan failin sorumluluğu mağdura diyet ödemektir.⁸⁴

Fukahâ diyetin hangi mallardan ödeneceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı âlimler sadece deveden verileceğini ileri sürerken, bazıları deve, altın ve gümüşten verilebileceğini, diğer bazıları ise bunlara koyun, sığır ve kumaşı ilave etmişlerdir. Ancak, diyetin deveden verileceği konusunda âlimler ittifak etmişlerdir.⁸⁵ Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'e göre deve işiyle uğraşan deveden, altın işi ile uğraşan altından, gümüş işiyle uğraşan ise gümüşten verir.⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, diyetin deve, altın, gümüş, koyun ya da sığırdan verileceğini kabul etmiştir.⁸⁷ Diyetin bedelinin bizzat fail tarafında ödenmesi üzerinde görüş birliği vardır. Ancak günümüz şartlarında araç sigortalarının anlaşmaları gereği kaza sonucu meydana gelen ölüm veya yaralanmalarda ödemeyi taahhüt ettikleri miktar failin ödemesi gerek diyetin yerine geçebilecektir.

İslâm Hukukuna Göre Diyetin Miktarı ve Diyetin Sakıt Olması

Hz. Peygamber (a.s.), mağdura ödenecek diyet miktarının belirlenmesinde kıstas olarak deveyi almıştır. Hz. Peygamber (a.s.), mümin bir canın, diyetinin yüz deve olduğunu bildirmiştir.⁸⁸ Diyet konusunda hukuk ekolleri arasında ayrıntı sayılabilecek tartışmalar bir tarafa bırakılacak olunursa görüş birliğinden söz edilebilir.⁸⁹ Diyet miktarı, Hz. Peygamber'in hadisleri, uygulamaları Hulefâ-i Raşidin döneminde uygulama örnekleri ile ayrıntılı olarak geçmektedir. Diyet miktarının bazı hadislerde 1000 dinar altın, 12.000 dirhem gümüş, 2000 sığır, 2000 koyun ya da 200 elbise olarak geçtiği görülmektedir.⁹⁰ Hz. Ömer'in deve fiyatlarındaki artışa dikkat çekerek diyetin 1000 dinar altın, 12.000 dirhem gümüş, 200 sığır, 2000 koyun ve 200 elbise olarak verilebileceğini zikretmiştir.⁹¹

Trafik kazalarında kan bedeli olarak tanımlanan diyetin deve cinsi mi dikkate alınarak verilmesi veya daha sonraki uygulamalara göre mi verilmesi gerektiği hususunda Karaman; deve, altın ve gümüşün ortalamalarının dikkate alınmasının daha doğru olacağını ifade etmiştir.⁹² Diyet miktarının tespit edilmesinde İslâm hukukçularının ortak bir yol bulmaları daha doğru görülmektedir.⁹³ Netice itibarıyla trafik kazaları sonucu meydana gelen ölüm ve yaralanmalarda İslâm hukukunun mağduru korumaya yönelik tesis ettiği diyet uygulamasının yeni bir bakış açısıyla günümüz şartlarına yorumlanması gereklidir.

⁸⁴ Fahrettin Atar, Fıkıh Usûlü (İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 69.

⁸⁵ İbn Kudâme, el-Muğni, XI, 531. Ayrıca bkz., Muhammed b. İdris eş-Şâfi, el-Ümm (Mısır: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1961), VI, 115;

⁸⁶ Ebi'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbi İbn Rüşd, Bidâyetü'l Müctehid ve Nihâyetü'l Muktesid, 6. bs. (Beyrut: Dârü'l-Marife 1982), II, 411; Merginâni, el-Hidâye, IV, 463; Abdulgani el-Genem el-Meydâni, el-Lubâb fi Şerhi'l-Kitâb (Beyrut: Dârü'l-kitabu'l-Arabî, 2012), III, 37; Zühaylî, el-Fikhü'l-İslâmi ve Edilletühü, VI, 301; Hanefî âlimlerden İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed, diyetin deve, altın, gümüş, koyun, sığır ya da elbiseden verilebileceğini iddia etmişlerdir (Şemsüddin Muhammed b. Müflih el-Makdisî, Kitâbü'l-fürû' (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2003), IX, 437; Mustafa es-Suyûti er-Rahaybâni, Metâlibu'n-Nüha (Dimaşk: Menşuratu'l-Kütübi'l-İslâmi, 1961), VI, 94)

⁸⁷ Şemsüddin Muhammed b. Müflih el-Makdisî, Kitâbü'l-fürû' (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2003), IX, 437; Mustafa es-Suyûti er-Rahaybâni, Metâlibu'n-Nüha (Dimaşk: Menşuratu'l-Kütübi'l-İslâmi, 1961), VI, 94.

⁸⁸ Âmr İbn Şuayb'tan rivayetle Hz. Peygamber; "Kim hatâen öldürülürse diyeti yüz devedir. Yüz devenin otuzu iki yaşına girmiş dişi deve, otuzu üç yaşına girmiş dişi deve, otuzu dört yaşına girmiş dişi deve, onu ise üç yaşına girmiş erkek devedir." Ebû Dâvûd, "Diyât", 4541, Tirmizî, "Diyât", 1387, Nesâî, "Kasame" 30/8, 43.

⁸⁹ Ali Bardakoğlu, "Diyet", DİA, IX, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), IX, 473-479.

⁹⁰ Ebû Dâvûd, "Diyât", 18, 20

⁹¹ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr (Amman: Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye, 2004), VII, 68-70.

⁹² Hayrettin Karaman, İslâm Hukukunda Diyet Miktarı, Özel Mülakat, 11. 05. 2016.; Gümrükçüoğlu, "İslâm Hukuku Bağlamında Trafik Kazalarında Meydana Gelen Ölüm ve Yaralanmalarda Diyet Hükümlerinin Uygulanabilirliği", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S.28, (2016): 279-292.

⁹³ Gümrükçüoğlu, "İslâm Hukuku Bağlamında Trafik Kazalarında Meydana Gelen Ölüm ve Yaralanmalarda Diyet Hükümlerinin Uygulanabilirliği", 279-292.

Diyetin ödenmesi Allah (c.c.) tarafından konulmuş bir hükümdür. Yargı, diyetin ödenmesini karara bağladıktan sonra gerek canı gerekse âkile hukuki bir yükümlülük altına girmiş olur. Ancak bazı durumlarda, diyet ödeme yükümlülüğü düşmektedir. Diyet ödeme yükümlülüğü, mağdurun affı⁹⁴, iz bırakmaksızın yaranın iyileşmesi⁹⁵ ve zaman aşımı⁹⁶ gibi şartlar gerçekleştiğinde sakıt olabilmektedir.

İslâm Hukukuna Göre Trafik Kurallarına Muhalefetin Hükümü

Toplumun maslahatı ve def-i mefsedeti için alınan kararlara, İslâmi esaslara muhâlif olmamak şart ve kaydıyla itaat etmek vâciptir. Muasır Arap âlimlerinin Cidde şehrinde Uluslararası âlimler konseyinde aldıkları kararların birinde trafikte en fazla ölümlere sebebiyet veren trafik işaretlerinin ihlalini ittifaken haram olarak görmüşler ve şer'-i mücibi ne ise icrasına karar vermişlerdir.⁹⁷ Toplum maslahatı için ihdas edilen trafik kurallarını ihlal veya kurallara muhalefet eden ancak kazaya meydan vermeyen kişiye mali cezanın verilip verilemeyeceği ile ilgili iki görüş vardır:

- Mali ceza verilmez diyenler: Said Ramazan el-Bûti; Trafik kurallara muhalefet ettiği için sürücünden mali ceza almak caiz değildir demiştir.⁹⁸ İmam Haskefi el-Hanefî de trafik kurallarına muhalefet ettiği için ceza olarak mal alınamayacağını, ancak hâkimin takdiri ile sürücüyü hapis ile ta'zir edebileceğini ya da kamçılama veya ağır kelamla uyarmak gibi ceza uygulayabilir demektedir.⁹⁹ Ebû Hanîfe, İmam Muhammed ve diğer üç mezhep imamına göre trafik nizamına muhalefetten hâkimin mali ceza vermesi caiz değildir. İbn Âbidîn (ö.1307/1889) Ebû Yusuf'tan naklen, Sultan (devlet) isterse kurallara muhalefet edene mali ceza uygulayabileceğini bildirmiştir. Ancak Ebû Yusuf'tan nakledilen görüşün zayıf olduğu Bezzâzi (ö.827/1424), de şöyle geçmektedir: “Ta'zir için mal alınması geçici bir müddet içindir. Sonra kişinin malı iade edilir. Zira Şer-i bir gerekçe delil olmadıkça ta'zir olarak hiç kimseden mal alınmaz”.¹⁰⁰ İbn Kudâme (ö.620/1223); Hz. Peygamber (a.s.), “Müslümanın malında zekâtтан başka bir hak yoktur”¹⁰¹ buyurduğundan hâkim, imamın koyduğu nizama muhalefet eden kişiyi hapisle veya ağır sözlerle ta'zir edebileceğini söylemiştir.¹⁰² Ahmed es-Sâvî el-Mâlikî, icma olduğundan hâkimin kural ihlali gerekçesi ile mali bir ceza veremeyeceğini söylemiştir.¹⁰³

- Mali ceza verilebilir diyenler: Bu görüşü savunanlar bazı gerekçeler öne sürmüşlerdir. Şöyle ki; Hz. Ömer, Abdurrahman b. Hâtib'in adamlarını birinin devesini çaldıkları için cezalarını iki misli ile uygulamıştır. Yine sürüden ayrılan bir koyunun dağda kaybolduğu esnada çalınması ile çalan kişiye kıymetinin iki katıyla cezalandırıldığı gibi ya da kurutmak için hazırlanan meyvenin kurutma kabına

⁹⁴ Yahya b. Şeref Ebû Zekeriyya Muhyiddin en-Nevevî, Kitâbu'l-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb li'ş-Şîrâzî, thk. Muhammed Necîb el-Mutîi (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 2010), XVIII, 485; el-Makdisî, el-Kâfi fi Fikhi'l-İmâm, V, 279.

⁹⁵ Yaralamalarda, yaraların iz bırakmaksızın tamamen iyileşmesi durumunda Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'e göre mağdura bir bedel ödenmesi gerekmez (Kâsânî, Bedâiü's-Sanâi', VII, 296; II, 108). İmam Şâfiî ise, yara için hükümet'i-adl ödendikten sonra yara iyileşecek olursa ödenen hükümet'i-adl'in iade edilmesini gerekli görür (Şîrâzî, el-Mühezzeb, III, 333); İmam Ebû Yusuf, yara tamamen iyileşmiş olsa dahi mağdurun çektiği acı göz önünde bulundurularak mağdura “erşü'l elem” yani manevi tazminat ödenmesi gerektiğini söylemektedir (Mevsilî, el-İhtiyâr Ta'lîlil-Muhtar II, 581; Ebû'l Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed bin Ahmed el- Kudûrî, Muhtasarü'l-Kudûrî, (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), XI, 189; Esad Muhammed Sâid es-Sâğircî, el-Fikhu'l-Hanefî ve Edilletuhû, 1. bs. (Beyrut: Dârü'l Feyha, 2017), III, 263).

⁹⁶ Her ne kadar Mecellede; “Tekaddumu zaman ile hak sakıt olmaz” Mecelle, md. 1674, 586; İbn Nüceym, el-Eşbâh ve'n-Nezâir, I, 188 şeklinde geçse de zaman aşımı ile suçların ispatının fevkalade zor bir durum olduğunu göz önünde bulunduran bazı çağdaş İslâm hukukçuları, dava zaman aşımında on beş yıllık bir süreyi esas almışlar ve meşru bir mazeret olmaksızın bu sürede dava hakkını kullanmayan mağdurun diyet hakkından vazgeçtiğini kabul ederek, bu süreden sonra davanın görülemeyeceğini ifade etmişlerdir (Dağcı, Şahıslara Karşı İşlenen Müessir Fiiller, 252).

⁹⁷ Cidde Uluslararası Âlimler Konseyi, Trafik İşaretlerinin İhlali, Mecelletü mecme'ul-Fikhîl-İslâmi ed-Düveli, C. 2, S. 26 (1994), 54-55 www.iifa-aifi.org [10.11.2019].

⁹⁸ Muhammed Said Ramazan el-Bûti, Muhâderatun fi'l-fikhîl-Mukârın, (Dimaşk: Dârü'l Fikrîl Muasır, 1981), 149.

⁹⁹ Muhammed Abdullah Bâsûdân, Hevâdisü's-Seyri fi'l-Fikhîl-İslâmi (Yemen: Dârü'l-Kütüb'ül-İlmiyye, 2016), 23.

¹⁰⁰ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseyinî İbn Âbidîn, Hâşiyetü İbn Âbidîn Reddû'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1998), IV, 61.

¹⁰¹ İbn Mâce, “Zekât”, 3.

¹⁰² İbn Kudâme, el-Muğnî, XII, 526.

¹⁰³ Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Urfe ed-Dusûkî, Hâşiyetu'd-Dusûkî 'alâ Şerhi'l-Kebîr (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), VI, 370.

konulmadan çalınmasında iki misliyle cezalandırmak gibi kurallara muhalefet, mali ceza ile ta'zir edilebileceği iddia edilmiştir.¹⁰⁴ Hz. Peygamber (a.s.); “Kör bir şahsın devesinin çalınması hem kıymeti hem de bir mislide cezası vardır” buyurmuştur. Dolayısıyla kurallara muhalefet edenlere maslahata binaen mali ceza uygulanabilir.¹⁰⁵ Hz. Peygamber (a.s.); Bir zevcenin âdet hâlinde zevcesine ilk günlerde yaklaşmasını son günlerde yaklaşmasından iki misli mali ceza ile cezalandırmıştır.¹⁰⁶ Gazali (ö.505/1111) valinin, maslahat görmesi hâlinde kurallara muhalefet edilmesinden dolayı mali ceza ile ta'zirini caiz görmüştür.¹⁰⁷

Kurallara muhalefet ettiklerinden dolayı (trafik kurallarını ihlal veya kurallara muhalefet eden ancak kazaya meydan vermeyenlerden) mali cezanın alınabileceğini söylemek mümkündür.

İslâm Hukukuna Göre Trafik Kazalarında Tazminat

Cinayet, Hz. Âdem'den itibaren insanoğlunun en çok işlediği ve en çok infial uyandıran suçlardandır. Cinayet, kasten olabileceği gibi kasıtsız da işlenebilmekte, kusur, dikkatsizlik, ihmallik, hatâen, tedbirsizlik veya kanun ve kurallara muhalefetten dolayı meydana gelebilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de; “hatâen olması dışında bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olmadığı, hatâen bir müminin ölümünde, öldüren kimseye mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi emredilmiştir”.¹⁰⁸ Böylece İslâm dini, insan canına ya da uzvuna karşı işlenen cinayetlerde kisas ya da diyeti meşru kılmıştır. Günümüzde her gün başta trafik kazaları olmak üzere çeşitli sebeplerle insanın öldüğü, katledildiği, yaralandığı, sakatlandığı veya maddi manevi kayıpları göz önüne alındığında İslâm sorumluluk hukukunda kisas, diyet, erş ve kefaret hükümlerinin meşru kılınmasının ne denli bir öneme sahip olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Kasıtlı veya hatâen öldürme, sakat bırakma ve yaralama gibi insan canına yönelik işlenen suçlara karşı mağduriyetin önlenmesi ve giderilmesi ile suçlunun hak ettiği cezayı alabilmesi için hem mağdur hem toplum hem de suçlu adına adil çözüm arayışları İslâm hukukçuları Sünnet ve Kur'an ışığında yapılmış neticede pek çok çözüm önerisi ve farklı yorumlar getirilmiştir.¹⁰⁹

Trafik Kazalarında Can Kayıpları

Kasten adam öldürme ve müessir fiillerde asli ceza, kısıstır. Cismani zararların tazminat ödenerek karşılanması, ancak mağdurun kisas hakkından vazgeçerek diyet almayı kabul etmesi durumunda söz konusu olmaktadır.¹¹⁰ Taksirli (hatâen) ve kastın aşılması (şibhu'l-amd) suretiyle işlenen adam öldürme ve müessir fiillerde ise kisas söz konusu olmadığı için maddi tazminat (diyet-erş) zararın asli hükmü konumundadır.¹¹¹ Bu bakımdan cismani zararların mal ile tazmininde diyet ve erş kavramları büyük önem arz etmektedir. Diyet adam öldürme ve bazı durumlarda müessir fiillerde dikkate alınmakta, erş ise münhasıran müessir fiillerde söz konusu olmaktadır.¹¹²

Trafik kazalarında Kasten Öldürme /Amd-i Katl

Kasten Öldürme (Amd-i Katl); “Amd” Sözlükte “düşünerek”, “bilerek”, “isteyerek”, “kasıtlı”, “bile bile” anlamlarına gelir dini kullanımda “dinen” öldürülmesine asla cevaz verilmeyen bir insanı öldürücü aletlerden birisi ile kasten öldürmektir” tariftten ortaya çıkan neticeye göre amden katl, üç şartın gerçekleşmesi ile tahakkuk eder:¹¹³

- Maktulün dinen öldürülmesine izin verilmeyen bir kimse olması.

¹⁰⁴ Abdurrezzak b. Humam es-San'ânî, el-Musannef Abdurrezzâk, thk. Merkezî Buhus, 1. bs. (Kahire: Dârü't-Te'sîl, 2015), X, 293, no: 18978.

¹⁰⁵ Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, VI, 191; San'ânî, el-Musannef, X, 129, no: 18599.

¹⁰⁶ İbn Mâce, “Zekât”, 640.

¹⁰⁷ Muhammed b. Muhammed b. Ebî Zeyd b. İhve Diyâüddin el-Kureşî, Meâlimu'l-Kurbeti fî Ahkâmi'l-Hesebeti (Rıyad: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 288.

¹⁰⁸ Nisâ: 4/92.

¹⁰⁹ Bardakoğlu, “Diyet”, DİA, IX, 473-479.

¹¹⁰ Serahsî, el-Mebsût, XXVI, 125

¹¹¹ Dağcı, İrade Suç İlişkisinin Cezaya Etkisi, 76.

¹¹² Ahmet Ekşi, İslâm Tıp Hukuku, 1. bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 228.

¹¹³ Kâsânî, Bedâiü's-Sanâi', X, 233.

- Öldürmenin katilin fiili neticesinde, öldürücü bir aletle meydana gelmesi.
- Öldürme fiilinin kasten işlenmesi.

Amden öldürmede asli ceza, caniyeye kısas uygulanmasıdır. Fakat maktulün velileri kısas yerine diyet ödenmesini talep edebilirler. Bu durumda hüküm diyete çevrilir. Bu diyeti caninin kendisi öder. “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı”¹¹⁴ ayeti bunun delilidir.

Trafik Kazalarında Kasta Benzer Öldürme/Şibh-i Amd Katl

Kaste Benzer (Şibh-i Amd) Öldürme; Bir insanı öldürücü sayılmayan (taş, sopa gibi) bir şeyle öldürmektir.¹¹⁵ Bu nevi öldürmede, katilin öldürme kastı değil, haddi aşan bir fiili vardır. Bu fiil sebebiyle katil, mağdurun ölümüne sebep olmuştur. Bu tür öldürmede caniyeye kısas uygulanmaz, diyete hükmedilir.

İbn Ebû Şeybe’ye (ö. 235/849) göre silahla olmayan ölümler amde benzer öldürmelerdir. İcab edilen diyet de âkile tarafından ödenecektir.¹¹⁶ Hafis bize, o da Şeybani’den o da eş-Şa’bi’den, Hakem’den ve Hammad’dan taş, sopa veya kamçılama gibi şeylerle ölüm gerçekleşmişse amda benzer öldürme olduğu gibi, âkileden müğallaza diyet tazmin edilir.¹¹⁷

İslâm hukukuna göre: trafik kazalarında kaste benzer ölümlerde sorumluluk ve tazminat yükümlüğü ile ilgili örnek soru ve cevaplar aşağıda verilmiştir. Şöyle ki:

Örnek 1: Bir kimse çocuğu huysuz bir ata bindirse, sonra çocuk attan düşüp ölse, bu durumda meydana gelen cinayetten çocuğu bindiren kişi sorumlu ve dâmindir.¹¹⁸ Ebû Yusuf’a göre; bir hayvan, sahibi veya koruyucusu tarafından serbest bırakıp salınsa veya bir hayvanı kışkırtırsa, o da bir insana saldırarak zarar verse bu fiil, teaddî vasfıyla mutlak olarak telef ettiği şey tazmin edilir.¹¹⁹ Umuma ait yolda yetkili mercilerden izin almaksızın açılan çukura herhangi bir uyarı işareti bırakılmaksızın birisi düşüp ölse, çukuru kazan teaddî fiilinden dolayı olan zararlardan dâmindir.¹²⁰

Yayalar, bisiklet veya iki araç sürücüleri kasıtlı çarpışmışlar ise amde benzer öldürme meydana geldiğinden bu ölümlerden dolayı yarım diyeti müğallaza ödenmesine hükmedilir. Ancak yayalardan veya sürücülerden birinin kastı olmazsa diyetin nevi değişecektir.¹²¹

Trafik kuralları devlet tarafından konulduğundan, devletin kurallarına uyma devlet başkanına itaat ile eş değerdir.¹²² Söz gelimi, kırmızı ışıkta geçme caiz değildir. Çünkü Nisâ süresinde Ülül-emre itaat edilmesi istenmiştir.¹²³ Zira dur-geçme hükmünde olan bu işari lambalarda geçmede ve muhalefetinde mal ve can telâfisi mümkün olmayan zararlardan bir teaddî ve kaste benzer davranış söz konusudur.¹²⁴

Kasta benzer ve hata ile katil asli ceza diyet ve kefârettir. Diyeti bu suçta fail değil âkilesi öder. Kefâret cezası olarak fail işlediği büyük günahı affettirmek için bir köle azat etmesidir. Eğer buna gücü yetmiyorsa iki ay peş peşe oruç tutar.¹²⁵

¹¹⁴ Bakara: 2/178, 179.

¹¹⁵ Mevsilî, el-İhtiyâr li Ta’lîl’il-Muhtâr, II, 553.

¹¹⁶ İbn Ebî Şeybe, Musannef, XIV, 172.

¹¹⁷ İbn Ebî Şeybe, Musannef, XIV, 173.

¹¹⁸ Hâلیل Güneç, Büyük Şâfiî İlmihâli (İstanbul: Umut Matbaacılık, 1998), 501.

¹¹⁹ Âlim b. el-Alâ el-Ensârî ed-Dihlevî, el-Fetâvâ’t-Tatarhâniyye (Beyrut: Mektebü’l-Hanefiyye, 2005), XVI, 326; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, Fethü’l-Kadîr el-Câmi’ beyne Fenneyi’r-Rivâye ve’d-Dirâye min İlmi’t-Tefsîr, 1. bs. (Mısır: Dârü’l-Vefâ, 2014), III, 391.

¹²⁰ Heyet, Mecelletü Mecme’ü Fıkhî’l-İslâmî ed-Duvelî, Cidde, 1998, VIII, Fetva No: 232042., [www. ar.m.wikipedia, org](http://www.ar.m.wikipedia.org) [04.04. 2020]

¹²¹ Ayrıca Bkz., Şihâbüddîn Ahmed b. Hamdân el-Ezraî, Kütü’l -Muhtâc fi Şerhi’l-Minhâc. (Beyrut: Dârü’l-Kütüb’il İmiyye, 2015), VIII, 387.

¹²² Zühaylî, el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletuhû, VI, 701-711.

¹²³ Nisâ: 4/59.

¹²⁴ el-Useymin, “Dürüs ve Fetavâ fi’l-Mescidi’l-Haram” [http://www.aahlaldeeth.com/vbshowthread, php](http://www.aahlaldeeth.com/vbshowthread.php). [04.04. 2020]; Serahsî, el-Mebsût, IX, 36; Ebu’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Selâme el-Kalyûbî, Hâşiyetü’l-Kalyûbî ‘alâ Şerhi’l-Mahallî ale’l-Minhâc (Beyrut: Dârü’l-Fıkr, 1995), IV, 205.

¹²⁵ Ahmed Akgündüz, Şer’iye Sicilleri (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1988), II, 328.

Örnek 2: Yayanın teaddide bulunarak ölümlü kazaya sebep olması.

Trafikte yaya, teaddide bulunmuşsa ve bu teaddiden dolayı arabanın kaza yapmasına sebep olmuşsa ya da yaya yapması gerekeni yapmamışsa sürücü de kazanın oluşmaması için gereken müdahaleyi yapmış ancak engel olamamışsa bu durumda can ve mal telefinde yaya diyet ve kefareet tazminatı ödemekle yükümlüdür. Benzer olarak; bir adam yüklü bineği ile yolda giderken güzergâhı üzerinde duran adama çarpmamak için seslenip yoldan kalkması için ikaz etse ancak adam duymasa veya duysa da kalkacak fırsatı bulmadan bineğe çarparak elbisesi yırtılsa veya daha başka bir itlâfta bulursa bu takdirde bineği ile çarpan meydana gelen itlâftan sorumludur. Ancak aynı adam ikazı duyup fırsat bulmasına rağmen yoldan çekilmese bu durumda çarpan olanlardan dâmin değildir.¹²⁶

Trafik Kazalarında Hatâen Öldürme

Hatâen Öldürme; Kasıt olmaksızın yanlışlıkla öldürmedir. Hatâen öldürme iki kısma ayrılır.

- Kasıta hata: Av zannıyla silahın ateşlenip oradan geçen bir insanın öldürülmesi durumu.
- Fiilde hata: Cansız bir hedefe atılan kurşunun sekerek masum bir insanın öldürülmesi durumunda olduğu gibi. Hatâen öldürmede kısas cezası uygulanmaz. Maktulün yakınlarına diyet ödenir.¹²⁷
- Hata mecrasında sayılan öldürme; Bir insanın ihtiyarı ve iradesi olmadan gerçekleşen bir fiil ile ölüm neticesinin meydana gelmesidir. Uykuda iken başka bir insanın üzerine düşerek onu öldürmek şeklinde vuku bulan öldürme hatâ mecrasında öldürme sayılır. Bu öldürmede, katilin maktulü öldürme kastı ve ihtiyarı bulunmamaktadır.¹²⁸ Hata mecrasındaki öldürmede hüküm ceza diyet ve kefarettir.¹²⁹ Diyeti ise âkile öder. Bedeli ceza olarak ta'zir cezasına hükmedilebilir. Tebei ceza olarak da fail mirastan ve vasiyetten mahrum olur.¹³⁰

Trafik kazalarında meydana gelen hatâi ölümlerde sorumluluk ve tazminat yükümlüğü ile ilgili örnek soru ve cevaplar aşağıda verilmiştir. Şöyle ki:

Örnek 1: Sürücünün ihmal ve taksirinden kaynaklı ölüm durumunda hüküm.

Bir araçta kardeşi ve iki kişi daha olmak üzere toplam dört kişi otobanda yolculuk yapmaktadırlar. Aracın takla atması sonucu sürücü hariç diğerleri ölmüşlerdir. İslâm hukuku açısından sürücünün cezası ve tazmin yükümlülüğü nedir?

Sürücünün ağzından kaza şu şekilde anlatılmıştır: Kazadan takriben 2 saat önce benden küçük kardeşim arabayı kullanıyordu. Otobanda seyir hâlindeyiz. Derken arabanın sol ön lastiği bir çukura denk geldi. Durduk, kontrol ettik, bir şey görmeyince yolumuza devam ettik. Takriben 1,5 saat sonra bir yolcumuz arabanın sol lastikten bir ses geldiğini söyledi. Yine durduk fakat sol tekerin zedelendiğini gördük. Ben lastiğin değişmesini istedimse de çoğunluk beni dinlemedi. Bu arada arabayı ben sürüyorum. Biraz yol aldıktan sonra aniden arabamızın sol ön lastiği patladı, hâliyle arabanın hâkimiyetini kaybederek üç takla atan arabamız ters durdu. Bu kazada küçük kardeşim ve diğer iki yolcumuz öldüler. Buna göre İslâm hukuku açısından bana diyet veya kefareet düşer mi?

¹²⁶ Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-Hukkâm, II, 639.

¹²⁷ Sâğircî, el-Fıkhu'l-Hanefî, III, 240.

¹²⁸ Sâğircî, el-Fıkhu'l-Hanefî, III, 240.

¹²⁹ Nisâ: 4/92.

¹³⁰ Akgündüz, Şer'îye Sicilleri, II, 328.

Cevap: Sürücünün ihmali veya taksirata ve kazada teaddî durumu incelenir. Kaza ile ilgili bilirkişinin verdiği rapor en önemli kriterdir. Buna göre kazadan önce arabanın lastiği çukurda zarar gördüğü ve daha sonra aynı lastikten sesler duyduğunuzdu söylüyorsunuz. Buna rağmen yola devam etmişsiniz. Anlaşıldığı üzere bu kazanın sebebi ihmaldir. İhmal ile sürücünün fiili hukuka aykırı (teaddî) hâle gelmiştir. Meydana gelen zarar ile sürücünün lastiği tamir etmeme veya ettirmeme şeklinde gerçekleşen menfi fiili arasında sürücünün müteaddî olması uygun illiyet bağı kurulabilmektedir. Bu sebeple meydana gelen zararın sorumlusu sürücü olmaktadır. Örnek olayın hükmü ise hatâen katlıdır. Hatâen katlı ise Nisâ süresinin 92. âyeti kerimesinde ortaya konulduğu şekli ile “Kim bir mümini hata ile öldürürse, mümin bir köleyi âzat ve öldürenin ailesine de teslim edilecek bir diyet gerekir” emri doğrultusunda diyet ve aynı zamanda kefarettir. (peş peşe iki ay oruç)¹³¹

Örnek 2: Sürücünün teaddîsî olmadığı bir durumda meydana gelen ölümlü veya yaralanmalı kazada terettüp edecek hüküm.

Kazayı yapanın bir yakınının anlatımı ile kaza şu şekilde olmuştur: Kardeşim okulundan arabası ile dönerken şehir içinde aniden birisi arabasının önüne atladı. Kardeşim aracını 60 km hızla sürmektedir. Çarpmamak için elinden geleni yapmasına rağmen o kişiye çarpmıştır. Daha sonra öğrendiğimize göre bu adam kanuni olayın durumundan korktuğu için polisten kaçmış ve bu kazanın oluşuna sebep olmuştur. Kardeşim yaralı bir hâlde hastaneye götürülmüş ancak bir hafta sonra vefat etmiştir. Sorum şudur ki yayanın, kardeşime bu durumda İslâm hukukuna göre diyet ve kefaret vermesi gerekir mi?¹³²

Cevap: Bilirkişi raporu belirleyici kritere sahip olduğundan rapora göre hüküm verilir. Diyet ve kefaret ile ilgili genel kural; “Herhangi bir fiil ve davranışta kurtulması mümkün olmayan neticelerden tazminat yoktur” kaidesi gereğince sürücünün yükümlü olduğu herhangi bir ceza yoktur.

Ancak bilirkişi raporunda sürücünün tedbirsizliklerine vurgu yaparak sürücünün kazadan önce korna ile uyarsaydı, süratini düşürseydi veya kazayı daha hafif atlatacak başka gerekçeler sunulsaydı bu takdirde sürücü tedbirsizliğinden dolayı suçlu bulunmayacak ve kazazedenin yaralanmasından veya ölümünden dolayı sürücü sorumlu sayılmayaktı.¹³³

Trafik Kazalarında Tesebbüben Öldürme

Tesebbüben öldürme; İnsanların gelip geçtiği kamuya ait olan bir yol üzerine izinsiz açılan bir hendek ya da bunun gibi diğer sebeplerle bir insanın ölmesine sebep olan öldürme şeklidir. Bu tür öldürmelerde de maktulün yakınlarına diyet ödenmesi gerekir.¹³⁴ Resmî izin almadan kamuya açık bir yolda kuyu kazıp da bir insanın düşerek ölmesine sebebiyet vermek, klasik bir örnektir. Bu katl çeşidinin cezası diyettir. Diyeti ödeme yükümlülüğü ise âkileye aittir. Yalnız bu durumda diyete hükmedilebilmesi için fiilin hukuka aykırı olarak işlemiş olması ve araya başka bir iradi fiilin girmemiş olması gerekir. Kendini kazılan kuyuya atan kimsenin diyeti, kuyu kazana ödettirmez.¹³⁵

Trafik kazalarında tesebbüben ölümlerde sorumluluk ve tazminat yükümlülüğü ile ilgili örnek soru ve cevaplar aşağıda verilmiştir. Şöyle ki:

Örnek 1: Bir sürücü arabasıyla seyir hâlinde iken birinin ayağını ezse o şahıs da yere düşse, bu esnada başka bir araç da şahsa çarpıp öldürse bu ölümden dolayı sorumlu olma durumu.

Bir olayda mübâşir ile mütesebbib tazminatı gerektiren itlâfa sebep olmuşlar ise hüküm mübâşire izafe edilir. Yine mübâşir, itlâfından dolayı tazminatla yükümlüdür. Ancak fiilin mübâşiri ile telef edilen şey arasına başka bir ihtiyari fiilin girmesi ile mübâşirden sorumluluk düşer. Dolayısı ile söz konusu kurgu

¹³¹ “Trafik Kazaları Fetvâları”, Fetvâ no:22750/232042, <https://www.islamweb.net/ar/> [20.04.2020].

¹³² “Trafik Kazaları Fetvâları”, Fetvâ no: 26657 (17.4.2003). <https://www.web.net/ar/> [10 07.2020].

¹³³ “Trafik Kazaları Fetvâları”, Fetvâ no: 26657 (Nisan 2003). <https://www.İslamweb.net/ar/> [10. 07. 2020]

¹³⁴ İbnü’l-Hümâm, Netâicu’l-Efkâr, IX, 148.

¹³⁵ Akgündüz, Şer‘iye Sicilleri, II, 328.

kazada müteşebbib tek başına olup sadece şahsın ayağını ezse idi ölüm gerçekleşmezdi. Mübâşirin fiili ile meydana gelen kazada kazazede ile mübâşirin fiili arasına başka şahsın fiili dâhil olduğunda mübâşir sorumlu değildir.¹³⁶

Soru: Sürücü karayolunda aracı ile ilerlerken karşı yönden gelen aracın hatasından dolayı meydana gelen kazada diğer sürücünün ölmesi ile ilgili hüküm nedir?

Mısır Fetva Kurulu'na sorulan bir soruda sürücü olayı şu şekilde nakletmiştir:

Ben karayolunda aracım ile ilerlerken karşı yönden gelen bir arabanın farları uzunda olduğu hâlde benim aracıma şeridimde çarptı. Kazada diğer sürücü öldü. Bu durumda İslâm hukukuna göre bana diyet ve kefâret düşer mi? Bilinmelidir ki ben normal trafik kurallarına uyararak seyir hâlindeydim. Bu kazaya sebebiyetim olmamıştır.

Cevap: Mısır Fetva Kurulu'nun verdiği cevap özetle şu şekildedir: Meydana gelen kazada sürücünün ihmali, taksiratı ve teaddisi yoktur. Kaza sebebi sürücünden sadır da olmamıştır. Ayrıca bilirkişi kazanın hata nispi oranını %100 maktule vermişlerdir. Dolayısı ile sürücünün hiçbir ceza yükümlülüğü yoktur.¹³⁷ Görüldüğü üzere örnek olayda ölüm, tessebbüben gerçekleşmektedir. Maktulün kendi fiili, kendisine çarparak ölümüne sebep olan araç sürücüsünün fiili ile zarar arasındaki uygun illiyet bağımlı ortadan kaldırdığından sorumluluk maktüle yüklenmiştir.

Örnek 2: Fetva kuruluna sorulan bir kaza ile ilgili fail kazayı şu şekilde anlatmıştır: “Nakliye arabamla yolda normal hız ile hareket hâlindeyken aniden başka bir araç önüme çıkıverdi. Çarpışmamak için elimden geleni yapsam da çarpıştık. Kazada arabamda benimle beraber dört kişi, diğer araçta iki kişi vardı. Sonuçta karşıdan gelen arabada bulunan iki şahıs öldü ve bizde değişik yerlerimizden yaralandık. Trafik raporuna göre hata diğer arabandır. Bu kazada ölen kişiler için İslam hukukuna göre bana diyet veya kefâret düşer mi?”

Cevap: Fetva kurulunun verdiği cevap şu şekildedir: “İfadenize göre yola çıkmadan önce kendi arabanın bakımını gözden geçirmiş lastiklerini, fren ve debriyaj aksamalarını bakımdan geçirmiş ve trafiğin müsaade ettiği hızla yolunda devam ederken ani bir şekilde bir aracın önünüze çıktığı için çarpışmak durumunda kaldığınız, kazaya engel olamadığınız anlaşılmaktadır. Trafik bilirkişi raporu da bu durumu teyit ederek kusuru diğer araçta bulmuştur. Buna göre diyet ve kefâret sorumluluğunuz yoktur. Ancak bu gibi durumda gerekli olan olayın iki tarafın dinlenerek ve bilirkişi raporundan sonra fetvâ verilmesidir”¹³⁸

Örnek 3: Hareket halinde olan iki aracın çarpışması ile iki aracın da sürücüsünün ölmesi ile doğan hüküm?

Soru: Kaza görgü tanığının ifadesi ile hareket halinde olan iki araç çarpışmıştır. Trafik kazası sonucu bu iki aracın şoförleri ve yanlarında oturan şahıslar ölmüştür. İslâm hukukuna göre şer' en bu kazaya sebep olan sürücülerin hükmü nedir?¹³⁹

Cevap: Fetva kurulunca verilen hüküm şu şekildedir: “Araç sürücüsü yola çıkmadan önce aracın muayenesini, bakımını, lastik kontrolü, fren sistemi, far kontrolü vs. yapmış kaza olmadan önce gerekli önlemleri almış olmalıdır. Trafik kurallarına uygun hareket etmiş, ihmali, hata, taksir ve teaddisi olmadığında meydana gelen kazadan “herhangi bir fiil ve davranışın icrasında, korunması mümkün olmayan hataların tazminatı yoktur” hükmü gereği dâmin olmaz. Ancak burada varsa görgü tanıkları ve bilirkişi raporu dikkate alınarak sürücülerin kusur, ihmali, hata ve teaddisi belirlenerek hangi sürücünün ne oranda suçlu olduğuna göre hüküm verilir. Şayet bir sürücü kazaya sebebiyet vermişse bu takdirde her iki arabanın ölümlerinin diyeti ve kefâreti vermek zorunda kalacaktır”.¹⁴⁰

¹³⁶ İbn Nüceym, el-Eşbâh ve'n-Nezâir, I, 466; el-Kalyûbî, Hâşiyetü'l-Kalyûbî 'alâ Şerhi'l-Mahallî, II, 28; IV, 98; Zerkâ, el-Medhal, II, 1044.

¹³⁷ “Trafik Kazaları Fetvâları”, Fetvâ no: 26657, 17. 4. 2003, <https://www.İslamweb.net/ar/> [10.07. 2020]

¹³⁸ “Trafik Kazaları Fetvâları”, Fetvâ no: 13888, (22.12.2002), <https://www.islamweb.net/ar/> [10.07.2020]

¹³⁹ “Trafik Kazaları Fetvâları”, 13888, (22. 12. 2002), <https://www.islamweb.net/ar/> [12.07. 2020].

¹⁴⁰ “Trafik Kazaları Fetvâları”, 13888, (22. 12. 2002), <https://www.islamweb.net/ar/> [12.07. 2020].

Örnek 4: Sürücünün hatasından kaynaklı çok ölümlü kazada diyet ve kefaret durumu.

Soru: Kazayı gerçekleştiren şahsın kaza ile ilgili beyanı şu şekildedir: “Ben Cidde emniyetinde çalışıyorum. Mekke’de iskân ediyorum günlük gidip geliyorum. Bir gün eşim, 4 kızım ve bayan hizmetçinin olduğu aracım ile seyir halinde iken kaza yaptım. Bu kazada eşim, dört kızım ve bayan hizmetçi öldüler. Trafik bilirkişisi kazanın benim hatamdan dolayı kaza vuku bulduğunu rapor etti. Öğrenmek istediğim İslâm hukukuna göre bu canların diyeti ve kefareti nasıldır? Her bir kişi için diyet ve kefaret gerekiyor mu?”¹⁴¹

Cevap: Fetva kurulunun kaza ile ilgili verdiği hüküm şu şekildedir: “Senin itirafından da anlaşıldığı kadarıyla hatalı olduğun görülmektedir. Burada hataen katl olduğundan sürücüye diyet ve kefaret gerekmektedir. Delili ise; “Yanlışlıkla olması dışında bir mü’minin bir mü’mini öldürmeye hakkı olamaz...”¹⁴² âyeti kerimesidir. Buna göre;

- Eşin ve hizmetçi bayanın diyeti ödenmek zorundadır.
- Kızlar evlat olmaları ciheti ile baba oğul cinayetinde kısıyasıyet uygulanmadığından diyet de uygulanmaz.¹⁴³
- Hataen katl de diyet âkilesi tarafından maktulün varisine ödenir.
- Diyet zaman içerisinde deve yerine günün tedavül parası ne ise o günün nakit’iyle ödenecektir.¹⁴⁴
- Kazada ölen her bir şahıs için ayrı ayrı 60’ar gün kefaret olarak peş peşe oruç tutar. Her kefaret arasına bir boşluk koyulabilir. Bir hastalık veya kadının şer-i hastalığı hariç her günü peş peşe tutmak zorundadır.

SONUÇ

Bir kişinin başkasına zarar vermesi durumunda, bu zararı karşılamak mecburiyetinde olma hukuki sorumluluğu ve ferdi/ictimai hayatı bütün yönleriyle ıslah etmek maksadıyla, gerek dünya gerekse ahiret hayatına yönelik olarak birtakım özendirici veya caydırıcı tedbirler cezai sorumluluk alanının bir parçasıdır. Hukukun en temel amacı; celbu’s-salâh olarak birey, toplum ve kamu yararının sağlanması ve def’il-fesâd ile zararın kaldırılmasıdır. İnsanların hukuki ilişkilerini de düzenleyen İslâm, aklı, dini, ırzı, canı ve malı gözetilmesini zaruri olan maslahatlar olarak kabul etmiştir. İslâm hukuku açısından ceza, yapılan haksız fiile karşı intikam ve salt bir şiddet aracı olmayıp suçlunun topluma kazandırılması, mağdurun hakkının korunması, suçların önlenmesi ve tekrarlanmaması gibi birçok hedefi içerdiği görülmektedir.

İslâm sorumluluk hukukunda suçluların cezalandırılmasında suçlu, mağdur, mağdur yakınları, toplum ve kamu hukuku açısından adaletin sağlanması, suçluya verilen ceza ile fert, suça ve suçluya karşı korunmuş olması, suçluya öngörülen ceza ile suçun dünyada telafisi, ahirette ise günahlara kefaret imkanı sağlanmış olması ve mağdur, mağdur yakınları ve kamu vicdanının teskin edilmesi gibi belli hedeflerin güdüldüğü görülmektedir.¹⁴⁵

İslâm hukukuna göre kişinin bedenine verilen zararlar İslâm hukukunda maddi zarar olarak değerlendirilerek bu türden zararlar kısas, diyet, kefaret, erş, hükümet’i-adl gibi mali müeyyideler ile tazmin edilmektedir.¹⁴⁶ Trafik kazasında meydana gelen yaralanma ve uzuv kayıplarında ödenecek diyet bedelinin İslâm hukukunda “erş” veya “hükümet’i-adl” olarak adlandırılmaktadır.

¹⁴¹ el-Ezraî, Kütül Muhtâc fi Şerhi’l-Minhâc, VIII, 230-235.

¹⁴² Nisâ: 4/ 92.

¹⁴³ el-Ezraî, Kütül Muhtâc fi Şerhi’l-Minhâc, VIII, 230.

¹⁴⁴ el-Ezraî, Kütül Muhtâc fi Şerhi’l-Minhâc, VIII, 230-235.

¹⁴⁵ Nazım Büyükbâş, “İslâm Ceza Hukukunda Hadlerin Caydırıcılığı”, Gaziosmanpaşa Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 2 (2013): 97-126; Zühaylî, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, VIII, 480; Nazım Büyükbâş, “Klasik İslâm Hukukçularına Göre Cezalandırmanın Gayesi” (Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erciyes Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 173-187; Suat Erdoğan, “Kur’an Sünnet Işığında Suç Ceza Uygunluğu” (Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 67;

¹⁴⁶ Kaya, İslâm Hukukunda Bedene İlişkin Zararlar, 171-262.

Kur'an ve hadis ile meşruiyeti sabit olan “diyet, diyetler” klasik İslâm hukuku kaynaklarında müstakil bölüm olarak kasıtlı öldürme ile yaralama suçları ile ilgili olarak ele alınmıştır. İnsanların uzuvlarına karşı gerçekleştirilen cinayet, tecavüz ve yaralanmalar ile ilgili ceza “erş” kavramı ile ifade edilmiştir. Hükümet’i-adli de: İslâm sorumluluk hukukunda ölümle sonuçlanmayan müessir fiillerde mağdura ödenen tazminat olarak tanımlanmıştır.

KAYNAKÇA

1. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. el-Müsned, 5. bs. Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1985.
2. Akgündüz, Ahmed. Şer‘iye Sicilleri. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1988.
3. Aktan, Hamza. “Damân”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/450-453.
4. Ali Haydar Efendi, Dürerü’l-Hukkâm Şerhü Mecelletül-Ahkâm, İstanbul: Gül Neşriyat, 2006.
5. Atar, Fahrettin. Fıkıh Usûlü (İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013).
6. Bardakoğlu, Ali. “Diyet”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/ 473-479.
7. Bâsudân, Abdullah Muhammed. Havâdisü’s-Seyri fi’l-Fıkhîl-İslâmî Yemen: Dâru’l-Kütüb’ül-İlmiyye, 2016.
8. Bedrettin, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî. Umdetu’l-Kârî fi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî, 1.bs. Beyrut: Dârü’l Kütübü’l-İlmiyye, 2001.
9. Berkî, Ali Himmet. Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye), İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982.
10. Beyhakî Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa. es-Sünenü’l-Kübrâ, thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2003.
11. Bilmen, Ömer Nasuhi. Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 2008.
12. Bûti, Muhammed Said Ramazan. Muhâderatun fi’l-fıkhîl-Mukârin. Dımaşk: Dâru’l Fikri’l Muasır, 1981.
13. Büyükbaş, Nazım. “İslâm Ceza Hukukunda Hadlerin Caydırıcılığı”. Gaziosmanpaşa Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi. C. 1, S. 2 (2013): 97-126.
14. Büyükbaş, Nazım. “Klasik İslâm Hukukçularına Göre Cezalandırmanın Gayesi” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erciyes Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
15. Cezirî, Abdurrahman. Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı. çev. Mehmet Keskin. 3. bs. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1993.
16. Cidde Uluslararası Âlimler Konseyi, “Trafik İşaretletinin İhlali, Mecelletü mecme’ul-Fıkhîl-İslâmi ed-Düveli”, C. 2, S. 26 (1994), 54-55, www.iifa-aifi.org [10.11.2019].
17. Dağcı, Şamil. İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Filler. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1996.
18. Dârekutnî, Ebu’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed es-Sünen, thk. Şuayb Arnaut. Beyrut: Müessetü’r-Risale, 2004.
19. Dedeoğlu, Velide ve Hıfzı Veldet. Umumi Bakımdan Zarar ve Tazminat. İstanbul: İstanbul Üni. Hukuk Fakültesi, 1944.
20. Dihlevî, Âlim b. el-Ala el-Ensârî, el-Fetâva’t-Tatarhâniyye, Beyrut: Mektebü’l-Hanefiyye, 2005.
21. Dusûkî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Urfe, Hâşiyetu’d-Dusûkî ‘alâ Şerhi’l-Kebîr. Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1996.
22. Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş‘es es-Sicistani el-Ezdi. Sünen-i Ebî Dâvûd ve Tercemesi, çev. İbrahim Koçaşlı. İstanbul: Milli Gazete, 1983.
23. Ekşi, Ahmet. İslâm Tıp Hukuku, 1. bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
24. el-Hanbelî, Mansur b. Yûnusi Şerhu Muntehâ’l-İrâdât, Beyrut, Müessesetü’r-Risale, t. y.

25. el-Meydânî, Abdulgani el-Genem el-Lubâb fî Şerhi'l-Kitâb, Beyrut: Dârü'l-kitabu'l-Arabî, 2012.
26. el-Mutarrizî, Ebü'l Feth Nassuriddin. el-Muğrib fî Tertibi'l-Mu'rib, Halep: Mektebetü Üsâme b. Zeyd, 1979.
27. en-Nisâburi, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim İbn Münzir, el-Evset fis-Süneni vel'-İcma' ve'l-ihtilâf, thk. Ebû Hammad Sağır Ahmed b. Muhammed Hanif, 1.bs. Rıyad: Darü't-Tibe 1985.
28. Ensârî, Zekeriyya b. Muhammed b. Zekeriyya. Menhecü't-Tullab fî Fıkhî'l-İmâmî'ş-Şâfiî, thk. Salah b. Muhammed b. Uveyde, 1. bs. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
29. Erdoğan, Suat. "Kur'an Sünnet Işığında Suç Ceza Uygunluğu" Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
30. Eren, Fikret. Borçlar Hukuku Genel Hükümler. İstanbul: Tercih Kitabevi, 1994.
31. Eser, Ercan. "İslâm Hukukunda Haksız Fiil ve Haksız Fiilden Doğan Sorumluluk" Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
32. Ezraî, Şihâbüddîn Ahmed b. Hamdân. Kütü'l -Muhtâc fî Şerhi'l-Minhâc. Beyrut: Dârü'l-Kütüb'il İmiyye, 2015.
33. Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed Ebû Hamidi. el-Vecîz fî'l-Fıkhî'l-İmâm eş-Şâfiî, thk. Ali Mi'vad, Adil Abdülmevcüd, 1. bs. Gazze: Dârü'l-Erkam, 1997.
34. Gümrükçüoğlu, Saliha Okur, "İslâm Hukuku Bağlamında, Trafik Kazalarında Meydana Gelen Ölüm ve Yaralanmalarda Diyet Hükümlerinin Uygulanabilirliği", İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 28 (2016): 279-292.
35. Güneç, Hâtil. Büyük Şâfiî İlmihâli. İstanbul: Umut Matbaacılık, 1998.
36. Heyet. Mecelletü Mecme'ü Fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî, Cidde, 1998, C. VIII, Fetvâ No: 232042. Ar. m. Wikipedia. Org. [04.04.2020].
37. İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî. Hâşiyetü İbn Âbidîn Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1998.
38. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said. el-Muhallâ bi'l-Âsâr fî Şerhi'l-Mücellâ bi'l-İhtisâr, thk. Ahmed Şakir. Beyrut: Dâruü-İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 2018.
39. İbn Kudâme, Muvâffakuddîn Ebû Muhâmmmed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. el-Muğnî 'alâ Metni'l-Mukni'. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984.
40. İbn Kudâme, Muvâffakuddîn Ebû Muhâmmmed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. el-Kâfi fî Fıkhî'l-İmâm Ahmed b. Hanbel, thk. Muhammed Fâris ve Me'ad Abdulhamid. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l İmiyye, 1414/1993.
41. İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. Sünen-i İbn Mâce. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
42. İbn Mahmûd, Ekmelüddîn Muhammed b. Muhammed, Şerhu'l-İnâye ale'l-Hidâye Lubnan: Dar'ül-Kütübi'l-ilmîyye, 2007.
43. İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. Lisânü'l-Arab, Dârü'l Meârif, 1979.
44. İbn Receb, Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el-Bağdâdi Sümme ed-Dımaşkî el-Hanbelî, el-Kavâid'ul-fıkhîyye, thk. Muhammed Ali el-Benna. Beyrut: Dârü'l-Kütüb'il-İlmiyye, 2008.
45. İbn Rüşd, Ebi'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî. Bidâyetü'l Müctehid ve Nihâyetü'l Muktesid, 6. bs. Beyrut: Dârü'l- Marife 1982.
46. İbn Teymiye, Mecdüddîn Ebî Berekât Abdusselam el-Harrânî. el-Müntekâ fî Ehâdisi'l Ahkâm. Beyrut: Mektebetül Asriye, 2000.
47. İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes. el-Muvatta' li'l-İmâm Mâlik, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki. Kahire: Mustafa el-Bâni el-Halebî, 1985.
48. Kalyûbî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Selâme. Hâşiyetü'l-Kalyûbî 'alâ Şerhi'l-Mahallî ale'l-Minhâc. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995.
49. Karahasan, Mustafa Reşit. Sorumluluk Hukuku, 6. bs. İstanbul: Beta Yayınevi, 2003.

50. Karaman, Hayreddin. Mukayeseli İslâm Hukuku, 6.bs. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
51. Kâsânî, Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ud. Bedâiü's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi', Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
52. Kaya, Ali. İslâm Hukukunda Bedene İlişkin Zararlar ve Tazmini. Bursa: Emin Yayınları, 2007.
53. Kudûrî, Ebü'l Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed bin Ahmed el- Kudûrî, Muhtasarü'l-Kudûrî, İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
54. Kureşî, Muhammed b. Muhammed b. Ebî Zeyd b. İhve Diyâüddin, Meâlimu'l-Kurbeti fi Ahkâmi'l-Hasbeti. Riyad: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001.
55. Mahmesânî, Subhî. En-Nazariyyetü'l-Âmme li'l-Mûcebâti ve'l-Ukûd, 3. bs. (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1983.
56. Mergînânî, Burhaneddin Ebü'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr el-Ferganî. el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî. Beyrut: Dâru'l-Erkam, t.y.
57. Mevsîlî, Abdullah b. Mesud. el İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr, thk. Şuayb Arnavut, Beyrut: Dâru'r-Risaleti'l Âlemiyye, 2009.
58. Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali. Sünenü'l-Kübrâ, thk. Hasan Abdu'l-muni'm Şelebî, 1. bs. Beyrut: er-Risâle, 2001.
59. Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref b. Mûrî. Kitâbu'l-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb li's-Şîrâzî, thk. Muhammed Necîb el-Mutiî. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2010.
60. Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref b. Mûrî. Şerhü'n-Nevevî alâ Sahîhi Müslim, 2. bs. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 1982.
61. Şafak, Ali. "Erş". DİA. (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11/307-308.
62. Şâfiî, Muhammed b. İdris. el-Ümm. Mısır: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1961.
63. Sâğircî, Esad b. Muhammed Sâid. el-Fıkhu'l-Hanefî ve Edilletuhû 1. bs. Beyrut: Dâru'l Feyha, 2017.
64. Salîh el-Useymin, Muhammed. "Dürüs ve Fetâvâ fi'l-Mescidi'l-Harâm", [http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php? \[10. 04. 2020\]](http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php? [10. 04. 2020]).
65. San'ânî, Abdurrezzak b. Humam. el-Musanef Abdurrezzâk, thk. Merkezî Buhus, 1. bs. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015.
66. Semire, Şerat ve Bukas Fetihe. "Netaku'd-Damân fi'l-Mes'ûliyeti'l-Akîdeti ve'l-Fikhî'l-İslâm" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bağdad Üni. Hukuk Fakültesi, 2015.
67. Serahsî, Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed. el-Mebsût, 3. bs. Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1978.
68. Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr, 1.bs. Mısır: Dâru'l-Vefa, 2014.
69. Şîrbînî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî ve Evlâduhu, 1958.
70. Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebîbekr el-Eşbâh ve'n-Nazâir fi-Kevâidi ve Furû' fikhî's-Şâfi'iyye. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983.
71. Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. el-Câmiü's-Sahîh, thk. Subhî es-Sâmîrâî. Beyrut: Mektebetu'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1409/1989.
72. Trafik Kazaları Fetvâları, Fetvâ no: 120455 (17.04.2003). [https://www.islamweb.net/ar/\[20.04.2020\]](https://www.islamweb.net/ar/[20.04.2020]).
73. Yıldız, Kemal. İslâm Sorumluluk Hukuku Akit Dışı Sorumluluk. İstanbul: İfav Yayınları, 2013.
74. Zerkâ, Mustafa Ahmed. Şerhu'l-Kavâidi'l-Fikhiyye. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2001.
75. Zühaylî, Vehbe. el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhû. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1987.
76. Zühaylî, Vehbe. İslâm Fıkhi Ansiklopedisi. İstanbul: Risale Yayınları, 1994.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(23)

Dr. M. Fatih DEMİRDAĞ¹⁴⁷

DİNDAR BİREYLERDE BOŞ ZAMAN KÜLTÜRÜ ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA A QUALITATIVE STUDY ON LEISURE CULTURE IN RELIGIOUS INDIVIDUALS

ÖZ

Bu makalede, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yapan akademisyenlerin dindar bireylerin boş zaman değerlendirmesiyle ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Çalışmadaki veriler, genel olarak ahlaki ölçüler dahilinde eğlencenin ve hobilerin bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda on üç katılımcının ifadelerine yer verilmiştir. Değerlendirme sonuç bölümünde ifadelendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Boş zaman, eğlence, nitel, dindar.

ABSTRACT

In this article, the views of the academicians working at the Faculty of Theology of Ankara University on the relationship between leisure and religion are given. The data in the study show that entertainment and hobbies are generally a need within moral measures. Qualitative research method was used in the study and the statements of 13 participants are included here. The evaluation is expressed in the conclusion section.

Keywords: Leisure, entertainment, qualitative, religious.

¹⁴⁷ Dr. Hakkâri Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mfatihdemirdag@hakkari.edu.tr.

GİRİŞ

Zamanın çalışmakla ilgili bölümü dışında kalan zamanı boş zaman olarak ifade edebiliriz (Karaküçük, 1995: 19). Bu bağlamda boş zaman serbest ve zorunlu olmayan zaman dilimini kapsamaktadır (Khan, 1997).

Marx boş zamanı, yüksek dereceden etkinliklere ve eğlenceye ayrılmış zaman dilimi olarak tarif etmektedir (Marx 1997:26). Bu açıdan boş zaman geçirilmesinde önemli olan faktör eğlence unsurudur (Seyyar 2004: 199).

Çalışmamızda, görüşmecilere düşüncelerini öğrenmek amacıyla “dindar kesimin boş zamanlarında bowling, konser, eğlence mekânları, canlı müzikler vs. gidişini nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Bu bağlamda soruya verilen cevaplardaki genel durum, bireylerin kendi değerlerinden yani özünden uzaklaşmadığı sürece ahlaki çerçeveler dahilinde eğlence aktivitelerine katılmasının uygun olduğu görülmüştür. Gelen cevaplara baktığımızda bazı görüşmeciler eğlenceyi doğal bir ihtiyaç olarak ifade etmiştir.

YÖNTEM

Çalışmamız, betimsel nitelikte nitel bir alan araştırmasıdır. Araştırmamızın çalışma grubunu, 2016-2020 yılları arasında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde görev yapan 13 akademisyen oluşturmaktadır. İlgili verileri toplamak için ilahiyatçı akademisyenlere görüşlerini yansıtmaları için açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Görüşmecilerin yöneltilen sorulara verdikleri sözlü cevaplar nitel araştırma tekniklerinden içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir. Nitel araştırmalarda nicel araştırmaya göre daha az sayısal ve istatistiki verilere başvurulmaktadır. Ayrıca verilerin sözlü ya da yazılı analizlerine ağırlık verilmektedir (Neuman, 2012). Yapılan görüşmeler belirli bir süreden sonra tekrar etmeye başlamış ve 13 kişi bu çalışma için yeterli görülmüştür. Araştırmaya katılan görüşmeciler sırasıyla K1, K2, K3...K13 şeklinde kodlanmıştır.

VERİLER ve YORUM

Bu bölümde çalışmanın verileri sunulmuş ve yorumlanmıştır. Çalışmamızda bazı görüşmecilerin düşüncesine göre boş zaman değerlendirme ve eğlence insanlara bir şeyler kazandırmaktadır. Örneğin K1’in ifadeleri şöyledir:

Ben bu ilahiyat fakültesinde son sınıfta karar verdim. Her hafta sinemaya gitcem, her on beş günde bir tiyatroya gitcem diye. Kimisi de sinema günah diyo bilmiyor.

Bu anlamda K2 de “dindarlar yapamaz deyip” onları hapsetmenin doğru olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca K2 canlı müzik, eğlence, konser, düğün gibi aktiviteleri hayatın bir parçası olarak ifade etmiştir:

Gidebilirler ne var ki bunda. Düğünlerde oynuyorlar cafede oturur aktivitelere katılır.

Dinin sanata ve müziğe engel olmadığını söyleyen K3, konser ve müziği ruhu neşelendiren aktiviteler olarak gördüğünü ve insanların gidip eğlenmesi gerektiğini izah etmiştir:

Din sanata müziğe engel değil tabii. İnsanlar sanattan sadece saz çalmayı anlıyor. Heykel yapma ee niye yaptığına tapmıyorsun resme karşılar. E can vermiyorsun ki... Müziği sanatı seviyorum diyor şarkı dinlerim tiyatroya gider tarihi örnekler falan. E ne yapıyorsun sanat adına diyosun ses yok.

Çocuğuyla arasında geçen bir örneği anlatan K4’ün ifadeleri de şöyledir:

Gençler konsere gidemiyor, benim çocuk diyor mesela baba gidelim bilet ne kadar diyorum 300 lira. Ooo daha konser biletinin fiyatını bile yeni öğreniyorum. Ben de giderdim ama bizim zamanımızda belediyeler yapardı, bedavadan giderdik bizde.

Özellikle bowlingi sevdiğini dile getiren K5’in söyledikleri ise şu şekildedir:

Ben oynadım, seviyorum da zevkli... Artık birçok genç, öğrenciler de gidiyor. Ayakkabı da veriyorlar çok sevimli aktivite yani.

K6 da özellikle öğrencilik yıllarında sinemaya çok sık gittiğini ve bowlingi severek oynadığını ifade etmiştir. Ayrıca K6 müslüman kesim gençlerinin bu aktivitelere katılımını normal olarak değerlendirmiştir. Fakat başörtülü olup canlı müzikte dans etme gibi durumları ise eleştirel bağlamda şöyle yorumlamıştır:

Normalde bunlar seküler gençlerin yaptığı aktiviteler diyebiliriz ama ben hatırlıyorum. Ben okurken ki o zaman başörtülüydüm. Çok rahat o zaman sinema vardı, sinemada bowling de vardı. Gayet rahat

sinemamıza da giderdik. Bundan 20 sene önce bowling falan çok oynardık yani mesela ben Brett Pit hayranıydım lisedeyken. Yani muhafazakâr bir çevrede olmak, imam hatipli olmak ilahiyatta olmak falan filan engellemiyor bazı şeyleri. Yani şimdi de müslüman çevredeki gençlerin bowlinge gitmeleri, konsere gitmeleri, canlı müziğe gitmelere bunları ben normal buluyorum. Ama tek bir şeyde, canlı müzikte mesela kapalı olup gidenlerin tesettürlü olarak yani canlı müzik ortamına gidip de çok rahat dans eden insanlara karşı biraz mesafeliyim. Ona da şahit oldum, canlı müzikte gayet gerdan kırıp etrafta illa açık seçik giymeye gerek yok. Kapalısın ama çok rahat öyle oynayan kızlara da şahit olduğumdan bunu ben yadırgamıyorum. Ben aynen düğünlerde bile yadırgıyorum. Bırak canlı müziği o düğünlerde oynamak gelenekte var. Ama kapalıları da ben kabul edemedim gözüme batıyor.

“Dini değerlerine dikkat ettiği sürece eğlenmek onların da doğal hakkı” diyen K7, konserlere, canlı yayın programlarına, doğum günü aktivitelerine, nargile kafelere, Starbucks’lara vs. katılan birçok dindar muhafazakâr kesimden genci gördüğünü ifade etmiştir. Özellikle K7 bu tür mekânlarda tesettürlü gençlerin ağırlıkta olduğunu gözlemediğini söylemiştir. Ayrıca o, oyunlu mekânlarda onları görmeyi hoş karşılamadığının altını çizmiştir:

Eğlenmek onların da hakkı. Dini değerlerine dikkat ettiği müddetçe bi sorun yok bence. Ama oyunlu danslı mekânlarda olmalarını tabii hoş karşılamam ki düğünlerde bile itici oluyor.

Benzer bir yaklaşımla eğer kaliteli bir şey ise ve insanı özünden uzaklaştırmıyorsa, bir başka ifade ile “insanlıktan çıkarmıyorsa” diyen K8, kendi gençlik yıllarında yaşadığı bir anısını şöyle aktarmıştır:

Mesela biz öğrenciliğimizde sinemaya giderdik. Çağrı filmine gittim hüngür hüngür ağladım. Necip Fazıl Kısakürek’in “Dünya bir İnkılap” bekliyor diye bir konferansı vardı. Ahaaaa yüz binler nerede olduğunu da Ankara’yı “Bir Adam Yaratmak” mesela tiyatro severim ama dengeli böyle zıpçıktı şeyleri sevmem. Belli bir tenasüp olmalı, insanın insanlığından çıkarmayacak şeyler olsun. Bir sefer burada öğrenciydik ben imam olduğum için lojmanım vardı. Bekarım öğrenci arkadaşların da evleri olmadığı için gelip yatıyorlar da odun modun yok evde. Kömür yok. Ankara’da kış soğuk orada biz duramayız, bir yer bulmamız lazım dediler. Bir yere gidelim bari ısınalım olursa operaya gittik paramızı verdik. Şimdi sonra dinledik bitti. Millet boşaltıyor adamlar geldi dedi. Hadi boşaltıyoruz kalkın. Bizim arkadaş dedi bizim yatacak yerimiz yok burası sıcak. Burada yatsak nasıl olur ya güle güle bayıldım, böyle sıcak rahat oralar öyle değerlendirmek isteyenler de olabilir evsizlere.

“Bowling oynamasında ne varmış ya” diyen görüşmeci K9 ise bu tür etkinliklere zaman kaybı veya israf diyenlere, gitmemekle zamanını nasıl değerlendirdiği sorusunu sormuştur. Ve K9 onların evde oturup televizyon seyrettiğini ya da yattığını izah etmiştir. Ayrıca K9 konserlere ve sanatçılara önem verdiğini de dile getirmiştir:

Ben Malezya’da iken o zamanlar rahmetli Barış Manço Malezya’ya gelmişti. Ama ben nasıl sevindim gidebilir miyim falan diye mümkün olmadı, e ben şimdi Barış Manço’nun konserine gitmez miyim? Bunun ölçüsü mөлçüsü yok, bu kendiliğinden bir temayüldür. Oraya çıkar kişi çıkıp da bakar kimse dinlemiyor bir daha çıkar mı oraya. Bu sefer sanatçı olur mu. Ama daha geliyormuş diye binlerce kişiyi topluyorsa bir Tarkan gibi e o adamı dinlemeye değmez mi bu. İsrafsı gittiğinde vakit harcama sanki ha şu var gerçekten öyle bi sorumluluğun vardır ama o sorumluluğu bırakmışsın da sırf zevkine öyle bir yere gitmişsin. O durum farklı işte o moda tabiri hani mahalle baskısı deriz ya bu biraz daha kendiliğinden olan şey. Mesela ben bizim dindar çevrede eskiden bilirim belki sen bilmezsin. Benim gençliğimde bak ben imam hatip okuluna da gittim. Ta imam hatip okuluna gidiyorum demek bile büyük bir cesaret işiydi o zamanlar. O zamanki dindar çocuklar bilhassa köy yerlerinde daha o zamanlar kısa kollu gömlek giymek bile kolayca bir iş değildi. Bazı küçük yerlerde futbol bile oynayamazdın. E şimdiki nesle böyle anlatsan masal anlatıyor gibi seni inanılmaz bir şey anlatıyormuşsun gibi dinler. Halbuki bugün yaşayan ben bunu gençliğimde görmüşüm, binlercesini bu kendiliğinden bir değişimin tezahürleri doğruları yanlışları bazı yönden olabilir. Ama haramla helalle bir ilişkisi doğrudan yok.

Bu duruma karşı çıkanları hayatını yaşamamış ve gençlerin de hayatını yaşamasını istemeyen dinazorlar olarak nitelendiren K10, sert bir üslupla konuyu değerlendirirken hayatın sadece çalışmak, ibadet etmek ve evlenip evde oturmaktan ibaret olmadığını şöyle belirtmiştir:

Ne yapsın gitmesin mi yani. Buna karşı çıkan varsa bence dinazorların konuşması bu hayatını

yaşamamış başkalarının da hayatını yaşamasını istemeyen insanların. Gençleri de kendileri gibi hödük yetiştirmeye çalışmalarının bir ürünü bence. Başka bir şey değil yani hayat bence ne çalışmaktan ibaret sadece. Ben sadece evlenmekten ibaret, ne oturup bu yani hayat hepsini toplamı. Sadece ibadet de değil, eğlenecek bu adam müzik dinleyecek. Müzik yapacak belki resim yapacak, konsere gidecek, temas edecek birileriyle tanışacak eskisi gibi değil. Eskiden bunlar gördükleri için izole ortamlardan geliyorlar. İşte müslüman eğlenmesin. Neden müslüman eğlenemez mi? Müslüman konsere gitmez mi? Müslüman rock müzik dinlerse ne olur? bir opera dinlemez mi?

Bu açıdan K11'un da K10'u desteklediğini görmekteyiz:

Bunlar az yani, bence dindar kesim henüz daha bu tür tüketimlere alışmadı. Bence daha da alışması lazım yani. Dindarlık demek oturup camide namaz kılmak değil, sadece kitap okumak değil. Hayatın bütün yelpazenin geniş orda yaşayacak yani.

K12 ve K13'ün söyledikleri ise genel ile şöyle farklılaşmaktadır:

Bunlar bence olmasa da olur. Bunun yerine alternatifler olur. Kitap okuma olur. Kütüphaneye gitme olur. Bowling bizim tabiatımıza çok coğrafyamıza da uygun değil. Din örfidir aynı zamanda. Dinin kaynaklarından biri nedir örf, örfe göre de hareket ederiz. Örfe de uygun değil. Bence bu sayılanları içselleştiremedim. Ama zamanı daha kazançlı şeylere harcamak lazım. Canlı müzik bir de şimdi onu kim verecek. Az önce söyledim mesela Avm'ye gittim geçen sefer gıygıy ne ses aralığı var ne makam biliyor. (K12)

Bizim dindar kesime hiç uygun olmayan yerler. Allah korusun aşırı suistimaller olabilir. Nezih temiz sakin yerler yine dengeli şekilde gencin mesela o sahada bir sevgisi ilgisi varsa ihtiyacı karşılamak rahatlamak için olabilir. Ama aşırı oralarda gezmek zaman öldürmek vakit israfıdır, enerji israfıdır. (K13)

SONUÇ

Bu makalede dindar bireylerde boş zaman değerlendirme aktiviteleri ilahiyatçı akademisyenlerin yaklaşımıyla takdim edilmiştir. Araştırmalardan elde edilen ortak sonuç boş zaman değerlendirmede bir abes olmadığı, ihtiyaç, hayatın bir parçası haline geldiği, ruhu neşelendirdiğini ve hayatın sadece çalışmaktan ibaret olmadığını göstermektedir. Çalışmadaki veriler nihayetinde son olarak sosyal aktivitelerin ve boş zaman değerlendirme unsurunun sosyolojik bağlamda bütünleştirici bir işleve sahip olduğu da söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. Karaküçük, S. (1995). Rekreasyon, Boş Zaman Değerlendirme, Ankara: Seren Matbaacılık.
2. Khan, A.D. (1997): "Leisure and Recreation Among Woman of Selected Hill-Farming Families in Bangladesh." Journal of Leisure Research, 29(1), pp.5-20.
3. Marx, K. (1997). "Boş Zaman Üzerine Seçmeler". A. Tümertekin (Çev.). Cogito Dergisi, (12), 23-28, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
4. Neuman, W. L. (2012). Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar I-II. Cilt.5. Basım. İstanbul: Yayın Odası Yayınları.
5. Seyyar, A. (2004). Davranış Bilimleri Terimleri Ansiklopedik Sözlük, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

(24)

Dr. Sinan ARI¹⁴⁸; Hafize DOĐAN¹⁴⁹

**KAPSAYICI EĞİTİM TEMELİNDE HAYAT BİLGİSİ DERSİ KAZANIMLARINDA ve
KİTAPLARINDA FARKLILIKLARA SAYGI DEĞERİNİN İNCELENMESİ**
**INVESTIGATION OF THE VALUE OF RESPECT FOR DIFFERENCES IN LIFE STUDY COURSE
OUTCOMES and BOOKS ON THE BASIS OF INCLUSIVE EDUCATION**

ÖZ

Bu araştırma ile kapsayıcı eğitim temelinde Hayat Bilgisi dersi kazanımlarında ve kitaplarında farklılıklara saygı değerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma yaklaşımının benimsendiği çalışmada veriler Hayat Bilgisi dersi oğretim programı ders kazanımları ile ilkokul 1.2.3. sınıf Hayat Bilgisi ders kitaplarından toplanmıştır. Toplanan veriler her iki araştırmacı tarafından içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma bulgularında kapsayıcı eğitim temelinde her sınıf düzeyinde kazanımlarda ve ders kitabı içeriğinde farklılıklara saygı değerinin yer aldığı görülmüştür. 1. sınıf ders kitabındaki içeriğin 2. ve 3. sınıf ders kitaplarına göre daha zengin olduğu fark edilmiştir. Her üç sınıf düzeyi kitap görsellerinde genel olarak yürüme engeline ağırlık verildiği görülmüştür. Bu kapsamda ders kitaplarının tekrar gözden geirilirilip kapsam ve içeriğin zenginleştirilerek gncellenebileceği nerisi getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kapsayıcı eğitim, değer, farklılıklara saygı, Hayat Bilgisi.

ABSTRACT

With this research, it is aimed to examine the value of respect for differences in the achievements and books of the Life Science on the basis of inclusive education. In this study, in which the qualitative research approach has been adopted, the data have been collected from the course achievements of the Life Science curriculum and the primary school 1st, 2nd and 3rd Life Science coursebooks. The collected data has been subjected to content analysis by both researchers. In the research findings, it has been seen that the value of respect for differences has been included in the achievements and coursebook content at each grade level on the basis of inclusive education. It has been noticed that the content in the 1st grade coursebook is richer than the 2nd and 3rd grade coursebooks. It has been observed that the visuals in the books for all three grade levels generally focused on the walking disability. In this context, it has been suggested that the coursebooks could be revised and updated by enriching the scope and content.

Keywords: Inclusive education, values, respect for differences, Life Science.

¹⁴⁸ MEB, dr.sinanari@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0769-7317.

¹⁴⁹ MEB, hafizeavcudogan@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3481-0418.

GİRİŞ

Eğitime dair yapılan birçok farklı tanım eğitimin bir “değişim süreci” olduğunu söylemektedir. Bu süreçte bahsi geçen değişim, bireylerin kendi yaşantıları aracılığıyla kasıtlı bir şekilde istedik davranışları kazanırken meydana gelmektedir (Ertürk, 1998). Eğitim sürecinin öncesi ve sonrası karşılaştırıldığında bireylerin davranışlarında anlamlı, ölçülebilir bir değişim meydana gelmesi beklenmektedir. Bu da ancak eğitim sürecinin kasıtlı yani planlı bir şekilde yürütülmesi ile mümkün olacaktır (Şahin, 2006). Eğitimin planlı bir süreç olması eğitim programlarının geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Eğitim programı, okul veya okul dışı öğrenme ortamlarında, öğrenen birey için çeşitli planlı etkinlikleri kapsamaktadır (Demirel, 2007). Eğitim programları eğitim süreçlerinin genel hatlarını sunarken öğretim programları, bireylerin her derse özgü kazanımları gereken hedef davranışları içermektedir (Aykaç, 2006). Eğitim öğretim faaliyetlerinin amacına ulaşması ve verimli bir eğitim için öğretim programlarının ihtiyaca cevap verir nitelikte olması oldukça önemlidir.

Bireyleri hayata ve bir üst öğrenime hazırlamak ilköğretimin temel amaçlarından biridir. Bu amaçların gerçekleşmesinde temel eğitim ayrı bir öneme sahiptir. Bu dönemde verilen derslerin merkezinde Hayat Bilgisi dersi yer almaktadır (Öztürk ve Kalafatçı, 2016). Çünkü Hayat Bilgisi dersi çocuklara temel yaşam becerilerini kazandırmanın yanı sıra onlara olumlu kişisel özellikler kazandırmayı da amaçlamaktadır (MEB, 2009). Bu ders programının temel hedefi birey, toplum ve doğa alanlarında temel bilgi, beceri ve değerlere sahip bireyler yetiştirmektir (MEB, 2018). Sosyal bilimciler değer kavramının insanların duygu, düşünce ve davranışlarıyla ilgili olduğunu ve insan davranışlarını açıklamada önemli bir yeri olduğunu ifade etmektedir (Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000). Schwarts (1992, s.1) ise değeri toplum yaşamında bireylere yol gösteren ilkeler olarak belirtmektedir. Dolayısı ile somut işlemler dönemine denk gelen temel eğitimde Hayat Bilgisi dersi kapsamında verilecek olan değerler eğitimi sağlıklı bir toplumun temellerinin atılmasında oldukça önemlidir. Bu çalışma ile herkes için eğitim anlayışından yola çıkarak kapsayıcı eğitim temelinde Hayat Bilgisi dersi kazanımlarında ve kitaplarında farklılıklara saygı değerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Kapsayıcı Eğitim

Eğitim hakkı, uluslararası ve ulusal düzeylerde çeşitli yasal düzenlemeler aracılığıyla güvence altına alınan temel haklardan biridir. İnsanın var olduğu her yerde eğitime mutlak surette ihtiyaç duyulması toplumların eğitimden sorumlu mekanizmalarını, kendi vatandaşlarına bu hakkı sağlamakla ve bunu gerçekleştirirken de fırsat eşitliği ilkesini göz önünde bulundurmakla yükümlü kılmıştır. Eğitimde fırsat eşitliği tüm eğitim süreçlerinin planlanmasında dikkat edilmesi gereken en temel ilkedir. Ancak fırsat eşitliği ilkesine uygun bir eğitim süreci planlanırken bazı engellerle karşılaşmaktadır. Bu engeller, bireylerin sahip olduğu fiziksel ve zihinsel yetersizliklerden kaynaklı olabileceği gibi, ekonomik, coğrafi, toplumsal veya siyasal sebeplere de bağlı olabilmektedir (Akgül, 2019). Kapsayıcı eğitim bahsi geçen bu engellerin, bireylerin eğitim alma hakkının önüne geçmesini önlemek amacıyla ortaya çıkan bir kavramdır. Bireylerin farklılığı hangi konuda olursa olsun kaliteli ve eşit imkanlara sahip bir eğitim almalarını sağlamak görüşü kapsayıcı eğitimin temelini oluşturmaktadır (ERG, 2016).

Eğitim Reformu Girişimi (2016) tarafından yapılan tanıma göre kapsayıcı eğitim: “Eğitim kurumlarının ve süreçlerinin cinsiyet, etnik köken, dil, din, yerleşim yeri, sağlık durumu, sosyoekonomik durum vb. özelliklerinden ya da koşullarından bağımsız olarak tüm çocukların gereksinimlerine yanıt verecek biçimde yeniden düzenlenmesini öngören bir süreçtir.” Bu sürecin asıl amacı, odak noktasına insanı alan bir bakış açısıyla her türlü farklılığı eğitim- öğretim süreçlerine dahil ederek, ayrımcılığın önüne geçmek ve farklılıklara sahip bireylerin bütün özellikleriyle değerli bir birey olarak görülmesini sağlamaktır (Gökden Kaya, 2021).

Hayat Bilgisi dersi öğretim programı incelendiğinde kapsayıcı eğitimin yukarıda belirtilen tanımı ve temel amaçlarıyla, programda yer alan ve “kök değerler” olarak ifade edilen değerlere sahip bireyler yetiştirme hedefinin birbiriyle örtüştüğü görülmektedir. Bu noktada dersin kök değerleri esas alan yapısı ve kapsayıcı eğitim bakışı ile yapılandırılmış bir ders kitabı ile farklılıklara saygı değerinin etkili bir şekilde kazandırılabilmesi düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. “Nitel araştırma; gözlem, görüşme, doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir” (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 41). Buna göre Hayat Bilgisi dersi öğretim programı ve ders kitapları nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi yöntemi ile incelenmiştir. Doküman analizi, hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi edinmek amacıyla yazılı materyallerin incelendiği bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada veri toplama aracı olarak Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından 2018 yılında yayımlanmış olan Hayat Bilgisi dersi öğretim programı ve güncel okutulmakta olan ders kitapları kullanılmıştır. Kazanım ve kitaplar incelenmeden önce, metin-görsel ilişkisi, kazanım-metin ilişkisi, metin içeriği gibi üzerinde durulması ve dikkat edilmesi gereken hususlar ortaya konmuştur. Bu kapsamda ders kazanımları ve kitaplar her iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı incelenmiştir. İnkilemde kalınan bazı konularda ise (kazanımlardan bazılarının dâhil edilip edilmemesi hususu gibi) alan uzmanı akademisyen görüşü alınmıştır. Veriler her iki araştırmacı tarafından içerik analizine tabi tutulmuştur.

Sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan içerik analizinde araştırmacılar kelimelerin, kavramların, anlamlarını ve ilişkilerini belirleyip analiz ederek metinlerdeki mesajlara yönelik çıkarımlarda bulunurlar (Büyüköztürk vd.,2013). Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini artırma amacıyla her iki araştırmacının tespitleri karşılaştırıldıktan sonra bir başka sınıf öğretmeni de inceleme yapmıştır. Sonuç olarak araştırmacıların tespitlerinin genel olarak yakın ve tutarlı olduğu görülmüştür.

BULGULAR

Araştırma kapsamında ilk olarak 2018 Hayat Bilgisi dersi öğretim programı (HBÖP) kazanımlarında kapsayıcı eğitim temelinde farklılıklara saygı değeri ile ilgili kazanımlar belirlenmiştir. Ders kitapları bu kazanımlar doğrultusunda analiz edilmiş ve içeriğindeki görsel, metin ve etkinlikler kapsayıcı eğitim temelinde farklılıklara saygı değeri kapsamında incelenmiştir. Tespit edilen kazanımlar ve ders kitaplarının içeriğinde belirlenen görsel, metin ve etkinlikler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Kazanımlarda ve ders kitaplarında tespit edilen özellikler

Sınıf Düzeyi	Ünite Adı	Kazanımlar	Tespit Edilen Etkinlik / Metin/ Görsel
1	Okulumuzda Hayat	HB.1.1.2. Kendisiyle akranları arasındaki benzer ve farklı yönleri ayırt eder.	Tekerlekli sandalyeli öğrenci görseli, kendini tanıtan özel gereksinimli öğrenci ve mülteci öğrenci ile ilgili metinler, farklılıklara saygının önemini açıklayan metin, farklılıklara saygı ile ilgili değerlendirme etkinliği
	Ülkemizde Hayat	HB.1.5.4. Ülkemizde, farklı kültürlerden insanlarla bir arada yaşadığını fark eder.	Mülteci çocukların yer aldığı görsel, göç kavramını açıklayan metin, çeşitli sebeplerle göç etmiş öğrenci konuşmaları, göç kavramı ile ilgili değerlendirme

etkinliği

2	Okulumuzda Hayat	HB.2.1.1. Kendini farklı özellikleriyle tanıtır.	Birbirlerine farklı özelliklerini anlatan öğrencilerin yer aldığı görsel,
		HB.2.1.2. Bireysel farklılıklara saygı duyar.	Resim yapan tekerlekli sandalyeli öğrenci görseli, bireysel farklılıkların önemini anlatan metin, bireysel farklılıkları konu alan etkinlikler
	Evimizde Hayat	HB.2.2.7. Yakın çevresindeki yardıma ihtiyaç duyan insanlara karşı duyarlı olur.	Karşıdan karşıya geçmeye çalışan görme engelli öğrenci görseli ve görselle ilgili etkinlik
	Güvenli Hayat	HB.2.4.3. Trafikte yardıma ihtiyaç duyan bireylere yardımcı olur.	Görme engelli ve tekerlekli sandalyeli bireylerin trafikte karşılaştığı durumlara ilişkin görsel, özel gereksinimli bireylerin karşılaştığı zorluklarla ilgili etkinlik ve metinler
	Ülkemizde Hayat	HB.2.5.7. Ülkemizde yaşayan farklı kültürdeki insanların yaşam şekillerine ve alışkanlıklarına saygı duyar.	Göç etmiş insanların fotoğrafı, göç ile ilgili metin ve etkinlikler
3	Okulumuzda Hayat	HB.3.1.2. Davranışlarının kendisini ve arkadaşlarını nasıl etkilediğini fark eder.	---
		HB.3.1.4. Arkadaşlık sürecinde dikkat edilmesi gereken hususları kavrar.	---
		HB.3.1.7. Okuldaki sosyal yardımlaşma ve dayanışmayla ilgili çalışmalara katılmaya istekli olur.	Zor durumdaki insanlara yardım etme ile ilgili metin ve etkinlik, üzerinde mülteci ve içlerinde tekerlekli sandalyeli birey görselinin de olduğu yardıma ihtiyacı olanların yer aldığı afişler
	Ülkemizde Hayat	HB.3.5.7. Ülkemizde yaşayan farklı kültürdeki insanların sorunlarına yönelik sosyal sorumluluk projelerine katılır.	Mültecilerle ilgili görseller, göç kavramını Suriyeli öğrenciler üzerinden açıklayan metin, mültecilere yardım afişi ve afişle ilgili etkinlik

Tablo 1'deki bulgulara göre kapsayıcı eğitimin temelini oluşturan farklılıklara saygı değerinin vurgulandığı görsel, metin ve etkinliklere her sınıf düzeyinde farklı üniteler kapsamında mutlaka yer verildiği görülmektedir. Kazanımlara göre bakıldığında belirlenen kazanımların çoğu için farklılıklara saygıyı esas alan içeriğe yer verildiğini söylemek mümkündür. Yalnızca H.B. 3.1.2 ve 3.1.4 kazanımları ile ilgili içerikte farklılıklara saygı ile ilgili görsel, metin ve etkinlik görülmemiştir. Tablo 1'de tespit edilen görsel, metin ve etkinliklerin detaylı analizine aşağıda yer verilmiştir.

HB.1.1.2. Kendisiyle akranları arasındaki benzer ve farklı yönleri ayırt eder.

1.sınıf Hayat Bilgisi ders kitabında (HBDK-1), kazanımla ilgili ilk bulgu konuya hazırlık kısmındadır. "Sınıftaki arkadaşlarınızı gözlemleyiniz. Arkadaşlarınızla olan benzer ve farklı yönlerinizi söyleyiniz." sorusu öğrencilere yöneltilmiştir. Konunun işleniş kısmında tekerlekli sandalyeli bir öğrenci ile mülteci bir öğrencinin kendini tanıttığı görsel ve metinlere yer verilmiştir. Öğrencilerin kendilerini tanıttıkları metinlerde farklılığa sebep olan özellikleri vurgulanmıştır. Konunun etkinlik kısmında yer alan çalışma ile öğrencilerden, içinde tekerlekli sandalyeli öğrenci görsellerinin yer aldığı resimlerden hangisinin farklılıklara saygı ile ilgili olduğunu belirlemesi istenmektedir. Böylece öğrencilerin farklılıklara saygı duyulması gereken durumlar fark ettirilmektedir.

HB.1.5.4. Ülkemizde, farklı kültürlerden insanlarla bir arada yaşadığını fark eder.

HBDK-1'de, "Farklı Kültürler Bir Arada" başlığı ile kazanımla ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Başlık ile kültürel farklılıklara vurgu yapılırken konuya hazırlık aşamasında mülteci çocukların yer aldığı bir görsel ile birlikte "Görseldeki çocukların yerinde siz olsaydınız neler hissederdiniz? Söyleyiniz." sorusuna yer verilmiştir. Konunun işleniş kısmındaki açıklayıcı metin ile göçün sebeplerine değinilmiş ve insanların çeşitli sebeplerle göç edebilecekleri vurgulanmıştır. Bu açıklayıcı metnin ardından iki mülteci öğrencinin kendi ailelerinin göç etmesine sebep olan durumlara dair yaptıkları konuşmayla ilişkin örnekler bir görsel ile sunulmuştur. Bu görselin altında başka kültürden gelen insanların farklı özelliklerine saygı duyulması gerektiği vurgulanmıştır. Konunun etkinlik kısmında ise öğrencilerden göç etmiş insanlar hakkındaki duygu ve düşüncelerini yazarak ifade etmeleri istenmiştir.

HB.2.1.1. Kendini farklı özellikleriyle tanıtır.

2. sınıf Hayat Bilgisi ders kitabında (HBDK-2) "Kendimizi Tanıtıyoruz" konu başlığı ile verilen kazanım ile ilgili hazırlık çalışması olarak öğrencilere "Sizi farklı ve özel yapan özellikleriniz nelerdir?" sorusu yöneltilmiştir. Konuyla ilgili her biri farklı fiziksel özelliklerdeki 4 öğrencinin kendilerini tanıttığı görsele yer verilmiştir. Fiziksel özellikleri farklı olan çocukların yer aldığı görsel ile öğrencilerde farklılıklar konusunda farkındalık oluşacağı düşünülmektedir.

HB.2.1.2. Bireysel farklılıklara saygı duyar.

"Hepimiz Farklıyız" konu başlığı ile verilen kazanıma ait bölümde bireylerin farklı özelliklere sahip olabileceğine vurgulandığı görülmektedir. Hazırlık kısmında öğrenciye kendisinin ve arkadaşlarının hangi sporlara ilgi duyduğu sorusu yöneltilmiştir. Hemen alt bölümünde her biri farklı bir yeteneğe, ilgi alanına sahip 4 çocuğun bulunduğu görsellere yer verilmiştir. Bu görsellerden birinde tekerlekli sandalyeli bir çocuğun resim yaptığı görülmektedir. Bireylerin birbirinden farklı özelliklerine rağmen her birinin farklı bir ilgi alanının olabileceği, bu farklı özellikler dezavantaj gibi görülse de her bireyin ilgi duyduğu bir alanda kendini gösterebileceği vurgusu yapılmıştır. Konunun devamındaki metinde farklılıklara saygının önemine değinilmiştir. Etkinlik bölümünde ise öğrencinin arkadaşlarıyla arasındaki farklılıkları görebilmesi için bir etkinlik yer almaktadır. Konunun en sonunda yer alan "Sizden farklı özellikleri olan arkadaşlarınıza neden saygı duymalısınız? Söyleyiniz." sorusu ile öğrencilerin farklılıklara saygı üzerine düşünmeleri ve düşüncelerini ifade etmeleri beklenmektedir.

HB.2.2.7. Yakın çevresindeki yardıma ihtiyaç duyan insanlara karşı duyarlı olur.

“Yardımsaver Olmak” başlığı ile verilen kazanımda öğrencilerin, insanların hangi durumlarda yardıma ihtiyacının olabileceğini fark etmelerini sağlayacak etkinlikler ve görsellere yer verilmiştir. Etkinliklerin ilkinde, altında “karşıdan karşıya geçmeye çalışan görme engelli Ali” açıklaması ile bir görsele yer verilmiştir. Öğrenciden görselin karşısında boş bırakılan alana yardıma ihtiyaç duyan bireye nasıl yardım edilebileceği ile ilgili düşüncelerin yazılması istenmiştir. Konunun devamında yer alan açıklamalarda yardımsaver olmanın önemine değinilmiştir.

HB.2.4.3. Trafikte yardıma ihtiyaç duyan bireylere yardımcı olur.

HBKD-2’de “Yardım Ediyoruz” konu başlığı ile işlenen kazanımın hazırlık kısmında öğrencilerin, özel gereksinimli bireylerin trafikte yaşayabileceği sorunlar hakkında düşünmeleri istenmiştir. İçlerinde yaşlı, hamile, beyaz baston kullanan ve tekerlekli sandalyeli bireylerin yer aldığı görsellerin altındaki açıklamada trafikte yardıma ihtiyaç duyabilecek bireylere yardımcı olmanın önemine değinilmiştir. Etkinlik bölümünde öğrenciden, içinde özel gereksinimli, yaşlı ve hamile bireylerin yer aldığı doğru ve yanlış davranışlar içeren görsel örneklerinden doğru olanı ayırt ederek işaretlemesi istenmiştir. Bir sonraki etkinlikte ise özel gereksinimli bireylerin trafikte yaşadığı sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin sunulduğu bir afiş hazırlamaları öğrencilerden istenmiştir. Bu sayede öğrencilerin sorunların farkına varmanın yanında kendi çözümlerini üretmiş olmaları beklenmektedir.

HB.2.5.7. Ülkemizde yaşayan farklı kültürdeki insanların yaşam şekillerine ve alışkanlıklarına saygı duyar.

Ülkemize çeşitli sebeplerle yerleşmek durumunda kalan farklı kültürden insanlara saygı duymayı hedefleyen kazanım ‘Misafirlerimiz’ konu başlığı altında işlenmiştir. Kullanılan başlığın ayrımcılığı değil birlik ve beraberliği çağrıştıran bir başlık olduğu görülmektedir. Konunun hazırlık kısmında öğrenciden, evinden uzak kalmanın neler hissettireceğini düşünmesi istenmektedir. Devamında ise mültecilerin yer aldığı bir görsel ve altında verilen metin ile farklı kültürlerden insanların çeşitli sebeplerle ülkemize gelebileceği, karşılaşılan kültürel farklılıklara saygı duyulması gerektiği açıklanmıştır. Konu ile ilgili etkinlikte öğrenciye, çeşitli sebeplerle ülkesini terk etmek durumunda kalan bir insanın yerine kendisini koyarak verilen soruları cevaplaması istenmiştir. Sorular, sevdiklerinden uzak kalmanın, gidilen yerlerde karşılaşılabilecek olumsuz muamelelerin ve özgürce yaşayamamanın neler hissettireceği ile ilgilidir. Bu sorular ile öğrencilerin, ülkemize göç etmiş insanlara karşı empati kurmalarının ve bu sayede farklılıklarına saygı duymalarının desteklenmesinin amaçlandığı düşünülmektedir.

HB.3.1.7. Okuldaki sosyal yardımlaşma ve dayanışmayla ilgili çalışmalara katılmaya istekli olur.

3. sınıf Hayat Bilgisi ders kitabında (HBKD-3) “Okulumdaki Yardımlaşma Etkinliklerine Katılımım” başlığı altında verilen kazanımla ilgili verilen örnekte depremden zarar gören insanlara Kızılay aracılığıyla yapılan yardım etkinliği anlatılmıştır. Etkinlik kısmında ise “Suriye” ve “Zor Durumdaki Yolculara Yardım Et” yazılı afiş örnekleri verilmiş ve öğrencilerden bu örneklerdeki gibi “okulumuzda yardımlaşma ve dayanışma” konulu birer afiş hazırlamaları istenmiştir.

HB.3.5.7. Ülkemizde yaşayan farklı kültürdeki insanların sorunlarına yönelik sosyal sorumluluk projelerine katılır.

“Suriyeli Arkadaşlarımı Seviyorum” konu başlığı ile verilen kazanımla ilgili olarak konunun hazırlık kısmında “Sınıfınızda, okulunuzda veya mahallenizde başka ülkelerden yurdumuza gelen çocuklar var mı? Söyleyiniz.” ve “Başka ülkelerden yurdumuza sığınan insanların yabancılık çekmemesi için neler yapabiliriz? Söyleyiniz.” sorularına yer verilmiştir. Hazırlık kısmının altında yer alan metinde Suriyeli iki kardeş olan Affan ve Bilal’in savaş sebebiyle ülkelerini terk edip ülkemize yerleşme süreçlerine ve bu süreçte karşılaştıkları zorluklara yer verilmiştir. Metinde ayrıca öğretmen ve arkadaşlarının Affan ve Bilal’e yardımcı olmaları sayesinde bazı zorlukları aştıkları da anlatılmaktadır. Metnin devamındaki etkinlik ile “ülkemize zorunluluk sonucu gelmiş insanlar için” bir yardım kampanyası afişi hazırlamaları istenmiştir.

HBÖP’da belirlenen kazanımlar doğrultusunda ders kitaplarında yukarıda verilen bulgulara rastlanmıştır. Ancak ders kitaplarının bu kazanımların ele alındığı konular dışında kalan çeşitli bölümlerinde de farklılıklara saygı değerini vurgulayan içeriklere, özellikle görsellere yer verilmiştir. Bu görsellerin kullanıldığı yerlerden bahsetmek de araştırma kapsamında genel bir değerlendirme için yerinde olacaktır.

HBDK-1’in kapağında kullanılan görselde okul bahçesinde toplanan öğrencilerden birinin tekerlekli sandalyeli olduğu görülmüştür. Ayrıca her öğrencinin saç rengi, ten rengi gibi fiziksel özelliklerinin farklı renklerde tercih edilmesi ile bütün bu farklılıklarla bir arada olunabileceği, aynı amaçlar için bir araya gelinebileceği vurgusu yapılmaya çalışılmıştır.

Yine HBDK-1’in ünite tanıtım kısmında tekerlekli sandalyeli öğrenci görselleri kullanılmıştır.

HBDK-1 “Sınıf Kurallarını Belirliyoruz” ve “Etkinliklere Katılıyoruz” konularında kullanılan görsellerde işitme cihazı kullanan öğrenciye yer verilmiştir. İşitme cihazı kullanan öğrencinin söz alıp “Ben, Yirmi Dokuz Ekim Cumhuriyet Bayramı’nda şiir okumak istiyorum.” diyerek kendini ifade ettiği görsel ile dezavantaj olarak görülen bazı durumların kendini ifade etmeye, sınıf içinde çeşitli görevler almaya engel olamayacağı vurgulanmak istenmiştir.

“Okulu Seviyoruz” konusunun işlendiği bölümde okul bahçesinde oynayan çocukların olduğu görselde arkadaşlarıyla top oynayan bir tekerlekli sandalyeli öğrenciye de yer verilmiştir.

“1.Ünite Kendimizi Değerlendiriyoruz” çalışmasının 5.sorusunun iki seçeneğinde tekerlekli sandalyeli çocuğun da bulunduğu doğru ve yanlış davranış durumlarını gösteren görseller kullanılmıştır. Öğrencilerden doğru davranışı belirlemeleri istenmiştir.

“Sağlığımız İçin Alınması Gereken Önlemler” konu başlığı altında kullanılan görselde yine işitme cihazı olan öğrenciye yer verilmiştir.

HBDK-2’nin kapağında tekerlekli sandalyeli öğrenci görseli kullanılmıştır. “Görüşlerim Değerlidir” konusunda verilen görselde sınıfın nasıl süsleneceğini kararlaştırmaya çalışan öğrenciler içinde arkadaşlarının yardımcı olduğu koltuk değnekli öğrenciye yer verilmiştir.

HBDK-3’te yer alan “Kendimi Tanırım” konusunun etkinlik kısmında arkadaşıyla iş birliği içinde pano hazırlayan tekerlekli sandalyeli öğrenci görseli kullanılmıştır.

“1. Ünite Değerlendirme Çalışmaları” 4. sorusundaki metinde bir öğrencinin görme ve zihinsel yetersizliği olan arkadaşlarıyla ilgili anlattıklarını içeren bir metin kullanılmıştır. Öğrencilerden metinde boş bırakılan yerleri doldurmaları istenmiştir. Metinde özel gereksinimli bireylerin sahip olduğu farklılıklar “görme zorluğu” ve “anlama zorluğu” şeklinde ifade edilmiştir.

HBDK-3’te “Belirli Gün ve Haftalar” başlığı altında “İnsan Hakları ve Demokrasi Haftası” ile ilgili kullanılan metinde ırkına, dinine, rengine, yaş ve cinsiyetine bakılmaksızın tüm insanların eşit haklara sahip oldukları vurgulanmıştır. 5. Ünite Değerlendirme Çalışmaları kısmında ise “Ülkemizde yaşayan farklı kültürden insanlara yönelik ne tür çalışmalar yapılabilir? Yazınız” sorusuna yer verilmiştir.

Yukarıda bahsedilen tüm bu hususlara eğitim öğretim sürecinde içeriği aktaracak olan sınıf öğretmenlerinin dikkat etmesi ve içeriği zenginleştirerek aktarmasıyla herkes için eğitim yaklaşımı ile bireysel farklılıklara saygı değerinin kapsayıcı eğitim temelinde öğrencilere aktarılabilmesi düşünülmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Kapsayıcı eğitim, sahip olduğu koşullara bakılmaksızın her bireyin eğitim imkânlarından eşit fırsatlarla yararlanmasını amaçlamaktadır. Yine kapsayıcı eğitimin temel amaçlarından biri okullarda sürdürülen her türlü eğitim-öğretim faaliyetinin farklılıklara saygıyı esas alan bir yapıda olmasını sağlamak ve bu sayede bireylere farklılıklara saygı değerini kazandırmaktır. Bu amaçlarla yapılacak çalışmaların başında eğitim süreçlerini kapsayıcı eğitim çerçevesinde planlamak gelmektedir. Farklılıklara saygıya dair kazanımlara sahip bir öğretim programı ve içeriğinde bu değere dair örneklerin yer aldığı bir ders kitabı kapsayıcı eğitimin amaçlarına ulaşılmasına büyük katkılar sağlayacaktır. Farklılıklara saygı eğitim programının öğrencilerin farklılıklara saygı düzeyine etkisinin incelendiği bir tez çalışmasında öğrencilerde oldukça olumlu etkisi olduğu vurgulanmıştır (Topçubaşı, 2015).

Bilim ve teknoloji alanında yaşanan hızlı gelişmeler eğitim materyalleri alanında bizlere birçok yeni alternatif sunsa da ders kitaplarının, birincil kaynak olma özelliğini hala kaybetmediği görülmektedir. Ders kitapları, öğrenme sürecinin vazgeçilmez araçları olma özelliklerini ve merkezi rollerini korumaya devam etmektedir (Aslan, 2010). Hayatın her alanında karşılaşılabileceğimiz toplumsal, kültürel ve bireysel farklılıklara ilişkin örneklerin en önemli eğitim materyalleri olan ders kitapları aracılığıyla sunulmasının söz konusu farklılıkların bütün öğrenciler tarafından normal kabul edilmesini kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

Literatürde Hayat Bilgisi dersinin bireylere gerekli becerileri kazandırarak toplum hayatına hazır hale getirdiği vurgulanmıştır (Yaşaroğlu, 2013; Öztürk ve Kalafatçı, 2016; Alak ve Nalçacı, 2012; Türkyılmaz, 2011). İlgili araştırmalar, bireyleri yaşama hazır hale getirirken kazanılması gereken değerleri edindirmede Hayat Bilgisi dersinin diğer derslere göre öneminin daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu değerlerden biri de kapsayıcı eğitim için de büyük bir öneme sahip olan farklılıklara saygı değeridir. Çalışmanın amacı doğrultusunda Hayat Bilgisi dersi öğretim programı incelenmiş ve farklılıklara saygı ile ilgili kazanımlar belirlenmiştir. Belirlenen bu kazanımlar doğrultusunda Hayat Bilgisi ders kitapları incelendiğinde ise Tablo 1’ de belirtildiği gibi tespit edilen kazanımlara ait bölümlerin büyük bir kısmında farklılıklara saygıya ilişkin içerikte yer verildiği, yalnızca iki kazanımla ilgili böyle bir içeriğe rastlanmadığı görülmüştür. Kitapların belirlenen kazanımlar dışında kalan bazı bölümlerinde de farklılıklara saygıyı dikkate alan içeriklere yer verildiği görülmüştür. Özellikle HBDK-1’de sıklıkla kullanılan bireysel farklılıkların resmedildiği görseller ile farklılıklara saygı çok kez vurgulanmaya çalışılmıştır. HBDK-2 ve HBDK-3’te ise farklılıklar ile ilgili içeriklerin HBDK-1’e göre daha az olduğu görülmüştür. İncelenen ders kitaplarında kullanılan görsellerde yer alan özel gereksinimli öğrencilerin yapabildiklerinin özellikle vurgulanmaya çalışılması olumlu bir özellik olarak dikkat çekmiştir. Dikkati çeken bir diğer nokta ise tüm kitaplarda saç rengi, ten rengi, boy ve kilo gibi fiziksel özellikler ve ilgi alanları açısından farklı örnekleri içine alan görsel, metin ve etkinliklerin kullanılması olmuştur. Bu durum da dezavantajlı olmasa bile toplum içinde bütün bireylerin farklı özellikleri ve ilgi alanları ile var olduğu düşüncesinin temellerini oluşturacak niteliktedir. Çalışma bulgularından yola çıkarak şu öneriler getirmek mümkündür:

- Çalışma kapsamında yalnızca Hayat Bilgisi dersi öğretim programı ve kitapları incelenmiştir. Çerçeve genişletilerek diğer ders programları ve kitaplar incelenebilir.
- Ders kitaplarının tekrar gözden geçirilip kapsayıcı eğitim temelinde içeriğin ve görsellerin zenginleştirilerek güncellenmesi sağlanabilir.
- Programın uygulayıcısı olan sınıf öğretmenlerine kapsayıcı eğitim ve farklılıklara saygı değerinin önemi üzerine hizmet içi eğitimler düzenlenebilir.

KAYNAKÇA

1. Akgül, E. A. (2019). Eğitimde fırsat eşitliği-cinsiyet ayrımı faktörü üzerine bir araştırma. *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)*, 3(1), 127-142.
2. Alak, G. ve Nalçacı, A. (2012). Hayat Bilgisi öğretim programı öğelerinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (33), 36-51.
3. Alemdar, Ç. (2021). İlkokul Hayat Bilgisi ders kitabı (1. sınıf). Pasifik Yayınları.
4. Aslan, E. (2010). Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk ders kitapları. *Eğitim ve Bilim*, 35 (158).
5. Ataşçi, A. (2021). İlkokul Hayat Bilgisi ders kitabı (3. sınıf). Pasifik Yayınları.
6. Aykaç, N. (2006). Eğitim programı ve program geliştirme. N. Aykaç ve H. Aydın (Ed.), *Öğrenme ve öğretme sürecinde planlama ve uygulama* (ss.29-70).Naturel Yayınları.
7. Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Pegem Akademi.
8. Demirel, Ö. (2007). *Eğitimde program geliştirme* (10. Baskı). Pegem A Yayıncılık
9. ERG (2016). *Türkiye’de kapsayıcı eğitimi yaygınlaştırmak için politika önerileri*. Eğitim Reformu Girişimi.
10. Ertürk, S. (1998). *Eğitimde program geliştirme*. Meteksan A.Ş.

11. Gökden Kaya, N. (2021). Kapsayıcı eğitim bağlamında “hıçkırık” filminin analizi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 20(80), 1818-1831.
12. Kaya, B. (2021). İlkokul Hayat Bilgisi ders kitabı (2. sınıf). Yıldırım Yayınları.
13. Kuşdil, M. E. ve Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). Türk öğretmenlerin değerler yönelimi ve schwartz değer kuramı. Türk Psikoloji Dergisi, 15 (45), 59-76.
14. MEB (2009). İlköğretim 1, 2 ve 3. sınıflar hayat bilgisi dersi öğretim programı ve kılavuzu. Milli Eğitim Basımevi.
15. MEB (2018). İlkokul hayat bilgisi dersi öğretim programı (1, 2 ve 3. sınıflar). Milli Eğitim Basımevi.
16. Öztürk, T. ve Kalafatçı, Ö. (2016). İlkokul hayat bilgisi dersi öğretim programının uygulanabilirliğinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. İhlara Eğitim Araştırmaları Dergisi, 1(1), 58-74.
17. Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. Advances In Experimental Social Psychology, 25, 1-65.
18. Şahin, H. (2006). Eğitim programı geliştirme sürecinde önemli bir aşama: ihtiyaç belirleme. Tıp Eğitimi Dünyası, 22(22), 1-9.
19. Topçubaşı, T. (2015). Farklılıklara saygı eğitim programının öğrencilerin farklılıklara saygı düzeyine etkisi (Yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi.
20. Türkyılmaz, A. (2011). İlköğretim hayat bilgisi dersi öğretim programının öğretmen görüşlerine dayalı olarak değerlendirilmesi Balıkesir ili örneği (Yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
21. Yaşaroğlu, C. (2013). Hayat bilgisi dersi kazanımlarının değerler eğitimi açısından incelenmesi. Electronic Turkish Studies, 8(7).
22. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Seçkin Yayınları.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KİŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(25)

Öğr. Gör. Aytac RÜSTƏMLİ¹⁵⁰

FƏRHAD ZEYNALOV: TÜRK DİLLƏRİNİN QRAMMATİKASI VƏ ZƏRFİN TƏDQIQI
FARHAD ZEYNALOV: GRAMMAR OF TURKISH LANGUAGES and ENVIRONMENTAL STUDY

ÖZ

Makale, Prof. Ferhad Zeynalov'un Türk dillerinin gramer yapısı hakkındaki görüşlerini yansıtmaktadır. Burada, Ferhad Zeynalov'a göre, konuşma bölümlerinin tanımı, Türk dillerinin gramer yapısının incelenmesinde temel bir rol oynaması gösterilmiştir. Ferhad Zeynalov'dan önce ve sonra Türkologların ya konuşmanın bazı kısımlarını kısaltmış ya da yeni "konuşma kısımları" bölümleri eklemiş olmaları makalenin dikkat çeken önemli konularındandır. Prof. Ferhad Zeynalov'un "Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi" ve "Türk Dillerinde Konuşma Bölümlerinin Geleneksel Sınıflandırılması" adlı eserleri, zarf hakkında geniş bilgiler ve farklı Türk dillerindeki özelliklerine ilişkin örnekler sunmaktadır. Zarfın tarihçesini, zarf çeşitlerini, zarf oluşum yol ve araçlarını, yeri de içeren, ayrıca "zarf dereceleri" adlı yeni bir konuyu Türkoloji'ye getirenin Prof. Farhad Zeynalov olduğu gösterilmektedir.

Farhad Zeynalov, zarfların sınıflandırılmasını araştırırken, zarfların sıralamasının da yüzlerin sınıflandırılması kadar geniş olmadığına dikkat çeker. Zarfların, sıfatlardan daha zayıf olmalarına rağmen, işaretin derecesini ve eylemin işaretini ifade etme özelliğine sahip oldukları ve bu işlemin esas olarak sözdizimsel (ve kısmen morfolojik) olduğu burada belirtilir.

Anahtar Kelimeler: Ferhad Zeynalov, Türkolojik dilbilim, Türk dillerinin gramer yapısı, Türk dillerinin karşılaştırmalı dilbilgisi, morfoloji.

ABSTRACT

The article reflects the views of Professor Farhad Zeynalov on the grammatical structure of the Turkic languages. According to the scientist, the definition of parts of speech plays a basic role in the study of the grammatical structure of the Turkic languages. It is noted that Turkologists before and after F. Zeynalov either shortened some parts of speech or added new "parts of speech". Professor Farhad Zeynalov's "Comparative Grammar of the Turkic Languages" and "Traditional Distribution of Parts of Speech in the Turkish Languages" provide detailed information about the envelope, as well as examples of its features in different Turkic languages. It has been shown that Professor Farhad Zeynalov was the one who brought the history of the envelope, the types of meanings of the envelope, the ways and means of envelope formation, including the place, as well as a new topic called "degrees of envelopes" to Turkology. Farhad Zeynalov, while conducting research on the classification of envelopes, notes that the ranking of envelopes is not as broad as the classification of faces. It is noted here that envelopes are weaker than adjectives, but express the degree of the sign and the sign of the action, and that this process is mainly syntactic (and partly morphological).

Keywords: Farhad Zeynalov, Turkological linguistics, grammatical structure of Turkic languages, comparative grammar of Turkic languages, morphology.

¹⁵⁰ Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan Dilçiliyi Kafedrası Bakı/Azərbaycan. E-mail: rustamli87@mail.ru.
ORCID: 0000-0002-2520-382X

GİRİŞ

Türkoloji dilçilik başqa sahələrdə olduğu kimi özünəməxsus tarixi yol keçmiş və bununla da özünün mükəmməl tarixini yaratmışdır. Bu, təbii ki, görkəmli tədqiqatçı alimlərin yazıb yaratdıqları elmi əsərlərdən ibarət fəaliyyəti tarixidir. Əlbəttə, bu sahənin tarixi dilin tarixi qədər əski zamanlara dayanmır. Türkoloji dilçiliyin tarixi, daha qədim zamanlardan yaranmış olsa da, bir elm sahəsi kimi orta əsrlərdə formalaşmışdır. Ötən əsrdə dilçiliyimizin sovet dönməni ehtiva edən bir sıra tədqiqat əsərlərinin yazılmasına baxmayaraq, son illərdə sahə üzrə bir sıra dissertasiyalar, monoqrafiya, dərs vəsaiti çap edilmiş və filoloji fakültələrdə tədris edilməyə başlamışdır. Artıq görkəmli Azərbaycan dilçilərindən Bəkir Çobanzadə, Məmmədəğa Şirəliyev, Əbdülzəl Dəmirçizadə, Muxtar Hüseynzadə, Yusif Seyidov və başqaları haqqında monoqrafik tədqiqat işləri – dissertasiyalar, kitablar yazılmışdır.

1. Türk Dillərinin Qrammatika Problemi

Tarixi və çağdaş türk ədəbi dillərinin, ləhcələrin, dialektlərin və geniş dilçilik coğrafiyalarının müqayisəli öyrənilməsinə XI əsrdə başlanmışdır. Türkologiyada ənənəvi-təsviri, müqayisəli-tarixi, tarixi-müqayisəli və yeni dil metodları bu dillərin öyrənilməsində və universitetlərdə tədrisində iki əsas elmi və praktik istiqamət göstərmişdir.

1. Türk ədəbi dilləri və ləhcələri, klassik türk dilçilik məktəbləri və təməl tədqiqatları Şərqi, Ural-Altay və dünya dilləri kontekstində müqayisəli monoqrafik-akademik şəkildə tədqiq edilmişdir.

2. institutlarda və universitetlərdə Türkologiya tədrisi təşkil edilmiş və mövzuya dair müxtəlif dərslilər, proqramlar və qaynaqlar yazılmışdır.

Türkologiyada və ümumiyyətlə dilçilikdə qrammatika problemləri demək mümkündür ki, əsrlərlə davam edən elmi mübahisələrə səbəb olan bir yanaşma təşkil edir. Qeyd etdiyimiz fikir, bəlkə də, bir çox araşdırmaçı üçün elə də önəm kəsb etməyəcək amma biz dilçilik tarixini nəzərdən keçirsək şahidi olarıq ki, qrammatika şöbəsi ilə maraqlanan dilçilərin bir çoxu sələflərini ya inkar edir, ya da novatorluq edərək elmə yeniliklər gətirir. Bu yeniliklər həm forma, həm də kəmiyyət və keyfiyyət etibarını ilə əvvəlkilərindən daha səmərəli xüsusiyyət kəsb edir.

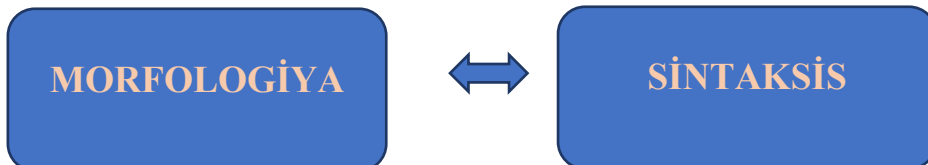
Dilçilik tarixinə nəzər yetirdikdə Bəsrə, Kufə, Fransa Por Royal, Gənc Qrammatiklər, Hind Sanskrit Vedaları, Moskva, Kazan məktəbləri kimi onlarla digər məktəblər də dilçilikdə əsas təməl rolunu oynamış, lakin özündən sonrakı məktəblərin bəzən qınaq obyektinə məruz qalmışdır. Bunun yalnız bir səbəbi vardır. “Naturalizm cərəyanının nümayəndəsi olan Avqust Şleyxer dili canlı orqanizm hesab edərək “dil də bir canlı orqanizm kimi doğulur, inkişaf edir və ölür” fikrini irəli sürmüşdür” (Babayev, 2004: 44).

Dilçi alimlərin də əsrlərlə davam edən “mübahisələrinin” səbəbi zaman keçdikcə məhz dilin dəyişikliyə məruz qalmasıdır. Cəmiyyət kimi dil də tarixi formasıyalarla məruz qalaraq dəyişimə uğrayır.

Türkologiya da ümumi dilçiliyin bir sahəsi olduğundan qrammatikada baş verən dəyişikliklər türk dillərindən də yan keçmir. Məhz buna görə də fərqli zamanlarda fərqli türkoloqların qrammatika problemlərinə müxtəlif aspektlərdən yanaşdığına şahidi oluruq.

Mirzə Kazım bəydən müasir dövr türkoloqlarına qədər qrammatika problemlərinə geniş yer verilmişdir. Məşhur türkoloqlardan olan prof. Fərhad Zeynalov da qrammatika şöbəsinə dair çoxlu elmi məqalələr, dissertasiyalar, kitablar həsr etmişdir. Onun “Türkologiyanın əsasları”, “Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası” (I-II cild), “Türk dillərində nitq hissələrinin ənənəvi bölgüsü”, “Müasir türk dillərində bağlayıcılar” kimi elmi əsər və dissertasiyaları qrammatika bəhsinin genişliyini göz önündə canlandırmağa bizə kömək edir.

Bildiyimiz kimi, qrammatika iki hissədən ibarətdir:

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Türk dillərinin qrammatikasında əsas mübahisəli məsələlərdən biri nitq hissələrinin bölgüsüdür. Bu həm ümumi bölgü, həm də xüsusi, yəni,ayrı -ayrı türk dillərinin nitq hissələrinin bölgüsünü özündə ehtiva edir.

Professor Fərhad Zeynalov nitq hissələrinin bölgüsünü apararkən onların arasında kəskin sərhədlərin qoyulmasının düzgün hal olmadığını qeyd edir. Həmçinin də əsas və köməkçi nitq hissələrindən bəhs edərək onların bir çox xüsusiyyətlərinə görə hətta eynilik təşkil etmələri faktını da qeyd etmişdir.

Belə desək, professor Fərhad Zeynalovun elmi yaradıcılığının əsas hissəsini türk dillərinin qrammatik quruluşu mövzusu təşkil edir. Alimə görə nitq hissələrinin müəyyənləşdirilməsi türk dillərinin qrammatik quruluşunun öyrənilməsi üçün baza rolunu oynayır.

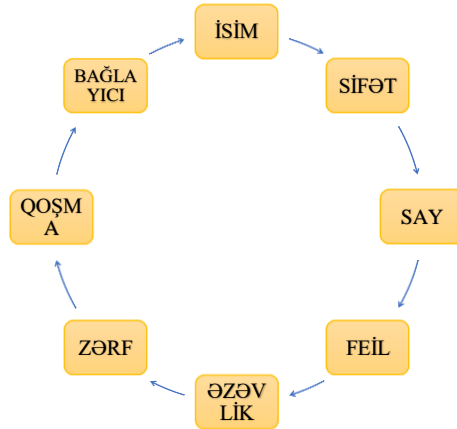
2.Türk dillərində əsas nitq hissələrinin bölgü problemi.

Professor Fərhad Zeynalov nitq hissələrini qruplaşdırarkən söz kökünün ,ona qoşulan şəkilçinin və yeni əlavə edilən sözün önəm kəsb etdiyini qeyd edir. Ona görə də əsas nitq hissələrini “nominativ lüğəvi mənasına, söz yaratma prosesində fəal iştirakına, eləcə də əhatə dairəsinin genişliyinə görə köməkçi nitq hissələrindən fərqlənir” ifadəsi ilə aydınlatmışdır.

Fərhad Zeynalov türk dillərində əsas nitq hissələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırmışdır:

▶ İSİM	
▶ SİRƏT	
▶ SAY	
▶ ƏVƏZLİK	
▶ ZƏRF	
▶ FƏİL	

Bir çox türkoloqların tarixi bölgülərinə nəzər yetirdikdə ən effektiv bölgü kimi professor Fərhad Zeynalovun bölgüsünün düzgünlüyünün şahidi oluruq. Ondan əvvəlki və ya ondan sonrakı türkoloqlarda ya bu nitq hissələrinin bəziləri ixtisar olunmuş, ya da yeni “nitq hissələri” əlavə edilmişdir. Məsələn: “Serebrennikov və Ninel Hacıyevanın “Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası“ kitabında morfolojiya bəhsində çox maraqlı nüanslarla üzləşirik” (Serebrennikov və Hacıyeva, 2002: 99). Burada nitq hissələrinin bölgüsündə heç bir bölgü obyektinə (nə əsas, nə də köməkçi nitq hissələri ifadəsi) qeyd edilməmişdir. Əksinə, sadəcə olaraq nitq hissələri kimi aşağıdakıların adları çəkilir.

Demək burada qarşımıza iki qüsür çıxır.

1. Nitq hissələrinin Fərhad Zeynalovun yuxarıda qeyd etdiyimiz fikri əsasında (nominativ lüğəvi mənası, söz yaratma prosesində fəal iştirakı, eləcə də əhatə dairəsinin genişliyi) xüsusiyyətlərinə görə əsas və köməkçi olaraq bölgünün yoxluğu.

2. Köməkçi nitq hissələri olan ədat, modal sözlər və nidalardan ümumiyyətlə söz açılmaması.

Fərhad Zeynalov isimlərdən bəhs edərkən onu digər nitq hissələrindən fərqləndirən cəhət kimi onların təyin mövqeyində çıxış edərkən özlərinin substantiv formalarını saxlamalarıdır. Sifətlər də həmçinin öz həqiqi mənalarda çıxış etdikdə hallanır, kəmiyyətə görə dəyişir. Bunların olması üçün sifətin substantivləşməsi lazımdır. Bu məsələni professor Fərhad Zeynalov bir neçə türk dilindən nümunələr göstərməklə sübut edir.

- Azərbaycan dilində-qırmızılar, ağlar, sarılar və s.
- Özbək dilində-каббанинг, кизиллар, аклар, жанлилар və s.
- Başqırd dilində - аклар, кызыллар, актар və s.
- Yakut dilində - кырам, улаханым və s.
- Türkmən dilində - гозеллер, пукаралар və s.

Biz türk dillərində ən mübahisəli nitq hissəsi kimi bilinən zərflə nəzər yetirdikdə görürük ki, bu haqda çox az dilçi, türkoloq geniş məlumatla sahib olmuşdur.

Professor Fərhad Zeynalovun həm “Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası”, həm də “Türk dillərində nitq hissələrinin ənənəvi bölgüsü” əsərlərində zərf haqda çox geniş, həm də müxtəlif türk dillərində xüsusiyyətləri nümunələr göstərilərək ətraflı şəkildə məlumat verilmişdir.

3. Zərf Tədqiqi

Türkologiyanın tarixində zərflər elmi mübahisələrə səbəb olan nitq hissələrindən biri olmuşdur. Nitq hissələri ilə bağlı elmə böyük töhfələr vermiş Mirzə Kazımbəy və ondan sonrakı dilçilərin bir çoxu zərflərlə digər nitq hissələri (ədat, qoşma, bağlayıcı, nida və s.) arasında dəqiq sərhəd müəyyən etməmişdir. Buna görə də zərflərlə bağlı fikirlər uzun müddət stabilləşməmişdir.

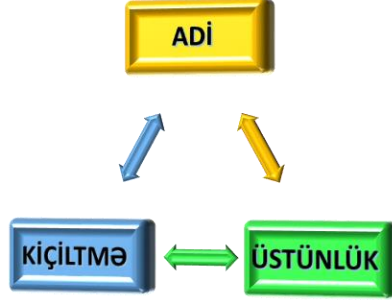
Zərfin tarixi, zərfin məna növləri, zərfin yaranma üsulları və yollar, cümlədə yeri, həmçinin də “zərflərin dərəcələri” adlı yeni bir mövzunu da türkologiya elminə gətirib ətraflı tədqiq edən də məhz professor Fərhad Zeynalovdur. Zərfin dərəcələnməsi mövzusu “yeni” olduğu üçün Fərhad Zeynalovun aspekti əsasında bu mövzu üzərində bir qədər durmaq istərdik.

Məlumdur ki, “türkologiyada zərfin müstəqil nitq hissəsi kimi tədqiqinə ilk dəfə İ. Qıqanovun “Грамматика татарского языка” əsərində rast gəlinir” (Xəlilov, 2016: 277). Biz əsərlə tanış olarkən aydın oldu ki, zərflərlə bağlı burada maraqlı fikirlər var. Kitabda qeyd olunur ki, türk dillərində əsil zərflər kəmiyyət baxımında azlıq təşkil edir və çox vaxt zərflərin yerinə isim, sifət və s. nitq hissələri işlənir. Göründüyü kimi burada da nitq hissələri qarışıq verilmişdir. Zərflərin 17 məna növü göstərilmişdir: “yer, zaman, kəmiyyət, keyfiyyət, say və s.” (Baskakov, 1969: 176-178).

Fərhad Zeynalov zərfin dərəcələnməsi mövzusunda tədqiqat apararkən özü də qeyd edir ki, sifətin dərəcələnməsi kimi zərfin dərəcələnməsi elə də geniş mövzu deyil. Bizcə, zərflərdə sifətlərə nisbətən zəif olsa da əlamətin və hərəkətin əlamətinin dərəcəsini bildirmək xüsusiyyəti müşahidə edilir. Bu proses əsasən sintaktik (qismən də morfoloji) yolla gedir.

O, zərfin aşağıdakı dərəcələrini qeyd edir.

Adi dərəcənin heç bir formal əlaməti yoxdur. Məs:

- İndi
- Şimdi
- İleri
- Asra

Üstünlük dərəcəsi bildiren zərflər bəzi ədatların artırılması ilə düzəlir. məsələn, Azərbaycan dilində

- Ən
- Çox
- Daha
- Lap
- Hər
- Düz
- Xeyli

Türkmən dilində

- Ин
- Öрен
- Жуда
- Иннән
- Дым
- Асла

Uyğur dilində

- Ән
- Бәк
- Наһайити
- Интайин
- Кәвәт
- Әжайип
- Толими

Kiçiltmə dərəcəsi isə zərflərə -ca, -cə, -cik şəkilçilərinin artırılması ilə düzəlir Azərbaycan dili üçün

- Azca
- Tezcə
- Yenicə

- İndicə
- Тәксə
- Түркмөн dili üçün
- Пессайжа
- Әлинже
- Иллережик
- Тизрəжик
- Аркайынжа
- Билеже
- Яныражык

Bundan əlavə Fərhad Zeynalov zərflərdə dərəcə kateqoriyasını yaratmaq üçün -qına-ğına şəkilçisindən də istifadə olunduğunu qeyd edir.

Уйғур dili üçün

- Сəлгинə
- Көпкинə
- Назиргина

Bundan əlavə qeyd edə bilərik ki, yuxarıda biz professor Fərhad Zeynalovun zərfin dərəcələnməsinin geniş olmadığı məlumatını qeyd etmişik. Əlavə olaraq onu bildirək ki, bəzi türkoloqlar (B. A. Serebrennikov, N. Z. Hacıyeva və s.) zərf haqda ya çox qısa məlumat vermiş, ya da ümumiyyətlə onu əsas nitq hissəsi kimi hesab etməyərək ondan söhbət belə açmamışdır. Məsələn: “Serebrennikov və Ninel Hacıyevanın “Türk dillərinin tarixi müqayisəli qrammatikası” kitabında zərf haqda ümumi olaraq mövcud olan məlumatı olduğu kimi təqdim etməyi lazım bilirik” (Serebrennikov və Hacıyeva, 2002: 315).

“Bütün dillərdə zərf qeyri-müəyyənliyi və çoxdəyişkənliyi ilə seçilən bir nitq hissəsidir. Zərf kateqoriyasına hal sistemindən çıxan formalar, toplu saylar, feili bağlamalar, qoşa sözlər, leksik və morfoloji baxımdan təcrid olunmuş sözlər daxildir.

Bu son dərəcə qarmaqarışıq kütlənin qədim vəziyyətini araşdırmaq və onun tarixi dəyişmə yolunu təyin etmək qeyri mümkündür” (Zeynalov, 1981: 90).

Göründüyü kimi bir nitq hissəsi kimi zərfə bu formada baxış qərəzlidir. Bu baxışın iki səbəbi ola bilər .

Zərf haqqında məlumat azlığı

Mövzu çox geniş olduğundan bu yükün altına girməmək

Zərf haqqındakı məlumatdan görürük ki, zərf həm əsas, həm də köməkçi nitq hissələrinin arasında qərar tutmuş bir nitq hissəsidir. Maraqlısı da budur ki, ekspedisiyalar etmə imkanını çox az olub, həm də əyalət alimi kimi tanınan Fərhad Zeynalov yalnız əldə olan materiallarla bu qədər geniş, tutarlı tədqiqat aparmışdır. Amma elmi yaradıcılıqlarının böyük bir qismi Moskva, Sankt Peterburq kimi elm mərkəzlərində, hər cür şərait daxilində keçən bəzi türkoloqlar zərf mövzusunda” yalnız bir iki cümlə ilə kifayətlənmək” münasibəti bəsləyərək bu “yükün” altına girməmişlər.

NƏTİCƏ

Prof. Fərhad Zeynalov türk dillərində işlənən əsas və köməkçi nitq hissələrinin mənşəyi, cümlədə işlənmə yeri və digər özünəməxsus xüsusiyyətlərini elmi yaradıcılığında əks etdirmişdir. Professor F. Zeynalov həm əsas, həm də köməkçi nitq hissələrinin ümumi bir kateqoriyaya – nitq hissələri kateqoriyasına daxil olmasını onları birləşdirən əsas xüsusiyyət kimi qeyd etmişdir. Təbii ki, onlar arasında kifayət qədər fərqlər də mövcuddur: əsas nitq hissələri nominativ-lüğəvi mənaya malik olsa da, köməkçi nitq hissələri aid olduğu söz və cümlələrin mənası ilə əlaqədar yaranır. Nitq hissələri həm morfoloji, həm də sintaktik baxımdan fərqlidir. Morfoloji baxımdan fərqi alim onunla əlaqələndirmişdir ki, əsas nitq hissələrindən yeni söz və yeni nitq hissələri əmələ gəlsə də, köməkçi nitq hissələrində bu xüsusiyyət mövcud deyil. Müasir dövr dilçi alimlərinin nitq hissələri ilə bağlı elmi yanaşmalarına diqqət edərəkən Zeynalovun fikirləri ilə səsləşməsi hiss olunur. Təbii ki, fikirlərdə dilin tarixi inkişafı ilə əlaqədar olaraq fərqli cəhətlər ortaya çıxır.

Fərhad Zeynalovun zərflərlə bağlı fikirləri müasir dilçilikdə birmənalı şəkildə qəbul edilir və mühafizə olunur. O, zərflərin məna növlərini, onların morfoloji və sintaktik xüsusiyyətlərini yaradıcılığında əks etdirmişdir. Müasir dövrdə ən çox müraciət etdiyimiz dilçi alimlərdən biri olan Q. Kazımovun elmi yaradıcılığında zərflərin məna bölgüsü Fərhad Zeynalovla eynilik təşkil edir. Sadəcə Fərhad Zeynalovun tərz-i-hərəkət zərfləri adlandırdığı bölgü Qəzənfər Kazımov yaradıcılığında tərz zərfləri adı altında izah olunmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Babayev, Adil (2004). Dilçiliyə giriş. Bakı: Maarif
2. SEREBRENNIKOV Boris, HACIYEVA Ninel (2002). Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası. Bakı: Səda
3. ZEYNALOV, Fərhad (1957). Türk dillərində nitq hissələrinin ənənəvi bölgüsü. Bakı: ADU
4. ZEYNALOV, Fərhad (1967). Müasir türk dillərində bağlayıcılar. Bakı: Maarif
5. ZEYNALOV, Fərhad (1981). Türkologiyanın əsasları. Bakı: Maarif, 1981
6. ZEYNALOV, Fərhad (1981). Türk dillərinin leksik-morfoloji quruluşu. Bakı: ADU
7. ZEYNALOV, Fərhad (2008). Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası. I-II cild. Bakı: MBM
8. XƏLİLOV, Buludxan (2016). Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası. II cild. Bakı: Papirus NP

Rus Dilində:

9. БАСКАКОВ, Николай (1969). Введение в изучение тюркских языков. Москва, 1969

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(26)

Öğr. Gör. Hicran KÖÇERLİ¹⁵¹
TARIMSAL YENİLİK SÜREÇLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA
GEREKLİLİKLERİNE UYARLANMASI
ADAPTATION OF AGRICULTURAL INNOVATION PROCESSES TO SUSTAINABLE
DEVELOPMENT REQUIREMENTS

ÖZ

Tarım sektörünün gelişmesi, ulusal ve küresel düzeyde hayati sorunların çözülmesine hizmet etmektedir. Yenilikçi gelişimin hızı da dahil olmak üzere yenilikçi gelişimin özellikleri birçok ve çeşitli faktöre bağlıdır. Kalkınmanın makro ve mikro ekonomik ortamını şekillendiren ana faktörlerdir. Bu faktörler, tarımsal üretim süreçlerinin yenilikçiliğe duyarlılığından ve teşviklerin etkinliğinden, amortisman politikasının yenilikçi gelişme gereksinimlerine uyarlanmasına ve yatırım koruma düzeyinin artırılmasına kadar çok çeşitli sorunları etkilemektedir. Bu ve diğer nedenlerle, tarım sektöründe yenilikçi gelişme hızını artırmak için öncelikle yenilik potansiyelini değerlendirmek ve bunu uygulama yollarını belirlemek gerekir.

Makale, tarım sektöründe inovasyon süreçlerinin teşvik edilmesi ve sahada inovasyon gelişiminin hızlandırılmasının sürdürülebilir kalkınmanın gereksinimlerine uyarlanması gibi konuları ele alıyor.

Anahtar Kelimeler: tarım sektörü, inovasyon faaliyeti, ekonomik mekanizma, öncelikler, sürdürülebilir kalkınma, teşvik.

ABSTRACT

The development of the agricultural sector serves to solve vital problems at the national and global level. The characteristics of innovative development, including the pace of innovative development, depend on many and varied factors. They are the main factors that shape the macro and micro economic environment of development. These factors affect a wide range of issues, from the sensitivity of agricultural production processes to innovation and the effectiveness of incentives, to adapting depreciation policy to innovative development needs and increasing the level of investment protection. For these and other reasons, in order to increase the pace of innovative development in the agricultural sector, first of all, it is necessary to evaluate the innovation potential and determine the ways to implement it.

The article addresses issues such as promoting innovation processes in the agricultural sector and adapting the acceleration of innovation development in the field to the needs of sustainable development.

Keywords: agriculture sector, innovation activity, economic mechanism, priorities, sustainable development, incentive.

¹⁵¹ Sumgayıt Devlet Üniversitesi, İktisad Bölümü; kıdemli öğretim görevlisi

GİRİŞ

Aqrar sahədə innovasiyalı inkişafın sürətləndirilməsinin vasitə və istiqamətlərinin seçimində dayanıqlı inkişaf tələbləri diqqətdən kənar qalmamalıdır. Daha doğrusu, dayanıqlı inkişaf tələblərinə cavab verən iqtisadi mexanizmin formalaşması, qlobal çağırışlara uyğun olaraq müasir iqtisadi artım konsepsiyasının prioriteti olmalıdır. Əks halda, innovasiyalı inkişafın, xüsusilə aqrar sahədə nəticələri, gələcək nəsillərin mənafeləri baxımından heç də həmişə arzu edilən olmaya bilər. Artıq heç kəsə sirt deyildir ki, məhsuldarlığın yüksəldilməsi uğrunda rəqabətdə, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının ekoloji təhlükəsizliyinin pozulması hallarına get-gedə daha tez-tez rast gəlinir. İnsan sağlamlığını, xüsusilə gələcək nəsillərin sağlam böyüməsi perspektivlərini təhdid edən innovasiyaların, təəssüf ki, yalnız iri kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları istehsalçılarının mənafeələrinə xidmət etməsi heç də nadir hal deyildir. Haqqında danışılan qlobal təhdidləri neytrallaşdırmaq və ilkin yanaşmada yumşaltmaq üçün Azərbaycan Respublikasında vaxtında həyata keçirilən sistemli tədbirlərin müsbət nəticələri göz qabağındadır.

Aqrar sahədə innovasiya proseslərinin dayanıqlı inkişaf tələblərinə uyğunlaşdırılması imkanlarına gəldikdə, ilk növbədə onu qeyd edək ki, dayanıqlıq fəaliyyət dinamikaya zidd hal deyildir. Əslində, dinamik inkişaf şəraitində iqtisadi məhsuldar, sosial faydalı və ekoloji məqbul müvazinətin gözlənilməsi məhz dayanıqlıq halında mümkündür. Bu mühitin ilk növbədə, iqtisadi və ekoloji baxımdan arzu edilən müvazinətinin əsas xarakteristikaları dayanıqlı inkişaf tələblərini şərtləndirir. Başqa sözlə, “dayanıqlıq dinamik vəziyyət kimi mürəkkəb iqtisadi sistemlərin arzu olunan halıdır. Aqrar və sənaye inqilabından sonra dünyanı dəyişdirməyə qabil olan ekoloji inqilab dayanıqlı inkişaf baxımından bir çox dəyərlərin yenidən dərk edilməsini tələb edir. Ekoloji problemlərin kəskinləşməsi təbii sərvətlər və əhali artımı, ekoloji və sosial-iqtisadi inkişaf templəri arasında müvazinətin yaradılması problemlərini aktuallaşdırır. Digər tərəfdən dayanıqlı inkişafın arzu olunan səviyyədə təqdim edilməsi üçün bəşəriyyətə ayrılan müddət məhduddur” [1,s.31]. Onu da qeyd edək ki, dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi müddətinin məhduddluğu, yəni innovasiya proseslərinin dayanıqlı inkişaf tələblərinə uyğunlaşdırılması məsələlərinin təxirə salınmadan həlli zəruriliyi əksər tədqiqatçılar tərəfindən qəbul edilir.

Dayanıqlıq iqtisadi sistemin makro və mikro səviyyədə özünəməxsus təzahürlərə malik olan xassəsidir. Maliyyə durumu, dəyişən iqtisadi mühitə daha həssas xarakteristika olmaqla, idarəetmənin, demək olar ki, bütün səviyyələrində mühit yaratmaq qabiliyyətinə malikdir. Bu baxımdan, belə bir fikirlə razılaşmamaq çətindir ki, “dayanıqlıq müəssisənin maliyyə vəziyyətinin elə halıdır ki, burada onun təsərrüfat fəaliyyəti normal şəraitdə, kifayət qədər gəlirlərin olmasını və gəlirləri ilə xərci arasındakı uyğunluğa əsasən öz işçiləri, digər təşkilatlar və dövlət qarşısında olan bütün öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini təmin edə bilər” [2,s.167].

Aqrar sahədə dayanıqlılığın maliyyə aspekti, əlbəttə ona ümumi kontekstdən təcrid olunmuş şərh tələb etmir. Bununla belə, xüsusilə müəssisə səviyyəsində fəaliyyətin perspektiv səmərəliliyi və maliyyə durumunun, bəzi qeyd-şərtlərlə funksional asılılığından danışmaq olar. İnnovasiyalı aqrar fəaliyyət şəraitində maliyyə durumunun dayanıqlılığının təmin edilməsi gəlirlər və xərclər nisbətində zaman laqının azaldılması, başqa sözlə innovasiya proseslərinin sürətləndirilməsi imkanlarından və onların reallaşdırılması tempindən asılıdır.

Aqrar sahədə innovasiya proseslərinin dayanıqlı inkişaf, daha irəli getsək yaşıl iqtisadiyyat tələblərinə uyğunlaşdırılmasını zəruri edən səbəblər kimi, ilk növbədə aşağıdakılar qeyd edilməlidir:

- aqrar sahənin sənayedən asılılığının güclənməsi. Məsələ ondadır ki, sahənin texniki-texnoloji inkişaf səviyyəsi yüksəldikcə, istehsalının intensivlik səviyyəsi və ekoloji hadisələr arasında funksional asılılıq müşahidə edilir;

- xəstəlik və zərərvericilərə genetik davamlı bitki növlərinin və sortlarının yaradılması və onların yayılma arealının genişləndirilməsi zərurəti;

- qlobal istiləşmənin nəticələrini nəzərə alan kənd təsərrüfatı sisteminin yaradılması və qlobal trendlər nəzərə alınmaqla inkişaf etdirilməsi zərurəti;

- təkrar resursların idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsinə olan kəskin ehtiyac;

- ekoloji reqlamentləşdirilməmiş intensiv aqrotexnologiyaların bu və ya digər səbəbdən geniş tətbiqi.

Yeri gəlmişkən, yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişaf anlayışlarına da münasibətimizi, müxtəsər şəkildə dəqiqləşdirməyi lazım bilirik. Hər şeydən əvvəl onu deyək ki, yaşıl iqtisadiyyat anlayışına artım iqtisadiyyatı ilə müqayisədə aydınlıq gətirilməsini vacib hesab edən mövqeni, yəni aşağıdakı yanaşmanı məqbul esab edirik.

“Artım iqtisadiyyatında inkişafın əsas amilləri, əsasən: cəmiyyət, istehsal, istehlak və biosferin vəziyyəti kimi rəqləşdirilir. Yaşıl iqtisadiyyatda isə həmin sırada öndə biosferin vəziyyəti və cəmiyyət, daha sonra isə istehsal və istehlak durur. Yaşıl və artım iqtisadiyyatı arasındakı ziddiyyət bu və digər səbəblərdən yaranır ki, onlar da insanın cari və perspektiv rifahı arasındakı seçimdə ifadə olunur. Yaşıl iqtisadiyyat, sözün həqiqi mənasında cari və perspektiv inkişafın üzvi vəhdətini, artım iqtisadiyyatı isə cari rifahı ödəməklə, gələcəkdə onun daha yüksək səviyyəyə çatdırılmasını nəzərdə tutur” [3, s.21].

Məhz innovasiya fəaliyyətinin iqtisadi məqsəduyğunluğu baxımından yaşıl iqtisadiyyat meyarları, araşdırmalardan görüldüyü kimi dayanıqlı inkişafı dəstəkləmək imkanındadır. Başqa sözlə, bu halda aqrar sahədə dayanıqlı inkişaf:

- biomüxtəlifliyə xidmət edir;
- ərzaq məhsullarının ekoloji təhlükəsizliyini təmin edir;
- texnologiyaların azaldır;
- insanı əhatə edən yaşayış mühitini yaxşılaşdırır.

Onu da qeyd edək ki, nəticə etibarlı ilə aqrar sahədə təsərrüfatçılıq sisteminin dayanıqlılığı, şübhəsiz ki, kənd təsərrüfatı qarşısında duran əsas vəzifələrin icrası baxımından faydalı və məhsuldar olmalıdır. Sadalanan bu keyfiyyətlər, böyük ehtimalla kənd ərazilərində, məhz dayanıqlı inkişaf edən yaşıl iqtisadi münasibətlər sayəsində insan ekologiyasına məsrəfləri azaltmağa imkan verəcəkdir.

Aqrar sahədə innovasiya proseslərinin dayanıqlı inkişaf meyarlarına uyğunlaşdırılması üçün digər tələblər qismində aşağıdakıları qeyd etməyi məqsəduyğun hesab edirik:

- bərpa olunan təbii resurslardan istifadənin tempi onların bərpası tempini üstələməməlidir;
- sürətlə dəyişən sosial, iqtisadi və ekoloji şəraitdə meydana çıxan müxtəlif xarakterli risklər məsuliyyətin ədalətli və səmərəli bölgüsü əsasında neytrallaşdırılmalıdır;
- sahədə buraxılan yeni məhsulun maya dəyərinin aşağı salınması onun ekoloji təhlükəsizliyinə xələl gətirməməlidir;
- qeyri - xammal mənşəli yeni məhsulların çeşidi zənginləşdirilməli və satış arealı genişləndirilməlidir;
- torpağın münbitliyinin bərpası və artırılması tədbirlərinin hazırlanması və reallaşdırılmasının mühit əmələ gətirən bütün əsas amillərin təsirini nəzərə alan səmərəli mexanizmi formalaşdırılmalıdır;
- mineral gübrələrdən, kimyəvi maddələrdən və texnikadan istifadə rejimləri iqtisadi və ekoloji meyarlar əsasında optimallaşdırılmalıdır;
- innovasiyalı istehsalda artım insanların istənilən kateqoriyasının sağlamlığı üçün riskləri artırmamalıdır.

Milli iqtisadiyyatın bir çox sahələrində olduğu kimi aqrar sahədə də innovasiya proseslərinin gedişi dövlətin simasında cəmiyyətin diqqətindən kənar qala bilməz. Bu səbəbdən, həmin proseslərin tənzimlənməsi prioritetlərinin əsaslandırılmasında ictimaiyyətin aparıcı mövqeyi təmin olunmalıdır. Müasir dövrdə aqrar sahədə innovasiya proseslərinin dayanıqlı inkişaf meyarları ilə tənzimlənməsi prioritetlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- dayanıqlı inkişaf üzrə investisiya layihələrinin əsaslandırılması və həyata keçirilməsi. Bu zaman yerli xammala əsaslanan daxili istehsalın inkişafının təşviqi mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
- iqtisadi və ekoloji risklərin qiymətləndirilməsi, profilaktikası bölüşdürülməsi və azaldılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi, məqbul iqtisadi-ekoloji səmərəliliyin əldə edilməsi;
- resurslardan təkrar istifadəni nəzərdə tutqan texnologiyaların tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi. Bu zaman alternativ enerji mənbələrindən istifadə məsələlərinin daim diqqət mərkəzində saxlanması;
- innovasiyalı aqrar istehsalının səmərəliliyinin kafi şərti kimi onun dayanıqlı texnologiyaya əsaslı şəkildə əmələgətirmə qabiliyyətinin dəstəklənməsi;

- dayanıqlı və innovasiyalı aqrar inkişaf proqramlarının işlənilib hazırlanması və icrası və s.

Sahədə innovasiya proseslərinin dayanıqlı inkişaf tələblərinə uyğunlaşdırılması burada intensivləşmənin iqtisadi və ekoloji səmərəliliyinin birgə qiymətləndirilməsini tələb edir. Müvafiq tənzimləmə mexanizmində ekoloji monitorinqin mövqeyi get-gedə gücləndirilməlidir. İntensiv aqrotexnologiyaların fəal surətdə tətbiqinin məqsədəuyğunluğunun qiymətləndirilməsi, istisnasız olaraq haqqında danışılan monitorinqin predmetinə aid edilməlidir. Monitorinq prosesində konkret halda intensiv aqrotexnologiyaların tətbiqi arealının genişləndirilməsinin ekoloji-iqtisadi şərtləri, o cümlədən həmin texnologiyaların torpaq resurslarına və su hövzələrinə təsiri mütəmadi dəqiqləşdirilməlidir.

İnnovasiyalı aqrotexnologiyaların dayanıqlı inkişaf meyarları ilə yenidən qiymətləndirilməsi üçün, deyək ki, mineral gübrələrin və zəhərli kimyəvi preparatların istifadə rejimi monitorinq edilməli, əldə edilən nəticələr və kənd təsərrüfatının bütün sahələrində istehsalın texnoloji xəritələrində edilmiş müvafiq düzəlişlər müqayisəli təhlil edilməlidir və s.

İnnovasiya proseslərinin dayanıqlı inkişaf meyarlarına uyğunlaşdırılması üçün iqtisadi tənzimləmənin müxtəlif üsul və vasitələrdən, habelə xüsusi yanaşmalardan istifadə oluna bilər. Aqrar sahədə innovasiyalı fəaliyyətin dayanıqlıq meyarları ilə tənzimlənməsində strateji, indikativ və proqram-məqsədli planlaşdırma üsullarının daha fəal tətbiqi tövsiyə olunur.

Hazırda aqrar sahədə innovasiya proseslərinin dayanıqlı inkişaf tələblərinə uyğunlaşdırılmasının elmi təminatının gücləndirilməsi üçün prioritet istiqamətlər kimi, zənnimizcə ilk növbədə aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- kənd ərazilərinin özünü bərpa etmə qabiliyyətinin artırılmasında kənd təsərrüfatının rolunun artırılması;

- dayanıqlı və innovasiyalı aqrar inkişaf üzrə rəqəmsal platformaların yaradılmasının sürətləndirilməsi;

- dayanıqlı inkişaf şərtləri daxilində bərpa olunan resurslardan innovasiyalı istifadə tempinin optimallaşdırılması;

- sahədə iqtisadi-ekoloji səmərəlilik və məhsuldarlıq göstəricilərinin birgə artması perspektivlərinin qiymətləndirilməsi, bu məqsədlə modellər sistemi tərkibində imitasiya modelləşdirilməsindən istifadə edilməsi;

- biotexnologiyaların kənd təsərrüfatında tətbiqi proseslərinin ekoloji balansə və biosferdə genetik müxtəlifliyə təsirinin qiymətləndirilməsi;

- bitki, heyvan və mikroorqanizmlərin genetik kodlarını məqsədyönlü dəyişməklə alınan maddələrin ekoloji təhlükəsizliyinin təmin olunması;

- ekoloji təhlükəsiz yeni kənd təsərrüfatı məhsullarının bazarın müvafiq segmentinə birbaşa bağlı olmamasının, ənənəvi marketinq tələbərindən kənarlaşmanın, onların həyat tsiklini formalaşdıran amillərin özünəməxsusluğunun hərtərəfli tədqiqi;

- innovasiyalı-ekoloji aqrar fəaliyyətin davamlı rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi;

- resursların təkrar istifadəsinin davamlı ekoloji rejiminin təşkil edilməsi.

Sonuncu prioritetin reallaşması ətraf mühitə antropogen təsirlərin neytrallaşdırılması baxımından olduqca vacibdir. Məsələ ondadır ki, müasir texnoloji mühitdə “200-ə qədər təbii sərvətdən istifadə olunur. Müasir texnologiyalar mineral xammalın tam emalı və istifadəsini təmin etmir. Onun əksər hissəsi tullantı şəklində təbiətə qaytarılır. Bəzi mənbələrə görə, istehsal olunan məhsul istifadə olunan xammalın yalnız 1-2%-ini təşkil edir, yerdə qalanı isə tullantıya gedir” [4, s.55]. Doğrudan da, resursların təkrar emalı üzrə sistemin səmərəli fəaliyyəti ümumbəşəri problem olan ekoloji böhranın nəticələrinin yumşaldılması baxımından həlledici rol oynaya bilər.

Aqrar sahədə innovasiya proseslərinin dayanıqlı inkişaf tələblərinin elmi əsaslandırılması həm milli, həm də global səviyyədə aktuallığını saxlayır. Elmi innovasiyaların reallaşma tempi, elmlərin inteqrasiyası ilə yanaşı, yeni texnoloji imkanlardan asılıdır. Həmin aqrotexnoloji imkanların gerçəkləşməsi isə, xüsusi hallar istisna olmaqla təbiətlə təmasda mümkündür. Bu baxımdan, aşağıdakı fikri diqqətəlayiq hesab edirik. “Texnoloji inkişaf və təbiətdən istifadənin intensivləşməsi arasında funksional asılılığın sosial-iqtisadi,

ekoloji, demografik və digər amillərlə şərtlənməsi elmlərarası inteqrasiyanın məntiqi yekunu kimi meydana çıxır. İntensivləşmə və texnoloji sıçrayışın qarşılıqlı əlaqələrində insan inkişafı amili getdikcə daha tez-tez beynəlxalq qurumların diskussiya obyektinə çevrilir. İqtisadi inkişafın motivləri, bu inkişafı şərtləndirən amillərin formalaşması baxımından insan amilini önə çəkən rakursda dəyərləndirilir” [5, s.5].

Aqrar sahədə innovasiya fəaliyyətinin dayanıqlı inkişaf tələblərinə uyğunlaşdırılması, artıq qeyd edilirdi kimi nəticə etibarlı ilə yaşıl iqtisadi münasibətlərin təşəkkülünə gətirib çıxarmalıdır. Bu isə, ilk növbədə torpağa münasibətdə dayanıqlı inkişaf tələblərinin nəzərə alınması sayəsində mümkündür. Məlum olduğu kimi, dayanıqlı inkişaf tələblərinə uyğun aqrar fəaliyyətin təşkilində başlıca problem torpağın, suyun və havanın keyfiyyəti ilə əlaqədardır. Bu baxımdan, informasiyanın assimetrikliyinin aradan qaldırılması yolunda əsas maneələrdən biri kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları və istehlakçıların, təbiəti mühafizə üzrə ictimai qurumların və özəl bölmə təmsilçilərinin cari və gözlənilən maraqları arasında ziddiyyətdir. Həmin ziddiyyətləri doğuran amillərin aşkar edilməsi və aradan qaldırılması üçün atılan addımlar nöinki aqrar sahədə, ümumiyyətlə iqtisadi fəaliyyətin bütün istiqamətlərində dayanıqlı inkişaf və innovasiyalı fəaliyyət meyarları arasında uzlaşma imkanlarını genişləndirə bilər.

NƏTİCƏ

Ümumiyyətlə, ekoloji böhran əlamətlərinin aşkar görüldüyü şəraitdə antropogen təsirlərin idarə edilməsi sisteminin səmərəliliyi aqrar innovasiyaların dayanıqlı inkişafa xidmət imkanlarını genişləndirən mühüm amilə çevrilir. Haqqında danışılan idarəetmə, təbii ki, ətraf mühitə, o cümlədən torpağın, suyun və havanın keyfiyyətinə mənfi təsir göstərən amillərin səciyyələndirilməsindən, müvafiq monitorinqin aparılmasından və əldə edilən nəticələrin, məhz antropogen təsirlərin idarə olunması üçün yaradılan verilənlər bazasında yerləşdirilməsindən başlayır. Növbəti mərhələlər ekspertiza, hazırlanan qərarların iqtisadi-texnoloji və hüquqi əsaslandırılması, maliyyə mənbələrinin müəyyən olunması, qərarların qəbulu və onların həyata keçirilməsi olmalıdır.

Xüsusi olaraq qeyd edək ki, antropogen təsirlərin idarə olunması sistemində ekspertiza predmeti olan nəticələr kimi rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi nəticələrinin qəbul edilməsi tövsiyə olunur. Aqrar sahədə dayanıqlı inkişaf meyarları üzrə antropogen təsirlərin idarə olunması üzrə qərarların hazırlanması və həyata keçirilməsi prosesində şəffaflıq, dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığı çərçivəsində səlahiyyət və maliyyə məsuliyyət bölgüsünün əsas göstəricilərinin optimallaşdırılması, istehsal qurumlarının ekoloji öhdəliklərinin birmənalı müəyyən edilməsi təmin edilməlidir.

Aqrar sahədə innovasiya fəaliyyətinin dayanıqlıq tələblərinə uyğunlaşdırılmasında məqsəd, artıq qeyd olunduğu kimi insanları əhatə edən ətraf mühitə problem yaratmayan inkişafı təmin etməkdir. Bu ümumi hədəf konkret dövrlər üzrə istiqamətlərdə kifayət qədər fərqli nəticələrdə təzahür edir. Aqrar innovasiyaların dayanıqlı inkişaf tələblərinə uyğunlaşdırılması sayəsində yaxın perspektivdə, yüksək ehtimalla:

- torpaqların münbitliyinin bərpasında biogübrələr;
- ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısının alınmasında mikroorqanizmlər;
- əkin materialları sırasında antropogen təzyiqə davamlı olanlar;
- kimyəvi texnologiyalara nisbətən biotexnologiyalar - üstünlük təşkil edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynov M. C. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində aqrar sahənin dayanıqlı inkişaf problemləri. İ.e.d...diss. 08.00.05. Bakı, 2007, 341 s.
2. Abbasov Ə.M., Bağırov M.M. və b. I cild. İzahlı iqtisadi terminlər lüğəti. Bakı, 2005, 536 s.
3. Balayev R.Ə. Milli ərzaq təhlükəsizliyi fəaliyyətinin xəritələşdirilməsi və onun informasiya təminatı problemləri. “Kooperasiya” elmi-nəzəri jurnal №2(25). Bakı, 2012.s.18-22
4. Babayev A.H., Babayev V.A. Ekoloji kənd təsərrüfatının əsasları. Bakı, “Qanun”,2011, 544s.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

5. Musayev M.Q. Aqrar sahədə inkişafın iqtisadi problemləri. Bakı, Nurlan, 2007, 272 s.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(27)

Arş. Gör. Dr. Sudan ALTUN¹⁵²

METİNLERARASILIK BAĞLAMINDA ORHAN PAMUK'UN KAR ROMANI
THE NOVEL OF KAR BY ORHAN PAMUK IN THE CONTEXT OF INTERTEXTUALITY

ÖZ

Sözün varlığından bu yana insanoğlu hep bir anlatım ihtiyacı duymuştur. İlk zamanlar bu sözlü olsa da yazının icadıyla hem sözlü hem de yazılı olarak günümüze kadar devam etmiştir. Aziz Nesin'in belirttiği gibi "Güneş altında söylenmedik söz yokmuş." Metnin, kendinden önceki sözlü ve yazılı metinlerle dolaylı ya da dolaysız yakınlık, benzerlik veya karşıtlık ilişkileri içerisinde olması buradan kaynaklanmaktadır. Postmodernizm merkezli bu çalışma Orhan Pamuk'un Kar isimli romanının Metinlerarasılık yönünden kısa bir incelemesi olarak hazırlanmıştır. Bu makalede öncelikle metinlerarasılık tanımlamalarından yola çıkarak kitabın özeti ve metinlerarasılık öğelerinin bulunduğu kısımlar saptanmaya çalışılmıştır. Orhan Pamuk'un bu romanında kurduğu metinlerarasılık okuyucuyu göndergelerle farklı kaynaklara yönlendirmiştir.

Anahtar kelimeler: Orhan Pamuk, Kar, postmodernizm, metinlerarasılık, roman, edebiyat.

ABSTRACT

Since the existence of the word, human beings have always felt the need for an expression. Although this was verbal at first, it continued until today both orally and in writing with the invention of writing. As Aziz Nesin puts it, "There was no word that was not said under the sun." The fact that the text has direct or direct affinity, similarity or contrast with the oral and written texts before it is due to this. This postmodernism-centered study has been prepared as a short review of Orhan Pamuk's novel Kar named in terms of intertextuality. In this article, firstly, based on the definitions of intertextuality, the summary of the book and the sections containing the intertextuality elements were tried to be determined. The intertextuality established by Orhan Pamuk in this novel has directed the reader to different sources with the referents.

Keywords: Orhan Pamuk, Kar, postmodernism, intertextuality, novel, literature.

¹⁵² T.C. Kafkas Üniversitesi; Fen-Edebiyat Fakültesi Kafkas Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Gürcü Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı; sudancetinkaya2010@hotmail.com; Orcid ID: 0000-0003-0227-4219

GİRİŞ

“Okurun doğumu,
yazarın ölümü pahasına gerçekleşmelidir.”¹⁵³
(Barthes)

Postmodernizm ve Metinlerarasılık

Postmodernizmin, etkili olduğu alan, yazıdır; çünkü postmodernist düşünürler, her türlü metni, Postmodernizmin tartışma alanı olarak kabul ederler. Postmodern sanatın roman alanında büyük değişimlere neden olduğunu söylemek; Postmodernizmin yeniliğini açıklamak için yeterli değildir. Metnin, kendinden önceki metinlerle dolaylı ya da dolaysız yakınlık, benzerlik veya karşıtlık ilişkileri içerisinde olması, şiirde/edebiyatta gelenekten yararlanma yöntemi olarak metinlerarasılık kavramını söz konusu eder.¹⁵⁴ Bir metnin içinde başka bir metin ya da metinlerin varlığını inceleyen yöntem olan metinlerarasılık, postmodern edebiyat kuramının yazınsal eleştiriye kazandırdığı önemli bir yöntemdir. Bu yöntem, geleneğin zenginliğinin edebiyata kattığı derinliğin farkında olmayı ve böylece kavramlar arasındaki ilişkileri çözümleyebilmeyi mümkün kılar.

Gürsel Aytaç metinlerarasılığı “ister edebî ister teknik hiçbir metnin dışı kapalı olmadığı görüşüyle edebî metin dokusuna hem edebiyat alanından, hem de başka alanlardan metin parçaları katılabileceğinin, böylece de dilin bütüncül bir deney (universalexperiment) olma niteliğinin ortaya konması”¹⁵⁵ olarak tanımlar. Bahtin’in diyalogsallaşma kuramının bir süre sonra Julia Kristeva aracılığıyla 1970’lerde metinlerarasılık kavramıyla güncellik kazandığını belirten Aytaç¹⁵⁶, bu kavramı açıklamak için Kristeva’nın “Her metin bir alıntılar mozayığı üzerine kuruludur, her metin, bir başka metnin sindirilmesi (absorption) ve dönüşümüdür (transformation)”¹⁵⁷ sözünü hatırlatır.

¹⁵³ ROSENAU, Pauline Marie, Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri (Çev: Tuncay Birkan), Ark Yayınları, Ankara, 1998, s.55.

¹⁵⁴ Geleneksel malzemeden yararlanmak, onu yeniden üretmektir ve bu üretimin sonu yoktur. Dolayısıyla, kültürlerin günümüze ait ya da daha eski yazılı/sözlü/görsel sanat ürünleri arasında metinlerarası ilişkilerden yani “çok anlamlılık/çok seslilik” denebilecek farklı alanlara açılabilir olma özelliğinden söz etmek mümkündür: “Söylemlerin iç içe geçtikleri, yapıtların üst üste gelerek birbirleriyle karıştıkları” (Aktulum 2000: 7) çok katmanlı bir dokudur bu. Alıntı, gönderge/gönderme, anıştırma, yansılama, kolaj, yeniden yazma gibi çeşitli yöntemleri vardır. Metinlerarasılık, bir eserle başka eserler arasındaki bağ olarak düşünüldüğünde; şiirden romana, tiyatrodan sinemaya, resimden mimariye ve hatta müziğe kadar çok geniş bir kullanım alanı bulur. Kuram olarak kaynağını M. Bakhtin’in söyleşimcilik teorisinden alan, J. Kristeva’nın buna dayanarak kavramı oluşturup tamamlamasıyla kapsamı çizilen metinlerarası ilişkiler R. Barthes, M. Riffaterre, G. Genette, U. Hebel, G. Allen, M. Orr gibi araştırmaların konuyla ilgili bilimsel katkılarıyla bugünkü konumuna gelmiştir. Her metin açık ya da kapalı olarak başka metinlerle çok boyutlu birliktelik göstergeleri kurduğu için, bir söylem de başka bir söylemin ilham kaynağı olabilir. Bakhtin bunu, “içerisinde farklı bakış açılarının, dünya görüşlerinin, eğilimlerin kesiştiği, bir araya geldiği ve birbirinden ayrıldığı yer” (Aktulum 2000: 28) şeklinde dile getirmiştir. Yapılan üretimler aslında hep bir yeniden üretimdir ve bu dönüşüm işlemi her bağlamda yeni bir anlam alanı yaratır. Metnin daha önceki metinlerin dokusu içerisine girmesi, içeriğini bu kültürel veya tarihi yansılardan aldığı bir ifadesidir. Söz konusu olan eski metinlerin taklidi veya olduğu gibi yeni metne alınması değil, bağlam değiştirerek özerk bir konuma getirilmesidir. Kristeva bu durumu, “her metin bir alıntılar mozaiği gibi oluşur, her metin kendi içinde başka bir metnin eritilmesi ve dönüşümüdür” (Aktulum 2000: 41) görüşüyle açıklar. Metinlerarasılık tabirini kullanan Genette ise kavramı, “metni açık ya da kapalı bir biçimde önceki metinlerle ilişki içine sokmak” (Aktulum 2000: 82) olarak ifade eder. Metinlerarasılıktaki çoğulcu metin yapısı, silik ya da belirgin birtakım göndermelerle dili yeniden dağıtan bir üretkenlik sahası meydana getirir. “Metin her an ve hangi taraftan alınırsa alınsın işler. Yazıldıktan sonra bile işlemeyi ve bir üretim sürecini devam ettirmeyi sürdürür” (Aktulum 2000: 56) diyen Barthes, her an geriye çevrilebilen bu dönüşümün hiçbir zaman başlangıcı ve sonu olmayacağını vurgulamaktadır. Öte yandan, bir metin ortaya çıktıktan sonra metin tüketicinin kültürel kodu, bilgi birikimi ve bu birikimden yararlanma yeteneğine bağlı olarak metin üreticiden tamamen bağımsız işleyen bir süreç başlar. O sırada alıcının metinlerarasılığı kavramadaki tutumu önemlidir. Riffaterre bu durumu, “okurun kendinden önce ya da sonra gelen bir yapıtla başka yapıtlar arasındaki ilişkiyi algılaması” (Aktulum 2000: 61) olarak adlandırır. Alıcının metinde yakaladığı her ipucunun verdiği hazla kendini hep daha yeni bir ortamda bulması, anlamsal zenginlik yoluyla türlerarası bir ilişkinin kapılarını aralayarak onu çok katmanlı bir kullanım alanına sürüklemektedir.

¹⁵⁵ AYTAÇ, Gürsel, Genel Edebiyat Bilimi, Say Yayınları, İstanbul, 2003, s. 354.

¹⁵⁶ Age., s.209.

¹⁵⁷ KRISTEVA, Julia, Semiotiké, Paris, 1969, s. 348.

Bizim edebiyatımızda Postmodernist eğilimler 1960 ve sonrasında görülmeye başladığı kabul edilir¹⁵⁸; ama gerçek anlamda Postmodernizmden bahsedebileceğimiz dönem, aslında 1980 ve sonrasıdır. Postmodernizmin, yukarıda ısrarla üzerinde durulduğu şekliyle, bir modernizm eleştirisi olduğunu düşündüğümüzde, Cumhuriyet tarihi içindeki siyasal ve sosyal değişiklikler, tetikleyici konumundadırlar. Türk siyasetindeki iniş-çıkışlar, ülkemizde de modernizm eleştirisini gündeme getirirler. Postmodernizmin, üst-anlatının içini boşaltmaya yönelik olan temel kuralının popülerleşmesinden önce yazılan romanlar, çoğunlukla protagonistin hikâyesini anlatan romanlardır. 1980 sonrasında özellikle toplumun apolitikleştirilmesiyle birlikte, modernizm eleştirisi hat safhaya ulaşabilmiştir. Bu dönemde, popüler kültürün yükselişe geçtiğini ve geleneksel değerlerin yokolmaya başladığını veya gereksiz yerlerde şişirildiğini, toplumsal bir depresyona itilmeye başladığımızı görüyoruz. Modernizmin kitle iletişim araçlarının hâkimiyetle kontrolünü kaybetmesi, bizim toplumumuzu batıdan daha geç bir zamanda yakalamıştır. Ve yine batıda görüldüğü gibi, azınlıkların, feminizmin anlatılarının yükselmeye başladığı dönem, bu dönemdir.

Türk edebiyatında Postmodernizm tartışmalarının, çoğunlukla yeni eserlerin etrafında toplandığını görüyoruz. Tabii bir de, postmodernizmin anlaşılmasından kaynaklanan, yeni her şeyi modern-sonrası veya postmodern olarak algılayan yorumlar da bulunmaktadır. Oysa postmodernizmin en önemli özelliği, bir ardıl olmasıdır; bu da modernizm aşamasının tam anlamıyla gerçekleşmesinden sonra ortaya çıkabilir. Bunun yanında, modernizmin içinde pek çok avangard yaklaşım olduğunu da göz önünde tutmak gerekir. Daha da önemlisi, bir metnin postmodern olduğunu, yorumlayarak açıklayabilmek için; yukarıda da defalarca belirtilen yapısökümcü okumanın uygulanması gerekmektedir. Bu durumda, yapısökümle bir bütün olan ve postmodernist özelliklerin çoğunu içinde barındıran bir metnin postmodern olduğunu söyleyebiliriz. Ama bu noktada da yeni bir sorunla karşılaşmak mümkündür: Bir yöntem belirlemek, hatta yöntemin belirlenebiliyor olması bile modernist bir tavır olacaktır. Türk romanında modernizm aşamasının tam olarak bittiğini ve kesin bir postmodern döneme geçildiğini söylemek, bir hayli güçtür. Bunun yerine, modernist Türk romanı içinde postmodernist öğeleri barındıran romanlar olduğunu söylemek, daha uygundur.

Postmodernistler, üst-anlatıları, misyonu, bilgi vermeyi reddeder ve modernizmin edebî alandaki her türlü yaklaşımını, özellikle de elitist yapısını eleştirirken; aslında kendileri de bir entelektüel elitist yapıya, gizli bir üst-anlatıyla seslenmektedirler. Okur önemlidir, okurun metinden çıkaracağı sonsuz sayıda yorum önemlidir, ama dikkat edilecek olursa, okurun önceki okumaları da önemlidir. Metnin söylediğinin dışındaki imâları ayrıştırarak okur da belirli bir kesimi oluşturmaktadır.

Orhan Pamuk ve Kar

Türk romanının postmodernizm tartışmalarının merkezinde, Orhan Pamuk bulunur. Pamuk'un belirgin modern-karşıtı tavrı ve gizli ironisi, eserlerini çok-okunur ve çok-tartışılır kılar. Kişisel tavrılarıyla da postmodernizmi destekler görüldüğünü de söylemek gerekir.

2002 yılında yayımlanan Kar romanının siyasal bir roman olduğunu belirten Orhan Pamuk, yapının aşk izleği boyutuna da dikkat çekiyor.¹⁵⁹ Romanı, asal konusu siyaset olsa da, izleksel bağlamda çok katmanlılığı dikkate alındığında, Türkiye'nin siyasi ve sosyoekonomik sorunlarını yansıtmaya çalışan, kendisine Cumhuriyet gazetesinde politik yorumlar yapan Taner tarafından geçici basın kartı verilen¹⁶⁰ "gazeteci" Ka'nın, sözü edilen siyasi kaos içindeki öyküsü olarak düşünebiliriz. Romanın çok katmanlılığına koşut olarak, insanın, yaşamayı değil yalnızca ölmeyi düşleyebildiği, her şeyin yoksul ve umutsuz olduğu Kars şehrinin hikâyesi diye algılayabiliriz.¹⁶¹

¹⁵⁸ ECEVİT, Yıldız, Türk Romanında Postmodernist Açılımlar, İleişim Yay., İstanbul, 2016, s. 65-67.

¹⁵⁹ Milliyet gazetesinin 17 Ocak 2002 tarihli Kültür&Sanat dergisi (Murathan Mungan ile söyleşi).

¹⁶⁰ PAMUK, Orhan, Kar, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 2002, s. 14 . Kar romanıyla ilgili tüm göndermeler ve doğrudan yapılan alıntılar bu 1. baskıdan yapılacaktır ve metin içinde sayfa numarasıyla verilecektir.

¹⁶¹ KAYA, Mümtaz, Orhan Pamuk'un Kar Romanını İmgeleriyle Okumak, Frankofoni, S. 24, s. 351-363, Hacettepe Üniversitesi FDE, Ankara, 2012.

Roman, okuru gerçek ile kurgu arasında ikilemde bırakır nitelikte yazılmıştır. Kimi zaman Kars sokaklarında son derece sahici bir atmosferde başkişinin peşinden sürüklenen okur, kimi zaman da insan aklını zorlayacak manzaralarla baş başa bırakılmıştır. Yazarın Türkiye'nin küçültülmüş bir örneğini oluşturmak isterken gerçekle kurmaca arasında tercihini kurmaca âlemden yana kullanması kaçılmaz olmuştur. Orhan Pamuk'un Kar romanındaki asıl amacı, savunucusu olduğu kendi ideolojik görüşleri doğrultusunda çözümler sunmak değil; farklı çevrelerin yani ötekinin de sesine, görüşüne eşit mesafede durmak ve varlığını göstermektir. Aynı zamanda önceki romanlarında da yaptığı gibi öncü denemeler de yapmaktadır.

Siyasal bir roman olduğunu düşündüğümüz Kar romanı, belirtildiği üzere siyasi çözümler sunan, güdümlü bir roman değildir. Bu nedenle geleneksel siyasi romanlardan farklı, modern ve postmodern romanların kulvarlarında dolaşan "siyasi bir roman" özelliğini taşımaktadır.

Romanın Kısa Özeti

Kar romanı, Türkiye'de siyasi açıdan toplumun kutuplaştığı 1990'lı yıllarda Kars'ta yaşanan olayları konu edinir. Roman, Kars'ta geçen üç günlük bir zamanı ve bu üç günden dört yıl sonra, arkadaşı Ka'nın şiir defterinin akıbetini araştıran romancı Orhan'ın Frankfurt ve Kars'ta geçirdiği birkaç günlük kısa zaman dilimlerini anlatmaktadır. Her biri özel başlıklı kırk dört bölümden oluşan romanın olay anlatımı genellikle kronolojik olarak ilerlemekle birlikte, kronolojik çizgide kimi zaman dalgalanmalar görülür. Anlatıcı olayların sonucunu, merak unsuru zedelenir kaygısı taşımadan, okuyucuya mütemadiyen ifşa eder. Ayrıca bazı bölümlerde olay akışı aniden kesilerek, başka bir mekân ve bambaşka bir zaman (Aksiyonel olayların sona erdiği, dört yıl sonra Frankfurt'ta Ka'nın ölümünden sonra yaşananlar gibi.) anlatılmaya başlanır. Daha sonra anlatıcı, olay akışını anlatmaya kaldığı yerden devam eder. Bütün bu parçalı olay örgüsüne rağmen, Kar; karmaşık, takibi çok zor bir olay örgüsüne de sahip değildir. Modern ve postmodern romanların kullandığı olay zamanında geriye dönüş ve ileri sıçramaların görüldüğü romanın olay kurgusu, postmodernist bir üstkurmaca yapının yanında, çoğunlukla kronolojik olay anlatımı nedeniyle modern roman anlayışının özelliklerini de taşıdığı söylenebilir.

Kar Romanında Metinlerarasılık

Metinlerarasılık, bütün metinlerde görülebilecek klasik bir özellik olmasına rağmen, postmodernizmde, önceki dönemlerden farklı olarak, yeni bir gerçeklik arayışının parçası olmuştur. Önceki metinler, oyun veya sadece anlamsızlık için yeni metin içinde kullanılabilir. Daha da ileri gidilerek, postmodernist yazarın önceki metinleri, hatta metin kişileri ile yeni anlatı arasında bağ kurulabilir.

Orhan Pamuk, romanlarında metinlerarası öğeleri büyük bir yoğunlukla kullanmaktadır. Pamuk'un bu tutumunda, yeni yazar kavramı ile ilişki olduğu söylenebilir. Metinlerarasılığı en yoğun kullanan dünya yazarlarından biri olan Umberto Eco gibi Pamuk da, romanını kurgularken yıllarca araştırma yaparak, önceki metinlerle bağ kurmayı tercih etmektedir. Pamuk'un, Eco gibi yazdığının düşünülmesinin nedeni de budur. Aslında aradaki bağ, yöntem bağıdır. Pamuk, daha önce kaleme almış olduğu kitaplarına göndermeler dışında farklı kaynaklarla da metinlerarasılığı kullanmayı yeğlemektedir.

Kar'ın hemen başlangıcında özne Ka, İpek'le buluşmaya giderken, bir Peppino di Capri şarkısı olan Roberta'yı duyar¹⁶². Bu şarkı, roman boyunca beş defa karşımıza çıkacaktır. Bu arada da kendini, "hayalini kurduğu kadınla buluşmaya giden bir Turganyev kahramanı"¹⁶³ gibi görmektedir. İkinci olarak "Açık bir kapıdan, kadın çorapları, makaralar, boya kalemleri, pil ve kaset satan bir dükkânın içinden çocukluğunda kış sabahları amcasının arabasıyla Boğaz'a gzmeye gittikleri vakit radyodan dinlediği Peppino di Capri'nin bir şarkısını, "Roberta'yı işitti ve içinde yükselen duygusallığı yeni gelen bir şiir zannederek önüne çıkan ilk çayhaneye girdi, ilk boş masaya oturup kalemını defterini çıkardı"¹⁶⁴. Ka, Turgut Bey'i Bildiriye Katmaya Çalışıyor bölümünün girişinde, "Peppino di Capri'nin "Roberta"sını işittiği küçük çorapçı-kırtasiyecisi-kasetçi

¹⁶² A.g.e., s.18.

¹⁶³ A.g.e., s.18.

¹⁶⁴ A.g.e., s.56.

dükkanına girip çatık kaşlı soluk yüzlü tezgâhtar delikanlıya Necip'in Kadife'ye yazdığı mektupları sayfa sayfa vererek fotokopilerini çekti”¹⁶⁵ tekrardan şarkıyı anımsıyor. İpek'le buluştukları o özel anda yatağa dönerek ona sarılır ve “Peppino di Capri'nin ‘Roberta’ adlı çok eski bir parçasını çalıyordu. Nereden bulmuşlar onu?”¹⁶⁶ sorar. Son olarak Ka ile İpek oteldelerken “Halitpaşa Caddesi'ne düşüncesizce sapıp tuhafiyeci dükkânında Peppino di Capri'nin "Roberta"sının gene çaldığını işittikten hemen sonra hüngür hüngür ağlamaya başlamıştı”¹⁶⁷ aynı şarkı geçer.

Kar'da Kur'an'dan ayetlere isimler veya içerikler bazında göndermeler bulunur. Okul müdürünün öldürüldüğü sahnede katil, kadınların başlarını örtmeleri ile ilgili, Nur Sûresi otuz birinci ayete gönderme yapar “Eğer Allah'tan korkuyorsan Sayın Profesör Nuri Yılmaz ve Kuranı Kerim'in Allah'ın sözü olduğuna inanıyorsan sayın hocam, o zaman bana Nur suresinin o güzelim otuzbirinci ayeti kerimesi hakkında ne düşündüğünü de söyle bakalım.”¹⁶⁸ Yine aynı konuşmada Ahzap Sûresi'nin de ismi geçer “Hocam, afedersiniz, Allah'ın sözü olan Kuranı Kerim'in Ahzap ve Nur surelerinde çok açık bir şekilde belirtildiği halde üniversite kapılarında zulmettiğiniz bu kızların çilesi vicdanınızı sızlatmıyor mu?”¹⁶⁹ Teslime'nin intiharıyla ilgili konuşan Kadife de, Nisa Sûresi 29. Ayet'e “Çünkü Nisa suresinin yirmi dokuzuncu ayeti kerimesi intiharı çok açık bir dille yasaklar” ve “Kuranı Kerim'in Nisa suresi ‘kendinizi öldürmeyiniz’ buyurmuştur, evet”¹⁷⁰ diyerek göndermeler yapar.

Lacivert, Ka ile konuşurken, Şehnâme'deki Rüstem Hikâyesi'ni alıntılar. Aynı zamanda bu hikâyeyi yorumlayarak, üstkurmaca oluşturur. Şehnâme'deki hikâyeye Oedipus ve Macbeth'i de karşılaştıran Lacivert, dolayısıyla bu metinlere de gönderme yapar. “En azından bin yıllık bu hikâye Firdevsi'nin Şehname'sindendir. Bir zamanlar Tebriz'den İstanbul'a, Bosna'dan Trabzon'a milyonlarca insan bu hikâyeyi bilir ve onu hatırlayıp hayatlarının anlamını anlardı. Bugün Batı'da Oedipus'daki baba katiliğini, Macbeth'in taht ve ölüm saplantısını düşünenler gibi. Ama şimdi Batı hayranlığı yüzünden herkes unuttu bu hikâyeyi. Eski hikâyeler ders kitaplarından çıkarıldı. Bugün Şehname'yi İstanbul'da satın alacağım bir kitapçı bile yok! Neden?”¹⁷¹ diyerek serzenişte bulunur ve böylece metinlerarası ilişki meydana gelir. İpek de daha sonradan Lacivert'in Şehnâme ile ilgili hikâyeler anlattığından “Bir çocuk gibi oyundan, hayallerden hoşlanır, taklitler yapar, Şehnameden, Mesneviden hikâyeler anlatır, içinden arka arkaya çeşit çeşit insan çıkar”¹⁷² şeklinde bahsedecektir.

Ka, İslam ile ilgili bildiklerini düşünürken, tüm bilgisini Anthony Quinn'in başrolünde oynadığı Çağrı filminden öğrendiğini “ ‘İbadet etmekten çok diğer hizmetçi kadınlarla buluşup görüşmek için. Onlar namaz saatini bekleyip uzun uzun dedikodu ederlerken ben çocuklarla halıların üzerinde yuvarlanıp oynardım. Okulda, bizi tokatlayarak, perçemimizden tutup kafamızı tahta sıranın üzerinde açık duran ‘din’ kitabına vurarak fatihayı ezberleten hocanın gözüne girmek için bütün duaları çok iyi ezberledim, İslam hakkında okullarda öğretilen her şeyi öğrenmişim, ama hepsini unutmuşum. Bugün sanki İslam hakkında tek bildiğim şey, Anthony Quinn'in başrolünü oynadığı Çağrı adlı film,’ dedi Ka gülümseyerek”¹⁷³ bölümünde belirtir. Böylece, filme gönderme yapmış olur.

Kar'da, metnin içinde de metinlerarası ilişkiler vardır. Ka, oturduğu kahvehanenin duvarında gördüğü şiirleri not defterine yazarak, daha sonra kendi şiirlerinde kullanır¹⁷⁴. Sunay Zaim de kendi oyunlarında söylediği sözleri, gerçek hayatta kullanırken, bu metinlerarası alıntının farkına, Ka varır¹⁷⁵. Sunay Zaim'in tiyatro ve tarihle ilgili görüşleri, Hegel'e gönderme yapılarak belirtilir: “Tarih ile tiyatronun

¹⁶⁵ A.g.e, s.132.

¹⁶⁶ A.g.e, s.146.

¹⁶⁷ A.g.e, s.199.

¹⁶⁸ A.g.e., s.22.

¹⁶⁹ A.g.e, s..23

¹⁷⁰ A.g.e, s.61 ve 225.

¹⁷¹ A.g.e, s.43.

¹⁷² A.g.e, s.202.

¹⁷³ A.g.e, s.73.

¹⁷⁴ A.g.e, s.72.

¹⁷⁵ A.g.e., s.77.

aynı malzemedan yapıldığını ilk Hegel fark etmiştir¹⁷⁶. Zaim, oyunlarını metinlerarası ilişkiler kullanarak kurgulamakta, onları birer kolaj-metin haline getirmektedir. Son oyunu da, bir İngiliz oyunu olan İspanyol Trajedisi'nden uyarlanmış, aynı zamanda da Brecht'in Sezuan'ın İyi İnsanları'ndan etkilenecek yazılmıştır¹⁷⁷. Bu oyunun orijinali, başka metinlerde de önceki-metin olarak etkili olmuştur. Zaim'in açıklamalarına göre, Shakespeare'nin Hamlet'i, bu oyundan "araklanmış[tır]"¹⁷⁸.

Kitapta da açıklandığı gibi, Necip ve Fazıl isimleri, Necip Fazıl'a göndermedir "Seni gördüğüme çok sevindim," dedi Necip. "Şiir mi yazıyorsun? Sana ateist diyen arkadaşlarım için özür dilerim. Hayatlarında ilk defa bir ateist görüyorlar. Ama aslında sen ateist de olamazsın, çünkü çok iyi bir insansın"¹⁷⁹ Necip ve Fazıl isimleri kitapta çoğu yerde geçmektedir. O'nun isminden etkilenen İslamcı gençler, kendilerine takma isim olarak bu isimleri benimserler.

Millet Tiyatrosu'nda oynanan oyunun adı, "Vatan Yahut Türban"dır. Bu isim, Namık Kemal'in Vatan yahut Silistire'sinin yansılanmasıdır. Buna benzer bir gizli gönderme de, Ka'nın Fazıl'a söyledikleridir: "Sen düşünüyorsan o var demektir"¹⁸⁰. Decartes'in "Düşünüyorum, o halde varım" sözlerinin değişime uğramış bu halinin, Orhan Pamuk'tan önce de benzeri şekillerde kullanıldığını belirtmekte yarar var.

Kar'daki en dikkat çekici metinlerarası ilişki, yazar Orhan'ın tamamen Orhan Pamuk kimliğine bürünerek, Kara Kitap'a gönderme yapmasıdır: "Kara Kitap'ta sözünü ettiğim erken Cumhuriyet yapısı, taştan güzelim istasyon binası yıkılmış, yerine çirkin ve beton bir şey yapılmıştı"¹⁸¹.

Yukarıdaki örnekler çerçevesince Kar'da, metinlerarasılık ögesinin olduğunu ve bu ögeyi yoğunlukla kullanıldığını söylemek mümkündür.

SONUÇ

Postmodern, sınırların yok olmaya başladığı, kapitalizmin bütün insanlığı yalnızca bir "tüketici kitlesine dönüştürdüğü", maddeselliğin özneleştiği bir tarihsel kesittir. İçinde zıtlıklar ve çoğulculuğu, birbirleriyle sürtüşme yaşatmaksızın barındırır. Postmodernite, bir dönemin adıdır ve bu dönemde, insanın akıl yürütüp, bilime dayanarak özgürleşip, yüceceği bağıntıları ciddi bir biçimde sorgular. Postmodernist romanda, kurmaca metinlerle (roman, şiir, öykü, drama, mit, vs...) nesnel ve kanıtlanabilir metinler (yazılı belge, tarih, mektup, eleştiri, bilimsel yayın, vs...), birbirlerinin sınırlarından içeri girer. Her şey, bir metindir. Postmodernist edebiyat, kısa öyküler ve karışık parçalardan oluşur. Bu tutum, söylemlerin iç içe geçmesiyle birlikte "çokseslilik" kavramı doğar ve bununla da yeni bir metin tanımına ulaşılır. Böylece, romanda, büyük anlatı, nehir-roman, bildungsroman devri kapanarak, küçük anlatıların yolu açılır¹⁸² "Metinlerarasılık Bağlamında Orhan Pamuk'un Kar Romanı" isimli çalışmamızda Çağdaş Eleştiri Kuramları çerçevesince Postmodernlik ve Metinlerarasılık bağlamında inceleme yapılmıştır.

Makalede Postmodernizme giriş yapılarak Metinlerarasılık kavramına ve içeriğine Kubilay Aktulum'un tanımlamasını dipnotta belirterek, alana dair kısa bilgi verilmek istenmiştir. Gürsel Aytaç'ın tanımlamasının ardından Türk Edebiyat'ında Postmodernizm ve Metinlerarasılık'a kısa giriş yapılarak Orhan Pamuk'un Kar romanı ve incelemesine geçilmiştir. Metinlerarasılık, bütün metinlerde görülebilecek klasik bir özellik olmasına rağmen, postmodernizmde, önceki dönemlerden farklı olarak, yeni bir gerçeklik arayışının parçası olduğundan çalışmamızın temelini oluşturmuştur. Kar'da da iç içe geçmiş farklı söylemler, çoklu dünyalar ve marjinal gerçeklik, üstkurmaca, modernist doğruların yerine geçen yazarın

¹⁷⁶ A.g.e., s.109.

¹⁷⁷ A.g.e., s.186.

¹⁷⁸ A.g.e., s.188.

¹⁷⁹ A.g.e., s.57.

¹⁸⁰ A.g.e., s.119.

¹⁸¹ A.g.e., s.238.

¹⁸² ONURAL, Ece, Orhan Pamuk'un Romanlarında Postmodernist Ögeler, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, 2006, s.165.

mitleri, postmodernist özne ya da anti-karakter, okurun yükseliş, mekan ve zamanda yenilik, çoğulculuk zıtlıkların birarada kullanımı ve metinlerarasılık öğeleri yoğun olarak görülmüştür.

KAYNAKÇA

1. AKTULUM, Kubilay, Metinlerarası İlişkiler, Öteki Yayınevi, Ankara, 2000.
2. AYTAÇ, Gürsel, Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016.
3. AYTAÇ, Gürsel, Genel Edebiyat Bilimi, Say Yayınları, İstanbul, 2003.
4. AYTAÇ, Gürsel, Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016.
5. BALCI, Metin, Orhan Pamuk Romanlarında Modern ve Postmodern Unsurların Mukayesesi Yüksek Lisans Tezi, Aksaray, 2019.
6. ECEVİT, Yıldız, Türk Romanında Postmodernist Açılımlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
7. ECEVİT, Yıldız, Orhan Pamuk'u Okumak "Kafası Karışmış Okur ve Modern Roman", İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2004.
8. KAYA, Mümtaz, Orhan Pamuk'un Kar Romanını İmgeleriyle Okumak, Frankofoni, S. 24, s. 351-363, Hacettepe Üniversitesi FDE, Ankara, 2012.
9. KRISTEVA, Julia, Semitiké, Paris, 1969, s. 348.
10. MORAN, Berna, Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
11. ONURAL, Ece, Orhan Pamuk'un Romanlarında Postmodernist Öğeler, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, 2006.
12. ÖZDEMİR, Gülseren, Metinlerarasılık Bağlamında İhsan Oktay Anar Romanlarının Geleneksel Anlatı Türleriyle İlişkisi, (Bu bildiri Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsünün 19-25 Nisan tarihleri arasında İzmir'de düzenlediği II. Türk Dünyası Kültür Kongresinde sunulmuştur.)
13. ÖZTEKİN, Özge, Modern Türk Şiirinde Geleneği Yeniden Üreten Bir Şair: Nâzım Hikmet ve Metinlerarasılık, Edebiyat Fakültesi Dergisi / Journal of Faculty of Letters Cilt/Volume 25 Sayı/Number 1 (Haziran /June 2008).
14. PAMUK, Orhan, Kar, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 2002.
15. ROSENAU, Pauline Marie, Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri (Çev: Tuncay Birkan), Ark Yayınları, Ankara, 1998.
16. Milliyet gazetesinin 17 Ocak 2002 tarihli Kültür&Sanat dergisi (Murathan Mungan ile söyleşi).

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(28)

Rahiba ALİYEVA¹⁸³

CULTURAL HERITAGE OF AZERBAIJAN IN THE UNESCO WORLD HERITAGE LIST AZERBAIJAN KÜLTÜR MİRASI UNESCO DÜNYA MİRASI LİSTESİNDE

ABSTRACT

The Republic of Azerbaijan was admitted to UNESCO on June 3, 1992. The aim is to preserve the historical and cultural heritage and present it to the whole world. Today, relations between Azerbaijan and UNESCO are stable. The inclusion of the material and spiritual heritage of Azerbaijan in the UNESCO list of rare works is a key indicator of international cooperation. Inclusion of the "Baku State Historical and Architectural Reserve Icheri Sheher, including the Palace of the Shirvanshahs and the Maiden Tower", "Gobustan Rock Historical and Artistic Landscape Complex", "Palace of Sheki Khans and Sheki Historical Center" in the UNESCO World Heritage List and the inclusion of the Historical, Architectural and Ethnographic Khinalig Nature Reserve on the Tentative List of the UNESCO World Heritage Committee in 2020 is an important event of our culture and emphasizes the continuity of cooperation between Azerbaijan and this organization.

Keywords: UNESCO, Azerbaijan, World Heritage, Icheri Sheher State Historical-Architectural Reserve, Gobustan Rock Historical-Artistic Landscape Complex, Sheki Khan Palace and Sheki Historical Center, "Khinalig" State Historical-Architectural and Ethnographic Reserve.

ÖZ

Azerbaycan Cumhuriyeti, 3 Haziran 1992'de UNESCO'ya kabul edildi. Amaç, tarihi ve kültürel mirası korumak ve tüm dünyaya sunmaktır. Bugün Azerbaycan ile UNESCO arasındaki ilişkiler istikrarsız. Azerbaycan'ın maddi ve manevi mirasının UNESCO'nun nadir eserler listesine dahil edilmesi uluslararası işbirliğinin önemli bir göstergesidir. "Bakü Devlet Tarihi ve Mimari Rezervi İçer Şehir, Şirvanşahlar Sarayı ve Kız Kulesi dahil", "Gobustan Kaya Tarihi ve Sanatsal Peyzaj Kompleksi", "Şeki Hanları Sarayı ve Şeki Tarihi Merkezi"nin UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınması ve Tarihi, Mimari ve Etnografik Kınalığ Tabiatı Koruma Alanı'nın UNESCO Dünya Miras Komitesi Geçici Listesi'ne alınması 2020 kültürümüzün önemli bir olayıdır ve Azerbaycan ile bu kuruluş arasındaki işbirliğinin sürekliliğini vurgular.

Anahtar Kelimeler: UNESCO, Azerbaycan, Dünya Mirası, İçeri Şehir Devlet Tarihi-Mimari Koruma Alanı, Gobustan Kayası Tarihi-Sanatsal Peyzaj Kompleksi, Şeki Han Sarayı ve Şeki Tarihi Merkezi, "Kınalığ" Devlet Tarih-Mimari ve Etnografik Koruma Alanı.

¹⁸³ Azerbaijan National Academy of Sciences, Institute of Architecture and Art

INTRODUCTION

UNESCO is an important tool for transferring the culture of every nation to the world. As an influential international organization, it has ample opportunities for mutual cooperation and integration of different countries. At present, the state of Azerbaijan is also represented in UNESCO, which unites 195 countries. The goal is to preserve the history and cultural heritage of Azerbaijan and present it to the world. The Republic of Azerbaijan was admitted to UNESCO membership on June 3, 1992. Since 1993, the parties have been discussing issues of expanding cooperation and long-term plans for its further development. Azerbaijan's extensive cooperation with UNESCO in the field of education, science and culture paved the way for the integration of our country into world civilization, the promotion of our national culture and, most importantly, closer recognition of our people in the world. Thanks to this organization, the ancient and rich culture of Azerbaijan rose from the national to the international level and became part of the world culture. In 1972, UNESCO adopted the Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. One of the main activities of UNESCO is the protection of historical and cultural monuments. Today, relations between Azerbaijan and UNESCO are steadily implemented. The inclusion of the material and spiritual heritage of Azerbaijan in the UNESCO list of rare works is a key indicator of international cooperation. Inclusion of the state historical and architectural reserve of Icheri Sheher, including the palace of the Shirvanshahs and the Maiden Tower, the Gobustan rock historical and artistic landscape complex, the palace of the Sheki khans and the Sheki reserve "Yukharibash" in the UNESCO World Heritage List, Inclusion of Azerbaijani mugam in the list of masterpieces of material cultural heritage, as well as ashug, tar art and the Novruz holiday on the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity are important events for our culture and emphasize the continuity of cooperation between Azerbaijan and this organization.

Methodology: Obtaining information about monuments by conducting research in nature reserves and using scientific literature.

Azerbaijan has rich immovable historical and cultural monuments. There are 6308 registered monuments in the country, of which 65 are registered as universal, 2034 as country-specific, 4209 as local monuments. A number of monuments, complexes and settlements are registered by the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan as 27 historical and cultural reserves [2]. The protection and use of monuments is reflected in a number of decrees and orders of the President. Today, 3 historical and cultural reserves on the territory of the Republic of Azerbaijan are included in the "UNESCO World Heritage List", and one is included in the preliminary UNESCO list for consideration as a reserve. The main purpose of the study is to present to the world the historical monuments included in the UNESCO World Heritage List, presenting their history, heritage of urban planning and architecture. The novelty of the research lies in the fact that, for the first time, in the territory of the Republic of Azerbaijan, three reserves included in the UNESCO World Heritage List are presented together.

The Baku State Historical and Architectural Reserve Icheri Sheher, including the Palace of the Shirvanshahs and the Maiden Tower, are located in the south of the Absheron Peninsula, on the shores of the Caspian Sea bay, well protected from wind and storms. This port city played a key role in the development of trade relations with foreign countries. The Caspian Sea became a key factor in the formation of the urban structure of ancient Baku and played a key role in the cultural, material and economic life of the population. Icheri Sheher is a valuable urban monument of Azerbaijan, like Baku. The Muslim urban structure, typical of the entire Middle East, led to the development of Baku with a three-part planning composition. Icheri Sheher is an urban part of ancient Baku that has survived to this day. Despite its small size (22 hectares), Icheri Sheher was an ideal Muslim city in terms of layout and spatial structure [3].

Ancient Icheri Sheher, which is over 2000 years old, was built on the sloping southeastern slope of a high hill. The fact that Baku is an important port city is reflected in the fact that its shopping center is formed as a wide street running parallel to the coastline. The city plan, surrounded by two rows of fortified walls, was developed in accordance with the natural landscape. The inner city has practically preserved the quarter

system, the formation of which lasted from the Middle Ages to the end of the 19th century. The narrow and crooked pedestrianized streets have created a complex, chaotic planning structure in accordance with the terrain and Muslim lifestyle [5]. The city has 14 geographical, patronomical and professional quarters, formed from the Middle Ages to the 19th century. Due to the arrangement of the blocks in the form of terraces on the hillside, most of the old Baku houses have a view of the sun and the sea. Residential buildings, which have become an integral, important element of micro-districts, were built with a planning composition corresponding to the small area of the inner city of Baku, geographical, natural and climatic features. For defense purposes, the Shirvanshahs' Palace complex is located on the highest relief of the city.

Surrounded by the walls of the Icheri Sheher castle, for hundreds of years it has acquired a chaotic layout with an intertwined mixed street system, dead ends and valuable monumental buildings. The city is built on the basis of a system of 11 small streets connecting Boyuk (Big) and Kichik (Small) Gala (Fort) Streets, framing in a semicircle the striped shopping street Minaret, small quarter squares, defensive towers and fortress walls, with Gulla (Tower) Street. On an area of 22 hectares of Icheri Sheher, 500 historical and architectural monuments have been registered (Figure 1). Here, defensive, religious, civil, memorial buildings complete the urban composition of the reserve. The Maiden Tower and the Palace of the Shirvanshahs have been included in the UNESCO World Heritage List since 2000. Monuments of international, national and local importance are registered in the Icheri Sheher reserve in the catalog "Distribution of immovable monuments of history and culture taken under state protection in the territory of the Republic of Azerbaijan, according to the degree of their importance", approved by Resolution No. 132 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan dated August 2, 2001 [1].

Figure 1. Historical and Architectural Reserve Icheri Sheher

Maiden's Tower. This is the most majestic, ancient and mysterious monument of the Old City. It is believed that it was built before Islam, but its exact date is unknown. Some researchers attribute it to the period of the (VII-VIII centuries BC), others - to the Sassanid period (VI-VII centuries) [3]. There is no doubt that at that time a temple of fire worshipers was located next to the Maiden Tower, and the tower played a decisive role in the defense system. Its direct purpose remains controversial: a defensive structure, a temple of worshipers' fire, an ancient observatory, etc. The Maiden's Tower was the dominant temple complex in the early period and the main tower of the city's fortress in the Middle Ages. This fortress was not conquered by the Mongols even in their first powerful campaigns in the 13th century.

In the north, the height of the Maiden Tower is 31 meters, in the south it is 28 meters, the thickness at the base is 5 meters and 4 meters higher, inside it is divided into eight floors. From the second floor to the last floor, the connection is made by a spiral staircase to the thickness of the wall. The diameter of the tower on the ground floor is 16.5 meters. Interpretation of a building, starting from the third floor, dividing its surface into thin horizontal belts with a stone in the form of ribs, volumetric plasticity, unusual solution of its form has no analogues in world architecture.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Figure 2. Maiden's Tower.

The palace complex of the Shirvanshahs. The palace complex of the Shirvanshahs was built for the purpose of protection, on the highest relief of the Old City, on a hill. The ensemble is a masterpiece of Azerbaijani architecture. This ensemble is distinguished by high artistic and architectural qualities, masterful placement of individual volumes in relief, beautiful solution of silhouettes, skillful use of decorative features of local limestone and magnificent stone carving, which made it possible to create a whole stylistic direction in Azerbaijani architecture. The ensemble was formed in the XV-XVI centuries around three small courtyards located at different levels, which ensured the versatility of volumetric solutions. It includes the palace building near the square courtyard, Divan-Khana (15th century), the mausoleum of the scientist Seyyid Yahya Bakuvi (15th century) in the middle courtyard, the Kei-Gubad mosque (17th century), as well as the Sultan Murad III mosque (1584) consists of a gate. A palace mosque (1441) and a tomb of the Shirvanshahs (1435) - "Tomb" were built in the lower courtyard. Below were built a magnificent hunting lodge and a large palace bath (15th century), which supplied the bath with water. Numerous buildings of the palace complex of the Shirvanshahs with different purposes are located in relief in accordance with their purpose. The palace complex of the Shirvanshahs in Baku is the only architectural example in the Middle East that has been completely preserved since the Middle Ages. (Figure 2). The compositional perfection of each building, precise execution, high skill, beautiful stonework raised the palace complex to the pinnacle of Azerbaijani architecture. The palace complex of the Shirvanshahs has been repeatedly restored, baths and hunting grounds in the lower courtyard have been preserved.

Figure 2. The palace complex of the Shirvanshahs

"The cultural landscape of the rock art of Gobustan." The reserve area is 4400 hectares. The monuments of Gobustan, as early settlements, are an invaluable source for studying the past, traditions, roots of the ancient culture and art of the Azerbaijani people, the pre-architectural way of life of the people, the main shelters needed to protect the environment from flora and fauna in the area. The reserve basically occupies a large territory, where three mountains are located - "Boyukdash", "Kichikdash" and "Chingildag"

[6]. There are many primitive human camps, ancient settlements, burial mounds and other archaeological sites from the Stone Age to the Middle Ages. Discovered 20 ancient sites and settlements, more than 30 mounds, about 6000 petroglyphs. A cultural layer and material remains were found in them, indicating life in various historical eras: The Mesolithic in five of them, the Neolithic in four, the bronze in seven, from antiquity in one and in five in the Middle Ages, from the Firuz camp, were found a grave dating back to the Mesolithic era, and from the Kaniza camp a grave from the Neolithic era.

The material and cultural wealth of the Gobustan monument lies in the fact that human life here began in the tenth millennium BC and continued until the 18th century. As a result of archaeological excavations in Gobustan, in the settlements of the Bronze Age, the remains of buildings, tools and household appliances, fragments of ceramics, animal bones, beads from animal bones, 11 human graves dating back to the 3rd and 2nd millennia were discovered. Among other finds on Kaniza, a stone female figure was found. The finds show that during the Mesolithic, Neolithic and Bronze Age on the territory of Gobustan there were natural conditions suitable for human life, during the Mesolithic and Neolithic periods - hunters and fishermen, and in the Bronze Age - agricultural and cattle breeding tribes. Mesolithic sites and rock shelters have also been found in Gobustan. In Gobustan, the cradle of ancient civilization, not far from the Boyukdash cave, there is a stone tablet with the Latin alphabet, confirming the presence of the Roman emperor Domitian in the 1st century BC. Rock carvings of Gobustan vary in size, composition and technique of drawing, depending on the period of their engraving. This once again confirms that the petroglyphs belong to different periods [9].

In 1966, the historical territory of Gobustan was declared a nature reserve. In 2007, the President of the Republic of Azerbaijan signed Decree No. 2213 of 11.06.2007 "On the protection of historical and cultural values located on the territory of the Gobustan State Historical and Artistic Reserve", and in the same year the Gobustan Historical and Artistic Reserve was included in the List of World Cultural Heritage UNESCO (Figure 3). In the same year, by the Decree of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan dated November 6, 2007, the Gobustan Reserve was given the status of "National Reserve". The main activity of the reserve is the organization of the study, protection and popularization of petroglyphs, paintings, burial mounds and settlements.

Figure 3. Gobustan State Historical and Artistic Reserve

"The historical center of Sheki together with the Khan's palace." Considering the wealth of monuments, the historical center of Sheki, one of the historical cities of Azerbaijan, has been declared by the Council of Ministers of the Republic of Azerbaijan since 1967 the historical and architectural reserve "Top Point". The 13 quarters of the reserve include the Sheki Khan's palace, religious and civil buildings. The palace of Sheki khans and the house of Sheki khans have their own unique architectural and decorative design, the Upper and Lower caravanserais, a round temple, castle walls, Juma mosque, Omar Efendi mosque, middle Civil buildings, one of the architectural gems of the 20th century - baths Aghvanlar, Dere and Gum, arched bridges across the river - have always attracted the attention of travelers, geographers and tourists since the Middle Ages [7]. Sheki's natural beauty is reflected in all the historical monuments built in the city. All these are features of Sheki architecture. The main streets are divided into narrower, smaller

streets, bends and dead ends, depending on the local landscape. Small streets running off the main street surround the city like capillaries separated from the main artery. The urban structure of the reserve, mainly river-oriented, provides easy access to a shopping street, which in turn is one of the factors necessary for the economic activity of the population [10].

Sheki Khan's palace. One of the masterpieces of the Sheki Khanate is the Sheki Khans' palace. The Shekhanovs' house and the Sheki khans' palace are considered museums of all kinds of works of art of Azerbaijan in the history of artistic culture of the 18th-19th centuries. Here are the best examples of stone carving, network system, stained glass, as well as wall paintings with ornaments and themes. Shabaka (tracery) art occupies a special place in the artistic solution of the interior and exterior of the Sheki Khans' palace. The mesh is a decorative flat surface, assembled from many carved wooden elements and pieces of colored glass fastened between them without glue or nails. The most common shabaka compositions are multi-ray stars. The basis of the artistic image on the shabaka is the contours of sunlight and geometric shapes filtered through colored glass. Sheki Reserve, the third monument of Azerbaijan, included in the list of "Cultural Heritage" by UNESCO in 2019, has already introduced the world to the history and culture of our country, and its protection will be constantly monitored by UNESCO (Figure4). (In the future, it is planned to renovate the khan's palace and a number of monuments of the reserve.

Figure 4. Sheki Khan's palace

Khinalig State Historical, Architectural and Ethnographic Reserve was included in the Tentative List of the UNESCO World Heritage Committee in 2020. In the document submitted to the organization through the National Commission of the Republic of Azerbaijan for UNESCO and the Permanent Delegation of the Republic of Azerbaijan to UNESCO, the assessment of the Khinalig reserve is carried out on the basis of world criteria established by the World Heritage Committee (Figure3)

By order of the President of the Republic of Azerbaijan dated December 19, 2007 No. 2563, the historical territory of the Khinalig village was declared the State Historical-Architectural and Ethnographic Reserve "Khinalig". Located at an altitude of 2300 meters above sea level, the unique landscape and natural landscape of Khinalig is reflected in its urban planning and architecture. The village has preserved traditional construction methods, folklore and ethnographic traditions. The village of Khinalig, inhabited by the ancient tribes of Caucasian Albania, has a unique architectural appearance. There is a medieval Fire

Temple, the grave of Khidir Nabi, Sheikh Shalbuз, Abu Muslim's mosque, caves and many archaeological sites[11].

Figure 5. Khinalig State Historical, Architectural and Ethnographic Reserve

CONCLUSION

The inclusion of the rich historical and architectural heritage of Azerbaijan in the list of UNESCO monuments with an enhanced protection regime is a high assessment of this heritage by the international community. This has become an important factor in acquainting the world with the history of Azerbaijan, its material and cultural samples and, in turn, in the development of international tourism, making historical places attractive to tourists. Because the tourist is interested in the history of the city, as well as the country, material and cultural samples that reflect the way of life. In turn, this region, like any country, its history, its role in the formation of human civilization, its cultural heritage examples brings benefits. Inclusion of the cultural heritage of Azerbaijan in the UNESCO World Heritage List will continue in the near future.

REFERENCES

1. Aliyeva R., Amanzade R., Zeynalov H., Sadigova A., S. Sadigov, Salamzade A. (2015). Icheri Sheher in the history of Azerbaijan. Baku-East-West- 244 p.
2. Aliyeva R., Isayeva T.H., Aliyev E.N., Zeynalov N.A. (2015). World-famous relations of Azerbaijan. Baku-Avropa-175 p.
3. Fatullayev Sh. (2004). Problems of protection and development of Icheri Sheher. Baku, Taknur, p. 146.
4. Ibrahimov Farhad, Kamil Farhadoglu. (2002). Baku Icheri Sheher-Baki, p.112.
5. Giyasi C. (2004). Icheri Sheher with Shirvanshahs Palace and Maiden Tower. Problems of protection and development of the inner city (collection of articles). Baku, p.3-13.
6. Rustamov J.N. (2006). Gobustan-Azerbaijan ancient cultural center. Baku, Nurlar, 93 p.
7. Salamzade A., Mammadov K. (1987). Architectural monuments of Sheki. Baku: Elm, p.140.
8. Salayeva R.J. (2004). Icheri Sheher is the pearl of Azerbaijan. Icheri Sheher. ANAS, MII, Baku, p. 77-79.
9. Türksoy Yasin. (2012). "Thoughts on Gobustan rock paintings". Baku, p. 34-56.
10. Məmmədova G.H., Hacıyeva S.Kh. (2014). Architectural monuments of the north-western region of Azerbaijan. Baku, Sharg-Garb, 272 p.
11. Mehmandarova G. (1998). Khinalig, Baku, p. 9-23.
12. https://azertag.az/xeber/SIRVANS AHLAR_SARAYINDA_BARPA_ISLARI_APARILIR-317569.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(29)

Abdirahman Takow FİDOW¹⁸⁴

THE ROLE OF IMPLEMENTATION OF ANTI-CORRUPTION MECHANISMS ON SOCIAL DEVELOPMENT IN BANADIR REGION, SOMALIA
YOLSUZLUKLA MÜCADELE MEKANİZMALARININ SOSYAL KALKINMADA UYGULANMASININ ROLÜ, SOMALI'NIN BANADIR BÖLGESİNDE

ABSTRACT

The primary determination of this study is demonstrate the role of anti-corruption mechanisms effect on social development in Banadir Region, Somalia. To attach the main aim of the study four objectives were development: first, to explore the role of anti-corruption policies on social development, second and third, to study the role of accountability and transparency mechanisms on social development, last, to assert the relationship between anti-corruption mechanisms on social development. To analyze the demographic information of participants this research uses a descriptive design. On the other hand, to know the relationship between variables which are corruption and social development inferential design will be used. Furthermore, a quantitative method was used. 150 employees from the region participated this study during data collection. The study found that implementation of anti-corruption mechanisms like anti-corruption policies and strategies, practicing accountability and transparency in the activities in the Banadir Region have positive contribution on sustainable social development.

Keyword: *Anti-corruption Policies, Corruption, accountability, transparency.*

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, Somali'nin Banadir Bölgesinde yolsuzlukla mücadele mekanizmalarının toplumsal kalkınma üzerindeki etkisini incelemesidir. Araştırma, dört amaç çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Buna göre ilki, yolsuzlukla mücadele politikalarının sosyal kalkınma üzerindeki rolünü araştırması, ikincisi ve üçüncüsü, hesap verebilirlik ve şeffaflık mekanizmalarının sosyal kalkınma üzerindeki rolünü incelemesi, dördüncüsü, yolsuzlukla mücadele mekanizmaları ve sosyal kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemesidir. Araştırma tasarımı olarak kantitatif yöntem kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi öğrenmek üzere, betimleyici istatistik ve çıkarısal istatistik analizleri yapılmıştır. Ayrıca, nicel bir yöntem kullanılmıştır. veri toplama sırasında bu çalışmaya bölgeden 150 çalışan katılmıştır. Çalışma, yolsuzlukla mücadele politikaları ve stratejileri gibi yolsuzlukla mücadele mekanizmalarının uygulanmasının, Banadir Bölgesindeki faaliyetlerde hesap verebilirlik ve şeffaflığın uygulanmasının sürdürülebilir sosyal kalkınmaya olumlu katkı sağladığını ortaya koymuştur.

Anahtar kelimeler: Yolsuzlukla Mücadele Politikaları, Yolsuzluk, hesap verebilirlik, şeffaflık.

¹⁸⁴ *Ankara Yıldırım Beyazıt University, Department of Political Science and Public Administration

1.0. Introduction

Corruption is as ancient as the arena itself, and it has evolved into a global problem that has left the arena's administration with little choice but to find cost-effective ways to combat it to the bare minimum. Corruption is not just widespread; it's also detrimental to any country's growth and development (Atobatele & Okewale, 2018). Corruption has negative repercussions that lead to the mobilization of discontent. Corruption is not only a symptom of government dysfunction for many Africans; it's an obtrusive and recurrently forceful aspect of their existence (Lewis, 2020). Bribery encompasses all forms of power abuse aimed at obtaining personal gain. The capability for corruption is a circumstance that allows for corrupt activities to occur. The capability for corruption can arise as a result of five factors, including the dominance of excessive bribery, the low accountability of public financing, the excessive motivation of corruption, the large number of people affected by bribery, and the effectiveness of anti-corruption applications in the region (Muktiyanto, 2019). Therefore, bribery lies at the heart of disasters involving governance and legitimacy, the status quo of a viable democratic system, the rule of law, national progress, and citizen prosperity (Mercy, 2015).

Corruption is one of the main causes and repercussions of Somalia's recurring political upheaval, which has been ranked at the bottom of Transparency International's Corruption Perceptions Index since 2006. Bribery is an obvious and anticipated pattern of behaviour at all stages in both the private and governmental sectors. It has a significant impact on every element of Somali society, from public officials' private use of public resources and the solicitation of bribes in return for essential services to clan-based state apparatus used to obtain employment and political alliances (Ronan, 2017). Likewise, corruption is said to be widespread, with negative consequences seen in both the public and private sectors.

Despite the fact that the term "social development" has been in use for over 50 years, it is still ill defined. It may now be used to refer to a variety of things. Microenterprises, women's clubs, cooperatives, maternity and child welfare programs, the supply of safe drinking water, and the prefabrication of schools and clinics are all examples of community-based projects in developing nations. Also it refers to government initiatives aimed at enhancing the 'social side' of progress, such as lowering poverty, raising literacy, combatting hunger, and expanding health and education access (Midgley, 2013). Taking care of social development issues can help folks grow and prosper while also reducing individual and community vulnerability. Poverty, gender inequity, social exclusion, and geographical location may all affect a person's ability to realize their right to a fair standard of living. Furthermore, individuals and groups may face a range of challenges in obtaining their rights (Browne & Millington, 2015).

In Somalia, as reported by U4 Anti- Corruption Resource Centre in 2017, corruption was considered as a way of life in the country, not just in the public sector, but also in the private one. Nevertheless, the most significant problem is the absence of sufficient anti-corruption actions in place. Sustainable social development is a buzzword in current development studies, and it refers to a broad topic that covers a wide range of issues in order to ensure the future of all partners in societies, governments, and the world.

In the context of the research, Banadir Regional Administration (BRA) is the most populated region in the country, also the capital city of Somalia located in this region. Mogadishu is the capital of the region as well as the capital of Somalia and it covers the same area of the region. The region is composing of 17 districts – each of them has its district commissioner. Since 2007 both region and municipality have been leading same person governor-mayor. The region's population is estimated about 3 million. As the Dirie (2013) discussed in his dissertation, the BRA was criticized provision of poor service and the lack of effective health and education service and existence of poor infrastructure. The issue has developed as a consequence of the region's widespread corruption and bad planning.

2.0. Literature Review

Bribery does not have a broadly accepted definition. This is because corruption manifests itself in a variety of ways and affects a wide spectrum of people. Corruption paid to government officials by private persons or businesses are the most well-known type. It is likely that after corruption has been established (institutionalized) in a country, it will extend to the civil service. "Bottom-up" and "top-down" corruption

are the two forms of bribery. Rose-Ackerman (Rose-Ackerman, 1999). "Bottom-up" corruption occurs when low-level officials accept bribes and should share them with their higher. They will not be dismissed if they redistribute their bribes to their bosses, and they will not be penalized if they receive a complaint. If this system is established, these payments will become a requirement for work. Top-down corruption works in the other manner. Two things contribute to this sort of corruption: Administrators may be concerned, first and foremost, that a subordinate will criticize them. Second, if contracts are set at the top but inputs are provided by subordinates, the masters should rely on their subordinates' cooperation. There have also been instances of corporate corruption, in which officials took bribes in return for exposing trade secrets to competitors.

Bribery is described as the use of public office for personal benefit, according to a widely accepted definition (World Bank, 1997). This recognizes that corruption may manifest itself in a variety of ways, including bribery, people smuggling, embezzlement, and favoritism. In order for corruption to occur, according to the World Bank description, certain critical characteristics must be satisfied. The corrupt official needs authority to be able to take advantage of his public position. Officials are able to gain this power because the government has a monopoly in certain areas, such as tax collection, and they frequently have the flexibility needed to collect bribes. The difficulty of uncovering corruption is exacerbated by differences in views of the extent of bribery. Susan Rose-Ackerman (1999) focuses on the topic of gift when defining corruption. "Payments are corrupt if they are made unlawfully to public officials in order to obtain a benefit or avoid an expense," she claimed. This clearly shows that corruption affects not just corrupt leaders, but also companies and individuals who approve or even make corrupt demands.

According to Machel and Coombes (2011), 62 percent of respondents in a research carried in six Southern African countries (Zimbabwe, South Africa, Malawi, the Democratic Republic of Congo (DRC), and Mozambique) agreed that bribery is aggravating, with 56 percent saying they had to pay a bribe when dealing with government services providers. As a result, according to Gavin (2010), Southern Africa's major political parties are entangled in tangles as they struggle to maintain privileged positions in different sectors of the economy while dealing with bribery, which has unavoidably harmed their integrity and appeal.

Bribery is encouraged by a lack of a strong, effective central authority, administrative skills and an absence of resources, weak leadership frameworks, and a limited ability to pay for services. Quantifying bribery is difficult due to the various types of corruption and the illegal nature of the operations. It's far more difficult to assess the repercussions in terms of monetary cost and societal impact. Corruption is visible and occurs at all levels of society, from municipal authorities, civil society, major and small businesses, to the federal and state governments' courts, security forces, and banking system. Corruption has infiltrated every aspect of Somali culture; companies have adapted to the lawlessness by dodging taxes, selling expired food and medicines, and profiting from traditionally public-sector operations. Corruption in Somalia includes not only the use of public resources for personal gain by public officials, but also daily activities such as the demand for payments to utilize basic services, the manipulation of networks to obtain job, and the licensing of political appointees (Legacy Center, 2016).

Levels of Corruption

In spite of the fact that corruption can happen at various levels, much attention has been focused on only two – to be specific, the high and the low – and they are seen as mutually reinforcing (Myint, 2000).

High-level corruption refers to bribery at the top levels and by powerful politicians. Because these people are usually well-off and enjoy a variety of perks that come with their high social position, they are rarely motivated by a need of finances or a desire to help their families fulfill their fundamental requirements. Greed, on the other hand, is seen as a primary motivation. For example, the desire to remain in office may be a significant incentive. Campaign financing bribery has become a serious political worry in a number of nations as election campaigns have gotten more expensive. Another issue is the need to reward political allies, employees, and subordinates with favors in order to maintain them happy, cooperative, and loyal.

Low-level corruption, on the other hand, has its own set of issues, such as making a secret payment to an employee to speed up the issuance of a driver's license. In this scenario, many people believe that government officials who are paid insufficiently to maintain their families' basic necessities are obliged to participate in corrupt behavior out of necessity. Raising their wages is thought to reduce their reliance on illegal activities while also increasing their risk of being discovered. Given that nations that pay their civil workers well have lower levels of public sector bribery than those that do not, this seems plausible. There is no indication, however, that lower-level government employees are less hungry than their superiors.

2.1. Social development

Social development is described as a society's upward journey from lower to greater levels of energy, effectiveness, quality, prosperity, complexity, comprehension, inventiveness, choice, mastery, enjoyment, and achievement in its broadest meaning. As communities and people develop, they get more freedom of choice and the ability to carry out their choices using their own abilities and initiative. The phrase "social development" is made up of two words: "social" and "development," both of which have been used to explain it. Both should be examined in greater depth. Nevertheless, socialists and other academics use this term to refer to human contact and the various structures that come from it, such as the family, formal organizations, local groups, societies, and even associations. The second term, progress, has a lively connotation and refers to a social revolution, progress, or review process. The term development was first associated with economic modernization in developing countries following World War II, where it was first explained as engaging industrialization and growth (Midgley, 2013)

The term "development" does not relate to economic growth or activity, nor does it allude to a broader process of social transformation. Because countries and cultures are in a constant state of flux. People's capital distribution, production processes, institutional structure, societal values, attitudes, and behaviors change and evolve in a certain direction during this process. In addition, the traditions and occupations of people are not static, they are constantly evolving and reshaped in different forms. Therefore, development is a process that is done to influence the process of social change. It is closely related to positive interventions. Evolvement is a dynamic idea that advocates changing one's circumstance or position starting from where one is now. Development means changing the economic and socio-cultural structure along with increasing production and per capita national income. In additional, progress is a positive transformation in the structural characteristics of a country (Tolunay & Akyol, 2006).

Economic growth is one of the vital variables influencing social development; yet, economists point out that no single development approach is appropriate for all nations and conditions. Each country should build its own strategic plans based on sound macroeconomic concepts, as well as its own background, culture, and geography, as well as its own key success factors and envelopment goals. Based on unrivaled strengths and competing gains, the appropriate plans, methods, change space, and approach would differ from nation to country. In one nation, considered economic transformation, such as supporting macroeconomic programs, may be the best method to kick start economic change, which then spreads to the educational and social sectors. Changes in social or educational frameworks can ultimately impact economic growth in other nations. It would be opportune to choose levers for change inside government systems (Kozma, 2005).

Despite the fact that how to achieve sustainable development aims perspectives and purposes is left to specific local contexts, various studies show that reaching these goals and putting the concept into action can be difficult. This is why the Sustainable Development Goals should not be restricted to a few tangible and physical dimensions of societal progress, but should also include morals, civilization, spirituality, and manners. As a consequence, sustainable development goals concentrated on the physical and material components of social evolution, neglecting the non-quantifiable aspects of social growth that were nonetheless vital to social advancement. The majority of the case for social progress has concentrated on physical and material concerns including such poverty, health, education, decent employment, gender equity, and economic expansion in order to achieve sustainable development goals (Mohamed, Mohammed & Barom, 2020).

Addressing challenges of social improvement can help to advance and preserve human growth while also reducing individual and communal weaknesses. Gender inequity, scarcity, social exclusion, and geographic location may all impact a person's ability to understand their entitlement to a decent standard of life. Individuals and groups may also confront a number of challenges in knowing their rights. These barriers might amplify each other's negative effects. Women and girls with impairments, as well as underprivileged girls in rural areas, are more likely to suffer difficulties than girls in more affluent urban areas. Human progress's drawbacks might alter with time and especially at a certain point in one's life. The early years of life, the move from employment to school, and the transition from work to retirement, for example, are all moments when human progress is challenged (Browne & Kerry, 2015).

3.0. Methodology

Research designs are different based on the objectives of the research. To analyze the demographic information of participants this research uses a descriptive design. On the other hand, to know the relationship between variables which are corruption and social development inferential design will be used. Furthermore, a quantitative method was used. In terms of the target population, this research targets some selected staff from Banadir Regional Administration. The BRA contains 12 departments; this study chose three of them as sample size. These three departments have total of 150 staff.

4.0. Findings & Discussions

The main goal of this study was to look at the influence of bribery in long-term societal development. Three dimensions were developed under the independent variable of corruption. Four specific objectives were focused on this research; to study the role of anti-corruption implementation on sustainable social development, to assert the role of accountability on sustainable social development, to explore the role of transparency on sustainable social development, and to identify the extent that corruption impact on sustainable social development. The findings of the study show that the majority of the respondents agreed that implementation of anti-corruption policies, accountability, and transparency have an influence on sustainable social development in the Banadir Regional Administration.

Correlations between variables		Anti-corruption policies	Transparency	Accountability	Social Development
Anti-corruption policies	Pearson Correlation	1	.871**	.865**	.779**
	Sig. (2-tailed)		.000	.000	.000
	N	149	149	149	149
Transparency	Pearson Correlation	.871**	1	.897**	.792**
	Sig. (2-tailed)	.000		.000	.000
	N	149	150	150	150
Accountability	Pearson Correlation	.865**	.897**	1	.837**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000		.000
	N	149	150	150	150
Social Development	Pearson Correlation	.779**	.792**	.837**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	
	N	149	150	150	150

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

The first objective of the research was to study the role of the implementation of anti-corruption policies on sustainable social development. Participants were agreed that developing and implementing anti-corruption policies in the administration has a positive contribution to sustainable social development and eliminates corruption. In addition to this, to know the relationship between the BRA's implementation of anti-corruption policies and the social development correlation coefficient was analyzed. The result indicates that anti-corruption policies have a strong positive correlation with sustainable social development ($r = .779$, $p = .000$). The literature supports the result as Hussien (2019: 8) carried out a study about the influence of corruption on socio-economic development and concluded that any kind of bribery causes poor management of public budgets, bribery is one of the triggers that causes corruption, bribery leads to mismanagement of resource allocation and poor governance, corruption hinders transparency and fairness, and it encourages favoritism and nepotism. Remarkably, poor payment results in employees searching for ways to survive and brings abuse their positions. Corruption has a negative impact on the region's social and economic growth, according to the researcher's findings.

The study's second goal was to look at the function of transparency in long-term social development. Participants have agreed that practicing the transparency mechanism in the administration has a positive effect on sustainable social development. To compute the correlations between the implementation of transparency and social development, Pearson Bivariate coefficient correlation was used. The result indicates that the coefficient correlation of r is equal to 0.837. This means that accountability has a strong correlation with sustainable social development ($r=0.837$, $p=.000$). Similar research conducted in the Banadir region concludes that corruption is pervasive and nearly no sector is free of it. Political corruption in elections, non-meritocratic civil service recruitment and appointment of politicians based on nepotism, nepotism, political allegiance, finance and misuse of public funds, discrimination in the supply of public facilities such as education, licenses, health care, and public procurement management (Barre, 2019: 5). Similar study carried by Popoya & Podolyakina (2014:10-11) supports this study and confirms that corruption devastates economic development, human capital, the health system, and the education system.

The third objective of the research was to assert the role of accountability on sustainable social development. Participants revealed that practicing accountability mechanism has a positive role in enhancing sustainable social development. Additionally, the relationship between the practicing accountability mechanism and sustainable social development was analyzed. Practicing accountability mechanism has a position correlation with sustainable social development which results to be responsible for everyone's position in the implementation activities toward sustainable social development ($r = .792$, $p = .000$). Accountability particularly financial accountability mechanism states giving an account of one's acts and being held accountable for them, and corruption is one of the most difficult issues facing federal institutions. According to recent research, corruption indicators inversely connected with major economic results. Absence of proper financial accountability Leads to corruption, which has a detrimental impact on the credibility of local governments, despite the fact that corruption, is widely seen as one of the most major roadblocks to development. As observed (Abtidon, 2015:8-9) Mogadishu Municipality's financial infrastructure and facilities are insufficient. Misuse of public funds and a disrespect for ethical behavior by public officials. Mohamed (2019: 10) confirms that corruption that arises in administrative activities, structurally, and control, has a negative impact on the procurement process.

The last objective of the research was to identify the extent that corruption impact on sustainable social development. Regression analysis was used to understand the relationship among two variables. The model explains 71.5% of the variance (Adjusted R square equals 0.709) on sustainable social development. This indicates that 71.5% of the relationship explained by the anti-corruption policies, accountability, and transparency while the rest 28.5% described by other elements that are not examined in this research.

5.0. Conclusion and Recommendations

This research focused on the impact or effect of corruption on sustainable social development in the Banadir region. The main objectives include exploring the role of the region's implementation of anti-corruption policies on social development, practicing transparency and accountability mechanisms to

combat corruption. The research result indicated that if the Banadir Regional Administration implements effective anti-corruption policies will contribute to reaching sustainable social development. Furthermore, executing a transparency and accountability mechanism is closely involving the reduction of corruption and it has a constructive contribution to sustainable social progress in the region.

Corruption is rampant in Somalia due to a lack of strong, efficient government institutions, limited resources and administrative skills, poor leadership structures, and a limited ability to pay public employees. It has an impact on practically every aspect of society, from state officials' private use of public resources and the solicitation of bribes in return for basic services to patronage networks that help people get jobs and get elected. Since 2006, Somalia has been placed worst on Transparency International's Corruption Perceptions Index. Bribery is one of the main causes and consequences of the country's long-term political unrest. Bribery is an obvious and anticipated type of behavior that occurs at all degrees of government and in the private sector.

This research recommends; administration should allow citizens to participate in their actions to enhance transparency in the region. To train local staff and provide skills to participate the corruption elimination program of the region. To strength local governance institution to fight corruption in the region and accountable to their actions. Community participation need to be increased for effective corruption reduction strategies that means when local governance institutions try to take part against corruption the citizen must involve the action.

REFERENCES

1. Abtidon, A. H. (2015). The Impact of Financial Accountability on Reducing Corruption in Mogadishu Somalia. *Academic Research International*, 6(2), 128-137.
2. Atobatele & Okewale. (2018). Impact of Corruption on Good Governance in Nigeria (2011-2017). *Online Journal of Arts, Management and Social Sciences (OJAMSS)*, 107 –114.
3. Barre, A. S. (2019). Combating Public Sector Corruption in Banadir Region Recommendations for the Federal Anti-Corruption Commission. *International Journal of Research and Development (IJRD)*, 4(4) 276 – 280.
4. Browne, E. & Millington, K. A. (2015). *Social development and human development: Topic guide*. Birmingham / Oxford: GSDRC, University of Birmingham / Heart
5. Dirie, B. I. (2013). *Local Governance and Public Service Delivery in Benadir Region-Somalia*.
6. Kozma, R. B. (2005). National policies that connect ICT-based education reform to economic and social development. *Human Technology: An interdisciplinary journal on humans in ICT environments*.
7. Legacy Center. (2016). *Overview of Corruption, Underlying Causes, and Its Impacts in Somalia*.
8. Lewis, I. M. (1969). *From Nomadism to Cultivation. The Expansion of Political Solidarity in Southern Somalia*. Mary Douglas, Phyllis M. Kaberry (eds), *Man in Africa*.
9. Machel, M., Coombes, T., (2011). *Corruption is getting worse in Southern Africa and most people pay bribes for public services*. Available at: *Corruption is getting worse in Southern Africa and... - Transparency.org* (Accessed 16 August 2021).
10. Mercy, O. (2015). The effects of corruption on good governance in Nigeria. *International Journal of Development and Sustainability*, 292-307.
11. Midgley, J. (2013). *Social development: Theory and practice*. Sage.
12. Mohamed, A. I. A., Mohammed, M. O., & Barom, M. N. B. (2020). A Critical Analysis of Social Development: Features, Definitions, Dimensions and Frameworks. *Asian Social Science*, 16(1).

13. Mohamed, B. A. (2019). The Impact of Administrative Corruption on Public Procurement Performance in Mogadishu Municipality. *International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)*, 5(4) 79-88.
14. Muktiyanto, D. H. (2019). Control Combating Corruption: A Governance Model from Indonesians' Perspective. *Journal of Southwest Jiaotong University*, 54(5).
15. Myint, U. (2000). Corruption: Causes, Consequences and Cures. *Asia-Pacific Development Journal*. 7(2), 33-58
16. Ronan, K. (2017). Somalia: Overview of corruption and anti-corruption. Berlin: collaboration between U4 and Transparency.
17. Rose-Ackerman, Susan, 1999, *Corruption and Government: Causes, Consequences and Reform*, Cambridge University Press
18. Tolunay, A., & Akyol, A. (2006). Kalkınma Ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar Ve Tanımlar. *Turkish Journal of Forestry*, 7(2), 116-127.
19. World Bank, *World Development Report 1997: The State in a Changing World*, Washington DC

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(30)

Anıl Müge SEYREKBASAN

KÜRESELLEŞMENİN KAMU YÖNETİMİNDE YARATTIĞI DÖNÜŞÜMÜN BİR YANSIMASI OLARAK: YÖNETİŞİM

THE TRANSFORMATION CREATED BY GLOBALIZATION IN PUBLIC ADMINISTRATION AS A REFLECTION: GOVERNANCE

ÖZ

Yönetişimin yeni bir konu olmadığı aŐıkârdır. Yönetişimin aktörlerinin devlet, özel sektör, halk ve sivil toplum kuruluşları (STK) olması onun çok boyutlu olmasının bir göstergesidir. Halkın yönetime gerçek anlamda katılımı sonucu, hizmet yüklenicisi durumunda olan özel sektör ile hizmet düzenleyicisi durumunda olan devlet ve devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi düzenleyen STK'lar yönetişimin temel taşlarıdır. Ortak bir amacı gerçekleştirmek için bir araya gelinen yönetişim modelinde saydamlık, katılımcılık, bürokratik şartlar vb. önemlidir. Yönetişim pek çok alana uygulanabilen ve bunun sonucunda birbirinden farklı türleri oluşabilen bir kavramdır. Ulus devletin varlığını tehdit ettiğine yönelik kaygıları bir tarafa bırakırsak, merkezi yönetimden ve toplumdaki kesimlerden destek bulan karar almada iki yönlü yöntem izleyen yönetişim demokratikleşme konusunda faydalıdır. Bu çalışmanın amacı, küreselleşmenin kamu yönetimine bir yansıması olarak yönetişim kavramını bir literatür taraması ve değerlendirmesi yaparak tüm boyutları ile incelemektir.

Bu kapsamda öncelikle, yönetişim kavramı irdelenmekte, tarihsel gelişimi, aktörleri ve özellikleri üstünde durulmuŐtur. Yönetişime yönelik eleştiriler Türkiye uygulamalarından bahsedip konu ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yönetişim, İyi Yönetişim, Küresel Yönetişim, Kamu Yönetişimi.

ABSTRACT

It is clear that governance is not a new topic. The fact that the actors of governance are the state, the private sector, the public and non-governmental organizations (NGOs) is an indicator of its multidimensionality. NGOs that regulate the relationship between the private sector, which is the service contractor, and the state, which is the service organizer, and the state and society, are the cornerstones of governance, as a result of the real participation of the public in the administration. Transparency, participation, bureaucratic conditions, etc., in the governance model that comes together to realize a common purpose. is important. Governance is a concept that can be applied to many areas and as a result, different types can be formed. If we leave aside the concerns that the nation-state threatens its existence, governance provides democratization in decision-making processes through a two-way interaction that is fed by the central government and supported by the social base. The aim of this study is to examine the concept of governance, as a reflection of globalization on public administration, with all its dimensions by making a literature review and evaluation.

In this context, first of all, the concept of governance is examined and its historical development, actors and characteristics are emphasized. Criticisms of governance are discussed in detail by mentioning the practices in Turkey.

Keywords: Governance, Good Governance, Global Governance, Public Governance.

GİRİŞ

Yönetişim, kamu yönetimi, ekonomi, siyaset bilimi, yönetim, hukuk ve sosyoloji gibi farklı disiplinlerden kişiler arasında yaygın olarak kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Kavram birbirine bağlı ve oldukça karmaşık konuların yönetilme biçimini belirtmek için hemen hemen her uluslararası organizasyon ve demokratik hükümette uygulanmaktadır (Ysa vd., 2014:8).

Yönetişim, kavram olarak, devletin işlevlerini ve örgüt yapısını yeniden ele alarak, devletin yeniden yapılandırılması bağlamında temel oluşturması sebebiyle önemli görülmektedir.

Yönetişim, kavramı kimlerin kullandığına ve hangi bağlamda olduğuna bağlı olarak farklı şeyler ifade eder. 1980'lerden bu yana ve kamu sektörü reformlarına paralel olarak, yönetişim, sosyal bilimler arasında kilit bir kavram haline gelmiştir. Çalışmada Dünya Bankası'nın 1989 yılında hazırladığı raporda iyi yönetişime önem vermesinden de bahsedilerek, yönetişim düşüncesi olumlu özellikleri yanında yapılan eleştiriler üzerinden de ele alınacaktır.

Yönetişim ne demektir?

Yönetişimin yeni bir kavram olmadığı, insan uygarlığı kadar eski olduğu söylenebilir. Açıkçası, anlamı yüzyıllar boyunca değişmiştir ve günümüzde yönetişim, hükümetler, işletme paydaşları ve politika kararlarının uygulanmasının uygulandığı kar amacı gütmeyen kuruluşlar arasındaki etkileşim olarak anlaşılabilir (Ysa vd., 2014:8).

Yönetişim literatürü devletin sınırlarını araştırır ve devlet otoritesi ve uygulaması hakkında daha çeşitli bir görüş geliştirmeye çalışır (Rhodes, 2000:4). Yönetişim, kamu yönetimi, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını içine alan kompleks bir sistem ve bunların kendi aralarındaki ilişkiler ağı ve karşılıklı etkileşimlerini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Eryılmaz, 2019:61). Yönetişim, toplumdaki aktörleri ortak olarak görmekte ve toplumdaki, siyasal, ekonomik ve toplumsal aktörlerin etkileşiminden ortaya çıkan bir yönlendirme ve denetleme kalıbı olarak görülmektedir. Bu sebeple yönetişim değişik aktörlerin etkileşiminin ortaya çıkardığı bir durumdur. Yönetişim yönetimdeki birçok yapının varlığının önemine vurgu yapmaktadır. Anayasal ve formel hukuksal anlayışlar yanlış yönlendirici olabildiği gibi sınırlı bir yapı da çizebilirler. Bu sebeple, yönetişim, kamu yönetimindeki siyaset/yönetim ayrımının sona ermesinin bir neticesidir. Zira, yönetim halk ile politik ve yönetsel süreçlerde hep etkileşim halindedir (Özer ve Önen, 2017:160).

Bu anlamda, yönetişim, karar ve uygulama süreçlerini diğer aktörlerle paylaştığı için artık güç ve otorite merkezi olarak kabul edilemeyecek olan devletin rolü hakkındaki tartışma bağlamında ortaya çıkmaktadır (Ysa vd., 2014:9). Bu tür sorunlar, açık ve kararlaştırılmış bir çözüme doğal olarak dirençlidir.

Mevcut kullanım, yönetişimi hükümetle eş anlamlı olarak görmez. Daha ziyade yönetişim, yeni bir yönetim sürecine atıfta bulunarak hükümetin anlamındaki bir değişikliği ifade eder; veya sıralı kuralın değişen koşulu; ya da toplumun yönetildiği yeni yöntemdir (Rhodes, 2000:5).

Yönetişimin tarihsel gelişimi

İlk tartışmalar, Hindistan Kralı'nın başbakanı olduğu düşünülen Kautilya'ya atfedilen yönetişim üzerine büyüleyici bir inceleme olan Arthashastra'ya, yani en az M.Ö. 400 yıllarına kadar uzanmaktadır. Eserde, Kautilya adalet, etik ve anti-otokratik eğilimleri vurgulayarak yönetim sanatının temel direklerini sunmuştur (Kaufmann ve Kraay, 2007:5).

Yönetişim kavramının gündeme gelmesini 16. yüzyıla dayandıranlar vardır ve hatta bu kavramın kökenine Fransızca "gouvernance" kelimesini yerleştiren düşüncelerde mevcuttur. Ancak kavramın hâlihazırdaki anlamına kavuşması ilk kez Dünya Bankası tarafından 1989 yılında Afrika'nın kalkınmasına ilişkin bir raporda kullanılmasıyla oluşmuştur (Sobacı, 2007:220). Ancak yönetişim son otuz yıl içinde popülerleşmiş ve literatürde yönetim kavramının alternatifini olarak kullanılmaktadır (Eryılmaz, 2019:61).

Yönetişimin, ilk olarak neoliberalizm akımının ikinci kuşak reformlarıyla beraber ortaya çıktığı söylenebilir. Bu sebeple, yönetişimi incelerken, neoliberalizmin birinci akım reformlarını ele almak daha isabetli olacaktır. Bilindiği gibi, küreselleşme ile bilinen 1980'li yıllar neoliberalizmin birinci akım

reformlarının küresel çapta uygulamaya konulduğu bir dönemi de kapsamaktadır. Neoliberalizmin birinci akım reformları, hem yeni bir uluslararasılaşma fikrinin yanı sıra, dünya genelinde ulus devletlerin idari yapılarının küreselleşmenin gerektirdikleri üstünden yeniden yapılandırılmasına başlamıştır (Kalfa ve Ataay, 2008:230).

Küreselleşme kavramının etkili olmasıyla beraber, devletin ekonomiye müdahalesi sınırlandırılmış ardından piyasa mekanizmasının üstünlüğüne ilişkin artan görüşler oluşmuş ve “küçük devlet, güçlü piyasa” yaklaşımına geçiş başlamıştır.

Hükümet etme anlamındaki “yönetim” kavramından daha geniş ve küresel bir anlama sahip olan “yönetişim” kavramı, “yeni yönetim süreci veya toplumun yönetildiği yeni bir yöntem” olarak karşımıza çıkmaktadır (Massadikov, 2018:28). Yönetişim teriminin olgunlaşması İngiltere’de olup terim, klâsik Westminster modeline karşı gelme düşüncesinden hareket edilmiştir. Güçlü kabine hükümeti sistemi, parlamento üstünlüğü ve seçimler aracılığıyla sağlanan sorumluluk sistemi vurgulanmaktadır. Egemen faktör üniter devletin yönetilmesinin bakanlık sorumluluğu çatısı altında olmasıdır. Yönetişime göre bu oluşumun menfi yanları sebebiyle sorunlar oluşmaktadır. Bugünkü zamanda ise yönetişim kavramının, 1980’li yıllarda Latin Amerika’da oluşan demokratikleşme hareketleri ile bu hareketlerin 1990’lardan itibaren Afrika’da hüküm sürmesiyle dünya genelinde gelişiminin çoğalması farkedilmektedir. Aynı zaman diliminde neoliberal kuramcılar, daha inşacı ve politik bir yaklaşıma sahip çıkararak yönetişim modeli ve kavramı üzerinde odak arttırmışlardır. Bu süre içinde, Afrika ülkeleri için Dünya Bankası kullandığı yönetişim kavramı ile bu ülkelerin kalkınmasını ve yönetimini, devleti ya da kamu yönetiminin üstünde bir konu olarak belirlemişlerdir (Özer ve Önen, 2017:160).

Yönetişimin aktörleri

Çok boyutluluğu kabul edilen yönetişim yaklaşımı aynı zamanda yönetimi birden fazla aktörle paylaşmaktadır. Kavramsal olarak da birlikte yönetmek ortak yönetmek anlamlarına gelen yönetişim, tek başına egemen olan devletin yönetimindeki işlevlerini ve görevlerini piyasa, sivil toplum ve halk arasında dağıtmaktadır. Böylece halkın yönetime gerçek anlamda katılımı hedeflenmektedir (Tepeli, 2018:128).

Devlet

Yönetişim kavramında devlet ve toplum bağımlı ve eşit olarak değerlendirilmektedir (Bayramoğlu, 2018:31). Devlet otoritesini diğer faktörlerden ayıran en önemli şey devletin kanun yapma işlevidir. Devlet, sivil toplum ve sermaye kesimi için yeterli koşulları oluşturan ya da koşulların yaratılmasını kolaylaştıran bir katalizör rolü yüklenmektedir. Devlet hizmet yüklenici değil düzenleyici olarak konumlanmaktadır. Devlet; devlet-piyasa-sivil toplum üçlüsünde «eşitler arasında birinci» durumundadır. Devletin görev ve yetkilerinin bir kısmını bölgesel, yerel, ulus üstü ve sınırlar arası aktör ile kurumlarla paylaşması öngörülmektedir. 1990’ların başında minimal devlet söylemi hâkimken sonrasında piyasa dostu devlete, 1990’ların ikinci yarısında ise güçlü devlete vurgu yapılmaktadır (Tepeli, 2018:128).

Yönetişimin bir aktörü olarak devletten beklentisi; özel sektör ve sivil toplum kuruluşları ile sosyal uzlaşmacı tavrı yanında, halka sunulan hizmetlerde katılımıcılığı artırarak bireyi güçlendirmektir (Akçakaya, 2019:176).

Özel Sektör

Yönetişim yaklaşımında devlet, özel sektör ve sivil toplumu bir araya getirerek alınan kararların daha etkin olacağı savunulmaktadır (Massadikov, 2018:94). Devletin faaliyet alanlarının sınırlı tutulması ve özel sektörün devlet faaliyetlerini gerçekleştirebileceği ölçüde yüklenmesi öngörülmektedir. Hizmet yüklenici durumunda olan özel sektör, kamunun özelleşmesine yol açmaktadır. Refah devleti uygulamalarının rafa kaldırılması, kamunun küçültülmesiyle birlikte kamunun boşalttığı alan özel sektör ve üçüncü sektör birleşimiyle doldurulmaktadır. Pek çok devlet özel sektörün üretici istihdamı yaratmanın temel kaynağı olduğunun bilincindedir. Birçok az gelişmiş ülkede özel girişimin uluslararası piyasada daha saydam ve rekabetçi olması için güçlendirilmesi desteklenmesi ve teşvik edilmesi gerekmektedir (Tepeli, 2018:129).

Özel sektör, yirminci yüzyılda devletin dâhil olduğu ve dâhil olması gereken alanlar üzerinde yapılan tartışmaların neticesinde genellikle devletin geri çekildiği ya da paylaşıma açtığı hizmet alanlarında yer almıştır (Bayansar ve İrdem, 2021:838).

Halk

Yurttaşların kamusal işleve katılma hakkının olduğu ve bu hakkın yerel düzeyde dolaysız biçimde yurttaşın en yakın bir yönetim aracılığıyla yerine getirilmesi gerektiği yönünde bir düzenleme mevcuttur. Yönetişim ilkeleri çerçevesinde halkın yönetime katılımı, katılımcılık ilkesi ile açıklanmaktadır. Ancak katılım yalnızca halkın istemi ile gerçekleşemeyeceğinden yöneticilerin de halkı yönetime katmak istemesi gerekmektedir. Vatandaşın yeni düzende paydaş olabilmesi için yönetime katılmasının en uygun yolu yerel yönetim düzeyinde katılımıdır (Tepeli, 2018: 130).

Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kuruluşları akademik literatürde üçüncü sektör olarak da betimlenir (Akçakaya, 2019:178). STK'lar, çok farklı alanlarda ve düzeylerde örgütlenebilmektedir. Devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi düzenlemesi gerekliliği ara kurum olarak karşımıza STK'ları çıkarmaktadır. Gönüllü kuruluşlar, hükümet dışı kuruluşlar, kar amacı gütmeyen kuruluşlar gibi sivil toplum alanında faaliyet gösteren örgütleri kapsayan kuruluşlardır. STK'lar toplumda kamuoyu oluşturma gibi bir işlevi üstlenmektedir. Toplumun sorun ve taleplerini iletmekle birlikte, siyasi otoritenin aldığı kararları veya gerçekleştirdiği uygulamalar ile pazar ekonomisinin sosyal yarardan uzak uygulamalarına karşı muhalefet ederler (Tepeli, 2018: 130). Yönetişimin ilkelerine sadık kalınabilmesi için STK'ların varlığı önemlidir (Bayramoğlu, 2018:839).

Yönetişimin özellikleri

Bir bölge halkının kendilerini ilgilendiren konular için alınacak kararların oluşum sürecinde fayda sağlaması, katılması yerinden yönetimin sağlanması yönetişimin uygulamaya geçmesindeki ana husustur. Bu sebeple, ortak bir amacı gerçekleştirmek için tek özneli, merkezi, hiyerarşik bir iş bölümünü kapsayan, üretim yapan, bunun gerçekleşmesi için kaynakları kendiliğinden kullanan yönetimden, "ağ" ilişkileri içinde yapılmış, çok aktörlü, adem-i merkezîyetçi, kendisi yapmaktan ziyade toplumdaki diğer aktörleri yetkilendiren ve yapabilir kılan, yönlendiren ve kaynakların kullanımını yön vererek kolaylaştıran yönetişim modeline geçildiği ifade edilmektedir (Sobacı, 2007:223). Bu itibarla, yönetişimin özelliklerine bakacak olursak:

Bürokratik şartlar: Siyasal sorumluluk ve bürokratik denetim fonksiyonlarının demokrasi kapsamında oluşan sorunların çözümünde oldukça önemli olduğu bilinmektedir. Bu süreçte örgüt yapılarının demokratik yönetişimi kendilerinin oluşturması önem arz etmektedir. Fakat uygulamada rasyonel denetimler ve süreçler, süreklilik arz ederek, siyasal liderlerin beklentilerine yönelik olmakta ve böylelikle hiyerarşinin dışına çıkılmaktadır (Özer ve Önen, 2017:162). Yönetişim yaklaşımının yükselişle regülasyonların bağımsız idari otoriteler aracılığıyla uygulanmasının kamu yararına olacağı düşüncesi yaygınlık kazanmıştır (Massadikov, 2018:28).

Saydamlık: Karmaşık işlerin çözümlenmesi, gizli kalmış ve hukuka aykırı yürütülmüş faaliyetlerin gün yüzüne çıkartılmasını öngören bir çalışma ortamının oluşturulmasında saydamlık, şeffaflık önemlidir (Bayansar ve İrdem, 2021:843). Günümüzde suistimallerin ifşa edilmesi, önlenmesi ve ortak çıkarların korunması açısından en mühim araçlardan birisi de saydamlık mekanizmasıdır. Bu sayede kurumsal bakış, politikalarla uyumlu bilgi ve anayasal sistemde otorite-hiyerarşi ilişkileri daha net bir şekilde görülebilmektedir (Özer ve Önen, 2017:162).

Yeni liderlik anlayışı: Çift taraflı liderlik sayesinde siyasal anlamda yönetim oluşmaktadır. Bu durum ise; rejimin değerleri bağlamında diyalog ve işbirliği kurma becerisini ve bunlar arasındaki değişik gerilim durumlarını dengeleyebilmeyi, kamu yararı ile ilgili olarak karar veren halkın temsilcisi olabilmeyi, kurumsal performansı ve koruma duyarlılığını gerektiren imajı, hukukun üstünlüğünü sağlamayı, kamuoyu düşünceleri üzerindeki etkileri sınırlandırmayı, temel hakları korumayı ve vatandaşın demokratik yönetişim sürecinde eğitici, yetiştirici yapmayı gerektirmektedir (Özer ve Önen, 2017:162).

Ekonomik, sosyal ve politik öncelikler: Tüketici tercihi ve sorumluluk teorisi yönetiminde etkili olan önceliklerdir. Sorumluluk teorisi, yönetim literatürü içerisinde zayıf bir boşluk olmuş, bu durum karşısında yeni arayışlar oluşmuştur. Kamu hizmetlerini kalite ve miktar bakımından politik kararlardan ziyade piyasa taleplerine göre oluşturmak; servis sağlayıcılarının kendi performansları ile ilgili anlık bilgiler almalarını sağlamış ve tüketiciler seçtiklerine başvurmadan hizmeti etkileyebilme fırsatı bulmuşlardır (Özer ve Önen, 2017:161).

Seçilmiş görevlilerin değişen rolleri: Yönetişime göre seçilmiş görevlilerin işlevleri mevcut olandan daha az önemlidir. Ağsal ilişkilerin gelişimi ve kamu kaynakları ile özel kaynakların bir araya getirilmesi bu açıdan önem arz etmektedir. Hedef ve öncelikleri belirlemek halen klâsik rol olarak geçerliliğini korumaktadır (Özer ve Önen, 2017:161).

Katılımcılık: Katılım, genel olarak kişilerin, kamu politikalarının belirlenmesinden uygulama ve denetim aşamasına kadar olan sürece dâhil olma ve karar verici aktörlerin karar almaları esnasında etkileyici bir rol üstlenmesidir (Bayansar ve İrdem, 2021:841). Bu durum yetki devirleri ile ortaya çıkmıştır. Sivil Toplum Örgütleri aracılığıyla yetki devri daha etkinleştirilmiştir.

Yönetişim türleri

Pek çok alana uygulanabilen ve bunun sonucundan birbirinden farklı türleri oluşabilen yönetim kavramı, bu çalışmada küresel yönetim, kamu yönetimi ve iyi yönetim bağlamında değerlendirilecektir.

Küresel yönetim

Belirlenmiş olan hedeflere ulaşmada hem uluslararası aktörler hem de ulusal aktörler önemlidir. Siyasal meşruiyet ve sosyal düzen gibi etkenler hesaba katılmaması halinde serbest piyasa ekonomisi reform çalışmalarında 1970’li ve 1980’li yıllarda ekonomik projelerin başarısız olacağı belirtilmektedir. Böylesi bir ortamda oluşan yönetim kavramı haliyle küreselleşmeye başlamıştır (Özer, 2006:74). 1970’lerin ortalarından itibaren sermayenin benzeri görülmemiş uluslararasılaşmasını, regülasyonun ve yönetimin küreselleşmesi takip etmiştir (Sarıtürk, 2009:21).

1990’lı yıllara gelindiğinde, küresel problemlere küresel çözümler arama çalışmaları sonucunda, dünya genelinde topluluklar, ülkeler daha sık toplanarak, küresel işbirliğinin temellerini atmış, bugünkü küresel yönetimin yapı taşlarını oluşturmuş ve tüm devletler için küresel aktörlerin dahil olduğu ortaklaşa bir yönetim anlayışı meydana gelmiştir (Sobacı, 2007:225).

Küresel yönetim, ulus devletlerden oluşan bir dünya düzenindeki hükümet biçimine alternatif olarak tavsiye edilen yeni yönetme ideolojisini ortaya koymuştur. Hükümet ve toplum çerçevesinde etkileşimin yeni şekillerini göstermek amacıyla uygulanan yönetim kavramının, hükümet ve toplum arasındaki sınırdaki kamusal ve özel sektörlerin geleneksel olmayan yeni yönetme yollarında somutlaştığı savunulmuştur. Diğer taraftan, küresel yönetim, merkezi bir otorite eksikliğini belirtip, hükümetler ile STK’lar arasındaki işbirliğini analiz ederek mevcut durumun ulus devletlerin yönetme kapasitelerinin ötesinde yer aldığını belirtmektedir (Özer, 2006:75).

Bununla beraber bir dünya hükümeti eksikliği, küresel yönetiminde başarının sağlanması için devletler arası işbirliğinin gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Bu süreç içerisinde küresel yönetim süreci için uluslararası alanda görülen yetki aktarımları önemlidir (Özer, 2006:76). Günümüz küresel yönetiminin son gelişmeler ışığı altında çok kutuplu bir yapıya doğru kaydığı ve isminin ‘Koalisyonlar Dönemi’ olduğuna ilişkin düşünceler mevcuttur (Şimşek, 2009:31).

BM uluslararası kuruluşlar kapsamında küresel yönetimin gelişimine en büyük katkıyı sağlamaktadır. Teşkilat kalkınma programlarında; ademi merkezîyetçilik, yerel yönetimler, yasama ve yürütme organları, kamu ve özel sektör yönetimleri ve sivil toplum kuruluşları alanlarında, yönetimin gelişimi için pek çok ülkeye katkısı bulunmaktadır (Özer, 2006:76). Demokrasi anlamında küresel yönetimin STK’lar aracılığıyla daha şeffaf olacağı ve bireysel özgürlüklerin garanti altında olacağı tezi savunulmaktadır (Şimşek, 2009:31).

Küresel yönetim konusunda Dünya Bankası da önemli çalışmalara yer vermiştir. Yönetim sürecine AB de çok ilgilidir. Bir diğer uluslararası kuruluş olan IMF’de etkin olduğu ülkelere; yönetim

mekanizmalarının yaygınlaşabilmesi için, hukukun üstünlüğünü sağlama, kamu sektöründe etkinliği ve hesap verebilirliği geliştirme ve yolsuzlukla mücadele etme süreçlerine, özellikle ekonomik katkılar sağlamaktadır. (Özer, 2006:77). Uygulamada yönetişimin başlıca destekleyicilerinden olan OECD, daha iyi yönetim, daha etkin uyum programları ve hedeflenen (targeted) düzenlemelerin uygulanmasıyla yönetişimi güçlendirerek, istenen sonuçların en etkin şekilde elde edilebileceğini ileri sürmektedir (Massadikov, 2018:29).

Üçüncü dünya ülkelerinin kalkınma hedefine ilişkin programlarının başarılı olamamasının veya istenmeyen sonuçlara neden olmasının esas sorumlusu olarak sosyal refah harcamaları ve iyi yönetilememeleri gösterilmektedir. Her ne kadar uluslararası kuruluşlar küresel yönetişimin gelişimine yönelik katkıda bulunsada sonuçta iyi yönetilememe sorunu sebebiyle başarısız olunmaktadır. Bu probleme çözüm, refah devleti harcamalarının azaltılması, , özel sektör-kamu sektörü işbirliği ve ortaklığı ve özelleştirme gibi politikalar tavsiye edilmektedir (Özer, 2006:77).

Diğer taraftan, küresel yönetim muhaliflerine göre, bu kavram siyasal egemenlik ve siyasal iktidar tanımlarının temelini oluşturan ulusal ölçeği tartışmalı duruma sokmaktadır. Yönetişim, uluslararası ölçekte oyunun kurallarının belirlenmesi, tanımlanması veya yasaklanması için en ideal iktidar modeli olarak görülmekte ve bu kapsamda, ulusal egemenliğin uluslararası kuruluşlara aktarılmasını şekillendirmektedir (Sobacı, 2007:225).

Paul Cammack, Dünya Bankası'nın küresel yönetimdeki rolünü keşfetmek için odağı IMF'den ve uluslararası finansal mimariden uzaklaştırmıştır. Dünya Bankası'nın kalkınma sorunlarını, gelişmekte olan ülkelerin neoliberalizmin sosyal ve yapısal boyutlarını somutlaştıramamasına bağladığı düşünülmektedir (Wilkinson ve Hughes, 2002:5).

Kamu yönetişimi

Kamu yönetişimi, aktif vatandaşlığı ön planda tutarak hesap verebilir, şeffaf, etkinlik ve verimlilik ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir yönetim anlayışını ifade etmektedir. Kamu yönetişiminin, uluslararası, ulusal ve yerel boyutu olmaktadır (Çiğdem, 2020:202).

Dünyada büyük bir değişim, dönüşüm yaşanmaktadır. Devlet kurumları da yeniden yapılanma sürecine girip çok yönlü etkileşimler, yaklaşımlar ile kamu yönetimini biçimlendirmektedir. Fakat bu yaklaşımların sebebi kamu sektörünün ana görevleri arasındaki farklılıklardan dolayıdır. Bu itibarla; mal ve hizmetler arasındaki bölüşüm, gelir dağılımı ve bunu korumaya yönelik çalışmalar, başta özel sektör olmak üzere kamu sektöründe de düzenlemeler yapmak, ekonomik kuralları yönetmek çabaları, yönetim yaklaşımlarının oluşmasına zemin sağlamıştır. Bunlardan kamu yönetişimi, bu konuların nasıl gerçekleştireceği konusuna eğilmektedir (Özer, 2006:77).

Kamu yönetişiminin amacı, paydaş katılımını, etkinlik ve verimliliği sağlamak yanında hukuki idare ilkesi ve meşruluğu korumaktır (Çiğdem, 2020:212). Kamu yönetişimi çağdaş toplumlar için toplumun dışsal yönetsel denetiminden ziyade süreçte yer alan aktörlerin tamamından kaynaklanan etkileşimsel bir yönetimi öngörmektedir. Bu etkileşimin sürekli olması sonucunda uygulamada yönetim yapısının, çağdaş yönetsel gereksinimleri karşılayacak şekilde yeterli dönüştürme yetkinliğini özünde bulundurması ve bunları koordine edebilmesi önemlidir (Özer, 2006:77).

Kamu sektörü yüksek seviyede karmaşıklık içinde barındırır. Kamu yönetişiminde birçok farklı aktörün ağsal ilişkilerde bulunması söz konusudur. Doğrudan etkileşimle, çevresel şartlar göz önünde bulundurularak, sistem unsurlarının sayısı, farklılığı ve unsurlar arasındaki ilişkiler değerlendirilebilir (Özer, 2006:78).

İyi yönetişim

İyi yönetim ile yönetim kavramları literatürde zaman zaman birlikte ve birbirinin yerine geçecek biçimde kullanılmaktadır. Aslında, bu kavramların hem ortak yanları hem de farklılıkları mevcuttur. Böyle değerlendirildiğinde, iyi yönetim yönetişimin eylemsel durumudur denilebilir (Arslaner ve Yakup, 2017:136).

İyi yönetim bir anlamda Yeni Kamu Yönetimi anlayışının bazı yetersizliklerini telafi etmek için geliştirilmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre yeniden düzenlenmiş şeklidir (Eryılmaz, 2019:62). Siyasi ve sosyo-ekonomik ilişkileri katılımcı, şeffaf ve sorumlu şekilde yönlendiren süreç ve yapılar olarak iyi yönetimi değerlendirebiliriz. İyi yönetimi birbirini tamamlayan başlıca sekiz unsur üstünden literatürde tanımlayabiliriz (Özer, 2015:222).

Şeffaflık: Serbest bilgi akışının sağlanması yönetimde şeffaflığı mümkün hale getirmektedir. Bu durum ise; bilgilerin, usullerin ve kurumların ihtiyacı olanlar tarafından kolaylıkla erişilebilir olması ile sağlanabilecektir. Devletin sorumluluğunun vazgeçilmez koşullarından biri yönetimin açık ve saydam olmasıdır. Yönetimde yozlaşma ülkelerin üstün çıkarlarının gizli olduğu yönündeki anlayışlar, gizlilik gibi gerekçeler kullanılarak oluşmaktadır. Bu nedenle, şeffaflık, iyi yönetimin sağlanması sürecinde çok önemli bir unsurdur (Özer, 2015:222).

Hesap verebilirlik: Hesap verilebilirlik; bir kurumda görev yapan bireylerin, sahip oldukları yetkilerin ve üstlendikleri sorumlulukların gereğini yerine getirme konusunda ilgili kişilere karşı cevap verebilme durumunu ifade etmektedir. Bununla birlikte ilke, görev ve sorumluluk sahibi kişilerin faaliyetlerine ilişkin eleştiri ve taleplerin değerlendirilmesini ve bu değerlendirmelerin dikkate alınarak eksikliklerinin giderilmesinde önemli bir yer taşımaktadır. Böylece karşılaşılan başarısız durumlarda sorumluluktan kaçma gibi durumların da önüne geçilmektedir (Bayansar ve İrdem, 2021:843).

Katılımcılık: Katılım, genel olarak kişilerin, kamu politikalarının belirlenmesinden uygulama ve denetim aşamasına kadar olan sürece dâhil olma ve karar verici aktörlerin karar almaları esnasında etkileyici bir rol üstlenmesidir. Bunun yanında katılımın, örgütsel olarak siyasi ve toplumsal yapılanmaların iletişimini ve kamuyu ilgilendiren hususlarda atılacak adımlarda kaynakların etkin kullanımını sağlama gibi önemli bir amaçları da vardır (Bayansar ve İrdem, 2021:841).

Cevap verebilirlik: Tüm vatandaşlara hizmet eden kurumlar ve usullerin varlığı yönetim için önemlidir. Bu unsur sayesinde, yönetim/hükümet vatandaşını dinleyebilir bir hale gelecektir. Yöneticilerin cevap vermeye hazır olması, sorunlara duyarlı olurken vatandaşının ihtiyaç ve isteklerini anlayarak uygulayabilmesi gereklidir (Özer, 2015:223).

Hukukun üstünlüğü: Bu unsur sayesinde, kişiler kendi davranışları sonucunda kanunların uygulanabileceğini, kurumlar da adil olarak oluşturulan yasal çerçeveler içinde hareket etmeleri gerektiğini bilmektedir. Bu ilkeye uyulması devletin sürekliliği için belirleyicidir. Yaptıkları eleştirilen ya da devamlı sorgulanan hantal bir devlet yerine katılım ile gelecekteki stratejilerini belirleyen, diğer kamusal, özel ve sivil aktörlere fırsat veren ve tüm bunları değerlendiren devlet yönetimine geçilmesi önem arz etmektedir (Özer, 2015:223).

Etkinlik: Yönetimin bir diğer temel ilkesi olan etkinlik ve verimlilik, genel olarak kamu kaynaklarının kullanımında israfın önüne geçilmesi, optimal düzeyde maliyet ve zamanla, iş ve işlemlerin gerçekleştirilmesidir. Etkin ve verimli bir faaliyet gerçekleştirebilmek, belirlenen hedeflere ulaşmak için doğru stratejilerin belirlenmesi ile mümkün olmaktadır. Bunun ön koşulu ise maddi ve beşeri kaynakların doğru zamanda doğru yere yönlendirilmesidir (Bayansar ve İrdem, 2021:844).

Eşitlik: İlke, mevcut refah seviyesini muhafaza etmek ve geliştirmek fırsatlarına tüm vatandaşların sahip olması gerekliliğinden hareket etmektedir. Tarafsız ve adil muamele herkesin hakkıdır (Özer, 2015:223).

Stratejik vizyon: Liderler kamu yönetiminde iyi yönetim ve kalkınma konularında etkin bir perspektife sahip olmalı ve gelişmeye yönelik gerekli unsurları belirleyerek bunları sağlamalıdır. Stratejik

vizyonları hem belli olmalı hem de süreklilik göstermelidir. Vizyonu, yöneticiler yalnız başlarına belirlememeli, çalışanlardan katkı almalı, bu katkı sayesinde çalışanların vizyona inanması sağlanırken buna yönelik hedefleri de ulaşılabilir olmalıdır (Özer, 2015:223).

Yönetişime yönelik eleştiriler

Yönetişime yönelik eleştirileri beş başlık altında toplayabiliriz (Uzun, 2017:10):

- Yönetişim ağlarının dışında kalanların memnuniyetsizliğini ifade eden temsil sorunu,
- Yönetişimle devletin rolünün azalması ve birçok aktörün karar sürecinde yer alması, yapılan iş ve işlemlerden kimlerin nasıl sorumlu kılınacağı hususunu belirsizleştiren hesap verebilirlik sorunu,
- Eşgüdüm zorlukları ve kararların geç alınması, maliyetlerin artması,
- Uzlaşma sağlanamaması ve eylemsizlik,
- Küresel sermaye ve kapitalizme hizmet edilmesine yönelik politik eleştiriler.

En iyi yönetim mekanizmaları uluslararası (supranational) şirketler düzeyinde, yeni “devletsiz” firmaların içinde ya da firmalar arasındaki ortaklık ve kartel uygulamalarında ortaya çıkmıştır (Sarıtürk, 2009:22). Otonomluğu ve merkezin rehberliğini reddeden yönetim, interaktif bir süreç olarak yorumlanmaktadır. Çünkü gerek kamu sektöründe gerekse özel sektörde tek başına hiçbir aktör sorunların çözümünde yeterli kaynak kapasitesine ve bilgiye yalnız başına sahip değildir. Böylelikle yönetişimi eleştirirken, tüm aktörlerin gerekliliği hatırlanmalıdır. Yönetim karşısında gündeme gelen yönetim; yönetimin, artık sadece devlet örgütü tarafından yürütülen bir süreç olmadığını savunmaktadır. Yönetimin çok karmaşık bir ortamda bulunduğunu ve kamu ya da özel kesim örgütleri, sivil toplum kuruluşları, uluslararası örgütler vb. unsurlar tarafından, beraberce ve dinamik bir etkileşim içinde ilerlemesi gerektiği öngörülmektedir (Özer, 2017:169).

Ülkemizde stratejik planların ve performans programlarının hazırlanmasında paydaşların görüşüne başvurulması, yerel yönetimlerde kent konseyleri uygulaması, yasa ya da yönetmelik hazırlanmasında ilgili tarafların görüşlerinin alınması vb. anlayış ve uygulamalar yönetsel katılımın bazı örnekleridir. Katılım kamu programlarının ve bunların uygulamasının kalitesini artırdığı gibi kararların meşruiyetinin de güçlendirilmesine hizmet eder (Eryılmaz, 2019:63).

SONUÇ

Yönetişim, kamu politikalarını oluşturmak ve uygulamak için kamu, halk, özel sektör ve kar amacı gütmeyen aktörlerin etkileşime girdiği bir yapı olarak anlaşılabilir. Değişik aktörlerin etkileşiminden ortaya çıkan yönetim insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır.

Halkın yönetime gerçek anlamda katılımı sonucu, hizmet yüklenicisi durumunda olan özel sektör ile hizmet düzenleyicisi durumunda olan devlet ve devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi düzenleyen STK'lar yönetişimin temel taşlarıdır.

Yönetişim özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki otoriter, hiyerarşik, merkeziyetçi ve kırtasiyecilik bürokratik yapının ortaya çıkardığı problemlere karşı bir çözüm olarak değerlendirilmektedir. Halkın katılımının yerel yönetim düzeyinde olduğu, yerel yönetimlere yetki, kaynak, görev aktarımının yapıldığı, kuraldan arındırmanın ve yerleşmenin hayata geçirildiği yönetsel yapılarda karşımıza çıkmaktadır.

Pek çok alana uygulanabilen ve bunun sonucunda birbirinden farklı türleri oluşabilen yönetim kavramı, bu çalışmada küresel yönetim, kamu yönetimi ve iyi yönetim bağlamında değerlendirilmiştir. İyi yönetilememe ve sosyal refah harcamalarının az olması sebebiyle üçüncü dünya ülkelerinde küresel yönetim başarılı olamamaktadır. Doğrudan etkilenme ve etkileme yönü olan kamu yönetiminde, sıkı ticari kuralların yanında kanuna uygunlukta öncelikli hedefler arasındadır. İlk olarak Afrika'da dile getirilmeye başlanan iyi yönetim ise yönetişimin eylemsel durumu olarak düşünülebilir. İyi yönetim, şeffaflık, hesap verebilirlik, katılımcılık, cevap verebilirlik, hukukun üstünlüğü, etkinlik, eşitlik, stratejik vizyon olmak üzere sekiz unsuru içermektedir.

Bir alt başlık olarak iyi yönetim kavramının, bütünlüğü içinde elde edilmesi zor olan bir ideal olduğu açık olmalıdır. Çok az ülke ve toplum, kendi bütünlüğü içinde iyi yönetişime ulaşmaya yaklaşmıştır. Ancak, sürdürülebilir insani gelişmeyi sağlamak için, onu gerçeğe dönüştürme amacıyla bu ideale yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

Türkiye 1992 Rio Konferansı'nın temel belgesi olan Gündem 21'i imzalaması sonrasında, merkezi yönetim, yerel yönetimler ve STK'ların bir araya gelmesiyle Ulusal Gündem 21 Planı ve Yerel Gündem 21 (YG-21)'leri hazırlamıştır. 1994 Habitat İstanbul Toplantısı ile yönetişim felsefesinin toplumda içselleştirilmesi için belediye örgütlenmelerinde çalışmalar yapılmıştır. Bu itibarla, 2005 yılında 5393 sayılı Belediye Yasası ile Kent Konseyleri kurulmuş olup yönetişim uygulamasına bir örnek teşkil etmektedir.

Bir diğer yönetim mekanizması ise ombudsmanlıktır. Şimdilerde ismi Kamu Denetçiliği Kurumu olan kurum, 2011 yılında 6328 sayılı kanun ile resmîyet kazanmıştır. Halk ile devlet arasında bir iletişim oluşması amacıyla kurulmuş olan Kamu Denetçiliği Kurumu, vatandaşların kötü yönetimden kaynaklanan şikâyetlerini araştırıp, hızlı bir şekilde çözüm önerileri sunan bağımsız, yasal, tarafsız bir kurumdur.

Ulus devletin varlığını tehdit ettiğine yönelik kaygıları bir tarafa bırakırsak, yönetişim, merkezî yönetimden beslenen ve toplumsal yapıdan güç alarak çift yönlü etkileşimle karar alma mekanizmasında demokratikleşmeyi sağlamaktadır. Yönetişim, gerekli teknik, yasal ve siyasal ortamın oluşması halinde toplumsal yapı ve kurumları pozitif yönde dönüştürerek kamu yönetimini şeffaf, sorumluluk sahibi olduğu toplumun bireylerine karşı hesap ve cevap verebilir hale getirmektedir.

Neoliberalizmin yetersiz kaldığı yerlerin giderilmesi bağlamındaki arayışlar neticesinde gündeme gelen yönetişim, küreselleşme ve ulus devletin yeniden yapılandırılması savının bir uzantısı olarak popüler hale gelmiştir. Böylelikle, yönetme eyleminin sadece ulus devletlerle sınırlı olamayacağı, bir taraftan ulusaldan yerele ve uluslararası kuruluşlara diğer taraftan da kamu ve özel sektörden sivil toplum kuruluşlarına kadar uzanan geniş bir alanda gerçekleşmekte olduğu kabul görülmektedir.

Merkeziyetçiliğe önem veren, siyasal yapının ve kültürün otorite üstünden tanımlandığı ulusal güvenlik konusunun saplantı haline geldiği toplumlarda yönetişimin bir etki yaratması beklenemez. Yukarıdan aşağıya zorlayan uygulamalarla yürütülmeye çalışılsa dahi bürokratik direnç ve toplumsal tepkilerle karşılaşabilecektir. Bu da sorunların daha da kronikleşmesine neden olabilecektir.

Yönetişim yetki devrine gitmeyi tercih etmeyen hükümetlerce halkın karar verme mekanizmalarına dolaysız katılımı mümkün olmadığından, sivil toplumun güçlendirilmesi durumunda gerçekleşmemektedir. Devletin sosyal devlet işlevini bir kenara bırakıp, amme hizmeti anlayışını terk etmesi, hizmetleri özel sektöre bırakması sonucunda, zengin ile yoksul arasındaki uçurumun büyümesi aşamasında, devletin faaliyet alanı değişmiştir.

Yönetişim kamu yönetiminde tek aktörlü yönetimden çok aktörlü yönetime dönüşüm bağlamında önemli bir görev üstlenmektedir. Yönetişim devlet, özel sektör ve sivil toplumu bir bütün haline getirerek kamu yönetimine dahil etmeye çalışmaktadır.

Yönetişim ve küreselleşme ile birlikte gelişen e-devlet ve m-devlet uygulamaları da yönetişimin boyutunu değiştirmektedir. Vatandaşın verilerinin her açıdan gözetim altında tutulmasına yönelik görüşler iki yönlüdür. Suç tespiti, savunmasız vatandaşların korunması açısından gerekli görülürken, mahremiyet haklarına aykırı olduğuna dair görüşlerde vardır.

Sonuç olarak, yönetişim uygulamalarında, yönetişim ağlarının dışında kalanların memnuniyetsizliği bertaraf edilirse ve devletin rolünün azalmasının toplumun huzurunu etkileyecek bir şey olmadığı ifade edilirse, yönetişime yönelik eleştiriler de azalacaktır. Birçok aktörün karar sürecinde yer alması, karar alma süreçlerinin uzaması ve yapılan iş ve işlemlerden kimlerin nasıl sorumlu olacağı konularındaki belirsizlikler ortadan kaldırılırsa eleştirilerde son bulacaktır.

KAYNAKÇA

1. AKÇAKAYA, M. (2019). “Yönetişim”, M. A. Özer, M. Akçakaya, H. Yaylı, N. Y. Batmaz içinde, Kamu Yönetimi Modern (Yapı Süreçler), Gazi Kitabevi, Ankara.
2. ARSLANER, H. ve YAKUP, K., (2017).“Türkiye Kamu Yönetiminde Yönetişim Algisi: Aydın İli Vergi Dairelerinde Bir Uygulama”, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 4 (128-151).
3. BAYANSAR, R. ve İRDEM, İ., (2021). “Yönetişimde Yozlaşma ve Alternatif Bir Çözüm Önerisi Olarak Kamu Değeri Yaklaşımı”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23/3, Cilt 23, Sayı 3, (831 – 858).
4. BAYRAMOĞLU, S. (2018). “Yönetişim Zihniyeti: Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü”, İstanbul: İletişim Yayınları.
5. BOZKURT, Ö., ERGUN T. ve SEZEN S., (1998). “Kamu Yönetimi Sözlüğü”, TODAİE Yay., Ankara.
6. COPE, S., LEISHMAN F. ve STORIE P., (1997).“Globalization, New Public Management And The Enabling State”, International Journal Of Public Sector Management, (444-460).
7. ÇİĞDEM, E., (2020).“Yerel Yönetişim Uygulaması Olarak Kent Konseylerinin Malatya Kent Konseyi Üzerinden Değerlendirilmesi”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD) Cilt 7, Sayı 8, (202 – 225).
8. ÇUKURÇAYIR M.A., EROĞLU H.T., SAĞIR H., “Yerel Yönetişim, Katılım ve Kent Konseyleri”, https://dergipark.org.tr/yerelpolitikalar/issue/13661/165280#article_cite, 2012, (erişim tarihi: 14/05/2019).
9. ERYILMAZ, B. (2016). “Kamu Yönetimi Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar”, (9. Baskı), Kocaeli: Umuttepe Yayınevi.
10. FREDERICKSON, H. G. ve SMİTHL K. B., “The Public Administration Theory” Primer, USA:Westview, 2003.
11. HABİTAT II İSTANBUL 5 Ülke Raporu, Yönetişim Alt Bölümü, İstanbul.
12. KALFA, C. ve ATAAY, F., (2008).“Yönetişim: Devlet-Toplum İlişkilerinde Yeni Bir Aşama”, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 17, Sayı 3, (229-240).
13. KAUFMANN, D. ve KRAAY, A. (2007). “Governance Indicators:Where are we, Where should we be going?”, The World Bank, Policy Research Working Paper, 4370.
14. KICKERT, W. J. M., (1997). “Public Governance in the Netherlands: An Alternative to Anglo-American Managerialism”, Public Administration, (731-752).
15. MASSADIKOV, K. (2018). “Bağımsız İdari Otoritelerin Faaliyetlerinin Kamu Yararı Açısından Değerlendirilmesi: Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu Örneği”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
16. OTT, J. S. ve GOODMAN D., (1998). “Government Reform Or Alternatives To Bureaucracy? Thickening, Tider And The Future of Governing”, Public Administration Review, 58, 6.
17. ÖZER, M. A., (2006). “Yönetişim Üzerine Notlar“, Sayıştay Dergisi, 63.Sayı.
18. ÖZER, M. A., (2015). “Yeni Kamu Yönetimi“, Gazi Kitabevi.
19. ÖZER, M.A. ve ÖNEN S.M., (2017). “200 Soruda Yönetim Kamu Yönetimi”, Gazi Kitabevi.
20. ÖZER M. A., (2018).“Kamu Yönetimi Tartışmaları“, Gazi Kitabevi.
21. PETERS, B. G. ve PIERRE J., (1998). “Governance without government? Rethinking Public Administration”, Journal of PA Research&Theory, (223-244).
22. RITTEL, H. W. J. ve WEBBER, M. M. (1973). “Dilemmas in a General Theory of Planning”. Policy Sciences. (155-169).
23. RHODES, R.A.W., “Governance And Public Administration”, <https://www.researchgate.net/publication/246335680>
24. SARITÜRK, M.,(2009). “Kamu Yönetiminde Esneklik ve Bağımsız İdari Otoriteler: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Örneği”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Programı Doktora Tezi, İzmir.

25. SOBACI, M., Z. (2007). “Yönetişim Kavramı ve Türkiye’de Uygulanabilirliği Üzerine Değerlendirmeler”, Uludağ Üniversitesi, Yönetim Bilimleri Dergisi.
26. ŞİMŞEK, İ. (2019). “Uluslararası Sistemde Küresel Yönetişim ve G20”, Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt 5, Sayı 4, (29 – 40).
27. TEKELİ, İ., (1996). “Yönetim Kavramı Yanı sıra Yönetişim Kavramının Gelişmesinin Nedenleri Üzerine”, Sosyal Demokrat Değişim, (45-54).
28. TEPELİ, Ö. D., (2018). “Yönetişim, STK’lar ve Ötesi”, Kamu Yönetimi Tartışmaları, Ed.M.A.Özer vd., Gazi Kitapevi, Ankara, (117-154).
29. UZUN A. (2017). “Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar Dersi-Yönetişim” kbb.gov.tr/upload/dosyalar/Kamu...netiminde...4.pdf
30. YSA, T, ALBAREDA A. ve FORBERGER S., “What is governance?”, [researchgate.net/publication/269107473](https://www.researchgate.net/publication/269107473).
31. YILMAZ, O., (2001). “Kamu Yönetimi Reformu”, Ankara: DPT Yay.
32. YÜKSEL, M., “Yönetişim Kavramı Üzerine”, Ankara Barosu Dergisi, 58, 3:145-159.
33. WILKINSON, R. ve HUGHES S. (2004). “Global Governance Critical Perspectives”. Routledge, Londra.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(31)

Emil ƏZİZOV¹⁸⁵

**R. AKHUNDOVA ve M. MAMEDOV'UN SAHNELEDİĞİ “YEDİ GÜZEL” BALESİNİN
KOMPOZİSYON ÖZELLİKLERİ
COMPOSITIONAL FEATURES OF THE BALLET “SEVEN BEAUTIES” STAGED BY R.
AKHUNDOVA and M. MAMEDOV**

ÖZ

Seçkin Azerbaycan bestecisi K. Karayev'in "Yedi Güzeller" balesinin tarihi incelemesi makalede sunulmaktadır. R.Akhundova ve M.Mammadov'un koreografisinde balenin yapı ve koreografisinin analizi verilmektedir. Bestecinin isteği üzerine Azerbaycanlı koreografların balenin konu kavramını mümkün olduğu kadar edebi birincil kaynağa yaklaştırdıkları vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kompozisyon, bale, "Yedi Güzeller", K.Karayev, koreografi, Azerbaycanlı koreograflar, Rafiğa Ahundova, Maksud Mammadov, yapı, kavram.

ABSTRACT

The historical review of the ballet "Seven Beauties" of the outstanding Azerbaijani composer K. Karayev is presented in article. The analysis of structure and choreography of the ballet in choreography by R.Akhundova and M.Mammadov is given. It is emphasized that at the request of the composer, the Azerbaijani choreographers have as much as possible brought closer the subject concept of the ballet to the literary primary source.

Keywords: composition, ballet, "Seven Beauties", K.Karayev, choreography, Azerbaijani choreographers, Rafiğa Akhundova, Maksud Mammadov, structure, concept.

¹⁸⁵ Bakı Xoreoqrafiya Akademiyasının dissertantı; E-mail: emil_aziz@mail.ru

Qara Qarayevin “Yeddi gözəl” baleti XX əsrin ikinci yarısının milli musiqi səhnə sənətinin ən əlamətdar əsərlərindən biri sayılır.

Əsərin belə uğurunun ilkin səbəbini, əlbəttə ki, baletin süjet xəttinin əsasını təşkil etmiş ədəbi mənbə ilə bağlamaq lazımdır. Bəstəkar özünün ilk balet işində Azərbaycan klassik irsinin görkəmli nümayəndəsi, Nizami Gəncəvinin yaradıcılığına müraciət etmişdir. Qeyd etmək yerinə düşər, Q. Qarayev 40-cı illərin sonunda artıq Nizami Gəncəvi yaradıcılığına dərin maraq göstərirdi. Ölkədə dahi şairin 800 illik yubileyinə hazırlıq və irimiqyaslı silsilə tədbirlər bir-birinin ardınca düzülürdü. Bu ərafədə bəstəkar Nizami Gəncəvinin sözlərinə yazılmış bir neçə əsər – a capella xor üçün “Payız” (1947) və onu sovet respublikaları ilə bərabər ümumdünya səviyyədə tanıtdıran “Leyli və Məcnun” simfonik poemasını bəstələyir. Qara Qarayevin Nizami poeziyasına marağı ilk əvvəl dahi mütəfəkkirin poetik dilinin bədii kamilliyi və fəlsəfi lirikası ilə əlaqədardır: “Nizaminin əsərləri ilə bağlı, onunla bu qədər üzvi şəkildə əlaqəli olan daha bir incəsənət sahəsi tapmaq çox çətin olardı” [1, s. 4]. Məhz buna görə də Q. Qarayev yubileydən sonra görkəmli şairin yaradıcılığına bir daha müraciət edərək “Yeddi gözəl” baletinin musiqisi əsasında tərtib edilmiş simfonik süita (1949) və eyniadlı baleti (1951) ərsəyə gətirir.

Q. Qarayev “Yeddi gözəl” baleti ilə Azərbaycan incəsənətində operaya nəzərən nisbətən az inkişaf etmiş və hələ formalaşmaqda olan milli musiqi səhnə incəsənətinin məhz milli balet ənənələrini davam etdirmişdir. Əlbəttə, daha əvvəl yaradılmış Ə. Bədəlbəylinin “Qız qalası” (1940) və S. Hacıbəyovun “Gülşən” (1951) baletləri Azərbaycanda balet sənətinin təşəkkülündə çox vacib rol oynayıb. (“Qız qalası” baleti ilk Azərbaycan baleti olaraq klassik balet və milli musiqi səhnə incəsənəti elementlərini birləşdirmişdir. İkinci balet olan “Gülşən” baleti isə müasir mövzuda yazılmış ilk milli balet nümunəsi sayılır). Beləliklə, bu yolu davam edən “Yeddi gözəl” baletindən başlayaraq növbəti “İldırımli yollarla” baletində də Q. Qarayev “rəqslərlə təmsil edilmiş əyləncəvi tamaşa elementlərindən tamam imtina edir. O, tamaşaçıları qəhrəmanların taleyindən narahatlıq duymağa məcbur edən, böyük ideyaları həyata keçirməklə yüksək estetik həzz verməyə qadir olan realist rəqs dramını yaratmaqda ustadlıq səviyyəsinə qədər yüksələ bilmişdir” [2, s. 5].

Məhz bu faktor xoreoqraflar R. Axundova və M. Məmmədovu “Yeddi gözəl” baletini yenidən işləmək üçün cəlb edən əsas amil olmuşdur: “Balet üzərində iş bizim üçün sözün əsil mənasında nəhəng, sevinc dolu bir sarsıntı oldu. Bu günə qədər dəfələrlə yeni sovet baletləri ilə işlədiyimizdən – onların sırasında bizim üçün maraqlı olanları da az deyildi – Qarayev baletinin musiqisinin adət etmədiyimiz, amma çox dərin mənalı “üçüncü ölçüdə” olduğunu çox aydın hiss edirdik. Baletin məhz bu xüsusiyyəti – qüsursuz rəqs plastikası, melodiyanın gözəlliyi və buna müvafiq olaraq öz partiyalarımızın maraqlı xoreoqrafik həlli, ya da xasiyyət və hiss çalarlarının tam çatdırılması üçün öz aktyor mahiyyətimizi göstərmək imkanı ilə – bizi son dərəcə cəlb edir və həyəcanlandırır. Bütün bu sadaladıqlarımız “Yeddi gözəl”in partiturasında var. Partituranı oxuduqca duyduqlarımız bizə artisti göylərə qaldıra biləcək ən böyük vəhy kimi gəlirdi və onu yaradan sənətkarın ürəyinin böyüklüyü və çatdırdığı fikrin fəlsəfi mənası aydın olurdu” [3, s. 162].

Q. Qarayevin “Yeddi gözəl” balet tamaşasını yenidən nəzərdən keçirib işləmək üçün R. Axundovaya və M. Məmmədova vermək təklifi artıq bəstəkarın “sosrealizm” vuruşu ilə səhnələşdirilmiş əvvəlki librettodan narazı olması faktını təsdiqləyir. Əlbəttə, sovet dönəmində yaşayan bəstəkar olaraq Qarayev hökumətin səhnə tərtibatında hadisələrin gedişini əsas qəhrəmanlar Bəhram Gur və Yeddi gözəl ətrafında deyil Yeddi sənətkar və xalq ətrafında qurmaq və başqa süjet xətlərini buna tabe etmək əmrindən çıxıb bilməzdi. Bu cür səhnə həlli, yəni xalq obrazının önə çəkilməsi (7 gözələ müvafiq olaraq 7 sənətkar obrazının daxil edilməsi) baletin onsuz da çoxşaxəli olan dramaturgiyasına əlavə “ağırlıq” gətirirdi. İntellektual sənətkar kimi Qarayev librettoya müdaxilənin absurd olduğunu görməyə bilməzdi. Ona görə də R. Axundova və M. Məmmədova tapşırılmış yeni səhnə tərtibatında qarşıya qoyulmuş ilk şərtlərdən biri elə librettounun yenidən işlənməsi idi: “Qarayev istəyirdi ki, biz Leninqrad tamaşasının librettosundan uzaqlaşb Nizaminin “Xəmsə”sini dərinləndirərək müəllif dramaturgiyasına daha yaxın olaq” [4, s. 17].

Ədəbi mənbəyə istinad edib süjetin yeni şərhini nəzərdə tutaraq Azərbaycan xoreoqrafları iki əsas xəttə əsaslanan öz libretto və ssenarilərini yaratdılar. Bu əsas xətlər Bəhram və Aişənin münasibəti və Vəzirin Bəhramla hakimiyyət uğrunda çarpışması ətrafında cərəyan edəcəkdi. Bununla belə şəxslərarası (Bəhramla Vəzir arasında) münaqişə ilə bərabər yeni libretto müəllifləri Nizaminin poetik düşüncələrinə

yaxın olmaq məqsədilə qəhrəmanın daxili çarpışmalarını (Bəhrəmin ürəyindəki tərəddüdlər, Yeddi gözəlin xəyalı sevgisi ilə real məhəbbət arasında parçalanmaları) da təsvir etməyə çalışırlar.

Səhnə planının bu qədər nəzərəcarpacaq dərəcədə dəyişdirilməsi müvafiq olaraq personajlara təsir etməyə bilməzdi. R.Axundova və M.Məmmədovun səhnə planına görə Y.Slonimskinin ilkin librettosu və P.Qusevin tərtibatı ilə müqayisədə minimallaşaraq iştirakçıların ixtisarına gətirdi. Əsas hadisələr Aişə, Bəhrəm, Vəzir və Yeddi gözəl (ümumləşdirilmiş obraz) obrazlarından ibarət kvartet ətrafında toparlandı. Bu cəhd baletmeysterlərin mürəkkəb hadisə toxumalarının əsas obraz sferaları ətrafına toplamaq bacarığı sayəsində baş verdi. Əsərin məhz bu keyfiyyəti sayəsində Azərbaycan xoreoqraflarının verdiyi yeni səhnə tərtibatında “Yeddi gözəl” baletini sözün tam mənasında simfonik balet tamaşası adlandırmağa əsas verir.

R.Axundova və M.Məmmədovun kompozisiya planında bütün balet boyu Yeddi gözəlin dramaturji xətti çox uğurla açıqlanır. Birinci gözəlin çıxışı və vals (I pərdə III şəkil) şirin xəyal, ilğım atmosferi yaradır. İkinci “Böyük səhnə və Vals”da isə (II pərdə I şəkil) bu artıq şər qüvvələrin qısamüddətli təntənəsi, apogey anlarıdır. Artıq əsərin finalında Yeddi gözəl obrazı Bəhrəmin sevgi xülyalarını tam darmadağın edən “xatirə motivi” adlandırma biləcəyimiz dramaturji yükü ilə çıxış edir. Beləliklə, Yeddi gözəl obrazını formayaradıcı funksiya rakursundan təhlil etsək gözəllərin ilk gəlişini ekspozisiya, Yeddi gözəlin iştirakı ilə “Böyük səhnə”ni işləmə, final çıxışı isə bu obraz sferasının reprizası kimi təqdim edə bilərik.

Xüsusilə qeyd etməliyik ki, şahın ətrafında dolaşan gözəllərin hərəkətləri, sanki işə salınmış mexanizm kimi fırlanan oyuncağa bənzər gözəllər Vəzirin idarəsilə hərəkət edən gəlinciklərə oxşayır. Həmin bu tərz “müxanikləşmə” (həddən artıq şişirdilmiş mexaniki hərəkətlərin üstünlüyü) Vəzirin nöqərləri sayıla biləcək bütün kişi kardobaleti üçün də məhz belə xoreoqrafik leksika səciyyəvidir. Kişi kardobaletinin “avtomatlaşdırılmış”, kobud, yöndəmsiz hərəkətləri simasız, ruhsuz, məqsədinə doğru irəliləyərkən yoluna çıxan hər bir şeyi əzib təkə bilən hərbi sistemin ümumləşdirilmiş obrazını yaradır. Buna bənzər xoreoqrafik leksika Vəzirə də (İlk çıxışı “Yürüş”də) xasdır və bu obraz cəhətdən sual doğurmur, çünki bütün bu hərbişmiş mexanizmin başında o özü durur.

Aişənin xoreoqrafik siması klassik və milli keyfiyyətlərin qovşağında əmələ gəlir. Xoreoqrafik leksikada millilik və balet sintezinin ən parlaq nümunəsi “Aişənin rəqsi”ndə özünü büruzə verir. Bu nömrə üslub cəhətdən “Qız qalası” baletindən “Gülyanağın rəqsi”ni (“Ay, bəri bax” mahnısının musiqisi əsasında) xatırladır. Ənənəvi croise derriere duruşu əllərin milli xüsusiyyətə xas vəziyyəti, bilənglərin nazla çevrilməsi, bədənin nəfis xətt boyunca dartınması, çiyinləri işvəli tərzlə atmaq – bütün bunlar rəqsi (həmçinin xoreoqrafik üslubca buna yaxın olan “Gülyanağın rəqsi”ni) “Tərəkmə” Azərbaycan milli rəqsinə bənzədir.

Xüsusi qeyd etmək gərəkdir ki, bütün balet boyu ruhi və emosional vahidlik əldə etmək məqsədilə unison prinsipindən istifadə edilib. Biz bu keyfiyyəti Aişə və Bəhrəmin ilk məhəbbət duetində, qəhrəmanın xalqla birliyinin simvolu kimi qavranan “Aişənin qızlarla rəqsi”ndə, Bəhrəm-Aişə-Vəzir triosundakı epizodda müşahidə edirik. Burada Bəhrəm finalda Vəzirin hərəkətlərini eynilə təkrar etməsilə qısamüddətli olsa da öz əyanının təsiri altında olduğunu ifadə edir.

Baletmeysterlər həmçinin kanon prinsipindən də uğurla yararlanmışlar. Belə ki, burada bir rəqqas, yaxud rəqqaslar qrupu bir qədər gec daxil olaraq özündən əvvəlki hərəkətləri təkrar edir. Bu fikrin təsdiqini biz “Yürüş” səhnəsində daha aydın görürük. Burada Vəzirin nöqərlərinin hərəkətləri kanon prinsipi əsasında qurularaq hissə-hissə, sanki pillə-pillə irəliləyib insanların üstünü alan hərbi qüvvələrin qaçılmaz seli kimi qavranır və bütün bunlar şər qüvvələrin gücünü nümayiş edir.

Finalda Azərbaycan baletmeysterləri əvvəlki tərtibatçıların tapıntısı olan çox təsirli səhnəni saxlamaq qərarına gəlirlər. Burada Bəhrəm arxadakı qara fonu dəlib çıxan rəngli-ışıqlı zolağa daxil olub sanki işıq selində həll olur. “O, (Bəhrəm – qeyd – A.E) kimsə tərəfində təqib edilməyərək geri çəkilib və gecənin zülmətində əriyib yox olur. (Burada artıq dəfələrlə sınaqdan çıxarılmış teatral effekt bir daha tətbiq edilir, qara fiqur qara məxmər fona düzən kimi sanki yoxa çıxır). Baletin sonunda hər dəfə səhnənin pərdəsi ehmallica enərkən, yaxud örtülərkən tamaşa zalında qəribə bir sükut hakim kəsilirdi. Yalnız bir neçə saniyədən sonra zal sanki oyanıb alqış “partlayışı”ndan lərzəyə gəlirdi. Bu sükutun özündə elə bir sehr vardı ki, bu bizə tamaşanın finalını son dərəcə uğurlu saymağa əsas verirdi” [5, s. 118].

Baletmeysterlər öz xoreoqrafiyalarında barelyef quruluşdan uğurla istifadə edirlər ki, bunun da altında gizli məna çaları gizlənilib. Buna misal olaraq final barelyef səhnəni göstərə bilərik. Burada kardobaletin uzanmış əlləri üzərində “canlı” taxt quraşdırılır. Amma əgər Bəhramin “taxtı” sabitdirsə, onu bu taxtda səhnəyə çıxara bilirlərsə, Vəzirin “taxtı” onun hakimiyyət arzuları kimi səhnədəcə pərən-pərən dağılır.

Hər iki səhnə tərtibatının (həm P.Qusevin, həm də Azərbaycan xoreoqraflarının) final səhnə həlli bənzər olsa belə məna çalarına görə ciddi şəkildə bir-birindən fərqlənir. Əgər P.Qusevin xoreoqrafiyasında Bəhrami xalqın nümayəndələri qovurdusa və o, hamının nifrətini qazanaraq sürgün edilib zülmətdə yoxa çıxırdısa R.Axundova və M.Məmmədovun tərtibatında Bəhram sevgilisinin ölümündən sonra ruhən yenidən doğulmaq üçün Əbədiyyətə doğru könüllü addım atır. Məhz bu cür sonluq Nizami poemasının konsepsiyası ilə üst-üstə düşür.

Yekunda R.Axundova və M.Məmmədovun tərtibatında Qarayev baletlərinin – əvvəl “İldırım yollarla”, daha sonra “Yeddi gözəl” – Azərbaycan balet sənətinin inkişafında xüsusi bir mərhələ olması fikrini bir daha vurğulamaq istərdik. Sadaladığımız səhnə tərtibatları milli balet sənətində xoreoqrafik dram prinsiplərindən uzaqlaşaraq tamaşanın simfonikləşmiş xoreoqrafik forma kimi təşəkkülünün bədii prinsiplərini təsdiq edən yeni mərhələ kimi dəyərləndirilə bilər. Qarayev baletləri baletmeyster sənəti baxımından Rəfiqə Axundova və Maqsud Məmmədova çox dəyərli təcrübə qazandıraraq onların yaradıcılıq zirvəsi sayıla biləcək Aqşin Əlizadənin “Babək” baletinə aparıcı cığırın təməl daşını qoymuş bir mərhələ sayıla bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. К.Караев Неиссякаемый родник. Газ. «Вышка», от 27.09.1947
2. Карагичева Л. Балеты Кара Караева. М.: Музгиз, 1959
3. Кара Караев. Статьи. Письма. Высказывания. М.: Советский композитор, 1978.
4. Ахундова Р., М.Мамедов М. Им удалось переубедить самого маэстро Караева (интервью с А.Мустафаевой). Газ. «Неделя», от 20.11.1998
5. Слонимский Ю. Семь балетных историй. Л.: Искусство, 1967

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(32)

Emre AK¹⁸⁶

RUSYA ve AVRUPA AŞIRI SAĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME¹⁸⁷ A STUDY ON RUSSIA and THE EUROPEAN FAR RIGHT

ÖZ

Rusya ve Avrupa'daki aşırı sağ partiler arasındaki ilişki son yıllarda, özellikle Ukrayna Krizi ve Kırım'ın Rusya tarafından tek taraflı ilhakı sonrasında, daha da gözle görülür bir hale gelmiştir. Avrupa'da yükselen aşırı sağ partilerinin bir kısmı Ukrayna Krizi'nde ve sonrasında Rus yanlısı bir söylemde bulunmuştur. Bu durum bazı Avrupa aşırı sağ partilerin Avrupa Parlamentosu'nda Rusya'ya yönelik alınan kararlarda Rusya lehine oy kullanması ile daha da dikkat çekici bir hale gelmiştir. Bu durum bazı araştırmacılar tarafından Avrupa aşırı sağ partilerinin Rusya'nın Avrupa'daki Truva atları olduğuna yönelik iddiaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Avrupa Aşırı Sağı, Ukrayna Krizi, Kırım'ın İlhakı.

ABSTRACT

The relationship between Russia and the far-right parties in Europe has become more visible in recent years, especially after the Ukraine Crisis and the unilateral annexation of Crimea by Russia. Some of the rising far-right parties in Europe made a pro-Russian discourse during and after the Ukraine Crisis. This situation has become even more striking when some European far-right parties voted in favor of Russia in the resolutions taken against Russia in the European Parliament. This situation has led to the emergence of claims by some researchers that European far-right parties are Russia's Trojan horses in Europe.

Keywords: Russia, European Far Right, Ukraine Crisis, Annexation of Crimea.

¹⁸⁶ Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, emre.ak1@org.sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8572-5654>

¹⁸⁷ Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan KALAYCI danışmanlığında yürütülen Emre AK'ın "Avrasyacılık Perspektifinden Avrupa'daki Aşırı Sağ Partilerin Yükselişinde Rusya'nın Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Avrupa’da aşırı sağ partiler Avro krizi ve mülteci krizi gibi olayların etkisi ile son yıllarda yükselişe geçmiştir. Avrupa aşırı sağ partileri kendi içerisinde belirli farklılıklar olmasına rağmen, ulus-devlet egemenliğini savunan ve bu sebeple Avrupa bütünleşme sürecine karşıt, din, aile veya toplum gibi geleneksel değerleri önemseyen ve ABD ve onun getirdiği liberal düzene karşıt bir siyasi grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özelliklerinin dışında bazı Avrupa aşırı sağ partilerinin Rus yanlısı siyasi eğilimleri olduğu görülmektedir. Avrupa’da, Rusya’nın 2014 yılında Kırım’ı tek taraflı ilhak etmesinin ardından Rusya’yı söylem ve eylem yönünden destekleyen aşırı sağ partiler görülmüştür. Avrupa’daki Rus yanlısı aşırı sağ partilerin varlığı ve bu partilerin yükselişi Avrupa bütünleşme sürecini olumsuz etkileme olasılığının yanı sıra, Rusya açısından AB içerisinde Rus yanlısı siyasi bir etkinin ortaya çıkması söz konusudur. Bu sebeple Avrupa’daki aşırı sağ partilerinin Rusya’nın AB içerisindeki Truva atları olduğuna dair iddiaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Söz konusu iddiaları anlamak ve açıklamak bu araştırmanın amacı olacaktır. Bu sebeple çalışmanın ilk bölümünde Rusya ve Avrupa aşırı sağ arasında ilişkilerin temelini oluşturabilecek ideolojik benzerliklere yer verilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde söz konusu ilişkilerin kurulmasında önem arz eden siyasi ve ekonomik ağlar ele alınacaktır. Son bölümde Avrupa aşırı sağ partilerinin Ukrayna Krizi ve Kırım’ın Rusya’ya ilhakına yönelik söylem ve görüşlerine yer verilecektir.

1-) İDEOLOJİK YAKINLIKLAR

Rusya ve Avrupa aşırı sağ arasındaki ideolojik yakınlık ilk olarak, tarafların devlet kavramını nasıl algıladığı ile ilgilidir. Avrupa’daki aşırı sağ partiler ulus-devlet egemenliğini savunmasının bir sonucu olarak, Avrupa Birliği gibi ulus-üstü bir kuruma yönelik yetki devrine karşı çıkmaktadır. 1992 yılında imzalanan Maastricht anlaşmasından itibaren ulus-devletten AB’ye olan yetki devri daha sık ifade edilmeye başlanmıştır (Polyakova 2016b:5). Mülteci krizi veya Avro krizi gibi gelişmeler üzerinden aşırı sağ partiler, AB’nin, ulus-devletin egemenliğini aşındırdığına yönelik eleştirilerde bulunmaktadır. AB nüfusu söz konusu olaylardan dolayı AB’yi giderek daha fazla suçlamaya başladı (Arridu ve Molis 2019:159-60; Polyakova 2014:37). Örnek olarak Alman aşırı sağ partisi Almanya için Alternatif (AfD) 2017 genel seçimlerindeki parti broşüründe Schengen, Maastricht ve Lizbon anlaşmalarına atıfta bulunarak ulusal egemenliğin bir kurgudan ibaret olduğunu iddia etmektedir (Alternative für Deutschland 2017:7).

Ayrıca AB’ye yönelik yetki devrine karşı çıkmakta, bu sebeple, ekonomik anlamda yeni bir Avrupa ekonomik birliğinin kurulması ya da Avrupa Birliği’nden çıkma konusunda fikir belirtmektedir (Alternative für Deutschland 2017:15). Rusya açısından bakıldığında Westfalya düzenine atıfta bulunan egemen ulus-devlet kavramını savunmaktadır (Braghiroli ve Makarychev 2016:218). Rusya’nın ulus-devletin egemenliğine dair gerçekleştirdiği en son eylem Rusya’da 2020 yılında düzenlenen anayasa referandumudur. Referandumun sonucu ile birlikte Rusya Federasyonu anayasası uluslararası hukukun üzerinde tanımlanmaktadır (Teague 2020:308). Ayrıca Rusya, Avrasya Ekonomik Birliği gibi AB tarzında bir bütünleşme sürecine atıfta bulunuyor olmasına rağmen, üye devletlerin ulus-devletin egemenliğinin savunulduğu ve ulus-üstü bir anlayışa yer verilmediği görülmektedir (Braghiroli ve Makarychev 2016:222). Benzer bir şekilde Rusya’nın üyesi olduğu Şangay İş Birliği Örgütü de ulus-devletin egemenliğinin korunması odaklı bir yaklaşımı vardır. Bu gibi sebeplerden dolayı aşırı sağ partiler açısından Rusya, güçlü bir devlet anlayışı ile birbirleri arasında ideolojik bir çekim yaratabilir (Laruelle 2015b:3).

İkinci ideolojik benzerlik ise egemen ulus-devletin demokrasi anlayışıdır. Aşırı sağ partiler içerisinde yer alan popülist radikal sağ partiler, asgari düzeyde demokrasiyi savunmasına rağmen liberal değerlere karşıt bir fikir birliği içerisinde bulunmaktadır. Aşırı sağ partiler için söz konusu demokraside otoriter eğilimleri olan bir anlayış söz konusudur. Otoriter eğilim bir anlamda, ulus-devletin egemenliği içerisinde yer alan bir durum söz konusu olduğunda yasaların süratle uygulanması ve cezalandırmanın gerçekleştirilmesi veya karar alma sürecinin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesidir (Mudde 2015:296). Bu açıdan Putin Rusya’sı ile benzerlik taşımaktadır. Rusya’da bu durum Putin’in eski baş ideoloğu Vyacheslav Surkov’un “egemen demokrasi” kavramı ile örtüşmektedir. Surkov’a göre demokrasiden bahsedebilmek

adına öncelikle egemenliğin şart olduğunu öne sürerek egemenlik kavramını incelemektedir. Bu sebeple Rusya'nın demokrasisine ve insan haklarına yönelik yabancı eleştirileri egemenliğe bir müdahale olarak görmektedir. Antonis Klapsis'e göre Putin'in demokrasiden anladığı, otoritenin uygulanması, yasalara uyma ve istikrarın sağlanması gibi aşırı sağın benimsediği otoriter eğilimlere sahip bir figür olarak görülmektedir (Duncan 2015:108; Klapsis 2015:20-21). Örneğin RN lideri Marine Le Pen, Avrupa Birliği'ni "anti-demokratik bir canavar" olarak görmesinin yanı sıra, Putin ile ilgili "Rusya ve Ruslar için iyi olanı yaptım" ifade etmiştir (Polyakova 2014:38). Ayrıca Alman aşırı sağ partisi AfD, AB'nin demokratik olmayan bir yapı olduğunu öne sürerken, ulus devletin güçlendiği bir yapıyı savunmaktadır (Alternative für Deutschland 2017:16).

Üçüncü benzerlik, güçlü liderlik anlayışıdır. Avrupa'daki aşırı sağ partiler kendi ülkelerindeki ana akım siyasi partilerin Avrupa Birliği ve ulus-devlet düzeyinde bürokratik ve teknokratik bir düzen ile uzlaştığını öne sürmektedir. Buna karşın aşırı sağ partiler söz konusu düzenin üye ülkelerin vatandaşlarının istek ve taleplerini dikkate almadığını ve elitist olduğunu iddia etmektedir. Bu sebeple Avrupa aşırı sağ partileri AB karşısında güçlü bir lider figürünü savunmaktadır. Rusya'da Putin'in sosyal ve siyasi anlamda gücünün yanı sıra anayasal anlamda devlet başkanının sahip olduğu yetkiler güç bir lider imajının örneğini oluşturmaktadır. Putin bu konuda Avrupa'daki bazı aşırı sağ partiler için güçlü bir lider olarak olumlu görülmektedir (Braghioli ve Makarychev 2016:219; Laruelle 2015b:4).

Dördüncü benzerlik ise dini, kültürel veya ailevi değerleri içerisinde barındıran medeniyet kavramıdır. Avrupa aşırı sağ partileri AB'nin liberal düşünce sisteminin bir sonucu olan çoğulculuk anlayışının tek tipli ve farklılıkları ortadan kaldıran bir tehdit olarak görmekte ve bu durum neticesinde Avrupa'nın kendi kültürünü ve değerlerini kaybedeceğini öne sürmektedir. Buna karşın aşırı sağ partiler geleneksel aile değerlerinin korunması, dini değerlerin savunulması gibi çözümler öne sürmektedir. Örneklere bakıldığında, Fransız aşırı sağ partisi RN lideri Marine Le Pen eşcinselliği, "biyolojik ve sosyal bir anormallik" görmekte ve ulusun yok oluşuna sebep olacak bir tehdit olarak algılamaktadır. Avusturya aşırı sağ partisi FPÖ'nün siyasi parti programında aile, "ortak çocukları olan bir erkek ve kadın arasındaki ortaklık" olarak tanımlamıştır. Son örnek olarak Macaristan parlamentosu, eşcinsel çiftlerin evlat edinmesini fiilen yasaklayan LGBT karşıtı yasaları kabul etti. Bu örneklere karşın Hollanda'da aşırı sağ Özgürlük Partisi (PVV) lideri Geert Wilders, eşcinselliği ülkenin geleneksel değerlerinden biri olarak görmekte ve eşcinsel haklarını desteklemektedir (Euronews 2020; Mudde 2007:68; Polyakova 2014:39-40). Avrupa aşırı sağ partilerinin görüşlerinin Rusya ile olan benzerliği Putin'in 2013 yılındaki şu ifadelerde kendisini göstermektedir:

"Bugün, hızla değişen bir dünyada, daha açık, şeffaf ve birbirine bağımlı hale gelen bir dünyada kimliğimizi korumak için yeni stratejilere ihtiyacımız var... Bizim için kim olduğumuz ve kim olmak istediğimiz hakkındaki sorular toplumumuzda giderek daha fazla öne çıkıyor... Manevi, kültürel ve ulusal kendi kaderini tayin etmeden ilerlemenin imkansız olduğu açıktır... Batı medeniyetinin temelini oluşturan Hıristiyan değerler de dahil olmak üzere, Avrupa-Atlantik ülkelerinin kaçının aslında köklerini reddettiğini görebiliriz. Ahlaki ilkeleri ve tüm geleneksel kimlikleri reddediyorlar: ulusal, kültürel, dini ve hatta cinsel". (Klapsis 2015:17)

Putin'in 2013 yılındaki ifadeleri aşırı sağ partiler ile arasındaki ideolojik benzerliği tanımlama açısından önemlidir. Putin'in ifadeleri bir anlamda Avrupa aşırı sağ partileri tarafından takdirle karşılanmaktadır (Laruelle 2015b:4). Örneklere bakıldığında Fransa'da RN lideri Marine Le Pen'e göre Putin, "Avrupa medeniyetinin Hıristiyan mirasının savunucusu" olarak görülmekte ve Rusya'nın "Avrupa'nın doğal müttefiki" olarak ifade edilmektedir (Klapsis 2015:18; Polyakova 2014:39, 2016b:7). Bir diğer örnekte ise İtalyan aşırı sağ partisi Lega'nın lideri Matteo Salvini, Putin'i kendi partisinin siyasi eylemleri için örnek olarak görmekte ve Batı'nın ahlaki ve politik yozlaşmasını dengelemek adına Rusya'ya stratejik bir sinerji çağrısında bulunmaktadır (Polyakova 2014:39). Son olarak Macar aşırı sağ partisi Jobbik'in lideri Gabor Vona'nın Mayıs 2013'te Moskova Lomonosov üniversitesindeki konuşmasında, ABD'yi "Avrupa'nın deforme olmuş çocukları" ve "AB'yi Avrupa kıtasına ihanet edenler" olarak tanımlamasına ek olarak, Rusya'nın kendi geleneklerini koruduğunu ve ulusal kimliğin ve aile değerlerinin korunması gibi bir durum söz konusu olduğunda, Rusya'nın AB ve ABD'den çok daha başarılı iddia

etmektedir (Klapsis 2015:18). Bu açıdan Rusya, Avrupa aşırı sağı açısından iddia edilen ahlaki çöküşü tersine çevirmek için mücadele eden bir güç olarak görülmektedir (Klapsis 2015:18).

Son benzerlik ise tarafların dünyayı nasıl algıladığıdır. Avrupa aşırı sağı ve Rusya küreselleşmeyi ulus-devletlere karşı bir tehdit olarak algılamaktadır. Her iki taraf küreselleşmenin kimlikler için tehdit olarak görmekte ve ulus-devletin otoritesini zayıflatıcı etkisi olduğunu iddia etmektedir. Klapsis'e göre Avrupa aşırı sağ partileri, küreselleşme ile sıklıkla kullanılan çok kültürlülüğün, Batı'nın yozlaşmanın farklı bir belirtisi olarak görmekte ve Asya ve Afrika'dan gelen düzensiz göçün sebeplerinden biri olduğu iddia etmektedir (Klapsis 2015:20). Küreselleşme haricinde, Rusya ve Avrupa aşırı sağı AB ve ABD'yi tehdit olarak görmektedir. ABD karşıtlığının bir sonucu olarak aşırı sağ partiler ülkelerinin NATO'dan ayrılması gerektiğini öne sürmekte ve daha bağımsız bir politikanın uygulanmasını talep etmektedir. Alina Polyakova'ya göre Avrupa Birliği içerisindeki aşırı sağın yükselişi ve Putin ile olan ilişkileri, Putin'e NATO'ya karşı daha fazla kaldıraç sağlama imkanı sunmakta ve bazı Avrupa aşırı sağ partileri ABD'ye ve Avrupa entegrasyonu fikrine karşı, Putin'i ulusal egemenliğin ve muhafazakar değerlerin savunucusu olarak görmektedir (Polyakova 2014:37). Fransız aşırı sağ partisi FN, güçlü liderlik kültürü, otoriter eğilimler, ABD ve NATO karşıtlığı, eşcinsel evliliğin reddi, AB karşıtlığı ve "Uluslar Avrupası" fikrini desteklemektedir (Laruelle 2015a:20). AfD'ye göre, Almanya'nın dış politikada giderek ABD ve müttefiklerin koruması alanına girmiş olduğundan bahsetmekte ve bu durum karşısında Almanya'nın kendi çıkarlarını yeteri kadar temsil edemediğini iddia etmektedir (Alternative für Deutschland 2017:28). Dış politika konusunda AfD, BM'nin güçlendirilmesi, Alman silahlı kuvvetlerinin güçlenmesi, Almanya dışındaki Alman azınlıkların haklarının savunulması ve Avrupa ordusunun reddi gibi meselelere değinmektedir. Ayrıca Rusya'nın müdahalesi olmadan Avrupa'da güvenliğin tesis edilemeyeceğini öne sürmektedir (Alternative für Deutschland 2017:29-30).

2-) ETKİ YARATAN AĞLAR

Polyakova, Rusya'nın Avrupa siyasetini etkilemek adına bir takım araç setinin olduğunu belirtmektedir. Polyakova'ya göre bu araç seti, Putin'in 2012'de yeniden başkan olmasının ardından, Sovyet döneminde kullanılan, medya, toplum ve siyaset manipülasyonu ile etki yaratmaya çalışan "aktif önlemlerin" güncellenmiş bir halidir. Bunlar, seçim gözlemlene örgütlerine destek, medyanın kullanımı, Rus yanlısı STK'ların kurulması ve desteklenmesi gibi sıralanabilir (Polyakova 2016a:3-4). Bu durum Avrupa aşırı sağı ve Rusya açısından incelendiğinde, taraflar arasında sadece ideolojik bir çekimin olmadığı, aynı zamanda belirli bir pratik kazandığı da söylenebilir. Rusya ve Avrupa aşırı sağı arasındaki ilişkiler Kremlin'in doğrudan veya dolaylı olduğu bir takım karmaşık bir ağ olarak ifade edilebilir. Söz konusu karmaşık ağlar, tarafları bir araya getiren düşünce kuruluşları konferanslar, dernekler, vakıflar veya bireyleri oluşturmasının yanı sıra, Kremlin destekli seçim gözlem örgütleri veya Rus medyası gibi çeşitli kanallardan meydana gelmektedir (Political Capital Institute 2014:5). Karmaşık ağlar konusunda ilk olarak Rusya'nın Avrupa aşırı sağ partilerine vermiş olduğu siyasi ve mali destekten bahsedilebilir. Fransa'da RN, Macaristan'da Jobbik, Avusturya'da FPÖ, Slovakya'da L'SNS, Bulgaristan'da Ataka gibi Avrupa aşırı sağ partilerinin Rusya tarafından fonlandığına dair iddialar bulunmaktadır. Avrupa aşırı sağ partileri arasında Fransa'da Marine Le Pen'in Ulusal Cephe partisi, Rusya tarafından fonlandığını kabul eden tek partidir. Marine Le Pen'in Kremlin'e yakın kuruluşlardan toplamda 40 milyon Avroya yakın mali destek aldığı iddia edilmektedir (Futák-Campbell 2020:33). Le Pen'in haricinde Macar Jobbik partisinin 2008'den beri Rusya tarafından fonlandığı iddia edilmektedir (Polyakova 2016b:8). İddianın temelinde 2005'de partiye katılan ve Kremlin ile iş ilişkileri olan Bela Kovacs'tır. Ayrıca Bela Kovacs AB içerisinde Rusya adına casusluk iddiasıyla suçlanmıştır (Krekó, Györi, ve Juhász 2015:6). Bir diğer örnek olarak Slovak aşırı sağ partisi L'SNS'nin lideri Marian Kotleba'nın Rus oligark Konstantin Malofeev aracılığıyla Kremlin tarafından mali destek aldığına dair Slovak emniyeti tarafından soruşturma açılmasıdır (Kysel 2017). Başka bir örnek olarak Avusturya'dan FPÖ verilebilir. FPÖ'nün Kremlin tarafından fonlandığına dair iddiaların güçlenmesinde 2019 yılında İbiza skandalı olarak medyaya düşen 2017 yılına ait görüntülerdir. Görüntülerde FPÖ lideri Strache, Johann Gudenus ve Rus bir oligarkın yeğeni olan kişi ile Avusturya'da gerçekleşecek olan seçimlerine dair ve seçim kampanyasının fonlanmasına yönelik konuşmalar ortaya çıkmıştır (Deutsche

Welle 2020). Avrupa aşırı sağının Kremlin tarafından fonlandığı iddialarına yönelik son örnek ise Alman aşırı sağından AfD'nin 2019 yılında illegal bir şekilde yabancı kaynaklar tarafından mali destek sağlandığına yönelik soruşturma açılmasıdır (Deutsche Welle 2019).

Kremlin'in mali desteğinin dışında siyasi anlamda da aşırı sağ partileri desteklediği görülmektedir. Aşırı sağ partilerin örgütlenme veya medya yardımları gibi Rusya'nın siyasi bilgi birikiminden de yararlanmaktadır (Political Capital Institute 2014:5). Örnek olarak, 2016 yılında Putin'in Birleşik Rusya Partisi Avusturya aşırı sağından FPÖ ile "deneyim alışverişi", "birbirlerine delegasyonlar göndermek" ve iç politika hakkında bilgi vermek üzere bir iş birliği anlaşması imzalandı (Arridu ve Molis 2019:160-61). FPÖ'nün dışında, İtalyan aşırı sağ partisi Lega da 2017 yılında Birleşik Rusya Partisi ile benzer bir anlaşma imzaladığı ortaya çıkmıştır (Politi ve Seddon 2017).

Rusya'nın Avrupa kamuoyunu etkilemek ve Avrupa aşırı sağ partileri ile ilişkisini anlamak adına kullandığı bir diğer araç ise medyadır. Bu amaçla Aralık 2013'te çeşitli televizyon, radyo, gazete ve çevrimiçi internet sitelerini tek elde toplayan Russia Today holdingi oluşturuldu. Laruelle'ye göre yapılan düzenleme ile Rusya, El-Cezire veya CNN gibi bir oluşuma giderek uluslararası ilişkilerde Rus bakış açısını sunmaya çalışmaktadır (Laruelle 2015a:23). Rus medyasında yaşanan dönüşüm 2008 Rusya- Gürcistan savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. (Shekhovtsov ve Noir 2017:134). Savaş sonrasında Rusya'nın Avrupa aşırı sağ partilerini dahil eden medya hareketleri artış göstermiştir. 2008-2013 arası dönemde AB'nin bürokratik yapısı, Avro bölgesi, çok kültürlülük, eşcinsellik ve göç gibi konular üzerinden AB'yi eleştiren aşırı sağ partilerden Fransa'dan Ulusal Cephe (FN), Danimarka'dan Danimarka Halk Partisi (DF), Belçika'dan Flaman Çıkarı (VB), İsveç'ten İsveç Demokratları (SD) ve diğer aşırı sağ partiler Rus medyasında yer almaya başlamıştır. Avrupa aşırı sağ partilerinin Rus medyasındaki görünürlüğü Ukrayna krizi ile 2013'ün sonundan itibaren artış göstermiştir (Shekhovtsov ve Noir 2017:153). FN lideri Marine Le Pen 2013'ün sonundan itibaren, FN üyesi Chouprade 2013'ün ortasından beri, FPÖ lideri Christian-Heinz Strache, Lega lideri Matteo Salvini ve Almanya için Alternatif'e (AfD) yakınlığı ile bilinen Manuel Ochseneiter 2014'ten beri Rus medyasında düzenli bir şekilde yer almaya ve röportajlar vermeye başlamıştır (Shekhovtsov ve Noir 2017:140-42). Rusya- Avrupa aşırı sağ ilişkisinde medyanın kullanımı taraflara önemli faydalar sağlamıştır. Rusya açısından bakıldığında, Rusya'nın uluslararası ve iç politikadaki eylemlerinin Rus halkı tarafından normal algılanmasının yanı sıra, Rus toplumu Rusya'nın Avrupa'da müttefiklere sahip olduğu imajını vermektedir. Bu durum bir anlamda iç politikada rejime meşruiyet sağlamaktadır (Shekhovtsov ve Noir 2017:153). Meseleye Avrupa aşırı sağ partileri açısından incelendiğinde, aşırı sağ partilerin kendi ülkelerindeki tanınırlıklarının artmasını sağlamaktadır (Klapisis 2015:33).

Rusya- Avrupa aşırı sağ ilişkisinde kullanılan son araç ise Rus yanlısı seçim gözleme örgütleridir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Rusya'nın yakın çevresindeki ülkelerde meydana gelen demokratik talepler neticesinde, Gürcistan'da Gül Devrimi ve Ukrayna'da Turuncu Devrim gerçekleşti. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu ve Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi gibi uluslararası seçim gözleme görevine sahip kurumlar Rus yanlısı hükümetlerin devrilmesinde önemli olmuştur. Bu sebeple Putin yönetimi, Sovyet sonrası alanda renkli devrimler gibi olaylara neden olacak gelişmelere karşı, "süreçte çifte standart olduğunu iddia etmek", "demokratikleşme için alternatif bir dil oluşturmak" ve "bu alternatif demokrasi anlayışına meşruiyet kazandırmayı amaçlayan seçim gözlemci çalışmaları gibi alternatif mekanizmalar ve uygulamalar oluşturmak" gibi tedbirler alma yoluna gitmiştir (Shekhovtsov ve Noir 2017:101-2). Söz konusu tedbirler adı altında seçim gözleme görevine sahip kurumlardan ilk olanı 2003 yılında kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu-Seçim Gözleme Örgütü (CIS-EMO) idi (Shekhovtsov ve Noir 2017:104). CIS-EMO çeşitli ülkelerde seçim gözleminde bulunmasının yanı sıra, Abhazya, Güney Osetya ve Transdinyester gibi tek taraflı bir şekilde bağımsızlığını ilan eden devletlerde gerçekleşen seçimlere gözlemci olarak katılmakta ve seçimleri ve plebisitleri meşru hale getirmeye çalışmaktadır (Shekhovtsov ve Noir 2017:107). CIS-EMO'nun haricinde Belçika merkezli Avrasya Demokrasi ve Seçimler Gözlemevi ve Polonya merkezli Avrupa Jeopolitik Analiz Merkezi diğer iki seçim gözlem örgütü olarak Rusya merkezli Sivil Kontrol Derneği ile Mart 2014'te gerçekleşen Kırım referandumunu koordine etmiştir (Shekhovtsov ve Noir 2017:119).

3-) UKRAYNA KRİZİ ve AVRUPA AŞIRI SAĞI

Rusya ve Avrupa aşırı sağ partileri arasındaki ilişki açısından Ukrayna krizi ve ardından Kırım'ın Rusya tarafından tek taraflı ilhakı kırılma noktasıdır. Ukrayna krizinin gelişime dair kısaca bakıldığında 2013 yılının sonlarında Ukrayna Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'in Ukrayna'nın Avrupa Birliği ile olan Ortaklık Anlaşmasını imzalamaktan vazgeçtiğine dair açıklamasının ardından Ukrayna'da AB yanlısı gösteriler gerçekleşti ve Yanukoviç Rusya'ya kaçtı. Rusya'nın Kırım'a müdahalesi sonrasında gerçekleştirilen bağımsızlık referandumunun ardından Kırım Rusya'ya ilhak oldu. Ukrayna Krizi, Rusya'nın Batı ile olan ilişkilerinde gerilime sebep olmasına rağmen, Avrupa'daki aşırı sağ partiler ile Rusya'nın yakınlaşmasında da dönüm noktası olmuştur. Avrupa aşırı sağ partilerinin Ukrayna krizine yönelik görüşlerine bakıldığında, Sloven aşırı sağ partisi L'SNS'nin lideri Marian Kotleba, Ukrayna Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'e Avromeydan gösterilerine boyun eğmemesini isteyen açık bir mektup gönderdi. Kotleba'ya göre, Ukrayna'daki hükümet karşıtı çatışmalar AB (yeni pazarlara ihtiyaç duyduğu için) ve NATO "terör örgütü" (Rus sınırlarına yaklaşmak istediği için) tarafından kısıktıldı. Ayrıca Kotleba, Yanukoviç'i Ukrayna'ya AB'ye açmamaya da çağırdı, çünkü bu Ukrayna halkı için iyi bir şey getirmeyecek: 'Sürecin sonunda, Ukrayna halkının toplam köleliği dışında hiçbir şey Slovakya'da olduğu gibi Ukrayna topraklarının da yabancı yatırımcıların eline geçmesi sağlanacak' dedi (Klapsis 2015:40). Ancak Avrupa aşırı sağ partileri Kotleba örneğindeki gibi söylem ile sınırlı kalmayıp Rus yanlısı görüşlerinde eyleme geçtiği görülmüştür. Kırım'da düzenlenen tek taraflı referanduma çeşitli Avrupa aşırı sağ partilerinden üyeler gözlemci olarak katılmış ve referandumun sonucunu meşru kabul etmiştir. Referanduma katılan partiler arasında Avusturya'dan FPÖ, Belçika'dan VB, Bulgaristan'dan Ataka, Fransa'dan RN, İtalya'dan Kuzey Ligi ve Macaristan'dan Jobbik partisi bulunmaktadır (Klapsis 2015:41).

Avrupa aşırı sağının Kırım'ın tek taraflı ilhakına yönelik Rus yanlısı söylemlerine bakıldığında ilk olarak, referanduma gözlemci gönderen RN lideri Marine Le Pen, Moskova'yı ziyaret etti ve AB'yi Rusya'ya karşı "yeni bir soğuk savaş" başlatmak ile itham etti. Ayrıca Le Pen 30 Ekim 2014 tarihli Moskova ziyaretinde, Kırım her zaman Rusya'nın bir parçası olduğunu ve Putin'in tek yaptığı şeyin Kırmılı Rusların anavatana yeniden katılma hakkını vermiş olduğunu belirtti (Klapsis 2015:44). Le Pen'in dışında referanduma gözlemci olarak katılan eski RN üyesi Aymeric Chauprade şu ifadeleri kullanmıştır: "tarihsel meşruiyet" ve "demokratik bir tercih" olması açısından referandumun "çifte meşruiyete" sahip olduğunu belirtmiştir (Russia Today 2014). Bir diğer gözlemci olan FPÖ başkan yardımcısı Johann Gudenus, referandumun Kırım halkının kendi geleceğini belirleme hakkı olarak görmesi ile birlikte Kiev'in oylamayı kabul etmesi ve sonucuna saygı duymak zorunda olduğunu belirtmiştir (Russia Today 2014).

Referanduma katılan bir diğer aşırı sağ parti İtalya'dan Kuzey Ligi'dir. Kuzey Ligi açısından referandumun Rus yanlısı olmasının yanı sıra iç politik anlamda da önemi vardır. Kuzey Ligi iç politikada ayrılıkçı bir hareket olarak Kuzey İtalya'da Padanya devletinin kurulmasını desteklemektedir. Bu açıdan Kırım referandumu siyasi sonuçları bakımından emsal olarak görülebilmektedir (Klapsis 2015:41). Kuzey Ligi lideri Matteo Salvini, Kırım referandumunun sonucunun kesinleşmesinin ardından yaptığı bir konferansta "Uluslararası emirlere direndiler ve Merkel veya Obama veya Barroso'nun onlar için seçim yapmasına izin vermediler" ifadeleri kullanmıştır (Ames 2014).

Macar aşırı sağından Jobbik Kırım referandumuna gözlemci gönderen ve sonuçları meşru kabul eden bir diğer partidir. Jobbik referandumu sadece meşru değil, aynı zamanda "bir topluluğun kendi kendine tanımlamasının zaferi" olarak görmüştür. Kırım referandumu Jobbik açısından Ukrayna'nın Macaristan sınırına yakın bölgelerde bulunan Macar azınlıkların özerklik elde edebilme ihtimalini meydan getirmiştir. Bu tip bir durum Kırım'ı ilhak eden Rusya ve Jobbik partisini benzer çıkarlar konusunda uyumlu hale getirmiştir. Jobbik'in bu görüşleri Kırım'ın ilhakı ile daha sık ifade edilir hale gelmiştir. Örneğin Nisan 2014'te Jobbik milletvekili Tamás Gaudi-Nagy, "Kırım yasal olarak Rusya'ya ait, Transkarpatya yasal olarak Macaristan'a aittir" yazılı tişört ile Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nde yaptığı konuşmada Batının Rusya'ya karşı uygulamış olduğu yaptırımların ortadan kaldırılmasının gerekliliğini öne sürerken, Ukrayna'yı, Transkarpatya örneğinde olduğu gibi, tarihsel olarak komşu ülkelere ait bölgeleri ortadan kaldıran "yapay bir devlet" olarak tanımladı ve uluslararası hukuk nezdinde Transkarpatya'nın Macaristan'a ait olduğunu iddia etti (Klapsis 2015:42).

Kırım referandumuna gözlemci gönderen partilerden bir diğeri olan Ataka, Rusya ile olan tarihsel bağları ve ortak Ortodoksluk inancından dolayı Rus yanlısı bir eğilim göstermiştir. Ataka referandum sonucunun meşru olduğunu öne sürmesinin yanı sıra, Bulgar hükümetine Batı'nın Rusya'ya uygulamış olduğu yaptırımları veto etmesini önermiştir. Partinin lideri Volan Siderov, Ukrayna'da Yanukoviç'in devrilmesini ABD'nin desteklediğini iddia etti ve bu durumun gerçekleşmesinde asıl amacının ABD'nin kendi hegemonyasını tesis etmesinin ötesinde bir şey olmadığını öne sürdü. Bununla birlikte Siderov, NATO ve AB yanlısı politikaların Bulgar ulusal çıkarlarına zarar verdiğini ve bu durumun Bulgaristan'ı ABD'nin kuklasına dönüştürdüğünü iddia etti (Klapisis 2015:42-43).

Avrupa aşırı sağ ailesi içerisinde yer alan ve Rusya yanlısı eğilimler gösteren siyasi partiler, sadece Kırım referandumuna destek vermekle kalmamıştır. Haziran 2015'te Avrupa Parlamentosunda yapılan "AB-Rusya İlişkileri" ve "Rusya'nın Kırım'ı Yasadışı İşgal Etmesinin Ardından Karadeniz Havzasındaki Stratejik Askeri Durum" ile ilgili yapılan oylamalarda aşırı sağ partilerin önemli bir kısmı Rusya yanlısı bir tutum sergilemiştir. Rusya ile ilgili yapılan iki oylamada Avrupa bütünleşme sürecini başlatan Almanya'dan Almanya için Alternatif (AfD), İtalya'dan Kuzey Ligi (LN), Fransa'dan Ulusal Cephe (FN), Hollanda'dan Özgürlük Partisi (PVV), Belçika'dan Flaman Çıkarı (VB) aşırı sağ partiler olarak Rusya lehine oy kullanmış veya çekimser kalmıştır. Bu partilerin dışında Avusturya'dan Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ), Danimarka'dan Danimarka Halk Partisi (DF), İsveç'ten İsveç Demokratları (SD), Yunanistan'dan Altın Şafak (XA), Macaristan'dan Jobbik ve Litvanya'dan Düzen ve Adalet (TT) Rusya lehine oy kullanmış veya çekimser kalmıştır. Avrupa'daki aşırı sağ partiler arasında bulunan Letonya'dan Ulusal İttifak (NA) ve Finlandiya aşırı sağından Finliler Partisi (PS) söz konusu oylamada Rusya aleyhine bir seçim yapmıştır (Shekhovtsov ve Noir 2017:235-36). Marlene Laruelle, her iki parti Rusya'ya karşı tarihsel geçmişten kaynaklı bir motivasyon ve her iki taraf için de milliyetçilik anlatisının Rus karşıtı bir anlamı ile diğer aşırı sağ partilerle kıyaslandığında, oylamada, Rus karşıtı bir duruş sergilemiştir (Laruelle 2015b:4).

SONUÇ

Rusya ve Avrupa aşırı sağ, ulus-devlet egemenliğin savunulması, demokraside liberal olmayan bir anlayış, aile, din ve toplum gibi geleneksel değerler bakımından ideolojik benzerlikler taşımaktadır. Bununla birlikte uluslararası sistem düzeyinde Avrupa Birliği ve ABD'yi siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan ortak bir tehdit olarak görmektedir. Siyasi görüşlerindeki benzerliklerinin yanı sıra, tarafları bir araya getiren siyasi ve ekonomik gelişmeler bulunmaktadır. Kırım referandumu ile bir anlamda bazı Avrupa aşırı sağ partilerinin Rusya'ya yönelik yaklaşımında sadece söylem olarak değil, aynı zamanda eylem olarak da olumlu bir tutum sergilediği görülmüştür. Kırım referandumu sonrasında Batı'nın uygulamış olduğu yaptırımlar ve AB'nin Ukrayna krizi sonrası Rusya politikası kimi Avrupa aşırı sağ partileri tarafından yanlış olarak görülmüştür. Avrupa aşırı sağ partileri içerisinde yer alan ve Rusya yanlısı eğilimler gösteren siyasi partiler, sadece Kırım'ın tek taraflı bağımsızlığını ve Rusya'ya ilhak oluşuna destek vermekle kalmamış ve Avrupa Parlamentosu'nda gerçekleşen oylamalarda Rusya lehine oy kullanmıştır.

KAYNAKÇA

1. Alternative für Deutschland. 2017. "Manifesto For Germany The Political Programme of the Alternative for Germany".
2. Ames, Paul. 2014. "Europe's Far Right Is Rootin' for Putin". The World from PRX. Geliş tarihi 28 Mart 2021 (<https://www.pri.org/stories/2014-04-10/europes-far-right-rootin-putin>).
3. Arridu, Veronica, ve Arūnas Molis. 2019. "Alliance between Putin and European Far-Right: Where Does the Convergence of Interests Lead?" Lithuanian Annual Strategic Review 17(1):157-75. doi: 10.2478/lasr-2019-0006.
4. Braghiroli, Stefano, ve Andrey Makarychev. 2016. "Russia and Its Supporters in Europe: Trans-Ideology à La Carte?" Southeast European and Black Sea Studies 16(2):213-33. doi: 10.1080/14683857.2016.1156343.

5. Deutsche Welle. 2019. “Germany: Far-Right AfD Party in ‘Serious Financial Distress’”. Deutsche Welle. Geliş tarihi 08 Mayıs 2021 (<https://www.dw.com/en/germany-far-right-afd-party-in-serious-financial-distress/a-51756920>).
6. Deutsche Welle. 2020. “Suspected Orchestrator of Austria’s ‘Ibiza-Gate’ Video Arrested in Berlin”. Deutsche Welle. Geliş tarihi 08 Mayıs 2021 (<https://www.dw.com/en/suspected-orchestrator-of-austrias-ibiza-gate-video-arrested-in-berlin/a-55909015>).
7. Duncan, Peter J. S. 2015. “Ideology and Interests in Putin’s Construction of Eurasia”. Ss. 102-16 içinde *The Eurasian Project and Europe Regional Discontinuities and Geopolitics*, editör D. Lane ve V. Samokhvalov. London: Palgrave Macmillan UK.
8. Euronews. 2020. “Hungarian parliament adopts anti-LGBT laws including de facto ban on adoption by same-sex couples”. Aralık 15.
9. Futák-Campbell, Beatrix. 2020. “Political Synergy: How the European Far-Right and Russia Have Joined Forces Against Brussels”. *Atlantisch Perspectief* 44(1):30-35.
10. Klapsis, Antonis. 2015. “An Unholy Alliance: The European Far Right and Putin’s Russia”. *European View* 14(1):137-137. doi: 10.1007/s12290-015-0359-1.
11. Krekó, Péter, Lóránt Györi, ve Attila Juhász. 2015. “Russia’s Far-Right Friends in Europe—Hungary”. *Russian Analytical Digest* (167):5-8.
12. Kysel, Tomas. 2017. “NAKA Preverovala Kotlebu Kvôli Peniazom z Ruska”. Ekim 3.
13. Laruelle, Marlène. 2015a. “Dangerous Liaisons: Eurasianism, the European Far Right, and Putin’s Russia”. Ss. 1-32 içinde *Eurasianism and the European Far Right: Reshaping the Europe–Russia Relationship*, editör M. Laruelle. Lexington Books.
14. Laruelle, Marlène. 2015b. “Russia’s Bedfellowing Policy and the European Far Right”. *Russian Analytical Digest* (167):2-5.
15. Mudde, Cas. 2007. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Edinburgh: Cambridge University Press.
16. Mudde, Cas. 2015. “Populist Radical Right Parties in Europe Today”. Ss. 295-307 içinde *Transformations of Populism in Europe and the Americas: History and Recent Tendencies*. London: Bloomsbury Publishing.
17. Politi, James, ve Max Seddon. 2017. “Putin’s Party Signs Deal with Italy’s Far-Right Lega Nord”. Geliş tarihi 13 Şubat 2021 (<https://www.ft.com/content/0d33d22c-0280-11e7-ace0-1ce02ef0def9>).
18. Political Capital Institute. 2014. “The Russian Connection: The Spread of pro-Russian Policies on the European Far Right”.
19. Polyakova, Alina. 2014. “Strange Bedfellows: Putin and Europe’s Far Right”. *World Affairs* 177(3):36-40.
20. Polyakova, Alina. 2016a. *Introduction: The Kremlin’s Toolkit of Influence in Europe*. ISBN: 978-1-61977-441-4. Atlantic Council.
21. Polyakova, Alina. 2016b. “Putinism and the European far right”. *Institute of Modern Russia* 19:2016.
22. Russia Today. 2014. “Crimean ‘Referendum at Gunpoint’ Is a Myth – Intl Observers”. RT International. Geliş tarihi 28 Mart 2021 (<https://www.rt.com/news/international-observers-crimea-referendum-190/>).
23. Shekhovtsov, Anton, ve Tango Noir. 2017. *Russia and the Western Far Right*. 1. bs. Routledge.
24. Teague, Elizabeth. 2020. “Russia’s Constitutional Reforms of 2020”. *Russian Politics* 5(3):301-28. doi: 10.30965/24518921-00503003.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(33)

Gunel MAMMADOVA¹⁸⁸

RESEARCH ON GENDER PROBLEM IN AZERBAIJANI LANGUAGE AZERBAIJAN DİLİNDE CİNSİYET SORUNU ARAŞTIRMASI

ABSTRACT

Gender phraseology of the Azerbaijani language has not been studied enough. In general, the national-cultural specifics and linguocultural value of gender phraseology have not been sufficiently studied in Azerbaijan. Research in this area is almost non-existent. Gender phraseology covers linguistic units that are closely related to the history, customs and traditions, way of thinking, national character of the people. Identifying gender markers in phraseology, revealing their quantitative indicators, revealing the historical and cultural features of the constituent units, as well as clarifying the role of gender relations in the formation of the general semantics of the phraseological unit remains one of the issues to be addressed by our linguistics. This article provides information on what ideas are formed and what research is conducted on gender in Azerbaijani linguistics.

Keywords: Gender, research, linguistics, woman, man.

ÖZ

Yirminci yüzyılın sonlarından itibaren tartışma konusu olan kavramlardan biri de toplumsal cinsiyettir. Cinsiyet her alanda önem kazanmıştır. Bu nedenle, bu kavramı dilbilim alanında incelemeye ihtiyaç vardı. Dilbilimde toplumsal cinsiyet üzerine yapılan kapsamlı araştırmalara rağmen bu alandaki araştırmalar önemini kaybetmemiş ve birçok konuda ortak bir sonuca varmak mümkün olmamıştır. Dilbilimde toplumsal cinsiyet çalışmalarının oluşumu ve yoğun gelişimi yirminci yüzyılın son on yılında başlamıştır. Araştırma nesnesinin görünümündeki değişiklik, çeşitli problemlerin çözümünde içerik-analiz, etnografik, psikanalitik nicel-sezgisel analiz, anlatı göstergebiliminin uygulandığı yeni yöntemlerin araştırılmasına yol açtı. Kadınların dilde ayrımcılığının araştırılmasının yanı sıra toplumsal cinsiyetin sosyolinguistik, psikolinguistik ve linguokültürel açılardan incelenmesi de ön plana çıkmıştır. Bahsedilen yönler aynı dönemde ortaya çıkmış ve birbirini etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, araştırma, dilbilim, kadın, erkek.

¹⁸⁸ Department of “Foreign Languages”, Lankaran State University.

INTRODUCTION

This topic is very relevant for our time. There is not much research in this field in Azerbaijani linguistics. Three gender-based dissertation has been written in Azerbaijan. Kamila Aliyeva's dissertation "Phraseological units reflecting gender relations in the Azerbaijani language" examined the composition of phraseological units in the Azerbaijani language and determined the psycho-emotional nature of phraseological units reflecting gender relations and their level of ethnocultural factors. The issue of gender relations and their inclusion in ethnographic phraseology directly covers the ethnopsychology of the people, its historical development, the existing way of life, family priorities, as well as traditions. Gender relations reflected in ethnographic phraseology are based on centuries-old cultural heritage and traditions, referring to the existing historical-social and historical-philological "vertical context". of course, when the boy's house is taken, when the girl's house dies, the boy's man breaks the almond, the girl's man breaks the man, the girl's door, the king's door // The girl's door, the king's door, the mini comes will not be understood for. However, according to the well-known pattern of behavior dictated by the traditions of the Azerbaijani people, the girl's house should not have said "yes" to the guest for the first time, and the boy's relatives should have been visited as much as possible. Saying "yes" to the boy's parents for the first time could be considered as "cheap catch" of the girl, the girl's house does not value itself. Most of the ethnographic phraseologies reflecting gender relations are related to the wedding customs of our people. There are also phraseological units that are related to wedding customs, but do not reflect one or another aspect of gender relations in their initial semantics or in the load of meaning they acquire later. For example, in the modern Azerbaijani language, the phraseological unit of giving a rooster to the armpit, which has a wide range of meanings, such as, "dismissal", "defeat", can be noted in this context. According to the custom, the boys' parents would go to the girl's house with sweets, tea, a basket filled with sugar, and a rooster. The girl's house, which welcomed the messengers, kept these things in their houses for some time, but they did not touch them. If the girl's house agreed, the basket would be opened and the rooster would be cut. If there was no agreement, the boy would call someone from his house and return the basket and the rooster. " Apparently, the phraseologism of "giving a cock to the armpit" is related to the behavior of the boy, so at the initial stage it would be possible to follow the implicit expression of gender relations here (Kamala Aliyeva, 2017)

GENDER

As a biological term, gender is a term that refers to a man or woman according to their reproductive organs from birth. Gender is a psychological, cultural and social concept related to how the individual sees and perceives his or her expectations. The concept of gender is closely related to the social networks, codes and norms that exist in society.

Although gender is naturally defined, gender is a nuance shaped by a person's culture and varies by history and region. Given these differences, different roles and responsibilities are assigned to the sexes who are perceived as men and women.

Anthropologists have proven that culture is very variable in determining sex. In determining gender, societies are based on the gender of men and women. Accordingly, the process of establishing sex before the baby is born begins with dress codes, toy preferences, and color codes.

Preferring pink for girls and blue for boys and classifying toys as kitchen utensils, dolls, trains and cars create "artificial differences".

Sexual expressions are often used by parents in the upbringing of girls and boys. The use of expressions such as lion son, pasham when loving a boy, prince, my beautiful daughter, the socialization process when loving a girl determines the sex and organizes the roles of premature babies.

Research on gender issues in linguistics

Gender linguistics in Turkology and Azerbaijani linguistics is a scientific field that studies how the process of cultural and social diversity between languages manifests itself and the results of this process. Gender research as a process covers almost every aspect of language.

Gender linguistics describes and clarifies the sexual dichotomy of language and its linguistic approach. There is gender inequality in language, which confirms masculinity (characteristics) in the world, which allows us to understand more linguistic orientation of different people.

In general, gender linguistics is based on communication through speech and other means of communication. The possible nature of differences between male and female languages and their communication contexts, type of communication, education, art, etc. depends on communication parameters.

Gender issues Sociology in Turkology and Azerbaijani linguistics, research of language culture; study of cultural communication (multicultural communication), includes diagnostic identification.

The emergence and radical development of gender linguistics is due to the spread of modern philosophy in the last decades of the twentieth century and the reconsideration of the scientific principles of the study of race, age and gender, which are accepted only biologically.

The sociolinguistic and feminist movements that emerged in the late 1960s and early 1970s were widespread in the United States and Germany and were reflected in languages as a critique of feminist language based on gender inequality and its goal. This has led to a revision of the official language in several countries (USA, Germany, etc.).

The results show the inequality of androcentrism in different languages and cultures and at different levels of gender expression. A conceptual-predictive model and style of gender definition have been developed and types of gender asymmetry in language have been identified. The sexual problem of the opposite sex is still being investigated.

Gender stereotypes are a practical reflection of the general gender perception of culture. They have deep cultural roots that are stabilized and accepted over time. These assumptions and ideas, which are repeated every day, standardize perceptions by limiting the individual's multifaceted and complex differences.

Thus, language is important in combating gender bias and encourages the use of gender-encompassing language in all contexts and at all times, representing men and women equally.

We need a gender-based inclusive language that places both women and men equally and refers to a language that does not convey gender stereotypes. It is important for the media to promote gender equality both in the work environment and in the representation of women, to explain the difference, that is, gender is a biological structure, and gender is a social structure.

The media should open this debate and cover the issue on the news agenda to better inform the public and eliminate gender stereotypes.

Thus, the norms, attitudes and behaviors that create and maintain gender inequality and discrimination in both the media and education can play a key role in promoting gender equality by challenging and changing them.

If there are any problematic gender associations in the curricula, they should be reconsidered and changed. Reading materials should describe women and men in non-stereotypical situations. Policy applications should also incorporate the basic principles of communication that affect gender equality in different contexts.

CONCLUSION

As a result, policies and plans must be sensitive to the lives of women, men, girls and boys and the ways in which their experiences and opportunities are shaped by gender norms as a key part of the broader picture of social, economic and structural inequalities.

The lack of integration of gender issues into policies, plans and programs, along with other issues of equality and inclusion, runs the risk of ignoring these social forces and achieving the desired results.

Ensuring that women and men are represented and visible, challenging gender stereotypes, and refraining from portraying men and women exclusively as stereotypes, restrictive or traditional.

As in the practice of families, children should be released rather than formed in childhood. Future research should examine how such gender-biased practices are reflected in textbooks and how often they are

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

encountered in everyday conversations. Another study comparing such discourses in other languages is recommended.

REFERENCES

1. ALPTEKİN Duygu, (2014), “Çelişik Duygularda Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı Sorgusu: Üniversite Gençliğinin Cinsiyet Algısına Dair Bir Araştırma”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 211 s.
2. BRAUN, Frederika, (2000), “Gender In the Turkish Language System”, TurkishLanguages, 421 p.
3. EIGE, (2019), Gender Equality Index, Luxembourg: Publications Office of the European Union. 340 p.
4. <http://ensiklopediya.gov.az/az/terms/22198/cild/21> – gender dilçiliyi 2022.
5. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1099954> – dil bilimi ve cinsiyet ayrımı 2022.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(34)

Natiq HÜSEYNOV¹⁸⁹

YAPAY ZEKA BANKACILIĞI: FINANS SEKTÖRÜNDE YAPAY ZEKA DÜZENLEMESİNE PROAKTİF BİR YAKLAŞIM

ARTIFICIAL INTELLIGENCE BANKING: A PROACTIVE APPROACH TO ARTIFICIAL INTELLIGENCE REGULATION IN THE FINANCE INDUSTRY

ÖZ

Modern iş dünyasında gelişen teknolojilerin değiştirdiyi süreçler önemli oranda katma değer sağlamakta devam ederken finans sektörü ve bankacılık bu gelişmelerden en az faydalanan sektörlerden olmuşdur. Bu duruma sebep olan şey finans sektörü ve bankacılığın sistem ve süreçlerinin gizlilik politikası dolayısı ile daha ağır değişebilmesidir. Bankaların gizlilik politikalarının yapay zeka teknolojileri ile çalışmaya olanak sağlaması için düzenlemelere gerek duyulmaktadır. Finans, sağlık ve diğeri bir çok sektörde kullanılan blok zinciri teknolojisi gizlilik politikalarını korumakla beraber müşteri bilgilerine ulaşımın çok hızlı bir metoduna olanak sağlamaktadır. Örneğın Azerbaycan merkez bankası 2020 yılında blok zinciri teknolojisine geçit yaparak finans ve bankacılık sektöründe yenilik hedeflemektedir.

Finans ve bankacılık sektöründe yenilikçi gelişmelerden faydalanmak adına düzenlemerin yapılması kaçınılmaz olduğu gibi hangi alanlarda ne gibi düzenleme yapılmasının saptanması esas araştırma konusudur. Makalede finans sektörü için yapay zeka kullanımını sağlayacak düzenlemeler araştırılmışdır.

Anahtar Kelimeler: YZ: Yapay Zeka; GSYIH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla; AB: Avrupa Birliğı; HLEG: Yapay Zeka üst düzey Uzman Grubu; AML: Anti Kara para Aklama.

JEL Kodu: O16.

ABSTRACT

While the processes changed by the developing technologies in the modern business world continue to provide significant added value, the financial sector and banking have been the sectors that benefited the least from these developments. The reason for this situation is that the systems and processes of the financial sector and banking may change more drastically due to the privacy policy. Regulations are needed to allow banks' privacy policies to work with artificial intelligence technologies. Blockchain technology, which is used in finance, health and many other sectors, provides a very fast method of accessing customer information, while protecting privacy policies. For example, the central bank of Azerbaijan aims to innovate in the finance and banking sector by transitioning to blockchain technology in 2020.

It is inevitable to make regulations in order to benefit from innovative developments in the finance and banking sector, and it is the main research subject to determine what kind of regulation should be made in which areas. In the article, the regulations that will enable the use of artificial intelligence for the financial sector have been researched.

Keywords: GFC: Global Finance Crisis; AML: Anti Money Laundry; HLEG: High Level Expert Group on sustainable finance; OECD: The Organisation for Economic Co-operation and Development.

JEL Code: O16.

¹⁸⁹ UNEC (Azerbaijan State Economic University); Doktora öğrencisi; ORCID No: <https://orcid.org/0000-0003-1635-5511>; Natig_huseynov@unec.edu.az

GİRİŞ

Geleneksel finansal faaliyet biçimleri değiştikçe, teknoloji finansal kurumlar için insan merkezli finansal hizmetlerden bilgisayar tabanlı finansal hizmetlere önemli bir geçişin habercisidir. Bilgisayar ve veriye dayalı finans endüstrisine kademeli geçiş, finansal teknoloji (FinTech) sektörünün hızlı büyümesinde şimdiden görülebilir. Bu geçiş aynı zamanda finans kurumlarının iş modellerini, bilgisayar sistemlerini ve dağıtım ağlarını ortaya çıkan gerçeğe uyarlamaları gerektiği anlamına geliyor. Mali düzenlemeyi bilgilendiren en temel paradigmalardan bile şimdi yeniden gözden geçirilmesi gerekiyor.

Bu geçiş dönemindeki en büyük zorluklardan biri, yapay zekanın (YZ) finansal kurumların mevcut sistemlerine ve süreçlerine entegrasyonudur. Ele alınması gereken sorunların çoğu, üçüncü taraf satıcı yönetimi, bilgi sahipliği, mahremiyet, mülkiyet hakları, maliyetler ve siber güvenliği içerir. YZ'nin yarattığı fırsatlar ve zorluklarla karşı karşıya kalan bankalar ve diğer finansal oyuncular, yavaş, uzun, riskli ve potansiyel olarak çok pahalı bir geçiş ve entegrasyon süreciyle karşı karşıya.

Finans Sektöründe YZ Düzenlemesi

Hükümetler, finans sektöründe 4. Sanayi Devrimi'ne geçişi kolaylaştıracak politikalar ve düzenlemeler geliştirmeli ve benimsemelidir. Düzenleyici altyapının oluşturulması, politika yapıcılarının YZ'nin dijital, fiziksel, ekonomik ve politik alanlarda oluşturduğu riskleri anlamak, yönetmek ve izlemek için teknoloji profesyonelleriyle birlikte çalışmasını gerektirir. Devrimin zirvesindeki finans kurumlarının DE'nin hem artılarını hem de eksilerini düşünmesinin zamanı geldi. Bir yandan finans kurumlarının, dolandırıcılığın daha iyi tespiti, daha doğru kredi değerlendirmeleri, daha güçlü siber güvenlik tespiti, daha hızlı mevzuat uyumu ve genel olarak daha iyi ticaret ve yatırım kararları dahil olmak üzere YZ'nin finans sektöründe verimliliği nasıl artırabileceğini değerlendirmesi gerekiyor. Öte yandan finans kuruluşları, RZ'nin kendi risk ve tehditlerini nasıl oluşturacağını da hesaba katmalıdır.

Bu risk-fayda matrisi içinde bu bölüm, YZ'nin finans sektöründe kullanabileceği ve kullandığı üç farklı bağlamı incelemektedir.

1. Finansal hizmet sağlayıcıların müşterileri ile ilgili olarak yapay zekayı nasıl kullandığını gözden geçirir.
2. Finansal hizmet firmalarının uyum çabalarında yapay zekayı nasıl kullandığını gözden geçirin.
3. Son olarak, düzenleyicilerin düzenleme çabalarında SI'ı nasıl kullandığını ve kullanabileceğini inceler.

Son yıllarda yapay zekanın yönetimi ile ilgili çeşitli uluslararası ilkeler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, münferit yargı bölgeleri bu tür ilkelerin uygulanmasında yavaş veya temkinli olmuştur. Bu isteksizlik ya düzenleyici ataletten ya da yapay zeka düşmanı gibi görünerek yapay zeka için küresel yarış kaybetme korkusundan kaynaklanıyor olabilir. Mali düzenleyiciler, doğası gereği temkinlidir ve genellikle finansal yenilik için destek yerine risk kontrolünü tercih eder. Sistemik istikrara ve tüketicinin korunmasına bağlıdırlar ve karakterleri yeni gelişmelere yaklaşımlarıdır. Bugün birçok yargı alanında var olan önemli bir örnek, finansal düzenleyicilerin dijital para birimlerine karşı temkinli yaklaşımıdır.

Risklere rağmen, birçok yetki alanındaki geliştiriciler ve finans kurumları, mevcut lisanslar altında finans sektöründe yapay zekaya dayalı teknolojiyi denemekte genellikle özgürdür. Bu nedenle, yapay zeka geliştiricileri ve finans kurumları, çoğunlukla belirli düzenleyici parametrelerin dışında, yapay zeka teknolojisini deniyorlar. Financial Intuition, robotik danışmanlık, algoritmik yatırım ve hızlı tempolu ve birinci nesil teknoloji gibi sigorta / kredi değerlendirmeleri de dahil olmak üzere çok çeşitli AI odaklı finansal hizmetler sunar. Mevcut finans ve veri koruma yasalarına tabi olmasına rağmen, ne geliştiricilerin ne de finansal kurumların herhangi bir yargı yetkisi altında uluslararası yapay zeka yönetimi ilkelerine uyma konusunda önemli yasal yükümlölükleri yoktur (Jagtiani ve John, 2018). Bu ilkeler, finansal alanda YZ yazılımının kullanımında hesap verebilirlik, şeffaflık, açıklık ve adalet gerektirecek şekilde geliştirilmiştir.

Bu çalışma, düzenleyicilerin finansal hizmetler sektöründe SZ düzenlemesinin niteliğini ve kapsamını dikkatli ve zamanında değerlendirmeleri gerektiğini savunuyor. Uluslararası ilkelere uyumun sağlanması ek olarak, inovasyonu teşvik eden rasyonel kuralların benimsenmesi, yapay zeka ile ilişkili risklerin sistemik sorunlara dönüşme olasılığını önemli ölçüde azaltacaktır. Finans sektörünü yalnızca

gönüllü uygulama kurallarıyla bırakmak uygulamaları teşvik edebilir ve bu da yenilikçi faydalara yol açabilir - ancak şüphesiz müşterileri daha duyarlı hale getirecek, kurumları açığa çıkaracak ve tüm finansal sistemi zayıflatacaktır. GFC benzeri bir YZ tarafından yaratılan sistemik bir şok küresel ekonomik sistemi vurursa, YZ'ye yönelik düzenleyici tepki, YZ'nin finans sektöründeki gerçek faydalarını ve potansiyelini sınırlayan YZ inovasyonunu oluşturacak ve bastıracaktır. Bu nedenle, bu makale, politika yapımcıların finansal sektöre erken müdahale etmelerinin, SR teknolojisinin uluslararası kabul görmüş ilkeleriyle uyumlu, amaçlı, proaktif, ancak dengeli düzenleyici yaklaşımlarla optimal olacağını savunuyor. Makale, inovasyonun yararlarını YZ'nin riskleriyle dengelemenin makro ve mikro düzeylere dikkat gerektirdiğini açıklamaya devam ediyor.

Finansal Hizmetlerde YZ

Daha geniş bir FinTech (yeniden) evriminin parçası olarak, YZ kullanımı finans sektöründeki beş temel alanda gelişmiştir.

1. uygunluk;
2. Dolandırıcılık ve kara para aklamayı önleme (AML) tespiti
3. borç verme ve kredi değerlendirmeleri;
4. siber güvenlik;
5. ticaret ve yatırım kararları.

Yenilikler genellikle bir krizden sonra ortaya çıkar, çünkü yıkama sırasında eksiklikler ortaya çıkar. Büyük ölçekli finansal krizlerin temel nedeni, genellikle ticari bankaları geleneksel ve tarihsel olarak etkileyenlerdir: zayıf iç yönetim (Goodhart, 1998). Zayıf iç yönetimi birçok faktör karakterize eder. Kötü kredi denetimi, ilgili kredilendirme, yetersiz likidite ve sermaye, artan risklere ve piyasa istikrarsızlığına yol açabilir. Buna karşılık, finansal düzenlemenin temel amacı, piyasa istikrarını korumak, yatırımcıları korumak, suistimallerin ve kontrolsüz risklerin büyümesini önlemektir. Bu bağlamda, mali düzenleme karmaşıktır ve çoğu zaman tepkiseldir. 2007-2008 küresel mali krizi, ABD konut stokunu daha da şişiren küresel cari hesap dengesizliklerinin yarattığı risklere karşı dayanıklılık da dahil olmak üzere, düzenleyicilerin krizi yönetmedeki eksikliklerini vurguladı (The Economist, 2013). Düzenleyiciler o zamandan beri finansal düzenlemelerde önemli ve genellikle beklenmedik artışlarla tepki verdiler. Kriz sonrası finansal düzenlemeler finans sektörünü güçlendirdi, işletim sistemini, risk almayı ve karlılığı değiştirdi. En önemlisi, kriz sonrası mali düzenlemeler uyum, maliyetler ve cezalar açısından giderek daha zor hale geliyor.

“FinTech ve RegTech” Paradigması

FinTech, finansal ürün, hizmet ve çözümlerin sunumunu artırmak için oluşturuldu. FinTech örnekleri arasında kitle fonlaması, dijital (kripto) para birimleri ve akran kredisi sayılabilir (Arner, 2017). FinTech'in her yerde bulunması hem finasta devrim yarattı hem de yeni düzenleyici zorluklar yarattı. Bu nedenle, özellikle bu yeni çağda, finansal sektörün ürün, hizmet, süreç ve sistemlerinin yeni teknolojilerin uygulanmasına geçişinde finansal düzenlemenin rolü hala çok uzaktır. Düzenleyiciler artık finansal hizmetlerin teknolojik inovasyonla kesiştiği birçok noktayı dikkatle inceliyor. Bunlar FinTech'in üç (birbiriyle ilişkili) "büyük balinaları": büyük veri, YZ ve siber güvenlik.

Teknoloji aynı zamanda uyumlulukta devrim yaratıyor. Son yıllarda, düzenleyicilerin uyumluluk için artan taleplerini ve ihtiyaçlarını karşılamak için teknolojik çözümler ortaya çıkmıştır. Arner ve diğerleri tarafından FinTech'ten ayrılan bu alana RegTech (düzenleme ve teknolojinin yakınsamasına atıfta bulunarak) denir. RegTech, finansal düzenlemelere uyum, raporlama ve izleme dahil olmak üzere her türlü uyum için YZ dahil olmak üzere teknolojinin kullanılmasıdır (Arner ve diğerleri, 2017). RegTech, reaktif bir düzenleme sisteminden ziyade daha dinamik bir sisteme ihtiyaç duyduğu için finansal hizmetlerin düzenlenmesinin temelini değiştirecek. RegTech, finansal kurumların riskleri daha iyi yönetmesine ve uyum maliyetlerini düşürmesine olanak tanıyacak. Aynı zamanda RegTech, düzenleyicilerin düzenleyici reformların finansal piyasalar üzerindeki etkisini dinamik olarak izlemelerine ve daha doğru bir şekilde tahmin etmelerine olanak tanıyacaktır. Finansal hizmetler sektöründe YZ söylemi işte bu cüretkar yeni

FinTech ve RegTech paradigması içinde yer almaktadır. SE'den en çok etkilenen ve etkilenmesi beklenen üç boyut, finansal yükümlülükler uyum, finansal kurumların düzenlenmesi ve finansal hizmetler sektöründeki yasal yükümlülüklerdir.

YZ ve Finansal Hizmet Sunumu

Tüm finansal hizmet bağlamları arasında, danışmanlık hizmetleri ve müşterilere değerli, özel ve sağlam finansal tavsiyeler sağlama yeteneği, YZ teknolojisinden yararlanma konusunda en büyük potansiyele sahiptir. Bu aynı zamanda müşteriler için YZ kullanımıyla ilgili en büyük risklerin gerçekleştirilebileceği bağlamdır.

Kredi Kararları

Finansal kurumlar, kredi risklerini belirlemek ve bir dizi hizmet için başvuranların kredibilitelerini değerlendirmeye yardımcı olmak için YZ'yi giderek daha fazla kullanıyor. Örneğin, müşteriler tarafından kredi kartı ödemelerinin temerrüde düşme olasılığını tahmin etmek için yapay zeka kullanılmıştır. Ayrıca bankalar, finansal işlemler, harcama alışkanlıkları, hesap ayrıntıları ve sosyal medya dahil olmak üzere müşteriler hakkında bilgi toplamak için YZ'yi kullanır. Müşteri verilerinin toplanması ve YZ sistemine dahil edilmesi, finansal kurumların müşteri sadakatini artırmak için algoritmik olarak kullanabilecekleri seçilmiş veya hedeflenmiş bir ekosistem yaratır. YZ ayrıca müşteri davranışları hakkında tahminlerde bulunabilir ve bankaların bir kredinin uygunluğu ve hatta belirli bir kredi başvuru sahibine sunulan faiz oranı hakkında karar vermelerine yardımcı olabilir. Daha da tartışmalı olan ise, YZ'nin, kredi geçmişi olmamasına rağmen, "alternatif bilgi" adı verilen bilgileri kullanarak başvuru sahiplerinin kredi itibarını tahmin etme potansiyeline sahip olmasıdır. Alternatif bilgiler, halka açık kayıtlar, sosyal medya gönderileri ve hatta başvuru sahipleri tarafından yetkilendirilen çevrimiçi satıcılar tarafından paylaşılan çevrimiçi işlem geçmişi gibi halka açık bilgileri içerir.

Varsayımsal olarak, YZ tabanlı kredi puanlama sistemleri, toplanan çevrimiçi verilere ve geleneksel kredi değerlendirme tekniklerine dayalı olarak derinlemesine bireyselleştirilmiş analizler ve anlık kararlar üretmek tamamen otomatikleştirilebilir. AB'nin GSYİH çerçevesinin 22. Maddesi, insanlık dışı hiçbir sistemin bu tür kararlar almasına izin verilmemesini gerektirir.

Ticaret ve Yatırım İpuçları

Finansal kurumlar ayrıca ticaret ve yatırım tahminleri ve kararları almak için YZ'yi kullanır. YZ programı, araştırmalarda, örneğin işlevsel veri noktalarına erişebilen sektörel içgörüler elde etmek için verilerin çıkarılmasında kullanılır. Kitlesele bilgilerin incelenmesi ve ilgisiz korelasyonların edinilmesi (örneğin, hava koşullarının mal talebine bağlanması; seyahat değişim hizmetleri (örneğin, Uber)) veya aramada bağımsız iyileştirmeler yoluyla SI ticaret ve yatırım alanında önemli değer yaratma potansiyeli ve tahmin algoritmaları vardır. Ayrıca müşteri verilerinin algoritmik değerlendirilmesi ile yeniden bilgilendirilmiş müşteri risk profillerine ve limitlere uyarlanabilir.

Bir finansal danışmanın ("robo-danışmanlar" olarak adlandırılan) rolünü otomatik olarak bütünleştiren kendi kendini yöneten finans fikri, halihazırda birçok finans firması tarafından kullanılan bir hizmettir. Bu nedenle, birçok yargı bölgesindeki müşteriler, finansal ürün ve hizmetleri karşılaştırmalarına, kişiselleştirmelerine ve tavsiye etmelerine yardımcı olabilecek "YZ araçlarına" yöneliyor (Deloitte, 2019).

Düzenleme ve Uyumluluk

Finansal kurumlar, uyum çabalarını otomatikleştirmek için zaten YZ'yi kullanıyor. Akıllı sözleşmeler ve blok zinciri dahil olmak üzere kullanılan diğer yenilikçi RegTech uyumluluk teknolojilerine ek olarak.

Daha önce tartışıldığı gibi, karmaşık ve sürekli değişen kriz sonrası düzenlemelerin (Dodd-Frank ve GDPR gibi BASEL III likidite ve sermaye kuralları) sayısındaki önemli artış, uyum yetkililerinin birçok yargı alanındaki kural ve belgeleri incelemesini ve bunlara uymasını gerektirir. Finansal kurumların uyum ve raporlaması ile düzenleyicilerin gözetimi giderek daha sık, doğru ve ayrıntılı hale geldi (Arner, 2017).

Düzenlemeye tabi kuruluşlar için uyumluluk maliyetleri artar (uyumsuzluk cezaları gibi), ancak düzenleyici maliyetler de önemlidir.

Yapay zeka programı, finansal kurumların uyum risklerini daha iyi, daha etkin bir şekilde değerlendirmesini, izlemesini ve raporlamasını sağlar. Şirketin iç verileri de gerçek zamanlı olarak izlenebilir ve analiz edilebilir. Uzmanlar, otomatikleştirilmiş RegTech uyum paradigmasının bir gün hem düzenleyiciler hem de finansal kurumlar için norm haline geleceğini ve küresel kapsama ile sürekli ve gerçek zamanlı bir raporlama ve izleme sürecine yol açacağını tahmin ediyor (Arner, 2017).

Bankalar ayrıca dolandırıcılık ve kara para aklamayı önleme (AML) tespit sistemlerini YZ algoritmalarıyla yükseltiyor. YZ tabanlı yazılım kullanılarak anormalliklerin tespiti, dolandırıcılığın tespit edilmesini daha hızlı ve daha ucuz hale getirir. AML ve dolandırıcılık tespitinde yapay zekanın kullanılması, dolandırıcılık veya kara para aklama vakalarını kanunen bildirmesi zorunlu olan finans kurumları için oldukça faydalı olmuştur. Sahte hesapları tespit etmek ve şüpheli işlemleri kaydetmek için YZ tabanlı olmayan sistemlerin kullanılması daha yavaştır ve bir dizi yanlış pozitif sonuç verir. Ayrıca, sürekli değişen kara para aklama yöntemlerini önlemek için hem reaktif hem de proaktif özerk YZ ajanları görevlendirilir. Birden çok YZ aracı mimarisinin kullanımı ile birleştirildiğinde, AML algılamının daha etkili olduğu gösterilmiştir. Otonom YZ aracı yaklaşımı ivme kazanıyor olsa da, teknik anlamda AML'nin tespiti hala bir insan AML uzmanının nihai olarak değerlendirilmesini ve nihai bir karar verilmesini gerektiriyor. Teknoloji ilerledikçe, ekonomik politika yapıcılar, insanları tespit sürecinden dışlamanın istenip istenmediği ikilemiyle karşı karşıya kalacaktır.

Uluslararası Uzlaşma

Küresel düzenlemenin mevcut durumu politika düzeyinde kalmaktadır. Bir dizi yargı yetkisi, faydalar ve riskler dengesine ilişkin RA hakkında pozisyon pozisyonları ve politika belgeleri yayınlamıştır. YZ'yi yöneten kural ve yasaların uygulanması, zor pratik ve felsefi soruları gündeme getiriyor. Son yıllarda dünya çapında bir takım hukuk sistemleri bu gerilimle mücadele etmeye başlamıştır. Çin, YZ yarışında ilk ve net liderlerden biridir. 2017 yılında Çin hükümeti, 2030 yılına kadar YZ teknolojisinde küresel bir güç olmayı planladığını duyurdu. Hindistan gibi diğer yargı bölgeleri, insani gelişme için YZ'yi - "Herkes için YZ" yaklaşımını geliştirmeye çalıştı (AIFORAL, 2019). Şubat 2019'da ABD Başkanı Donald Trump, Amerika Birleşik Devletleri'nin YZ alanındaki teknolojik üstünlüğünü korumak için tasarlanmış bir Yürütme Emri yayınladı. Bir uzmana göre, "hiçbir ülke AB'nin yönetimine ve düzenlenmesine yönelik tutarlı bir stratejik yaklaşıma sahip değil."

AB'nin potansiyel devrimci etkisi göz önüne alındığında, OECD yakın zamanda AB yönetişimi için önerilen ilkeleri yayınladı ve daha sonra AB düzenlemelerine uygulanabilecek uluslararası bir çalışma grubu kurdu (Council on Artistic Intelligence, 2019). G20 üyeleri, belgede belirtilen ilkeleri benimsediler. Ek olarak, Nisan 2019'da Avrupa Komisyonu'nun himayesinde, Yapay Zeka Üst Düzey Uzman Grubu (SI HLEG) kendi SZ düzenleyici strateji belgesi olan Güvenilir Benlik için Etik Kuralları'nı yayınladı. Bu kılavuz ilkeler, AB'nin kullanımı hakkında AB yasal reformunu bilgilendirmek için tasarlanmıştır. YZ'yi gönderirken şeffaflık, gizlilik ve kullanıcı onayının önemi ile ilgili yukarıda tartışılan birçok unsur vurgularlar. Bu, nihai olarak, güvenilirliği sağlamak için YZ'nin hesap verebilirlik, şeffaflık, açıklık ve adalet sınırları içinde çalışmasını sağlamak için prosedürlerin uygulanmasını içerir.

OECD ve AB'nin AB uzman grubu arasında AB'nin düzenlenmesi için bir dizi temel ilke ortaya çıkıyor. Bu temel unsurlar şunları içerir:

1. İnsan gücü ve kontrolü
2. Güç ve güvenlik
3. Gizlilik ve Veri Yönetimi
4. Çeşitlilik, ayrımcılık yapmama ve adalet
5. Şeffaflık
6. Toplumun ve çevrenin refahı
7. Sorumluluk

Bu ilkeler belirli bir evrensellik düzeyini yansıtır. Bu ilkelerin çeşitli yönleri ve unsurları, kısmen veya tamamen, Japonya'nın Yapay Zekası Etik Yönergesi (Etik Yönergesi, 2017) gibi YZ'nin çeşitli küresel politika açıklamalarında yansıtılmaktadır. Tarafsız bir algoritmik kararın benzer felsefi hedeflere sahip olmasını sağlamak için ABD Senatosu İstihbarat Komitesi tarafından geçirilen federal algoritmik denetim önerisi.

AB düzenlemesinin en açık ve en güçlü tezahürü, AB Genel Veri Koruma Yönetmeliği'nin (GDPR) 22. Maddesidir (GDPR, 2022). GDPR, yalnızca AB üye ülkeleri için değil, AB vatandaşlarının bilgileriyle ilgilenen tüm kurumlar için geçerli olan kapsamlı bir ulusötesi düzenleyici çerçevedir.

Finans sektöründe düzenlenmemiş SI riskleri - SI düzenlemesi sorunu

AB'nin finans sektöründeki gelişimini ve yerleşimini düzenleyen katı düzenlemelerin çıkarılmasının itici gücü, AB'nin zayıf kontrolü nedeniyle ekonomik sistemin şokundan veya riskten kaçınan politikacıların proaktif düzenleyici duruşundan kaynaklanacaktır. Şu anda, ikincisi için en olası senaryo bu gibi görünüyor. Bununla birlikte, proaktif yaklaşımla ilgili sorunlardan biri, uygun düzenleyici büyüme seviyesinin kalibrasyonudur. Düzenleyiciler toplu endişeler tarafından yönlendirilmeli ve çabalarını makro düzeydeki risklere mi odaklamalı yoksa bireysel HZ operatörlerinin davranışlarına odaklanarak daha ayrıntılı bir mikro düzeyde yaklaşım mı benimsemeliler? Ayrıca, her iki operasyonel düzey de ayrılmaz bir şekilde bağlantılı mı?

2008 mali krizinden öğrenilen derslerden biri, kibirin felakete yol açabileceğiydi. Birçok finansal piyasa oyuncusu, hızlı ticaret ve türev piyasalardan oluşan karmaşık bir sistem aracılığıyla riskle başa çıkabileceklerine inanıyordu. YZ'ye atfedilen neredeyse ilahi fırsatlar, Büyük Durgunluk'tan on yıl sonra öz tatminin geri dönebileceği gerçeğini artırıyor ve bu konuda finansal düzenleyicilerin hazırlıklı olması gerekiyor.

Yapay zeka muhtemelen şu anda geliştirilmekte olan en yenilikçi teknolojidir. Düzenleme, bu dev yeniliğin baskısını boğma riskini taşıyor. Düzenleme sorununun, yukarıda belirtildiği gibi, önemli jeopolitik sonuçları vardır (CRS raporları, 2019). YZ, küresel ekonomik avantaj için büyük yarışta aktif cephenin yeni sınırınıdır. YZ'nin düzenlemesi gelişme hızını yavaşlatabildiği sürece, oynadığı riskleri de hesaba katarak güçlü bir dirençle karşılaşacaktır. İnovasyonun faydaları ile YZ'nin risklerini dengelemek, makro ve mikro düzeydeki ayrıntılara dikkat etmeyi gerektirir. Aynı zamanda, politika yapımcılar, düzenleyici çerçevesini şekillendirmede sektörün potansiyel küresel önemini kabul etmelidir.

YZ Makro Seviye Düzenlemesi

Makro düzeyde, YZ, politika yapımcılar için mevcut düzenleyici araç kutusunu önemli ölçüde iyileştirme potansiyeline sahiptir. Büyük veri kümelerini analiz etme ve çapraz referanslama yoluyla anormallikleri, kalıpları veya eğilimleri belirleme yeteneği, sistem kararlılığı arayan düzenleyiciler için güçlü bir mekanizma sağlar. Ekonomiler giderek daha fazla veri odaklı ve giderek daha fazla birbirine bağlı olduğundan, sistemik istikrarsızlık riski gerçekten de artıyor. Verilerin sistemler ve sektörler arasında ne ölçüde entegre edildiği göz önüne alındığında, enfeksiyon olasılığı artık çok çeşitli yıkıcı potansiyele sahip gerçek bir risktir. Mali sistemler geliştikçe ve yetki alanları arasında birbirine bağlandıkça, bir alana yayılan istikrarsızlık veya belirsizlik hızla ağa yayılabilir. Bu dalgalanmalar teknolojik arızalardan kaynaklanan teknik arızalar olabileceği gibi uygun olmayan uygulamalar veya süreçlerden kaynaklanan finansal problemler de olabilir.

Geçmişte Keynes, ekonomik duyguların "hayvan ruhları" tarafından kontrol edildiğinden pişmanlık duyuyordu, ancak şimdiye ve geleceğe doğru ilerledikçe, bu duygu gelişebilir, böylece "hayvan ruhları" değil "yapay sistemler" hareket edebilir ve ekonomik duyguları belirleyebilir. . Teknoloji ilerledikçe ve sıradan insanların temel süreçleri anlama yeteneği zayıfladıkça, gizemli "hayvan ruhları" ile her yerde bulunan "yapay sistemler" arasındaki ayırım tamamen yok edilebilir. Bu nedenle şeffaflık, SI düzenlemesinin bir diğer önemli direğidir.

Herhangi bir düzenleyicinin hayali elbette mutlak kontroldür. YZ, bu hayale doğru atılmış bir adımı temsil ediyor. Ekonomideki işlemleri ve finansal akışları gerçek zamanlı olarak izleme yeteneği,

düzenleyicilerin geniş finansal riskleri hızlı bir şekilde belirlemesine ve bunları önlemek için harekete geçmesine olanak sağlayacaktır. Herhangi bir otomatik izleme sisteminin, YZ sistemi için parametreleri (tüketici kredisi ve toplam hane geliri gibi) belirlemek üzere başlangıçta bu riskleri ifade edebilmesi hala önemli bir insan unsuru olacaktır. Ancak, makine öğrenimi ile sistem, mevcut parametreleri zamanında artırabilir veya sistem riskini temsil eden yeni parametreler belirleyebilir. Makine tarafından yaratılan bu geniş etkinlik alanında, suçluluk ve sorumluluk kavramlarını yönetmek daha da zordur.

YZ, anahtar tabanlı düzenleyici süreçleri otomatikleştirerek düzenleyici süreçte üretkenliği ve verimliliği de artırabilir. Kara para aklama ve potansiyel terörün finansmanı faaliyetlerinin izlenmesi, AB'nin yakın gelecekte önemli bir fark yaratabileceği kilit alanlardır. Örneğin düzenleyiciler için, AML / CTF projelerindeki "yanlış pozitifler" sorunu, kaynak israfı ve düzenleyiciler için finansal bir endişe kaynağıdır. Hukuki işlemlere ilişkin hatalı şüphelerin sayısını azaltmak, mevzuata olan güveni artıracak ve harcanan zaman ve kaynakları en aza indirecektir.

YZ Mikro Seviye Düzenlemesi

Yapay zeka gelişiminin bu ilk aşamalarında, finans sektöründe YZ düzenlemesine ilişkin tartışmalar, teknoloji uygulamasının işletme düzeyinde izlenmesine odaklandı. Elbette YZ'nin (ve diğer teknolojilerin) regülasyonda (RegTech) kullanımı konusunda önemli ve büyüyen bir çalışma var. Bununla birlikte, piyasa katılımcıları tarafından uygulandığında YZ'nin düzenlenmesine net bir dikkat kombinasyonu odaklanmıştır.

Mali bağlamda hangi spesifik faaliyetlerin veya süreçlerin düzenlenmesi gerektiğine ilişkin tartışmalar, müşteri bilgilerinin kullanımına odaklanır. Bu düzenleyici "acı noktaları" üç kategoride özetlenebilir:

- ◆ Finansal karar vermede tarafsızlık ve ayrımcılık
- ◆ Veri kümeleri ve nihayetinde taahhüt tabanlı bir model risk yönetimi
- ◆ Siber güvenlik, bilgi kaynaklarının gizliliği ve şeffaflığı

Sürdürülebilir Öz Düzenlemenin Önemi (veya dengesiz yaklaşım riski)

Yukarıdaki tartışmalar, YZ'nin finans sektöründe kullanımıyla ilişkili geniş potansiyel faydaları ve ciddi riskleri vurgulamaktadır. YZ teknolojisi geliştikçe, politikacılara yeniliği kamu refahına yönelik potansiyel risklerle dengeleme görevi verilecek. Bir paydaşı diğerlerinin pahasına kayırmak için AB'nin gelecekteki düzenlemesini manipüle etme girişimlerinin, finans sektöründe piyasa bozulmalarına zarar vermesi muhtemeldir. YZ HLEG ve OECD'nin son belgelerinde somutlaştırıldığı gibi, ortaya çıkan YZ düzenleyici konsensüs, uygulandığı takdirde birleşik bir şekilde uygulanması gereken net bir düzenleyici yol sağlar. Mali sektörde, SZ düzenlemesi, SZ'nin "çarpık" ve "dengesiz" sonuçlardan (aşağıda açıklanmıştır) kaçınmak için kullanıldığı üç bağlamın tümünü dengelemelidir. YZ düzenlemesi, (1) finansal hizmetler sağlamak için YZ'yi kullanan finansal firmalara, (2) düzenlemelere uymak için YZ'yi kullanan firmalara ve (3) denetlemek için SI kullanan düzenleyicilere tutarlı ve eşit bir şekilde uygulanmalıdır.

"Piyasa çarpıklıkları", "çarpık sonuçlar" ve "düzenleme dengesizlikleri"nden bahsediyorsak, bu ifadelerin anlamlarını net bir şekilde tanımlamak önemlidir. Bu nedenle, aşağıdaki tartışma, düzenleyiciler ve firmalar için değişen derecelerde uygun olan YZ düzenleyici konumuyla ilişkili temel YZ düzenleyici ilkelerine yönelik potansiyel riskleri ortaya koymakta ve böylesine dar bir yaklaşımın sonuçlarını açıklamaktadır.

1. YZ kuralları, düzenleyiciler için diğer paydaşlara göre daha elverişli/izin verilebilir

Yasa koyucular, doğrudan yabancı yatırımları düzenleyicileri ve onların FM teknolojilerinden tam olarak yararlanma yeteneklerini (yani, AML tespit sistemlerini insan kontrolünden kurtararak) kayıracak şekilde düzenlerse, daha geniş risk ekonomik israftır. Ekonomideki kayıplar, modern düzenlemelerin gerektirdiği nüanslardan yoksun olan otomatikleştirilmiş YZ sisteminden kaynaklanmaktadır. İnsan düzenleyiciler tarafından kontrol edilmeyen ve veri gizliliği ilkelerine uymayan (mevcut tüm kaynaklardan çevrimiçi kullanıcı verilerini silebilir, çapraz referans verebilir ve analiz edebilir) düzenleyici bir YZ sistemi,

ekonomik ve ekonomik birimlere yarardan çok zarar verebilir. Bu gibi durumlarda faaliyet gösteren finansal piyasa katılımcıları, rastgele otomatik düzenleyici müdahaleye tabi olabilir ve insan aracının kabul edilebilir gördüğü durum ve koşullara yanıt vermeleri gerekebilir. YZ yönetmeliği, düzenleyicilere uyum bağlamında firmalar için uygundur.

Hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesine karşı çıkmak zordur. Ancak bu uyum şeffaf olmayan, azalan ve kendi kendini tatmin eden bir şekilde yapıldığında yasal uyum anlamını yitirmektedir. SI destekli bir uyumluluk çerçevesi, bir düzenleyiciye bilgi gönderdiğinde ve bu bilgi, düzenlemeye tabi olmayan ve hatta düzenlemeye tabi firma ile ilişkili bir insan aracı tarafından yönetilmediğinde, o firma kaçınılmaz olarak uyum kültürünü aşındıracaktır. Uyum, hesap verebilirlik, şeffaflık ve hesap verebilirlik gerektirir. İşleyen bir otonom YZ sisteminin firmayı günden güne koruduğu yerde, ilerleme için bu erdemler ortadan kalkacaktır.

2. Hizmet sunumu bağlamında firmalar için uygun/izin verilen YZ düzenlemesi

Veri koruma yasaları, müşterilere finansal hizmetler sağlamak için kullanılan İK sistemleri bağlamında belki de en önemli yasalardır. Başlıca riskler, bu bilgilere sahip olan ve bunu YZ sistemine dahil etmeyi başaran şirketlerin bu bilgileri görmezden gelmesidir. Mali hizmetlerin sağlanmasında düzenlenmemiş bir RZ, ayrımcılığa dayalı potansiyel sonuçlara da izin verir. Bu sorunun çözümü, belirli kararlar üzerinde insan kontrolüne duyulan ihtiyaç gibi görünüyor. Özellikle finans firmalarının siber güvenlik politikalarına ve fiziksel ağlarına YZ'yi nasıl dahil edeceklerine dair talimatları olmadığında, hizmetlerin sunumunda SI kullanımına ilişkin düzenleme eksikliği, daha büyük siber güvenlik riskleri oluşturur. Bu tür kurumsal düzeydeki riskler aynı zamanda tüm finansal piyasaları etkileyen yıkıcı sistemik risklere dönüşme potansiyeline de sahiptir.

YZ, finansal hizmetleri ve standartlara uyumu artırma konusunda büyük bir potansiyele sahiptir. Teknoloji ilerledikçe ve politikacılar daha katı düzenlemeler hakkında düşünmeye başladıkça, kilit soru dengedir. OECD ve AB belgelerinde yer alan AB düzenlemesinin temel ilkeleri iyi bir başlangıç noktasıdır. Bu başlangıç noktasının belirli yargı yasalarına nasıl dönüştürüleceği, SR'nin yenilik potansiyeline yönelik risklerin dikkate alınmasını gerektirecektir. Finansal piyasa politikacıları bu unsurlarla mücadele ederken, paydaşların çıkarlarını da dikkate almak gerekir. Bu tür politikacılar lehine, bu makale bu paydaşları belirlemeyi, çıkarlarının doğasını keşfetmeyi ve YZ teknolojisinin gelişimiyle ilişkili risk ve faydalara maruz kaldıklarını açıklamayı amaçlamaktadır.

Düzenlenmemiş bir yaklaşım, sistemin hayati finans sektörünü risk ve belirsizliğe maruz bırakan bir Vahşi Batı ortamı yaratabilir. Öte yandan aşırı düzenleme, yeniliği boğabilir ve "dördüncü sanayi devrimi"nin zirvesinde yargı yetkisinin iradesini nispeten zayıflatabilir.

SONUÇ

Finans sektöründe İK düzenlemesinin özü, düzeyi ve uygulaması, bir dizi ilgi ve düşüncüyü dengelemeli ve bütünleştirmelidir. Uluslararası sahnede ortaya çıkan YZ düzenlemesinin yerleşik temel ilkeleri faydalı bir pusuladır. Bu temel ilkelere (şeffaflık, hesap verebilirlik, veri koruma ve gizlilik) ek olarak, yasa koyucuların finans sektöründeki tüm paydaşları YZ düzeyinde oyun alanına yerleştiren tutarlı ve eşit uygulanabilir bir düzenleyici çerçeve geliştirmesi önemlidir.

KAYNAKÇA

1. C Goodhart, P Hartmann, D Llewellyn, L Rojas-Suarez, and S Weisbrod, Financial Regulation: Why, how and where now? 2 (Routledge: 1998).

2. 24.DW Arner, J Barberis, and RP Buckley, "FinTech, RegTech, and the Reconceptualization of Financial Regulation", (2017) 37 Nw. J. Int'l L. & Bus. 371.

3. Deloitte, The New Physics of Financial Services: How Artificial Intelligence Is Transforming The Financial Ecosystem, available in pdf at <https://www2.deloitte.com/qa/en/pages/financial-services/articles/artificial-intelligence-transforming-financial-ecosystem-deloitte-fsi.html> (Elde edildi 9

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Eylül 2021)

4. “National Strategy for Artificial Intelligence #AIFORAL”,
https://www.niti.gov.in/writereaddata/files/document_publication/NationalStrategy-for-AI-Discussion-Paper.pdf (Son giriş 29 Eylül, 2021).

5. <http://ai-elsi.org/wp-content/uploads/2017/05/JSAI-Ethical-Guidelines-1.pdf>. <https://gdpr-info.eu/art-22-gdpr/>

6. Artificial intelligence and National Security, Congressional Research Service (Elde edilme tarihi 30 Ocak, 2021) <https://crsreports.congress.gov> (R45178).

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(35)

Omar MOTAHAR¹⁹⁰

***THE IMPACT OF THE TRIBAL ENTITY and ITS CLASH WITH THE STATE ON THE
TRANSFORMATION OF THE YEMENI STATE TO A FAILED STATE***

**YEMEN DEVLETİNİN BAŞLANGIÇ DEVLETİNE DÖNÜŞÜMÜNDE AŞIRI BİRLİK VE
DEVLET İLE ÇATIŞMASININ ETKİSİ**

ABSTRACT

The complexity of the relationship between the tribal entity and the state of Yemen in many aspects like socially, politically, security, and severity. And the impact that the tribal entity has on the state that lade to many conflicts and development failed and even creating conflict and problems to the state which lade to the announcement of Yemen as failure state, the most important points and cases and dimensions that shows how the Yemeni tribe impacted the Yemen sovereignty as a state will be discussed in farther detailed in this paper.

Keywords: Tribe, Yemen, Politics, Security, Sovereignty.

ÖZ

Aşiret varlığı ile Yemen devleti arasındaki ilişkinin sosyal, politik, güvenlik ve ciddiyet gibi birçok açıdan karmaşıklığı. Ve aşiret varlığının birçok çatışmaya ve gelişmeye yol açan devlet üzerindeki etkisi, başarısızlığa uğrayan ve hatta Yemen'i başarısız devlet ilan eden devlete çatışma ve sorun yaratan, en önemli noktalar ve vakalar ve boyutların nasıl olduğunu gösteren en önemli noktalar. Yemen kabilesinin bir devlet olarak Yemen egemenliğini etkilediği bu makalede daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aşiret, Yemen, Politika, Güvenlik, Egemenlik.

¹⁹⁰ Graduate Student; Omar.motahar@gmail.com

INTRODUCTION

It was announced recently that the Yemeni state is a failed state after continually been in the midst of the current civil war, and it has suffered from many economic, political and security problems despite the fact that Yemen has the elements and the characteristics of a successful state such as an excellent geographical location and strategic importance, homogeneous demographic reality, environmental diversity and other valuable natural resources, in addition to its existence Next to the richest countries in the Middle East, so a lot of questions and arguments were emerged and one question was raised above all others, what happened? And How Does The Tribal Entity And Its Collision With The State Affect The Transformation Of The Yemeni State Into A Failed State?

This paper focuses on the role of the tribal entity in weakening the construction of the Yemeni state and the tribal role in complicating all the challenges and difficulties facing the state, leading to the failure of the Yemeni state after it was dragged and drowned in a civil war fire which still burning until today. In this paper I will start by explain the background of Yemen tribal entity and its structure, also I will present an explanation that provide a clear comprehending about the tribal law and policies. Also how the tribal customs and customary Law underestimate the law of the state. After that I will talk about the state of the Yemeni tribal entity with the Yemeni government after the unification of the country. As well as the relationship between the state and the tribal entity. Also I will talk about the tribal impact on Yemen sovereignty as a state. In this paper, I will look into the data, events, and statements, especially those related to the legal, political, social, and security aspects of the country that has been distorted by the tribal entity through its rival to the state sovereignty, national identity, and the prestige of Yemen as governmental state, through clarifying the tribe's role in complicating political differences and internal conflicts in Yemen until the current civil war that is happening now after The events of the Arab Spring and the war against the Houthis in the north of the country led by the Arab coalition led by Saudi Arabia since 2015.

The Tribal Entity, Background, Structure, Law, And The State

Yemen is famous for its tribes. All observers agree that tribes are powerful political actors in Yemen and central to Yemeni culture and society. Yet there is no agreement on the precise definition of a tribe, and there is no consensus on the nature of the relationship between Yemeni tribes and the Yemeni state. As a result, there is a broad consensus that tribes are important in understanding Yemeni politics and society at the same time there is widespread confusion about what a tribe is. One way to think about the concept of tribe might be as a form of social organization with its own ethics, system of justice and politics. This view of tribes is focused on the internal affairs of the tribe and speaks about tribal custom, another way to think of tribes might be their independent force in relation to the state. This view of the tribe focuses on their “foreign relations” with the rest of society on the other hand, tribes, or tribalism, is as an ethic or set of political values in a national context. This view of tribalism is focused on the ways that tribalism is used in national politics for a political agenda.

Yemen tribal laws and procedures, as these constitutions the most widespread and applied informal justice systems in Yemen. Historically, Yemen tribal population can be found in the north and eastern areas, and belong to either one of the two major confederations, HASHID and BAKIL. But generally, the majority of Yemen population is identified as a tribe member. And also how the state so far been unable to fully exercise its judicial authority through the court system, as a result of which the tribal system is the predominant arena of justice today. tribal influence of tribal dispute resolution mechanism (TADRM) on the arbitration system in Yemen and also stated that Yemen is categorized as one of the highest tribal countries. the tribal influence of tribal dispute resolution mechanism TADRM is more preferable than arbitration system and going to replace the formal arbitration system on the other hand tribal entity stricter laws on the aspect of laws to combat the tribal interference on the arbitration as well as the adverse effects on justice. Also, it contributes to the knowledge of the extent of TADRM influence on arbitration, which goes as far as the tribes, settling most of the society disputes at a rate of 80%, by applying a customary law (tribal law). And give themselves the authority and the legitimacy to negotiating the sate about different matters as they have their own laws. We cannot forget that since the birth of The Republic of Yemen in 1990 from the union

of the South and the North. The threat of multidimensional internal struggle for power is born. In this struggle, the tribes have so far succeeded to prevail on the central government, making of their occult alliances to radical Islamists and the kidnapping of foreigners the core of a bargaining with the government, this behavior has settled new rules in the political and social life of this country and how it may grow to threaten the state itself and undermine its supports, if the “law” of the tribe is allowed to dwarf the state. the fiercely tribal population may provide a potential inroad for Islamic extremism in the whole region. And It is no coincidence that al-Qaeda found in this country an outpost for its militants, although the state officially distances itself from terrorism.

The state of Yemen and the challenges faced by the tribal entity

Since the birth of the Yemen as a democratic country and the resent conflicts and challenges, the country keep struggling to establish legitimacy and address its most pressing issues so that it can have a strong base or a start to build a strong system that the country can rely on. tribal law and traditions plays an important role in restoring a degree of stability because government capacity is extremely limited. This is particularly true given increasing conflicts and emerging sectarian and political divisions in the country. State and rule of law institutions are not only weak and ineffective outside of the main cities but also widely untrusted. Yemenis have relied on indigenous tribal traditions to regulate conflict and establish justice for centuries, if not millennia. Tribal law has effectively handled conflicts between various tribes, between tribes and extractive companies, and between tribes and the government. But in what price, the country system is now presented as weak untrustworthy system and the tribal entity gained strength above the system and the state law, which they did not help to imply but impaled their own laws according to their benefits. Most Western observers and urban Yemenis believe that tribes and the tribal system have been an impediment to state building and development in Yemen. And, indeed, there have been tribal leaders who traded the needs of their people for political influence and who were part of the corrupt patronage network that undermined the state. In fact, in some cases the state actually creates tribes. After the war in 1994, the Salih regime attempted to rebuild tribal social organization in southern Yemen as a means of extending its control into the territories of the Yemeni Socialist Party. In this case, instead of the tribe replacing the state where the state is incapable, the state is creating the tribe to extend its influence and enhance its capabilities, which later on gave the tribal entity the power and the means to have a huge influence in the state sovereignty and legitimacy.

Tribal impact on Yemen sovereignty as a state

The difficulties and challenges that faced the Yemen State unity since its establishment were not confined to the union of two states with different political systems, but with a different social reality where the tribal domination prevails in the societies of the north and most areas of central Yemen, while the teachings of socialist values prevail in the south, and after the war of secession in 1994 And spread in most of the southern governorates and increased its penetration in the legal, political, economic and security frameworks of the Yemeni state and increased the complexities of political differences and weakened all steps to consolidate the supreme national identity and state sovereignty, especially in the areas outside the city capitals. And entered into trade-offs with the political and regional powers at the expense of state sovereignty and law, and then the period of the Arab Spring and the Houthi takeover of most of the northern governorates, including the capital city of Yemen Sana'a and then the incident of the flight of legality government occurred and then resorted to the Arab coalition led by Saudi Arabia to confront the Houthis, which the tribe had a fundamental role in all of Those dramatic details that led the Yemeni state to failure. The evidences of the tribal entity impact on the state can be shown in these three points Firstly, there are terrorist groups, and some internal forces which are an out of the law and the authority of the state, have found a safe haven in the arms of the tribal entity. Secondly, the state of Yemen sought to avoid the tribe's dilemma with a purpose to containing the tribal entity by creating the Ministry of Tribal Affairs, which worked in reverse and increased the tribal entity penetration of state affairs and was later canceled. Thirdly, the emergence of the so-called tribal wing within most of the Yemeni parties, which serves as a link between

the interests of tribal leaders and political leaders in those parties under the umbrella of party and political pluralism and political participation.

CONCLUSION

After studying the nature and structure of the tribe entity in Yemen, also the tribal entity impact will be traced in Yemeni state's attempt to complete building the Yemeni unity and to establish its legal, political, economic and security bases, with a focus on the role of the tribal entity influence in the most prominent historical milestones that the state has gone through, such as going through the war of secession and the legislative and presidential elections and Yemen's efforts to establish security and identity Patriotism. Until the events of the Yemeni spring and the war of legitimacy with the Houthis, the role of the tribal entity will be determined in the legal, political, economic and security aspects in delivering or leading the Republic of Yemen into weakness and even collapse and failure.

the complexity of the relationship between the tribal entity and the state of Yemen in many aspects like socially, politically, security, and severity. And the impact that the tribal entity has on the state that lade to many conflicts and development failed and even creating conflict and problems to the state which lade to the announcement of Yemen as failure state, the most important points and cases and dimensions that shows how the Yemeni tribe impacted the Yemen sovereignty as a state can be concluded as fallowed first, The legal dimension: competition between tribal entity and tribal provisions, against the state laws, government official decisions, and constitutional provisions. Second, The political dimension: the existence of polarization and mutual attraction between the political and tribal forces, especially the political parties of the state, on the basis of exchanging interests away from national interests and identity. Third, The Economic Dimension: The tribal leaders (shakis) influence and their interests, conflict with the country's economic and development plans. Last but not least, The security dimension: The possession of various kinds weapons by the Yemeni tribes and their ability to display and use it in the face of the state and its security and military agencies, especially in its regions, which effected and emptied the state of its prestige and sovereignty internally and embarrassed it externally.

REFERENCES

- 1- **Tribal conflicts cause political, social and economic loss**
Mojalli, Almigdad. "Tribal conflicts cause political, social and economic loss." Yemen Times 16, no. 1238 (2009).
- 2- **Tribal Governance and Stability in Yemen**
Al-Dawsari, Nadwa. Tribal governance and stability in Yemen. Vol. 24. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2012.
- 3- **Tribal Mediation In Yemen And Its Implications To Development**
Adra, Najwa. "Tribal mediation in Yemen and its implications to development." (2011): 1-19.
- 4- **Understanding the Role of tribes in yemen**
Schmitz, Charles. "Understanding the Role of Tribes in Yemen." CTC Sentinel 4, no. 10 (2011): 17-21.
- 5- **Yemen Prospects for State Failure — Implications and Remedies**
Juneau, Thomas. "Yemen: Prospects for State Failure—Implications and Remedies." Middle East Policy 17, no. 3 (2010): 134-152.
- 6- **Yemen The Law of the Tribesmen Is there a Pilot in the Cabin**
Karoui, Hichem. "Yemen: The Law of the Tribesmen... Is There a'Pilot'in the Cabin?." Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences, Forthcoming (2010).
- 7- **Yemen, the Tribe and the State**
Manea, Elham M. "Yemen, the Tribe and the State." In international colloquium on Islam and Social Change, University of Lausanne, pp. 10-11. 1996.
- 8- **The Tribes that Bind: Yemen and the Paradox of Political Violence**

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

Jones, Clive. "The tribes that bind: Yemen and the paradox of political violence." *Studies in Conflict & Terrorism* 34, no. 12 (2011): 902-916.

9- Democratic Governance in a Tribal System

Al Asrar, Fatima Abo. *Democratic Governance in a Tribal System*. International Policy Fellowship Program, Open Society Institute, 2006.

10- 7- State and Non-State Justice in Yemen

Al-Zwaini, Laila. "State and Non-State Justice in Yemen." In Paper for the conference on the Relationship between State and Non-State Justice Systems in Afghanistan, Kabul, pp. 10-14. 2006.

11- Sufyān's "Hybrid" War: Tribal Politics during the Ḥūthī Conflict

Brandt, Marieke. "Sufyān's "Hybrid" War: Tribal Politics during the Ḥūthī Conflict." *Journal of Arabian Studies* 3, no. 1 (2013): 120-138.

The Influence of the Tribal Dispute Resolution Mechanism on the Arbitration System in Yemen

Marieke Brandt (2013): Sufyān's "Hybrid" War: Tribal Politics during the Ḥūthī Conflict, *Journal of Arabian Studies: Arabia, the Gulf, and the Red Sea*, 3:1, 120-138

12- The Position of Shaykhs Among the Northern Tribes of Yemen

Dresch, Paul. "The position of Shaykhs among the northern tribes of Yemen." *Man* (1984): 31-49.

13- The Tribes of Yemen a Threat to Stability or Asset to Unification Part One

Horton, Michael. "The Tribes of Yemen: A Threat to Stability or Asset to Unification? Part One." *Terrorism Monitor* 9, no. 1 (2011).

(36)

Özlem AKBUDAK

DOĞU TÜRKİSTANLI KAZAK TÜRKLERİ TARAFINDAN TÜRKİYE’DE KURULAN SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ ve BUNLARIN FAALİYETLERİ: KAZAK TÜRKLERİ EĞİTİM ve ARAŞTIRMA DERNEĞİ ÖRNEĞİ
NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS FOUNDED IN TURKEY BY KAZAK TURKS FROM EASTERN TURKISTAN and THEIR ACTIVITIES: THE CASE OF THE KAZAK TURKISH EDUCATION and RESEARCH ASSOCIATION

ÖZ

Yaptığımız bu çalışmanın amacı Çin zulmünden kaçıp Hindistan üzerinden 1950 sonrası Türkiye’ye yerleşen Doğu Türkistanlı Kazak Türklerinin Türkiye’de kurdukları derneklerin “Doğu Türkistan Davası” na yaklaşımını ve “Doğu Türkistan davası” için yaptıkları faaliyetleri akademik yöntem içerisinde incelemeye çalışmaktır.

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra 1991 yılında Türkistan topraklarının batı kısmında Kazakistan Cumhuriyeti kurulmuştur. Kazakistan Cumhuriyetinin kuruluşundan bir yıl sonra Çin Halk Cumhuriyetiyle ilk diplomasi ilişkilere başlanmış bu ilişkiler gelişerek günümüze kadar süre gelmektedir. Ancak Kazakistan’ın 1991 yılında bağımsızlığıyla birlikte Çin ile günümüze kadar süren ilişkilerinden dolayı Kazakistan Cumhuriyeti ve diasporadaki Kazaklar Türkleri “Doğu Türkistan Davası” na hassasiyetle yaklaşmaktadır. Aynı zamanda Kazakistan’ın bağımsızlığıyla birlikte Türkiye’deki Doğu Türkistanlı Kazak Türkleri vatanlarını Kazakistan olarak ifade etmişler ve bazı Doğu Türkistanlı aileler Kazakistan’a göç etmişlerdir. Türkiye’de kalan Doğu Türkistanlı Kazak Türkleri ise kurdukları derneklerle Türkiye-Kazakistan arası ilişkilerde birer köprü vazifesi görmektedir. Bu misyonda faaliyetlerini en aktif bir şekilde yürüten Kazak Türkleri Eğitim ve Araştırma Derneğidir.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Türkiye’ye Kazak Göçü, Kazakistan Çin İlişkisi, Kazak Türkleri Eğitim ve Araştırma Derneği.

ABSTRACT

The aim of this study is to try to examine the approach of the associations established in Turkey by The Kazakh Turks of East Turkistan who fled Chinese persecution and settled in Turkey after 1950 through India and their activities for the "East Turkistan case" within the academic method.

After the dissolution of the Soviet Union, the Republic of Kazakhstan was established in the western part of Turkistan in 1991. A year after the establishment of the Republic of Kazakhstan, the first diplomatic relations with the People's Republic of China began, and these relations continue to this day. However, due to kazakhstan's relations with China since its independence in 1991, the Kazakh Turks in the Republic of Kazakhstan and the diaspora approach the "East Turkistan Case" with sensitivity. At the same time, with the independence of Kazakhstan, Kazakh Turks from East Turkistan in Turkey expressed their homeland as Kazakhstan and some Families from East Turkistan emigrated to Kazakhstan. Kazakh Turks from East Turkistan who remain in Turkey serve as bridges in the relations between Turkey and Kazakhstan with the associations they have established. It is the Kazakh Turks Education and Research Association that carries out its activities in the most active way in this mission.

Keywords: Turkestan, Kazakh Migration to Turkey, Kazakhstan China Relationship, Kazakh Turks Education and Research Association.

GİRİŞ

Türkistan terimi, Türk kelimesine Farsça –istan ekinin ilave edilmesiyle oluşmuş, Türklerin yurdu, memleketi, ülkesi anlamına gelmektedir (Togan, 1981, s. 1-2). Tarihçilerin verdiği bilgilere göre Türkistan kelimesi Sakalar (İskitler) devrindeki abidelerde (M.Ö. VII. asır ve M.S. il. asırda) "Türkistanak" olarak ifade edilmiştir (Gültepe, 1996, s. 49). Arap seyyahı Yakubi “Kitabü'l-Buldan” isimli eserinde Türkistan terimini Volga Nehri'nden başlayıp Tanrı Dağlarının doğu tarafında kalan toprakları ifade etmek için kullanmıştır (Kul, 2019, s. 19). Çarlık Rusya ve Çin arasında 1884 yılında imzaladıkları İli anlamasıyla Türkistan toprakları Doğu- Batı olarak ikiye ayrılmıştır. Bu yüzden Çinliler tarafından işgal edilen yerlere Doğu Türkistan, Ruslar tarafından işgal edilen yerlere ise batı Türkistan denilmiştir. 18 Kasım 1884'te Çin tarafından Doğu Türkistan'a “Hsin-Chiang (Xinjiang)”adı verilmiştir (Yıldırım, 2016, s. 34).

Doğu Türkistan kuzeybatısında Kazakistan, kuzeydoğusunda Moğolistan, doğusunda Çin, güneyinde Tibet Özerk Bölgesi, güneybatısında Keşmir ve Pakistan, batısında ise Tacikistan ve Kırgızistan ile komşudur. Yüksek dağlarla çevrili Doğu Türkistan'ın kuzeyinde Altay, güneyinde Himalaya, Karakurum ve Karanlık dağları yer almaktadır. Kuzeyde kalan kısmına İli Havzası (Cungarya), güneyinde kalan kısmına ise Tarım Havzası (Kâşgaria) denilmektedir (Tuncer, 1949-1964 Yılları Arasında Doğu Türkistan'da İstiklal Mücadelesi Ve Türkiye'ye Yapılan Göçler, 2015, s. 1).

1911'de Çin Cumhuriyeti'nin kurmasından sonra, merkezden tayin edilen Çinli Genel Valiler Doğu Türkistan'da hakimiyetlerini güçlendirmek için bölge halkına baskılar yapmışlardır. Özellikle 1933'ten sonra Sheng Shih-tsai'in iktidara gelmesiyle bölge halkına yapılan baskı ve zulümler kademeli bir şekilde artmıştır. Bu dönemde Çinlilerin Doğu Türkistanlılara yaptığı baskı ve eziyetlerden söyle bahsedebiliriz: Sebepsiz yere yapılan tutuklamalar, küçük suçlardan dolayı yapılan idamlar, okullarda verilen Türkçe eğitimin yasaklanması, toprakların Çinlilere verilmesi, vergilerin artırılması, kurbanlarının başına elektriği ileten bir başlık giydirerek masumun gözlerini dışarı fırlatmak, kurbanların baş ve ayaklarını farklı makinelerle bağlayarak zıt yönde hareket ettirmek, kızgın demirle vücudu dağlamak, dağlanmış vücut üzerine kızgın yağ dökmek, vücudun çeşitli yerlerine demir çiviler ve gramofon iğneleri çakmak. kurbanların cinsiyet uzuvları üzerine kolayca vurmayı sağlayacak şekilde oturtmak, parmakları ve topukları birbirine iğne iplik veya telle dikmek, kadınların çıplak olarak göğüslerine vurmak, ve diğer cinsel organlarına akıl almaz işkenceler uygulamak, hiç ışık ve hava girmeyen zindanlara hapsederek orada açlıktan ölüncüye kadar bırakmak, kurbanları tehlikeli ağır işlerde kullanarak öldürmek, binlerce harp esirini iple bağlayıp yere yatırarak, üzerinden kamyon geçirerek öldürmek. (Tuncer, 1949-1964 Yılları Arasında Doğu Türkistan'da İstiklal Mücadelesi Ve Türkiye'ye Yapılan Göçler, 2015, s. 103) Yaşanan bu zulümlere dayanamayan Doğu Türkistanlı Kazak Türkleri göç etme kararı almışlardır (Forbes, 1990, s. 63).

Doğu Türkistanlı Kazak Türklerinden olan Elishan Batur, amcazâdesi Aduvbay Bayğazanoğlu'nun liderliğinde ilk kabileyi 1934 yılında Barköl'den Şin Şin Sa yolu üzerinden Çinli Müslüman yönetiminde bulunan Gansu'ya göç ettirmiştir. “Aduvbay kafilesi” Doğu Türkistan'dan Sheng iktidarı sonrası ayrılan ilk kabilelerdir. Çinliler Kazak Türklerinin bölgeyi terk edebileceklerini düşünmedikleri için hiçbir tedbir almamışlar ve bu ilk kabile çok rahat bir şekilde hedeflerine ulaşmıştır. İlk göçün başarılı olmasında sonra 1935 yılında Elishan Batur da Barköl'den Gansu'ya doğru göç etmeye karar vermiştir. Ancak bu göç hareketi ilk giden kabilenininki kadar kolay olmamıştır. Göçten haberi olan Çinliler tam teçhizatlı ve donanımlı bir şekilde Şin Şin Sa yolu üzerinde Elishan Batur kafilesiyle Mart 1935'te Dongbastav savaşını yapmıştır. Saatler süren amansız bu mücadelede Çin tarafı büyük kayıplar vermiştir. Uzaktan görülen koyun sürüsünün çıkardığı bir toz bulutu savaşın seyrini değiştirmiştir. Çinliler kabileye yardım geldiğini düşünerek Elishan Batur kafilesine teslim olmayı akıllı bir yol olarak görmüşlerdir. Böylece Çin askerlerinin silahları alındıktan sonra serbest bırakılmıştır. Elishan Batur kafilesi Gansu'ya doğru yeniden hareket etmişlerdir (Tuncer, 1949-1964 Yılları Arasında Doğu Türkistan'da İstiklal Mücadelesi Ve Türkiye'ye Yapılan Göçler, 2015, s. 105-106).

Sheng Shi-cai yönetimi Barköl'de bulunan Kazak Türklerine baskılarını sürdürmekteydi. Kazak Türklerinden Zayıp Teyci, Elishan Batur' dan Gansu' da kendilerine iyi davranıldığı ve rahat oldukları yönünde haberlerini aldıktan sonra 1936'da Barköl'den Gansu'ya doğru yola çıkmıştır (Tuncer, XX.Asırda Doğu Türkistan'da Göçler, 2015, s. 201)

Gansu bölgesi bu dönemde Ma Lu Jang'ın hâkimiyeti altındaydı. Gansu'ya gelen Aduvbay, Elishan Batur ve Zayıp Teyci kabileleri ilk zamanlar Çin zulmünden sonra rahat ettilerse de zaman içinde bu bölgede de sıkıntılar başladı. Gansu'da Pekin hükümetinin Ma Lu Jang üzerinden Kazak Türklerine baskısı devam etmiştir. Bu bölgede de rahat yüzü göremeyen Kazak Türkleri 1940'lı yıllarda Elishan Teyci'nin liderliğinde Tibet üzerinden Hindistan'a ve Pakistan' göç etmişlerdir (Gayretullah, Altaylarda Kanlı Günler, 2017, s. 81).

Kazak Türkleri 1940'tan 1950'ye kadar Hindistan'da geçirdikleri zaman içerisinde dil, kültür, din yönünden buraya uyum sağlayamamışlar, aynı kök ve tarihten olan Türkiye'ye göç edip gelecek nesillerinin Türkiye'de yetişmesini amaçlamışlardır. Doğu Türkistan'dan Hindistan'a sığınan Kazak Türkleri II. Dünya Savaşının sona ermesinden sonra, Hindistan Büyük Elçiliğine müracaat ederek göç taleplerini iletmışlerdir. Ancak Türkiye dönemin sıkıntılarını üzerinden atamadığı için göç taleplerine olumsuz yanıt vermiştir. 1948'de Hindistan ikiye ayrılmış Müslüman Kazak Türkleri Pakistan'a yerleşmişlerdir. 1949 yılında Pakistan'ın Peşavar şehrinde Kazak Türkleri aralarında dayanışmayı sağlayarak Doğu Türkistan Kazak Muhacirin Derneğini kurmuşlardır. (Altay, 2000, s. 15-28). Türkiye'ye göç etme isteğinde ısrarlı olan Kazak Türkleri kurdukları dernek aracılığıyla 1950 yılında tekrardan Türkiye'ye Pakistan Büyükelçiliğine göç taleplerini iletmışlerdir. Aradan bir yıl sonra Türkiye'den gelen cevapta Kazak Türklerinin iskânlı göçmen olarak kabul edeceklerini, ancak bürokratik işlerin tamamlanması için bir süre beklemelerini gerektiği beyan etmişlerdir. Yine aynı yıl içerisinde Hüseyin Teyci, Delilhan Canaltay, Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf gibi liderler 1949'da Doğu Türkistan'ın Çin Komünist Partisi tarafından işgaliyle başlayan komünist rejime boyun eğmek istemedikleri için vatan için vatanlarından ayrılarak Tibet üzerinden Keşmir'e ulaşmışlardır. Pakistan'daki Kazak Türkleri gelenlerle temasa geçerek Türkiye'ye göç için yaptıkları müracaatın kabul edildiğini, kendilerinin de bu yolla müracaatta bulunmalarını tavsiye etmişlerdir. İsa Yusuf ve Mehmet Emin Buğra 1951 yılında Türkiye'ye gelmiş ve bu liderler Kazak Türklerinin iskânlı göçmen olarak kabul edilmelerini sağlamak için dönemin üst düzey devlet adamları ve gazetecileri ile görüşmüşlerdir. Yapılan görüşmeler meyvelerini vermiş, 13 Mart 1952 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti, Pakistan ve Hindistan'da müşkül durumda olan 1850 Doğu Türkistanlı mülteciyi iskânlı göçmen olarak resmen kabul etmiştir. İlk olarak Eylül 1952'den itibaren 1954 senesinin Nisan'ına kadar kabileler halinde Türkiye'ye gelen Doğu Türkistanlı Kazak Türkleri Zeytinburnu, Tuzla ve Sirkeci'deki göçmen misafirhanelerinde kalmışlardır. Gelen aileler ilgi ve alakalarına göre Anadolu'nun çeşitli şehirlerine yerleştirilmişlerdir. Daha sonra geçim sıkıntısı çeken bazı aileler ilk geldikleri yer olan İstanbul'a tekrardan geri dönmüşlerdir (Emet, 2018, s. 25).

Türkiye'deki Doğu Türkistanlılar, vatanları olan Doğu Türkistan'ı, burada yaşayan soydaşlarını ve Doğu Türkistan'da yaşanan Komünist Çin zulmünü Türkiye'deki insanlara tanıtarak ilk faaliyetlerine başlamışlardır. Doğu Türkistanlılar davalarını daha geniş çevrelere duyurmak maksadıyla hiç vakit kaybetmeden bir araya gelerek 1960 yılının mart ayında Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti'ni kurmuşlardır (Tuncer, Türkiye'de Yaşayan Doğu Türkistanlıların Kurduğu Sivil Toplum Örgütleri ve Bunların Faaliyetleri: Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti Örneği, 2018, s. 206).

Cemiyet başkanlığını 1977 yılına kadar sürdüren İsa Yusuf Alptekin sağlık problemleri nedeniyle yerini Hacı Osman Taştan'a bırakmıştır. İsa Yusuf Alptekin'in tüm gayretlerine rağmen Doğu Türkistanlılar arasında milli birlik sağlanamamıştır. Doğu Türkistan Türkleri şahsi kavgalara tutuşmuş ve bu yüzden millet esasına dayalı dernek ve vakıflar kurmuşlardır (Gayretullah, Sömürülen Vatan Türkistan, 2013, s. 143).

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından 1991 yılında Türkistan topraklarının batı kısmında kurulan Kazakistan Cumhuriyeti 1992 yılında Çin ile ilk diplomatik ilişkileri kurmaya başlamış ve bu ilişkiler stratejik ortaklık halinde günümüze kadar gelmektedir. 1992 yılının şubat ayında Çin Halk Cumhuriyeti Almatı'da, aynı yılın aralık ayında Kazakistan Cumhuriyeti de Pekin'de büyükelçilik açmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi amacıyla 1992 yılında Kazakistan Cumhuriyeti tarafından hazırlanan bir heyet Çin Halk Cumhuriyetini ziyaret etmiştir. İki ülke arasında "Kültürel İşbirliği Sözleşmesince" kültür, eğitim, toplum bilimleri, sağlık koruma, matbaacılık, yayıncılık, radyo yayınları, televizyon ve sinemacılık alanlarında işbirliğini teşvik etmek ve desteklemek gibi konularda mutabık kılınmıştır.

Kazakistan Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında 26 Nisan 1994'da imzalanan antlaşmada taraflar, uzlaşma sağlanamayan bölgelerde, devlet sınır çizgisinin geçmesi hakkında, sorunların çözümü için

uluslararası hukukun genel kabul görmüş normlarına uygun olarak karşılıklı anlayış ve karşılıklı yumuşaklık havasında görüşmeleri sürdürme noktasında anlaşmışlardır. Bu durum Doğu Türkistan'da bulunan 1,5 milyon etnik Kazak sorununu gündeme getirilmiştir. Nazarbayev bu durum üzerine Kazakistan'ın Çin'in içişlerine karışmayacağını ve özellikle ayrılıkçı gruplara yardımda bulunmayacağını beyan etmiştir (Mustanov, 2005, s. 49-51).

Çin zulmünden kaçıp Türkiye'ye yerleşen Kazak Türklerinin ikinci ve üçüncü nesilleri aralarında birlik ve dayanışmayı sağlayarak Kazak Türkleri Eğitim ve Araştırma Derneğini kurmuşlardır.

1. Kazak Türkleri Eğitim ve Araştırma Derneği (KATEAD)

Kazak Türkleri Eğitim ve Araştırma Derneği 03 Temmuz 2014 yılında İstanbul'un Zeytinburnu ilçesinde 12 kişinin birlikte çalışmasıyla kurulmuştur. Bu kişiler: Abdülkelam Türker, Abdülselam Malkoç, Ahmet Çetinkaya, Bayram Göksu, Burak Kahraman, Ertolkin Gayretullah, Hasan İnan, Hümeysra Ayça Dönmez, Kadriye Güneş, Ömer Kesici, Süleyman Öztoprak, ve Şaban Serkan Dinçtürk'tür. Dernek başkanlığını 2014-2016 yılları arasında Faruk Aksel, 2016-2019 yılları Şaban Serkan Dinçtürk yapmış, 20.01.2021 yılından itibaren de dernek başkanlığını Ertolkin Gayretullah sürdürmektedir.

Derneğin kurulma amacı dernek tüzüğünde (Kazak Türkleri Eğitim Ve Araştırma Derneği Tüzük, 2014, s. 1) şöyle ifade edilmiştir:

“Dernek; Türkiye’de ve dünyanın çeşitli ülkelerinde bulunan ve Türkiye’de ikamet eden Kazak Türkleri arasında cemiyetleşme, tanışma ve yardımlaşma imkânını hazırlamak, milli kültürümüz ile ahlak ve fikir hayatının geliştirilmesi, milli birliğimizin kuvvetlendirilmesi, toplum yapımızın sağlamlaştırılması, sivil toplum faaliyetlerimizin etkinleştirilmesini sağlamak ve bu konuda çalışmalar yapan kişi ve kuruluşlarla ortak çalışmalar düzenlemek, Türkiye ve Kazakistan arasında kültürel münasebetlerin gelişmesine ve takviyesine hizmet etmek, Türkiye’ye gelen, Türkiye’de tahsilde bulunan tüm soydaşlarımıza yol göstermek, yardım etmek ve Türkiye’nin iş ve müesseselerinden faydalanmaları hususunda gereken kolaylıkları hazırlamak, tahsil ve hayat şartlarının düzenlenmesine ve sosyal durumlarının yükselmesine vasıta olmak amacı ile kurulmuştur.”

2. Derneğe Sürdürülecek Çalışma Konuları ve Biçimleri

Dernek faaliyetlerini aktif bir şekilde yürütmek ve bu faaliyetleri daha da geliştirmek için araştırmalar yapmaktadır. Kurs, seminer konferans ve panel gibi toplantılar yaparak eğitim çalışmalarına yönelmektedir. Dernek tüzüğü gereği amacını gerçekleştirmesi için her türlü teknik araç ve gereç ile sağlıklı çalışma ortamı tertipleyip gerekli olan her türlü bilgi, belge, doküman ve yayınları toplayarak, dokümantasyon merkezi oluşturmaktadır. Çalışmalarını duyurmak için gazete, süreli dergi, kitap ve bülten gibi yayınlar çıkarmaktadır. Gerekli izinler sağlandıktan sonra yardım toplama faaliyetlerinde bulunmak için yurt içinden ve yurt dışından bağış toplamaktadır.

Dernek küçük ve orta boy işletmeler kurarak ekonomilerine katkı sağlarken aynı zamanda üyelerinin boş zamanlarını değerlendirebileceği lokal gibi sosyal ve kültürel tesisler de açmaktadır. Üyeleri arasındaki diyalogu güçlendirmek için konserler, yemekli toplantılar, konser, balo, tiyatro, sergi spor, gezi gibi etkinlikler düzenlenerek bu etkinliklere katılım sağlanmaktadır.

Dernek gerek duyduğunda gerekli izinler ile yurt içinde ve yurt dışında vakıf açabilmekte, federasyonlara katılım katılmaktadır. Uluslararası faaliyette bulunmak, yurt dışındaki dernek veya kuruluşlara üye olmak ve bu kuruluşlarla ortak çalışmalar yapmak veya bu kuruluşlara yardım sağlamaktadır.

Dernek amaçları doğrultusunda yasalara bağlı kalarak kamu kurum kuruluşları ve diğer sivil toplum örgütleriyle irtibata girerek görev alanlarına giren konularda ortak projeler yürütmektedir. Dernek üyelerinin zaruri ihtiyaç maddelerini ve diğer mal ve hizmetlerle kısa vadeli kredi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sandıklar kurmaktadır. Kazakistan ve diğer Türk Cumhuriyetlerinden yüksek tahsil için Türkiye’ye gelen soydaş öğrenciler için pansiyon yurt ve lokaller açmaktadır.

Dernek, ihtiyaç sahibi üyelerine ve öğrencilere maddi, manevi mümkün olan her çeşit yardımı sağlamaktadır. Gençlere yönelik her türlü sportif faaliyetler hazırlayarak, yasal çerçevede gerekli izinleri

aldıktan sonra milli ve milletler arası spor yarışmalarına katılım sağlayıp gençlerin fiziki sağlıklarını korumayı amaçlamaktadır. Her türlü eğitim kültür, basın-yayın, tanıtım çalışmaları yaparak eğitime katkı sağlamakta aynı zamanda fuar, sergi benzeri organizasyonlar düzenlemektedir.

3. Kazak Türkleri Eğitim ve Araştırma Derneğinin 2021 Yılıının Ocak, Şubat, Mart Ayında Yaptıkları Faaliyetler:

23 Şubat 2021 tarihinde Türkistan Toyu Türk Dünyası İlişkilerini Geliştirme Derneği yönetim kurulu heyeti, Kazak Türkleri Eğitim ve Araştırma Derneğini ziyaret etmiştir. Ziyarete Kazakistan İstanbul Başkonsolosluğu'ndan Tanatbek Utarbayev ve Katead Başkan Yardımcısı Erol Yolcu eşliğinde ihtiyaç sahiplerine yardım kolisi ve giyim eşyaları dağıtılmıştır. (Haberler, Türkistan Toyu Ziyareti ve Yardım Paketleri, 2021, s. 81)

26 Şubat 2021 tarihinde Dil Siyaseti Komitesi Ş. Şayahmetov “Til- Qazına” (Dil-Hazine) Ulusal Bilim ve Uygulama Merkezi tarafından “Gök Bayrağın Dalgalanması” adlı uluslararası yuvarlak masa toplantısı yapılmıştır. Toplantı, Kazakistan Cumhuriyeti Kasımjomart Tokayev'in “Bağımsızlık Her Şeyden Değerli” adlı makalesinde ele alınan önemli konuları değerlendirme amacıyla yapılmıştır.

Açılış konuşmasını yapan Dil komitesi Başkanı Adilbek Kaba yaptığı konuşmada “Dünyanın farklı noktalarında yaşayan Kazakların ortak özelliği, milletiyle gurur duyması ve vatanına olan özlemdir. Biz bir atanın evlatları, bir Alaş'ın farklı dallarıyız. Nerede ve hangi ülkede yaşarsa yaşasın halkının şeceresi, tarihini adeta bir bayrağa sahip çıktığı gibi sahip çıkmaktır. Siz, yurt dışında yaşayan Kazaklar yüzlerce yıllık geçmişe sahip gelenek ve göreneklerimiz unutmuyup, ana dilimizi korumayı başarmış durumdasınız. Bugün bir araya gelmemiz de onun ispatıdır” ifadesinde bulunmuştur.

Online olarak gerçekleştirilen toplantıya Portekiz Sintra'dan Vmestorel yönetmeni İsmira Altıbayeva, Rusya'dan “Samara Kazakları” Kültür Merkezi başkanı Salauat Askarulı, Özbekistan'dan Aciniyaz Nukus Devlet Pedagoji Üniversitesi Kazak Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Görevlisi Doçent Tursunay Törtkülbayeva, Moğolistan'dan Bilim Üniversitesi Araştırma Görevlisi Sandugaş Harrikızı, Türkiye'den “Kazak Eli” dergisi editörü Nurgül Berikbolova konuşmacı olarak katılmıştır. Yapılan toplantıda yurt dışında yaşayan Kazakların ana dillerini öğrenmeleri için gerekli desteğin sağlanması, milli değerlerin gelecek nesillere aktarılması, ana dilde eğitim ve Kazakça kitapların ulaştırılması gibi konular ele alınmıştır (Haberler, “Gök Bayrağın Dalgalanması” Adlı Uluslararası Yuvarlak Masa Toplantısı Yapıldı., 2021, s. 82).

Türkiye'nin spor kulübü Fenerbahçe'nin futbol akademisi Kazakistan Almatı Şubesi, 6 Mart 2021 tarihinde resmen açılmıştır. Katead Başkan Vekili ve Dünya Kazaklar Konseyi Üyesi olan Şaban Serkan Dinçtürk, Fenerbahçe Futbol Akademisi'nde idari koordinatör olarak görev almıştır. İlk konuşmasında “Fenerbahçe futbol akademisinde en önemli dileğimiz, yetenekli Kazak gençlerini Türkiye ve Dünya futboluna kazandırmaya çalışmaktır. 5-15 yaşarası gençlerin, profesyonel bir teknik kadro ile İngilizce eğitim verileceği futbol akademisi 22 Mart tarihinde ilk antrenmanını başlatacaktır. Fenerbahçe Futbol Akademisi'nin açılması projesinin uygulanmasında verdiği destekten dolayı Otandastar Vakfı'na minnettarız. Almatı şehri Merkez Stadyumunda kayıtlarımız başlamıştır. Gelişmeleri internet sayfalarımızdan takip edebilirsiniz.” mesajını vermiştir (Haberler, Fenerbahçe Futbol Akademisi Almatı'da, 2021, s. 83).

Otandastar Qory tarafından 2021 yılının Şubat ayında zoom programı üzerinden verilmeye başlayan online Kazakça Dil Kurslarına ek olarak uygulamalı ders almak isteyenler için Kazak Eli dergisinin editörü Nurgül Berikbolova, Kazakistan Hükümetinin desteğiyle, Otandastar Qory ve Abay Enstitüsü'nün organizasyonu ile Katead – Abay Eğitim Sınıfı'nda 13 Mart 2021 tarihinden itibaren bu zamana değin 2.dönem A-1 Kuru ücretsiz Kazakça dersleri vermeye başlamıştır (Haberler, 2. Dönem Kazakça Dil Kurslarımız Başladı, 2021, s. 84).

14 Mart 2021 tarihinde Katead'ın da üye olduğu Avrasya Türk Dernekleri Federasyonu ve Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği'nin katkılarıyla düzenlenen “Nevai'nin Nevaları” adlı şiir yarışmasının kazananlarını açıklama töreni ve Ali Şir Nevai Konferansı gerçekleştirilmiştir. UzbekPedia internet portalından canlı olarak yayınlanan programda ödülleri Özbekistan'dan Shahriyor Shavkat,

Azerbaycan'dan Mushfiqa Baladdinçızı, Afganistan'dan Hashim Hamdam ve küçük yaş kategorisinden de Türkiye'den Hamza Yurttaş almıştı. Yarışma jürisinde; Kabil Üniversitesi Türkoloji Bölümü Öğretim Üyesi Dr. Muhammad Alim Labib, İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Emek Üşenmez, Özbekistan Yazarlar Birliğinin Üyesi Dilorom Ergasheva, Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği Başkanı Ekber Yassa, Afganistan Milli Radio Televizyonu Özbek Dili Yayını Görevlisi Muhammad Alim Kohkan, Uzbekpadiya Tv Kanalı'ndan Noor Ahmad Yurttash ve Nasır Ahmed Ozbek Oghli ile Avrasya Türk Dernekleri Federasyonu Başkanı İsmail Cengiz görev almışlardır. Çeşitli ülkelerden katılan konuşmacılar; yarışmacıları tebrik etmiştir. Programda sazlar eşliğinde Nevai'den beyitler okunmuş, hayatı ve eserlerinin günümüze etkileri hakkında bilgiler verilmiştir. Konferansa KATEAD Dernek Başkanı Ertolkun Gaynetullah zoom bağlantısıyla katılmıştır (Haberler, Ali Şir Nevai Konferansı ve Nevai' nin Nevaları Adlı Şiir yarışması, 2021, s. 87).

18 Mart 2021 tarihinde Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Abzal Saparbekulı ve Kazakistan Cumhuriyeti İstanbul Başkonsolosu Alim Bayel girişimleriyle; İstanbul Büyükşehir ve Zeytinburnu Belediyelerinin çalışmaları sonucunda Zeytinburnu İstasyon Meydanı, "Abay Kunanbayulı Meydanı" olarak törenle isimlendirilmiştir.

Ev sahipliğini Zeytinburnu Belediye Başkanlığı'nın yaptığı ve Zeytinburnu Belediyesi ile Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği ve İstanbul Başkonsolosluklarının organizasyonu ile gerçekleşen açılış törenine; Kazakistan Başbakan yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Muhtar Tleuberdi, Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Abzal Saparbekulı, Kazakistan Cumhuriyeti İstanbul Başkonsolosu Alim Bayel, Türk Konseyi Genel Sekreteri Bağdad Amreyev, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ekrem İmamoğlu, Zeytinburnu Belediye Başkanı Ömer Arısoy, Ak Parti Zeytinburnu Belediye Meclis Üyesi ve Ak Parti Kadın Kolları Merkez Karar Yönetim Kurulu Üyesi Dr. Reşide Yüksel, Ak Parti Zeytinburnu İlçe Başkanı Abdül Selami Delibalta, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Meclis Üyesi Süleyman Uluocak, Zeytinburnu Belediye Meclis Üyeleri, Kazakistanlı opera sanatçısı Eran Jandarbai, meydana ismini veren Abay Kunanbayulı heykelini yapan heykeltıraş Murat Mansurov, Kazak Türkleri Vakfı Başkanı Fazıl Toplu, Kazak Sivil Toplum Kuruluşları temsilcileri, Katead başkanı Ertolkun Gayretullah, Abay İskerlik Üyi temsilcisi ve KATEAD Başkan Yardımcısı Erol Yolcu, Kazakistanlı öğrenciler, akademisyenler ve Zeytinburnu halkı katılmıştır.

Açılış konuşması Prof. Dr. Abdulvahap Kara tarafından yapılan programda protokol konuşmalarının ardından Kazakistanlı opera sanatçısı Eran Jandarbai yönetiminde ve aralarında Japon Dombıra sanatçısı Akira Takaguchi'nin de olduğu Kazak Gönüllüler Korosu tarafından mini konser verilerek Abay'ın eserleri seslendirilmiştir. Kurdele kesiminin ardından protokol heyeti Kazlıçesme Abay Kız İmam Hatip Lisesi ve bahçesindeki Abay heykeli köşesini ziyaret edilmiştir. Okulda heyeti "Kazakistan Otandastar Qory" tarafından Katead faaliyetlerinde kullanılmak üzere gönderilen Kazak Milli Kıyafetleri giyimli Kazak öğrenciler karşılamıştır. 1995 yılında Demirhane caddesine Abay ismi ve caddede bulunan mevcut okula ilk olarak Abay İlkokulu adı verilmişti. Tören bitimine müteakip Kazakistan Kanal 24 Televizyonu muhabiri Meruert Kanagat, Katead Başkan Yardımcısı Erol Yolcu ile röportaj yaparken, Kazakistan Almaty Televizyonu da Nevruz için klip çekmiş ve açılış haberleriyle beraber yayınlanmıştır. Ayrıca Program bitiminde Kazakistan'dan ve Moğolistan'dan gelen Kazak misafirler ile Finlandiyalı genç araştırmacı-gazeteci Jones'da Katead'ın dernek merkezini ziyaret etmişlerdir. (Haberler, Zeytinburnu "Abay Kunanbayoğlu Meydanı", 2021, s. 88-89)

19 Mart 2021 tarihinde Orınbor Kazak Dili Derneği Başkanı Saule Taykeşeva ve KATEAD Dernek Başkanı Ertolkun Gaynetullah'ın birlikte organize ettiği kitap tanıtım konferansı, KANAL 34 televizyonu yayınıyla canlı olarak yapılmıştır.

Alaş Orda hükümetinin fikir önderlerinden "Hukukçu, Aydın ve Siyasetçi Jahansa Dosmuhamedov" adlı kitabın yazarı ve Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi'nde öğretim görevlisi ve Kazakistan Baroları Hukuk Eğitimi Komisyon başkanı Prof. Şolpan Zabikh, kitabı İstanbul'da tanıtmanın ve Türkiyeli hocalarla bir arada konferans vermenin gururunu yaşadığını belirtmiştir. Canlı yayına Kazakistan'dan Prof. Amantai Sharip (L.N. Gumilyov Avrasya Kazak Devlet Üniversitesi), Prof. Alua Ibrayeva (Al Farabi Kazak Devlet Üniversitesi), Prof. Serikkali Tynybekov (Al Farabi Kazak Devlet Üniversitesi) ve Prof. Laila

Akhmetova (Al Farabi Kazak Devlet Üniversitesi ve UNESCO Merkezi Direktörü), İstanbul Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nden Prof. Dr. Abdulvahap Kara konuşmacı olarak katılmışlardır.

Moderatörlüğünü Katead Başkanı Ertolkun Gaynetullah'ın, Kazakça-Rusça-Türkçe tercümanlığını Assel Omash Namazalykızı'nın yaptığı programda akademisyenler Alaş tarihinden önemli bilgiler aktarmışlardır. Program KANAL 34 - IP TV ve zoom üzerinden canlı yayınlandıktan sonra youtube'da da paylaşılmıştır (Haberler, "Jahanşa Dosmuamedov" Kitap Tanıtımı Ve Telekonferansı , 2021, s. 90-91).

26 Mart 2021 tarihinde Ankara'da bulunan KökTuğ Kazak Kültür Derneği'nin organizasyonu ve Kazak Türkleri Eğitim ve Araştırma Derneği'nin işbirliğiyle Nevruz konseri Kazak Türkleri Vakfı, Hoca Ahmet Yesevi İlim ve İrfan Vakfı, Altay Köyü Güzelleştirme Kazak Kültürünü Tanıtma ve Yaşatma Derneği, Kazakkent Altay Derneği, Salihli Kazak Türkleri Derneği, İsmil Kazak Türkleri Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Derneği, Antalya'da bulunan Kazakistan ve Avrupa Devletlerinin Dostluk ve Kültür Derneği ile Anadolu Türkistanlılar Kültür ve Dayanışma Derneği'nin katılımlarıyla zoom, youtube ve facebook uygulamaları üzerinden canlı bağlantıyla gerçekleştirilmiştir.

Konseri Ankara'dan KökTuğ Kazak Kültür Derneği başkanı ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara Türk Dünyası Müzik Topluluğu sanatçısı Lezzet Mülazımoğlu takdim ederken, aynı topluluğun sanatçısı olan Feryal Başel Tüzün Kazakça söylediği şarkılarla izleyicileri etkilemiştir. Konser, başta Kazakistan'dan HasSak Etno Folklor Gurubu, Ankara Türk Dünyası Müzik Topluluğu bağlama ve ses sanatçısı Alper Kırac ile Sakarya'dan KATEAD müzik kolu başkanı Sedat Solakoğlu ve saz arkadaşlarının performanslarıyla sona ermiştir. Bayram tebrik konuşmaları da KATEAD başkanı Ertolkun Gaynetullah, İsmil Kazak Türkleri Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Derneği başkanı Mehmet Alim, Salihli Kazak Türkleri Derneği başkanı Şükrü Ali Eren ve Kazakkent Altay Derneği başkanı Erkan Gökay tarafından canlı yapılırken; Altay Köyü Güzelleştirme Kazak Kültürünü Tanıtma ve Yaşatma Derneği başkanı Mustafa Kök ve Hoca Ahmet Yesevi İlim ve İrfan Vakfı başkanı İlyaz Saka'nın tebrik mesajlarının kaydı yayınlanmıştır (Haberler, Türkiye'de Bulunan Kazak Stk'larının Nevruz Buluşması ve Hassak Etno Folklor Grubu Konseri, 2021, s. 92-93).

4.Kazak Türkleri Eğitim ve Araştırma Derneğinin 2021 yılının Nisan, Mayıs, Haziran Ayında Yaptıkları Faaliyetler:

2 Nisan 2021 tarihinde Türkiye'ye resmi ziyaretlerde bulunan Kazakistan Enformasyon ve Toplumsal Gelişim Bakanı Aida Balayeva, İstanbul Taksim İntercontinental Otelinde Türkiye'deki Kazak Sivil Toplum Kuruluşlarıyla bir araya gelmiştir. Yurtdışında yaşayan Kazakların istek ve taleplerini değerlendiren Balayeva, özellikle Kazak Dili Eğitimi hususunda destek paketlerinde bulunacaklarını dile getirmiştir. Toplantıya Kazakistan Ankara Büyükelçisi Abzal Saparbekulı, Kazakistan İstanbul Başkonsolosu Alim Bayel, Kazakistan Cumhurbaşkanlığı Teleradyo Kompleksi Genel Müdürü ve Khaber Ajansı Yönetim Kurulu Başkanı Yerlan Bekhojin, Kazinform Başkanı Askar Omarov, Prof. Abdulvahap Kara, Ak Parti Kadın Kolları Merkez Karar Yönetim Kurulu Üyesi Dr. Reşide Yüksel, Kazak Türkleri Vakfı Başkanı Fazıl Toplu, Hoca Ahmet Yesevi İlim ve İrfan Vakfı Başkanı İlyaz Saka, Kazakkent Altay Derneği Başkanı Erkan Gökay, Katead Yönetim Kurulu Başkanı Ertolkun Gaynetullah ve Ticari İlişkilerden sorumlu Katead Başkan Yardımcısı Erol Yolcu başta olmak üzere Türkiye Kazakları da katılmışlardır. Pandemi sebebiyle kısıtlı sayıda katılımcı çağırılan toplantıda Balayeva, Kazak Dili öğrenimi için gerekli elektronik ve basılı materyal desteğiyle, Latin Alfabesinde Eğitim hususlarında bilgiler vermiş, Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının 30.yılına itafen Kazak Kurultay'ının 2021 sonbaharında İstanbul'da yapılacağını söylemiştir.

Türkiye yaşayan Kazakların sorun ve taleplerini değerlendiren Balayeva'ya; Katead Başkanı Ertolkun Gayretullah tarafından, Türkiye ve Avrupa Kazaklarının dil, eğitim, ticaret, kültür, sanat ve spor alanlarında ilerleme kaydedebilmesi için Katead tarafından kurulması istenilen Kazakistan Kültür ve Ticaret Merkezi talebi hakkında Türkiye'de bulunan dernek ve vakıf başkanları tarafından imzalı dilekçenin ikinci nüshası teslim edilmiştir.

Program sonunda KATEAD Başkanı Ertolkun Gaynetullah, Aiada Balayeva'ya üç ayda bir çıkartılan Kazak Eli Dergilerini ve Katead tarafından bastırılan kitapları da takdim ederken Aida Balayeva

da dernek başkanı Ertolkun Gaynetullah'a Kazak Eli Dergisi, Covid19 Acil Yardım Destek Organizasyonu, Uzaktan Eğitime Destek Kampanyası, Abay Eğitim Sınıfı ve Kazak Dili'ne verdiği hizmetlerden dolayı "Aile Bereketi" temalı bir portre hediye etmiştir (Haberler, Haberleşme Bakanı Sayın Bayayeva İle Kazak Sivil Toplum Kuruluşları Toplantısı, 2021, s. 76-78).

05 Nisan 2021 tarihinde KATEAD Başkan Vekili Serkan Dinçtürk Kazakistan'ın başkenti Nur-Sultan şehrinde Kazakistan Kültür ve Spor Bakanlığı Spor komitesi, Kazakistan Futbol Federasyonu ve Vatandaşlar Vakfını ziyaret etmiştir. Kazakistan Spor Komitesi Başkanı 2012 Londra Olimpiyatları boks kategorisinde altın madalya alan Serik Sapiyev ile yapılan görüşmede yeni açılan Fenerbahçe Spor Okulunun faaliyetleri ve KATEAD çalışmaları hakkında bilgilendirme yapılarak kendilerinden destek sözü alınmıştır. Kazakistan Futbol Federasyonu Genel sekreteri Azamat Aitkojin Serikülü ile yapılan görüşmede ise beraber yapılabilecek çalışmalar değerlendirilmiştir. Azamat Aitkojin Türkiye ve Avrupa'da doğmuş olan Kazak gençlerinden sporda yetenekli olanları Kazakistan spor kulüpleri ve milli forma altında çalışmalarını için davet ettiklerini beyan etmişlerdir. Vatandaşlar Vakfında gerçekleşen toplantıya Vatandaşlar Vakfı Başkan yardımcısı Magaviya Sarbassov, Dünya Kazak Konseyi Diaspora Bölüm Müdürü Adilbek Alpısbay İbrayımolu, Vatandaşlar Vakfı Diaspora Kazakları Bölüm Müdürü Aliya Abildinova Saparbekızı, Vakıf Genel sekreteri Gülsüm Tajibekova Nurlıbekızı ve Vakıf Basın Menejeri Ayan Kayırbayev Amangeldiuli katılmışlardır. Yapılan toplantıda birlikte yapılması planlanan çalışmalar hakkında görüş alışverişinde bulunulmuştur (Haberler, Katead Başkan Vekilimizden Nur-Sultan Temasları, 2021, s. 79-80).

28 Nisan 2021 tarihinde KATEAD Başkan Yardımcısı Erol Yolcu Kazakistan İstanbul Başkonsolosu Alim Bayel'i ziyaret etmiştir. Ziyarete, Avrasya Bir Vakfı Başkanı Şaban Gülbahar, Tüketici Başvuru Merkezi Onursal Başkanı Aydın Ağaoglu ve Balrium Hukuk Danışmanlığı Yasemin Bal da iştirak etmişlerdir. Yapılan ziyarette Türk dünyasının güncel konuları ve hukuki problemler üzerine hazırlanacak yayınlar üzerine sohbet gerçekleştirilmiş ve karşılıklı görüş alışverişinde bulunulmuştur (Haberler, Kazakistan İstanbul Başkonsoloslugu' na Heyet Ziyaretimiz, 2021, s. 80).

23 Şubat 2021 tarihinde Türkistan Toyu Türk Dünyası İlişkilerini Geliştirme Derneği yönetim kurulu heyeti, KATEAD'ı ziyaret etmiş, ziyaret esnasında Kazakistan İstanbul Başkonsoloslugu'ndan Tanatbek Utarbayev ve KATEAD Başkan Yardımcısı Erol Yolcu eşliğinde talep sahiplerine yardım kolisi ve giyim eşyaları dağıtılmıştı. Ramazan boyunca da programlandığı şekilde Türkistan Toyu Teşkilatı tarafından alınan izin sayesinde her akşam sıcak iftariye dağıtıldı. Türkistan Toyu Başkanı Talha Zeytinci ve Başkan Yardımcısı Muhammed Kıldize ve ekibi başta olmak, tüm Ramazan boyunca günde yaklaşık 300 kişiye KATEAD başkan yardımcısı Erol Yolcu yanlarında olmak üzere iftariye dağıtımları 12.05.2021 tarihinde arife akşamı tamamlanmış oldu (Haberler, Ramazan Boyunca Sıcak İftar Dağıtımı, 2021, s. 81).

3 Mayıs 2021 tarihinde Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı Genel Başkan Yardımcısı Deniz Güzelay ve yetkilileri tarafından KATEAD merkezine hatırı sayılır miktarda Ramazan kolileri getirilmiş ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştır (Haberler, Ülkü Ocaklarından Ramazan Kolisi Dağıtımı, 2021, s. 82).

13 Mayıs 2021 tarihinde L. N. Gumilyev Avrasya Devlet Üniversitesi ve Kazak Radyosu tarafından "Kazak Radyosu'nun 100.yılı ve Ahmet Baytursunoğlu Fenomeni" adlı uluslararası bir çevrimiçi panel düzenledi.

Çok sayıda akademisyen, gazeteci ve ilim adamlarının katıldığı ve değerli bilgilerin aktarıldığı programa, İstanbul'dan Kazak Eli Dergisi adına Genel Yayın Yönetmeni ve Dernek Başkanı Ertolkun Gayretullah konuşmacı olarak katılım sağlamışlardır.

"Alaş Yolunda Kazak Radyosu" konulu konuşmasının sonunda Gayretullah, Radyonun 100.yılına tebrik ederken, yayınladıkları dergide 22.sayısında radyo ile alakalı makalelerin yayınlanacağı, Kazak ve Türk Radyolarının kısa kuruluş hikayeleri ile ortak yapılan yayınlar hakkında kısa bilgiler aktardı. Ayrıca Gayretullah, Türkiye'de yapılması düşünülen Kazakistan Kültür ve Ticaret Merkezi bünyesinde kurulması planlanan "İstanbul Kazak Radyosu" hakkında da ilgililerden destek talebinde bulunmuştur (Haberler, Kazak Radyosu 100. Yılı Uluslararası Online Paneli, 2021, s. 83).

22 Mayıs 2021 tarihinde "Türkiye'de Yaşayan Kazak Yazarlar" konulu paneller dizisinin birinci bölümü, Kanal 34 stüdyolarından canlı yayın ile zoom üzerinden gerçekleştirildi. Kazak Türkleri Eğitim ve

Araştırma Derneği, Dinara Kozhabayeva, Otandastar Qory ve Qazaq Madeni-İşkerlik Üyi tarafından ortaklaşa düzenlenen “Hızırbek Gayretullah’ın Hayatı, Hizmetleri ve Eserleri” konulu panele konuşmacı olarak; Kazakistan Cumhuriyeti İstanbul Başkonsolosu Alim Bayel, LN Gümilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi’nden Ord.Prof. Namazali Omashuli, Otandastar Qory Başkan Vekili Magaviya Sarbasov, İstanbul Mimarsinan Güzel Sanatlar Üniversitesi’nden Prof.Abdulvahap Kara, Abay Devlet Pedagoji Üniversitesi’nden Prof.Dosan Baymolda, Almanya Münih şehrinden Siyaset Bilimci Dr.Abdulkayyum Kesici, Dünya Kazaklar Birliği Yönetim Kurulu Üyesi Serkan Şaban Dinçtürk, Dünya Kazaklar Birliği emekli Sekreteri Botagöz Uatkan, Güney Kazakistan Devlet Pedagoji Üniversitesi’nden Öğretim Görevlisi Dinara Kozhabayeva ve Qazaq Madeni İşkerli Üyi üyesi ve Katead Başkan Yardımcısı Erol Yolcu konuşmacı olarak katılmışlardır.

Programı Kanal 34 İstanbul stüdyosundan moderator ve Kazak Eli Dergisi Genel Yayın Yönetmeni Ertolkun Gaynetullah sunarken, Kazakça-Türkçe tercümesi Assel Gaynetullah tarafından yapılmıştır. Namazali Omashuli, konuşmasında; ”Hızırbek Gayretullah ismi, Kazakistan’da eskiden beri bilinmektedir. Zira kendisi SSCB döneminde Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Dinmuhammed Kunayev’i ziyaret etmiş ve resmi oturumlara konuşmacı olarak katılmıştır. Bununla beraber sayın Gayretullah’ın Olcas Süleymenov, Kaldarbek Naymanbayev ve İrmgali Nurgaliyev gibi birçok Kazak aydınlarıyla ve devlet erkânıyla irtibat halinde olup fikir alışverişinde bulunduğunu duymuşluğum vardı. Daha sonraları kendileriyle tanışma şerefine nail oldum. Hızırbek Gayretullah’ın Altaylarda Kanlı Günler adlı kitabının Kazakçaya çevrilerek Erevil Atga Er Salgan adıyla Almatı’da yayımlanmasına yardımcı oldum. Okurlarından tam not alan bu eser, önemli tarihi bir kaynaktır. Altaylarda Kanlı Günler ve Erevil Atga Er Salgan kitabı sayesinde Kazak kahramanı Osman Batur hakkında Al Farabi Kazak Devlet Üniversitesi’nde konferanslar düzenlendi ve Osman Batur’un Kazakistan’da tanınması adına büyük bir adım atılmış oldu. Özellikle değinmek isterim ki zor bulunan tarihi evrakları bulmak, yazıya dökmek ve sürükleyici bir roman gibi anlatmak da ustalık ister. Sadece yazar olarak değil, halkı için mücadele eden bir devlet adamı olarak da, Amerika’da kurulan Doğu Türkistan Sürgün Hükümetinin kurulmasında da önemli görevler aldı. Bunların yanı sıra burada anlatamayacağımız kadar yoğun geçen iş hayatında da başarılı hizmetler veren Hızırbek Gayretullah bütün bunların üstesinden gelmiştir” ifadelerini kullanmıştır.

Baymolda konuşmasında ; “Türkiye’de yaşayan Kazakların Osman Batur’u ve Doğu Türkistan’ı dünyaya tanıtmaya da çok büyük rolü vardır. Hızırbek Gayretullah denince ben; mücadelecî ruhuyla Doğu Türkistan ve Osman Batur’u dünyaya tanıtan birisi olarak nitelendiriyorum. Kanlı Çin baskısından Taklamakan Çölü’nü ve Himalayaları aşarak, Hindistan’ı geçerek Türkiye’ye ulaşan Kazaklar, Osman Batur ve arkadaşlarının kahramanlıklarına şahit olmuşlardı fakat çoğu vefat etti. Hızırbek Gayretullah gibi kıymetli ve altın köprü vazifesi gören yazarlarımız sayesinde gelecek nesillerimize, bizlere bu veriler birinci elden belgeleriyle çok iyi bir şekilde aktarılmış oldu diye düşünüyorum. Bundan 20 sene evvel 2001 yılında Azatlık Radyosu’nda çalışırken İstanbul’da Osman Batur içerikli bir konferans daveti aldım ve organize edenlerden biri de Hızırbek Gayretullah ağabeyimizdi. Buradaki Kazak hemşerilerimizin Osman Batur ve Doğu Türkistan konularına hâkim olduklarını anlamış oldum. Ben de bir makaleyle konferansa katıldım. Konferansda milletvekili sayın Nazif Okumuş Bey de vardı. Benim Şoybalsan hakkında yazdığım makaleyi Ali Engin beyle beraber Türkçeye çevirttirerek geliştirmeme yardımcı olmuştu. Şahsına gelince kendisi çok çalışkan ve kalbi Doğu Türkistan’ın hürriyeti için çırpınan bir kişiliktir. Ayrıca Kazakistan ile ticari, ilmi ve ailevi bağlarını da hiçbir zaman koparmamıştır.” diyerek sözlerine devam etti. Konuşmasında sayın Sarbasov; “Ben Hızırbek Gayretullah denilince; kendisinin makaleleri, eserleri ve faaliyetleri neticesinde, yakın tarihi, gelenek ve görenekleriyle Kazak Halkını dünyaya tanıtmış birisi olduğunu düşünüyorum. Kendilerine yaptığı çalışmalarından dolayı çok teşekkür ediyorum. Bizim Vatandaşlar Vakfı olarak vazifemiz yurtdışında bulunan ve Ata Yurda dönüş yapan kardeşlerimize yardımda bulunmaktadır. Henüz yurtdışında yaşayan Kazak yazarlarımızın basılan kitaplarının Kazak diline çevrilip basımı için ayrılmış fonumuz bulunmamaktadır. Ancak kitap tanıtım programları düzenleyerek yardımcı olmaya çalışıyoruz. Şimdilik yurtdışında yaşayan Kazak yazarlar ve Kazaklar hakkında 2000 kitap ve makale toplayarak kitaplık oluşturduk ve bu dökümanları elektronik ortama aktardık. Bunun haricinde yurtdışı Kazakları ile alakalı 2

ciltlik “Kazak Alemi” adıyla sporcu, yazar ve çeşitli dallarda başarı göstermiş 50 kişinin hikayesi ele alınmıştır” diyerek vakıf faaliyetlerinden örnekler aktarmıştır.

Abdulahap Kara konuşmasında; Golfred Layas ve diğer yazarların Kazak Göçlerini anlatan eserlerden örnekler vererek “bir milletin kendi tarihini kendi içinden çıkan yazar ve tarihçileri tarafından yazılması çok büyük bir nimettir. Bu sebeple Türkiye Kazakları çok şanslıyız ve Hızırbek Gayretullah adına yapılan bu panel çok yerinde oldu... Halife Altay ve Hasan Oraltay’ın yazdığı kitaplarda ikinci dalga göç konu alınırken, Hızırbek Gayretullah’ın Altaylarda Kanlı Günler kitabında 1937’de başlayan Elishan Teyci ve Osman Batur’un şehadetinden sonra başlayan Alibek Hakim’in kafilesi olmak üzere her iki dalgada yapılan tüm göçler, Pakistan’da kurulan Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti de dahil olmak üzere Kazak Medeniyeti, örf ve adetlerinden tutun da kımızın analizine ve dahi Türkiye’ye gelen kişilere kadar geçen süreçte, altmış kişiyle beş yıl boyunca yapılan hatıraların kayda alınması ve belgelerin toplanması ile tarihi bir eser olarak en beğendiğim eserdir. Bu eserin önsözü Koca Abdullah Savaş Tarafından yazılmış olup, eserin içeriğinde nasıl yazıldığı, veri kaynakları ve yazı komitesi hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır” diyerek kitaba emeği geçenlerin isimlerini zikretmiştir. Abdulahap Kara konuşmasına ilaveten “kitabın titizlikle hazırlandığı, o devirde renkli harita ve kaliteli baskısıyla tarihi bir eser olarak miras kalacak büyük bir eserdir. Emeği geçenlerin hepsini anmak ve şükranlarımızı iletmemiz gerekir.” diyerek Kazak göçleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir.

Abdulkayyum Kesici konuşmasında; “Bugün bir yazar, bir mücadele insanı olarak hayatı ve eserleri incelenmekte olan Hızırbek Gayretullah ağabeyimiz, hem Doğu Türkistan Kazakları hem de diğer Doğu Türkistanlılar açısından özel anlam ifade eden mümtaz şahsiyetlerden biridir. Hızırbek Gayretullah’ın 1960-1970’li yıllardaki gazete ve dergilerdeki yazılarıyla kitap, broşür ve benzeri eserleriyle Doğu Türkistan Meselesi’ nin ve Doğu Türkistan Kazakları’ nın yakın tarihi ve göç olaylarının yeni nesillere aktarılmasını sağlamış, Türkiye ve Dünya kamuoyuna tanıtılmasında önemli rol oynamış büyüklerimizden biridir” diyerek Uluslararası İslam Konferansında ve Doğu Türkistan Göçmenler Derneği için önemli isim olan İsa Yusuf Alptekin ve Hacı Osman Taştan ile olan anılarından bahsetmiştir.

Serkan Dinçtürk konuşmasını “Hızırbek Gayretullah sadece Türkiye’deki Kazaklar için değil tüm dünyadaki Kazaklar için önemli bir şahsiyet, önemli bir yazar ve aksiyon adamıdır. Hocalarımız kitaplarından ve Doğu Türkistan için yaptığı hizmetleri detaylı anlattılar. Ben kendileri hakkında özellikle SSCB dağılmadan evvel 1977’de yazdığı Altaylarda Kanlı Günler kitabı vesilesiyle kardeş Türk Halkının örf ve adetleriyle Kazak kardeşlerine ne derece yakın olduklarını bu kitabında önemli derecede tespit etmiştir. Hızırbek Gayretullah’ın en önemli faaliyetlerinden biri de daha Sovyetler Birliği’nin dağılmasından evvel sayın Olcas Süleymenov’un başında bulunduğu Nevada-Semey Anti Nükleer Teşkilatı üyelerini Türkiye’ye davet ederek çevreci faaliyet gösteren bu derneğin tanıtımına önemli katkı sağlamıştır. Bu açıdan da Hızırbek Gayretullah’ı irdelemek gerektiğine inanıyorum. Ayrıca dünyada Türklerin yaptığı en önemli dini faaliyetlerden birisi olan camii inşasına da ön ayak olmuş, 1980 yılında yapılan, halen İstanbul Ataşehir ilçesinde bulunan Türkistan Camii’nin yapımı ve bakımının devamında da büyük rol oynamıştır. Bu sebeple sayın Hızırbek Gayretullah aksakalımızın sadece yazar olarak değil, önemli bir çevreci, milli hizmetlerinin yanında dini hizmetlerde de ne kadar aktif olduğunu vurgulamak isteri.” diyerek konuşmasını noktalamıştır.

Panel bitiminde Hızırbek Gayretullah’ın kronolojik yaşam öyküsü Kazakça ve Türkçe olarak okunmuştur. Açılış ve selamlama konuşması Kazakistan Cumhuriyeti Başkonsolosu Alim Bayel tarafından yapılan ve panel kısmı Kanal 34 Televizyonundan canlı yayınlanan program, katılımcıların teşekkür ve temenni mesajlarının ardından sonlanmıştır (Haberler, Türkiye’deki Kazak Yazarlarımız; “Hızırbek Gayretullah“ Çevrimiçi Uluslararası Paneli, 2021, s. 84-89).

31 Mayıs’ta İstanbul’daki Kazak Sivil toplum temsilcileri 20. yüzyılda Kazakistan’da meydana gelen siyasi baskı ve kıtlık kurbanlarını anmak için toplantı tertiplenmiş, merhumların ruhlarına Kur’an-ı Kerim okundu ve dualar edilmiştir. İstanbul’daki Hoca Ahmed Yesevi İlim ve İrfan Vakfı’nda gerçekleşen toplantıya Kazak büyükleri ve önde gelen temsilciler katıldı. Toplantıya katılan Kazakistan İstanbul Başkonsolosu Alim Bayel, ulusal bilincin güçlendirilmesi ve tarihi adaletin yerini bulması için Kazak halkının karşılaştığı felaketin eksiksiz incelenmesi gerekliliğine vurgu yaparak doğru siyasi ve hukuki tanımlamanın yapılması gerektiğini kaydetti. KATEAD Başkan Yardımcı Erol Yolcu programa iştirak

etmiştir. (Haberler, Kazakistan İstanbul Başkonsolosluğu Alım Bayel ile; Siyasi Baskı, Sürgün Ve Açlık Kurbanlarını Anma Günü, 2021, s. 91).

SONUÇ

Doğu Türkistan'ın Çin işgaline uğramasıyla anavatanlarını terk etmek zorunda kalan Doğu Türkistanlıların bir kısmı 1950'li yılların sonuna doğru Hindistan ve Pakistan üzerinden Türkiye'ye göç etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti Doğu Türkistanlıların yerleşmesinde imkanlar dahilinde yardım etmiştir. Doğu Türkistanlılar Türkiye'ye yerleştikten sonra kendi içlerinde dayanışmayı sağlamak ve Çine karşı Doğu Türkistan davasını yürütmek için Türkiye'de dernekler kurmuşlardır. Doğu Türkistanlı Kazak ve Uygur Türklerinin birlikte kurduğu ilk dernek olan Doğu Türkistan Göçmenler Derneği Sovyetler Birliğinin dağılmasına kadar Doğu Türkistan davasına hizmet etmeyi sürdürmüştür.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığını ilan eden Kazakistan sahip olduğu yer altı ve yer üstü enerji kaynaklarıyla dünyanın odak noktası haline gelmiştir. Aynı zamanda Kazakistan Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayarak stratejik bir öneme de sahip olmuştur. Kazakistan'ın bağımsızlığıyla birlikte Çin Halk Cumhuriyeti ile başlayan ilişkiler günümüze kadar artarak devam etmektedir. Kazakistan Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti toprak bütünlüğüne ve egemenliğe saygı göstermek, eşit düzeyde karşılıklı menfaat sağlamak ve birbirlerinin iç işlerine karışmamak gibi uluslararası alanda benimsenen kararlar üzerinde anlaşmışlardır. Bu bağlamda Kazakistan Cumhuriyeti, Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkilerinin bozulmaması için "Doğu Türkistan davası"na hassasiyetle yaklaşmaktadır. Türkiye'de yaşayan Doğu Türkistanlı Kazak Türkleri Kazakistan'ın bağımsızlığıyla birlikte batı Türkistan toprakları üzerinde kurulan Kazakistan'ı ana vatan olarak ifade edip oraya gönülden bağlanmışlardır. Kazakistan ve Çin arasındaki anlaşmalardan dolayı Kazak Türklerinin de "Doğu Türkistan davası"ndan da uzaklaştıklarını söylemek mümkündür. Türkiye'de yaşayan Doğu Türkistanlı Kazak Türkleri tarafından kurulan Kazak Türkleri Eğitim ve Araştırma Derneği Türkiye- Kazakistan arasındaki kardeş bağlarını güçlendirmek, yurtdışında Kazak diasporasına ve Kazak diline yardımcı olmak, iki ülkenin devlet kurumları, kamu kuruluşları ve iş çevrelerinin birbiriyle bağlantılarını kurmak, iş toplulukları ile düzenli ve doğrudan diyalog kurmak, şirketlerin başkanları ile toplantılar düzenlemek, görüşmeler yapmak, iş forumları, sergiler ve sunumlar, iş dünyası delegasyonlarının ziyaretlerini organize etmek gibi faaliyetleri yürüterek iki ülke arasında bir köprü vazifesi kurmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Altay, H. (2000). Altaydan Avgan El, Almatı: Dünyejüzi Qazaqtarı Qavımdastığı.
2. Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyetinin Gayesi ve Çalışma Planı. (1960).İstanbul, Zeytinburnu, Türkiye: Amca Matbaası.
3. Emet, E. (2018). 21. Yüzyıl Uygur Dramı Göç. Ankara: Akçay Yayınları.
4. Forbes, A.D. (1990). Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri. (Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi). Münih. Doğu Türkistan Vakfı Yayınları.
5. Gayretullah, H. (2017). Altaylarda Kanlı Günler. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
6. Gayretullah, H. (2013). Sömürülen Vatan Türkistan. İstanbul: Töre- Devlet Yayınları.
7. Mustanov, F. (2005) .Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kazakistan'a Yönelik Politikası (Rus, Türk ve Kazak kaynaklarına göre). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı. Ankara: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
8. Haberler. (2021,Ocak-Şubat-Mart). Türkistan Toyu Ziyareti ve Yardım Paketleri. Kazak Eli Dergisi, s.81.
9. Haberler. (2021,Ocak-Şubat-Mart). "Gök Bayrağın Dalgalanması" Adlı Uluslararası Yuvarlak Masa Toplantısı Yapıldı. Kazak Eli Dergisi, s.82.
10. Haberler. (2021,Ocak-Şubat-Mart). Fenerbahçe Futbol Akademisi Almatı'da. Kazak Eli Dergisi, s.83.

11. Haberler. (2021,Ocak-Şubat-Mart). 2. Dönem Kazakça Dil Kurslarımız Başladı. Kazak Eli Dergisi, s.84.
12. Haberler. (2021,Ocak-Şubat-Mart). Ali Şir Nevai Konferansı ve Nevai' nin Nevaları Adlı Şiir yarışması. Kazak Eli Dergisi, s.87.
13. Haberler. (2021,Ocak-Şubat-Mart). Zeytinburnu “Abay Kunanbayoğlu Meydanı”. Kazak Eli Dergisi, s.87-89.
14. Haberler.(2021,Ocak-Şubat-Mart).“Jahaşa Dosmuhamedov” Kitap Tanıtımı ve Telekonferansı. Kazak Eli Dergisi, s.90-91.
15. Haberler. (2021,Ocak-Şubat-Mart). Türkiye’de Bulunan Kazak Stk’larının Nevruz Buluşması ve Hassak Etno Folklor Grubu Konseri. Kazak Eli Dergisi, s.92-93.
16. Haberler. (2021,Nisan-Mayıs-Haziran). Haberleşme Bakanı Sayın Bayayeva İle Kazak Sivil Toplum Kuruluşları Toplantısı. Kazak Eli Dergisi, s.76-78.
17. Haberler. (2021,Nisan-Mayıs-Haziran).Katead Başkan Vekilimizden Nur-Sultan Temasları. Kazak Eli Dergisi, s.79-80.
18. Haberler.(2021,Nisan-Mayıs-Haziran).Kazakistan İstanbul Başkonsolosluğu’na Heyet Ziyaretimiz. Kazak Eli Dergisi, s.80.
19. Haberler. (2021,Nisan-Mayıs-Haziran).Ramazan Boyunca Sıcak İftar Dağıtımı. Kazak Eli Dergisi, s.81.
20. Haberler. (2021,Nisan-Mayıs-Haziran). Ülkü Ocaklarından Ramazan Kolisi Dağıtımı. Kazak Eli Dergisi, s.82.
21. Haberler. (2021,Nisan-Mayıs-Haziran). Kazak Radyosu 100. Yılı Uluslararası Online Paneli. Kazak Eli Dergisi, s.83.
22. Haberler.(2021,Nisan-Mayıs-Haziran). Türkiye’deki Kazak Yazarlarımız; “Hızırбек Gayretullah“ Çevrimiçi Uluslararası Paneli. Kazak Eli Dergisi, s.84-89.
23. Haberler. (2021,Nisan-Mayıs-Haziran). Kazakistan İstanbul Başkonsolosluğu Alim Bayel ile; Siyasi Baskı, Sürgün ve Açlık Kurbanlarını Anma Günü. Kazak Eli Dergisi, s.91.
24. (2014).Kazak Türkleri Eğitim ve Araştırma Derneği Tüzük.
25. Kul, Ö.(2019).100 Soruda Doğu Türkistan. İstanbul: Rumuz Yayınları.
26. Kul, Ö.; Tuncer, T.(2015). XX. Asırda Doğu Türkistan’da Göçler. Türk Dünyasında Sürgün ve Göç,193-226. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.
27. Tuncer, T.(2015).1949-1964Yılları Arasında Doğu Türkistan’da İstiklal Mücadelesi ve Türkiye’ye Yapılan Göçler. Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. Manisa: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
28. Tuncer, T.(2018). Türkiye’de Yaşayan Doğu Türkistanlıların Kurduğu Sivil Toplum Örgütleri ve Bunların Faaliyetleri: Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti Örneği. History Studies, 205-221.
29. Togan, Z.V.(1981). Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi. İstanbul: Enderun Yayınları.
30. Yıldırım, K.(2016) .Doğu Türkistan’ın Tarihi Coğrafyası. İstanbul: Ötüken Yayınları.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(37)

Dr. Samir ALLAHVERDİYEV¹⁹¹

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE INFRASTRUCTURE IN AZERBAIJAN AZERBAIJAN'DA YENİLİKÇİ ALTYAPININ GELİŞTİRİLMESİ

ABSTRACT

The article discusses the development of innovation infrastructure in Azerbaijan. It is noted that in recent years, investment and the involvement of modern technologies in the creation and development of industrial parks in the country have created conditions for sustainable development of the non-oil sector, increased the production of competitive products in the country.

At the same time, it is noted that the country is currently experiencing a period of active innovation. It is shown that the growth of innovation activity is directly related to the development of innovation infrastructure. The development of innovation-oriented entrepreneurship, in particular, promotes economic diversification by ensuring the diversification of the economy, increasing the competitiveness of products, meeting consumer demand from local raw materials, increasing the mobility of the economically active population and creating employment. It is noted that it is important to attract foreign investment for the innovative development of industry in the country. The article concludes with proposals for the innovative development of entrepreneurship.

Keywords: *Diversification, innovation, industrial parks, production infrastructure, innovative technology, agro-parks, technoparks.*

ÖZ

Makale Azerbaycan'da inovasyon altyapısının gelişimini tartışıyor. Son yıllarda, ülkede sanayi parklarının oluşturulması ve geliştirilmesinde modern teknolojilerin yatırım ve katılımının, petrol dışı sektörün sürdürülebilir kalkınması için koşullar yarattığı, ülkedeki rekabetçi ürünlerin üretimini artırdığı belirtilmektedir.

Aynı zamanda, ülkenin şu anda aktif bir inovasyon dönemi yaşadığı kaydediliyor. İnovasyon faaliyetinin büyümesinin, inovasyon altyapısının gelişimi ile doğrudan ilişkili olduğu gösterilmiştir. Özellikle inovasyon odaklı girişimciliğin geliştirilmesi, ekonominin çeşitlendirilmesini sağlayarak, ürünlerin rekabet gücünü artırarak, tüketici talebini yerel hammaddelerden karşılayarak, ekonomik olarak aktif nüfusun hareketliliğini artırarak ve istihdam yaratarak ekonomik çeşitliliği teşvik etmektedir. Ülkede sanayinin yenilikçi gelişimi için yabancı yatırım çekmenin önemli olduğu belirtilmektedir. Makale, girişimciliğin yenilikçi gelişimi için önerilerle sona ermektedir.

Anahtar Kelimeler: Çeşitlendirme, inovasyon, endüstri parkları, üretim altyapısı, yenilikçi teknoloji, tarım parkları, teknoparklar.

¹⁹¹ NAKHCHIVAN STATE UNIVERSITY; allahverdiyev.samir777@gmail.com

1. Introduction

The establishment of industrial parks with developed, modern production infrastructure in the country is aimed at the implementation of state policy aimed at balanced and innovation-oriented development of the economy, ensuring the development of industry. Investment and the involvement of modern technologies in the creation and development of industrial parks have created conditions for the sustainable development of the non-oil sector, increasing the production of competitive and import-substituting products in the country's economy. The expansion of production is especially important in terms of solving economic problems in the region, such as employment.

2. Innovative development in industry

International experience is constantly being studied in our country, and work is underway in this direction by preparing relevant normative-legal documents. As a result of purposeful measures taken, the volume of innovative products in the industry is increasing year by year due to the level of innovation and types of economic activity in our country.

The volume of innovation products according to the level of innovation and types of economic activity.

(mln. man)

Products that have undergone significant changes or are newly applied					
Years	2015	2016	2017	2018	2019
The whole industry	0,9	35,7	14,7	29,0	21,7
Mining industry	-	0,1	-	0,2	2,5
Processing industry	0,9	35,6	14,7	28,8	19,2
Improved product					
The whole industry	0,6	0,5	0,4	0,9	3,9
Mining industry	-	-	0,2	-	-
Processing industry	0,6	0,5	0,2	0,9	3,9

Source: www.stat.gov.az/cource/industru/ Based on information from the site.

As can be seen from the table, the volume of production of innovative products in the country, which has undergone significant changes since 2017 or has been newly introduced, has increased in industry to 21.7 million in 2019. manat, of which 88.5% or 19.2 mln. manat falls to the share of non-state-owned processing industry.

The production of improved innovative products will increase to 3.9 million in 2019. manat, of which 100.0%, ie 3.9 mln. manats were produced in the non-state-owned processing industry.

Research suggests that the economy of our country today is experiencing a period of active innovation. Ensuring innovation activity is directly related to the development of innovation infrastructure. To this end, along with the development of knowledge-based industries and science-based technologies in the country, the development of the non-oil sector should always be in the center of attention. All this, first of all, requires the creation of an advanced method of innovation management and an improved system of organizational and economic mechanisms.

The development of business entities based on innovative technologies in Azerbaijan is of special importance as a driving force of the market economy. The development of innovation-oriented entrepreneurship, in particular, promotes economic diversification by ensuring the diversification of the economy, increasing the competitiveness of products, meeting consumer demand from local raw materials, increasing the mobility of the economically active population and creating employment. In this regard, the innovative development of entrepreneurship should be regularly supported by the state.

Short-term and long-term loans to the economy from various sources were also of special importance in ensuring the development of innovation-oriented entrepreneurship in Azerbaijan. Thus, in 2015, the

country's economy received 21730.4 million. manat, of which 75.6% or 16428.6 mln. manat long-term, 24.4%, 5302.2 mln. manat was a short-term loan [7].

Credit investment in the economy increased and decreased in 2019 to 15297.2 million. manat, of which 80.9% was long-term loans.

The macroeconomic stability created in the country's economy has created conditions for the normal functioning of the investment climate. In the current situation, the investment climate should be more favorable, with equal opportunities for both domestic and foreign investment. However, it should be noted that there are some difficulties in applying domestic investment to foreign investment. This is primarily due to the limited real opportunities for investment and transformation of deposits owned by the population. First of all, this can be attributed to the decline in public confidence in private banks. However, it is known from world experience that commercial banks play a special role in organizing the process of attracting deposits of the population. Examples include commercial banks in Germany and Japan. These large, highly trusted private commercial banks interact with manufacturing companies and become stable financial industry groups. In such circumstances, they act as a joint stock company or common property entrepreneurs. Undoubtedly, such a form of communication stimulates the investment process and stimulates domestic investment by giving a strong impetus to the conversion of deposits into investments.

Investing in business entities for the development of innovation-oriented entrepreneurship and stimulating investors for this purpose is important for the sustainable development of the country's economy. Investments in economic activities create conditions for economic growth and macroeconomic stability in the country by ensuring balanced development of the regions, resulting in a number of socio-economic problems, including the creation of new jobs in the regions, increasing the competitiveness of national economy, economic security. solution and, finally, an increase in the material and cultural well-being of the population.

In order to ensure the socio-economic development of the regions in the country and achieve sustainable economic growth, it is important to prioritize innovative areas of science and technology when investing in priority sectors of the economy [6]. Therefore, today the main component of the investment policy of the Azerbaijani state is to identify sources of investment and direct them to new innovation-oriented business entities with pre-determined economic efficiency.

The country's innovation policy is directly related to economic policies such as the location of businesses in the regions and the creation of their structural units, the coverage of entrepreneurs with financial, monetary and tax policies, the production of competitive goods, the formation of market prices, demand, supply and competition, as well as cost reduction. It can be said that innovation policy is an integral part of the country's economic policy [4].

The country's economic policy is based on a mixed property, socially oriented market economy model. , is a set of complex multifaceted, complex economic policies that ensure balanced development in the regions and sustainable economic development in the country. Economic policy is formed under the influence of political and economic factors formed at home and abroad, conjuncture and balance in the domestic and international markets, international economic integration.

The state is the place of economic policy in the Republic of Azerbaijan in the areas of anti-inflation, investment-innovation, finance, money-credit, budget-tax, customs, social, environmental, regional and others. Investment and innovation policy is important in order to create economic growth in the country and ensure sustainable economic development, innovation-oriented development of entrepreneurship [3].

The importance of investment is to ensure the effective participation of the national economy in the international division of labor, to achieve the development of productive forces through the involvement of foreign capital, advanced technology and management practices. Ensuring sustainable economic development in the country depends significantly on the development of industry, especially the processing industry.

3. Innovative investment in industry in Azerbaijan

In modern times, in the context of globalization, the influence of external factors on the economic development of the country is growing. From this point of view, it is possible to increase the competitiveness of the economy by effectively using the opportunities of external factors in order to ensure sustainable development in the country. Therefore, it is important to attract foreign investment in the development of industry.

In the structure of investments in the economy of Azerbaijan, against the background of the general growth of investments, one can observe the tendency to reduce the share of investments in the more productive and active part of fixed assets - machinery and equipment.

The share of construction and installation works in investments in Azerbaijan is explained by large-scale investments in infrastructure projects at the expense of the state budget. This situation can be assessed as a result of the state's investment policy aimed at developing infrastructure, which is one of the main factors of production.

Expenditures on technological innovations in the industry according to the types of innovations in the Azerbaijani economy (Mln. man.)

S. №	Years	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1.	The whole industry	21,5	35,2	27,9	16,1	34,4	48,0
	- product innovations	13,5	13,7	20,3	10,4	23,3	38,3
	- process innovations	8,0	21,5	7,6	5,7	11,1	9,7
2.	Mining industry	4,1	2,7	0,2	0,03	1,4	0,4
	- product innovations	4,0	2,5	0,01	0,001	0,7	0,3
	- process innovations	0,1	0,2	0,2	0,03	0,7	0,1
3.	Processing industry	17,4	32,5	27,7	16,1	33,0	47,7
	- product innovations	9,5	11,2	20,3	10,4	22,6	38,1
	- process innovations	7,9	21,3	7,4	5,7	10,4	9,6
4.	Production, supply of electricity, gas and steam	0,02	0,02	0,005	-	-	-
	- product innovations	-	-	-	-	-	-
	- process innovations	0,02	0,02	0,005	-	-	-
5.	Water supply, waste treatment and disposal	-	-	-	-	-	-
	- product innovations	-	-	-	-	-	-

Source: www.stat.gov.az/cource/industru/ Compiled by the author

According to the table, the cost of technological innovations in almost all industries increased in 2016 to 48.0 million. manat. From it 38.3 mln. manat, and 9.7 mln. manat for process innovations. manats were invested. The largest expenditures were \$ 47.7 million. manat to the processing industry. During this period, 0.4 mln. manats were spent. According to the types of innovations, the cost of technological innovation in the industry was much higher than the cost of product innovation.

No investment was made in the production, distribution and supply of electricity, gas and steam, water supply, waste treatment and disposal. This shows that, unlike other industries (mining, etc.), the processing industry is managed by the private sector, so the costs of innovation were borne by entrepreneurs at their own expense. can also be clearly seen.

CONCLUSIONS

- Given the great role of innovation-oriented businesses in the creation of GDP in developed countries and the employment of economically active population, this area of activity should be widely used in the economic development of our country;

- In order to achieve the forthcoming strategic goals in the preparation of conceptual documents, programs and road maps for socio-economic development in our country, first of all, the development of entrepreneurship in an innovative way should be kept in focus, a systematic approach to this issue should be provided;

- Establishment of a body to coordinate the activities of industrial parks, agro-parks, technoparks, industrial districts and other innovation infrastructure facilities in our country and ensure their state care through this body, develop a general legislative framework for innovation infrastructure entities, specific areas of state support and tax and customs exemptions should be established.

REFERENCES

1. Aliyev T.N., Babayev L.B. Organization and management of the regional innovation system, Baku, "Science and education", 2013.-272 p.
2. Aliyeva, G.O. Integration of innovation and investment policy priorities and sustainable development of the industry // Collection of scientific works of the Azerbaijan National Academy of Sciences,- 2015, №2, -p.124-130
3. Gafarov S., R.M.Mikayilzada. Foreign sector factor in ensuring sustainable development in Azerbaijan //-Baku: News of Azerbaijan National Academy of Sciences, Economics series,-2016, №5,-p.26-34.
4. Gasimov F. H. Aliyev T. N. Najafov Z.M. Organization and management of the national innovation system: textbook //- Baku: Science and Education, 2013- 680 p.
5. Eyvazova, N.K. The need for the organization of innovative production in the regions // - Baku: Collection of scientific works of the Azerbaijan National Academy of Sciences, - 2017, №2, - p.88Hüseynova, A.Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin inkişaf yolu//-Bakı:Azərbaycan vergi jurnalı.- 2015,4(124) s.130-144
6. www.stat.gov.az/cource/industru/

Tareq Abdulatif Abdullah MOTAHAR¹⁹²
THE UAE FOREIGN POLICY TOWORD MIDDLE EAST AFTER ARAB SPRING
ARAP BAHARI SONRASI BAE DIŞ POLİTİKASI

ABSTRACT

The role of the UAE in influencing the political events in the Middle East, especially the so-called Arab Spring, has become a source of controversy over the motives and objectives of this shift in the foreign political orientations of a country such as the UAE. For more understanding of foreign policies of the UAE in this paper, I reviewed the historical background of the establishment of the United Arab Emirates as well as the nature of the system of government and political decision-making, and I saw the extent of the economic and military capabilities enjoyed by the UAE in the region. By studying the keys to foreign political trends in the UAE, it gave me a clear vision of the mechanism of the UAE's moves and interventions in the events of the Arab Spring countries, and then identifying the major drivers for that intervention in the region.

We will note that the fight against the rise of the Islamic political and extremist forces in the Arab Spring countries, threaten the economic and political interests of the UAE and its foreign orientations which pushed it by using its economic capabilities and modern armament in full coordination with the West and foremost the United States of America and through unprecedented harmony and harmony with Saudi Arabia The UAE has that momentum and influence in the region.

Keywords: *Emirati foreign policies, the Muslim Brotherhood movement, the Arab Spring countries, interventions, external trends, collision points, Islamic political thought, the Arab region.*

ÖZ

BAE'nin Ortadoğ'u'daki siyasi olayları, özellikle Arap Baharı'nı etkilemedeki rolü, BAE gibi bir ülkenin dış siyasi yönelimlerindeki bu değişimin nedenleri ve hedefleri konusunda bir tartışma kaynağı haline geldi. Bu yazıda BAE'nin dış politikalarını daha iyi anlamak için, Birleşik Arap Emirlikleri'nin kuruluşunun tarihsel arka planının yanı sıra hükümet sisteminin ve siyasi karar alma sisteminin doğasını inceledim ve ekonomik durumun boyutunu gördüm. ve BAE'nin bölgede sahip olduğu askeri yetenekler. BAE'deki dış siyasi eğilimlerin anahtarlarını inceleyerek, bana BAE'nin Arap Baharı ülkelerindeki olaylara yönelik hareketlerinin ve müdahalelerinin mekanizması hakkında net bir vizyon verdi ve ardından bölgedeki bu müdahalenin ana itici güçlerini belirledi.

Arap Baharı ülkelerinde İslami siyasi ve aşırılıkçı güçlerin yükselişine karşı verilen mücadelenin, BAE'nin ekonomik ve siyasi çıkarlarını ve BAE ile ekonomik yeteneklerini ve modern silahlarını tam koordinasyon içinde kullanarak onu zorlayan dış yönelimlerini tehdit ettiğini not edeceğiz. Batı ve en başta Amerika Birleşik Devletleri ve Suudi Arabistan ile benzeri görülmemiş bir uyum ve uyum yoluyla BAE bölgede bu ivmeye ve etkiye sahip.

Anahtar Kelimeler: Birleşik Arap Emirlikleri dış politikaları, Müslüman Kardeşler hareketi, Arap Baharı ülkeleri, müdahaleler, dış eğilimler, çarpışma noktaları, İslami siyasi düşünce, Arap bölgesi.

¹⁹² Graduate Student, tareqmotahar@yahoo.com

THE FOUNDATION OF EMIRATES STATE

The United Arab Emirates located in south-west Asia, in the east of the Arabian Peninsula, surrounded on the north and northwest by the waters of the Arabian Gulf and to the east by the Indian Ocean. The country shares a maritime border with Qatar on the northwest, while there are land borders with Saudi Arabia in the south and west and with the Sultanate of Oman in the southeast. The total population (nationals and expatriate residents) was 9,304,277 in 2017, the number of UAE citizens is less than 1 million (947,947). The UAE area is about 71,023.6sq km of land, including some islands in the Arab Gulf.

The federation of the UAE has seven member emirates, Abu Dhabi, Dubai, Sharjah, and Ajman, Umm al Quwain, Ra's al-Khaimah and Fujairah

“In early 1968, the British declared their intention to withdraw from the Gulf by the end of 1971. This decision is attributed to several economic reasons revolving around the decline of British sterling pound, pressure to lessen the spending on defense due to criticism by Labor party, inability to maintain British servicemen offshore, inability to invest in social services home and in infrastructure in the UAE.”¹⁹³

The Sheikh Zayed bin Sultan Al Nahyan became Ruler of the Emirate of Abu Dhabi on August 6, 1966, launching an extensive series of initiatives to develop the emirate. This program was not, however, limited to Abu Dhabi as Sheikh Zayed extended support to all of the emirates as he sought to bring them together into federation. This process was being initiated less than two years after he became Ruler of Abu Dhabi. In Sheikh Zayed's view, ‘The Union is the path to power, pride, and strength and mutual welfare. Separation only causes weakness, and weak states do not have a place in today's world’ He made these remarks during a meeting at Al Samha on February 18, 1968 with the late Sheikh Rashid bin Saeed Al Maktoum, then Ruler of Dubai, shortly after the British Government had announced plans to withdraw from what were then known as the Trucial States by December 1971. The meeting between the two Rulers focused on the establishment of a union between their two emirates that would involve a sharing of responsibility for foreign affairs, defense, internal security, health and educational services. They invited the rulers of the other emirates to join them, with a series of meetings later being held to discuss the foundation of the federation of the United Arab Emirates. Sharing a desire to join for a common future, to tackle common challenges, the Emirates then had a total population of around 180,000, with considerable differences in terms of area, economic resources, levels of development and inhabitants. Following extensive efforts by the late Sheikh Zayed, the rulers agreed at a meeting in July 1971 to unite, with a Federal Supreme Council being formed that would hold supreme authority in the new country.

KEYS TO UNDERSTAND THE UAE'S EXTERNAL TRENDS:

DECISION MAKING MECHANISM

Every emirate has a voice in the civil administration of the country, in both the supreme council and the cabinet, though the status and power of the powerful emirates of Abu Dhabi and Dubai are apparent. Critical decisions, such as approving the federal budget and choosing the President and Prime Minister, are usually reached by consensus. Individual emirates reserve considerable power and autonomy in running their own economies and social systems. The governments are largely in the hands of royal dynasties and their local allies from other rich and powerful merchants and business families. In both the federation and the individual emirates governments, there are no genuinely representative political institutions. Ordinary people are able to communicate their problems to local leaders by talking to them directly in the traditional consultative forum the leaders hold regularly, known as the majlis (council). The executive authority is in the hands of the Federal Supreme Council (FSC), the President, Vice-President, Prime Minister, and cabinet. The FSC is the highest constitutional authority and the top policy-making entity. Its members are the seven rulers of the emirates; the Council elects the President and Vice-President from amongst them. The FSC has

¹⁹³. Government.ae-The official portal of the UAE Government
<https://government.ae/en/more/history-of-the-uae>

both legislative and executive powers. It establishes general policies, ratifies federal laws and decrees, approves the nomination of the Prime Minister by the President, and accepts the Prime Minister's resignation. It also relieves him from his post upon the recommendation of the President. It meets four times a year. The rulers of Abu Dhabi and Dubai have effective veto powers. If a ruler cannot attend Federal Supreme Council meetings, he may delegate his crown prince to take his seat. Crown princes and deputy rulers attending meetings when their ruler is present have no formal role in the Council. The head of state is the President, who serves a five-year term. The FSC elects or re-confirms a President already in office.

“There is no real election in UAE, and no democratic representative institutions, no political parties”¹⁹⁴. The country's leadership and governmental bodies are either chosen through consultations between the local traditional leaders or appointed by these officials within the framework of the Constitution. In the past, legislation came in the form of decrees by the Federal Supreme Council (FSC).

In the September 2011 indirect elections for the FNC, in the aftermath of the so-called Arab Spring in 2011, 129,274 Emirati citizens – two thirds of the adult population, almost 20 times the number in 2006 – now selected by the National Election Committee established in 2011, were allowed to participate in the selection of 20 of the 40 FNC candidates. Since then, there have been seven women on the council, six appointed by the rulers and one elected.

“AS we note in the personality of Mohammed bin Zaid as the current president of the UAE, is a military man who graduated from British military institute Sandhurst.”¹⁹⁵ When it comes to political dispute and as a military man, he thinks that the best defense strategic is offence.

UAE's adoption of the so-called adviser law or rule, which exploits the organs of the state and its interests as well as international public relations offices, gives a strong external dimension in influencing the decision-making and external positions of the UAE.

ECONOMIC AND MILITARY CAPABILITY

“The International Monetary Fund estimates that a few oil countries reflected their income on per capita GDP, and very little was able to benefit from this income, which emerged in the UAE.”¹⁹⁶

Dubai has become a major city in a desert region, with residents enjoying the highest income and living standards, the fund said.

The UAE is still making progress and tourism plays an important role in its economic growth. Foreign investment has boosted the domestic economy to \$ 10 billion in 2011, the report said.

The United Arab Emirates accounts for about 33% of GDP from oil and gas production. According to estimates for 2017, the UAE ranks seventh in the world in terms of oil and gas reserves and holdings.

“Under the leadership of Mohammed bin Zayed al-Nahyan, the crown prince of Abu Dhabi and the Emirati president-in-waiting, the UAE has kept its military busy, deployed in numerous small training missions abroad and joint operations.”¹⁹⁷ The Emirati leadership sought to demonstrate their own strategic and operational utility as a small state, garner approval from crucial international allies, and harden and test in hostile conditions brigades of what would later become the elite UAE Presidential Guard.

“The 2000s onwards, the UAE modernized its air force, procuring F-16s from the US more advanced than those operated by the US Air Force.”¹⁹⁸ The Emirati military developed an unrivaled reputation

¹⁹⁴. Governance and Politics of United Arab Emirates

<https://fanack.com/united-arab-emirates/governance-and-politics-of-uae/>

¹⁹⁵ Sheikh Mohammed Bin Zayed Al-nahyan, the Uae's Master Influencer

<https://fanack.com/united-arab-emirates/faces/mohammed-bin-zayed-al-nahyan/>

¹⁹⁶. Ahmed, Ahmed Zain Elabdin. "The role of diversification strategies in the economic development for oil-dependended countries the case of UAE." *The Business & Management Review* 6, no. 2 (2015): 207.

¹⁹⁷. Robert David, Emile Hokayem “Reassessing Gulf Security, The War in Yemen,” International Institute for Strategic Studies, Kings College London

¹⁹⁸. David Robert, Emile Hokayem “Reassessing Gulf Security, The War in Yemen,” International Institute for Strategic Studies, Kings College London

throughout the Gulf region. This military prowess was put on display during the 2011 NATO-led operation in Libya and with the coalition airstrikes against Islamic State targets in Iraq and Syria starting 2014 The UAE also launched its almost unilateral mission, with the help of Egypt, attacking Libya's targets in 2015 and 2016.

According to the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD),” the UAE was the world’s biggest foreign aid donor in 2014 for the second consecutive year, allocating 1.26% of gross national income to foreign developmental aid.”¹⁹⁹ The UAE occupies an important strategic position in the Arabian Gulf, with nearly a quarter of the world's oil production and transportation. UAE provides unprecedented port and territorial access to the United Nations, the United States, the European Union (EU) and NATO forces, flying over customs clearance and other important logistical assistance. The UAE has joined its allies to support the global fight against terrorism in restoring stability to the Middle East. The UAE has frozen the accounts of known terrorists and enacted aggressive anti-money laundering initiatives.

The UAE is a member of the Gulf Cooperation Council (GCC) and the Arab League and the United Nations and its agencies. The UAE is participating in a regional alliance led by Saudi Arabia to support the legitimacy of the Yemeni government. As the Houthi and Al Qaeda factions have caused confusion in the country and the region.

Unlike the traditional and international allies of the United Arab Emirates in the Syrian issue, insisted on the political solution, and welcomed the Russian intervention in Syria and support the balance and stability in the Syrian affairs

The UAE, alongside members of the international community, shares a deep concern over Iran’s aggression in the region and its impact on peace and stability. The UAE fully supports and enforces UN Security Council resolutions barring shipment of sensitive materials and technologies to Iran. The UAE is concerned with Iran’s aggression in the region. The UAE also calls for restoration of the UAE’s three invaded islands, Abu Musa, Greater Tunb and Lesser Tunb. Located just across the Gulf, the UAE and Iran have historic ties, including a significant trading relationship. The United Emirates and its allies in the Gulf Cooperation Council hope that there will be no weapons of mass destruction in the entire region.

The UAE believes that by establishing an independent Palestinian State with Jerusalem as its capital, the restoration of security, peace and stability in the region and the normalization of relations between all countries, including Israel, can be achieved. A just and lasting peace agreement based on the Arab Peace Initiative.

THE DESIRE FOR MORE ENGAGEMENT AND TRANSFORMATION TOWARDS THE ENVIRONMENT OF THE NEW GLOBAL ECONOMIC AND INVESTMENT SYSTEM.

According to Anwar Gargash, Minister of Foreign Affairs of the United Arab Emirates, the investment and economic component is a key element in the UAE's foreign policy. He is "organic" in the political dimension. In his speech on the 44th National Day of the UAE, the Minister stated that foreign policy objectives are to protect the UAE from external threats, restore stability to the Middle East and turn it into a successful economic environment.²⁰⁰

On the principles of the UAE foreign policy, the minister said that the main issue is confronting extremist ideas and their root causes by confronting political Islam groups. The UAE relies on coordination with Western countries in confronting these groups. In addition, to cope with the concerns of human development in the world.

It is possible to say that the previous words reflected the orientations of the UAE foreign policy in general. These trends are in supporting the UAE system by confronting groups and countries that are dissatisfied with the current situation and intensifying the UAE's reliance on economic instruments to achieve these goals.

¹⁹⁹. About UAE, Foreign Policy

<https://www.uae-embassy.org/about-uae/foreign-policy>

²⁰⁰. Samir Ramzy. “The financing tool in the foreign policy of the UAE,” March 3, 2018

The UAE is also keen to employ economic tools to strengthen its international standing, strengthen its relationship with the world's major powers, and form alliances in some of the countries that are the scene of conflict in the Middle East. The UAE began to intensify reliance on the economic tool while changing the ruling elite after the death of Sheikh Zayed, the founder of the state, where the new elite aimed to play an influential regional role, and changed the orientations of the external role of the UAE in favor of a more intrusive role in the situation of the region,²⁰¹ especially after the events of the Arab Spring, in providing financial support to its international and regional allies.

There is an Emirati success in consolidating its regional and international influence by using economic instruments. The UAE has made clear efforts to achieve this goal. This is evidenced by the transformation of the UAE into the first donor among the countries of the world. The diversity of forms of economic instruments also reflects its pragmatic approach.

EMIRATI & IRANIAN DISPUTE OVER THREE ISLANDS.

The historical and legal arguments presented by both Iran and the UAE are difficult to reconcile, but the Iranian arguments, based on British archive records, are far less persuasive than those of the UAE. The UAE's arguments are relatively short-term and documented, but the Iranian arguments are very long-term and undocumented. In short, based on international law, the Iranian legal arguments are weak in comparison with the UAE's legal arguments. As demonstrated, Iran took the Tunb by force and used duress to establish a presence on Abu Musa. Both actions violated international law. In general, Iranian scholars attack UAE claims rather than providing evidence. During the colonial period, the UAE produced substantial documentary evidence supporting its claim from the late nineteenth century through to late 1971. During the post-colonial period, since Iran occupied the islands, the UAE has rallied support from the Arab League, the GCC, Western nations, the UN and the European Union. Whereas the UAE position calls for referring the dispute to the International Court of Justice if bilateral direct negotiations fail, Iran has consistently rejected any kind of third-party arbitration. It concluded that the only alternative to the legal approach is direct bilateral negotiations.

UAE - USA RELATIONS

Since its establishment in 1971 and independence from the United Kingdom, the United States has established friendly relations with the United Arab Emirates. The two countries established formal diplomatic relations in 1972. The UAE plays an important role in the Middle East as an important partner of the United States. The United States and the United Arab Emirates have strong bilateral cooperation on various issues including defense, law enforcement, energy policy and cultural exchanges. The UAE is an important buyer of US military equipment, including an advanced missile defense system, and it reported that it hopes to purchase the F35 fighter. "Compared to any other place outside the United States, the UAE port has a larger number of US naval vessels."²⁰² The United States assists the United Arab Emirates, provides export and border security (EXBS) assistance to the United Arab Emirates. The prosperity of the UAE depends largely on the country's vast oil and gas reserves. It is the single largest export market for the United States in the Middle East and North Africa, with more than 1,000 US companies in the country. More U.S. companies attracted by the powerful logistics and transportation industries use the UAE. As a regional headquarters, it operates in the Middle East, North Africa and parts of Asia.

The United Arab Emirates and the United States, belong to many of the same international organizations, including the United Nations, the International Monetary Fund, the World Bank and the World Trade Organization.

²⁰¹. Samir Ramzy. "The financing tool in the foreign policy of the UAE," March 3, 2018

²⁰². Kenneth katzman. "The United Arab Emirates (uae): issues for us policy." library of congress Washington dc congressional research service, 2013.

THE UAE'S ATTITUDE TO THE MUSLIM BROTHERHOOD.

During the 1950s and 1960s, the UAE imported large numbers of professionals from other parts of the Arab world, notably Egypt, Syria, Jordan and Palestine. The most important sector was education, for which many qualified teachers were needed for the thousands of pupils and students. Many of them were Islamists (mostly affiliates of the Muslim Brotherhood and Hizb of Tahrir). With their presence, these expatriates sought to influence their students and the other nationals with whom they interacted.

Soon after independence in 1971, the earliest cohorts of students who had spent time studying in Egypt and Kuwait returned to the UAE. It was during their time in these countries that the young men had become more closely acquainted with the Muslim Brotherhood and its ideology. In 1974, a group of them founded Jamiat al-Islah ('reform society'), following the example of the Muslim Brotherhood in Kuwait, which was a pioneer in Islamic activism in the Gulf.

Throughout the 1970s, ideological groups of varied convictions were not only active but also permitted and encouraged. They were quick to make use of a new law that allowed and regulated the establishment of social, cultural, media and sports organizations.

By the late 1980s, the UAE authorities, especially in Abu Dhabi, had become increasingly suspicious of the Islamic trend, which they perceived as a potential threat.

The honeymoon the Islamists enjoyed under Sheikh Zayed al-Nahyan ended in the 1990s, a plan called 'drying the springs' was implemented to exclude Islamists from public office and restrict their activities in the public domain." No Islamists were spared, including those who had no known affiliation or those who were affiliated with apolitical groups such as the Tabligh community."²⁰³ Also in the early 1990s saw a number of incidents in which Arab expatriates were deported for their Islamic leanings. This case indicated that Abu Dhabi's security agencies had been doing business with foreign powers that regarded Hamas as a terrorist organization.

In 1994, Bin Zayed ordered the establishment of a think tank known as the Emirates Centre for Strategic Studies and Research. This center, planned to be the brain of the modern UAE, had vast effect on most vital institutions. In the meantime, the plan to 'dry the fountains of Islamic activism' proceeded at full speed, the more power Bin Zayed amassed, the more difficult life became for UAE Islamists.

However, as soon as the Arab Spring revolutions erupted in Tunisia and Egypt in 2011, the UAE authorities went on the offensive, arresting, interrogating, torturing and sentencing leading Islamic figures and forcing some of them into exile. In the years since, the UAE has considered fighting the Muslim Brotherhood locally, regionally and globally a top priority.

CHANGE IN THE POLICIES AND EXTERNAL ACTIVITY OF THE UAE AFTER THE ARAB SPRING:

During the revolutions of the Arab Spring, the UAE played a prominent role in the direct intervention in the events of the Arab spring countries. There are accusations of the UAE adopting so-called counter-revolutions and supporting the symbols of the Arab regimes facing the Arab spring revolution, and before we study the validity of this accusation and other reasons for this intervention and its objectives, we review these interventions made by the UAE toward some Arab Spring countries and the most prominent as follows:

LIBYA

The UAE's ongoing support for Haftar has political and economic significance. The UAE considers Haftar a leader who is waging a war against terrorism, and radical Islamist factions, in particular,

²⁰³ The Muslim Brotherhood in the Emirates: Anatomy of a Crackdown
<https://www.middleasteye.net/big-story/muslim-brotherhood-emirates-anatomy-crackdown>

“a description that does not have consensus among many Libyans nor the international community”.²⁰⁴ The relationship between the UAE and Haftar is based on mutual interest. Haftar’s fight against Islamist factions in Libya is a part of the UAE’s political agenda in the region. This falls in line with the UAE’s commitment to combat Islamist groups across the region, particularly the Muslim Brotherhood. Haftar is working to ensure the UAE’s economic interests and political influence in Libya. In exchange, the UAE provides support for Haftar in various ways. The UAE provides military support for Haftar as he endeavors to make good on his commitment to “cleanse” the country of radical Islamist militias. A U.N. report accused the UAE of violating the U.N. arms embargo on Libya by providing financial support and military equipment such as helicopters, aircraft, and armored vehicles to Haftar’s forces

BAHRAIN

The government's clampdown on a largely peaceful uprising that began in February continues. In March, Saudi troops entered Bahrain which were 1,200 troops followed by police officers from the UAE which were 500 under a Gulf Cooperation Council mandate.²⁰⁵ While there have been some conciliatory gestures, including the promise of a national dialogue and the lifting of a state of emergency, individuals linked to the protests - including key figures in politics and 48 medical specialists - are being tried in military courts. Hundreds remain in detention and opposition supporters have been dismissed from their jobs. The opposition may have been weakened, but antipathy towards the regime deepens.

EGYPT

The UAE viewed the political developments in Egypt starting in 2011 with the fall of the Mubarak regime and leading to the electoral victories of the Muslim Brotherhood with great concern. This is because those changes challenged and even threatened a number of UAE interests. Due to the UAE’s longstanding strategic financial and political investments in Egypt, complex interdependencies between the two countries had evolved that affected how the UAE chose to engage in Egypt after 2011. “The UAE’s engagement in Egypt has been led by a desire to undermine the potential influence of political Islam as a competing political ideology, a need to safeguard the UAE’s security in the face of regional instability,”²⁰⁶ a wish to strengthen the role and image of the UAE as a power broker in the region, and an interest in securing pre-existing investments and to open new markets.

YEMEN

The UAE’s intervention in the Yemeni civil war is part of a larger strategy aimed at ensuring a trade network and a continuation of foreign policy that narrows Iran’s influence in the Arabian Peninsula. Yemen provides the clearest expression of the two guiding principles of the UAE. Policy: Strike extremism in the form of al-Qaeda and cut off Iran’s chances of entering the Arab world. The UAE is involved in the conflict in the poorest countries of the Arab world. Together with Saudi Arabia and other allies, it intervened on behalf of the Yemeni government to combat the Iran-backed movement known as the Houthi. In 2014. A strategically important coup has extended its security perimeter beyond the boundaries of the seven emirates. “Ensuring the stability of Yemen will protect the interests of the UAE in the Horn of Africa and maintain a strong Saudi Arabia capable of resisting Iran’s growing influence in the region.”²⁰⁷

²⁰⁴ “UAE, The devastating role in Libya,” Thursday, August 3, 2017 at 1:11 AM 2017

<https://www.al-sharq.com/article/03/08/2017/>

²⁰⁵ Kenneth katzman. "The United Arab Emirates (uae): issues for us policy." library of congress washington dc congressional research service, 2013.

²⁰⁶ Sons, Sebastian, and Inken Wiese. "The Engagement of Arab Gulf States in Egypt and tunisia since 2011: Rationale and Impact." (2015): 85.

²⁰⁷ Naser Al Wasmı, "Yemen intervention advances UAE goals on two fronts," "the national, Des 26, 2018 GCC edition.

THE MOST IMPORTANT FACTORS DRIVING THE SHIFT IN THE UAE FOREIGN POLICY AFTER THE ARAB SPRING.

Through the review of the interventions of the United Arab Emirates in Libya, Egypt, Bahrain and Yemen with the size of this direct physical, military and political intervention, we note here the existence of a clear coordination and harmony between this intervention side by side with the American and Saudi role in the countries of the region. As follow there are three main factors driving the shift in the UAE foreign policy after the Arab Spring.

FEAR OF THE INFLUENCE OF MUSLIM BROTHERHOOD GROUPS THROUGH ARAB SPRING:

The revival of movements of the Islamic forces within the Arab Spring countries led by the Muslim Brotherhood, which has the emergence of support from Qatar and Turkey. Qatar's success in directly influencing the Arab Spring countries by supporting the Muslim Brotherhood has not only angered the UAE but provoked it to play the same role but in the opposite direction. UAE is acting as an opposite line to those movements by supporting the symbols of the Arab regimes facing these movements under the Arab Spring revolutions or through the support of some of the internal political forces in those countries that are against the influence of Muslim Brotherhood groups, which is strongly demonstrated in Egypt, Libya and Yemen. This disagreement in the influence of the Muslim Brotherhood in the region leads to the boycott of Qatar and its siege and the tension with Turkish relations.

CONVERGENCE WITH THE FOREIGN POLICIES OF THE KINGDOM OF SAUDI ARABIA.

The last few years in particular produced a kind of convergence and coordination and unity of track between the two countries' policies in an unprecedented manner, especially under the era of bin Zayed, "Amir" Abu Dhabi and Mohammed bin Salman Saudi Crown Prince. It is therefore good to present the factors that led to the situation. The difference in this relationship is that despite the Saudi-American rapprochement, Mohammed Bin Salman continues to feel that the UAE is closer to the Americans and plays a rough role with him and therefore he ignores the contradiction of interests in order to fortify the strategic convergence with Americans. "If they are not moderate, we may lose Islam in exchange for more radical Islamic ideologies. In order to protect Islam, Saudi Arabia and Egypt must succeed," said one official source.

"Mohammed bin Zayed sees Mohammed bin Salman as a contemporary who understands the importance of Saudi Arabia in the world," said one of the UAE's leaders.

Mohammed bin Salman leads an ambitious program aimed at reforming the Saudi economy, ending its dependence on oil and gradually opening up Saudi society.

According to the UAE leadership, the UAE considers the stability of Saudi Arabia and Egypt to be a high priority for national security because of their position as Islamic forces beyond the influence of the two countries' borders to reach the region and the world.

According to close associates of the two countries' leaders, the Kingdom looked forward to the UAE's experience in terms of issues ranging from how to develop a domestic defense industry to the reform of the sovereign wealth fund under the National Transition Program 2030.

The kingdom now wants to develop its own tourism sector. it announced plans to develop its Red Sea coast and 50 islands to an extended tourist destination that foreigners from most nationalities can visit without a visa. In a country that does not yet issue tourist visas, the project will be an unprecedented opening for foreign visitors.

The Saudis have begun to take bolder steps to curb the influence of the religious establishment at home, stressing their position on Islamist groups abroad, which the UAE has long advocated.

The UAE and Al-Zayed in particular have historic enmity with the Muslim Brotherhood On the other hand; there is a segment of the Saud family led today by Mohammed bin Salman who feel the burden of Wahhabism on the Saudi regime. This has supported the rapprochement between Mohammed bin Salman

and Bin Zayed and made Bin Zayed and Emiratis play the role of the theoretician of the new liberal Islamic thought. On the other hand, Bin Salman sees the development and technological progress of the UAE as a good example to follow in the development of Saudi Arabia.

HARMONY WITH THE DIRECTION OF THE NEW AMERICAN ADMINISTRATION IN THE REGION:

The United States views the UAE as the best model for moving the situation in the region to control the events after the Arab Spring towards the American peace it wants for the region, not only because of the conformity of the external objectives of the two countries towards the events in the region, but because it knows well that the UAE is ready and able to play this important regional role. UAE by its Economic and propaganda capability, and its free and open political decision on the West can have a large influential margin to the countries of the region and even striking a particularly important model for the Kingdom of Saudi Arabia in the economic and cultural transformation.

The growing rapprochement between Riyadh and Abu Dhabi has far-reaching implications for the region and for the United States in particular. The administration of US President Trump has taken a hard line against Iran and has welcomed close cooperation with the Saudi and the UAE in the face of Qatar. "The Wall Street Journal has discussed the growing relationship between Saudi and Emirati officials, highlighting their reasons for the two countries and the future of the region".

The relations between Saudi Crown Prince Mohammed bin Salman and Abu Dhabi Crown Prince Mohammed bin Zayed represent a new dynamic that is reshaping the region, not only for the time being but also for the region," said Danny Sebright, a former Pentagon official and head of the US-UAE committee at the Pentagon. Strategic relations with the United States are one of the most important factors that have led to a great rapprochement between the two countries. The UAE, especially the new young leaders, has been wobbling over the past decades to come closer to the Americans. This is also true of the Saudi leadership during the last decade, especially after Salman came to power. and what happened during the last year and brought him through his son Mohammed to the Trump administration in order to gain their satisfaction.

CONCLUSION

Increasingly from the 1990s and the beginning of the second millennium to the period of the revolutions of the Arab Spring 2011, the UAE succeeded in placing itself at the top of the regional and international rankings economically, politically and even militarily, using its full openness with the West, while the countries of the region and its political systems are falling into chaos and opening doors to Islamic political groups and Which is considered by the UAE the greatest danger to its security and political and economic orientations. According to this concept and the status of the countries of the region and away from the geographical and historical traditions, the opportunity came for the UAE to act as a regional power and working to implement its foreign agendas directly in the region. With the help of the closest and most powerful allies, Saudi Arabia and the United States, the most important and powerful players in the region who welcome this role of UAE in the light of unprecedented harmony and coordination to complete the triangle that reshapes the future of the region.

This harmony and tripartite alliance between the UAE, Saudi Arabia and the United States, gave the momentum for UAE in achieving its foreign policies goals in the region, and whether that role consider as negative or positive, that role played by the UAE has remarkable effect and strong influence in shaping the future of the region

REFERENCES

1. The Muslim Brotherhood in the Emirates: Anatomy of a Crackdown
2. <https://www.middleeasteye.net/big-story/muslim-brotherhood-emirates-anatomy-crackdown>
3. Overview of United Arab Emirates Legal System

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

4. http://www.nyulawglobal.org/globalex/United_Arab_Emirates1.html
5. Government.ae-The official portal of the UAE Government
6. <https://government.ae/en/more/history-of-the-uae>
7. Governance and Politics of United Arab Emirates
8. <https://fanack.com/united-arab-emirates/governance-and-politics-of-uae/>
9. Mohamed Henaid, " UAE and the violation of the sovereignty of states and revolutions " Aljazeera, janury 24th 2018
10. <https://www.aljazeera.net/knowledgegate/opinions/2018/1/24>
11. About UAE, Foreign Policy
12. <https://www.uae-embassy.org/about-uae/foreign-policy>
13. "Saudi UAE, rapprochement, The most influential factors" November,7 2017, On the Issues,
14. <https://www.aremnews.com/news/arab-world/gcc/940876>
15. "History of the conflict between the UAE and Iran on the islands," alwafd, April 19, 2012
16. <https://alwafd.news/>
17. "UAE, The devastating role in Libya," Thursday, August 3, 2017 at 1:11 AM 2017
18. <https://www.al-sharq.com/article/03/08/2017/>
19. Katzman, Kenneth. "The United Arab Emirates (UAE): Issues for US Policy." LIBRARY OF CONGRESS WASHINGTON DC CONGRESSIONAL RESEARCH SERVICE, 2013.
20. David Robert, Emile Hokayem "Reassessing Gulf Security, The War in Yemen," International Institute for Strategic Studies, Kings College London
21. Naser Al Wasmi," Yemen intervention advances UAE goals on two fronts,"the national, Des 26, 2018 GCC edition.
22. Sheikh Mohammed Bin Zayed Al-nahyan, the Uae's Master Influencer
23. <https://fanack.com/united-arab-emirates/faces/mohammed-bin-zayed-al-nahyan/>
24. Samir Ramzy. "The financing tool in the foreign policy of the UAE," March 3, 2018

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(39)

Yasemen GARAKOYUNLU MAHMUDOVA²⁰⁸

UYGARLIK KAVRAMLARI: SÜRDÜRÜLEBİLİR GELİŞME, YÜZLEŞME, UNİVERSEUM,
PLUVERSİUM, METAUYGARLIK
*THE CONCEPTS OF CIVILIZATION: SUSTAINABLE DEVELOPMENT, CONFRONTATION,
UNIVERSEUM, PLUVERSIUM, METACIVILIZATION*

ÖZ

Makale, uygarlıkların (sivilizasyonların) sınıflandırması, dönemselliği, kronolojisi, tipolojisi, doğası ve uygarlık kavramlarının sosyo-felsefi bağlamda (açıdan) teorik analizini sunmaktadır.

Sivilizasyonlar arası yüzleşmeler ve diyalog sorunları incelenmiş, uygarlıklar arasında diyalog ve işbirliği üzerinde unversium (evrensel), pluversium ve meta-uygarlık kavramları geleceğin gelişme eğilimlerinin belirlemek amacıyla incelenerek sunulmuştur.

Amaç: Medeniyetler arasındaki çatışma ve diyalog sorunlarını sosyal-felsefi bağlamda incelemek ve Azerbaycan'da geleceğin stratejisini tanımlamaya yönelik bir netlik və doğru anlaşılma yaratmaktır.

Metodoloji: Makalede analiz, sentez ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılmıştır.

Bilimsel yenilik: Uygarlıklar arası işbirliği kavramlarının analiz edilmesi aracılığıyla çeşitli alternatif kavramların varlığının belirlenmesinin sonucu olarak stratejik seçimin kolaylaştırılması.

Anahtar Kelimeler: sivilizasyon, meta-uygarlık, yüzleşme, universeum, pluversium.

ABSTRACT

In the article, the classification of civilizations, periodicity, typology, character and the theoretical analysis of conception of the civilization has been performed in the socio-philosophical context. The problem of confrontations and dialogue among civilizations have been investigated, the dialogue among the civilizations and the conceptions of metacivilization, the universeum, pluversium about the co-operation have been introduced by researching for the aim of defining of the tendencies of development of the future.

Purpose: It is to research the problems of confrontation and dialogue among civilizations in the social-philosophical context and to clarify for defining of the future strategy in Azerbaijan.

Methodology: The methods of analysis, synthesis, and comparative analysis have been used in the article.

Scientific novelty: The facilitation of strategic choice by the identifying of the existence of several alternative conceptions in the result of analyzing the conceptions of intercultural cooperation.

Keywords: civilization, metacivilization, confrontation, universeum, pluversium.

²⁰⁸ Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Felsefe Enstitüsü, Sürdürülebilir Gelişmenin Felsefi Bölümü Bilimsel Araştırmacı; yasemen.qidm@yahoo.com

GİRİŞ

Davamlı inkişaf tərəqqinin, inkişafın bütün parametrlərinin və prioritetlərinin harmonik şəkildə əlaqələndirilməsini tələb edir. Bu isə diqqətimizi həm də mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların inkişafına yönəldir.

Müasir dövrün global çağırışları təkcə İnsanın davamlı inkişafının təmin edilməsi məqsədilə sosial-siyasi-iqtisadi idarəçilik fəlsəfəsinin dəyişməsinə deyil, həm də mədəni transformasiyanın baş verməsi zamanı mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların homojenləşməsinin qarşısının alınması, mədəni müxtəlifliyin və sivilizasiya identifikasiyalarının qorunmasını tələb edir. Çoxsaylı miqrasiya və urbanizasiya prosesləri nəticəsində baş verən Mədəni transformasiya zamanı Milli identikliyin qorunması, etnik arxetiplərin və sivilizasiya identifikasiyasının mühafizə edilməsi zərurəti son illərdə tədqiqatçıların diqqətini Sivilizasiyaların davamlı inkişafının təmin edilməsi, plürallığı və bərabər hüquqlu əməkdaşlığının təmin edilməsi problemlərinə yönəltmişdir və bu istiqamətdəki axtarışlar nəticəsində konfrantasiya, universium, plüversium, metasivilizasiya konsepsiyaları formalaşmışdır. XXI əsrin mədəni transformasiya problemi diqqətimizi yenidən mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların qarşılıqlı bərabər hüquqlu əməkdaşlığına, eyni zamanda mədəniyyətlərarası qarşıdurma və dialoq problemlərinə, mədəniyyətlərin homojenləşməsi faktoruna yönəltməkdədir. Bu isə mədəniyyət və sivilizasiyaların elmi təsnifatının aparılmasını, xarakterik xüsusiyyətlərinin təhlil edilməsini tələb etməkdədir.

Sivilizasiya konsepsiyaları, təsnifatı və xarakterik xüsusiyyətləri.

Sivilizasiyaların yaranma, formalaşma, süquta uğrama, başqa bir sivilizasiya ilə əvəz olunması haqqında L. H. Morqan, A.C.Toynbi, O.Şpenqler, S.Hantinqton, N.Danilevski, M.Xatəmi, P.Sorokin, M. Veber, A. Veber, F. Beqbin, K. Kuiqli, A. Dugin, Azərbaycanda R.Mehdiyev, S. Xəlilov, A. Şükürov, H. Hüseyinov, Y. Rüstəmov, R.Aslanova, Ş. Zeynalov, N. Əsədova, R. Ulusel, Ə. Həbibbəyli, Türkiyədə Z. Gökəlp, A. Davudoğlu, C.Meric və b. çox saylı tədqiqatçılar əsərlər yazmışlar.

Sivilizasiya anlayışının təşəkkülü dinamikasının tədqiqi göstərir ki, yarandığı dövrdən bu günə qədər, yəni təqribən 250 il ərzində terminin öz konkret mahiyyətini və məzmununu əldə etmiş elmi bir kateqoriya kimi formalaşması prosesi hələ də başa çatmamışdır. “Sivilizasiya” anlayışının formalaşması dinamikasını tədqiq edən İ.N. İonov bu terminin təkamülündə üç mərhələni ayırd edir. Birinci mərhələ XVIII əsrin ortalarından XIX əsrin ortalarına qədər davam etmişdir. Bu dövrdə “sivilizasiya” anlayışı “tərəqqi” anlayışı ilə eyni müstəvidə işlədilir və hətta bəzən onunla eyniləşdirilir; çünki, sivilizasiya tarixi prosesin düzxəttli-mərhələli inkişafında tərəqqinin əldə edilməsi ilə nəticələnən ən yüksək inkişaf dövrü kimi başa düşülür. Bu dövrdə “sivilizasiya” anlayışı yalnız tək halda işlədilir. Ümumdünya tarixinin gedişi isə ardıcıl şəkildə vəhşilik, barbarlıq və sivilizasiya mərhələlərini keçən düzxəttli inkişaf prosesi kimi anlaşılır. Bu mərhələnin görkəmli nümayəndələrindən A. Ferqüsonu, İ. Hördəri, Sen Semionu, Kontu və b. Misal çəkmək olar. İkinci mərhələ təqribən XIX əsrin ikinci yarısına təsadüf edir. Bu dövrdə tarixi prosesdə hələ də tərəqqi ideyasının hökm sürməsi ilə yanaşı, tədricən ümumdünya tarixində lokal sivilizasiyaların mövcudluğu ilə bağlı fikirlər və konkret tədqiqatlar meydana gəlir. XX əsrin birinci yarısına təsadüf edən üçüncü mərhələdə “sivilizasiya” anlayışı tarixi prosesin aparıcı subyektinə çevrilmiş olur və sosiomədəni supersistem kimi öz varlığını təsbit etməklə bərabər, uzun müddət ümumdünya tarixini səciyyələndirən tərəqqi ideyasının şübhə altına alınmasını mümkün edir. Məhz bu dövrdə Şpenqler, Sorokin, Toynbi kimi mütəfəkkirlər “lokal sivilizasiyalar” konsepsiyasından çıxış edirlər. Bu dövr ərzində onların nüfuzu və təsiri sayəsində tarixi prosesə unitar-mərhələli yanaşma plüral-dövri yanaşma ilə əvəz edilir (2.s.55).

Sivilizasiya termini latın dilində şəhər mənasına gələn “civitas” və bir şəhərin sakini mənasında “civis”dən düzəldilmişdir. Sivilizasiya məfhumu ilk dəfə Qərbdə Fransızca olaraq (civilisation) Volter (1694-1778) və Marquis de Mirabeau (1749-1791) tərəfindən işlədilmişdir. İngiltərədə isə 1770-ci illərə doğru bu məfhumdan istifadə etmişlər. Bu dövrdə Fransa və İngiltərədə elit təbəqənin həyat tərzini ifadə edən bu terminin əsas müəyyənedici mənası mədəniləşdirmək (civiliser) olaraq normativ məzmun daşımışdır. Hazırda sivilizasiya məfhumu müxtəlif dəyişikliklərə rəğmən qismən bu mənanı da özündə ehtiva edir. Bu məfhumla son iki və ya üç yüz il içərisində Qərb özünü daha əvvəlki dövrlərdən və çağdaşı olan cəmiyyətlərdən fərqli və inkişaf etmiş olaraq təqdim etmişdir (32.s. 33).

“Sivilizasiya” anlayışı termin kimi XVIII əsrdə “mədəniyyət” anlayışı ilə sıx əlaqədə meydana gəlmişdir. Sivilizasiya yüksək tərbiyəli və təhsilli adamların birliyi hesab edilir. Bu insanlar arasındakı münasibətlər əmlak vəziyyətindən və əmək bölgüsündən asılı olan mülki qanunlar və əxlaqi qaydalar ilə tənzimlənir. Mədəniyyət –mənəvi fenomen, fəlsəfi, əxlaqi, hüquqi, dini və bədii idealların, həmçinin normativ dəyər və qaydaların məcmuu kimi müəyyənləşdirilir, Sivilizasiya isə- mədəniyyətin maddiləşdirilməsi, əşyavi-texniki və sosial-siyasi təşkilatların məcmusudur. Məqsəd insanlara öz ictimai həyatlarını sosial-iqtisadi cəhətdən layiqincə təşkil etməyə yardım göstərmək, nisbətən yüksək maddi həyat şəraitini təmin etməkdir(9.s.487).

Fransız maarifçiləri ağıla və ədalətə əsaslanan cəmiyyəti sivil hesab edirdilər. XIX əsrdə sivilizasiya daha çox Qərbi Avropa xalqlarının yüksək mədəniyyətini ifadə etmək, hətta kapitalizmi xarakterizə etmək üçün işlədilir. **Avropada “sivilizasiya” anlayışını elmi kontekstdə ilk istifadə edənlərdən hesab olunan Adam Fergüson, onu sosial təkamülün, antik ənənələrə söykənən ümumtarixi düzxətli təkamülün son yetkin və universal mərhələsi (vəhşilik-barbarlıq-sivilizasiya) kimi dəyərləndirdi. Avropada təbiətüstü, nəzakətli, savadlı, sekulyar, kosmopolit, mütərəqqi şəhərini (civilité) və nicat yolu kimi dəyərləndirilən şəhər həyatını (urbanite) ifadə edən sivilizasiya fenomeni, kobud, cahil, vəhşi, dindar, geriləmiş kəndliyi və onun yaşadığı kənd həyatını ifadə edən kültür (culture) fenomeninə qarşı yönəldi (16.s.21-31).**

Elmi ədəbiyyatda sivilizasiya həm mədəniyyətin sinonimi kimi, həm də onun əksi kimi izah edilir. Kant sivilizasiya deyəndə cəmiyyət və şəxsiyyət həyatının xarici tərəfini, mədəniyyət deyəndə isə -onların mənəvi mahiyyətini və yaxud mənəvi potensialını nəzərdə tuturdu. Alman fəlsəfəsində (İ.Kant) sivilizasiya və kültür anlayışları şəxsiyyətin və cəmiyyətin zahiri və mənəvi tərəflərini əks etdirmək baxımından ikiye bölünmüşdür. Lakin fransız və ingilis düşüncəsində bu terminlər əksər hallarda sinonim kimi işlədilmişlər (18.s.132-133).

XIX-XX əsrlərdə ingilis dilli əsərlərdə mədəniyyət və sivilizasiya çox hallarda sinonim kimi işlədilmişdir. Türk alimi Ziya Gökalp mədəniyyəti regional, milli hadisə, sivilizasiyanı isə-beynəlmiləl, ümumbəşəri hesab edirdi. O, “Türkçülüğün əsasları” əsərində “mədəniyyət” sözünə “kültür” və ya “hars”, “sivilizasiya”ya isə “mədəniyyət” sözünü qarşılıq kimi işlədir. “Kültür milli olduğu halda, mədəniyyət uluslararasıdır-beynəlmiləldir. Kültür yalnız bir millətin din, əxlaq, hüquq, ağıl, estetika, dil, iqtisadiyyat və texnika ilə bağlı yaşayışların uyumlu-ahəngdar bir bütünüdür. Mədəniyyət isə eyni inkişaf səviyyəsində olan bir çox millətlərin toplumsal –ictimai həyatlarının ortaq bir bütünüdür (3.s.47).

S. Hantinqtonun fikrincə Sivilizasiya insanların ali mədəni birliyi və mədəni identikliyiinin ən geniş səviyyəsi olub, insanları başqa bioloji varlıqlardan fərqləndirir S.Hantinqtona görə sivilizasiya kənd təsərrüfatına keçidin mümkün olduğu, oturaq həyatın yer aldığı, yazının meydana gəldiyi, idarəçiliyin müəyyən formasının yarandığı bir vaxtdan başlayır. Sivilizasiyanın mənşəyini din, dil, ictimai institutlar, tarixi birlik ideyalarının mükəmməl yekunu və yüksək mədəni identikliyin təşkil etdiyini yazan Hantinqtonun fikrincə Sivilizasiyalar bir bütündür və onların arasında sərhədlər vardır. Onlar yaranır, inkişaf edir və süquta uğrayırlar. **Hantinqton çoxqütblü dünyanın əsasında fərqli identikliyə malik olan Qərb, İslam, Hindu, Çin, Buddist, Latın Amerika, Yapon, Afrika, Ortodoks sivilizasiyalarının dayandığını göstərərək yazır.** “İnsanlıq tarixinin böyük hissəsini milli dövlətlərin deyil, sivilizasiyaların tarixi təşkil edir” (29.s.22-49).

Bir çox tədqiqatçılara görə, Sivilizasiya dünya tarixində özünü büruzə vermiş və ya indi də fəaliyyətdə olan iri həcmli cəmiyyətlərin özünəməxsus keyfiyyəti kimi başa düşülür ki, bu halda formalaşmış dəyərlər, özünəməxsus sosial və mənəvi həyat tərzisi sosiomədəni sistemlərin bir-birindən fərqləndirilməsini mümkün edir. “Sivilizasiya elə bir sosiomədəni birlikdir ki, onun formalaşdırdığı dəyərlər universal səciyyə daşımaqla yanaşı, dünyəvi dinlərin, əxlaq sisteminin, hüququn, incəsənətin, elmin təşəkkül tapmasında mühüm rol oynayır” (2.s.62). Sivilizasiya nəzəriyyəsinin ilk klassiklərindən biri olan N.Y.Danilevskinin tsiklik nəzəriyyəsi O.Şpenqler, A.Toynbi, P.Sorokin və A.Qumilyov tərəfindən inkişaf etdirilsədə, N. Danilevski tərəfindən formulə edilmiş əsaslar dəyişməz qalmışdır. Danilevskiyə görə, tarixin təbii sistemi indiyə qədər olan inkişafın mədəni-tarixi tiplərini fərqləndirməklə özünü göstərir. Müxtəlif Mədəni-tarixi tiplərin məcmusu bəşər tarixini təşkil edir. Danilevskinin müəyyənləşdirdiyi mədəni

tarixi tiplər, sivilizasiyalar və yaxud super sosio-mədəni sistemlər (Misir, Çin, Assur-Babil-Finikiya-Haldey-yaxud qədim semit, Hind, İran, Yəhudi, Yunan, Roma, Amerika tipi-Meksika və Peru tipləri –onlar zorla məhv edilmişlər) və bu tipləri təmsil edən xalqlar bəşəriyyət tarixini birlikdə yaratmışlar. Onlardan hər biri müstəqil olaraq öz yolu ilə, mənəvi təbiətlərinin xüsusiyyətləri və həyatın xarici şəraitinin spesifikasiyası ilə inkişaf etmişdir (11.s.112).

O, “Rusiya və Avropa” əsərində Avropa ilə Rusiya arasındakı münasibətlərin ziddiyyətli səbəblərini Rusiya və Avropanın bir-birinə yad sivilizasiyalar olmasında görür, hər iki sivilizasiyanın özünəməxsus fərqli identik xüsusiyyətlərinin və tarixi inkişaf proseslərinin, talelərinin olduğunu yazır. Danilevski öz əsərində göstərir ki, Avropa sivilizasiyası heç də universal, müstəsna mədəni tarixi tip deyil, vaxtilə tarixdə mövcud olmuş və bu gün də yaşamaqda olan sivilizasiyalardan yalnız biridir. Bu baxımdan yalnız Avropanın yaradıcı və tərəqqi edən sivilizasiya olması və öz varlığı ilə bütün bəşəriyyəti təmsil etməsi haqqındakı geniş yayılmış fikirlər yanlışdır (15.s.508-509).

Danilevski sivilizasiyaları “mədəni-tarixi tiplər” adlandırır və onları yarada bilmiş xalqları üç qrupa bölmür. 1) mədəni –tarixi tipləri yaradan mütərəqqi xalqlar. Danilevski 10 mədəni- tarixi tipləri-sivilizasiyaları sadalayır. Misir, Assuriya-Babilistan-Finikiya- Haldey (qədim semit), Çin, Hind, İran, Yəhudi, Yunan, Roma, Ərəbistan (yeni semit), Avropa (roman-german). İki sivilizasiya-Peru və Meksika-inkişaflarının erkən çağlarında öz əsərləri məhv olmuşlar.

Danilevskinin fikrincə bu on mədəni-tarixi tiplərin -sivilizasiyaların hər birinin özünəməxsus xüsusi inkişaf tsiklləri və tarixləri vardır və burda bəşəriyyətin (düz xəttli inkişaf konsepsiyasına əsaslanan Qərb tarix düşüncəsində iddia edildiyi kimi kimi-Y.M) ümumi və yaxud universal tarixdən danışmaq olmaz, hər bir mədəni-tarixi tip özünün qədim, orta əsrlər və yeni dövr tarixinə malikdir. Onlardan bəziləri öz tsikllərini başa çatdırmış, digəri inkişaflarının müxtəlif dövrlərində mövcudluğunu davam etdirir. 2) Tarixi prosesin neqativ yönlü xalqları- Hunlar, Monqollar, Türklər böyük sivilizasiyalar yaratmasalar da, artıq öz ömrünü başa vurmuş mədəni tarixi tiplərin süqutunu sürətləndirə bilmiş və tarixi prosesi öz aktiv fəaliyyətləri ilə canlandıra bilmişlər. 3) bu qrupa yaradıcı ruhu müəyyən səbəbdən özünü bürüzə verə bilməyən və yalnız etnoqrafik material olaraq əhəmiyyət kəsb edən xalqlar aid edilir. Tarixi prosesin tsikllər formasında inkişaf etdiyini irəli sürən “Danilevski mədəni-tarixi tiplərin dövrü həyat sürməsindən (təşəkkül, inkişaf və tənəzzül) söhbət açaraq, sivilizasiyaların inkişaf qanunauyğunluqlarının beş prinsipini formülə edir: 1. Özünəməxsus dil ailəsi ilə səciyyələnən tayfa birliyi və ya xalqlar ailəsi); 2. Xalqın sivilizasiya yaratmaq potensialının həqiqətən də üzə çıxması üçün onun siyasi azadlığının olması zəruridir; 3. Bir mədəni-tarixi tipə məxsus sivilizasiyanın başlanğıcı başqa tiptən olan xalqlara ötürülmür. Keçmişdə və ya indi mövcud olan digər özgə sivilizasiyanın az və ya çox dərəcədə təsiri ilə hər bir mədəni-tarixi tip öz sivilizasiyasını yaradır; 4. Hər bir mədəni –tarixi tipə xas olan sivilizasiya yalnız onu təşkil edən etnoqrafik elementlər müxtəlif olduqda tam rəngarəng və zəngin olur. Əsl yüksək mədəniyyətin formalaşması üçün müxtəlif “etnoqrafik material” tələb olunur; 5. Mədəni-tarixi tiplərin inkişafının gedişi orqanik səciyyə daşıyır və üç mərhələli ömrü olan çoxillik bitkilərin həyatını xatırladır: uzunmüddətli inkişaf dövrü (1), mədəni və siyasi fəaliyyətdə özünü müəyyənetmə mərhələsi (2), sonra isə çiçəklənmə və bar gətirmə dövrü (3), öz yaradıcı potensialının çiçəklənmə dövrünü başa vurduqdan sonra sivilizasiya daxili qüvvələrini tükədənək, həlledilməz ziddiyyətlərə, konfliktlərə düşür və dağılır” (15.s.91-92).

Danilevski Mədəni tarixi tiplərin böyük etno-lingvistik ailə qruplarına uyğun gəldiyini yazaraq göstərirdi ki, bu lingvistik etnoqrafik qruplardan yeddisi Ari İrqa -Hind –Avropa dil qrupunun təmsilçilərinə aiddir və onlardan beşi –iran,ellin,latın, german, sanskrit - özlərinin tam müstəqil sivilizasiyasını yaratmışlar. Altıncı Kelt dil qrupuna məxsus olanlar siyasi müstəqillikləri olmadığı üçün inkişaflarının etnoqrafik mərhələsindən irəliyə adlaya bilməmişlər və öz sivilizasiyalarını yarada bilməmişlər. Bu dil qrupunun daşıyıcılarından yeddincisi slavyanlardır ki, onların böyük hissəsi Rus çarlığının hakimiyyəti təmsalında siyasi müstəqilliyə malik olmaqla öz sivilizasiyalarını yaratmışlar (15.s.153)

Danilevski hesab edir ki, hər bir mədəni-tarixi tip bəşəriyyətin çoxşaxəli həyatına özünəməxsus töhfəsini verə bilər. Onun fikrincə, xüsusi müstəsna rol oynayan mədəni-tarixi tip ola bilməz, çünki, onlardan heç biri ictimai həyatın “birdəfəlik”, yəni universal forma və dəyərlərini yaratmaq iqtidarında deyil.

Rus alimi İ.M.Kobişanov “Şimali Yevraziya-Rusiyanın etnokonfessional strukturunda islam sivilizasiyası” adlı məqələsində yazır. “X-XII əsrlərdə indiki Rusiya ərazisində xristianlığın yenidən yayılmağa başladığı bir zamanda... Xarəzm, Mavəraünnəhr, Azərbaycan, kiçik Asiya və bu kimi ərazilərdə İslam sivilizasiyası çiçəklənməyə başlamışdır... Köçəri türklər və mədəniyyət baxımından onlara yaxın olan monqollar- Şimali Yevraziyanın Hun sülaləsi, Türklərin Aşın sülaləsi, monqolların Çingiz xan dinastiyası ilk qüdrətli dövlətlərini yaratmışlar. Şərqi Avropa tarixində Xəzər xaqanlığı və Qızıl Ordanın rolu xüsusilə böyük olmuşdur”(5.s....)

Alman filosofu Osvald Şpenqlər də Danilevski kimi tarixi inkişafa avropamərkəzli baxış əsasında yanaşmanın kökündən yanlış olduğunu iddia edir və qeyd edir ki, vahid dünya mədəniyyəti və sivilizasiyası yoxdur və ola da bilməz. Şpenqlər bildirir ki, mədəniyyətlər-örqanizmlərdir, dünya tarixi isə onların kollektiv tərcümeyi-halıdır. Hər bir böyük mədəniyyətin ilkin simvolu, yəni ideal forması vardır. Bu ilkin simvol (və ya “prasimvol”) özünü sosiomədəni həyatın bütün sahələrində (elm, incəsənət, din və s.) büruzə verir və məhz bu xüsusiyyətinə görə də, bir mədəniyyəti digərindən ayırmaq mümkündür. Hər bir mədəniyyət öz inkişafında canlı orqanizmin həyatına müvafiq gələn uşaqlıq, gənclik, yetkinlik və qocalıq mərhələlərini yaşayır. Başqa sözlə, mədəniyyətlər yaranır, inkişaf edir və öz daxili potensialını başa vurduqdan sonra məhv olub gedirlər (24.s.346).

Şpenqlərə görə, mədəniyyətin yaranması sanki bəşəriyyətin uşaqlıq çağının ruhundan əmələ gələn “böyük canın” doğulmasıdır. Mədəniyyətin ruhu (və ya canı) xalqlar, dillər, təlimlər, dövlətlər formasında öz potensialının imkanlarını tam şəkildə reallaşdırdıqdan sonra tənəzzülə uğrayır və bu zaman mədəniyyət sivilizasiyaya keçir (28.s.181). Şpenqlər sosiomədəni sistemin bütün həyatını deyil, onun ömrünün yalnız son mərhələsini sivilizasiya kimi başa düşür. Sivilizasiya mərhələsi kosmopolitizm ideyasının və meqapolislərin yaranması ilə səciyyələnir. Mədəniyyətə xas olan ailəyə, evə, qohumlara və vətənə bağlılıq kimi keyfiyyətlər aradan qalxır, əsl dinin əvəzinə metafizika, xalqın əvəzinə kütlə, torpağın məhsuldarlığı əvəzinə pul, ənənəvi dəyərlərin əvəzinə qondarma həyat tərzı gəlir. Sivilizasiyanın bu halı xeyli müddət uzana bilər, lakin əvvəl-axır bu gediş süqutla nəticələnir və böyük mədəniyyətdən sadəcə “etnoqrafik material” qalır. Canlı orqanizmin ömrünə bənzəyən hər bir sivilizasiyanın həyatı özünəməxsusdur, təkrarsızdır və buna görə də onun daxilinin başa düşülməsi tədqiqatçının sənətkarlıq məharətini tələb edir. Şpenqlərin fikrincə, hər bir mədəniyyət və ya sivilizasiya dövlət qurumları vasitəsilə formalaşır və təmsil olunur. Şpenqlər səkkiz - Misir, Hind, Babil, Çin, Apollon (yunan-roma), Magik (bizans-ərəb), Faust (Qərbi Avropa), Mayya mədəniyyət və ya sivilizasiya tiplərinin olduğunu, Rus-Sibir mədəniyyətinin isə hələ formalaşmaqda olduğunu yazır. Bu mədəniyyətlərdən heç biri o birisindən üstün deyil, hər biri ayrıca orqanizmdir, özünəməxsus dünyadır, bir-birinə bənzəmir və bütöv halda öz həyatlarını yaşayırlar (24.s.346).

Şpenqlərə görə, hər bir mədəniyyətin doğuluşu və ölümü daxili həyat silsiləsindən asılıdır və bu, təxminən min ili əhatə edir. Öz dövrünü tamamlayan mədəniyyət ölür və sivilizasiya mərhələsinə keçir. Mədəniyyətin sivilizasiyadan təməl fərqi odur ki, sivilizasiya ruhsuz intellekt, ölü boylu (ölçü mənasında) olduğu halda, mədəniyyət həyatdır, yaradıcı fəaliyyətdir və inkişafdır. Şpenqlərə görə sivilizasiya mədəniyyətin süqutu və deqradasiyasıdır. Burada insanın mənəvi fəaliyyəti əşyavi-texniki formalar tərəfindən cansızlaşdırılır və əzilir. Şpenqlərin fikrincə mədəniyyətlər orqanizmlərdir, dünya tarixi isə onların kollektiv tərcümeyi halıdır (24. s.169).

Lokal sivilizasiyalar təliminin görkəmli nümayəndəsi, böyük ingilis mütəfəkkiri A.Toynbinin 12 cildlik “Tarixin dərkı” əsərini sosiomədəni supersistemlərə həsr edilmiş nəzəriyyələrin kuliminasiya nöqtəsi kimi dəyərləndirmək mümkündür. Toynbi sosiomədəni super sistemlərin müqayisəli təhlilini apararaq hazırda beş canlı sivilizasiyanın mövcud olduğunu müəyyənləşdirir. 1. Qərb cəmiyyəti, provaslav – xristianlığı, islam cəmiyyəti, Hindistan cəmiyyəti və uzaq Şərq sivilizasiyası (20.s.38).

Toynbi supersistemlərin genezisinə diqqəti cəlb edərək yazır ki, sivilizasiyaların yaranması iki özünəməxsus amildən-müəyyən yaradıcı azlığın mövcudluğundan və ətraf mühitdən asılıdır. Burada ətraf mühit nə çox əlverişli, nə də çox əlverişsiz olmamalıdır. Bu şəkildə sivilizasiyanın yaranması “Çağırış” ilə yaradıcı azlığın “Çağırışa” verdiyi “Cavabın” qarşılıqlı əlaqəsindən asılıdır. Belə ki, ətraf mühit cəmiyyəti çağırışa cavab vermək məcburiyyəti qarşısında qoyur. Əgər cəmiyyət bu çağırışa uğurla cavab verirsə, o

halda yeni sivilizasiya yaranır. Beləliklə tarixi proses sivilizasiyaların bir-birini əvəzləməsi istiqamətində davam edir. Toynbi hesab etmişdir ki, sivilizasiyaların inkişafı qeyri-adi, yaradıcı şəxsiyyətlərin səyi nəticəsində mümkün olur. Yaradıcı elitanın, xarizmatik liderlərin “Gedişi” və “Gəlişi” vasitəsilə, cəmiyyət xarici mühitin müxtəlif “Çağırışlarına” yeni uğurlu “Cavablarını” verə bilər ki, bu da sivilizasiyanın inkişafını təmin edir (20.s.113-132).

Toynbi sivilizasiyaların inkişafının son mərhələsi kimi-sarsılma və dağılma prosesini də təhlil edərək yazır. “Sarsılma mərhələsi üç məqamı ilə diqqət çəkir: yaradıcı azlığın qüvvələrinin tükənməsi, çoxluğun azlığı dəstəklənməməsi və buradan irəli gələn üçüncü məqam-cəmiyyətdə sosial birliyin aradan qalxması. Nəticədə hakimiyyətdə qərarlaşan azlıq öz nüfuzunun saxlanılması məqsədilə qüvvəyə əl atmalı olur. Beləliklə, Roma imperiyasına oxşar universal dövlətlər meydana gəlir. Lakin göstərilən cəhdlər sivilizasiyanı dağılma gerçəkliyindən qoruya bilmir” (20.s.549-552).

Dövri səciyyə daşıyan tarixi prosesdən yeganə çıxış yolunu isə Toynbi insanların Allahın dərgahına üz tutmasında görür. Toynbi Müqəddəs Avqustinin ideyasına əsaslanaraq, cəmiyyətin son məqsədinin “İnsan Şəhərinə” xas olan dəyərlərdən imtina edərək, “Allahın Şəhərinə” müvafiq gələn mənəvi dəyərlərin bərqərar edilməsində görürdü (20.s.549-552).

Toynbi, Qərb sivilizasiyasının gələcəyinə daha inamla yanaşmaq məqsədilə bəşəriyyətin inkişaf gedişinin heç də əvvəlcədən müəyyənləşdirilmədiyini, sivilizasiyaların inkişafında özünü büruzə verən dövrilik prinsipinin gələcəkdə mütləq şəkildə təkrarlanmaq ehtimalının olmadığını yazmışdır. Toynbi də bəşəriyyətin vahid tarixinin mövcudluğunu inkar edir və bir-biri ilə əlaqədar olmayan ayrı-ayrı sivilizasiyaların olduğunu etiraf edir. Toynbi əvvəlcə 21 sivilizasiyanı sadalayır və onlardan yalnız 13-nün öz mövcudluğunu davam etdirdiyini yazır. Toynbinin fikrincə XX əsrə qədər mövcud olmuş otuz sivilizasiyadan hazırda 7 və ya 8 sivilizasiya (xristian, islam, buddist, hinduizm və b) qalıb. Toynbi də N.Danilevski və O.Şpenqler kimi sivilizasiyaların tsiklik inkişaf etdiyini, yaranma, artma, çiçəklənmə, sökülmə və dağılma proseslərini keçdiyini yazır. Toynbiyə görə sivilizasiyalar da insanlar kimi uzaqgörən deyildir. Onlar özlərinin inkişafını təmin edən öz hərəkətlərinin və vacib şəraitin daxili hərəkətverici qüvvəsini axıra qədər başa düşümlər. Fikrin tarixi prosesə təsir dərəcəsi artır. Alimlərin nüfuzu və onların siyasi həyata, iqtisadiyyata və gündəlik həyata təsiri getdikcə çoxalır. **Pitirim Sorokin sivilizasiya ilə bağlı bütün bu konsepsiyaları tənqid edərək, onların yanlış olduğunu əsaslandırır. Sorokinin fikrincə sivilizasiya tədqiqatçıları mədəni sistemləri sosial sistemlərlə (qruplarla) qarışıq salaraq sosial qrupları (etnik, dini, ərəzi, dövlət və s) və onların ümumi kultürünü sivilizasiya adlandıırıblar. Buna görə də, onlar sivilizasiyaların sayını müəyyənləşdirə bilmədikləri kimi, onları müəyyən etməyin meyarlarını da dəqiqləşdirə bilməmişlər (14.s.249).**

Ümumdünya tarixinin inkişaf dinamikasını plüral-dövri istiqamətdən tədqiq edən P. Sorokin tarixi prosesə plüral-dövri yanaşması özünün dalğavari xarakteri ilə səciyyələnir. P. Sorokinin konsepsiyasında tarixi proses mədəni supersistemlərin və ya mədəni tiplərin bir-birini əvəzləyən dalğavari dinamikası ilə xarakterizə edilir. Sorokin plüral-dövri nəzəriyyəsinə, əvvəlki plüral-dövri nəzəriyyələrdən fərqli olaraq, sosiomədəni sistemin tənəzzülü və ya süqutu baş vermir. Sorokinə görə, hər bir mədəni tipə dünyagörüşünün müxtəlifliyi xarakterikdir. Sorokin bu mədəni tipin-mədəni supersistemlərin üç təzahür formasını müəyyənləşdirir. 1) ideasional; 2) idealistik; 3) hissi. Hər bir mədəni tipin tarixi bu üç sosiomədəni supersistemlərin ardıcıl şəkildə biri digərini əvəzləməsi ilə səciyyələnir. Sorokinə görə sosiomədəni supersistemlərin birinci formasına, yəni ideasional tipə dünyanın mistik dərki və ya intuitiv idrak xarakterikdir. Belə dünyagörüşün əsasında İlahi qüvvəyə olan inam dayanır (15.s.240-245).

Birinci, İdeasional tipi xarakterizə edən Sorokin bildirir ki, mədəniyyətin bu forması “Allahın fəvqəlhissiliyi və fəvqəlzəkəlliyi prinsipi üzərində qurulur”. İdeasional mədəniyyət tipi üçün rəşional idrak, elmi fəaliyyət əhəmiyyət kəsb etmir, əksinə, dünyanın dərkində mistik təcrübə daha önəmli yer tutur; incəsənətdə simvolikliyə, şərtiliyə daha çox üstünlük verilir. İkinci sosiomədəni supersistemi- idealistik tipi Sorokin ideasional dünyagörüşdən hissi dünyagörüşə keçid mərhələsi kimi müəyyən edir. Bu mərhələyə hər iki mədəni tipin xarakterik xüsusiyyətləri xasdır. Belə ki, mədəni sistemin idealistik tipi müəyyən qədər fəvqəlhissi və müəyyən qədər hissidir. İdealsitik supersistem üçün həm transsendental dünya, həm də obyektiv şəkildə mövcud olan predmetlər ələmi eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir. Üçüncü sosiomədəni

supersistem-Hissi tip daşıyıcılarına intuitiv idrak, mistik təcrübə deyil, yalnız zəka ilə əldə edilən biliklər əhəmiyyətlidir. Bu dövrün insanları praktik məqsədlərə meyilli olub, həyatdan həzz almağa daha çox meyillidirlər. Onları transendental dünya deyil, predmetlər aləmi üzərində köklənmiş xoşbəxt həyat maraqlandırır. Obyektiv reallığın istismarına olan təmayül özünü sosiomədəni mühitin bütün sahələrində (incəsənət, elm, iqtisadiyyat, həyat tərzı və s.) büruzə verir (14.s.240-245).

Sorokin bu qanunauyğunluğun həm qədim Yunanıstan, həm Avropa, həm də digər mədəniyyətlərin tarixində özünü büruzə verdiyini göstərməyə çalışır. Onun fikrincə, “yunan mədəniyyəti VIII-VI əsrlərdə ideasional, VI-V əsrlərdə idealistik, sonrakı illərdə isə hissi dünyagörüşü ilə səciyyələnmişdir. Avropa mədəniyyəti isə IX-XIII əsrlərdə ideasional, İntibah dövründə idealistik, nəhayət XVII əsrdən etibarən mədəniyyətin hissi tipi ilə səciyyələnmişdir” (14.s.174-176).

Sorokinin fikrincə, Sivilizasiyalar və ya sosiomədəni sistemlər olduqca müxtəlif həyat yolu keçirlər və əgər bəziləri həqiqətən də bioloji orqanizmin həyatına bənzər ömür sürürlərsə, digərləri bir neçə çiçəklənmə və ya tənəzzül dövrünü yaşaya bilirlər (19.s.53).

Təməl (məhvər) vaxt (sivilizasiya) konsepsiyası K.Yaspersin kulturoloji dünyagörüşündə əsas anlayışlardan biridir. Bu elə bir dövrdür ki, sivilizasiyaların sonrakı inkişafı üçün ox rolunu oynayır və gələcək dövrlər onun ətrafında fırlanır. Yaspers b.e.ə. 800-cü ildən 200-cü ilə qədər olan dövrü-təməl vaxt adlandırır. Onun fikrincə, dünya sivilizasiyasının bütün sonrakı inkişafının miqyasını və problemlərini məhz həmin vaxt müəyyənləşdirmişdir. Yaspersə görə, həmin dövrdə dünya mədəniyyətinin “üç yuvası”nda tamamilə yeni dəyərlər irəli sürən dini-etik təlimlər meydana gəlmişdir. Həmin dəyərlər o qədər dərin və universaldır ki, bu gün də öz aktuallığını itirməmişlər. Aralıq dənizinin Şərqi sahilindəki bölgədə (Qərbin başlanğıcı)-Fələstin peyğəmbərləri, Zərdüş, Yunan şairləri, filosofları və tarixçilərinin təlimləri; Hind bölgəsində -Buddanın nəsihətləri; Çində -Daosizm və Konfutsiçilik təlimləri meydana gəlmişdir. Dünya mədəniyyətinin inkişafında Yaspers “iki nəfəs”in olduğunu göstərir. Birinci “Prometey dövrü”ndən (oddan istifadə, nitqin və əmək alətlərinin yaranmasından) başlayır və qədim dövrün “böyük mədəniyyətləri”ndən keçərək təməl vaxta gətirir. İkinci isə -“yeni Prometey dövrü”ndən (indiye qədər davam edən elm və texnika dövründən) başlayaraq və gələcək “böyük mədəniyyətlər”dən keçərək “insanın həqiqi təşəkkülü”ilə bağlı olacaq hələ uzaqda olan ikinci təməl vaxta aparır. Yaspersin fikrincə təməl vaxtda yaranan və qədim dövrdəki “böyük mədəniyyət”ə malik xalqlar tərəfindən mənimsənilən universal mədəni dəyərlər nəticədə həmin xalqların mədəni özünəməxsusluğunu itirməyə gətirib çıxardı. Bu isə daha əhəmiyyətli dünya mədəniyyətlərinin vahid ümumbəşəri mədəniyyətə doğru inkişafının vektorunu müəyyənləşdirir. Təməl vaxt-bütün dünya mədəniyyətlərini seçim qarşısında qoyur: ya doğrulmaqda olan dünya mədəniyyətinə assimilyasiya olmaq, ya da məhv olmaq. K. Yaspers “Tarixin mənası və təyinatı” əsərində sivilizasiyanın bir-birini əvəz edən üç tarixi mərhələdən keçdiyini yazmışdır. Tarixə qədərki sivilizasiya-dövlətin meydana çıxdığı dövrə qədərki sivilizasiya; Dövlətin meydana çıxmasından sonra formalaşmış sivilizasiya; Ümumdünya tarixi epoxasının yaratdığı sivilizasiya” (25.s.93).

Rahid Uluselə görə, Sivilizasiya proseslərinin öyrənilməsində əldə olunan ümumiləşdirilmiş əsas qənaətlərə görə, sivilizasiya- qlobal tarixi tsikllərlə mərhələlənən, daim transformasiyaya uğrayan struktur hadisə, daim bir-biri ilə toqquşma vəziyyətində olan, bir-birini əvəz edən, mədəni müxtəliflikləri özündə daha geniş miqyasda sintez edən məkan-hadisə, müəyyən bir dinin və onun çevrəsində formalaşmış mədəniyyətin nüvəsində təşəkkül tapan və həmin din və mədəniyyəti də öz genotipində özülləşdirərək inkişaf etdirən fenomenal prosesdir (10.s.239).

Onun fikrincə, Bəşəriyyət tarixinin son beş min ilində mövcud olan lokal sivilizasiyaların dövrü olaraq nəsil dəyişmələri baş verir. E.ə. birinci minilliyə qədər Qədim Misir, Mesopotamiya, kiçik Asiya, Hindistan və Çin sivilizasiyaları nəslə planetin sivilizasiyalaşmasının ilk təməl mərhələsini yaradır. Bu nəsiləndən bir neçə sivilizasiya-Misir, Şumer, Het növbəti mərhələyə adlaya bilmir. İkinci mərhələdə Hindistan, Çin, Fars sivilizasiya subyektləri öz müstəqilliyini və dinamikasını saxlamaqla Aralıq dənizi hövzəsinin sivilizasiyalar nəslə önə çıxır. İmperializm epoxasına qədər Asiya, Avropa və Amerika sivilizasiyaları nəslinin bir-birini əvəzləməsi, bir-birinə qaynayıb qarışması... prosesi baş verir (10.s.239).

XIX əsr və XX əsrin birinci yarısında Qərbi Avropa sivilizasiyası dünya ölkələrinin əksəriyyəti üzərində hakim olsa da, xeyli dərəcədə dəyişikliyə uğramış, ancaq kifayət qədər modernləşə bilməyən lokal

Asiya sivilizasiyaları mövcudluğunu davam etdirirdi. Həmin dövr üçün beş üçüncü nəsil sivilizasiyası müəyyən edilir: Qərb, pravoslav, Uzaq Şərq, İslam və induist sivilizasiyaları. XX əsrin sonundan başlayaraq sənayedən sonrakı dünya sivilizasiyasının təşəkkülünün mühüm fazası kimi-lokal sivilizasiyaların dördüncü nəslinin özünü təsdiq prosesi müşahidə edilir. Sivilizasiyaların tərkibi getdikcə daha çox müxtəlif, mürəkkəb quruluşlu və diferensial xarakterli olur. Hazırda dünyada sivilizasiyaların Qərb qrupunda –özünün subsivilizasiyaları kompleksindən ibarət olan Avropa, Avstraliya, Şimali Amerika, Latin Amerikası sivilizasiyaları, Sivilizasiyaların Şərq qrupunda –islam, Türk, Yapon, Çin, Hind, Afrika və Okeaniya sivilizasiyaları vardır (10.s.240).

Rusiyalı alim Boris Nikolayeviç Kuzık sivilizasiyaların təsnifatı zamanı dünya sivilizasiyasının ardıcılıqla bu mərhələlərdən keçdiyini yazır: neolit dövrü (e.ə. VIII - e.ə. IV minilliklər), ilkin sınıflı dövr (e.ə. IV - e.ə. I minilliklər), antik dövr (e.ə. I minilliyin əvvəlləri - b.e. I minilliyinin ortaları), orta əsrlər dövrü (VI -XV əsrlər), ilkin sənaye dövrü (XVI - XVIII əsrlər), sənaye dövrü (XVIII əsrin sonu - XX əsrin sonu), postsənaye dövrü (XXI əsr) (17.s.117).

Təxminən beş min il bundan əvvəl, yəni, b.e.ə IV minilliyin sonunda planetimizdə əhalinin sıx məskunlaşdığı nəhəng dövlət və dövlət birliklərində ilk lokal sivilizasiyalar formalaşmağa başlamışdır. Ayrı-ayrı mədəniyyətlərin təzahürü kimi erkən sinfi və qədim dünya sivilizasiyalarının mövcudluğu dövründə bu lokal sivilizasiyaların sayı ondan bir qədər artıq olmuşdur. Tədqiqatçılar lokal sivilizasiyaların, adətən iki nəslinin bir-birini əvəz etdiyini vurğulamaqdadırlar. Lokal sivilizasiyaların bir çoxu (Şumer, Elam, Misir, Urartu, Hetit, Akkad, Babil, Assur, Midiya, Yunan-Roma -Y.M) heç də uzunömürlü olmayıb, qısa bir dövr ərzində mövcud olduqdan sonra tarix səhnəsini tərk etmişlər, lakin bəzi lokal sivilizasiyalar (qədim Hind və Çin sivilizasiyaları) tarixin müxtəlif dövrlərində eniş və yüksəliş fazalarından keçib çağdaş dövrümüzdə qədər mövcudluqlarını qoruyub saxlamaqdadırlar. B.e.ə IV minilliyin sonundan I minilliyin başlanğıcına qədərki tarixi müddət, yəni erkən sinfi münasibətlərin formalaşdığı dövr, ümumdünya sivilizasiyasının inkişafında birinci nəsil hesab edilir) (17.s.537).

Boris Nikolayeviç Kuzık və Yuriy Vladimoroviç Yakoveçin müəyyənləşdirdiyi 5 nəsil sivilizasiya təsnifatında birinci nəsil sivilizasiyalara e.ə. IV - I minillikləri əhatə edən dövrdə ekvatorun əsasən şimala doğru ensiz bir zolaq boyunca daha çox çay vadilərində - Nildə (Misir sivilizasiyası), Dəclə və Fəratda (Şumer sivilizasiyası), Hinddə (Harappa sivilizasiyası), Yantsızıda (Çin sivilizasiyası), habelə Avropanın cənubunda Minoy sivilizasiyası və indiki İran ərazisində Elam sivilizasiyası daxil edilir. İkinci nəsil sivilizasiyaların (e.ə. IX əsr - b.e.V əsri) mərkəzi Aralıq dənizi hvvzəsinə doğru dəyişir. Bu dövr ilk dünyəvi imperiyaların (Əhəmənilər, Makedoniyalı İskəndərin imperiyası, Roma, Çin) yaranması ilə səciyyələnir. Bu imperiyalar həm də müxtəlif sivilizasiya daşıyıcılarının eyni dövlət daxilində əlaqələri ilə xarakterizə olunur. Yəni sivilizasiyaların həm dialoqu, həm də mübarizəsinə ilk dəfə bu müstəvidə rast gəlinir. Üçüncü nəsil sivilizasiyaların (VI -XV əsrlər) coğrafi sərhədləri Avrasiyanı, Afrikanın böyük hissəsini də əhatə etməklə genişlənilir. Bu dövrün əsas xarakterik xüsusiyyəti olaraq cəmiyyətdə dünya dinlərinin təsir gücü və lider rolunun artması faktorları göstərilir. Dördüncü nəsil sivilizasiyalar XVI əsrdən başlayaraq bütün oykumeni əhatə edir, Şimali və Cənubi Amerikaya, Okeaniyaya doğru genişlənilir. Bu mərhələ Qərb sivilizasiyasının hakim rolu və iqtisadiyyatın sənayeləşməsi ilə səciyyələnir. Nəhayət, beşinci nəsil sivilizasiya (postsənaye dövrü) müasir dövrdən başlanır. Bu mərhələ sivilizasiyaların bölünməsinin daha da dərinləşməsi (Qərb sivilizasiyasının Avropa, Şimali Amerika, Cənubi Amerika qruplarına, İslam sivilizasiyasının Ərəb, İran, Hind-müsəlman, İndoneziya qruplarına və s.) və sivilizasiyalararası münasibətlərin kəskinləşməsi, sivilizasiyaların əhalinin sayına, iqtisadi inkişaf səviyyəsinə, qlobal məkanda tutduğu mövqeyə görə kəskin qütbləşməsi ilə, yeni dünya nizamının sivilizasiyalararası müstəvidə tənzimlənməsi ilə xarakterizə olunur) (17.s.537).

Professor A. A. Miqolatyev “sivilizasiyaların fəlsəfəsi” məqaləsində yazır. “Bəşər sivilizasiyasının təqribən 5 min illik və ya 50 əsrlik tarixi keçmişi vardır. Və şüurlu insan təqribən 200 min il və ya 2 min əsr bundan əvvəl Afrikada formalaşmışdır... indiki mənada işlədiyimiz elmi “sivilizasiya” məfhumu və anlayışı isə yalnız XVIII əsrdə yaranmışdır. “Sivilizasiya”nın yeni elmi anlayışını ilk dəfə Fransa iqtisadçısı, Viktor Mirabo olmuşdur”(5.s.298). Qədim sivilizasiyaların yaranması və qarşılıqlı təsiri və faydalanmasını “Qədim sivilizasiya” kitabında təhlil edən B.B.Pitrovski yazır. “Qədim sivilizasiyaların

nailiyyətləri olmasaydı, bizim dünyanın heç bir həlqəsini təsəvvürə belə gətirmək olmazdı. Maddi və mənəvi mədəniyyət sahəsindəki ən mühüm kəşflərin çoxu qədim sivilizasiyalardan qaynaqlanmışlar”. Piatrovski tarixi sivilizasiyaların yaranma nöqtəsi və məkanı kimi Şərqi, Antik Qərbi, Tropik Afrika, Orta Asiya, Uzaq Asiya, Uzaq Şərqi, Yeni Dünya coğrafiyalarının adını çəkir(5.s.299). S.Xəlilova görə, “... Hər xalqın etnosun özünə məxsus spesifik cəhətləri olsada, daha böyük miqyasda eyniyyət məqamlarının olması bir neçə böyük sivilizasiyalardan və mədəniyyətlərdən danışmağa imkan verir”(8.s.18-19). Nailə Əsədovaya görə, Sivilizasiya kateqoriyası orqanik heterogenliyi və müvafiq mürəkkəb sosial strukturu ilə səciyyəli mənəvi tipini özündə ehtiva edir. Orqanik heterogenlik dedikdə, özündə submədəniyyətlərin funksional differensiasiyasını ehtiva edən vahid sivilizasiyanın bütöv mədəni sistemi başa düşülür (2.s.58).

Geopolitik nəzəriyyələrdə sivilizasiyaların əsası 2 mühüm faktorda görülür: quru (tellurokratiya) və dəniz (talassokratiya) hökmranlığı. Tellurokratiya yunan sözü olub, “torpaq vasitəsilə hakimiyyət” və ya “quru hökmranlığı” mənasını verir. Tellurokratiya üçün dəqiq müəyyən edilmiş sərhədlər, təsdiq edilmiş ərazi, oturaq həyat fəaliyyəti, konservatizm, insan qrupları, tayfalar, xalqlar, ölkələr, imperiyaların riyət etdiyi əxlaqi və hüquqi norma və qanunlar xarakterikdir. Qurunun özünün davamlılığı, möhkəmliyi əxlaq normalarının, qanunların və ənənələrin də davamlılığını təmin edir. Əxlaq normaları ictimai fikirdə möhkəmlənir, irsən ötürülür, etik norma və prinsiplər məcəlləsi formalaşır. Bu da onunla izah olunur ki, oturaq xalqlara individualizm deyil, kollektivizm hissləri daha yaxındır. Böyük və kiçik qrupların idarə olunmasında iyerarxiya əsas prinsipdir(4.s.26-27).

İbn Xəldunun elmə gətirdiyi “ümran” qərb dillərinə sivilizasiya və mədəniyyət (culture) kimi tərcümə olunmuşdur. “Sivilizasiya” anlayışını “vətəndaş”, “dövlət”, “cəmiyyət”mənasında qəbul edən İbn Xəldun göstərirdi ki, konkret bir dövlət, siyasi quruluş meydana gəlir, inkişaf edir və nəticədə tənəzzülə uğrayır. Sonra yeni dövlət və yeni sivilizasiya yaranır. Belə dövrü proses daim baş verir. **İbn Xəldun, mədəniyyət və dövlət anlayışları bir-birini tamamladığı üçün, onları əsasən vahid “ümran” anlayışı ilə ifadə edir. Ümranın ortaya çıxdığı mühit şəhər mühitidir. Lakin, şəhər mühitini yaradan, yəni ümranı cəmiyyətə gətirən güc əsəbiyyədir. ..Əsəbiyyə mədəniyyətin yaranmasında əsas güc olmasına baxmayaraq, dinin fəvqündə mədəniyyət yaratmaq iqtidarında deyildir. Çünki mədəniyyətin cismi əsəbiyyə, onu idarə edən və tənzimləyən isə din olur. İbn Xəldun mədəniyyətin yaranmasını passionarlığın və dini birləşmənin təmin olunmasında, onun inkişafını elmlərin inkişafında, süqutunu isə mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərin zəifləməsi ilə əlaqələndirir (12.s 350-360).**

İbn Xəldun sivil həyatın dağılmasının bir sıra əsas səbəblərini aşağıdakı qaydada göstərmişdir. 1) qarşılıqlı əlaqə və həmrəylik münasibətlərinin zəifləməsi, cəmiyyətin bütövlüyünün pozulması; 2) dinin zəifləməsi nəticəsində insanlar arasındakı normal münasibətlərin pozulması 3) hakimiyyətin xalqdan uzaqlaşma və özgələşməsi, ona görə də idarəçiliyə xaricdən məmurların dəvət edilməsi 4) özbaşınalığın, zalımlığın və qorxu hissinin güclənməsinin təzahürü kimi tiraniyanın yaranması, 5) hakimiyyət tərəfindən ədalət prinsipinin pozulması və bunun nəticəsində sosial təbəqələşmənin baş verməsi 6) zinət və israfçılığa meyli və şəhər mədəniyyətinin pozulması. Sivilizasiyanı maddi mədəniyyətin sinonimi hesab edənlər isə göstərirlər ki, sivilizasiya təbiət qüvvələrini mənimsəməyin kifayət qədər yüksək pilləsi kimi özündə texniki tərəqqinin güclü enerjisini daşıyır və maddi nemətlər bolluğunu yaratmağa kömək edir(9.s.45).

Yusif Rüstəmovaya görə, Sivilizasiya mədəniyyətə nisbətən daha geniş məfhumdur, o, özünün bütün təzahürlərində beynəlmiləldir. Sivilizasiya mədəniyyətin özünün mürəkkəb varlığını xarakterizə edir(9.s.485).

Alman sosioloqu Ferdinand Tönnis mədəniyyət və sivilizasiyanın bir-birinə zidd olduğunu, sivilizasiyanın industrial cəmiyyəti ifadə etdiyini, industrial cəmiyyətin isə ailə-tayfa əlaqələrinə, mənəvi yaxınlığa, qarşılıqlı qayğıya əsaslanan insanların ənənəvi münasibətlərini dağıtdığını, fayda prinsipinə əsaslanan utilitar münasibətlərlə əvəz etdiyini yazır. O.Şpenqler mədəniyyəti üzvi, yaradıcı mənəvi hadisə hesab edərək, onu utilitar, texnoloji, maddi hadisə olan sivilizasiyaya qarşı qoyur. F.Engels sivilizasiyanı bəşəriyyətin inkişafında tarixi mərhələ hesab edərək yazır. “Sivilizasiya ictimai inkişafın elə mərhələsidir ki, burada əmək bölgüsü, ayrı-ayrı insanlar arasında bundan doğan mübadilə və bu iki prosesi birləşdirən əmtəə istehsalı tam yüksəlişə çatır və bütün əvvəlki cəmiyyətdə çevriliş edir. (9.s.484).

Ağayar Şükürova görə, sivilizasiya müxtəlif xalqların və regionların mədəniyyətinin inkişafında müəyyən mərhələ hesab edilir. Sivilizasiya və mədəniyyət anlayışı bir-birilə sıx bağlıdır və bu əlaqənin əsasında müəyyən mədəniyyət konvensiyası durur (11.s.92).

Amerikan kulturoloqları Alfred Luis Kreber (1876 - 1960) və Klayd Klakxon (1905 -1960) “mədəniyyət” sözünün 164 mənasının siyahısını tərtib edərkən göstərmişlər ki, bunların əksərində “sivilizasiya” və “mədəniyyət” anlayışlarına eynimənalı məfhum kimi baxılır və ya oxşar mənalarda verilir (30.s.291).

Sivilizasiya konsepsiyaları içərisində “tarixi və qeyri tarixi xalq” konsepsiyası, Hegelin əxlaqın inkişafının üç mərhələsi (ailə, vətəndaş, cəmiyyət və dövlət) ideyası, Kantın təkamülün üç mərhələsi (teoloji, metafizik, pozitiv) fikri, Marksın ictimai-iqtisadi formasiyalar təlimi və s. nəzəriyyələr meydana gəlmişdir. (9.s.488). Bəşəriyyət tarixində “tradision” və “texnogen” tipli sivilizasiyaları ayırmaq olar. Texnogen sivilizasiya inkişafın elə xüsusi tipidir ki, onun əsasını istehsal və idarəetmənin texnologiyasındakı fərq təşkil edir. Bu termin erkən kapitalizmin təşəkkül tapdığı dövrdə yaranmış və yarandığı bölgənin adı ilə “Qərb” sivilizasiyası adlanır, “Texnogen sivilizasiya”dan tarixən daha əvvəl sivilizasiyanın erkən tipi-ənənəvi cəmiyyət mövcud olmuşdur. Qədim Hindistan və Çin, Qədim Misir və b. -ənənəvi cəmiyyətin əyani nümunəsidir. Yeni texnologiyaları, elmi, təhsil sistemini mənimsəmək ilə əlaqədar olan modernləşmə prosesi tradision mədəniyyətlərin təməl dəyərlərinin transformasiyasını yaratdı. “Bu prosesdə tradision mədəniyyətlərin çoxu dağıldı, müvafiq cəmiyyətlər texnogen inkişaf yoluna keçdi. Lakin yalnız itirmə deyil, müvəffəqiyyət də olmuşdu”. Tradision mədəniyyətlərin texnogen sivilizasiyaya əks təsiri isə, onların fikrincə, əhəmiyyətsiz dərəcədə olmuşdur(9.s.488). İranın keçmiş prezidenti d-r Xatəminin yazdığına görə “Sivilizasiyaların aydın və məlum sərhəddi, dürüst yaranma tarixi və sonu məlum deyildir” (5.s.298).

Sivilizasiyanın sərhədləri təkcə coğrafi mənə daşımayıb, həm də insanların qəlbindən keçir...İnformasiya dövründə bu sərhədlər qeyri-müəyyən olub asanlıqla keçilir. Etnik-milləti və etnik-konfessional münaqişələr, sivilizasiyalar arasında qarşıdurma xətləri elan edilməmiş müharibənin əsas cəbhə xəttinin yerləşdiyi sivilizasiya “qırçınları” yaradır(6.s.474)

Kristofer Dauson, Maks Veber (1864-1920) dini sivilizasiyanın əsas xarakterik xüsusiyyəti hesab edirlər(927.s.97).

K. Marksın ictimai formasiyaların (həmçinin, kapitalizmin) maddi əsaslar üzərində yaranması ilə bağlı təliminə qarşı çıxaraq, xristianlığın (protestantlıq qolunun) sivilizasiya yaradan üstün bir din olduğunu bildiren Maks Veber, Qərb sivilizasiyasının üstünlüyünü və orada ortaya çıxan kapitalizmin inkişafını təmin edən ruhun “protestantlığın əmək etikası” ilə bağlı olduğunu vurğulayır və qeyd edir ki, Protestantlığın əmək etikası”nda maddiyyət və maddi dəyər ilahi rəhmətin bir təəllisidir. Maddi inkişaf və maddi zənginlik əldə etmək vasitəsilə ilahi rəhmətə yaxınlaşmaq mümkündür. Məhz bu prinsiplərin əks olduğu protestantlıq kapitalizmin ruhu idi. Bir zamanlar, katolik kilsə ənənəvi monarxiya rejimlərinin qorunub saxlanılmasına necə xidmət edirdisə, protestantlıq da dini ideologiya kimi, yeni istismarçı kapitalizm sisteminin ənənəçilər üzərində qələbə çalmasına və onun qorunmasına xidmət etmişdir. (26.s. 2-4).

S. Hantinqtonun təsnifatında da səkkiz sivilizasiyadan beşi (Qərb-xristian, Konfutsi, İslam, Hindu, Slavyan-Pravoslav) dini identifikasiyaya görə qruplaşdırılmışdır (31.s.31)

Dini sivilizasiyanın məhsulu kimi göstərən A. Toynbi isə yazır ki, “ Xristianlıq yunan-roma və suryani sivilizasiya daşıyıcılarının mədəniyyətlərinin izdivacından doğulmuşdur” (21.s.132).

Səlahəddin Xəlilov isə dinə sivilizasiya yaradıcı element kimi baxmır. “Əgər “sivilizasiya” anlamı dini dəyərlərlə sıx bağlı olsaydı, onda müxtəlif dinlərə uyğun olaraq müxtəlif sivilizasiyalardan danışmaq olardı. Onda xristian sivilizasiyası “İncil”lə, islam sivilizasiyası “Quran”la yaşıl olardı. Və ancaq bu halda, dini-əxlaqi dəyərlər ön plana çəkildikdə müəyyən dövrlər üçün geriyyə hərəkdən də danışmaq olardı. Çünki bəşəri inkişafın bir çox mühüm mərhələləri, həm də məhz sivilizasiya anlamı ilə daha çox səsləşən mərhələləri dini dəyərlərə yaxınlaşmaq deyil, onlardan uzaqlaşmaq meylli ilə bağlıdır”(7.s.63).

Sivilizasiyalararası konfrantasiyalar, universium, plüversim, metasivilizasiya konsepsiyaları.

Bir çox tədqiqatçılar sivilizasiyanın tarixi prosesdə dağıdıcı rol oynadığını, bir çoxu isə sivilizasiyalararası münasibətlərdə bərabər hüquqlu qarşılıqlı əlaqələrin global sivilizasiya quruculuğu ilə nəticələndiyini yazmaqdadır. Qeyd edək ki, F.Engelsin “Ailənin, xüsusi mülkiyyətin və dövlətin mənşəyi”

əsrini Amerika alimi L.N.Morqanın “Qədim cəmiyyət, yaxud vəhşilikdən barbarlıq vasitəsilə sivilizasiyaya doğru bəşər tərəqqisi yollarının tədqiqi” əsərinə və İngilis antropoloji məktəbinin nümayəndəsi Con Lebbokun “Sivilizasiyanın mənbəyi” əsərinə istinad etmişdir. İngilis alimi A. Toynbi də Morqan və Lebbokun sivilizasiyalar haqqındakı baxışlarını “Sivilizasiyaların toqquşması”, “Sivilizasiyalar tarix məhkəməsi qarşısında”, “Tarixin anlamı” əsərlərində inkişaf etdirərək, sivilizasiyalar arasındakı mübarizənin üstünlük və ideyalar uğrunda mübarizələr olduğunu və sivilizasiyaların bu qarşıdurmalardan aldığı motivasiyalarla inkişaf etdiyini və dağıldığını, sivilizasiyalar arasındakı mübarizələrin qaçılmaz bir zərurət olduğunu vurğulmuşdur. A. A. Miqolatyevə görə, sivilizasiyalar bir tərəfdən insanların zehni inkişafının gücünü və qüdrətini artırır, onların hərtərəfli inkişaf etməsinə yardımçı olursa, digər tərəfdən də, social xaosun və qarşıdurmanın yaranmasına, xalqların qeyri-bərabər inkişafına və iqtisadi tənəzzülünə, milli-dini təcavüzə məruz qalmasına səbəb olmuşdur. Miqolatyev bu fikrini “Sivilizasiyaların fəlsəfəsi” adlı məqaləsində XX əsr sivilizasiyasının xüsusiyyətlərini təhlil etməklə ciddi əsaslandırır. “Elmi-texniki tərəqqinin inkişafı sayəsində hərbi formal utilitarizasiya prosesi başlanır və sivilizasiyalı xalqlar və onların mədəniyyəti, sivilizasiya və maddi-mənəvi dəyərləri qanlı –qadalı müharibələr nəticəsində insanların kütləvi qırğınına, yaşayış məskənlərinin dağıdılmasına səbəb olur. Təkcə ikinci Dünya müharibəsinə 61 dövlət və yer üzünün 80 % əhalisi cəlb olunmuşdu”(5.s.303).

Sivilizasiyaların dağıdıcı gücü haqqında isveçrə alimi J.J.Babelin hesablamalarına görə, sivilizasiyalı dövrdə yer üzündə 14,5 min müharibə aparılmış və nəticədə 3 milyard 640 milyon insan məhv edilmişdir(5.s.303).

Rus alimi A.S. Tyuşkeviç “Dünyanın yenidən bölüşdürülməsi” əsərində yazır. “XVIII əsr bəşər tarixində maarifçilik əsri, XIX əsr tərəqqi və intibah əsri, XX əsr “qanlı müharibələr əsri” kimi tarixə daxil olmuşdur...XVII əsrdə 5 milyon, XIX əsrdə isə 6 milyona yaxın insan məhv edilmişdir”. A.S. Tyuşkeviçin fikrincə “Son 5,5 min il ərzində planetimizdə bəşər övladı təkcə 292 il sülh şəraitində yaşamışdır. Yer üzündə 15 minə yaxın müharibələr olmuş, onların ikisi XX əsrdə başlamış I və II dünya müharibələri olmuşdur” (22.s.57).

Bütün bunlarla yanaşı **Avropada 1450-1750-ci illərdə başlayan iqtisadi və siyasi dəyişikliklər nəticəsində (1750-ci ildən 1914-cü ilə qədər) Qərbin "(ABŞ və Avstraliya daxil olmaqla) dünyanın qalan hissəsində dominantlıq iddiasını gücləndirməsi, Çindən Müsəlman ölkələrinə, Afrikaya qədər dünyanın demək olar ki, bütün digər hissələrinin "Qərbin olmalıdır" prinsipini beynəlxalq münasibətlərin əsasına çevirməsi, Qərb Siyasi və iqtisadi dominantlığının genişlənməsi ilə mədəni və mənəvi sahələrdə Qərb dəyərlərinin hakim olmağa başlaması sivilizasiyaların dayanıqlı inkişafına ciddi zərbə vurmaqdadır. Qərb dominantlığının sənəaye inqilabından informasiya inqilabınadək olan böyük bir dövrü ərzində dünyanın bir hissəsinin digəri üzərində hakim mövqeyə malik olması və bu prosesin XXI əsrdə də Qərb dominantlığını himayə edən qlobal institutların fəaliyyəti ilə (NATO, ATƏT, DTT, BMT, BVF, ÜTT və s) gücləndirilməsi Sivilizasiyalararası bərabərhüquqlu və dayanıqlı inkişafa mane olan əsas amillərdən biridir.**

Hantinqton Son 500 ildə Qərb mədəniyyətinin dominantlığının digər sivilizasiyaların inkişafına öldürücü təsir etdiyini və sivilizasiyalararası bərabərhüquqlu əməkdaşlığa mane olan əsas faktor olduğunu yazmaqdadır. Hantinqtonun fikrincə, **Qərb mədəniyyəti ilə qeyri Qərb mədəniyyətləri arasında ayırıcı xətt “Qərbdə ən çox önəm verilən dəyərlərə digər mədəniyyətlərdə ən az dəyərin verilməsidir”. Hantinqton Qərb mədəniyyətinin nüvəsini təşkil edən dəyərlər kimi Klassik mirası (Qrek fəlsəfəsi və rasyonalizmi, Roma hüququ, latın dili və xristianlıq); Avropa dilləri (latın, fransız, ingilis); Dini və Dünyəvi hakimiyyətin ayrılması; sosial plüralizm və sivil cəmiyyət; Təmsil etmə qurumlarının mövcud olması; Fərdiyyətçilik institutlarının olmasını göstərir və qeyd edir ki, Avropa şəxsi azadlıqların, siyasi demokratiyanın, qanunun hakimiyyəti, insan haqları və mədəni azadlıqların qaynağı və yeganə qaynağıdır. Bunlar Asiyanın, Afrikanın, Orta Şərqi deyil, Avropanın idealleridir. Məhz bu dəyərlər Qərb mədəniyyətini Qərb mədəniyyəti etmişdir. Hantinqtonun fikrincə, “Qərb mədəniyyəti dəyərlidir, amma, universal olduğu üçün yox, bənzərsiz olduğu üçün dəyərlidir” (13.s.105). Hantinqtonun fikrincə, son illərdə Qərblili olmayan xalqların liderlərindən çoxu Qərbləşməyə qarşı çıxıb modernləşmənin arxasınca düşmüşlər. Bu mövqə yüz il öncə ortaya atılan**

Tİ-YONG (Təməl Prinsiplər üçün Çin dili, praktik nəticələr üçün Qərb dilləri) və VOKEN-YOSEİ (Yapon ruhu, Qərb texnologiyası) şüarları ilə ifadə olunmuşdur. “Qeyri Qərb dünyası bir zamanlar Qərbin əsas dəyərləri olan millət dövləti, azadlıq, liberalizm, demokratiya, Maqna-Çarta, fərdi azadlıqlar kimi dəyərləri mənimsəməyi inkişafın açarı hesab edirdilərsə, indi Qərb dəyərlərini “İnsan haqları imperializmi” hesab edirlər” (13.s.107). Hantinqtona görə, Qərb mədəniyyətinin və dəyərlərinin cazibə gücü azaldıqca Qərb dünyasının gücü də azalacaqdır və Qərb öz mədəniyyətini Qərbli olmayan xalqlara qəbul etdirməkdə çətinlik çəkəcəkdir. Hantinqtona görə “Təməldə dünya daha modern, amma daha az Qərbli olmaqdadır” (13.s.108). Hantinqton “Qərb unikaldir, amma universal deyil” məqaləsində yazır. “Son illərdə qərblilər Qərb mədəniyyətinin dünya mədəniyyəti olacağı haqqında fikrlər irəli sürməkdədirlər ki, bu da Qərbli olmayanları qıcıqlandırmaqdadır. Qeyri Qərb dünyasında Qərb mədəniyyətinin iki formada yayılması haqqında baxışlar mövcuddur ki, bunlardan biri Coca-Colonizasiya tezisidir. Coca-Colonizasiya tezisi mədəniyyəti istehlak əşyası ilə bir tutmaqdadır. Bu tezisə görə Qərbin, xüsusilə də Amerikanın populyar mədəniyyəti tor kimi dünyanı sarmaqdadır. Amerika yeməkləri, geyimi, musiqisi, filmləri, hər növ istehlak əşyaları, bütün qitələrdə yayılmaqda və istifadə edilməkdədir. İkinci tezis isə modernləşmənin vesternləşmə olduğunu irəli sürməkdədir. Bu fikrin tərəfdarlarına görə qərb bütün dünyanı modernləşdirməkdədir və modernləşən bütün mədəniyyətlər qərbləşməkdədir. Modernləşən mədəniyyətlər qərbləşdikcə öz ənənəvi mədəniyyətlərini, adət ənənələrini, qurumlarını, dəyərlərini Qərbinə bənzətməkdədirlər. Hər iki tezis qeyri qərb dünyasının universal homojen bir Qərb mədəniyyəti anlayışına müqaviməti əks etdirməkdədir və hər iki tezis çox təhlükəlidir. Hantinqtona görə bütün beynəlxalq konfranslarda Qərb və Asiya dəyərlərinin qarşıdurması baş verir. Bu qarşıdurmada müxtəlif dünyagörüşlərə sahib mədəniyyətlərin dünyagörüşü ön plana çıxır. “Asiyalılar cəmiyyəti, hiyerarxiyanı, fərdin hüquqlarının cəmiyyətdən üstün olmadığını müdafiə edirsə, Qərb , Amerika fərdin hüquqlarına əsaslanan dünyagörüşü və siyasəti izləyir ki, bu da qarşıdurmalara səbəb olur” ” (13.s.95).

Hantinqton sivilizasiyaların toqquşmasına səbəb olan amillər kimi aşağıdakıları sadalayır. “1. sivilizasiyalar arasındakı fərq nəinki sadəcə olaraq bir reallıqdır, həm də bu fərqlər getdikcə daha da inkişaf etməkdədirlər. Sivilizasiyalar özlərinin tarixinə, dilinə, mədəniyyətinə, ənənələrinə, dininə görə fərqlidirlər. Müxtəlif sivilizasiyalara məxsus insanlar Allah və insan, fərd və qrup, vətəndaş və dövlət, valideyn və uşaqlar, ər və arvad arasındakı münasibətlərə müxtəlif cür baxırlar, hüquq və vəzifələrə, azadlıq və məcbur etməyə, bərabərlik və təciliyyətə fərqli qiymət verirlər. Bu fərqlər əsrlərlə yaranıb. Onlar yaxın gələcəkdə aradan qaldırılmayacaqdır. 2. müxtəlif sivilizasiyalardan olan xalqlar arasındakı qarşılıqlı əlaqə sivilizasion mənlilik şüurunun artmasına, sivilizasiyalar arasındakı fərqləri və bir sivilizasiya daxilindəki birliyi daha dərinləndirənə gətirib çıxarır. 3. iqtisadi modernizasiya və onu müşayiət edən sosial dəyişikliklər yerli dəyər sistemini və həyat tərzini dağıdır, tarixi eyniyyət kimi milli dövlətləri zəiflədir. Yaranan boşluğu çox hallarda daha geniş sosial təbəqələri özünə cəlb edən təməlcə dini hərəkətlər doldurur. 4. Qərbin həddən artıq güclənməsi əks reaksiya kimi qeyri-qərb sivilizasiyaların yaranmasına, dünyanı özlərinin Qərbdən fərqli olaraq yaratdıqları nümunələrə uyğun olaraq qurmaq cəhdlərinin meydana çıxmasına səbəb olur. 5. yerli mədəni özəlliklər və fərqlər iqtisadi və siyasi sahələrə nisbətən dəyişmələrə daha az məruz qalırlar, elə buna görə də, onların kompromisə gəlmələri daha çətin olur. 6. müasir dünyada iqtisadi regionalizm güclənir. Regional blokların əhəmiyyəti getdikcə artacaqdır” (23.s. 215-216).

S.P. Hantinqton dünya sivilizasiyalarını Qərb və Qeyri-Qərb sivilizasiyalarına bölməyə və iddia edir ki, gələcəkdə dünya siyasətinin əsası, Qərb ilə Qeyri-Qərb dünyaları arasındakı münaqişə olacaqdır.

Hantinqtonun fikrincə, son 500 ildə Yer üzərində dominant olan Qərb sivilizasiyasına qarşı yerdə qalan sivilizasiyalar mübarizə apararaq çox qütblü bir dünya quruculuğuna başlayacaqlar. Hantinqtonun fikrincə, Qərb sivilizasiyası unikaldir, lakin universal deyildir və bu sivilizasiya dəyərləri dünyanın yerdə qalan hissəsi tərəfindən qəbul edilmir. ” (23.s. 215-217).

Rus filosofu A.Dugin Mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dayanıqlı inkişaf etməsi prinsipinin əsasında mədəniyyətlərin ekzistensial qaydalarının qəbul edilməsi durur. **A. Dugin son 2 min il və 500 il Qərbi Avropanın müqəddəratını müəyyən etmiş Ellin və Bizans mədəniyyətinin üç Loqosunu - Apollonun, Dionisin və Kibelanın obrazlarını universal struktur kimi qəbul edərək Rus mədəniyyətini**

(Rus Loqosunu) və eləcə də digər mədəniyyətləri xarakterizə etmişdir. A. Duginin yazdığına görə, Mədəniyyət üç fundamental mənşəyə malik olan son dərəcə mürəkkəb koddur. Hər bir mədəni məkanda (mədəni-tarixi tipdə, sivilizasiyada) məkanın (amma bu dəfə mədəni məkanın) üç ölçüsü kimi - istər Apollon (İşıqlı Loqos), istərsə də Dionis (qaranlıq Loqos) və Kibela (qara Loqos) ölçüləri –hündürlük, en və dərinlik ölçüləri mövcud ola bilər. Dünya mədəniyyətlərinin və cəmiyyətlərinin rəngarəngliyi bununla bağlıdır ki, hər mədəniyyət və hər cəmiyyət bu üç Loqosun müxtəlif proporsiyalarda və müxtəlif nisbətlərdə özünəməxsus proyeksiyasından ibarətdir... Hər bir mədəniyyətin dinamikası və statistikasızaman və məkan –hadisələri və mənalari özündə saxlayan sahə -varlığın təzahürü və başlanğıcıdır. Varlıq özünü məkan(canlı məkan, xalqın məkanı) kimi genişləndirir və bununla da ekzistensiya edir, məkanı mövcud olan edir... Məkan sivilizasiya zamanının strukturunda yerləşir. M.Haydeqqer “Qara Dəftərlər”əsərində “Məkan xalqın zamanı deyilmi?” sualını verir. Dugin M. Haydeggerin “Daseinlər çoxluğu” nəzəriyyəsinə əsaslanaraq, mədəniyyətin müxtəlif meyarları arasında onun intellektual ifadəsi ilə yanaşı ekzistensial ölçüsünü də qeyd etməkdədir. Dugin insanın dünyada düşünən mövcudluğunun fenomenoloji baza səviyyəsini onun ən dərin köklərində müxtəlif hesab edir və yazır ki, “ bu müxtəliflik elə bir təməldir ki, sonralar onun üzərində mədəniyyət, fəlsəfə, siyasət, bilik, elm, incəsənət binası qurulur” (1.s.15). Duginin fikrincə, “Dasein (düşünən mövcudluq) insanın dünyada mövcudluğunun kök strukturudur, onun ekzistensiyasının fundamental fonudur. Ölümə münasibəti baxımından Daseini biz hər sivilizasiya üçün nadir hesab edirik və məhz bu ekzistensial çoxluq onların ...əlamətlərini və formalarının müxtəlifliyini irəlicədən müəyyən edir. Dugin yazır.”Haydeqqerin əsl avropalı kimi etnosentrist olduğuna və Qərbi Avropa sivilizasiyasının taleyini bütün bəşəriyyətin taleyi, Avropa Loqosunu isə universal loqos hesab etməsinə baxmayaraq...biz bir neçə ekzistensial qütb kimi “Daseinlər çoxluğu” konsepsiyasını əldə edirik” ” (1.s.18). Duginin fikrincə, Hər sivilizasiyanın əsasında xüsusi bir “düşünən mövcudluq”, Dasein dayanır; Bu “düşünən mövcudluq”, Dasein həmin sivilizasiyanın strukturunu irəlicədən müəyyən edir, yəni sonradan Daseinin kök strukturunu üzərində qurula biləcək metafizikanın əsasında dayanır; “Düşünən mövcudluq”, Dasein, onun genişlənməsinin nəticəsi olan Loqosun strukturunu üçün də, sivilizasiyanın tarixi varlığının bütün tsikli ərzində həmin Loqosun transformasiyası üçün də cavabdehdir; Sivilizasiyanın Loqosunun konkret spektral strukturunda fərqlər onların təməlinin müxtəlifliyindən, yəni “düşünən mövcudluq”dan, Daseindən irəli gəlir; Haydeqqerin nəzərdə tutduğu Avropa, hind-Avropa, ellin, Apollon və alman Daseini-“Düşünən mövcudluğun” ekzistensial strukturundakı fərqlər bütün başqa sivilizasiyalarda da mövcuddur və başqa sivilizasiyalarla (Loqoslarla-Y.M) bərabər, Rus Loqosunun əsas struktur cizgilərinin rekonstruksiyasını tərtib edərkən metodoloji konstruksiya kimi istifadə edilə bilər; Ekzistensial təhlilə əsaslanaraq mədəniyyətlərin həm uranik (apollonik, səmavi), həm də xtonik (ana, yeraltı) ölçüsünü bərpa etmək mümkündür. ..Buna misal olaraq kökləri baxımından apollonik olan İran Loqosunu və ya semitlərin Titanik Loqosunu, Ellinlərin ikinci və törəmə olan Dionis Loqosunu göstərmək mümkündür” (1.s.19). Duginin tədqiqatında Avropa sivilizasiyasının əhatə sahəsində Daseinin bir neçə versiyası ayırd edilir, Şimali və Cənubi Amerika mədəniyyətlərinin Dasein`i ayrıca sahəyə çıxarılır. Duginin fikrincə, “Asiya, Afrika və Okeaniya özlərinin hər bir regionunda ecazkar etnik, mədəni, intellektual və ekzistensial özünəməxsusluğa, təkcə çalarların deyil, həm də rənglərin, fiqurların, fikirlərin və nəzəriyyələrin son dərəcə zəngin plürallığına malikdir. Ona görə də geosofiya xəritəsinin tərtibi Yer kürəsinin insan yaşayan hər hansı yerində-istər texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş mədəniyyətlər arasında, istərsə də, yeni antropologiya cərəyanının (“mədəniyyət” cərəyanı-F.Boas məktəbi, “sosial” cərəyan-B.Malinovski məktəbi, “struktur” cərəyanı-K. Levi-Stross məktəbi) nümayəndələri tərəfindən zənginliyi, rəngarəngliyi və orijinallığı aşkara çıxarılmış arxaik cəmiyyətlərin, etnosların və tayfaların arxipelaqlarında davam etdirilə bilər. Duginin fikrincə hər bir mədəniyyət (sivilizasiya) özünü dünyanın vertikal modelində orta müstəvi kimi düşünür. Lakin Yer bütün nöqtələri və müvafiq surətdə bütün etnoslar və mədəni zonalar üçün düzgün olan bu vertikal ortalıq “etnosentrum”məntiqinə görə (həm böyük sivilizasiyaların baxışlarında, həm də kiçik və arxaik tayfalar arasında hökmən rast gəldiyimiz kimi, xalqın yaşadığı məkanı Yer horizontal

məkanının mərkəzində yerləşdirməklə bağlı olan sabit mifoloji praktikaya görə) ətrafdakı bütün fərqli mədəniyyətlər və xalqlar ilə təzad təşkil edərək, horizontal müstəvidə də təsdiqini tapır ("etnosentrizm"fenomeni). ..Mərkəz ətraf ərazilərə nisbətən fərqli və nadir xarakteristikalara malik olan xüsusi məkan kimi müəyyən edilir. Odur ki, horizontal mərkəzlərin plürallığı məsələsi "mədəni nisbilik" və ya etnosentrumların çoxluğu problemini törədir. "Hər bir mədəniyyət bunu əsas götürür ki, intellektual Kainatın mərkəzində məhz o yerləşir" (1.s.23). Dugin hər bir mədəniyyətin öz nadirliyinin, universallığının interperatəsiyasına və təsdiq edilməsinə cəhd etdiyini yazır. Bu zaman mədəniyyətin Loqosu və onun əsasında dayanan Dasein başlanğıc nöqtəsi və nümunə kimi götürülür. Bu yolla etnosentrum formalaşır. İnsan hansı etnosentruma aiddirsə, Loqosun həmin variantını (demək olar, həmişə həmin etnosentruma və ya həmin etnosentrumda normativ sayılana xas olan variant- məsələn, rus "qərbçiləri" və ya asiya "qlobalçıları" üçün Avropa kimi) da "universal", "aşkar", "Sözsüz başa düşülən", "ən yaxşı" hesab edir. Hər bir sivilizasiyanın (mədəniyyətin) strukturunu dəqiq təfsir etmək üçün biz özümüzün etnosentrik təsəvvürlərimizi onlara proyeksiya etməkdən imtina etməliyik... Bizim sivilizasiyaya məxsus qiymətləndirmə metodlarını və meyarlarını bütün qalan mədəniyyətlərin təfsiri üçün universal şkala saymağa sövq edən öz "etnosentrizmimizi" kənara qoymalıyıq. Odur ki, məkanı strukturlaşdıran etnosentrumun semantik strukturuna zidd olaraq öz müstəsnağımızdan və impulsit üstünlüyümüzdən imtina edərək, etnosentrumların çoxluğunu və keyfiyyətə bərabərliyini irəlicədən mümkün hesab edərək, onların hər birinin öz mədəni topikasına malik olmaq hüququnu təsdiq etməli və bu topikaya onun ekzistensial strukturunu dərk etmək istədiyimiz dərəcədə şərik olmalıyıq. Duginin fikrincə, digər mədəniyyətlər də eyni dərəcədə etnosentrikdir və öz mədəniyyətimiz qədər "universallıq", "eksklüzivizm" və "aşkarlıq" iddiasında ola bilər...Bizim Yeganə çıxış yolumuz Dasein`lərin plürallığına əsaslanan etnosentrumların çoxluğunu bilərəkdən qəbul etməkdir, özü də bunu nəzərə almaqla ki, həmin Daseinlərin hər biri məhz özünün (özgəninkinin deyil) mərkəziliyinin və müstəsnağının implisit təsdiqi üzərində qurulur. Mədəniyyətin koduna nüfuz etmək üçün biz onun ekzistensial qaydalarını qəbul etməliyik. Duginin fikrincə, məhz buna görə də, dünya mədəniyyətlərinə "universium" deyil, "plüversium" aspektindən yanaşmalıyıq" (1.s.25).

Rahid Uluselə görə, Hazırda, Qloballaşma dövründə-Dünyanın qloballaşmaya doğru tarixi təkamülündə... qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin genişlənməsi, ticarət və texnologiyanın yayılma intensivliyi və planet əhalisinin ortaq mənəviyyət-psixologiya məkanında qarlaşmasını şərtləndirən sivilizasiya prosesləri- qlobal sivilizasiyanın yaranmasına doğru inkişaf etməkdədir (10.s.245).

Rahid Uluselə görə, Qlobal sivilizasiya- mövcud dünya sivilizasiyalarının dinamik-tarazlı inkişafına əsaslanır. Hazırda, dini, fəlsəfi, əxlaqi dəyərlərin sintez olduğu... dünyada universallaşma və bunun nəticəsi olan vahid məkan duyğusunun formalaşması prosesi getməkdədir. Keçmiş tarixi dövrlərlə müqayisədə, bəşəriyyətin ümumplanetar vəhdətinin həddən artıq sürətləndiyi müasir qloballaşma epoxasında "dünya sivilizasiyasının vahid bir tam kimi mövcudluğunun təməlini təşkil edən müxtəlif mədəniyyətlərin (lokal sivilizasiyaların-Y.M) dayanıqlı təkamülünün davam etdirilməsi böyük aktuallıq kəsb edir (10.s.304).

Dayanıqlı təkamülün davam etdirilməsi strategiyası qlobal sivilizasiyanın əsas paradigmasına söykənir. Yalnız özünəməxsusluqların konvergeniyasında... təşəkkül edən qlobal sivilizasiya -fərqli lokal sivilizasiyaların vəhdətindən, onların ümumplanetar konsensusundan yaranır... Üçüncü minilliyin başlanğıcında planetar mədəniyyət quruculuğu və qlobal sivilizasiyanın formalaşması... müxtəlifliklərin vəhdəti prinsipi ilə mövcudlaşır (10.s.256).

Rahid Uluselə görə, Müasir dünya fərqli regional sivilizasiya və mədəniyyətlərin translokallaşması yolu ilə qloballaşır: ...Qlobal informasiya məkanında sivilizasiyalararası münasibətlərin dərinləşməsi və sıxlaşması onları bir-birinə daha yaxından tanıdır, mənimsədir. Xalqlar bir-birini tarixi təkamülünün... spesifikası ilə mənimsədikcə, onlar ümumbəşər mədəniyyətinin birgə yaradıcısı olduqlarını daha aydın dərk edirlər. "Dünya həmrəyliklə yaradılır (Opus solidaritatis pax) formulası mədəniyyət və sivilizasiyaların harmonik vəhdətini motivləşdirir" (10.s.258).

Qlobal sivilizasiya çoxmədəniyyətçilik (multikulturalizm), çoxsivilizasiyalılıq zəminində təşəkkül tapır. Multikulturalizm konsepsiyası ...mədəni müxtəlifliyin ifadəsi olan bütün fenomenlərin (dil, din, adət-

ənənə,sənət və s.) mühafizə və qayğısını bəşər mədəniyyətində harmoniyanın əsas şərti hesab edir. Qlobal sivilizasiyanın çoxmədəniyyətlilik, çoxsivilizasiyalılıq paradıqması, bütün bəşəriyyətin birgə tarazlı tərəqqisinə əsaslanan humanist dünyaquruculuğunun əsasını təşkil etməlidir. Çoxmədəniyyətlilik, çoxsivilizasiyalılıq tarixən olduğu kimi, müasir dünyanın da mövcudluq şərti və reallığıdır ki, bu qlobal sivilizasiyanın struktur əsaslarını təşkil edir. Qlobal sivilizasiya-dünya sivilizasiyalarının və onları yaradan xalqların bərabərliyinə istinad edən, hansısa bir hegemonun (millət, dövlət, sivilizasiya) dünya idarəçiliyini deyil, “bütün bəşəriyyətin Allah tərəfindən seçilmiş yeganə xalq” olduğunu və məhz onun dünyaya birgə sahibliyini, idarəçiliyini təsdiq edən ümumplanetar etikanın- “bəşəriyyət üçün planetar makroetikanın” meyarlarından çıxış edir (10.s.303).

Dünya sisteminin təkamülü onu universal sivilizasiyaya doğru hərəkət etdirir; çağdaş dünyanın universal sivilizasiyaya doğru intensiv inkişafda olması-onun dinamikasını xarakterizə edən ən mühüm cəhətlərin kompleksi kimi meydana çıxır. Müasir sosial elmlər leksikonunda işlədilən “qlobal sivilizasiya”, “universal sivilizasiya”, “planetar sivilizasiya”, “vahid sivilizasiya”, “dünya sivilizasiyası”, “meta sivilizasiya” terminalogiyaları... bəşəriyyətin tarixi inkişafının yeni mərhələsinin- qlobal meta sivilizasiyanın formalaşmasına doğru istiqamətləndiyini əks etdirir (10.s.198).

Nəticə:

Yer Planetində mövcud olan Mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların qorunması, inkişafı və sivilizasiyalararası güc tarazlığına əsaslanan bərabər hüquqlu dialoq və əməkdaşlığın qurulması davamlı inkişaf konsepsiyasının əsas prioriteti olmalıdır. Qərb sivilizasiyasının Yer üzərində dominantlığı və digər sivilizasiyaları qloballaşdırma adı altında standartlaşdırılması, homojenləşdirilməsi prosesi digər sivilizasiyaların davamlı inkişafına mane olan amildir və sivilizasiyalararası konfrantasiyalara səbəb olmaqdadır. Artıq Bəşəriyyət homojenləşmə çağından Plüversium çağına və Plüversium çağından Metasivilizasiya çağına qədəm qoymaqladır. Mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların Davamlı inkişafının təminatı, insanların fəlsəfi düşüncəsində və dünyagörüşündə “müxtəliflik zənginlikdir”, “plüralist vahid Planet”, “çoxluqda birlik”, “Sistem və elementlər arası qarşılıqlı münasibətlər”, “sinergetik təfəkkür” anlayışlarının mənimsənilməsindən və tətbiqindən keçir. Qlobal sivilizasiyanın çoxmədəniyyətlilik, çoxsivilizasiyalılıq paradıqması, bütün bəşəriyyətin birgə tarazlı tərəqqisinə əsaslanan humanist dünyaquruculuğunun əsasını təşkil etməlidir. Çoxmədəniyyətlilik, çoxsivilizasiyalılıq tarixən olduğu kimi, müasir dünyanın da mövcudluq şərti olmalı və qlobal sivilizasiyanın struktur əsaslarını təşkil etməlidir. “Bizim ümumi gələcəyimiz” – “Dünya həmrəyliklə yaradılır” (Opus solidaritatis pax) formulası əsasında mədəniyyət və sivilizasiyaların harmonik vəhdətinin inkişafı ilə motivləşməlidir. XXI əsrin strategiyası – çoxmədəniyyətlilik (multikulturalizm), çoxsivilizasiyalılıq zəminində təşəkkül tapan metasivilizasiya quruculuğu olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

- 1) Dugin A. Geososofiyaya giriş. Sivilizasiyalar və onların loqoslari. “Elm və təhsil” nəşriyyatı, Bakı. 2018. 87 s.
- 2) Əsədova N. Müasir tarixi prosesdə sivilizasiyaların rolu. Bakı, “Elm və təhsil”, 2018, 172 səh.
- 3) Göyalp Z. Türkçülüynün əsasları; Azərbaycan türkcəsinə çevirən E.Mustafaoğlu. Hazırlayan. İ.Allahverdiyev.-B.:Maarif,1991.-s.175.
- 4) Həbibbəyli Ə. Sivilizasiyaların kəsişməsində türk dünyası. Elm və təhsil» . Bakı – 2011.s.26-27.
- 5) Hüseynov H. Bəhərçi T. Qərb-Şərq münasibətləri xristian və islam təfəkkürü baxımından. Bakı. “Təknur”mətbəəsi, 2005 (442 səh).
- 6) Məmmədov N. Geosiyasətə Giriş. I cild. Geosiyasətin nəzəri əsasları. Azərbaycan nəşriyyatı. Bakı. 2011. 576 s.
- 7) Xəlilov S. Sivilizasiyalararası dialoq. Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı, 2009, səh. 63

- 8) Xəlilov S. Sivilizasiya və cəmiyyət / “İpək yolu”. N-2. 2000. s.18-19.
- 9) Rüstəmov Y. Fəlsəfinin əsasları (mühazirə kursu) Azərbaycan universiteti nəşriyyatı, Bakı-2004. 499 səh.
- 10) Ulusel R. S. Qloballaşma və harmoniya fəlsəfəsi. Bakı. Elm.2005, 352 s. Xəlilov S. Sivilizasiya və cəmiyyət / “İpək yolu”. N-2. 2000. s.18-19.
- 11) Şükürov A. Qloballaşma, Mif və Tarix. AMEA Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi Tədqiqatlar İnstitutu, B., 2005, 273 səh. (Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Москва, Книга, 1991 . s.91-92.)
- 12) İbn Haldun. "Mukaddime", PDF. Şark-İslam Klasikleri (Milli Eğitim Bakanlığı). İstanbul 1997. s 350-360. <https://media.turuz.com › users › bey-1395 › 524-Muqaddime-I-ibni-Xaldun>
- 13) **Huntington S. P. v.d. Medeniyetlər çatışması. Derleyen: Murat Yılmaz.. Vadi yayınları. Ankara 1997. 362 səh.**
- 14) Sorokin P. Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, tərc. Mete Tunçay, bilgi nəşr, Ankara.1972. 429 səh.
- 15) Данилевский Николай Яковлевич. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германно-Романскому. <http://new.runivers.ru/bookreader/book10067/#page/1/mode/1up> стр.153 М., «Книга», 1991, 574 с.
- 16) Zenkin S. Культурный релятивизм: К истории идеи // Zenkin S. Н. Французский романтизм и идея культуры. М.: РГГУ, 2001, с. 21-31. [http:// es –dejavu.ru /c-2 / Cultural_relativity.html](http://es-dejavu.ru /c-2 / Cultural_relativity.html)
- 17) Кузык Б.Н, Ю.В.Яковец. Цивилизации: теория, история, диалог,будущее. В двух томах. Том I. Теория и история цивилизаций. Москва: Институт экономических стратегий. 2006, 762 с.
- 18) Луков Вл. А. История культуры Европы XVIII–XIX веков. М.: ГИТР, 2011. 133 с. [http:// www.mosqu.ru / nauchnaya / publications /2011/monographs / The_History_of_European_Culture.pdf](http://www.mosqu.ru / nauchnaya / publications /2011/monographs / The_History_of_European_Culture.pdf) s.47.
- 19) Сорокин П. О концепциях основоположников цивилизационных теории//Сравнительное изучение цивилизации: Хрестоматия, М. Аспектпресс, 1999, 556 с.
- 20) Тойнби А. Дж. Постигание истории, М., “Айрис-пресс”,2003, 640 с
- 21) Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории. Москва: Прогресс, 1996,
- 22) Тушкевич А.С. Новый передел мира. М. 2003, s.57.
- 23) Хантуктон С. Сравнительные изучение цивилизаций. М.Аспект Пресс, 1999. С. 215-216.
- 24) Шпенглер О. А. Закат Европы, Новосибирск, «Наука» 1993, 592 səh.
- 25) Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пэр. с.нэм. Москва: Политиздат, 1991, 527 с.
- 26) Becker, Sascha O. and Wossmann, Ludger. «Was Weber Wrong? A Human Capital Theory of Protestant Economics History.» Munich Discussion Paper No. 2007-7, April 20, 2007. https://sites.hks.harvard.edu/pepg/PDF/Papers/PEPG07-04_Becker_Woessmann.pdf
- 27) Dawson C. Dynamics of World History, Max Weber, “The Social Psychology of the World Religions”, London: Routledge, 1991, p.97.
- 28) Fernandez-Armesto F. Millennium: A History of the Last Thousand Years, New York, Scribners, 1995, 816 p.
- 29) Huntington S. The clash of civilizations — Foreign Affairs, Vol. 72, № 3, Summer 1993, s. 22-49. Перевод на русский язык подготовлен журналом «Полис» № 1, 1994. <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2007/2498>.
- 30) Kroeber A.L., Kluckhohn C. Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions. New York, 1952, p. 291.
- 31) Samuel Huntington. The Clash of Civilizations http://www.michelecometa.it/Huntington_Clash%20of%20Civilizations.pdf s.3
- 32) Stark R., Roger F. Acts of Faith: Explaining the human side of religion, Berkeley University of California Press 2000. 350 p.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(40)

Öğr. Gör. Shalala MAMADOVA²⁰⁹; Samira SEYİDOVA²¹⁰

İŞLETMEDE STRATEJİK PLANLAMANIN UYGULAMA YOLLARI WAYS OF IMPLEMENTATION OF STRATEGIC PLANNING IN OPERATION

ÖZ

Modern çağın sosyo-ekonomik gereksinimlerinin tam olarak karşılanabilmesi için ülkede yönetim faaliyetlerinin yaygınlaştırılmasına ihtiyaç vardır. Yönetim faaliyetlerinin geliştirilmesi olmadan, ülkenin sosyo-ekonomik ilişkilerinde önemli değişiklikler elde etmek imkansızdır.

Makale, petrokimya işletmelerinde yönetimin uygulanmasını, üretim ve ekonomik faaliyetlerin gelişme eğilimlerini ve stratejik planlama faktörlerinin özelliklerini, işletmenin mevcut yönetim yapısının iyileştirilmesini ve kalkınma kavramını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: üretim, tüketim, yönetim, yönetim, stratejik planlama, girişim, rekabet.

ABSTRACT

There is a need to expand administrative activities in the country in order to fully meet the socio-economic needs of the modern age. Without the development of regulatory activities, it is impossible to achieve significant changes in the socio-economic relations of the country.

The article examines the application of management in petrochemical operations, the development trends of production and economic activities and the characteristics of strategic planning factors, the improvement of the existing management structure of the enterprise and the concept of development.

Keywords: *production, consumption, management, management, strategic planning, initiative, competition.*

²⁰⁹ Sumgayıt Devlet Üniversitesi, kıdemli öğretim görevlisi

²¹⁰ Sumgayıt Devlet Üniversitesi, öğretmen

GİRİŞ

Ölkəmizin həyatında müstəsna rol oynayan mülkiyyət münasibətlərini əsaslı surətdə dəyişmək və azad sahibkarlığın inkişafına nail olmaq sahəsində geniş və məqsədyönlü işlərin aparılması çox vacibdir. Azərbaycanda yaradılan firmalar, kiçik müəssisələr, konkret tarixi iqtisadi şəraitdən asılı olaraq öz üstün cəhətlərini büruzə verir. Müasir dövrdə kiçik və orta səviyyəli sahibkarlıq fəaliyyətinin rolu daha da artır və onlara böyük ehtiyac yaranır, onlar isə öz növbəsində bazar iqtisadiyyatı şəraitində işləməyi bacaran menecerlərə möhtacdırlar.

Menecment fəaliyyəti, iqtisadiyyatın lazımi çevikliyinə təmin edilməsinə, bazar rəqabətinin yaradılmasına, maddi marağın artmasına, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsinə, sosial gərginliyin azaldılmasına və s. məsələlərə xidmət edir. Menecment fəaliyyəti, insanlara lazım olan məhsul istehsalının təşkili, cəmiyyətin yeni texnika və texnologiya əsasında tərəqqisinin təmin edilməsi deməkdir.

İqtisadiyyatın inkişafı, istehlak bazarında bolluğun yaradılmasına, büdcə kəsirinin, işsizliyin, inflyasiyanın azaldılmasına güclü təsir etməli və ölkədə mövcud olan sosial-iqtisadi problemlərin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynamalıdır. Xüsusilə, yeni iş yerlərinin yaradılması, tələbata operativ reaksiya verilməsi, eləcə də, idarəetmə strukturlarının təkmilləşdirilməsi və s. bu kimi yollarla, tələb-təklif münasibətlərinin və cəmiyyətdə sosial tarazlığın bərqərar olmasına xidmət etməlidir.

Strateji planlaşdırma, plan və proqnozların tətbiqi prosesindəki metodoloji sistemdə - strateji planlaşdırmanın prinsipləri, metodları vahid halda əhatələnmiş olur.

Strateji planlaşdırma və onun məntiqi müəyyən qanunauyğunluqlara əsaslanır ki, bu da planlaşdırmanın prinsipləri kimi çıxış edir.

Planlaşdırmanın prinsipləri dedikdə, planlaşdırma elminin obyektiv kateqoriyası başa düşülür ki, bu da müəyyən iqtisadi qanunların fəaliyyətinin ilkin başlanğıcı olub, plan tapşırıqlarının müəyyən edilməsini, planların tərtibini, onların yerinə yetirilməsinə nəzarəti əhatə edir [1].

Müəssisənin öz məhsulları ilə digər sahənin bazarına daxil olması mümkün olmadığı halda, o özünün istehsal etdiyi məhsulların bəzilərini dəyişdirməklə yeni məhsul istehsalına başlaya bilər və yalnız bu yolla digər bazara və ya sahəyə nüfuz edə bilər. Bu cür nüfuz etmə dicesirfikasiya adlanır və bunun üçün də başlıca şərt keyfiyyətcə yüksək olan və rəqabət qabiliyyəti üstün olan mallar istehsalına keçilməsidir.

Bildiyimiz kimi, müəssisənin müəyyən əmtəə bazarında uğur qazanması imkanı bilavasitə əmtəəsinin rəqabət qabiliyyətliliyindən və rəqabət mubarizəsinin nəticəsinə təsir göstərən müəssisə fəaliyyətinin iqtisadi metodlarının məcmusundan asılıdır. Əksər bazarda müəssisələrin rəqabəti məhsulların özlərinin rəqabəti kimi görkəm alır.

Müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün aparılan marketinq tədqiqatlarında, müəssisənin vəziyyətinin əlverişlilik dərəcəsini və bazar tələbindən istifadə etməklə müəssisə üçün yüksək və sabit son nəticələri təmin edə bilən məhsul buraxmaq qabiliyyətini özündə əks etdirən bir neçə kəmiyyət göstəricilərindən istifadə olunur. Belə kəmiyyət göstəriciləri hər bir müəssisə üçün spesifik xarakter daşımaqla, onun özünün iqtisadi, texniki, texnoloji və s.potensiallarını müvafiq surətdə əks etdirir.

Daha aşağı istehsal xərclərinə malik olan müəssisələr böyük həcmdə mənfəət əldə edirlər ki, bu da istehsal miqyasının genişləndirilməsinə, onun texniki səviyyəsinin yüksəldilməsinə, iqtisadi səmərəliliyin və məhsulun keyfiyyətinin artırılmasına, həmçinin satış sisteminin təkmilləşdirilməsinə imkan yaradır. Nəticədə belə müəssisənin rəqabət qabiliyyəti yüksəlir və bu da şərait yaradır ki, həmin müəssisə belə maliyyə və texniki imkanlara malik olmayan müəssisələrin hesabına öz bazar payını artırmış olsun, yaxud da başqa bir sahəyə nüfuz edə bilsin [2, s.90].

Nəticə etibarilə belə qənaətə gəlmək olar ki, müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində idarəetmədə hər şeydən əvvəl bunun üçün zəruri olan motivləşdirmə amilləri, keyfiyyət parametrləri, digər iqtisadi və texniki məsələlər həll edilməlidir. O cümlədən, müəssisənin istehsal xərclərini aşağı salmaq, mütərəqqi texnologiyanı mənimsəmək, yüksək ixtisaslı kadrları yığmaq, səmərəli maliyyə əlaqələrini və reklam fəaliyyətini təşkil etmək, həmçinin marketinq fəaliyyətini genişləndirmək və s. bu kimi problemlər ayrı-ayrılıqda öz həllini tapmalıdır.

Müəssisədə motivləşdirmə amili kimi, kollektivin hər bir üzvünün şəxsi məqsədi ilə müəssisənin ümumi məqsədinin uyğunluğu və bunu təmin edən amillərin inkişafı da böyük rol oynayır. Müəssisənin

rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində xarici və daxili mühitin verdiyi üstünlükləri görmək və rəqabətdə onlardan istifadə edə bilmək üçün marketinq informasiya sisteminin təşkili çox mühümdür.

Məhsulun hazırlanması və idarə edilməsinin bütün sahələri üzrə qərarların sistemli qəbulu (ticarət markasının yaradılması və qablaşdırma da aid olmaqla) kimi səciyyəli məhsulun planlaşdırılması prosesi müəssisəyə potensial imkanları üzə çıxarmağa, məhsul üzrə uyğun marketinq proqramını həyata keçirməyə imkan verir [3].

Bazarın, məhsulun və müəssisənin xüsusiyyətlərini təhlil etməklə satış kanallarının seçilməsi də marketinq fəaliyyətinin mühüm mərhələlərindəndir.

Bununla yanaşı, yerli müəssisələrin maliyyə imkanlarının və marketinq sahəsindəki bilik və bacarıqlarının azlığı, bu müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində onların sahə bazarlarında müəyyən qədər tanınmış və seçilmiş bazar segmentini daha geniş əhatə edilməsi zərurətini, yaxın xarici bazarlara daxil olmaq üçün qısa satış kanallarından istifadə etməyi daha məqsəduyğun edir.

Bu zaman ölkələr üzrə distribüterlərin və dilerlərin seçilməsi və cəlb edilməsi işi aparılmalıdır. Bir ölkədə və ya bir şəhərdə bir distribüter və ya dilerlər sistemi üzrə qurulmuş satış kanallarından istifadə, bölüşdürmə xərclərinin azaldılmasına və vasitəçilərlə səmərəli əməkdaşlığa imkanlar verir. Distribüterlərin və ya dilerlərin seçilməsi göstərilən xidmətin keyfiyyəti, texniki bilik və imkanların səviyyəsi və ticarət formasının satış həcmi kimi meyarlar əsasında aparılmalıdır.

Satış fəaliyyətinin təşkili zamanı satış funksiyalarının hansı hissəsinin distribüterlərə və ya dilerlərə verilməsi və bu vasitəçilərin fəaliyyətinə müəyyən nəzarət vasitələrinin əldə edilməsi kimi məsələlər konkret bazarda mövcud olan şəraitə uyğun olaraq həll edilməlidir.

Müəssisələrin geniş reklam və satışın həvəsləndirilməsi kompaniyasının tələb etdiyi iri maliyyə ehtiyatlarına və xüsusi biliklərə malik olmaması, onlara əlverişli distribüterlərin tapılmasında problemlər yaradır. Buna görə də həmin vasitəçiləri öz satış fəaliyyətinə cəlb etmək və bununla özlərinin rəqabət qabiliyyətini müəyyən qədər yüksəltmək üçün aşağıdakı işlərin görülməsi vacibdir [4].

- qiymətə ticarət əlavəsinin mümkün qədər yüksəkliyi;
- distribüter hüquqlarının verilməsi və bundan səmərəli istifadə edilməsi;
- əlverişli təhcizat şərtlərinin təklif edilməsi;
- satış və xidmət heyətinin ixtisasının artırılması, məhsul haqqında geniş texniki informasiyaların verilməsi, maddi həvəsləndirmə;
- təminatlı xidmət xərclərinin ödənilməsi;
- reklam fəaliyyətinə vəsaitlərin ayrılması, reklam üçün materialların verilməsi və s.

Satış kanalları ilə əks əlaqələrin qurulması distribüterlərdən alıcıların məhsula dair fikir və təkliflərinin sistemləşdirilmiş halda istehsalçıya ötürülməsi, rəqib məhsullar haqqında, həmçinin rəqib müəssisələrin digər satışı stimullaşdırıcı tədbirləri haqqında ətraflı məlumatların alınması da önəmlidir.

Konkret bazarda tələbin (və ya satışın) həcmının müəyyən edicisi kimi qiymət, müxtəlif bazar şəraitlərində müxtəlif üsullarla təyin oluna bilər. Buna görə də, konkret bazar üçün qiymətin təyin olunmasında ümumi məsrəflərlə yanaşı, rəqabəti (rəqib məhsullarının qiymət səviyyəsi, rəqib müəssisələrin qiymət qoyma siyasəti və qiymət strategiyası) də nəzərə almaq lazımdır. Bu zaman, rəqabətdə üstünlük əldə etmək üçün məsrəflər səviyyəsində minimal qiymətlərin təyin olunması və ya bizim məhsullara fərqləndirici xüsusiyyətlər (keyfiyyətdə, satışda və ya satışdan sonrakı xidmətdə) verməklə müəyyən qədər yüksək qiymətlərin təklif olunması vacibdir.

Bizim istehsal sahələrinin məhsullarında nadir xüsusiyyətlərin olmaması, onların qiymətlərinin alıcıların gəlirlərindəki xüsusi çəkisinin nisbətən böyük olması, həmçinin rəqib məhsulların çoxluğu və onların müqayisə olunmaq imkanının geniş olması, bu məhsullara tələbatı yüksək qiymət elastikliyi ilə səciyyələndirir və bu da özünü, müəssisələrin rəqabət qabiliyyətliliyində mənfi amil kimi göstərir.

Müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində əhəmiyyətli rol oynayan məhsulun keyfiyyət, satış və qiymət üzrə bütün üstünlüklərinin alıcı tərəfindən qəbulu və dərk edilməsi üçün kommunikasiyanın (reklam, fərdi satış, satışın həvəsləndirilməsi və ictimaiyyətə əlaqələr, sərəgilər və s.) rolu əvəzsizdir. Kütləvi

tələbatlı məhsullar üçün reklam vasitələrinin seçilməsi əsasən kütləvilik və dövrilik prinsipləri əsasında aparılmalı və bu zaman rəqiblərlə prioritet prinsipi mümkün qədər gözlənilməlidir.

Rəqabət şəraitində istehsalın təşkili və idarə edilməsi zamanı həll ediləsi ən mühüm problemlərdən biri (və ya ümumi problem) müəssisənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin uzunmüddətli və perspektiv inkişafı naminə digər rəqib müəssisələrlə rəqabəti gücləndirmək və ya onlarla müqayisədə prioritet rəqabət üstünlüklərini əldə etməkdir. Rəqabət üstünlüyü qazanmaq və uğurlu rəqabət strategiyasının tətbiq edilməsi isə müəssisənin idarəetmə sisteminin qarşısında bir sıra məsələlərin–rəqib müəssisələrin mövcud rəqabət prosesində mövqeyi, onların malik olduqları rəqabət üstünlükləri, həmçinin həyata keçirdikləri rəqabət strategiyası və rəqabət mühitinin digər elementləri haqqında dəyərli informasiyaların toplanılması və təhlili kimi mühüm vəzifələr qoyur.

Müvəffəqiyyətin əsas amilləri –hər bir müəssisənin rəqabət qabiliyyətli olması üçün tətbiq etməyə məcbur olduğu strategiyanın reallaşması, rəqabət imkanlarının aşkar edilməsi və fəaliyyət nəticələrinin düzgün qiymətləndirilməsi üzrə işlərin məcmusudur. Bu amillərə motivləşdirmə amillərini əlavə etmək vacib şərtidir. Amerika alimlərinin və mütəxəssislərinin apardıqları tədqiqatlara görə cox zaman müəssisələr öz strategiyalarının reallaşdırılması zamanı əsas amillərlə yanaşı diversifikasiya amillərini də diqqət mərkəzinə alaraq böyük rəqabət üstünlüyünə nail ola bilirlər. Bu amillər müəssisənin bazardakı müvəffəqiyyətini (yaxud iflasını) və rəqabət imkanlarını müəyyən edir.

Diversifikasiya amilləri tətbiq olduqları sahələrə görə müxtəlif tiplərə ayrılırlar: [5, s.70]

-texnologiyadan asılı olan amillər (istehsal prosesində innovasiya imkanları, yeni əmtələrin hazırlanması imkanları, mövcud texnologiyanın tətbiqi dərəcəsi və s.);

-istehsala aid olan amillər (aşağı məsrəfli məhsul, məhsulun keyfiyyəti, ixtisaslaşmış işçi qüvvəsinin səviyyəsi və s.);

- marketing yönümlü amillər (məhsul növlərinin müxtəlifliyi, satış üsulları, cəlbedici dizayn və s.).

Bu və ya bu kimi digər tiplər idarəetmə prosesində diversifikasiyanın gücləndirilməsinin ilkin şərtləri kimi nəzərə alınmalıdır.

Diversifikasiyanın gücləndirilməsində mühüm idarəetmə amillərini şərti olaraq iki tərəfə ayırısaq, birinci tərəfə müəssisənin motivləşdirmə amillərini, ikinci tərəfə isə müəssisənin rəqabət strategiyasını əhatə edən amilləri aid etmək olar. Əlbəttə, bu prosesin gücləndirilməsi zamanı idarəetmədə bu iki tərəfi praktiki olaraq biri-birindən ayırmaq sadəcə olaraq mümkün deyil. Lakin bu tərəflərin nəzəri cəhətdən tədqiq olunması şərti olaraq onları ayırmağa imkan verir.

Müəssisənin diversifikasiya üstünlüyü – rəqiblərlə müqayisədə hər hansı fəaliyyət sahəsi və ya məhsul buraxılışına görə müəssisənin birinciliyi və yüksək səriştəliliyi ilə səciyyələnir. Rəqabət üstünlüyünə xas olan amillər isə, rəqiblərini ötüb keçməyə imkan verən, müəssisənin xarici və ya daxili mühitinin konkret elementləridir. Bu amillər zaman baxımından taktiki (öz rəqiblərini yaxın dövr ərzində ötüb keçməyə imkan verən ümumi amillər) və strateji (perspektiv baxımdan konkret strateji şərtləri yerinə yetirməklə rəqiblərin uzun müddət ərzində öndə olmasına şərait yaradan ümumi amillər) formada təzahür edə bilirlər.

Diversifikasiya strategiyalarına kompleks baxımdan yanaşdıqda onların müxtəlif təyinatda və formada olduqları nəzərə çarpır. Məsələn, məsrəflər üzrə liderlik strategiyası, geniş differensiasiya strategiyası, optimal məsrəflər strategiyası, aşağı məsrəflər üzrə cəmləşmək və xüsusişdirilmiş differensiasiya strategiyaları, həmçinin bazarın seqmentləşdirilməsi, yeniliklərin tətbiqi və bazarın tələbatına cəld reaksiya vermək strategiyaları hər biri ayrı-ayrılıqda müəssisə üçün müəyyən istiqamətdə və dərəcədə rəqabət üstünlüyü yaratmalıdır. Həmin rəqabət strategiyalarından biri nisbətən aşağı qiymətlərin təyin edilməsi ilə səciyyələnən aşağı məsrəflər strategiyasıdır. Bu strategiya müəssisənin rəqiblərlə müqayisədə eyni təyinatlı əmtəənin aşağı məsrəflərlə istehsal edib satmaq qabiliyyətini əks etdirir. Bu zaman müəssisə öz məhsulunu əlverişli qiymətə sataraq rəqiblərinə nisbətən böyük həcmdə mənfəət qazanır.

Müəssisə üçün əlverişli ola biləcək digər rəqabət strategiyası məhsulun keyfiyyətinin differensiasiyasıdır. Differensiasiya – bu, istehlakçının unikal, yeni məhsul keyfiyyəti təmsalında yüksək dəyərli və xüsusi istehlak xassələri olan və ya satışdan sonrakı xüsusi xidmət ilə səciyyələnən məhsulla təmin etmək bacarığıdır.

Bazarın rəqabət strukturunun və onun elementlərinin tədqiqi, seqmentlərə bölünməsi və məqsədyönlü seqmentlərin seçilməsi əsasında diversifikasiya strategiyasının formalaşdırılması müəssisələr qarşısında duracaq ilkin vəzifələrdən biridir.

Göstərilən əsasda müəssisənin strukturunun təkmilləşdirilməsi diversifikasiya yolu ilə mənfəətin çoxaldılması və rentabelliğin yüksəldilməsi işlərinə xidmət edir. Bunun üçün məqsədə nail olmaq yolları aşağıdakı kimi təsnifləşdirilə bilər:

- Yeni məhsul istehsalını mənimsəmək üçün müəssisədə, həyata keçirilən rekonstruksiya işlərinin sürətləndirilməsi;
- Müəssisədə istehsal həcmi artırmaqla bazara daha yüksək keyfiyyətli, rəqabət qabiliyyətli, əhalinin zövqünü oxşayan məhsul çıxarılması;
- Yeni məhsul istehsalının mənimsənilməsi, onun istehsalı və satışının təşkili;
- Yeni məhsulların layihələndirilməsi və bu işləmələri <<nou-hau>> kimi intellektual məhsullar bazarında satılması;
- İstehsal olunan məhsulların satış bazarının genişləndirilməsi;
- İstehsal olunan məhsulların dizaynını daim təkmilləşdirilməsi;
- məhsulları istehlakçılar arasında tanıtdırılması;
- Regionlar üzrə realizə məkanında özünün nümayəndəliklərinin yaradılması.

NƏTİCƏ

Respublikamızda fəaliyyət göstərən müəssisələr müasir dövrün tələblərinə cavab verə biləcək səviyyədə daha da təkmilləşdirilməli və modernləşdirilməli qurulmalıdır. Bunun üçün aşağıdakıları həyata keçirmək ümumi işin xeyrinə olar:

1. Təsərrüfatçılığın istehsalat sektoruna üstünlük verilməsilə yanaşı, müəssisələrin modernləşdirilməsinə diqqət artırılmalı və onlar üçün bazar iqtisadiyyatı şəraitində planlaşdırmanı bacaran kadrların hazırlanmasına və yerlərdə menecment və marketinq təcrübəsinin tətbiqinə və təkmilləşdirilməsinə xüsusi qayğı göstərilməlidir.

2. Müasir şəraitdə və sonrakı dövrlərdə istehsalatın planlaşdırılması və idarə olunmasını təmin etmək və bu sahədə kadr potensialından istifadə olunması üçün Dövlət Proqramının hazırlanması vacibdir. Mövcud şəraitdə, iqtisadiyyatda əsas aparıcı rollardan biri məhz menecerlərə və marketoloqlara ayrıldığı üçün, müasir təfəkkürlü rəhbərlərin hazırlanması strateji planlaşdırmanın təkmilləşməsinə xidmət etmiş olar.

3. Neft-kimyə müəssisələrində əsaslı şəkildə bərpa və yenidənqurma tədbirləri həyata keçirilməli, istehsalın həcmi və məhsulun keyfiyyəti mövcud tələblər səviyyəsinə uyğunlaşdırılmalı və bazar rəqabətinə dözümlü məhsulların istehsalına üstünlük verilməlidir. Bunun üçün, təkə texnoloji strukturu yox, həm də idarəetmə strukturunu dəyişmək və müəssisəni yeni təfəkkürlü rəhbər kadrlarla təmin etmək vacibdir.

4. Mövcud olan idarəetmə quruluşu dəyişdirilməli və təklif olunan amillər nəzərə alınmaqla müasir şəraitə uyğunlaşdırılmalıdır. Belə olduqda strateji planlaşdırma həm müəssisədə çalışanların, həm də dövlətin mənafeinə xidmət edə bilər.

5. Müəssisədə paralel olaraq nəzarət və keyfiyyət rejimləri də gücləndirilməli, bunların strateji planlaşdırılması həyata keçirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. T.Ə.Quliyev Əməyin iqtisadiyyatı, Bakı, Nağıl evi, 2003, 695 s.
2. Yahudov X. M. "Müəssisənin iqtisadiyyatı" Bakı, Elm, 2002, 548 s.
3. H.B.Allahverdiyev, K.S.Qafarov, Ə.M.Əhmədov "Strateji planlaşdırma", Bakı, 2004, 441s.
4. Ş.Ə.Səmədzadə "İstehsal menecmenti", Bakı, Təhsil NPM, 2006,375 s.
5. И.Т.Балабанов Основы финансового менеджмента, Москва: Финансы и статистика, 2001.525 с.
6. Р.А.Фатхутдинов Производственный менеджмент, Москва, Питер, 2011. 494 с.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(41)

Dr. Öğr. Üyesi Kübra Deren EKİCİ²¹¹
TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI ve TARİHÇESİ
ORGANIZATION OF TURKISH STATES and ITS HISTORY

ÖZ

Eski adıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi/Türk Konseyi olan Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Devletleri arasında geniş bir işbirliği teşvik etmek amacı ile uluslararası bir örgüt olarak 2009 yılında kurulmuştur. 2009 Zirvesi sırasında, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan tarafından imzalanmıştır. Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan tarafından onaylanan Anlaşma 17 Kasım 2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 2010 Zirvesi ile Nahçıvan Anlaşması ile kurulması kararlaştırılan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi hayata geçirilmiştir. Teşkilatın kurucu üyeleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye iken Ekim 2019'da Özbekistan Teşkilata tam üye olarak katılmış, Macaristan 2018'de ve Türkmenistan 2021'de gözlemci statüsü kazanmıştır. Platform, 2021 yılında İstanbul'da düzenlenen 8. Zirve ile "Türk Devletleri Teşkilatı" adını almıştır. Teşkilatın temel amacı işbirliğini derinleştirirken bölgesel ve küresel barışa, istikrara katkıda bulunmak ve üye devletler arasındaki ortak kimlik, kültür ve dil birliğinin getirdiği özel dayanışmayı değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Konseyi, Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, kimlik, kültür.

JEL Kodu: F59.

ABSTRACT

The Organization of Turkic States, formerly the Cooperation Council of Turkic Speaking States - Turkic Council, was established in 2009 as an international organization with the aim of promoting broad cooperation among Turkic States. During the 2009 Summit, the Nakhchivan Agreement on the Establishment of the Cooperation Council of Turkic Speaking States was signed by Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan and Kyrgyzstan. The Agreement, ratified by Turkey, Kazakhstan and Azerbaijan, entered into force on 17 November 2010. The Cooperation Council of Turkic Speaking Countries, which was decided to be established with the Nakhchivan Agreement at the 2010 Summit, was implemented. While the founding members of the Organization were Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Turkey, Uzbekistan joined the Organization as a full member in October 2019. Hungary gained observer status in 2018 and Turkmenistan in 2021. With the 8th Summit held in Istanbul in 2021, the platform was named the "Organization of Turkish States". The main purpose of the Organization is to contribute to regional and global peace and stability while deepening cooperation, and to evaluate the special solidarity brought about by the common identity, culture and language unity among the member states.

Keywords: Turkish Council, Organization Of Turkish States, Cooperation Council of Turkic Speaking Countries, identity, culture.

JEL Code: F59.

²¹¹Yalova Üniversitesi, Armutlu Meslek Yüksekokulu, deren.ekici@yalova.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3471-4389>.

GİRİŞ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasının ardından dünya siyaseti üzerinde Amerika Birleşik Devletleri'nin kontrolü ile başlayan tek kutuplu uluslararası sistem zamanla yerini çok kutuplu uluslararası sisteme bırakmaya evrilmiştir. Zira yeni aktörler, uluslararası kuruluşlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu ortamın oluşmasında ulaşım, haberleşme ve teknoloji ağında yaşanan gelişmeler, karşılıklı bağımlılığın artması, devlet dışı aktörlerin zamanla uluslararası politikada etkinliğinin artması, konjonktürel ve küresel değişimler etkili olmuştur.

Türk Devletleri Teşkilatı, 3 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan Anlaşması'nın imzalanmasıyla kurulmuştur. Türk Devletleri Teşkilatı'nın, eski adı Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi- Türk Konseyi'dir.

Tarihçe

3 Ekim 2009 tarihli Nahçıvan Anlaşması ve 16 Eylül 2010 tarihli İstanbul Bildirisi Teşkilatın özü olan belgelerdendir. Ve bunlara göre Teşkilata üye ülkeler, Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın amaçları ve ilkeleriyle uluslararası hukukun diğer evrensel olarak tanınan ilkelerini de benimsemiştirler. Barış ve güvenliğin korunması ve iyi komşuluk ilişkilerinin yürütülmesine ilişkin uluslararası normlar, Türk Konseyi çatısı altında yürütülecek işbirliğinin temelini meydana getirmektedir. Teşkilat, 1992 yılından beri toplanan, "Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri" sonucunda ortaya çıkan ortak siyasi irade üzerine inşa edilmiştir. Bu zamana kadar 10 Zirve gerçekleşmiş olup, bunlardan İstanbul'da düzenlenen 16 Eylül 2010 tarihli son zirvede Teşkilatın o zamanki adıyla Türk Konseyi'nin kuruluşu resmen ilan edilmiş, öncelikleri ve yol haritası oluşturulmuştur (<https://www.turkkon.org/tr/turk-konseyi-hakkinda>). Teşkilatın kurucu üyeleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'dir.

İstanbul'da 15-16 Eylül 2010'da yapılan Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 10. Zirvesi'nin ardından, "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi", "Türk Keneşi" veya kısaca "Türk Konseyi" kuruluşunu resmen ilan etmiştir(<https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avryasyadan/dunyanin-yukselen-gucu-turk-devletleri-teskilati/61dfda9201a30a2b6c8cb97d>). Türk Konseyinin dönem başkanlığının Azerbaycan'dan Türkiye'ye devredildiği 2021'de düzenlenen 8. zirvede, Konsey'in adı "Türk Devletleri Teşkilatı" olarak değiştirilmiştir.

1992 yılından itibaren gerçekleştirilen Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları zirvelerine dayanan ve 2009 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye arasında imzalanan Nahçıvan Antlaşması ile bir uluslararası örgüt olarak kurumsallaşan Türk Keneşi'ne 2019 yılında Özbekistan da üye olmuştur. Örgütün zirvelerine Macaristan ve Türkmenistan ise gözlemci üye olarak katılmaktadır (Güngör, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/DERINLESEN-ISBIRLIGI-TURK-DEVLETLERI-TESKILATI>, 2021).

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması'nın 2. Maddesinde temel amaç ve görevler başlığına yer verilmiştir. Buna göre temel amaçları şöyle özetlenebilir; taraflar arasında güven, dostluk ve iyi komşuluğun güçlendirilmesi, bölgede ve dünya genelinde barışın sağlanması, güvenliğ ve emniyetin güçlendirilmesi, Türk halklarının sahip oldukları zengin kültür ve tarihi mirasın değerlendirilmesi, kitlelere tanıtılması, ticaret ve yatırım açısından elverişli koşulların yaratılması(https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf).

Türk Konseyi'nin Dönem Başkanlığı bir takvim yılı boyunca (İngilizce alfabetik sıraya göre belirlenmiş olan) üye ülke tarafından yerine getirilmektedir. Dönem Başkanlığını üstlenen ülkenin Devlet Başkanı, Türk Konseyi Dönem Başkanlığını üstlenmektedir(<https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-tarafli-ve-bolgesel-iliskiler/cok-tarafli-iliskiler/turk-devletleri-teskilati>).

Zirveler Süreci olarak adlandırılan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra 1992 yılında başlayan ve Türk Konseyi Sekreteryası'nın kurulduğu 2010 yılına kadar devam eden; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan Devlet Başkanları arasında gerçekleştirilen 10 zirve toplantısını içeren süreç olarak kabul edilirken, 2010 yılında Türk Keneşinin kurulmasından sonra düzenlenen zirveler, Türk Keneşi Zirveleri olarak kabul edilir ve

şimdiye kadar, 2011 Almata, 2012 Bişkek, 2013 Gebele, 2014 Bodrum, 2015 Astana, 2018 Çolpon-Ata, 2019 Bakü'de, 2021'de İstanbul'da olmak üzere 8 zirve düzenlenmiştir(<https://www.turkkon.org/tr/zirveler>).

Türk Konseyi 1. Zirvesi'nde "Ekonomik ve Ticari İşbirliği" temasıyla 20-21 Ekim 2011'de Almatı'da gerçekleştirilmiştir. Konsey'in kurumsallaşmasına dair anlaşma ve tüzükler sonuçlandırılmıştır. Ayrıca, Zirve münasebetiyle, üye ülkelerin iş çevrelerini bir araya getiren Türk İş Konseyi oluşturulmuştur. Türk Konseyi 2. Zirvesi'nde şu gelişmeler yaşanmıştır: "Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği" temasıyla 22-23 Ağustos 2012 tarihlerinde Bişkek'te düzenlenen zirvede, Türk Konseyi çatısı altında yeni kuruluşlar tesis edilmiş, bu çerçevede Astana'da Türk Akademisi ile Bakü'de bir Türk Kültür ve Mirası Vakfı'nın kurulmasına ilişkin anlaşmalar imzalanmıştır. Zirve sırasında imzalanan Mali Esaslar Anlaşması ile Türk Konseyi Sekreteryası'nın kurumsal kimliği kuvvetlendirilmiştir. Türk Konseyi 3. Zirvesi 15-16 Ağustos 2013 tarihlerinde Azerbaycan'ın Gebele şehrinde "Ulaştırma" temasıyla gerçekleştirilmiştir. Zirvede "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Dışişleri Bakanlıkları Arasında İşbirliği Protokolü" imzalanmıştır. 5 Haziran 2014 tarihinde Bodrum'da "Turizm alanında işbirliği" temasıyla Türk Konseyi 4. Zirvesi düzenlenmiştir. Türk Konseyinin 5. Zirvesi, "medya ve enformasyon işbirliği" temasıyla, Kazakistan Cumhurbaşkanı Sayın Nursultan Nazarbayev'in ev sahipliğinde 11 Eylül 2015 tarihinde Astana'da gerçekleştirilmiştir. Türk Konseyinin 6. Zirvesi, "Gençlik ve Ulusal Sporlar" temasıyla, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Sooronbay Ceenbekov'un ev sahipliğinde 3 Eylül 2018 tarihinde Çolpon Ata'da gerçekleştirilmiştir. Türk Konseyi 7. Zirvesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev'in ev sahipliğinde, "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ'lerin) Desteklenmesi" temasıyla 15 Ekim 2019 tarihinde Bakü'de düzenlenmiştir. Türk Devletleri Teşkilatı Devlet Başkanları Konseyi, 12 Kasım 2021'de İstanbul'da 8. Zirvesini "Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler" temasıyla toplamıştır. Toplantıya Türkiye Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan başkanlık etmiştir(<https://www.turkkon.org/tr/organizasyon-tarihcesi>).

Organları

Türk Devletleri Teşkilatı; Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Aksakallar Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve Sekreteryadan oluşmaktadır. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA), Uluslararası Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı ve Türk Ticaret ve Sanayi Odası gibi mevcut işbirliği mekanizmaları da ilişkili olduğu kurumlar arasındadır.

Kuruluş esaslarında temel alınan belgeler 3 Ekim 2009 tarihli Nahçıvan Anlaşması ve 16 Eylül 2010 tarihli İstanbul Bildirisi olan teşkilatta yer alan üye ülkeler, Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın amaç ve ilkelerinin yanında, uluslararası hukukun küresel nitelikte tanınan ilkelerini de benimsemiştir (Manioğlu, <http://politikaakademisi.org/2021/11/18/turk-devletleri-teskilati/>).

Önemi

Türk Devletleri Teşkilatı Türk devletlerinin işbirliğini artırmasını, çözülemeyen kemikleşmiş sorunlarını çözmekte yeni bir bakış açısı bulmasını sağlayabilecektir.

Uzun yıllar "aktif tarafsızlık politikası" izleyen ve hiçbir uluslararası birlikteliğe dahil olmayan Türkmenistan'ın "gözlemci ülke" olarak Türk Devletleri Teşkilatı'na katılması hususu, Asya kıtasında bulunan bütün örgütler arasında Türk Devletleri Teşkilatı'nın çıkar odaklı bir yapıdan ziyade; barışa katkı sunacak önemli bir örgüt olduğunu kanıtlar nitelikte bir gelişme olmaktadır (Koyuncu, <https://www.ankasam.org/cok-kutuplu-dunyanin-yeni-kutbu-turk-devletleri-teskilati/>).

Türk Devletleri Teşkilatı Devlet Başkanları Konseyi, 12 Kasım 2021'de İstanbul'da "Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler" temasıyla toplanan sekizinci zirvesinde Kazakistan Cumhuriyeti Birinci Cumhurbaşkanı - Elbaşı ve Türk Devletleri Teşkilatı Onursal Başkanı Sayın Nursultan Nazarbayev tarafından başlatılan "Türk Dünyası 2040 Vizyonu"nu, Türk Devletlerinin ortak çıkarlarının bulunduğu muhtelif alanlarda geleceğe dönük işbirliğine rehberlik edecek stratejik bir belge olarak kabul ettikleri belirtilmiş ve uygulanması için "2022-2026 Türk Devletleri Teşkilatı Stratejik Yol Haritası" hazırlanması talimatı verilmiştir(<https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/8-zirve-deklarasyonu-2395-94.pdf>).

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

SONUÇ

Türk Devletleri Teşkilatı, Türk devletleri arasında ortak konuların ele alındığı, güven artırıcı tedbirlerin değerlendirildiği, dostane komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesi ve dış politika konularında ortak tutum geliştirilmesi gerekliliğinin öne sürüldüğü bir platformdur. İstanbul’da düzenlenen tarihi 8. Zirve ile 2009’da “Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi”, kısa adıyla “Türk Konseyi olarak kurulan platform, “Türk Devletleri Teşkilatı” adını almıştır. “2040-Türk Dünyası Vizyonu” ile teşkilatın vizyonu belirlenmiştir.

Türk Devletleri Teşkilatı bölgesel ve küresel konularda önemli bir aktör olacağını düzenlediği zirveler ve aldığı kararlar ile ortaya koymuştur. Teşkilat, Türk devletlerinin bölgede barış ve refahı yaygınlaştırmasına ve Türk dünyasının daha bütünleşik bir yapıya dönüşmesine yönelik ortak bir irade sahibi olması açısından da büyük değer taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. “Dünyanın yükselen gücü: Türk Devletleri Teşkilatı”, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avryadadan/dunyanin-yukselen-gucu-turk-devletleri-teskilati/61dfda9201a30a2b6c8cb97d> (Erişim tarihi, 08.03.2022).
2. “Organizasyon Tarihçesi”, <https://www.turkkon.org/tr/organizasyon-tarihcesi> (Erişim tarihi, 08.03.2022).
3. “TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI SEKİZİNCİ ZİRVE BİLDİRİSİ”, <https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/8-zirve-deklarasyonu-2395-94.pdf> (09.03.2022).
4. “Türk Devletleri Teşkilatı”, <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/cok-tarafli-ve-bolgesel-iliskiler/cok-tarafli-iliskiler/turk-devletleri-teskilati> (Erişim tarihi, 08.03.2022).
5. “Türk Devletleri Teşkilatı”, <https://www.turkkon.org/tr/turk-konseyi-hakkinda> (Erişim tarihi, 08.03.2022).
6. “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi’nin Kurulmasına Dair Nahçıvan Anlaşması”https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf (Erişim tarihi, 08.03.2022).
7. “Zirveler”, (<https://www.turkkon.org/tr/zirveler>) (Erişim tarihi, 08.03.2022).
8. GÜNGÖR, Gülperi, “DERİNLEŞEN İŞBİRLİĞİ: TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI, YORUM NO : 2021 / 60”, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/DERINLESEN-ISBIRLIGI-TURK-DEVLETLERİ-TESKILATI> (Erişim tarihi, 08.03.2022).
9. KOYUNCU, Mustafa Cem, “Çok Kutuplu Dünya’nın Yeni Kutbu: Türk Devletleri Teşkilatı”, <https://www.ankasam.org/cok-kutuplu-dunyanin-yeni-kutbu-turk-devletleri-teskilati/> (Erişim tarihi, 08.03.2022).
10. MANİOĞLU, Oğuzhan, “TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI”, <http://politikaakademisi.org/2021/11/18/turk-devletleri-teskilati/> (Erişim tarihi, 08.03.2022).

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KİŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(42)

Dr. Öğr. Üyesi Pınar ŞAHİN²¹²
ABDALLIK GELENEĞİ ve GÜNÜMÜZ ABDALLARI
USALITY TRADITION and CONTEMPORARY ABDALS

ÖZ

Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar gelen aşıklık geleneğinin önemli bir bölümünde yer alan Abdal toplumu Anadolu kültürünün vazgeçilmez öğelerinden biri haline gelmiştir. Bu toplumun müzikle olan bağları 14. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Abdalan-ı Rum kültürünün ve aşıklık geleneğinin bir parçası olan Abdal topluluklarında müzik hayatlarında vazgeçilemez önemli bir noktada yer almaktadır. Müzikle olan ilişkileri gelenek-görenek ve dini inançları gereği abdal toplumunda yaşayan insanların gündelik hayatlarında bu kültürü taşıdıkları görülmektedir.

Bu çalışma betimsel bir araştırma olup; kendine özgü kültürel farklılıkları olan Abdal kültürünün önemine ve müzik geleneklerine değinerek; Abdallık kültürünün devam edilmesine katkı sağlamak ve bu kültüre ait genel özellikleri ortaya koymaktır. Çalışmanın bulguları belirlenirken yapılan literatür çalışmalarının yanı sıra; Abdallık kültürü ve müzik alanı birlikte incelenerek, çeşitli başlıklar altında konuya bir yaklaşım sergilemiştir.

Anahtar kelimeler: Abdal kültürü, Anadolu Abdalları, Orta Anadolu Abdalları, Müzik Geleneği ve Ritüeller.

ABSTRACT

The universe, human imaginations and the musical worlds that reflect this imagination, the Abdal society and poet musicians belonging to the minstrel tradition transferred from Central Asia to Anatolia appear as very important figures in Anatolian culture. The connections of the Anatolian Abdals, who adhere to the Alevi-Bektashi tradition and adopt a nomadic-traveler lifestyle, with music go back to the 14th century. Today's Abdal ensembles, which put music on the basis of their lives, should be accepted as a part of both the Abdalân-ı Rum tradition and the tradition of minstrelsy. Abdals' relationship with music is more important in religious rituals and belief traditions.

This study is a descriptive research; emphasizing the importance of Abdal culture and its musical traditions; It contributes to the continuation of the Abdal culture and reveals the general characteristics of this culture. In addition to the literature studies conducted while determining the findings of the study; Abdal culture and the field of music were examined together, and he showed an approach to the subject under various headings.

Keywords: Abdal culture, Anatolian Abdals, Central Anatolian Abdals, Musical Tradition and Rituals.

²¹² Dr. Öğr. Üyesi; İzmir Demokrasi Üniversitesi, pinaredasahin@gmail.com

GİRİŞ

“Kültür” kavramı toplumun ürettiği geçmişten günümüze kadar tüm değerlere verilen isim olarak ifade edilmektedir. Kültür, “millet” unsurunu oluşturan başlıca yapı taşlarından biridir. Genel anlamıyla bakıldığında kültür; bir toplumun gelenek ve göreneklerini kapsayan, sanat, ahlak ve tüm alışkanlıkları içinde barındıran, geçmişten gelen atalarından miras kalan maddi ve manevi değerler olarak tanımlanabilir. Kültürün, zaman içerisinde insanların ihtiyaçlarına ve değişen koşullarla birlikte paralellik göstererek değişim gösterdiğini söylemek mümkündür

Toplumların kültürleri içerisinde en önemli öğelerinden birisi sayılabilecek olan “müzik” ve içinde barındırdığı davranışları, pratikleri, ritüellerin önemini vurgulamak mümkündür. Bir toplumu, topluluğu ve ona ait kültürel kodları çözümlmek, anlamak ve anlamlandırmak adına o kültüre ait müziksel davranışları incelemek önemli derecede yer tutacaktır. Uçan’a göre (2005) “Kültürün diğer öğelerle etkileşim içinde olup, müziğin de bunun bir parçası olduğunu belirtmiştir (Uçan, 2005: s. 27).

Kültürün diğer bir öğesi olan kolektif kimliği oluşturan kültürel bellek kavramı, toplumun geçmişten günümüze kadar bilgi birikimlerini kuşaktan kuşağa aktararak sürekliliğini sağlayan bir bellek türü olmuştur. Kolektif kimliği oluşturan ‘kültürel bellek’ kültürün bir başka öğesidir. Genel olarak bir toplumun geçmişteki yaşantılarının birikimi olan davranışlarını tekrarlayıp diri tuttuğu ve bu birikimlerin nesiller arasında süre getirdiği bir kavramdır. Kültürel belleğin oluşumunda ve kuşaklar arası aktarımında müziğin çok etkili olduğundan söz edilebilir. Bunun yanında bu davranışların temel unsurlarından biri de tekrarlama. Tekrarlamamanın birbirine bağlı olarak süreklilik halinde belli bir zaman dilimi içerisinde sürdürülüp aktarılmasıdır. (Assmann, 2015: s. 23-24).

Müziğin, tekrarlama ve bilginin paylaşılmasıyla birlikte geçmişte yaşanan olayların yinelenmesinde, ritüel bir karakteri üstlenmesi sebebi ile kültürel belleğin en iyi şekilde aktarılmasında belli bir rolü vardır. Bunun yanında ritüelleri uygularken önemli bir yere sahip olan müziğin üstlendiği görev, çoğunlukla doğal bir uyum içerisinde seyredir. Müzik ve ritüelin, kültürel bellek unsurlarının içerisinde yer alan tekrarlama ve canlandırma gibi geçmişten geleceğe bağ kurma yoluyla oluşturulan bu kimliklerin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Kültürel yaşamın içerisindeki müziği, İslamiyet öncesi dönemde Orta Asya’da yaşayan Türk topluluklarında Şamanizm inancı ritüellerinin en çok yer kapladığını belirgin görmek mümkündür. Ritüelleri inşa eden din adamı ve büyücü olan şamanlar aynı zamanda müzik ile de uğraşan insanlardır. Tapınma ve büyü sırasında müziğe de başvuran şamanlar dışında, mesleği “müzik yapmak” olan başka kişiler olmadığı görülmüştür. Türk kültüründe de müziğin, sözlü gelenekler ve usta-çırak ilişkisi ile gelecek nesillere aktarılması sağlanmıştır. Bu yüzden müziksel kodlar, ritüeller önemli derecede yer tutmuştur (Uçan, 2000: s. 11).

Sözlü kültürün devam ettiği aşıklık geleneğinde, usta-çırak ilişkisinin devam ettiği Türk Halk Müziği kültüründe görülmüştür. Bu geleneğin içerisinde yer alan ozanlık geleneği de Türk kültür tarihinin önemli bir unsurudur. Kültürel değişim sonucu varlığını sürdüren bu kültür aşıklık geleneği olarak karşımıza çıkmaktadır. (Özarlan, 2001: s.11).

Tanrıkorur’a göre (2003) “Türk müziğinin Batı müziğinden farkı, meşk yoluyla ifade edilen müziğin nesilden nesile aktarılmasıdır (Tanrıkorur, 2003: s. 15). Öğrenme ve öğretme yöntemlerinden biri olan dinleyerek, usta-çırak ilişkisiyle öğrenilen Türk Müzik Kültürü aktarımında Klasik Türk Müziğinde olduğu gibi Halk Müziği kültüründen de etkilendiği saptanmıştır. Sonuç olarak Türk toplumsal yapısı ve kültürünün, içerisinde zengin alt kültür dinamiklerini içinde bulundurduğu göz önüne çıkmaktadır.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ABDALLIK GELENEĞİ

Türk kültürünün içinde barındırdığı dinsel, sosyal, bölgesel veya ekonomik içerikli zengin alt kültür dinamikleri temel yapı taşını oluşturan olgular niteliğinde sayılmaktadır. Türk toplumunun bu zenginlik unsurları; tarihsel, dinsel ve sosyal alanlar etkileşim içinde bulunmuş ve iç içe geçmiş olarak görülebilir (Gürsoy, 2006: s. 47). Ülkemizin toplumsal yapısıyla kültürü ele alındığında, birçok alt kültürün, kültürel ve sosyal yaşamlarında kendilerine has farklılıklarıyla toplumsal yaşamın merkezinde kendi varlıklarını sürdürdükleri gözlemlenmiştir.

İç Anadolu Bölgesi'nde ve özellikle Kırşehir ili ve çevresinde, yaşamlarının büyük bir oranını ise müzisyenlik yaparak sürdüren ve halk arasında "Abdallar" adıyla anılan bir topluluk yaşamaktadır. "Abdal" kelimesinin etimolojik yapısına bakıldığında, bir sosyal grubun tanımlanmasını tam manasıyla karşılayamadığına yönelik düşünceler de bulunmaktadır. Kelime, karşılıklı birbirinin yerine geçen anlamındaki 'bedel', 'bedil' kökünden gelmekte ve anlam olarak, Abdal kavramını çok da karşılamamaktadır (Köprülü, 1935: s. 26). Kırşehir Abdallarının ise Türkmen boylarla Anadolu'ya geldikleri ve kendilerinin de Türkmen oldukları söylenmektedir (Gürsoy, 2006: s. 65).

Abdal sözcüğünün kökeninin çok eskilere dayandığı ile ilgili olarak Hazar Denizi'nin güney kıyısında yaşayan Türkmen boylarında Abdal adını taşıyan insanlara rastlandığı, abdalların gizli dillerinin olduğu, Anadolu'daki abdalların daha çok göçebe hayatı sürerek çalgıcı, türkücü ve masalcı olarak bilindiği, Köroğlu masallarını söylemekte meşhur oldukları gibi örnekler de verilmiştir (Karakurt, 2012: s. 24-25).

Aşıkpaşazade'nin eserinde belirttiği gibi "Abdalan-ı Rum" ise diğer bir deyişle Anadolu Abdalları adı altında zikrettiği, Fuat Köprülü'nün günümüz Abdal zümrelerinin ataları olarak gördüğü heteredoks dervişler zümresine isim olmadan önce yani Anadolu İslam sahasında bu telakkinin oluşmasından önce nitelediği inanç bağlamını ve Abdal lakabıyla anılan kişiler bulunmaktaydı. 15. yüzyıl öncesinde âlimleri ifade ederken kullanılan Abdal sözcüğü bu dönemde kaleme alınmış metinlerde divane, serseri anlamında kullanılan Işık, Torlak, Hayderi, Kalender kelimeleri ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır (Köprülü, 2004: s. 333-347).

İran bölgelerinde hayatını sürdüren Türkmenler ve Türkmen devleti olan Safeviler, Abdallı ismiyle Şamlı oymakları arasında yer aldığı görülmektedir. (Yılmaz, 2008: s. 5). Anadolu'da ise Kazak Abdal, Kugusuz Abdal, Abdal Musa gibi Türk dervişlerinin oluşturduğu "Anadolu Abdalları" adıyla tanınan grubu ifade ederken Abdal sözcüğünün kullanıldığı ifade edilmiştir. Abdalların, Horasan ve civarında yaşayan bir Türkmen kabilesine mensup olduklarını ve Moğol baskısı nedeniyle diğer boylarla beraber Anadolu'ya geldikleri görülmektedir.

Orta Anadolu Abdalları, Anadolu Abdalları içerisinde en dikkat çeken topluluktur. Değişik kültürel yapıları, hayat tarzları, karakteristik özellikleri ile Anadolu Abdallarının en büyük kolu haline gelmiştir. Müzik geleneklerinin içerisinde özgün ve farklı oluşlarıyla, zengin ve farklı bir müzik yapısına sahip olan bu kültürdeki kişilerin, bu geleneği sürdürmesi ile birlikte birçok sanatçının yetişmesinde öncülük etmişlerdir. (Saruhan, 2012: s.13).

Abdalların genellikle Orta Anadolu bölgesine; Kırşehir ve Kırıkkale yörelerine yerleşmiş oldukları bilinmektedir. Abdalların genel olarak yaşadıkları şehirler; Kırşehir, Kırıkkale, Mersin-Silifke, Afyon- Sultandağı ve Emirdağ, Adana, Antalya, Antep, Tokat, Çorum, Kayseri, Konya, Sivas, Karaman, Isparta, Amasya, Denizli ve Isparta'da, son dönemlerde de Manisa, Aydın ve İzmir yörelerinde yaşadıkları görülmektedir. (Gürsoy, 2006: s. 9-10).

ABDALLARDA MÜZİK YAŞANTISI

Abdallar, hayatlarının büyük bir kısmını müzisyenlik yaparak ve gününbirlik işlerde, işçilik türü meslek gruplarında çalışarak sürdürmektedirler. Sosyal değişim sürecinde ortaya çıkan müzisyenlik geleneğinin kırılma eğilimine rağmen, bugün hala özellikle Kırşehir ve Kaman'da yaşayan Abdallar arasında da en yaygın meslek 'çalgıcılık' olarak tespit edilmiştir (Gürsoy, 2006: s. 71). Anadolu Abdalları daha yakın zamana kadar gezginci olmalarından dolayı Anadolu çiftçisiyle içli dışlı olmalarına rağmen tarımla hiç uğraşmamışlar, tek gelir kaynakları düğünlerde icra ettikleri müzik ve türkü icrası olmuştur.

Türk toplumunda usta-çırak yöntemi ile müzik kültürünün aktarılmasında Abdallık geleneğinin de önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Neredeyse tüm Anadolu'da söylenegelen, "Abdal düğünden, çocuk oyundan usanmaz" sözü, Abdalların tüm yaşamlarının düğünlere endekslendiğini anlatması bakımından epey önem taşımaktadır (Yılmaz, 2008: s. 7).

Abdalların Anadolu kültürü içindeki yerini Parlak (2013) şöyle tanımlamıştır;

"Abdallar, Türk kültürünün en önemli yanlarından olan halk kültürü ürünlerini pek çok yönden etkilemiş bir topluluktur. Anadolu'dan derlenmiş atasözleri, deyimler, efsane, masal, hikâye ve fıkralar bu

konuda çeşitli örnekler içermektedir. Abdallardan söz eden şiirler de azımsanmayacak kadar çoktur” (Parlak, 2013: s. 197).

Abdalların müzik icrasında bulunduğu diğer önemli ritüeller; geçiş törenleri, asker uğurlaması, evlilik ve sünnet düğünleridir. Bilindiği üzere bu geçiş törenlerinin başkahramanı, ritüel düzeninin sağlayıcısı konumunda bulunan müziktir. Ritüelin iç aşamalarının hepsi, müziğin ritmi, tarzı ve sözleriyle yansıtılır, bir sonraki aşamaya geçişin sembolik bir bildirisi olarak müzik göreve koşulur; karşılama, bayrak kaldırma, gelin ağlatma, gelin uğurlama havalarında gördüğümüz gibi. Bu ritüellerin Abdallar için önemi birinci sırada ve hatta hayati derecede önemlidir. Bunun nedeni o zamana kadar öğrenilen sanatın bu noktadan sonra hayatlarının gidişatını ekonomik açıdan belirleyecek etken haline gelmesi olarak da belirtilebilir (Erkan, 2008: s. 43).

Yakın zamanda, Abdal kültürünün ve bu kültürün bünyesinde barındırdığı müziksel içeriğin korunması ve devamlılığının sağlanması için Kültür Bakanlığı Kırşehir Abdallar Müzik Topluluğu’ adı altında bir topluluk kurulmuştur. Abdalların müzik kültürünü yaşamaya ve yaşatmaya yönelik girişimler bu çalışmada da Abdal müzik kültürünün korunması ve yaşatılması açısından önemli bir yere sahiptir.

GÜNÜMÜZ ABDAL YAŞAMI VE MÜZİĞİ

Günümüzde Abdal denilince ilk akla gelen özelliklerden biri, onların müzikle ilişkileridir. Müzik, bu geleneğin geçmişle gelecek arasındaki bağlantısını sağlayan bir köprü durumundadır. Özellikle Orta Anadolu’da Muharrem Ertaş, Neşet Ertaş, Hacı Taşan gibi isimler bu geleneğin aktarıcıları olarak göze çarpmakta ve günümüzde de en çok bilinen ve dinlenen isimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde Abdalların Anadolu’da geniş bölgelerde etkinlikler gösterdikleri düşünülürse, Orta Anadolu’ya sınırlı kalmayan çokça yerde olduğu gibi Batı Anadolu’da halen yaşamlarını sürdürdükleri bilinmektedir.

Anadolu’da ilk ortaya çıkışından günümüze kadar Abdallara özgü niteliklerde, ibadet ve müzik ilişkisinde değişimler olduğu, tasavvuf, müzik, ibadet içerisinde de kopuşlar yaşandığı düşünülmektedir. Ancak, her ne kadar zamanla bazı niteliklerde değişiklikler görülse de geçmişteki “Abdal” tasavvuruyla günümüze yansıyan “Abdal” görünümü arasında başta müzikle olan ilişkileri olmak üzere hala önemli ortaklıklar da bulunmaktadır.

Abdallar Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde farklı isimlerle de bilinen, sınırlarında yaşadıkları bölgelerde genelde yerleşim merkezlerinin hemen yakınında aşiret tarzı hayat yaşamı sürmüşlerdir. Günümüzde ise ekonomik nedenler başta olmak üzere kalabalık yaşamaktan kopmuş, hayatlarının giderek dağılması ve bu olgunun yerini yavaş yavaş akrabalık kurumu bağlarına bırakması neticesinde yerleşim merkezlerinde de yaşamaya başlayan topluluklar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Alevi Bektaşî edebiyatında Abdal mahlasıyla anılan “Abdal”, “Abdal Dede”, “Abdal Musa”, “Abdal Pir Sultan”, “Cafer Abdal”, “Genç Abdal”, “Hüseyin Abdal”, “Kalender Abdal”, “Kazak Abdal”, “Meczup Abdal”, “Mesrur Abdal”, “Pir Sultan Abdal”, “Sadık Abdal”, “Sefil Abdal”, “Seher Abdal”, “Sersem Abdal”, “Teslim Abdal”, “Virani Abdal” gibi isimlerin mahlaslarıyla Abdal telakkisinin günümüze kadar ulaştığı görülmektedir (Kaya 2007: s.23).

Günümüzde yapılan çalışmalarda ve aktarılanlar bilgiler vasıtasıyla Anadolu’da yaşayan Abdal zümrelerinden bahsedilmektedir. Bugün Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde kendilerine Abdal (Abdâl) adını veren, göçebe halinde yaşayan zümreler yaşamlarını sürdürmektedir. Fakat Abdal aşiretlerinin salt bir şekilde Abdalan-ı Rum denilen tasavvufi zümrelerin kalıntıları olmadığı varsayımları da bulunmaktadır.

Abdalların yaptığı müziği, kültürel bir çemberde “Abdal yaşantısının” dış dünya ile kurulacak iletişimde kullanılan çıkış noktası olarak görmek, müziğin onlar için ne ifade anlamının yoludur. Bu noktadan hareketle ilk olarak, “düğünlerde davul - zurna çalan” veya “konargöçer Türkmen yaşamı içerisinde meydana gelmiş olayları konu edinen bozlakları günümüze taşıyan” gibi nitelermelerin ötesine geçmek ve onların bize ürün olarak ulaşan sanatlarının öğrenim, aktarım ve devamlılık süreçlerine bakarak bu iletişim mekanizmasının işleyiş kurallarını anlamaya çalışmak gerekmektedir. Hala babadan oğula, dededen torunlara usta çırak ilişkisi ile devam eden bu süreç eskisi kadar canlı kalmasa da günümüze kadar taşınabilmiştir.

Geçmişten günümüze kadar olan zamanda eğitim sürecinin başlangıcından icra ortamlarında bulunmaya kadar farklı ortamlarda sanatını geliştirip icra eden Abdallar için, bu sanatı icra etmekle özdeşleşmiş bulunan bir kimlik anlayışı ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Abdal para kazansa da kazanmasa da müzikten ayrılmaz bir yaşam sürdürmektedir.

Abdallık geleneğinin git gide azalmasına karşın bu mesleği sürdürmenin ekonomik temelleri ortaya konulmaktadır. Burhan Ertaş'la yapılan görüşmede bu konu hakkında şu sözleri söyleyerek konuya açıklık getirmiştir: “Yani yok olmak üzere, yok olmadı tabi ama şimdi gelen nesiller heveslenmiyor, yapmak istemiyor yani. En son nesil biziz. Hayat güvencesi yok yani. Aç değil ama tok da değil. Başka bir işe gidiyor yeni yetişenler (Erkan, 2008: s. 48).

Kırşehir abdalları arasından neşet eden (doğan) Neşet Ertaş'ın bir ses ve saz ustası olarak ününün Türkiye sınırlarını aşması hem bilim çevrelerinde hem de medya organlarında abdallara karşı büyük bir ilginin oluşmasını sağlamıştır. Bu ilgi, abdallar ve icra ettikleri müzik türü ve sürdürdükleri sıra dışı yaşam tarzı nedeniyle Kırşehir'i sıklıkla ülke gündemine taşımıştır. Neşet Ertaş'ın uzun yıllar gurbette yaşaması, abdallar üzerine yapılan çalışmalarda Kırşehir'de yaşayan diğer abdalların her birini de birer kaynak şahıs durumuna getirmiştir (Erkan 2009: s. 232-255). Bu sebeple Abdal geleneğinin de günümüzde hala duyulması ve bu kültürün devamı içinde en önemli kişilerinden biri olarak kabul edilebilir.

ORTA ANADOLU ABDALLARI - GÜNÜMÜZ ABDALLIK GELENEĞİ' NİN KARŞILIKLI İNCELENMESİ

Günümüzde Abdalların, Anadolu'nun her yanına yayılmış oldukları, ancak en yaygın şekilde Güney, Batı ve Orta Anadolu'da yaşadıkları bilinmektedir (Yörükkan, 2006: s. 113-388). Muharrem Ertaş ve Keskinli Abdal Hacı Taşan gibi Orta Anadolu Abdalları da Dadaloğlu gibi ozanların iskânla ilgili söylediği türküleri seslendirmişlerdir. Örneğin, Muharrem Ertaş Dadaloğlu'nun Avşar Bozlağı (Kalktı Göç Eyledi Avşar Elleri), Biter Kırşehir'in Gülleri Biter gibi eserleri seslendirirken, Hacı Taşan da yöresindeki Türkmen aşiretlerinin göç ve iskân olaylarını anlatan Erciyes'ten Duman Kalktı, Cerit Rakka'dan Sökün Edince, Seksen Bin Haneyle İskân Olunca, Anadolu Benim Dedi Beydili, Aşağıdan Yusuf Paşam Gelince bozlaklarını ustalıkla yorumlamıştır (Altınok, 2013). Ancak Orta Anadolu'da olduğu gibi tarihe konu olmuş olayları yansıtan göç ve iskân konulu bir repertuarın olması söz konusu değildir. Genel anlamda Orta Anadolu Abdalları'nın müziksel pratiklerinde sözel anlamda günümüz Abdal topluluklarından ayrıldığını söylemek bu nedenle mümkün olacaktır.

Abdalların geçmişte olduğu gibi günümüzde de Kızılbaz-Alevi inanç gelenekleri içinde değerlendirildiği görülmektedir. Andrews, Abdalları Anadolu'daki Aleviler içinde saymakta, Faruk Sümer'e göre ise Anadolu'daki Abdalların tamamının Kızılbaz olduklarını belirtmektedir (Timisi, 2007: s. 73; Sümer, 1972: s. 174).

Orta Anadolu Abdallarının günümüze kadar Alevi geleneklerini sürdürmelerine rağmen, son dönemlerde Alevi geleneklerinden uzaklaştıklarına dair bazı sonuçlara varılmıştır. Örneğin Kırşehir yöresinde Alevilik gelenekleri kısmen unutulmakla beraber bazı bölgelerde hala cem yapılmaktadır. Kırşehir'deki Abdallara, eskiden Yozgat'taki “Tozluoğulları” ocağından dedeler gelirken, son 30-40 yıldır gelmedikleri için yörede artık ayin-erkan yapılmamaktadır (Arıcı & Güray, 2018: s. 29). Abdalların yerleşik yaşamlarını devam ettirdiği Kırıkkale ve Kırşehir'de yapılan cemlerde zakirlik de yapmış olan Hacı Taşan'ın dini konularda da irfan sahibi olmasıyla toplum tarafından saygı gördüğü anlaşılmaktadır. O'nun “bilge”, “öğüt veren”, “toplumu sanatıyla yönlendiren” kişiliğinin yanı sıra okuduğu Döndün Mü Benden Yüzü Dönesi, Balım Sultan Tekkesinin İçinde, Cenab-i Bari'den İhsan Olursa 30 eserler bu geleneği temsil etmektedir. Ayrıca Neşet Ertaş'ın icra ettiği Ey Erenler Hak Aşkına, Güzel Şahtan Bir Haber gibi eserler de bu türden örnekler arasındadır (Erkan, 2008: s. 55-59). Bu durum, Alevi inanç geleneğinin Abdal icralarına yansımaları açısından önemli bir noktadır.

SONUÇ

Abdalların, konargöçer Türk aşiretlerin bünyesinde Anadolu topraklarına girmiş buldukları ve bu aşiretlerin yakın tarihlere kadar izlerini gördüğümüz dini kimlikleri gibi işlevsel meziyetleri aracılığıyla yer

aldıklarını görmüştür. Özellikle Kırşehir ili ve çevresinde çalışmalarından elde edilen veriler yoluyla; Abdalların miras yoluyla devam ettirdikleri müzik geleneğinin geçmişten günümüze kadar izlediği yol, Abdal kültürü ve yaşamında müziğin önemli bir yer kapladığını göstermektedir. Abdalların yalnızca geçmişten gelen geleneği korumakla kalmayıp, kendi varlıklarının nedeni olarak gördükleri sanatlarının devamlılığı için bu geleneklerden yola çıkarak üretimde buldukları, böylece kimliklerini ve yaşantılarını sürdürdükleri görülmüştür. Abdalların, günümüzde farklı bölge kültürleri içinde yaşamalarına rağmen; özellikle müzikle olan ilişkileri bakımından kimliklerini korudukları ve müzikal icra özelliklerini yaşadıkları bölgenin müziklerine yansıttıkları tespit edilmiştir.

Günümüzde daha yakın zaman içerisinde yapılan diğer çalışmalarda da görülebileceği gibi Abdallık mensubu temsilcilerinin, ekonomik sebeplerin yanı sıra, kültürün zamanla asimile olmasıyla birlikte devamını getirmekte zorlandığı görülmüştür. Bu sebeple Abdal kültürünün yok olmaması için bu toplulukları araştırmak, tanıtmak, Abdal müziğine yer verilmesi gerekmekte olduğu görülmektedir. Bu müziğin değerlerini ortaya çıkarmak adı altında çalışmaların devam edilerek, gerekli görüldüğünde ise vakıflar ve derneklerle güçlendirilmesinin önemli bir yer kapladığı görülmektedir. Bu çalışma içerisinde ışık tutan diğer çalışmalara bakıldığında günümüz Abdal müziği ve yaşantısı hakkında literatür içerisinde yetersiz çalışma ve kaynak olduğu görülmüş ve bunların artırılması gerektiği saptanmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arıcı E. T., Güray, C. (2018). Ege ve orta Anadolu'da abdallık geleneğinin tarihsel ve kültürel özelliklerinin müzik gelenekleri ve müzikal analiz üzerinden değerlendirilmesi, Uluslararası Müzik ve Sahne Sanatları Dergisi, 2, 21-38.
2. Altınok, B. Y. (2013). Abdallar ve Neşet Ertaş. Türk Yurdu Dergisi, sayı:306.
3. Assmann, J. (2015). Kültürel bellek eski yüksek kültürlerde yazı hatırlama ve politik kimlik. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
4. Erkan, S. (2008). Kırşehir yöresi halk müziği geleneğinde abdallar, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
5. Günay, Umay.(1986). Aşık tarzı şiir geleneği ve rüya motif. Ankara.
6. Gürsoy, Ş. (2006). Sosyal ve dini yaşam açısından orta anadolu abdalları - Kırşehir örneği- (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.
7. Karakurt, D. (2012). Türk mitoloji ansiklopedisi-Türk söylence sözlüğü. e-kitap.
8. Kaptan, S. (1995). Bilimsel araştırma ve istatistik teknikleri. Ankara: Rehber Yayınevi.
9. Kaya, D. (2007), Cönklerden gün ışığına: abdallık mahlaslı halk şairleri, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi. <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/28.php>, Erişim tarihi (02.07.2021).
10. Köprülü, M.F. (1935). Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, 'Abdal'maddesi. İstanbul.
11. Köprülü, F. (2004). Edebiyat araştırmaları (Cilt 1-2). Ankara: Akçağ.
12. Özarslan, M. (2001).Erzurum aşıklık geleneği. Ankara: Akçağ Yayınları.
13. Parlak, E. (2013) Garip bülbül Neşet Ertaş hayatı, sanatı, eserleri. Demos Yayınları, İstanbul.
14. Saruhan, Ş. (2012). Orta anadolu abdalları ses icralığında register ve şarkıcı formantı bulguları (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzikoloji Anabilim Dalı Müzikoloji ve Müzik Teorisi Programı, İstanbul.
15. Sümer, F. (1972). Oğuzlar (Türkmenler). Ankara: Ankara Üniversitesi.
16. Uçan, A. (1997). Müzik eğitimi. II. Basım. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
17. Uçan, A. (2000). Geçmişten günümüze – günümüzden geleceğe Türk müzik kültürü. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
18. Uçan, A. (2005). İnsan ve müzik, insan ve sanat eğitimi. III .Basım. Ankara: Evrensel Müzikeyi.
19. Tanrıkörür, Ç.(2003). Osmanlı dönemi Türk musikisi. İstanbul: Dergah Yayınları.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53

TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53

DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

20. Timisi, A. H. (2007). Anadolu kùltürü ve semahlar. İstanbul: Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entitüsü, Türk Musikisi Ana Sanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
21. Yalgın, Y. (1977) Cenupta Türkmen Oymakları I, II, Haz.: Sabahat Emir, Ankara
22. Yılmaz, A. (2008). Kırşehir örneklemesiyle anadolu abdalları. Kırşehir: Kırşehir Belediyesi Kültür-Tarih Yayınları Serisi 6.
23. Yörükán, Y. Z. (2006). Anadolu'da aleviler ve tahtacılar. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(43)

Prof. Dr. Hasan LATIF²¹³
UZAKTAN ÇALIŞANLARIN YÖNETİMİ
MANAGING REMOTE EMPLOYEES

ÖZ

Bu makalenin konusunu uzaktan çalışanların yönetimidir. Makalede, bu başlık altında, uzaktan çalışmanın yönetici ve işgören açısından zorlukları, yöneticilerin sorumlulukları ve uzaktan çalışanların denetimi ele alınmıştır. Önerilere, sonuç bölümünde yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Uzaktan çalışma, Uzaktan çalışanlar, İnsan kaynakları yönetimi, Yönetici, Yönetim.

ABSTRACT

The topic of this article is the management of remote workers. In this article, under this title, the difficulties of remote working for managers and employees, the responsibilities of managers and the monitoring of remote workers are discussed. Suggestions are included in the conclusion section.

Keywords: Remote work, Remote employees, Human resource management, Manager, Management.

---

²¹³ Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO, İnsan Kaynakları Yönetimi Programı,
hasan.latif@kocaeli.edu.tr

GİRİŞ

COVID-19 pandemisinin bir sonucu olarak, dünya çapında çalışanların yaklaşık %72'sinin bir gecede evden çalışmaya geçmesi gerekti. Gelecekte evden çalışmanın daha da yaygınlaşması bekleniyor (Chavez-Dreyfuss, 2020). Uzaktan çalışma konusu ilk başta uzaktan çalışanlar açısından ele alınmıştır. Mesela, Yu ve Wu (2021) iş özerkliğinin, işgörenin iş tatmini için gerekli bir koşul olmadığını, uygun iş alanı, dijital sosyal destek ve uygun bir izleme mekanizmasının gerekli olduğunu bulmuştur.

Son yıllarda çok sayıda küresel işletme hem kendileri hem de işgörenleri açısından evden çalışmanın yararlı olduğunu tespit etmişler ve işgörenlerini bu yönde teşvik etmeye başlamışlardır. Diğer taraftan, uzaktan çalışan işgören faaliyetlerinin izlenmesi, incelenmesi ve değerlendirilmesi yöneticilerin yeni kaygılarını oluşturmaya devam etmektedir (Gurchhiek, 2020; Fuscaldo, 2021; Chandran, 2021; Jackson, 2021; Gleeson, 2020; Reitsma, 2022).

UZAKTAN ÇALIŞMANIN ZORLUKLARI ve YÖNETİCİLERİN SORUMLULUKLARI

Sorunu çözmeye yönelik çabaların başında, yöneticilerin uzaktan çalışma yönetimini zorlu hale getirebilecek faktörleri anlamaları gerekir. Uzaktan çalışmanın doğasında bulunan zorluklar şunlar olabilir (Latif ve Karaman, 2021; Larson, Vroman ve Makarius, 2020): 1- Yüz yüze denetimin eksikliği: Salt yöneticiler değil, işgörenler de yüz yüze etkileşim eksikliği konusunda endişelerini dile getiriyorlar. Yöneticiler, işgörenlerin işyerinde olduğu kadar sıkı veya verimli çalışmayacağından endişe ediyor (bazı işlerde istisnai durumlar mevcut..). Diğer taraftan birçok işgören, yönetim desteğine erişimin ve iletişimin azalmasından yakınıyor. Bazı durumlarda, işgörenler, uzaktan çalışan yöneticilerin kendi ihtiyaçlarıyla ilgilenmediklerini ve bu nedenle işlerini yaparken yardım ve/veya destek alamadıklarını dile getiriyorlar. 2- Bilgiye erişim eksikliği: Uzaktan çalışanlar açısından bazen basit gibi görünen bir soruya yanıt aramaları ve bulmaları zor olabilir. Bu durum, iş/görevle ilgili çalışmanın ötesinde, uzaktan çalışan iş arkadaşları arasında rekabete kadar uzayabilir. 3- Sosyal izolasyon: Yalnızlık; işgörenlerin işyerinin gayri resmi sosyal etkileşimini kaybettikleri, uzaktan çalışmayla ilgili en yaygın şikayetlerden biridir. Dışa dönük kişilik özelliğine sahip kimselerin, özellikle uzaktan çalışma ortamlarında başkalarıyla bağlantı kurma fırsatları yoksa, kısa vadede izolasyondan daha fazla zarar görebilecekleri düşünülmektedir. Bu soyutlanma hissi uzun sürdüğü takdirde, işgörenin işletmeye aidiyetinde azalma ve hatta işten ayrılma niyetinde artış olabilecektir. 4- Evde dikkat dağıtan şeyler: Çocukla uğraşan ve bir taraftan dizüstü bilgisayarında çalışan, genellikle bir kanepede veya oturma odasında yerde oturan bir ebeveyn ile tasvir edilen uzaktan çalışma fotoğraflarını sıkça görebiliyoruz. Uzaktan çalışmaya ani geçiş koşullarında (okul ve kreşlerin kapanması, vs.), işgörenlerin uygun olmayan olmayan çalışma alanları ve beklenmedik ebeveynlik sorumluluklarıyla mücadele etmesi olası bir durumdur. Normal koşullarda bile aile ve ev talepleri uzaktan çalışmayı etkileyebilir; Yöneticiler, beklenmedik evden çalışmaya geçiş sürecinde kendini gösteren bu dikkat dağınıklıklarının olabileceğini varsaymalıdırlar.

Uzaktan çalışma sürecine ani geçişte yöneticilerin bunu kolaylaştırmak için yapabilecekleri hızlı ve kolay şeyler de vardır. Bu eylemler şunlar olabilir (Larson, Vroman ve Makarius, 2020):1- Günlük kontroller oluşturmak: Başarılı yöneticiler, uzaktan çalışanlarıyla günlük görüşmeler yaparlar. Bu, işgörenlerin işbirliğine dayalı bir ekip çalışmasıysa, bir ekip görüşmesi şeklinde de olabilir. Aramaların düzenli ve öngörülebilir olması, işgörenlerin yöneticisine danışabileceklerini bilmeleri, endişelerinin giderileceği ve sorularının yanıt bulacağı bir görüşmenin olması önemlidir. 2- Birkaç farklı iletişim teknolojisi seçeneği sağlamak: Elektronik-posta tek başına yetersiz görünmektedir. Uzaktan çalışanlar, video konferans gibi daha etkin bir teknolojiye sahip olmanın avantajına sahiptirler. Video konferansın, özellikle küçük gruplar için birçok avantajı vardır; görsel ipuçları, iş arkadaşları arasında karşılıklı bilgi akışını sağlar ve ayrıca ekipler arasındaki izolasyon hissini azaltmaya yardımcı olur. Acele işbirliğinin, görsel ayrıntılardan daha önemli olduğu başka durumlar da vardır. Bu durumlar için, zamana duyarlı iletişimin yanı sıra daha basit, resmiyetten uzak konuşmalar için kullanılabilen mobil özellikli bireysel mesajlaşma olanaklarından yararlanılmalıdır. 3- Randevu kuralları oluşturmak: Yöneticiler ekipleriyle iletişimin sıklığı, araçları ve ideal zamanlaması hakkında beklentiler belirlediklerinde, uzaktan çalışma daha verimli ve tatmin edici hale gelir. Yöneticiler, işgörenlerine iş günü içinde kendilerine ulaşabilecekleri en iyi yolu ve zamanı

bildirirlerse iyi olacaktır. 4- Uzaktan sosyal etkileşim için olanaklar sağlamak: Bir yöneticinin atabileceği en önemli adımlardan biri, işgörenlerin uzaktan çalışırken sosyal etkileşimi sağlamaları (yani, iş dışı konular hakkında gayri resmi konuşmalar yapmaları) için yollar oluşturmaktır. Bu, tüm uzaktan çalışanlar için geçerlidir, ancak özellikle işyerinden aniden geçiş yapan çalışanlar için geçerlidir. Sosyal etkileşimler kurmanın en kolay yolu, ekip görüşmelerinin başında sadece iş dışı öğeler için biraz zaman bırakmaktır. Mesela sanal pizza partileri (pizzanın video konferans sırasında tüm ekip üyelerine teslim edildiği) olabilir. Bu tür olaylar yapay veya zorlama gibi görünse de, uzaktan çalışanların deneyimli yöneticileri (ve çalışanların kendileri), sanal etkinliklerin tecrit duygularını azaltmaya ve bir aidiyet duygusunu teşvik etmeye yardımcı olduğunu bildirmektedir. 5- Motive etmek ve duygusal destek sağlamak: Yöneticilerin, uzaktan çalışmaya ani geçişin stresini bilmeleri, çalışanların endişelerini dinlemeleri ve empati kurmaları önemlidir. Yeni uzaktan çalışan bir işgören zorlanıyorsa, ancak stresini veya endişesini bildirmiyorsa, onlara nasıl olduklarını sormak gereklidir. Yanıtlar önemli bilgileri ortaya çıkarabilir. Biçimsel olmayan bir tarz ile işgörenin stresi veya endişeleri daha iyi anlaşılabilir. Duygusal zeka ve duygusal bulaşma üzerine yapılan araştırmalar, çalışanların ani değişikliklere veya kriz durumlarına nasıl tepki verecekleri konusunda ipuçları için yöneticilerine baktıklarını söylüyor. Etkili yöneticiler, hem işgörenlerin zor koşullarda hissedebilecekleri stres ve endişeyi kabul eden hem de ekiplerine olan güvenlerini onaylayan iki yönlü bir yaklaşım benimser. “Zor ama üstesinden geleceğiz..” veya “bu süreçte güçlü yönlerimizi kullanmanın yollarını arayalım. ..” gibi destekleyici ifadelerle işgörenlerin bir amaç ve odaklanma duygusuyla bu zorluğun üstesinden gelebilecekleri anlatılabilir.

UZAKTAN ÇALIŞANLARIN DENETİMİ

Laker, Godley, Patel ve Cobb'un (2020) uzaktan çalışanların gözetiminin etik olarak nasıl yapılması gerektiği konusunda görüşleri şöyledir:

İşgörenler ve işverenler öncelikle uzaktan çalışmanın kalıcı olduğunu kabul etmeleri gerekir. İşyeri sınırları yeniden tanımlanmalıdır. İşgörenlerin evden çalışırken belli çıktıyı üretmelerinin sağlanması yönetsel manada verimliliği zorunlu kılar. Bu da, gözetim devreye girdiğinde, yönetimin hem denetimi elinde bulunduran hem de otoriter görünebileceği anlamına geliyor. İşgörenlerin çoğu, uzaktan çalışma tarzında yöneticilerin gözetimini makul karşılıyor.

İş saatleri dışında veya izinliyen yapılan gözetim, özel hayatın gizliliğinin ihlalidir. Yöneticiler kendilerini, gözetim altındaki işgörenlerinin evlerine ve yaşam alanlarına davet etmeye zorlamaktan uzak durmalıdırlar.

İşletmede tüm işgörenlerin adil ve tutarlı düzeyde izlenmesi çok önemlidir; örneğin, en alt düzeydeki işgörenler, yöneticilerinden daha fazla veya en azından benzersiz yüklerle neden olacak derecede izlenmemelidir. Bazı işgörenlerin diğerlerine göre orantısız, irrasyonel düzeyde gözetimi, etik bir sapmayı gösterir. Tüm işgörenlerin izlendiğini açıkça belirten politikalar, eşit ve ayrımcı olmayan bir uygulamayı sağlayabilir.

İşgörenler ve işverenler, işyerinde var olan güven düzeylerini yeniden oluşturmalıdır. Güvensiz bir ortamda gözetim, işgörenleri ve yöneticileri böler: İzlenen işgörenlerin %92'sinden fazlasının işverenlerine daha az güvendiğini ve yöneticilerin %81'inin çalışanlarına daha az güvendiği belirlenmiştir. Araştırmamız, bu güven krizini ele almak için gözetimin yalnızca geçici veya tamamlayıcı bir önlem olarak kullanılmasını önermektedir.

SONUÇ

Kriz zamanlarında veya hızla değişen diğer durumlarda, önceden net uzaktan çalışma politikaları ve eğitimi oluşturmak her zaman tercih edilir olsa da, bu düzeyde hazırlık mümkün olmayabilir. Neyse ki, hazırlanmak için çok az zaman olsa bile, yöneticilerin uzaktan çalışanların katılımını ve üretkenliğini artırmak için atabilecekleri belirli, araştırmaya dayalı adımlar var. Uzaktan çalışma konusunda yapılan araştırmaların bulguları, uzaktan çalışma konusu hakkında hem uzaktan çalışanların hem de yöneticilerin kararsız görüşlere sahip olduklarını göstermiştir. Ama mevcut koşullarla birlikte genel eğilimler, uzaktan çalışmanın geleceğin çalışma biçimi olacağını gösteriyor. Yöneticiler bu senaryoya uygun planlarına

gecikmeden başlamalıdır. Makalenin başlıca hedef kitlesi tüm yöneticilerdir. Uzaktan çalışmanın yaygınlaşmasıyla birlikte, işgören seçimi konusunun bugünkünden farklı bir boyut kazanabileceğini söylemek mümkündür. Kanımca, zaman yönetimi konusunda yetenekli olanları işe alan yöneticiler, izleme ihtiyacını ortadan azaltabilecek veya kaldıracaktır, bu nedenle işgören seçme sürecini değiştirmek, gözetimden daha iyi ve daha sürdürülebilir bir çözüm olabilecektir.

KAYNAKÇA

1. Chandran, D. (2021), “It’s Time To Focus On Remote Workforce Management”, Whatfix, available at: <https://whatfix.com/blog/remote-workforce-management/>.
2. Chavez-Dreyfuss, G. (2020), “Permanently remote workers seen doubling in 2021 due to pandemic productivity: survey”, Reuters, available at: <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-technology-idUSKBN2772P0> (accessed 12 March 2022).
3. Fuscaldo, D. (2021), “How to Successfully Manage Your Remote Workforce”, Business News Daily, available at: <https://www.businessnewsdaily.com/15846-manage-remote-workers.html>.
4. Gleeson, B. (2020), “13 Tips For Leading And Managing Remote Teams”, Forbes, available at: <https://www.forbes.com/sites/brentgleeson/2020/08/26/13-tips-for-leading-and-managing-remote-teams/?sh=22b61d61577b>.
5. Gurchiek, K. (2020), “10 Tips for Successfully Managing Remote Workers”, SHRM, 30 April, available at: <https://www.shrm.org/hr-today/news/hr-news/pages/covid19-10-tips-for-successfully-managing-remote-workers.aspx> (accessed 17 March 2022).
6. Jackson, J. (2021), “The ultimate manager’s guide to managing remote teams: 12 tips”, available at: <https://www.dialpad.com/blog/managing-remote-teams/>.
7. Laker, B., Godley, W., Patel, C. and Cobb, D. (2020), “How to Monitor Remote Workers — Ethically”, MIT Sloan Management Review, available at: <https://sloanreview.mit.edu/article/how-to-monitor-remote-workers-ethically/> (accessed 12 March 2022).
8. Larson, B.Z., Vroman, S.R. and Makarius, E.E. (2020), “A Guide to Managing Your (Newly) Remote Workers”, Harvard Business Review, 18 March, available at: <https://hbr.org/2020/03/a-guide-to-managing-your-newly-remote-workers> (accessed 16 March 2022).
9. Latif, H. and Karaman, E. (2021), “COVID - 19: Moving Work to Home Was Exciting, What About Now?”, Yönetim ve Çalışma Dergisi, Vol. 5 No. 2, pp. 109–118.
10. Reitsma, T. (2022), “27 Best Practices For Managing Remote Teams In 2022”, People Managing People, available at: <https://peoplemanagingpeople.com/general/tips-managing-remote-teams/>.
11. Yu, J. and Wu, Y. (2021), “The Impact of Enforced Working from Home on Employee Job Satisfaction during COVID-19: An Event System Perspective”, International Journal of Environmental Research and Public Health, Vol. 18 No. 24, pp. 1–23.

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(44)

Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN²¹⁴, Öğr. Gör. Orkun KONAK²¹⁵
ÖZEL GÜVENLİK EĞİTİMİNDE RİSK ve RİSK YÖNETİMİ
THE RISK and RISK MANAGEMENT IN PRIVATE SECURITY EDUCATION

ÖZ

Değişen dünyada devletin küçülmesi ve bazı alanlarda sahadan çekilmesiyle yeni meslekler karşımıza çıkmıştır. Özel güvenlik mesleği de ihtiyaca göre şekillenen ve oluşturulan bu mesleklerdendir. Bu alanda özel eğitim kurumları ve üniversiteler güvenlik görevlisi yetiştirmektedir. Doğru bir güvenlik sistemi kurgulamak için risk analizi yapılmalıdır. Fakat risk analizi ve risk yönetimi konusunda bir eğitim verilmemektedir. Bu çalışmada özel güvenlikte risk analizi eğitimi konusunda eleştirel bir yaklaşım ile değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özel Güvenlik, akademisyen, özel güvenlik programları.

ABSTRACT

New professions have appeared with the change of the world, as well as with the reduction of the state and its withdrawal from some areas. The private security profession is one of these professions that is formed and created according to need. Private educational institutions and universities train security guards in this field. Risk analysis should be done to create an accurate security system. However, there is no training is provided on risk analysis and risk management. In this study, an evaluation was made with a critical approach on risk analysis training in private security.

Keywords: Private Security, education, risk management.

²¹⁴ Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO, guckun@gmail.com; gazi.uckun@kocaeli.edu.tr

²¹⁵ Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO, orkun.konak@kocaeli.edu.tr

GİRİŞ

Değişen dünyada devletin küçülmesi ve bazı alanlarda sahadan çekilmesiyle yeni meslekler karşımıza çıkmıştır. Özel güvenlik mesleği de ihtiyaca göre şekillenen ve oluşturulan bu mesleklerdendir. Devletin sağladığı hizmet haricinde insanlar, güvenlik kuruluşlarına güvenlik hizmeti almak için talepte bulunurlar ve en kısa sürede güvenliklerinin doğru ve eksiksiz bir şekilde sağlanmasını beklerler. (Uçkun, v.d., 2013)

Türkiye’de özel güvenlik 1981 yılından itibaren ihtiyaca binaen 2495 sayılı kanunla oluşturulmuş, 2004 yılında çıkarılan 5188 sayılı Özel güvenlik hizmetlerine dair kanunla ile birlikte de Türkiye’de mesleki anlamda yasal çerçevesi daha net bir şekilde belirlenmiştir. Bu tarihten itibaren özel güvenlik faaliyetlerinin gelişimini ve büyümesini çok hızlı olmuştur. Son verilere baktığımızda, 1647 Özel Güvenlik Şirketi, 489 Özel Güvenlik Eğitim Kurumu ve yaklaşık 325.000 çalışanı ile özel güvenlik devasa bir sektör olarak karşımızda durmaktadır. (EGM,2022) Fakat gözden kaçırılmaması gereken husus özel güvenlik hizmetinin çoklu bir yapıya sahip olmasıdır. AVM, site, fabrika, güvenliğimden, spor müsabakaları ve sahne etkinlikleri güvenliğine, baraj, boru hattı, endüstriyel tesis güvenliğinden gar, liman, havalimanı güvenliğine kadar onlarca çeşit alanda bu hizmet sunulmaktadır.

Özel Güvenlik eğitime bakacak olursak, yalnızca özel eğitim kurumlarında bu eğitim verilmemektedir. Özel eğitim kurumlarının yanı sıra özel güvenlik eğitimi veren 49 devlet üniversitesinin 51 meslek yüksekokulunda Özel Güvenlik ve Koruma programı bulunmaktadır. Ayrıca iki üniversitenin de açıköğretim fakültesinde özel güvenlik ve koruma eğitimi bulunmaktadır. Mesleki eğitim açısından baktığımızda ise gerek eğitim kurumlarında gerekse de üniversitelerde Özel güvenlik hizmetlerinin uygulanmasına ilişkin yönetmeliğin Ek- 11’inde yer alan özel güvenlik temel eğitim programı dersleri zorunlu olarak ders programlarında bulunmaktadır. Temel eğitim toplamda 100 saati silahlı eğitim de ise 120 saatlik bir zaman dilimini kapsamaktadır. Üniversiteler ise temel eğitim dersleri haricinde birbirlerinden farklı dersler vermekle birlikte geneli itibariyle haftalık ortalama 25 saatlik bir eğitimi süreci mevcuttur. Bu süreci baz aldığımızda iki yıllık önlisans eğitimleri süresince öğrenciler yaklaşık 1400 saatlik bir eğitime ve yine 20 ila 30 iş günü karşılığı da staj eğitimine tabidirler.

Gerek hizmet sağlayıcı olarak özel güvenlik şirketlerinin gerekse eğitim açısından eğitim kurumları ve üniversitelerde gelişimi ve büyümesinin bir sonucu olarak özel güvenlik faaliyetleri açısından yeni bir dönemin başlaması elzemdir. Bu durum ihtiyaca göre değişen, farklılaşan meslek içi branşlaşma ve bu branşlaşmanın eğitimi gereğini de doğurmaktadır. Bu kadar çeşitli alanda çalışan özel güvenlik personelinin eğitiminde de farklılıklar olmalıdır. Bu çalışmadaki ana konumuz olmamakla birlikte öncelikle üniversitelerdeki özel güvenlik eğitiminin yapılandırması gereklidir. YÖK kanununda önlisans ortaöğretim yeterliliklerine dayalı, en az iki yıllık bir programı kapsayan nitelikli insan gücü yetiştirmeyi amaçlayan veya lisans öğretiminin ilk kademesini teşkil eden bir yükseköğretimdir şeklinde tanımlanmaktadır. (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf>, 2022). Nitelikli insan gücünün inşa edilebilmesinin olmazsa olmazı ise eğitimde niteliğin artırılmasıdır. Temel eğitimde belirlenen derslerin aynen kaldığını varsaydığımız koşullarda bile üniversitelerin buldukları bölge ve koşulları dikkate alarak spesifik alanlarda eğitim verilmesi gereklidir.

RİSK, RİSK YÖNETİMİ ve ÖZEL GÜVENLİK

5902 sayılı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki kanunda Risk, “Belirli bir alandaki tehlike olasılığına göre kaybedilecek değerlerin ölçüsü” (resmigazete.gov.tr) olarak tanımlanmakla beraber, Afet yönetimi terimler sözlüğünde “Bir olayın belirli koşul ve ortamlarda doğurabileceği can, mal, ekonomik ve çevresel gibi değerlerin kaybının gerçekleşme olasılığı. Diğer bir deyişle; risk = potansiyel kayıplar veya risk = tehlike x hasar görülebilirlik tir. Sigortacılık ve mühendislikte kayıp olasılığı olarak adlandırılır.” (afad.gov.tr) şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliğinde ise Tehlikeden kaynaklanacak kayıp, yaralanma ya da başka zararlı sonuç meydana gelme ihtimali olarak tanımlanmaktadır. (mevzuat.gov.tr) Risk yönetimi ile ilgili tanımlarda “Ülke, bölge, kent ölçeğinde ve yerel ölçekte risk türleri ve düzeylerini tespit etme, azaltma ve paylaşma çalışmaları ile bu alandaki planlama esaslarını” (resmigazete.gov.tr) ve “Ülke, bölge, kent veya yerleşme

birimi ölçeğinde tehlike ve riskin belirlenmesi, analizi, riskin azaltılabilmesi için imkân, kaynak ve önceliklerin belirlenmesi, politika ve stratejik plan ve eylem planlarının hazırlanması ve yaşama geçirilmesi süreci.” (afad.gov.tr) şeklinde ifade edilmiştir.

Tanımlardan yola çıkacak olursak, bireylerin güven içinde hayatlarını sürdürebilmeleri için tehlikeler karşısında önlemler almaları zorunluluğunu görmekteyiz. Çünkü can, mal ve çevre kayıpları ihtimali olduğu kadar yaralanma ihtimalleri de söz konusudur. Tehlike kaynakları doğa olduğu gibi aynı zamanda insan da olmaktadır. Çalışma hayatına ilişkin gerek insandan gerekse çalışma ortamından kaynaklanan riskler için İş sağlığı ve güvenliği risk yönetmeliği yayınlanmıştır. Yine doğadan kaynaklanan tehlikelere karşı AFAD risk tanımlamalarında bulunmuştur. Özel güvenlik açısından baktığımızda ise yasada risk ile ilgili herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu ise güvenlik yönetimi açısından çok ciddi bir eksiklik doğurmaktadır. Özel güvenlik yalnızca fiziksel olarak giriş çıkış noktalarında görev yapan bireylerden ibaret değildir. Özel güvenlik çalışan personelinden kullanılan teçhizata, turnikesinden x-ray cihazına, kamera sistemlerinden yangın ve hırsız alarm sistemlerine, robot güvenlikten insansız hava güvenliğine (drone) kadar farklılıklar barındıran bir sistemdir. Böyle bir sistem kurgularken planlamanın yapılacağı alanın bütün koşulları değerlendirilmeli ihtiyaç duyulan sistem kurulmalıdır. Fakat yasal olarak baktığımızda Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmeliğin 12. Maddesi Özel güvenlik birimleri ve özel güvenlik şirketleri, bu Yönetmelik kapsamında güvenlik hizmeti verecekleri tesis ve alanlara ilişkin koruma ve güvenlik planlarının bir örneğini otuz gün içerisinde valiliğe verir. Valilik, koruma ve güvenlik planlarında değişiklik yapılmasını veya plandaki yetersizliklerin otuz gün içerisinde giderilmesini isteyebilir (mevzuat.gov.tr) ifadesi bulunmaktadır ve bu planlar formalite olarak doldurulan matbu evrak olmaktan öteye gitmemektedir. Özel güvenlik açısından standart planlama doğru bir yaklaşım değildir. Örneklendirmek gerekirse, her AVM için aynı planlamayı yapamazsınız. AVM'nin kapalı alanları, açık alanları, konumu, günlük kişi sirkülasyonu, içindeki mağaza sayısı ve çeşitliliği gibi onlarca farklı değişken tehlike ve riskleri belirleme konusunda farklılık yaratır. Dolayısı ile bir AVM'nin barındırdığı risklerle bir limanın barındırdığı risklerin farklılıklarını bırakın aynı statüdeki alanlarda bile bu farklılıklarla karşılaşmaktayız. Yapılması gereken her farklı güvenlik alanı için farklı risk değerlendirmesi yapmaktır. Burada süreç, olayların ortaya çıkmasından önce varsayımlara, öngörülere, değerlendirme ve analizlere dayalı proaktif davranış sergileme şeklinde işlemelidir. (Meriçli, 2003) Proaktif davranışın gerekliliği de riski tanımlayıp yönetebilmektir. Risk kayıp ihtimali olduğunu söylersek riskin yönetimi bu riskin ortadan kaldırılması sürecidir. Her koşulda riskin ortadan kaldırılması mümkün olmayabilir. Bu noktada yapılması gereken ise kabul edilebilir düzeye indirmek olmalıdır. Yine risk yönetiminin bir diğer faydası da şirketler açısından doğru maliyet analizi yapma olanağını doğurmasıdır. Bir alanın güvenliğini sağlamak için harcanacak para, emek ve zaman, korunan alanda ekonomik anlamda bir değer sağlayacak mı sorusunun cevabını da verme konusunda önemli katkılar sağlar. Tüm bunları göz önüne aldığımızda özel güvenlik eğitiminde risk analizinin yeri ne olmalıdır sorusu önem kazanmaktadır. Özel Güvenlik temel eğitiminde risk, risk analizi veya risk yönetimi ile ilgili dersler bulunmamaktadır. Fakat üniversitelerde risk analizi, risk yönetimi veya benzer içerikte derslerin olması önemlidir. Özel güvenlik eğitim kurumları ile önlisans eğitimini kıyaslanmamaktadır. Her ne kadar yasal anlamda aralarında ciddi farklar olmasa da üniversitenin misyonu bilgi, beceri ve yeterlilik sahibi nitelikli iş gücü yetiştirmektir. Dolayısı ile özel güvenlik sektörü açısından baktığımızda orta düzey yönetici olma potansiyeline sahip bireylere ulaşmada en uygun kaynak üniversiteler olarak görülmektedir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Çok çeşitli hizmet alanları olan özel güvenlikte, yeni ve farklı yaklaşımlar ve eğitimlerin olması gelişimin ve değişimin yadsınamaz sonucudur. Bir sahanın, alanın ne tür riskler barındırdığı ve risklerin sonuçlarının neler olabileceği mutlaka ölçülmesi ve yönetilmesi gereken bir süreçtir. Özel güvenlik ve koruma meslek yüksek okullarında mesleki anlamda fark yaratmak adına önemli katkıları olacağı düşünülmektedir. Bu bakış açısıyla risk analizi ve yönetimine ilişkin bir eğitimin müfredata dahil edilmesinin pozitif etkileri olacaktır. Yine bu noktada özel güvenlik risk değerlendirilmesi yapılması noktasında iş sağlığı ve güvenliği risk değerlendirme yönetmeliği yol gösterici olabilir. İş sağlığı açısından

risk değerlendirmesi yapan bir risk değerlendirme ekibi mevcuttur. Benzer bir oluşum özel güvenlik alanında da sağlanabilir. Kurum/kuruluş, işletme içinden bir çalışan, iş yerinden bir yönetici, özel güvenlik risk uzmanından oluşan bir ekip oluşturulabilir. Belgelerin ve stratejilerin gizliliği esas alınarak doğru bir güvenlik yönetimi de sağlanabilir.

Mevcut koşullar altında yasal zorunlulukların olmaması, özel güvenlik için harcanan paranın şirketler açısından masraf olarak algılanması, üniversitelerin özerk yapısı ve akademik personel politikaları gibi nedenler şu an itibariyle aşılması gereken engeller olarak görülmektedir. Öncelikli olarak yapılması gereken YK başkanlığında üniversitelerdeki özel güvenlik eğitimi ile ilgili bir müfredat çalışmasıdır. Ayrıca risk analizi yapılması zorunluluğu güvenlik hizmeti ihalelerine şart olarak konulmalıdır. Özel güvenlikte branşlaşma içine risk analizi ve değerlendirme uzmanlığı branşıda konulmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun
2. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/06/20090617-1.htm> 08.03.2022
3. Afet Yönetim Szluğ, <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlu>, 8.03.2022
4. EGM, zel Güvenlik Denetleme Başkanlığı (egm.gov.tr), 08.03.2022
5. Meriçli, A., zel Güvenlik, Rengin Basımevi, 2004, s. 205
6. İSG Risk Değerlendirme Yönetmeliği, <https://mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=16925&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeliği&mevzuatTertip=5> 04.03.2022
7. Uçkun, G. v.d., zel Güvenlikte Gelecek Perspektifi ve Branşlaşma, 3.zel Güvenlik Ulusal Sempozyumu, 2013, s.315-322
8. Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanunun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=7190&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, 04.03.2022

<http://www.turansam.com>

*****

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2022; Ay: Mart; Cilt: 14/KIŞ, Sayı: 53
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2022; Month: March; Volume: 14/WINTER, Issue: 53
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

(45)

Abdullah YÜKSEL²¹⁶

FRANCHİSE SÖZLEŞMESİ ve İSLAM'DAKİ HÜKMÜ
THE FRANCHISE AGREEMENT and ITS PROVISION IN ISLAM

ÖZ

Bu makale, Franchise Sözleşmesinin tanımını ve kökenlerinin araştırılmasını içermekte ve Franchise Sözleşmesinin farklı türlerini tüm detaylarıyla açıklılık getirmekte ve franchise sözleşmeleri hazırlanırken tarafların arasındaki gerekli yükümlülük ve sorumluluklarını kısaca özetlemektedir, ve bu sözleşmenin iki tarafı ve devlet için avantajları da belirtilecektir, bu sözleşmenin benzer sözleşmelerden ayıran en önemli şartlarını ve özelliklerini açıklayacak, ve İslam alimlerinin bu sözleşmeye ilişkin farklı hükümleri deliller ve itiraz ile tüm detayları sunularak yorumlanacaktır, Sonunda hükümlerin tercih kararı ve çalışmanın en önemli sonuçları içerir.

Anahtar Kelimeler: Franchise, Franchise Sözleşmesi, Franchisor, Franchisee.

ABSTRACT

In this article includes the definition and research of the origins of the Franchise Agreement, and clarifies the different types of the Franchise Agreement in all details, and briefly summarizes the necessary obligations and responsibilities between the parties when preparing the franchise agreements, and the has advantages of this agreement for both parties and the state, distinguishing this agreement from similar agreements by the most important terms and features, and the different views of Islamic scholars regarding this contract will be interpreted by presenting all the details with evidence and objection, Finally, the choice of views and the most important results of the study will be interpreted.

Keywords: Franchise, Franchise Sözleşmesi, Franchisor, Franchisee.

²¹⁶ Yüksek Lisans Öğrencisi; E-posta: Abdullanuran@gmail.com

GİRİŞ / المقدمة

عقود الامتياز التجاري (عقد الفرانشايز) من العقود المعاصرة التي تمس الحاجة للوقوف على ما يتعلق به من أحكام الشريعة بسبب احتلال هذا العقد مكانة كبيرة في الاقتصاد المعاصر، وهو مصطلح جديد لم يُعرف عند الفقهاء السلف إلا القانونيين، وإنما ظهر حديثاً بشكل واسع لحاجة الناس إليه في مختلف مجالات الحياة، ويعد عقود الامتياز من العقود المستحدثة والهامة والمنشرة في أنحاء العالم، لأنه يرتبط بحاجة الإنسان ومدى التقدم العلمي والتقني في حياة الأمم والشعوب، لما يمثله هذا العقد من وسيلة ناجحة لنقل المعرفة الفنية والمشاريع الإنتاجية، بأسلوب يحقق أهداف المتعاقدين، وبالتالي يعود بالخير على الطرفين، كذلك يوفر له فرصة الوصول لأسواق العالمية بسرعة، بالمقابل يكون هذا العقد وسيلة لجذب الاستثمارات التي تجلب التكنولوجيا المتقدمة، ووسيلة لتطوير اليد العاملة الوطنية، والتقليل من نسب السيولة المتسربة للخارج، وزيادة الاستثمار في المشاريع والمبينة على العلامات التجارية الناجحة، وهو عبارة عن عقود ملازمة.

1. تحديد مصطلحات الدراسة:

Franchise وهي كلمة فرنسية الأصل، وكلمة فرنشايز مشتقة من (Franchise) الامتياز التجاري - فهو يرادف بمصطلح **Affranchir** وتعني التحرر من العبودية. المانح - هو الشركة المالكة أو الشركة الأم وهي صاحب المشروع. (Franchisor) فرنشايزور الممنوح له - هو الشركة التابعة الممنوحة، والتي تحقق نفس نظام الشركة الأم، وتحت إشرافها (Franchisee) فرنشايزي ومتابعتها. هو العقد المبرم بين الشركة المانحة والشركة الممنوحة، والذي يشمل كافة «Agreement Franchisee» عقد فرنشايز تفاصيل العقد بين الطرفين.

2. نشأة عقد الامتياز التجاري:

وظهر في عملية لقد ظهر نظام (فرنشايز) الامتياز التجاري في الولايات المتحدة الأمريكية، وكان ذلك بعد الحرب الأمريكية، وخصوصاً أن الولايات المتحدة الأمريكية بعد انتهاء الحرب الأهلية كانت تسويق وتوزيع ماكينات الخياطة (شركة سنجر في عام 1851)، تعتبر سوقاً ضخماً وواسعاً، فابتدع منتج ماكينات الخياطة هذا المفهوم من أجل تعيين أشخاص يقومون بتوزيع الماكينات وعمل صيانة لها وبيعها، وعندما تطورت صناعة السيارات وأصبح هناك إنتاج ومنافسة بين كثير من المنتجين أخذ أصحاب مصانع السيارات التفكير بوسيلة تمكنهم من عرض منتجاتهم للجماهير، وتسويقها وتوفير الخدمة والصيانة لها فما كان لهم من خيار سوى التقاط مفهوم الامتياز التجاري، حيث لا يستطيع الصانع أن يقوم بفتح مصنع أو ورشة صيانة وخدمة ومعرض في كل ولاية أو مدينة فتطور هذا المفهوم عن طريق قيام مصنعي السيارات بمنح الامتياز لبعض التجار في الولايات الأخرى، ثم تطوره هذا العقد وانتشر في أنحاء العالم. كانت القطاعات الأولى التي جاءت إلى تركيا في إطار الامتياز التجاري في عام 1985، وطبق لأول مرة في تركيا نظام الأمريكية. Mc Donald's الامتياز التجاري مع شركة

3. مفهوم عقد الامتياز التجاري.

وهو عقد بين طرفين مستقلين قانونياً واقتصادياً للتعاون فيما بين المشروعات المستقلة، يمنح صاحب المشروع الأصلي يسمى المانح "مانح الامتياز" لشخص آخر يسمى الممنوح له "صاحب الامتياز" الحق أو أكثر من حقوق الملكية والفكرية والصناعية أو المعرفة الفنية لممارسة نشاطه التجاري، باستخدام اسم المشروع أو العلامة التجارية والشهرة، وخبرة التجارية من المانح وفقاً لمعايير وشروطهما، مع دعم المانح طوال مدة العقد في مقابل مادي.

4. أنواع عقود الامتياز التجاري.

يوجد أنواع متعددة في عقد الامتياز التجاري وفقاً لمعايير مختلفة وحسب طبيعة النشاط التجاري، ونذكر في التالية بعض أنواع رئيسية:

النوع الأول: امتياز التصنيع - هذا النوع من الامتياز التجاري يعتمد بشكل أساسي على نقل المعرفة الفنية لتصنيع المنتجات أو تجميعها من ضمن معيار المانح إلى الممنوح له لكي جودة السلعة التي باستعمال العلامة التجارية.

النوع الثاني: امتياز التوزيع - يهدف بهذا النوع أن يقوم المانح لإنشاء مراكز التوزيع ومحل البيع لكي يبيع منتجاته إلى أكثر مما كان من خلال نظام توزيع من قبل مانح الامتياز، ويقدم المانح على الممنوح له المساعدات الفنية والخدمية في التسويق كإعلان عن المنتجات، وتوفير قطع الغيار.

النوع الثالث: امتياز التشكيل - بهذا النوع من الامتياز التجاري يهدف إلى تحقيق شهرة العلامة واسم التجارية المشروعة وتعريف العملاء بها، يمنح الامتياز من قبل المانح على الممنوح له عدد كبير من المشروعات، يقوم الممنوح له تستخدم بجميع مشروعاتها أو إنتاجها اسم الموحد وعلامته التجارية من المانح مع شروط معينة.

يطلق عليه أيضاً عقد الترخيص، يستخدم هذا النوع يعد هذا النوع أقرب الأنواع لعقد الترخيص باستعمال العلامة التجارية، ولذلك من الامتياز التجاري في أنشطة كثيرة.

النوع الرابع: امتياز الخدمات - يهدف بهذا النوع إلى تحقيق خدمات موحدة للزبائن، يمنح المانح على الممنوح له باستخدام اسم المشروع وعلامته التجارية في أنشطة التي يقدم خدمات الى آخر، يلتزم الممنوح له بالموادج والمواصفات والجودة التي يقدمها المانح في مدة سريان العقد.

النوع الخامس: امتياز صيغة العمل - وفقا لهذا النظام لا يقوم الممنوح له عادة بتصنيع أية سلع، وإنما يوفر في نشاطه المواد الخام ومواد تعبئة والتغليف والدعاية، وما إلى ذلك من وسائل لإنتاج وتوزيع السلع والخدمات، ومن ناحية أخرى يتعامل المرخص له مع خدمات باسم العلامة التجارية من المانح في عرض المنتجات لتصبح جزءا من هويته التجارية.

النوع السادس: الامتياز الاستثماري- وهو أن يستثمر الشخص مبلغا كبيرا من المال لكي يحصل على الامتياز في مجال أعمال عالي التكلفة التي تشغيله بنظام الامتياز التجاري، يمنح المانح (الشركة الرئيسية) على الممنوح له (من الذي يشتري حقوق الامتياز) الترخيص بفتح وحدة محددة مع دعم بكل الجوانب المجال في الدول أو المنطقة المعينة باستخدام اسم العلامة التجارية مع مواصفات مطبقة من المانح، وهذا النوع أكثر شائعا في العالم.

5. أركان الامتياز التجاري - ثلاثة وهي: ii

العاقدان: وهما طرفا عقد الامتياز التجاري، ممثلة في الشركة (المانحة) صاحبة العلامة التجارية من جهة واحدة، وأحد الأفراد أو الشركات (الممنوح له) من جهة أخرى.

المعقود عليه: ما ينصب عقد الامتياز التجاري على نقل المعرفة الفنية والعلامة التجارية والاسم التجاري في المقابل المادي. **الصيغة:** إن نقل المعرفة الفنية والعلامة التجارية والاسم التجاري يتم بموجب عقد (وثيقة رسمية) تتضمن جميع الأحكام المتعلقة بالامتياز التجاري والتي تضعها (في الغالب) الشركة المانحة بإرادتها المنفردة، ويجب على الممنوح له التقيد بها إذا رضي التعاقد مع الشركة المانحة.

6. خصائص عقد الامتياز التجاري.

- 1- أنه **عقد رضائي:** عقد الامتياز التجاري من العقود الرضائية التي تتعد بمجرّد تبادل الإيجاب والقبول، والاتفاق بين الطرفين (المانح والممنوح له).
- 2- أنه **عقد من العقود المستمرة:** أي أن الزمن يعتبر عنصراً هاماً وجوهرياً من عناصر العقد؛ لأن المنفعة تستوفي شيئاً فشيئاً مع الزمن.
- 3- أنه **عقد من العقود غير المسماة:** تعرف العقود غير المسماة بأنها العقود التي لا يوجد لها قواعد خاصة تنظمها تحت أسماء معينة وان كان منها ما قد يطلق عليه في العمل اسماً معيناً، ما دامت لا توجد لها قواعد خاصة بها. iii فعقد الامتياز التجاري من العقود التجارية غير المسماة، أي التي لم يرق الفقه الإسلامي أو القانون بتنظيمه بصورة خاصة أو وضع نظام له، وبالتالي فهو يخضع للأحكام العامة المتعلقة بالعقود.
- 4- **عقد يقوم على الاعتبار الشخصي:** فعقد الامتياز التجاري يقوم على الاعتبار الشخصي والثقة المتبادلة بين طرفيه، نظراً لأنه يتضمن على نقل المعرفة الفنية التي تتسم بطابع السرية.
- 5- أنه **عقد يشتمل على التدريب:** فيلزم المانح إضافة إلى تقديم المساعدة الفنية تدريب الممنوح له والموظف له، وجعله قادراً على القيام بالنشاط المطلوب.
- 6- أنه **عقد سياسي واقتصادي:** يعد عقد الامتياز التجاري عقداً سياسياً واقتصادياً، وذلك لأن الهدف من هذا العقد بالنسبة للدول المانحة هو غزو للدول النامية اقتصادياً وثقافياً.
- 7- أنه **عقد تجاري:** يعد عقد الامتياز التجاري عقداً تجارياً لكون الصفة الممنوحة للمانح أو الممنوح له تتوافق مع المستلزمات المطلوبة لصفة التاجر؛ كالقيام بصورة مستمرة في سبيل الربح.
- 8- أنه **عقد معاوضة:** فإن عقد الامتياز التجاري يعد عقداً معاوضاً، لأن كل من المتعاقدين يلتزم مقابل التزاماته بدفع المستحق المال أو المنفعة أخرى للطرف الآخر، فيدفع الممنوح له للمانح عند إبرام هذا العقد.
- 9- أنه **عقد ملزم للجانبين:** العقد الملزم للجانبين هو "العقد الذي يرتب التزامات متقابلة على المتعاقدين، إذ يكون كل منهما دائناً للآخر، التزامات متبادلة بينهما والممنوح له ومدنياً في الوقت نفسه، إذ يفرض على كل من المانح

7. المزايا من عقد الامتياز التجاري.

ويمكن تقسيم مزايا عقود الامتياز التجاري إلى ثلاثة عناصر كما التالي:
iv الأول: المزايا التي يحققها عقد الامتياز التجاري للمانح.
: يحقق عقد الامتياز التجاري للمانح مجموعة من المزايا بما يلي

- (1) التوسع السريع في الأسواق المستهدفة، دون تحمل تكاليف استثمارية عالية.
توزيع السلع أو الخدمة بأسلوب محدد ومنظم.

- (2) إفادة المانح المادية من المبالغ التي تدفع له من الممنوح له.
- (3) مديرو الوحدات التابعة له، هم في الواقع مالكون للمشروع وليسوا موظفين لديه، الأمر الذي يدفعهم للحرص على نجاح المشروع، وتقديم مقترحات إيجابية لتحسين العمل به، بهذا فإن المانح يتغلب على تعقيد عملية إدارة فروع جديدة، قد تتطلب إدارتها رأس مال كبير جداً، وجهداً ورقابة ومخاطرة كبيرة بالاستثمار.
- (4) إفادة المانح المادية من عملية تزويد محلات الممنوح لهم بالمواد، لأنه وفق شروط النظام وللمحافظة على الجودة، فإن الممنوح له يقوم بشراء معظم المواد من المانح الذي يستطيع أن يوفرها بسعر منافس.

الثاني: المزايا التي يحققها عقد الامتياز التجاري للممنوح له.v

- (1) إفادة الممنوح له من اسم المانح وعلامته وشهرته وخبرته، مما يعزز ثقة الزبائن بالممنوح له، وتعارفهم عليه بمجرد فتح أبوابه، بحيث يضمن له فرص نجاح شبه مؤكدة.
- (2) استقلال الممنوح له بوصفه مستثمراً ومالكاً للمشروع، كذلك تجنب الخسائر بحيث يضمن النجاح كنتيجة طبيعية للدعم الفني والإداري والتسويقي، واسم الشهرة الذي يحصل عليه من المانح.
- (3) إفادة الممنوح له من قيمة المواد التي يوفرها المانح للممنوح له، بأسعار تنافسية يفيد الممنوح له من التدريب النوعي والمستمر المقدم من المانح، إذ يجنبه الأخطاء، وتحقيق كمية أكبر من الأرباح.
- (4) سهولة الحصول على تمويل من المؤسسات المالية، لثقتها في نجاح المشروع المجرب من قبل.
- (5) يتمتع الممنوح له بحماية من المنافسة، إذ يحدد له منطقة جغرافية خاصة به.

الثالث: المزايا التي يحققها تطبيق عقد الامتياز التجاري على صعيد الدولة.vi

- (1) يُعد عقد الامتياز التجاري على الإنماء الاقتصادي والتجاري بالنسبة للجهة الممنوح لها، إذ يسهم هذا النوع من الاستثمار بتشغيل الأيدي العاملة المحلية، فيعد وسيلة ناجحة لحل أزمة البطالة.
- (2) يقلل هذا العقد من نسب السيولة المتسربة للخارج، وزيادة الاستثمار في المشاريع الصغيرة والمتوسطة، وتحفيز الشركات المحلية لإعادة ترتيب أو أوقافها حتى تتمكن من المنافسة بما يرفع من جودة المنتج أو الخدمة التي تقدمها للمستهلك، هذا التطوير في المنتجات المحلية يسهم في التداول المنتج المحلي عوضاً على البضائع المستوردة.
- (3) يسهم هذا العقد في تطوير الأيدي العاملة الوطنية، من خلال التدريب الذي تتلقاه في المشاريع المقامة، مما يساعد في رفع كفاءة القوى البشرية.

8. التزامات أطراف عقود الامتياز التجاري.

كما بيننا السابق عقد الامتياز التجاري من عقود ملزم للجانبين، من ذلك هناك يوجد جملة من الالتزامات التي تقع على بين الأطراف (المانح والممنوح له) بما الاتفاق عليه، هذه الالتزامات باختصار كما التالي:

(1) التزامات المانح.

يلتزم مانح الامتياز بإعطاء وثيقة تضم معلومات مفصلة عن المشروع بكل تفاصيل على الممنوح له في الفترة التي تسبق التعاقد، يلتزم مانح الامتياز يقدمها على الممنوح له المعرفة الفنية وتدريب على عماله باستعمال المعرفة التقنيّة في محل العقد، والالتزام بمنح حق استغلال العلامات المميزة بالاسم التجاري التي تميز سلعه أو خدماته موضوع عقد الامتياز، تلك العلامات المميزة دوراً كبيراً في جذب الزبائن، والالتزام بالبيع والتمويل الحصري للممنوح له وحده دون غيره في منطقة الامتياز المحددة له، ويلزم بيان الالتزامات والشروط ومدة العقد بين طرفي العقد بكل تفاصيل لكي لا يتخاصما بين طرفين في خلال مدة العقد...

(2) التزامات الممنوح له.

هناك بعض الالتزامات على الممنوح له للمانح، من حيث بدفع قسط مالي محدد بما تعاقده عليه، فالثمن يُعد بدلاً لشهرة العلامة الخاصة بالمانح وهو ربح تجاري للمشروع التجاري متجراً كان أو شركة لأنه يمثل أحد عناصر المشروع التجاري، ويقاس بدلاً للشيعة على حق الامتياز، أو الاستغلال علامة تجارية، أو تصميم، أو براءة الاختراع من حيث توزيع أو استهلاك الشهرة على عدة سنوات، ويتعلق بالالتزام المالي يتألف من نوعين من العائدات، الأولى ثابتة للجغرافي المحددة والثانية نسبية مؤية من حجم المبيعات التي مقابل الخدمات من المانح للممنوح له، ويلتزم الممنوح له بالخضوع والامتثال لأوامر المانح فيما يخص إدارة مشروع الامتياز من حيث بيع بالسعر المحدد للسلعة أو الخدمة في محل العقد، والسماح بالتفتيش للمشروع من قبل مانح الامتياز، ويقع على عاتق الممنوح له بعدم إنشاء معلومات سرية متعلق عن المشروع...

9. الحكم الفقهي لعقد الامتياز التجاري.

اختلف العلماء في هذه المسألة على قولين - كما اختلفت آراء العلماء الشرعيين في تكييف الفقهي لهذا العقد:

❖ **القول الأول:** أن عقد الامتياز التجاري من العقود المستحدثة المباحة، لأن الأصل في المعاملات والعقود الإباحة والجواز

إلا ما يرد النص بتحريمه، وهذا هو قول الجمهور.

سورة { يا أيها الذين آمنوا لا تأكلوا أموالكم بينكم بالباطل إلا أن تكون تجارة عن تراض منكم: } {أولاً: أدلة من الكتاب - قوله تعالى النساء الآية 29}.

وجه الدلالة من الآية: أن الله عز وجل حرم علينا تعاطي الأسباب المحرمة في المكاسب وأباح لنا المتاجر المشروعة التي تكون عن تراض بين طرفي العقد، وهذا العقد أيضاً قد حصل فيه التراضي بين المتعاقدين، فهذا العقد مباح بنص الشارع الحكيم. - وقوله تعالى: {يا أيها الذين آمنوا أوفوا بالعقود...} (سورة المائدة جزء من آية) 1. وقوله تعالى: {وأوفوا بالعهد إن العهد كان مسئولاً...} (سورة الإسراء رقم 34)، ونحوهما من الآيات الدالة في هذا المعنى. وجه الدلالة من الآية: أن الله عز وجل أمر بالوفاء على العقود مطلقاً بعموم النص، أن عقد الامتياز التجاري عبارة عن عقد وجب الوفاء به.

- وقوله تعالى: {وأحل الله البيع وحرم الربا} سورة البقرة الآية 275.

وجه الدلالة من الآية: بين الإمام القرطبي في تفسيره لهذه الآية - هذا من عموم القرآن الكريم والألف واللام في قوله البيع للجنس لا للعهد فهي تدل على العموم ويخص هذا العموم بما قام الدليل على تخصيصه فالآية تدل على إباحة البيوع في الجملة إلا ما يخص بدليل التحريم.^{vii}

ثانياً: أدلة من السنة - حديث سلمان رضي الله عنه قال: سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن السمن والجبن والفرا فقال:

«الحلال ما أحل الله في كتابه والحرام ما حرم الله في كتابه وما سكت عنه فهو مما عفي عنه» هذا حديث صحيح مفسر في الباب.^{viii} وجه الدلالة من هذا الحديث: قد أفادت هذه الحديث أن الأشياء حلال بما أحل الله به، وحرام ما حرم الله به، إما سكت عنه فهو معفو عنه فلا حرج على فاعله، كما قال تعالى: {وما كان ربك نسياً} سورة مريم الآية 64.

- وقال ابن القيم رحمه الله - أما العقود والشروط والمعاملات فهي عفو حتى يحرّمها، ولهذا نعى الله سبحانه على المشركين مخالفة هذين الأصلين، وهو تحريم ما لم يحرّمه، والتقرب إليه بما لم يشرع، وهو سبحانه لو سكت عن إباحة ذلك وتحريمه لكان ذلك عفواً لا يجوز الحكم بتحريمه وإبطاله فإن الحلال ما أحله الله، والحرام ما حرّمه، وما سكت عنه فهو عفو، فكل شرط وعقد ومعاملة سكت عنها فإنه لا يجوز القول بتحريمها فإنه سكت عنها رحمة منه من غير نسيان.^{ix}

ثالثاً: أدلة من الفتوى والنظر - جاء في مؤتمر البركة الثالث عشر النص على جواز هذا العقد، حيث وجدت المصلحة فيه، وان

اختلفت حول التكليف الفقهي لهذا العقد.^x

والأصل في المعاملات الإباحة التي يحتاجون إليها الناس إلا ما دل الكتاب والسنة على - فتاوى من شيخ الإسلام ابن تيمية قال تحريمه، كما لا يشرع لهم من العبادات التي يتقربون بها إلى الله إلا ما دل الكتاب والسنة على شرعه إذ الدين ما شرعه الله والحرام ما حرّمه الله بخلاف الذين ذمهم الله حيث حرّموا من دين الله ما لم يحرّمه الله وأشركوا به ما لم ينزل به سلطاناً وشرعوا لهم من الدين ما لم يأذن به الله، اللهم وفقنا لأن نجعل الحلال ما حللته والحرام ما حرّمته والدين ما شرعته.^{xi}

❖ القول الثاني: يقولون بعض أهل العلم أنه من العقود المحرمة التي لا يجوز العمل بها، لأن الأصل في العقود والمعاملات المنع إلا ما ورد الشرع بإباحته. (وهو قول الظاهرية - ابن حزم، وبه قال الأبهري من المالكية).

أولاً: أدلة من الكتاب - قوله تعالى (اليوم أكملت لكم دينكم...) (سورة المائدة آية 3). وقوله تعالى: {ومن يعص الله ورسوله ويتعد

حدوده يدخله ناراً خالداً فيها} سورة النساء آية 14.

وجه الاستدلال: أن الله تبارك وتعالى أخبر أنه أكمل الدين فمن أباح العقود التي لم تجيء في الشرع فقد زاد في الدين ما ليس منه،

وتعدد لحدود الله.^{xiii}

- ونوقش هذا الاستدلال: بأن من كمال الشريعة أنها دلت على إباحة المعاملات في الأصل بين الناس إلا ما حرم الله، فالشريعة قد حسنة: فحرمت منها ما فيه فساد، وأوجبت ما لا يبد منه، وكرهت ما لا ينبغي، وندبت إلى ما فيه مصلحة جاءت في باب المعاملات بالأداب راجحة، وما لم يرد في الشريعة تحريمه أو إباحته فهو مسكوت عنه. كما يقول ابن القيم رحمه الله بقوله: (وتعدي حدود الله هو تحريم ما أحله الله، أو إباحة ما حرّمه الله).^{xiii}

ثانياً: أدلة من السنة - حديث عائشة رضي الله عنها أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: (من عمل عملاً ليس عليه أمرنا فهو رد).^{xiv}

وأيضاً حديث عائشة رضي الله عنها - (ما بال أقوام يشترطون شروطاً ليست في كتاب الله، ما كان من شرط ليس في كتاب الله عز وجل فهو باطل، وإن كان مائة شرط، شرط الله أحق وأوثق).^{xv}

وجه الاستدلال من هذه الحديثين: أن كل عقد وكل شرط وكل عهد لم يرد الشرع في كتاب الله أو السنة النبوية فهو مردود، فيحكم بهذا الحديث بطلان كل عقود وشروط إلا جاء النص أو الإجماع بإباحته.^{xvi}

- نوقش هذا الاستدلال: أن المراد بقول النبي صلى الله عليه وسلم: (ليست في كتاب الله): أي يكون مخالفاً لحكم الله، وليس المراد ألا يذكر في كتاب الله أو في سنة رسوله صلى الله عليه وسلم، ودليل هذا أنه قال عليه الصلاة والسلام: في الحديث: (قضاء الله أحق وشرط الله أوثق) وإنما يكون هذا إذا خالف الشرط أو العقد على قضاء الله أو شرطه بأن كان ذلك الشرط أو العقد مما حرّمه الله تعالى، فمضمون الحديث أن العقد أو الشرط إذا لم يكونا من الأفعال المباحة فإنه يكون محرماً باطلاً إما فلا.^{xvii}

الترجيح بين القولين:

الذي يظهر لي مما سبق رجحان القول الأول بقوة الأدلة مما استدلل به الجمهور العلماء - أن عقود الامتياز التجاري مشروع بناء على قاعدة فقهية: (الأصل في العقود والمعاملات الإباحة والجواز ما لم يرد الدليل على الحظر).

فالصواب هو جواز التعامل بهذا العقد فقهاً كما هو جائز نظاماً، بشرط ما لم يتضمن العقد محظوراً شرعياً، كأن يتضمن صورة من صور الربا، أو يحتوي على غش أو تدليس، أو يكون نشاطه محرمة شرعاً. والله أعلم.

10. أهم النتائج بهذه الدراسة كالتالي:

1. قد عرضت في هذه الدراسة مفهوم العام لعقود الامتياز التجاري، وتعريفها من قبل الهيئات المتخصصة وجمعية الخاصة بجوانب القانوني فقط، لأن حداثة هذا العقد أدى الى عدم وجود تعريف الشرعي عند العلماء الفقهاء كما هي من العقود التجارية الحديثة، أول ما ظهرت هذا العقد في الولايات المتحدة الأمريكية، ثم انتشرت في الكثير من أنحاء العالم بعدة المراحل كما بيننا السابق.
2. عقود الامتياز التجاري له الخصائص والمزايا كثيرة على طرفين وعلى صعيد الدولة، وحقوق وواجبات على طرفي العقد في مقابل بما يتفق بين المتعاقد في العقد، والتزامات المانح والممنوح له في طول مدة العقد، وبينت في الدراسة أسباب الانتهاء عقد الامتياز التجاري وأثار المترتبة على انتهاء العقد، وطبيعة عقود الامتياز التجاري عن غيره، وهناك الفرق والتمييز بين عقود الامتياز التجاري وعقد الوكالة التجارية، وعقد الترخيص باستعمال العلامة التجارية، وعقد التوريد.
3. حكم تعامل بعقود الامتياز التجاري في الفقه الإسلامي الجواز والإباحة وان لم يخالف الشرع بناء على قاعدة شرعية مشهورة "الأصل في العقود والمعاملات الإباحة إلا ما ورد في الشرع بتحريمه"، وهي قول الراجح بقوة أدلة جمهور الفقهاء من القران والسنة والفتوى، مع مختلف آراء العلماء المعاصرين الشرعيين في تكييفها هذا العقد لأنها من ضمن عقود المركبة، وقد ذكرت بعض التطبيقات المعاصرة على عقد الامتياز التجاري مع مجالات ومشروعات مناسبة.

المصادر والراجع

- i معلومات عن شركة سنغر على الموقع:
- ii إبراهيم التتم، الامتياز في المعاملات المالية وأحكامه في الفقه الإسلامي، الناشر: دار ابن الجوزي-الرياض 1430 هـ، ط1، ص (80). مصطفى الزرقاء، المدخل الفقهي العام (1 / 399).
- iii د. جلال علي العدوي، أصول أحكام الالتزام والإثبات، منشأة المعارف-الإسكندرية/مصر، ص34.
- iv د. نعيم مغيب، الفرانشايز (دراسة مقارنة في القانون المقارن)، ط1، منشورات الحلبي الحقوقية، بيروت، 2006، ص 157. / د. حسام الدين عبد الغني، الترخيص باستعمال العلامة التجارية، ص36.

- v د. شافي نادر، عقد الفرانشايز، مجلة الجيش اللبناني، عدد 244، نشر بتاريخ 2006.
- vi د. نعيم مغيب، الفرانشايز، مرجع سابق، ص 158/157.
- vii القرطبي، أبو عبد الله محمد بن أحمد الأنصاري القرطبي، تفسير القرطبي-الجامع لأحكام القرآن، تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش، الناشر: دار الكتب المصرية - القاهرة، ط2، 1384 هـ - 1964 م، 20 أجزاء، 356/3 ص.
- viii الحاكم، أبو عبد الله محمد بن عبد الله الحاكم النيسابوري، المستدرک على الصحيحين، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، الناشر: دار الكتب العلمية - بيروت، ط1-1990م، 129/4ص، برقم 7115. رواه الترمذي برقم 1726.
- ix ابن قيم الجوزية، محمد بن أبي بكر بن أيوب بن سعد الزرعي الدمشقي، إعلام الموقعين عن رب العالمين، دار ابن الجوزي-المملكة العربية السعودية، ط1، 1 / 344ص.
- x مؤتمر البركة الثالث عشر هي المنعقد في جدة، في السابع من شهر رمضان المبارك من عام 1417هـ، وكان ذلك بحضور الأستاذ: يوسف القرضاوي، والأستاذ عبدالله بن منيع، والأستاذ أبو غدة، وغيرهم من العلماء.
- xi ابن تيمية، تقي الدين أبو العباس أحمد بن عبد الحلیم بن تيمية الحراني (المتوفى: 728هـ)، مجموع الفتاوى، المحقق: عبد الرحمن بن محمد بن قاسم، الناشر: مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف، المدينة النبوية - المملكة العربية السعودية، عام النشر: 1416هـ/1995م، ط3 386/28ص.
- xii ابن تيمية، تقي الدين أبو العباس أحمد بن عبد الحلیم بن عبد السلام بن عبد الله بن أبي القاسم بن محمد ابن تيمية الحراني الحنبلي الدمشقي (المتوفى: 728هـ)، القواعد النورانية، تحقق: د أحمد بن محمد الخليل، الناشر: دار ابن الجوزي-1422هـ، ط1، ص 210.
- xiii ابن قيم الجوزية، إعلام الموقعين عن رب العالمين، مرجع سابق، 1 / 348ص.
- xiv المسلم، أبو الحسين مسلم بن الحجاج القشيري النيسابوري (206 - 261 هـ)، تحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، الناشر: مطبعة عيسى البابي الحلبي وشركاه- القاهرة، 1374هـ، 5-1344/3ص، (في كتاب الأفضية باب نقض الأحكام الباطلة ورد محدثات الأمور) برقم 1718.
- xv المسلم، صحيح مسلم، كتاب البيوع، في باب إذا اشترط شروطا في البيع لا تحل، مرجع سابق، برقم 1504.
- xvi ابن حزم، أبي محمد علي بن حزم الظاهري، الإحكام في أصول الأحكام، 2/42 ص.
- xvii شيخ الإسلام ابن تيمية، مجموع فتاوى، مرجع سابق، 29 / 161ص.